

Зіновія Нагачевська

Педагогічна думка
і просвітництво
в жіночому русі
Західної України

(друга половина XIX ст. — 1939 р.)

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЗІНОВІЯ НАГАЧЕВСЬКА

**ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА
І ПРОСВІТНИЦТВО
В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ**
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст. – 1939 р.)

НБ ПНУС

728430

Івано-Франківськ
2007

ББК 74.04 (2) 42 (4 Укр.)
Н-16
УДК 37.(091)+396 (477.8)

Нагачевська З.І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. – 1939 р.): Монографія. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2007. – 764 с.

У монографії розкрито виховно-освітній потенціал українського жіночого руху західних земель України у межах Австро-Угорської імперії, польської, румунської та чехословацької держав. На основі аналізу багатої джерельної бази вперше визначено й узагальнено найважливіші педагогічно-просвітницькі ідеї, сконцентровані у творчій спадщині відомих і малознаних репрезентанток національного емансипаційного поступу, в документах жіночих товариств, у матеріалах масових акцій, організованих жінками Західної України (віча, збори, з'їзди, конгреси), та охарактеризовано форми, методи і засоби їх практичної реалізації.

Для науковців, здобувачів наукових ступенів, учителів, студентів вищих навчальних закладів, організаторів і учасників загальнокультурного й освітнього процесів в Україні та в українській діаспорі.

*Друкується відповідно до рішення Вченої ради
Педагогічного інституту*

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 7 від 30 червня 2006 р.)*

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор **Артемова Л.В.**,
доктор педагогічних наук, професор **Кодлюк Я.П.**,
доктор історичних наук, професор **Савчук Б.П.**

*Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор **Василь Стефанчик Т.К.***

код 02125266

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ISBN 978-966-2159-00-4

№

77

© З.І. Нагачевська, 2007

ВСТУП

«... Мірою культурності всякого народу може служити те, як той народ обходиться з жінками...»

«... Тільки той народ здужає оснувати тривале і повне життя національне, у котрого жінки... перейняті свідомістю й ідеалами того життя».

Іван Франко

Оновлення та реформування сучасного українського суспільства, утвердження в Україні європейських норм і стандартів життя нерозривно пов'язані з реконструкцією індивідуальних, родинних, громадських і державних співвідносин статей як одного із засадничих принципів демократизації та гуманізації будь-якого соціуму. Теоретичні основи цього процесу закладені в Загальній декларації прав людини, схваленій Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1948 р., у Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., в Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» 1979 р., ратифікованій Україною в 1991 р., у Заключних документах Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток та мир у XXI столітті» [1; 2; 3; 4]. Юридично вони закріплені Конституцією нашої держави [5, 9], Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р., який проголосив досягнення паритетного становища представників обох статей у громадсько-політичній, соціально-економічній і культурно-освітній сферах та ліквідацію дискримінації за ознакою статі [6, 8].

Період реформ в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. виявився однаково важким і для жінок, і для чоловіків, але най-

більше відчули їхній тягар саме жінки. Складаючи більше половини населення (за переписом 2001 р. – 53,7% [7]), вони становлять дві третини від числа безробітних [8, 143]; найбільше їх серед тих, хто опинився за межею бідності (пенсіонерки, самотні жінки з дітьми), і з-поміж новітніх емігрантів. Соціально-економічна нестабільність активізувала домашнє насильство, породила таке ганебне явище, як торгівля жінками.

Отож до колишніх проблем «подвійної» зайнятості (вдома і на роботі) та зумовленої ними фізичної перевтоми долучилися моральне виснаження, розчарування, зневіра, боязнь за майбутнє дітей. Як наслідок, стабільно від'ємним упродовж останніх 15 років є показник народжуваності, різко знизилася кількість шлюбів. Це наближає українське суспільство до межі, за якою може наступити зникнення нації як біологічної термінанти [9, 4].

Прагнення жінки-громадянки України до духовного зростання обмежує повернення в повсякденне та громадське життя, у засоби масової інформації консервативно-патріархального стереотипу ставлення до неї як до другорядного члена суспільства. На загальнодержавному і регіональному рівнях він проявляється у низькому залученні жінок до прийняття рішень у царині управлінської та політичної діяльності, в їх незначному представництві у вищих органах влади. Загальна «піраміда» зайнятості жінок сьогодні формується за принципом: чим вищий соціальний статус посади, тим менше представниць жіноцтва їх займає. Лише 5% жінок-фахівців із вищою освітою (проги 50% чоловіків) мають змогу стати керівниками [10, 11-12]. Навіть у сфері освіти, де превалювання жінок виражене чи не найяскравіше, цей показник є дуже низьким: серед 116 керівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації вони становлять лише три відсотки [11, 286].

Кількісна перевага чоловіків особливо проявляється в органах законодавчої та виконавчої влади найвищого рівня. За результатами парламентських виборів 1998 р. частка жінок у Верховній Раді України складала 8,1%, проте вже у 2002 р. вона

знизилася до 5,1%; у 2006 р. на 449 депутатів було 37 жінок (для порівняння: у Великобританії – п'ята частина складу парламенту) [11, 236]. Наприкінці 2006 р. жінки взагалі не були представлені на посадах міністрів Кабінету Міністрів України.

Аналогічна тенденція спостерігається у владних структурах нижчого рівня. Так, у семи областях західного регіону України (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька) у 2006 р. серед перших керівників державних адміністрацій і голів обласних рад не було жодної жінки, з-поміж їхніх заступників – лише декілька.

Таким чином, Україна свідомо відмовляється від статусу жінки, який в епоху Київської Русі був чи не найвищим у всій середньовічній Європі.

За таких умов важливим соціальним замовленням є науковий аналіз, поглиблення та розширення відсмостей про місце і роль жінки у загальнонаціональному поступі минулого й сучасності, пошук шляхів забезпечення її справжнього повноправ'я, подолання статусу меншовартості та підвищення соціальної активності. Цей напрям у науковій діяльності отримав назву *жіночі дослідження*. 1980-і – 1990-і рр. започаткували нову парадигму в дослідженнях цього типу – *гендерні студії*, суттю яких є «перехід від вивчення специфічно жіночого досвіду до... відносин, що охоплюють обидві статі» [12, 16].

Головним джерелом і теоретичним підґрунтям наукових праць першого напрямку в Україні став організований жіночий рух як об'єктивний результат соціально-економічних, політичних і культурних зрушень другої половини XIX ст., що зумовили потребу в освіті жінки, залученні її до фахової та громадської діяльності. У цій сфері наукового пошуку найбагатшими є соціологічні, історичні та філологічні дослідження таких тематичних груп:

- проблеми жінок у сучасній Україні;
- український жіночий рух як історичне та соціально-культурне явище, його ідеологія і суспільна практика;

– визначні жіночі постаті української історії, культури і науки;

– феміністичний дискурс національного літературного процесу.

Проте значний пласт проблем, дотичних до змісту загальнонаціональної та регіональних виховно-освітніх програм українського жіночого руху в різні періоди його розвитку, не знайшов окремого висвітлення в історико-педагогічній науці. Це стосується і педагогічної думки та просвітництва в українському жіночому русі західних земель України другої половини ХІХ – перших чотирьох десятиріч ХХ ст.

Водночас матеріали наукового пошуку засвідчують, що емансипаційні змагання жінок Західної України цього історичного періоду були невід’ємною складовою громадського культурно-освітнього поступу українського суспільства, сприяли відродженню національної освіти і культури, утверджували в них нові навіть для нашого часу демократичні та гуманістичні ідеали, духовні цінності, педагогічно-просвітницькі ідеї.

Відтак, науковий аналіз цієї проблеми є не лише актуальним, а й перспективним напрямом історико-педагогічних досліджень.

Викладене зумовило *мету* наукового дослідження – аналіз і узагальнення педагогічно-просвітницьких ідей, які зародилися, розвинулися та реалізувалися в українському жіночому русі у межах Австро-Угорської монархії й утворених на її руїнах польської, румунської та чехословацької держав, – і його *завдання*. Поруч із відтворенням головних етапів становлення жіночого руху на західноукраїнських землях, обґрунтуванням провідних чинників утвердження його педагогічно-просвітницьких орієнтирів, важливе місце посіли: виявлення найяскравіших педагогічних постатей жіночих емансипаційних змагань; розкриття виховно-освітніх поглядів їх організаторів і теоретиків, які значною мірою впливали на усталення концептуальних основ і формування головних напрямів діяльності жіночих товариств регіону; визначення внеску громадсь-

ких об’єднань жінок-українок у реалізацію загальнонаціональних завдань педагогічно-просвітницького змісту; з’ясування можливостей імплементації позитивного освітнього досвіду, накопиченого жіночим рухом минулого, в педагогічний і громадсько-культурний простір сучасної України.

Відповідно *об’єктом* дослідження є жіночий рух як важливий чинник духовно-інтелектуального поступу жінки, а *предметом* – педагогічна думка і просвітництво в емансипаційних змаганнях українського жіноцтва Західної України другої половини ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.

Під *педагогічною думкою* в жіночому русі ми розуміємо сукупність уявлень і міркувань про виховання й навчання дітей і молоді, позашкільну освіту дорослих, сконцентрованих у творчій спадщині його чільних представниць, відображених у документах жіночих товариств, у матеріалах масових акцій, організованих жінками (віча, збори, з’їзди, конгреси).

Просвітництво трактуємо як комплекс культурно-освітніх заходів, спрямованих на подолання неграмотності, поглиблення загальних і фахових знань жінки-українки, пробудження її національної свідомості, формування моральних і громадянських якостей.

Поділяючи погляди сучасних учених, виховно-освітній потенціал українського жіночого руху вважаємо віддзеркаленням загальноєвропейських, національних і регіональних процесів досліджуваного періоду, наслідком цілеспрямованого пізнання його суб’єктами педагогічних фактів і культурно-освітніх явищ своєї доби, суттєвих зв’язків між ними, потреб і можливостей тогочасного суспільства і на цій основі – творчого вироблення нових педагогічних ідей, прогнозування перспектив культурно-освітнього розвитку [13, 5].

Таким чином, педагогічно-просвітницькі думки, що сформувалися в емансипаційних жіночих змаганнях, як і в інших національних громадських рухах, є персоніфікованими, позначеними впливом «я» їхніх організаторів і теоретиків; на них лежить, за словами О.Сухомлинської, «відбиток осо-

бистості... носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями» [14, 36].

Географічні межі дослідження охоплюють етнічні українські території, які наприкінці XVIII ст. опинилися в складі Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії, а після її падіння (1918 р.) – у межах Польщі, Румунії та Чехословацької Республіки.

Хронологічно монографія обмежена рамками, продиктованими об'єктом і предметом дослідження: нижня межа сягає початку формування організованої громадської діяльності західноукраїнського жіноцтва, якій передували нечисленні спроби індивідуального самовиявлення українок, а верхня обумовлена руйнуванням сформованої мережі національних культурно-освітніх інституцій під впливом політичних подій 1939 року.

Теоретичним підґрунтям наукової роботи стали етико-філософські ідеї природного права і «філософія прав людини» взагалі, які зародилися в ідеологіях Реформації та Просвітництва, розвинулися у поглядах філософів XIX – початку XX ст., стали одним із головних принципів сучасної світової політики; наукові висновки визначних педагогів, психологів, соціологів минулого та сучасності про особистість як найвищу соціальну цінність і про соціальний статус жінки як мірило суспільного прогресу та рівня духовності народу; положення законодавчих і нормативних актів, які визначають, з одного боку, пріоритети освіти незалежної української держави (Закон «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України, Концепція національного виховання, Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи [15; 16; 17; 18; 19]), а з другого, – статус жінки-громадянки України, жінки-матері української дитини (Конституція і закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про охорону дитинства», Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок [20; 21]).

Простеження еволюції мети і змісту українського жіночого руху в нерозривній єдності з потребами та завданнями національно-культурного відродження на східних і західних землях України другої половини XIX – першої третини XX ст. уможливила наукова спадщина визначних українських учених, політичних і громадських діячів аналізованого періоду: О.Барвінського, М.Возняка, В.Гнатюка, М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Драгоманова, О.Єфименко, С.Єфремова, І.Крип'якевича, І.Огієнка, М.Павлика, Н.Полонської-Василенко, С.Русової, І.Франка й ін.

Праці зарубіжних авторів, у яких розкриті історичні, соціологічні, філософські, частково – педагогічно-просвітницькі реалії «історії жінки» та «жіночого світу» європейського континенту (С. де Бовуар, Г.Бокль, Л.Браун, Е.Кей, М.Кечеджі-Шаповалов, Г.Ланге, П.Міжуев, Дж. С. Мілль, Е.Ожешко, О.Шабанова), творчі надбання у царині вивчення різних аспектів організованої діяльності жінок-українок представників української діаспори, насамперед М.Богачевської-Хом'як, Л.Бурачинської, О.Залізник, І.Книш, І.Павликовської, та наукові дослідження учених нашої держави кінця XX – початку XXI ст. (І.Волкова, О.Гнатчук, Н.Дармограй, І.Дейнега, П.Дутчак, М.Дядюк, О.Маланчук-Рибак, В.Передирій, Т.Раєвич, Б.Савчук, Л.Смоляр, Г.Ткаченко) дозволили розглядати жіночий рух і як невід'ємну складову загальносоціального розвитку, і як феномен національно-культурного поступу, і як джерело важливих педагогічно-просвітницьких ідей та ініціатив.

Вихідними для з'ясування причин педагогічно-просвітницької спрямованості організованої діяльності західноукраїнського жіноцтва та визначення її основних напрямів слугувала творча спадщина знаних педагогів середини XIX – першої третини XX ст. (А.Волошин, А.Домбровський, О.Духнович, М.Галушинський, І.Герасимович, Ю.Гуснай, І.Карбулицький, С.Русова, В.Сімович, С.Сірополко, І.Ющишин, Л.Ясінчук), а також праці сучасних дослідників історії українського шкільництва. Важливі засадничі проблеми національної осві-

ти і педагогіки в контексті громадсько-просвітницької діяльності розкривають праці докторів педагогічних наук Л.Артемової, А.Бойко, Л.Вовк, М.Євтуха, С.Золотухіної, В.Кравця, В.Майбороди, Н.Ничкало, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Д.Ярмаченка, а виховно-освітній потенціал західноукраїнського суспільства – В.Гомонная, Т.Завгородньої, І.Курляк, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, М.Чепіль, як також наукові дослідження І.Андрухів, Л.Баїка, М.Барни, Г.Білавич, Д.Герцюка, А.Ігната, Л.Кобилянської, Д.Пенішкевич, І.Петрюк та ін.

Опосередковано співвідносні з темою нашого наукового пошуку педагогічні, українознавчі, філологічні студії В.Агеевої, П.Арсенича, П.Баб'яка, О.Гнідан, Л.Гонюкової, Р.Горак, Т.Гундорової, О.Забужко, І.Зайченка, І.Денисюка, О.Джус, В.Качкана, І.Кейван, Є.Коваленко, К.Кріль, Г.Огризи, В.Пахомова, І.Пінчук, Ф.Погребенника, О.Проскури, П.Стецько, Л.Табачин, В.Хоми, М.Якубовської, у яких проаналізована творча спадщина, почасти – і громадська діяльність письменниць – визначних персоналій жіночого руху Західної України (К.Гриневичевої, Н.Кобринської, О.Кобилянської, О.Кислевської), а також висвітлені освітньо-виховні ідеї педагогічного доробку жінок-учителів, діяльність яких була тісно зв'язана з українським жіночим рухом регіону – Софії Русової, Іванни Блажкевич, Ольги-Олександрини Дучимінської, Уляни Кравченко, Костянтини Малицької, Марійки Підгірянки, Климентини Попович-Боярської, Євгенії Ярошинської.

Теоретичні висновки дослідників історії жіночого руху, доповнені довідково-інформаційними матеріалами педагогічного, політологічного, соціологічного, філософського змісту, сприяли з'ясуванню еволюції змісту таких понять, як «жіноче питання», «жіночий рух», «жіноча освіта», «емансипація», «фемінізм» тощо.

Вивчення праць цієї тематики показало, що сучасне трактування змісту дефініцій зазначеного ряду почасти відрізняється від сформульованого в досліджуваній період. У другій по-

ловині XIX ст. найчастіше вживаним було поняття емансипація жінки (лат. «*emancipatio*» – звільняю від опіки) – з ним, як правило, ототожнювалися і жіноче питання, і жіночий рух.

Так, «Енциклопедичний словник» Ф.Брокгауза-І.Єфрона, подаючи в 1890р. інформацію про емансипацію жінок, розглядав її як прагнення до зрівняння прав представників обох статей, називав актом визволення, торжества права над узурпацією [22, 704].

На межі XIX – XX ст. виходять друком праці, у назвах і змісті яких жіноче питання і жіночий рух фігурують як окремі категорії. Наприклад, стаття російського дослідника П.Міжуєва «Жіноче питання і жіночий рух» розкриває причини та перші прояви жіночого руху на європейському й американському континентах, але не містить тлумачення цих термінів [23, 772]. Уже окрема однойменна зі статтею книга цього автора (1906) трактує жіночий рух як визначне, складне і багатогранне суспільне явище, метою якого є уможливлення зрівняння чоловіків і жінок у правах на освіту, різні професії та заняття, а також у громадянських правах [24, 11].

Один із провідних теоретиків німецького жіночого руху періоду його становлення Лілі Браун сутність жіночого питання і жіночого руху вбачала передусім у досягненні економічної рівноправності жінок із чоловіками [25]. Водночас палкий прихильник і популяризатор ідеї визволення жінки німецька письменниця кінця XIX – початку XX ст. Гелена Ланге головною сутнісною характеристикою жіночого руху визначила не тільки її економічну, а й духовну емансипацію, передусім прагнення жінок до зрівняння в освіті з чоловіками [26; 19-20, IV].

Стрижневою ідеєю жіночого руху в Російській імперії О.Шабанова проголосила прагнення незалежності жінки, оперте на загальноосвітніх і професійних знаннях [27, 7].

У більшості з виявлених першоджерел вказується на відвічність питання про становище жінки, тобто власне жіно-

чого питання («Так давное — як самое человечество» [28, 3])¹, а під жіночим рухом розуміється боротьба за її рівноправність із чоловіком в економічній, соціально-політичній і культурній сферах. Але якщо вже в публікаціях другої половини ХІХ — початку ХХ ст. жіноче питання тлумачилося як складова частина загальносоціального питання, то в т. зв. радянській літературі — як одне з важливих положень пануючої ідеології та інтерполювалося на пошук шляхів і засобів звільнення лише «трудящих» жінок від «капіталістичного рабства» [29, 64-65].

У проаналізованому творчому доробку західноукраїнських авторів досліджуваної доби жіночий рух розглядається переважно у вузькому значенні. Зокрема в Українській Загальній Енциклопедії («Книзі Знання»), виданій у Львові на початку 1930-х рр., Наталія Дорошенко означила його як змагання жінок до емансипації [30, 998]. Більш сприйнятливим для сучасних дослідників є визначення українського жіночого руху, сформульоване його активними учасниками на теренах Східної Галичини та за межами України Оленою Залізник і Лідією Бурачинською. У вузькому розумінні — це організований рух жіноцтва з половини ХІХ ст. за емансипацію та «урівноправнення» з чоловіками у професійному, громадському і політичному житті; у ширшому — вся організована суспільна активність жіноцтва [31, 693].

Двоє тлумачення жіночого руху містить монографія Л.Смоляр «Минуле заради майбутнього» (1998). Вузьке значення жіночого руху, за твердженням авторки, включає ті види діяльності, які мають феміністичний характер, автономні, незалежні від політичних організацій та організацій, змішаних за ознакою статі. У широкому розумінні до жіночого руху Л.Смо-

¹ Цитати із документів і публікацій, власні назви досліджуваного періоду подаються в тексті монографії зі збереженням тогочасних норм правопису, діалектних, фразеологічних та історичних особливостей за незначними винятками (заміна ђ на і, е, вживання апострофа, розділових знаків тощо).

ляр відносить «різні історичні і сучасні прояви жіночої активності, соціальних потреб та умов в галузі фемінізму і політики, що стосуються жінок». Жіночий рух у її трактуванні — це колективна діяльність жінок для поліпшення їхнього становища та зміну чоловічого домінування в суспільстві [32, 11].

Щодо поняття фемінізм (від лат. «femina» — жінка), то в досліджувану добу під ним теж розумілося змагання жінок до рівноправності, водночас репрезентантки західноукраїнського жіночого поступу неодноразово наголошували на тому, що фемінізм — це не мета жіночого руху, а засіб для досягнення «рівноуправнення» жінки [33, 3].

На думку упорядників сучасної англійської «Енциклопедії політичної думки», фемінізм — це родовий термін, який використовується для вираження стурбованості щодо соціальної ролі жінок, порівняно з чоловіками, в суспільствах минулого і сучасності, «збуджуваної» переконанням у тому, що жінки зазнають утисків через свою стать [34, 422-423].

Якщо термінологічний словник «Фемінологія» наповнює це поняття концептуальним змістом [35, 227], то «Філософський енциклопедичний словник» за ред. В.Шинкарука традиційно ототожнює фемінізм із соціально-політичним, культурним та інтелектуальним рухом, спрямованим як на досягнення прав жінок, так і на встановлення нового порядку, в якому стандарти і система цінностей не визначалися б чоловічими мірками [36, 664-665].

За визначенням О.Маланчук-Рибак, автора найгрунтовніших праць із ідеології та суспільної практики жіночого руху на західноукраїнських землях досліджуваного нами періоду, фемінізм — це теорія рівності двох статей, яка «творить ідейну основу організованого руху жінок» [37, 992]; його можна розглядати «як ідейно-теоретичну концепцію суспільно-політичної думки, як соціокультурну і політичну ідеологію і як сегмент інтелектуальної діяльності» [38, 7]. І.Жеребкіна вважає фемінізм політикою, спрямованою на зміну існуючих відносин у суспільстві [39, 8].

Емансипацію сьогодні прийнято трактувати як увільнення жінки від тих чи інших форм несвободи та гноблення (за словами В.Заблоцького, звільнення від «культури залежності» як такої, створення в ідеалі вільних умов існування людини [36, 195]). Однак і на початку ХХІ ст. правомірним вважаємо твердження Софії Русової про те, що емансипація жінки – це закономірна фаза в загальному розвитку людства, один із проявів його соціально-культурного поступу, «такий же природний вияв політичної і культурної людської, соціальної еволюції, яким був акт визволення кріпаків, негрів» [40, 274].

Окреме місце серед аналізованих дефініцій посідає категорія жіночої освіти: у виданнях минулого та сучасності вона однозначно розглядається як частина загального питання про рівноправність жінки [41, 185-186]. (Щоправда, в публікаціях радянського періоду наголошується: такою жіноча освіта є в класових суспільствах – у соціалістичному її сутність змінилася в результаті «культурної революції» [42, 18]).

Не ототожнюючи категорій «фемінізм» і «жіночий рух», ми визнаємо за першою із них переважно право на теорію, тобто вважаємо концептуальним підґрунтям організованої суспільної діяльності жінок (жіночого руху), спрямованої на визволення від усіх форм дискримінації, у процесі якої реалізуються феміністичні ідеї. Під поняттям «український жіночий рух» ми також розуміємо активну участь жінок-українок у відстоюванні права на свій власний внесок до скарбниці накопичених упродовж віків загальнолюдських і національних духовних цінностей, на співвідповідальність, нарівні з чоловіками, за долю своєї Батьківщини-України.

Джерельною базою для розкриття мети і завдань наукової роботи слугували кілька груп документів і матеріалів.

Передусім – рукописи та друквані першоджерела, зосереджені в державних архівах України (ЦДАВО, ЦДІА у Києві, ЦДІА у Львові; архіви Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей). Найціннішими серед виявлених і про-

аналізованих архівних джерел є матеріали із фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові – всього у процесі роботи над монографією проаналізовано майже 70 справ із 12 його фондів, які уможливили цілісний аналіз та узагальнення теоретичних і організаційно-практичних аспектів досліджуваної проблеми.

Велику групу першоджерел становлять офіційні документи аналізованого періоду, які визначали перспективи розвитку освіти і педагогічної думки на західноукраїнських землях, участь у цьому процесі державного та громадського чинників, права й обов'язки жінок, їх місце в родинному та суспільному житті (закони й урядові постанови, ухвали місцевих органів влади, розпорядження шкільних адміністрацій), а також статистичні звіти про стан шкільництва, зокрема й жіночої освіти, на українських етнічних територіях у складі Австро-Угорщини, Польщі, Румунії та Чехословаччини, сконцентровані переважно у відділах україніки та рідкісних видань Наукової бібліотеки імені В.Стефаника НАН України у Львові, в обласних архівах і універсальних бібліотеках, у книгозбірнях університетів і педагогічних інститутів, музеїв і громадських культурно-освітніх організацій західного регіону України. Вони сприяли виокремленню провідних тенденцій в освітній політиці держав-метрополій, з'ясуванню причин постійної уваги організованого українського жіноцтва до проблем педагогічно-просвітницького характеру.

Значна кількість документів і матеріалів розкриває організаційно-теоретичні основи та зміст педагогічно-просвітницької діяльності жіночих товариств Західної України. Це передусім їхні статuti, розпорядження керівних органів, звіти про діяльність, резолюції жіночих віч, зборів, з'їздів, конгресів жінок-українок. Вивчення цих першоджерел дало змогу з'ясувати сутність домагань західноукраїнського жіноцтва у сфері обстоювання права на освіту рідною мовою, забезпечення повноцінного виховання і навчання жінки та дитини.

Важливі дані почерпнуто також із численних звітів інших педагогічних і культурно-освітніх організацій західних земель України (товариства «Просвіта», «Рідна школа», «Руський (Український) інститут для дівчат у Перемишлі», «Учительська громада», «Взаємна поміч українського вчителства»), зі збірників матеріалів, присвячених пам'ятним датам у діяльності цих та інших громадських об'єднань і утримуваних ними жіночих навчальних закладів.

Великим за обсягом є пласт літератури соціологічного, історичного та педагогічного змісту, авторами якої були чоловіки – активні популяризатори емансипаційних ідей. Їхні наукові розвідки, статті у своїй сукупності є своєрідним літописом жіночого руху регіону – від його перших «ступнів» до реформування громадської діяльності жінок Західної України у найбільш «маркантне» явище національного культурно-освітнього поступу міжвоєнної доби. Насамперед – праці І.Франка як головного речника визволення жінки-українки, підданої імперії Габсбургів, а також творча спадщина західноукраїнських громадсько-політичних, культурно-освітніх діячів і педагогів: В.Барвінського, О.Барвінського, М.Возняка, М.Ганкевича, І.Кокорудза, О.Огоновського, Т.Окуневського, М.Павлика, Л.Ясінчука (Східна Галичина); О.Маковея, О.Поповича, В.Сімовича, С.Смаль-Стоцького (Північна Буковина); А.Волошина, В.Гренджі-Донського (Закарпаття).

У контексті досліджуваної проблеми використовувалися історичні та історико-педагогічні праці представників «пануючих» народностей, зокрема польських освітніх діячів і письменників кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. (М.Барановський, Я.Гулевич, С.Кот, Ф.Майхрович, А.Махчинська, Ц.Мікуловська, Е.Ожешко, Е.Сухан).

Положення і висновки, обґрунтовані за результатами аналізу педагогічної думки і просвітництва в емансипаційному поступі жінок Західної України, уможливили монографії, докторські й кандидатські дисертації вищезгадуваних учених, які вивчали або вивчають проблеми становлення і розвитку ук-

раїнського жіночого руху та національного шкільництва ХІХ – першої третини ХХ ст., а також статті наукових збірників, енциклопедичних словників про життя і діяльність видатних українок, укладених чи зредагованих Л.Борисенко, С.Геником, Г.Дацюк і Н.Самуляк, О.Козулею, О.Луговим, М.Орлик, В.Цветковим та ін.; матеріали міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій з історії та сучасного стану жіночого руху в Україні, конгресів і з'їздів українського жіноцтва кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Але найціннішим джерелом для розкриття завдань дослідження стала творча спадщина організаторів і активних учасниць українського жіночого руху. Частина її, переважно зразки художньої творчості, в різні роки перевидавалася в Україні, вийшла окремими книгами (як вибрані твори І.Блажкевич, О.Дучимінської, О.Кобилянської, Н.Кобринської, Уляни Кравченко, Марійки Підгірянки, К.Попович, М.Рудницької, Є.Ярошинської) або увійшла до поетичних і прозових збірників. Однак науково-публіцистичний доробок багатьох із них залишається бібліографічною рідкістю. Це насамперед виступи, статті й окремі праці Б.Баран, О.Барвінської, О.Гузар-Павлюх, М.Бачинської-Донцової, В.Завадської, О.Залізняка, С.Кабаровської, О.Кисілевської, Х.Кононенко, О.Коренець, М.Колцуняк-Кузьмів, О.Левчанівської, К.Малицької, І.Невицької, М.Рудницької, Н.Селезінки, Д.Старосольської, М.Струтинської, О.Суховерської, О.Федак-Шепарович, у яких знайшли відображення важливі ідеї українського жіночого руху, серед них і ті, що відтворюють його педагогічно-просвітницький потенціал. Як і більшість «чоловічих» публікацій, вони зосереджені переважно в західноукраїнських періодичних виданнях другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Це, закономірно, робить їх одним із важливих джерел наукового дослідження.

У процесі роботи над темою «Міжвоєнний український жіночий рух» було опрацьовано понад півтисячі статей, дописів, оглядів, уміщених у десятках громадсько-політичних видань.

освітніх і науково-літературних періодичних виданнях, редактованих чоловіками.

Окрему групу першоджерел становлять матеріали більше двадцяти газет, журналів, альманахів, які в досліджуваній період видавалися самими жінками.

Науково вартісними з точки зору аналізованої проблеми є статті наукових збірників і жіночих періодичних видань українського зарубіжжя. Цінність їх у тому, що авторами цих публікацій виступали переважно західноукраїнські жіночі діячки-політичні емігрантки, які очолили український жіночий рух у державах нового місця поселення, зокрема І.Пеленська, О.Кисілевська, І.Павликовська, О.Залізник, М.Рудницька та ін.

Для формулювання положень і висновків наукового дослідження почасти використовувалися спогади громадсько-культурних діячів, організаторів і активних сподвижників українського жіночого руху на західних теренах України. Їхня наукова вартість визначається збереженими відомостями про факти й події, що не знайшли відображення в публікаціях, і тими оцінками, які їм давали автори спогадів – непересічні особистості, безпосередні учасники громадсько-культурних та освітніх процесів другої половини ХІХ – перших чотирьох десятиліть ХХ ст.

Певну інформацію з теми наукової роботи містять автобіографії репрезентанток українського жіночого руху, які «часто є основою реконструкції епохи», «матеріалізацією історії думки й духу» досліджуваного історичного періоду [14, 20]. У роботі використані відомості з життєписів І.Блажкевич, О.Заклинської, О.Залізник, О.Кобилянської, Н.Кобринської, Уляни Кравченко, С.Парфанович, М.Рудницької та ін.

Важливим підґрунтям для з'ясування суті аналізованої проблеми стала епістолярна спадщина будителів українського жіноцтва та його організаторів, а також відкриті листи, направлені окремими з них до редакцій періодичних видань кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Допоміжним матеріалом слугували літературні, українознавчі, педагогічні, політологічні, соціологічні, філософські енциклопедії та словники англійських, українських, польських, російських, угорських укладачів.

Аналіз виявлених документів і матеріалів дав змогу, по-перше, відтворити генезу українського жіночого руху, по-друге, з'ясувати причини його педагогічно-просвітницької зорієнтованості, по-третє, визначити головні «лінії» в теоретичних надбаннях активних учасниць емансипаційних змагань і в змісті організаційно-практичної діяльності жіночих товариств, дотичні до теми наукової роботи і важливі для сучасних освітніх процесів в Україні. Серед них:

- освіта і виховання жінки;
- родинне та громадське виховання дитини;
- рідномовне шкільне навчання та позашкільні опіка й виховання дітей і молоді.

Вивчення творчих надбань минулого, фундаментальних наукових праць із проблем організованої жіночої діяльності сучасних українських учених дозволяє констатувати, що ні в Україні, ні за її межами педагогічні ідеї та освітня практика українського жіночого руху другої половини ХІХ ст. – 1939 р. спеціально комплексно не вивчалися. У проаналізованому науковому доробку українських і зарубіжних авторів (переважно істориків) неповною є інформація про педагогічно-просвітницький потенціал жіночого руху Західної України. Через бібліографічну рідкість, відсутність цілеспрямованої державної політики щодо оцінки забутої чи замовчуваної творчої спадщини минулого та перевидання кращих її зразків малодоступними для вивчення залишаються провідні педагогічні думки і досвід практичної освітньо-виховної діяльності організаторів західноукраїнського жіноцтва – фахових педагогів. Вищевикладене уможливило висновок про педагогічну вмотивованість і наукову доцільність здійсненого дослідження.

РОЗДІЛ 1

ЖІНОЧИЙ РУХ: ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА РЕТРОСПЕКТИВА, СТАНОВЛЕННЯ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

«...Питання жіноче, як кожне загальносуспільне питання, розвивається власною силою загальносуспільних еволюцій і не може залежати від волі або уподобання так мужчин, як і жінок...»

Наталія Кобринська

1.1. Генеза духовно-інтелектуального поступу жінки у державах європейського континенту

Одним із головних «пунктів» загальних змагань за рівноправність жінки було і залишається питання її виховання і навчання як важлива основа духовної емансипації та інтелектуального розвитку особистості [1, 446]. Упродовж століть воно знаходилося у віданні сім'ї, перебувало поза впливом державно-громадських інституцій. Давні педагогічні канони, побудовані на патріархальних традиціях, первісних релігійних віруваннях і фольклорі, де героїзувалася «сильна» стать, а жінка виступала вторинним стосовно чоловіка як «Абсолют», не сприяли розвиткові її самодостатності, обмежували ініціативу, прагнення до інтелектуального зростання. Вказуючи на їхню згубність для духовного формування не одного покоління жінок, французька письменниця, дослідниця «жіночого світу» Сімона де Бовуар категорично заявляла: «Одне з проклять, яке тяжіє над жінкою, ... називається жіночим вихованням» [2, 13].

Перші, ще неуспішні спроби жіночої емансипації та пов'язане з ними прилучення жінки європейського континенту до культурних цінностей простежуються в Стародавній Греції. В

Афінах (Аттіка), де ідеалом виховання дітей вільного і заможного населення стала сукупність добродетностей, – фактично гармонійний розвиток особистості, уже в V-IV ст. до н.е. сформувався незначний прошарок високоосвічених, із широким світоглядом жінок, які брали участь у громадському житті, в розмовах про державні справи з чоловіками, – т.зв. «гетери», тобто «вільні жінки», «приятельки» визначних державних і культурних діячів. Поборниця духовної неволі грецьких жінок мілетянка Аспазія («подруга» Перікла), звертаючись до сучасниць, наголошувала, що основою їхньої духовної свободи виступає усвідомлення сили, даної жінці природою. Проте зрозуміти цю силу вони зможуть лише від хвилі, коли зуміють «прояснити темні уми».

Висловлені за 400 р. до нової ери, її думки привертали увагу жінок Західної України і на початку XX ст. [3, 6].

Аспазія, а також легендарна поетеса Саффо (Сафо), яка підносила «жалібний голос» на захист жіночої гідності [4, 23], учителька Сократа Діотіма, учениці Платона Ластенія й Епікура – Леонтіон, увільняли грецьке гетерство від репутації безчесного ремесла і підносили гетеру в очах найвидатніших чоловіків понад їхніх матерів, дружин і дочок, розумове та моральне життя яких штучно обмежувалося [5, 19]. Попри в цілому шанобливе ставлення до них, законні дружини не могли претендувати на опанування відповідною сукупністю добродетностей, були ізольовані від громадських справ і чим рідше показувалися «на людях», тим більше ними гордилися чоловіки [6, 43]. Живучи в окремих кімнатах (гінекеях), вони задовільнялися спілкуванням зі служницями-рабнями та дітьми, при цьому із синами – доки ті не виростили або їх не забирав раб-вихователь. Це, природно, не сприяло збагаченню знань навіть аристократичної частини жінок, спричиняло їхнє відчуження від чоловіків, а при державному характері виховання – і від дітей.

Дещо вільнішим було становище жінок у древній Спарті (Лаконія), де розумовий розвиток поступався місцевому та військовому вдосконаленню особистості. Яскраву картину виховання спартанок містить біографія легендар-

ного законодавця Спарти VI ст. до н. е. Лікурга, написана старогрецьким письменником-філософом Плутархом. За його словами, Лікург примусив дівчат забути про переніженість і жіночі забаганки, зміцнював і загартовував їх бігом, боротьбою, метанням диска й списа, оскільки прагнув, аби в їхньому здоровому тілі виростало здорове потомство, а самі вони просто й легко справлялися з муками породіллі [7, 63]. Участь дівчат у публічних гімнастичних вправах, атлетичних змаганнях, громадських святах і деяких священних обрядах нарівні з хлопцями стала для столиці Лаконії звичним явищем.

За таких умов, зауважувала одна з чільних провідниць західноукраїнського жіноцтва Костянтина Малицька, спартанки зуміли стати «пожиточним» і рівноправним чинником у суспільстві – насамперед, як патріотки своєї вітчизни [8, 5].

Давньогрецька цивілізація започаткувала філософсько-педагогічні ідеї, які стосувалися статусу жінки-вільної громадянки та її освіти. Одним із перших до усвідомлення того, що грецька жінка посідає невідповідне їй становище в суспільстві, дійшов Платон (427 – 347 рр. до н.е.). Визнаючи однотипність природи обох статей (з тою лише різницею, що чоловік фізично сильніший від жінки) та однаковість їхніх здібностей, він проголосив принцип загальнообов'язкового (мінімум трирічного) навчання хлопчиків і дівчат. Крім того, Платон «зробив велику послугу жіночій статі», довівши значення жінки як матері – продовжувача людського роду, та вимагаючи від держави забезпечити їй життя, гідне природного покликання [5, 21]. Незвичними для тогочасного суспільства були увага Платона до вагітних жінок (задля блага своїх майбутніх дітей вони мали вести активний спосіб життя, уникаючи при цьому бурхливих задовольень і смутку, зберігати спокій, доброзичливий і лагідний настрій) та вимоги до нянь-рабинь, викладені ним у праці «Закони» [9, 224].

Але пануючими в старогрецькому суспільстві протягом віків були думки, висловлені автором першого античного пе-

дагогічного роману «Виховання Кіра» Ксенофонтом (430-355 або 354 рр. до н.е.), який вважав, що жінка добра для того, аби вести дім і народжувати дітей [10, 281], та учнем Платона Арістотелем (384-322 рр. до н.е.): «і жінка, і діти повинні підкорятися батькові сім'ї» [11, 242].

Таким чином, владарювання чоловіка над жінкою як життєвий закон утверджувалося навіть геніальними античними мислителями.

Подальшим етапом у розвитку емансипації та уможливленого нею інтелектуального зростання жінки вважається її становище в республіканському Римі (VI-I ст. до н.е.) і в Римській імперії (I ст. до н.е. – друга половина V ст. н.е.). Римське право, що базувалося на засадах «строого додержаного одідишеного патріархату» (т.зв. «епохи царів» – VIII-VI ст. до н.е.), офіційно узалежнювало жінку спочатку від батька, а згодом від чоловіка, прирікаючи на життя недолітка та служниці синів. Однак у реальному житті, докорінно відмінному від грецького, діяло звичаєве право: заможна жінка виступала дійсною «панею дому». Вона поділяла з чоловіком його успіхи й невдачі, була учасницею бесід за спільним із чоловіками-гостями столом. За таких умов підвищувався її освітній рівень, вона могла активно впливати на виховання дітей [10, 282]. У Стародавньому Римі дівчата із сімей повноправних громадян, нарівні з хлопцями, допускалися до навчання у приватних елементарних школах («*ludus*») [11, 347], а в умовах Римської імперії постали перші в Європі державні жіночі граматичні школи підвищеного типу. Їхнє відкриття зумовлювалося насамперед поглибленням процесу відмови від домашнього виховання в багатих родинах і занепадом моральних устоїв римської сім'ї [6, 72]¹.

¹ Більш ґрунтовно про становище жінки в культурах античних суспільств див.: Маланчук-Рибак О. Жінка в історії. Навчальна хрестоматія для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. – Львів, 2002. – С. 135-160.

Проте в цілому дохристиянський і ранньохристиянський періоди європейської історії характеризуються ставленням до жінки як до невільниці, яка без чоловіка не мала «ніякої особистої вартости» [12, 151], а зазначені проблиски її свободи стосувалися представниць вільного заможного населення: жінка-рабіня росла в атмосфері важкої праці, а жінки з незможних верств суспільства отримували чисто практичне виховання.

Істотні зміни в усіх сферах суспільного життя Європи спричинило розповсюдження християнства та утвердження його в епоху Середньовіччя (V-XVI ст.) державною ідеологією. У багатьох наукових і науково-популярних розвідках преважує думка про те, що християнство не тільки не визволило жінку з неволі, у якій вона перебувала в «поганському» світі, а й виявилось підґрунтям для ще більшої її дискримінації [13, 2]. Але міркування з цього приводу визначних педагогів, релігійних і громадських діячів минулого, зокрема й організаторів жіночого руху на західноукраїнських землях, оперті на біблійних положеннях, підтверджують протилежне. «Христос, – писала, наприклад, ідеолог українського католицького жіночого руху Галичини Євстахія Тишинська, – признав жінці ту саму гідність, що й чоловікові... – душу безсмертну, здібну так само до життя совершенного, як і душа чоловіка». Христос «вивисшив дівицтво», визнавши його «вищу гідність над подружним станом», і тим показав, що жінка не створена лише для чоловіка, а має «вільний вибір між подружжям і дівичим станом». Гідність заміжньої жінки він підніс тим, що бажав, аби «любов жінки була такою, як його для Церкви, наказуючи обоім, ... жінці і чоловікові, рівну мораль і вірність, лишаючи жінці совість незалежну від волі чоловіка, котрому жінка тільки так далеко повинна бути послужна, доки його прикази чи побажання не противляться заповідям Божим» [12, 151].

Християнство, піднісши високо культ Марії – Матері Сина Божого, тим самим піднесло «з пониження» жінку як матір, а вслід за цим звернуло увагу і на дитину. Тепер матір

починають цінувати не як засіб «помноження» роду, а як «людську одиницю» [8, 7].

Вважаючи освіченість шляхом до пізнання божественного, християнство проголосило її однією з найбільших доброчесностей. Своє реальне втілення ця сентенція знайшла вже в ранньосередньовічній Візантії (частина Римської імперії, яка постала на її східних окраїнах після 395 р. н.е.). Наслідуючи, з одного боку, традиції еллінсько-римської культури, а з другого, – сповідуючи християнські ідеали, Візантія усунула соціальні обмеження щодо отримання початкової освіти: елементарні школи могли відвідувати всі, хто міг і хотів учитися [14, 92]. Змінилися підходи до мети й завдань виховання: замість підпорядкування індивідуальності дитини «цілям і бажанням державних інтересів», воно поставило за мету «розвинути її душу і удосконалити на подобу найвищого творця» [8, 7].

Синтезом праукраїнських традицій і звичаїв, які визначали статус жінки середньовічної Києво-Руської держави, та ідей християнського милосердя, принесених на її землі з Візантії найвидатнішою жіночою постаттю в нашій історії – княгинією Ольгою, є писемні пам'ятки Русі-України, передусім «Руська Правда», та організація виховання і навчання дітей русичів.

Староруське звичаєве право, оцінюючи, згідно з духом свого часу, людську гідність жінки нижче, ніж чоловіка, все-таки наділяло її великими привілеями. Уже в час розпаду родового устрою вона стала на друге місце після свого чоловіка, а після його смерті – головою родини, заступаючи дітям батька [15, 3]. Життя жінки в Україні княжої доби, підкреслювала Н. Полонська-Василенко, не нагадувало ні тюремного життя жінок Московщини, ні їхнього становища в багатьох країнах Західної Європи. Жінка в родинному житті була «подругою чоловіка, рівноправною йому, а не підвладною слугою. Вона... була розрадницею в різних справах, але вона поділяла з ним і розваги» [16, 49]. За її безпосередньою участю сім'я формувалася як осередок плекання рідної мови, предківських за-

повітів, що переходили від покоління до покоління і ставали первісним джерелом знань та практичного досвіду синів і дочок. Окрім того, жінки Руси-України, котрі належали до панівної верстви, могли здобувати освіту при князівських чи навіть боярських дворах, черпаючи там відомості, які уможливлювали їхнє спілкування з першими особами держав середньовічної Європи та вплив на міжнародний імідж Києво-Руської, а згодом Галицько-Волинської держав (як дочка Ярослава Мудрого Анна – королева Франції; княгиня Романа – мати Данила Галицького; київські княжни Пракседа – дружина німецького імператора Генріха IV, Доброгніда-Марія – польського владика Казимира I, Перемислава й Анастасія – відповідно угорських королів Володислава I та Андрія I; на престолах Європи в XI-XIV ст. «засідали» галицькі княжни Софія – Німеччина; Вишеслава, Переяслава, Анастасія, Марія – Польща; Олена-Марія – Угорщина; перемиська княжна Ірина – Візантія; волинські Євфимія – Литва, Прибислава – Померанія та ін.) [17, 63-64].

Традиції Київської Русі у ставленні до жінки зберіг Статут литовський, який визначив її «вартість» у перші після розпаду Києво-Руської держави століття. Особливо чітко в ньому простежується ідея опіки над вагітною жінкою («будьто шляхоцького, будьто зь простого стану») та думка про спроможність дружини-матері обійняти самотійну опіку над дітьми після смерті чоловіка [18, 174].

З утвердженням християнства на європейському континенті виникають такі центри елементарної релігійної освіти, як монастирі. При цьому найвпливовішими навчальними закладами в Західній Європі впродовж VI-XII ст. були монастирські школи, засновані орденом анахоритів (створений монахом Бенедиктом Нурисійським у 529 р.). Наприкінці VIII ст. тут діяли до 15 тис. монастирів св. Бенедикта, при кожному з яких функціонували школи [14, 136].

Широкого розповсюдження в католицьких державах Європи набула практика віддавати дівчат із заможних родин

на виховання в жіночі монастирі. Вони відкривалися або жіночими вітками чоловічих релігійних організацій (як Сестри бенедиктинки, перший монастир котрих на західноукраїнських землях постав у 1228 р. [19, 19]), або окремими об'єднаннями жінок-черниць, найвідомішими серед яких були ордени салезіянок, сакраменток, уршулянок та ін. Є відомості про те, що вже в XI ст. у Нідерландах виникли перші світські жіночі сестринства (за аналогією до чоловічих братств), метою яких було елементарне навчання і виховання дівчат [20, 864].

Власне, завдяки освітньо-виховній діяльності жіночих монастирів грамотність серед заможних жінок Західної Європи в добу Середньовіччя була вищою, ніж серед чоловіків-лицарів [21, 48].

У 1001 р. за порадою митрополита Леонтія князь Володимир заснував у Києві два «училищних монастиря» – чоловічий і жіночий. Останній був першою жіночою інституцією цього типу не лише в Україні, а й у всій Європі [22, 3].

1086 р. монастирську школу для дівчат із середніх соціальних станів, у якій навчали грамоти і потрібних їм ремесел (гаптування, шиття), відкрила в Києві ігуменя Янка – княжна Анна Всеволодівна, сестра Володимира Мономаха [23, 60]. Аналогічні школи були засновані також княжною Євфросинією Полоцькою на базі монастиря, де ігуменею була її сестра Гордислава-Євдокія, а сама вона переписувала там книги, і чернігівською княжною Євфросинією (св. Фердулою) [24, 54].

Отже, в епоху Київської Русі жінки з привілейованих українських верств працювали над власним освітнім зростанням та сприяли поширенню загальноосвітніх і фахових знань серед жіноцтва інших соціальних верств. Це зумовлювалося порівняно широкою свободою, рівністю з чоловіками, роллю жінки-дружини в родині, виступало свідченням «певного рівня загальнокультурного розвитку давньоруського суспільства» [25, 21].

Але загалом доба Середньовіччя (особливо в Західній Європі) виявилася у ставленні до жінки чи не найсуперечливішою «мішаниною двох стихій»: з одного боку, – лицарсь-

ко-поетичний, хоч часто лицемірний, культ «дами» та піднесення її «до небес», а з другого, – аскетизм, супроводжуваний погордою до жінки як небезпечної істоти, злої чарівниці. Філософське тлумачення її подвійної неповноцінності, запропоноване в 1267 р. Ф.Аквінським (підпорядкованість чоловікові не лише тому, що має спокутувати первородний гріх, а й через нижчість її розумових здібностей, оскільки чоловік створений за образом Божим, а в доньках Єви живе «диявольська спокуса» [26, 185]), привело до того, що жінка була «зіпхнута зі становища Божої дитини» до ролі служниці «темних сил» [12, 153].

«Кличі» про необхідність зміни підходів до проблеми природної рівності осіб різної статі, що пролунали в епоху Ренесансу (кінець XIV - початок XVI ст.) і розвинулися в добу Реформації (XVI ст.), відродили платонівські доктрини одухотворення жінки та гуманістичні ідеали, виявилися сприятливими для розвитку духовних і фізичних задатків особистості, незалежно від статі. Завдяки цьому на європейській арені, перш за все в Італії та Франції, сформувалася когорта «могутніх суверенок», «світлих дам», державно-політичні та культурно-освітні справи яких стали надбанням і своїх народів, і світової цивілізації загалом.

Італійський Ренесанс відкрив двері для опанування жінками класичної університетської освіти і розгортання самостійної наукової діяльності. З-поміж перших на скрижалях «сивого діда європейських університетів» – Болонського – вже у XII ст. значилися імена Дотье д'Аккорю та Біттизії Гоццидіні. Отримавши ступінь доктора права, Б. Гоццидіні виступала з публічними лекціями і дивувала своєю «ученістю». У XIV ст. серед викладачів цього університету були дві жінки – дочки місцевих професорів: Новеля д'Андрея і Доротей Букка, яка після смерті батька очолила кафедру філософії [27; 20, 167].

XIV ст. започатковує «історію жінки» в польській державі, що пов'язується з діяльністю дружини литовського князя В. Ягайла – королеви Ядвиги (коронована 1386 р. у Кракові) [28, 45].

В епоху Ренесансу з'явилися перші жіночі публікації, у яких порушувалися проблеми соціальної ідентичності жінок, розширення їхнього впливу на різноманітні сфери суспільного життя. Так, французька письменниця XV ст. Х. де Пізан (Христина Пізанська) у творі «Книга про жіноче місто» виклала низку думок про користь жіночої освіти. Вона зокрема стверджувала: чоловіки виступають проти духовно-інтелектуального зростання жінок лише тому, що бояться їхньої «ученості». З іменем цієї письменниці пов'язуються також перші спроби трактування жінкою питань жіночої емансипації [29, 422].

Палкою прихильницею і послідовницею ідей Х. де Пізан стала прийомна донька М.Монтеня («madmuasele Gournau»), яка проповідувала повну рівноправність статей, виключаючи тільки військову повинність, а Маргарита Валуа (дружина короля Франції Генріха IV) навіть намагалася довести перевагу жіночої статі над чоловічою [30, 12].

Таким чином, у добу Відродження та Реформації бере свій початок писемна історія духовного розвитку жінки, стрижнем якої виступало домагання її освіти. Проте ця історія обмежувалася вузьким колом знатних осіб. Як зазначала один із головних організаторів західноукраїнського жіноцтва міжвоєнної доби Мілена Рудницька, «сі жінки... – лиш спорадичні випадки, ... виїмки, що не порушували загального правила: храм цивілізації і культури продовжували будувати виключно мужчини» [31, 75]².

Європейське Відродження і Реформація задекларували ідею громадянського виховання, що ґрунтувалася на почутті приналежності до рідного етносу, прагненні жити в суспільстві економічної, політичної та культурно-освітньої рівності. Це, у свою

²У 1933 р. активна учасниця українського жіночого руху в Галичині М.Струтинська переклала твір Maïjone Bowen «Безсмертні гріхи», у якому показала, за що женецька «Рада 200» періоду Реформації судила молоді жінки: за те, що «танцювала на весіллі, що мала (смертельний гріх!) музичний інструмент та дороге одіння... тоді як Іван (Жан – З.Н.) Кальвін проповідував у мрячній і холодній церкві...» [32, 100-106].

чергу, актуалізувало проблему організації зусиллями держави освіти на широкій демократичній основі. Вона знайшла своє втілення у працях педагогів-гуманістів XV - початку XVII ст.

Першим на європейському континенті теоретиком жіночої освіти вважається нідерландський гуманіст Е.Роттердамський (1467-1536). Стверджуючи, що знання є найвищою гарантією щастя, він запропонував однакову програму навчання чоловіків і жінок. Щоправда, зміст жіночої освіти вважав за доцільне обмежити переважно вивченням класичних мов і в дуже незначному обсязі – відомостями природничого характеру [20, 864].

Англійський мислитель Т. Мор (1478-1533) виступив з ідеєю загальної обов'язкової освіти дітей рідною мовою, однаковою та спільною для хлопців і дівчат, а також опанування чоловіками й жінками принаймні одного ремесла («Утопія»). За його образним висловом, і чоловік, і жінка однаково здібні до тих занять, які вдосконалюють і оплодотворюють розум подібно до ґрунту, у який лягло насіння мудрості [14, 159]. Поцінуючи в жінці освіченість, Т.Мор писав: коли істота жіночої статі поєднує хоча б невеликі знання з багатьма «похвальними добродетелями», тоді я ставлю її вище за скарби Креза і краси Єлени [33, 129].

Зразок суспільства соціально-економічної та політичної рівності змалював у трактаті «Місто сонця» італійський гуманіст епохи Відродження Т.Кампанелла (1568-1639). Передбачалося, що хлопчики і дівчатка в цьому місті-державі будуть навчатися разом, оволодіваючи навичками читання, письма, основ математики, природничих наук. Крім того, приділятиметься увага їхньому фізичному загартуванню (гімнастика, біг, метання диска, ігри), навчанню ремесел тощо [6, 59].

Загальноєвропейське визнання отримали ідеї педагога-гуманіста Х.-Л.Вівеса (1492-1540), автора твору «Виховання християнської жінки», у якому він засудив пануючий забобон про шкоду жіночої освіти [14, 126].

Палким поборником жіночого питання взагалі та захисником прав жінки на освіту був німецький «платоно-християнський» філософ кінця XV – початку XVI К.Агріппа. У своїх творах він критикував виховання дівчат у «ліношах», що, за його переконанням, було головною причиною низького рівня розвитку духовних сил жінки та її нерівності з чоловіком, вимагав ґрунтовної постановки питання про більш високу жіночу освіту [30, 12].

Та навіть серед визначних педагогів-гуманістів побутувала думка про несумісність таких понять, як освіта і природні принади жінки. Нехай вони живуть «коханими і шанованими», зауважував, наприклад, М.Монтень, а їхнє навчання здійснюється через розваги [6, 106]. Крім того, між ідеями Відродження та реальними умовами і станом освіти в тогочасній Європі існували суттєві протиріччя, тому більшість із них залишилися нереалізованими.

Спроби втілити у життя принципи демократизації та світськості освіти, проголошені педагогами-гуманістами, простежуються в діяльності провідників Реформації, насамперед М.Лютера (1483-1546) в Німеччині. Усвідомивши важливість початкових шкіл як засобу поширення впливу протестантизму, вони проголосили ідею загальної катехізації дітей міщан рідною мовою. Вже 1520 р. М.Лютер домагався, аби в кожному місті дівчата щоденно впродовж години слухали німецькою та латинською мовами Євангеліє. Церковні розпорядження наступних років («Kirchen Ordnung») містять інформацію про функціонування міських елементарних шкіл релігійно-практичного характеру для дітей різних станів – окремих для дівчаток і хлопчиків віком від 5 до 11-12 р. (т.зв. нижчі міські школи) [19, 21].

Протестантський рух, що зародився в німецьких князівствах, спричинив розвиток елементарних міських шкіл у багатьох країнах Центральної та Західної Європи. Із середини XVI ст. окремі дівочі школи, засновані протестантами, відкриваються в польській державі, зокрема й на українських землях у її складі [19, 20].

Поступовий вихід шкіл за межі церков і монастирів, трансформація їх у світські міські навчальні заклади є однією з найхарактерніших ознак західноєвропейського шкільництва пізнього Середньовіччя. Так, ще наприкінці XII ст. у Франції сформувалися «малі» школи для вихідців із вищих суспільних станів. Викладачами в них були світські особи, які працювали під керівництвом каноніка кафедрального собору Нотр-Дам (Париж). У 1292 р. налічувалося 12 таких шкіл, із них одна для дівчат, у 1380 р. – відповідно 63 та 22 [14, 142].

Як бачимо, місце священика у початковій школі поступово посідає спеціальний світський учитель. При збереженні погодження щодо його призначення з церквою, із кінця XVI ст. на нього розповсюджується принцип оплати праці общиною. Це до певної міри унезалежнювало школу від церкви, уможлиблювало доступ світських жінок до педагогічної праці в дівочих школах.

Однак масштаби, а особливо якість західноєвропейської елементарної освіти, були незадовільними. Оцінюючи їх, французький учений Ш.Летурно писав: якщо Європа не отупіла остаточно, то лише тому, що через незначну кількість нижчих шкіл маса населення взагалі не навчалася і проживала у відносно «здоровому» невігластві [14, 166]. Повноцінна початкова освіта й більш широка наукова підготовка, знання класичних мов і літератури залишалися прерогативою чоловічої молоді – представників світської та церковної верхівки. Їх давали вищі латинські школи, гімназії, а також єзуїтські колегіуми і західноєвропейські університети. Винятком був хіба що навчально-виховний заклад підвищеного типу в Мантуї (Італія) при дворі герцога Гонзаго, очолений 1424 р. педагогом-гуманістом В. да Фельтре (1378-1446) – т.зв. «Будинок радості». Серед близько 80 його учнів значилися й дівчата [14, 172].

XVII ст., з яким традиційно пов'язується відлік «Нового часу», поставило на порядок денний рівноцінну початкову освіту рідною мовою для дітей обох статей. Ці питання знайшли відображення у «Франкфуртському меморіалі» (пам'ятній

записці) В.Ратке (1571-1635), адресованому з'їздові німецьких князів і представників магістрату Франкфурта-на-Майні, та особливо у багатій творчій спадщині фундатора наукової педагогіки Я.А.Коменського (1592-1670). Чеський мислитель проголосив принцип загальної освіти для всіх, хто народився людиною – розумною істотою, прообразом свого творця. На цій основі апостольському твердженню «Жінці вчитися не велю» та вислову Еврипіда «Я ненавиджу вчену жінку» він протиставив власне розуміння потреби і змісту жіночої освіти. Не можна уявити будь-яких підстав, підкреслював Я.А.Коменський, для усунення «слабкої статі» від наукових занять, незалежно від того, якою мовою вони проводяться – латинською чи рідною. «Жінки теж образ божий... Однаково вони обдаровані (часто більше від нашої статі) швидким і сприйнятливим мудрість розумом. Однаково їм відкритий доступ до найвищих становищ, оскільки часто самим богом вони прикликалися до керівництва народами, до того, аби робити... рятівні поради царям і князям, до вивчення медицини, до інших справ, корисних для людського роду...» [34, 293]. Пропонуючи у «Великій дидактиці» першу в історії освіти струнку систему шкіл, Я.А. Коменський вважав, що за «материнською школою», тобто вихованням дітей у сім'ї під керівництвом матері до шести років, повинна йти школа рідної мови для хлопчиків і дівчаток 6-12-річного віку, незалежно від станової приналежності. На відміну від існуючих навчальних закладів, ці школи мали давати учням широке, достатньо систематизоване коло реальних знань із арифметики, географії, історії, економічного та державного устрою, ознайомлювати з різними ремеслами, здійснювати релігійне виховання на основі читання текстів Святого письма, перекладених рідною мовою.

Закономірним результатом розповсюдження новітніх філософсько-педагогічних ідей стала протидія схоластиці й формалізму в шкільній освіті, що виявилася перш за все у формуванні громадсько-релігійного руху за перебудову шко-

ли в країнах Західної Європи та розширенні мережі навчальних закладів, відмінних від діючих.

Наприклад, у середовищі представників середнього стану і деякої частини аристократії Франції набув популярності рух янсенізму (за прізвиськом голландського теолога XVII ст. К.Янсенія), суть якого становили релігійне обґрунтування індивідуалізму і доброчесностей людини, утвердження рідномовної початкової освіти для дітей обох статей, запровадження навчальних програм реально-практичного змісту, радикальне оновлення методики викладання тощо. Оплотом янсенітів, переслідуваних французьким урядом і католицькою церквою, став розташований на околиці Парижа монастир Пор-Рояль. На його базі, починаючи з 1643 р., було відкрито низку інтернатних навчально-виховних інституцій для 6-12-річних хлопчиків і дівчаток, кожна з яких налічувала 20-25 учнів, 4-5 учителів і вихователя. До початку 1660-х рр. (часу закриття цих шкіл) у них здобули освіту близько 1000 вихованців. Змістом навчання у цих школах були читання, письмо, арифметика, географічні та природничо-наукові відомості, загальна і Священна історія, риторика, логіка, латинська, грецька та «нові» мови (італійська, іспанська) [20, 864].

Педагогічні ідеї та практику діяльності інтернатних установ общини й монастиря Пор-Рояль узагальнив прихильник і послідовник янсенізму Ф.Фенелон (1661-1715) – автор одного з найкращих педагогічних романів XVII ст. «Пригоди Телемаха». У трактаті «Про виховання дівчат» (1680 р.) він накреслив цілісну програму освіти жінки – носія морального суспільного ідеалу. Ф.Фенелон вважав, що жінка повинна бути обізнана з природою дитини, методами і прийомами її виховання та навчання; знати закони, пов'язані з правом власності; володіти навичками управління сільським господарством; «розумом, серцем і волею була б підготовлена до того, щоб ширити корисні промисли і облаштовувати сільські школи й лікарні» [35, 1].

На основі зазначеного редакція російського перекладу трактату Ф.Фенелона 1893 р. (вперше його переклад російською мовою був здійснений у 1763 р., а в 1823 р. побачив світ польськомовний варіант твору) небезпідставно зауважувала: ні змінені суспільні умови, ні праці майбутніх учених не затьмарили його педагогічної значущості [35, 2]. Високоморальний, по-справжньому християнський утилітаризм поглядів Ф.Фенелона гідний наслідування і в теперішніх умовах.

Досвід педагогів Пор-Рояля, висвітлений Ф.Фенелоном, мав багато спільного із загальнопедагогічними і дидактичними підходами Я.А.Коменського (навчання рідною мовою, використання наочності, звуковий метод засвоєння грамоти й ін.). Він широко використовувався у практиці жіночої освіти провідних європейських держав, зокрема в діяльності першого у Франції світського навчального закладу для дівчат – всесвітньо відомого «Сен-Сіра» – пансіону для 250 осіб із збіднілих дворянських родин, заснованого 1686 р. палким речником справи виховання й навчання жінки пані Ментенон («madame de Maintenon»). Пансіон діяв за підтримки короля Людовика XIV, за змістом навчання був середньошкільним навчально-виховним закладом. При ньому постав особливий напівчернечий орден – «Інститут дам св. Людовика», який до звичайних чернечих обітниць (послуху, самообмеження, цнотливості) долучив іще одну: виховання і навчання бідних дівчат. 1692 р. інститут був зреформований у монастир св. Августина, а пансіон, який проіснував до 1793 р., став цілком закритим навчальним закладом із суворою дисципліною та активним залученням вихованок до трудової діяльності [29, 423].

В Англії «досить несміливий, але революційний голос» на захист освітніх прав жінки у XVII ст. підняла Мері Астелль (Mary Estell). Услід за відомим письменником Д.Дефо, який 1692 р. виступив із ідеєю про заснування жіночої академії, вона запропонувала організувати інститути, де б не лише дівчата, а й одинокі жінки призвичаювалися до праці на користь бідних і хворих. За твердженням дослідників минулого

(Я.Дригинич) думки М.Астелль стали «першою іскоркою жіночого руху на європейському континенті» [36, 125], Не випадково зачинателька українського жіночого руху Наталія Кобринська у 1895 р. підкреслювала, що і в Галичині «перший товчок» до пробудження жіночого питання дала Англія.

Проте боротьба за пограні громадянські права, що розгорнулася в цій країні у XVII ст., відсунула на задній план проекти Д.Дефо та М.Астелль, а жіноче питання тут набуло яскраво вираженого політичного забарвлення.

На кінець XVII ст. припадає виникнення перших приватних жіночих закладів середньошкільного типу в Німеччині, за які активно «ратувала» Анна-Марія Шурман [20, 866].

Спроби наслідувати зазначені освітні ініціативи (перш за все жінок Франції) у XVII-XVIII ст. мали місце в Австрії, Данії, Польщі, Росії та інших європейських державах. У 1750 р. німкеня Струмле (Strumle) відкрила перший пансіон для дівчат-шляхтянок у Варшаві. Аналогічним першим навчально-виховним закладом на землях Галичини вважається пансіон «із характером шкіл елементарних», заснований 1782 р. в Сандомирі М.Генчинською (М.Генцзынска). Тут сестри-бенидиктинки вчили дівчат читати, писати, рахувати, формували навички жіночих ручних робіт [37, 123].

Під впливом ідей Реформації та загального національно-культурного піднесення доби Козацької республіки і Гетьманської автономії активізувалася релігійно-громадська добротинна й освітня діяльність заможного жіноцтва на етнічних українських територіях. Олена Горностаєва (Чарторийська) виступила фундатором Пересопницького монастиря на Волині (1596), у якому збереглося знамените Євангеліє, перекладене живою староукраїнською мовою княгинею Анастасією Гольшанською-Заславською. На базі монастиря діяли шпиталь для убогих і недужих, а також школа [38, 37]. Волинські шляхтянки Ганна Гойська і Раїна Ярмолинська заснували відповідно монастирі при церкві Успіння в Почаєві («славний пізніше монастир почаївський») та в Загайцях Кре-

менецького повіту, відомі своїми культурно-освітніми традиціями [39, 265-266]. Двоюродна сестра П.Могили Раїна Вишневецька (Могилянка) надавала допомогу Густинському і Ладинському монастирям, підтримувала на землях, що їм належали, православні школи. Гальшка (Єлизавета) Гулевич (Гулевичівна-Лозчина) у жовтні 1615 р. записала свої «добра» на монастир і школу дітям «шляхетським і міським», чим забезпечила створення та функціонування Київської братської школи, зреформованої 1632 р. у Києво-Могилянську колегію, а згодом – у знамениту Києво-Могилянську академію [40, 245-246; 41, 146].

Попри важкі умови розвитку освіти і культури в Україні, правобережні землі якої в середині XIV ст. опинилися у складі Речі Посполитої та були приведені, за словами М.Грушевського, в тісний зв'язок із її політичним і культурним життям [40, 176], відкриття шкіл, закладів опіки для дівчат при жіночих монастирях набуло загальноукраїнського характеру, стало до певної міри традицією. Так, дівоча школа діяла при православному монастирі св. Вознесення в Києві («на Печерському»), заснованому близько 1566 р. для вдів і дівчат зі шляхетних, старшинських і священничих родин. У другій половині XVII ст. його ігуменею була Марія-Магдалина – мати гетьмана І.Мазепи, яка примножила освітні здобутки своїх попередниць [42, 3]. Школа, шпиталь і захист для жебраків працювали на базі католицького (східного обряду) монастиря Сестер василіянок, спорудженого 1641 р. в Миколаєві на Львівщині [24, 10].

Важливими центрами виховання частини українського жіноцтва у XV-XVI ст. стали православні міщанські братства. Вони звертали увагу на виховання міщанської молоді, гуртуючи її в «молодецькі» братства. «Карність і послух старшим, – писав І.Огієнко, – були головними чеснотами молодих братчиків, як хлопців так і дівчат» [43, 127].

Результати діяльності у царині виховання і навчання жінок-українок викликали подив у чужинців. Павло Алепсь-

кий, який супроводжував свого батька, антиохійського патріарха Макарія, в його подорожі до Росії у XVII ст., ступивши на українську землю, зауважив: «...по всій козацькій землі... ми відмітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, ... навіть, здебільша, їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів» [44, 125].

Водночас у цей період простежується перехід представниць української аристократії на «латинство», супроводжуваний відмовою від усього рідного. Наприклад, Анна-Алоїза, внучка князя К. Острозького, в 1608 р. на місці відомої Острозької школи-академії «уфундувала» католицький колегіум [45, 109].

Таким чином, у другій половині XVI – в XVII ст. не лише зростає увага до питань едукації дівчини-жінки, а й істотно розширюється самостійна просвітницько-доброчинна діяльність жіноцтва. Сутність змін у поглядах на цю проблему розкривають узагальнення Г.Ланге, яка писала: виступати в XVII ст. поборником освіти жінки – означало бажати незвичного, нового, правомірність чого треба було довести. Сміливим домаганням у цій сфері Я.А.Коменського продовжувала протиставлятися «педантична обережність старого пієтизму». Бажаючи утримати жінку від «виходу в... море небезпечної освіти», він прагнув, де тільки можна, заборонити їй навіть такі культурні засоби, як читання та письмо. Проте жінка, котра бачила, як пристрасно відстоювали її право на освіту, не могла залишатися осторонь від «бурі», що знялася, – вона активно включилася в рух за підвищення власного рівня знань. Однак і в освітньому русі «учених жінок» XVII ст. відчувалася мода, яка, хоч і зародилася з їхньої глибокої культурної потреби, все-таки більше спрямовувалася на «зовнішне» оволодіння загадками світу, ніж на духовне самоствердження особистості [46, 27-28].

Крім того, факти участі жінок у європейському загальнокультурному поступі і в XVII ст. були поодинокими, а їхня діяльність, як і раніше, спрямовувалася в основному на задоволення соціально-культурних потреб заможної частини населення.

Масові систематичні студії, подібні до навчання осіб чоловічої статі, і в епоху переходу від Середньовіччя до Нового часу виявилися недоступними для дівчат, особливо з найнижчих прошарків суспільства – сільського населення. Навіть елементарні (парафіяльні) школи, утримувані духовенством у селах і невеликих містах, для них не призначалися і ними практично не відвідувалися. Зокрема перші спроби «приміщення» учениць до шкіл цього типу на західноукраїнських землях польські дослідники минулого відносять до 1748 р.: тоді управитель школи в Устю (Uścią, Галичина) С.Місінський «едукував» 20 хлопців і 10 дівчат [19, 22].

Жіноча освіта на європейському континенті продовжувала залишатися приватною клерикально-громадською чи особистою справою і не належала до сфери державної діяльності. Превалюючою її формою було домашнє навчання, що в найзаможніших родинах здійснювалося за високу плату спеціальними вихователями, як правило, випускницями французьких і німецьких освітньо-виховних закладів. Аналогічно до попередніх епох, у країнах Європи не йшлося про вищі жіночі студії. Не випадково період розвитку європейської цивілізації, що передував виникненню жіночого руху, М.Рудницька розцінювала як стадію «свідомої і умисної нівеляції жіночої психіки» [31, 113].

Перші чітко виражені спроби об'єктивної оцінки жінки як рівної з чоловіком «людської істоти» та наполегливе прагнення привернути увагу держави і громадськості до проблем неповноцінності її навчання та виховання припадають на XVIII ст. – епоху Просвітництва, відому своїми демократичними й індивідуалістичними ідеалами та проголошенням освіти чи не найбільшою політичною силою. Великий вплив на формування цих ідеалів мали філософсько-педагогічні погляди Ж.Ж.Руссо (1712-1778). Відкидаючи сучасну йому освітньо-виховну традицію, стару систему виховання, санкціоновану церквою, він вважав за потрібне запровадити демократичну, здатну сприяти виявленню в дитини природних на-

хилів і здібностей, правда, шляхом її ізоляції від «розтлінного» суспільства. У педагогічному романі «Еміль, або Про виховання» (1762) Ж.Ж.Руссо висловив багато прогресивних думок про виховання хлопчиків. Але викладена ним обширна програма виховання жінки, власне бачення її родинно-громадського статусу відображали консервативні традиції свого часу та відповідали поглядам мислителя на різне природне призначення жінки і чоловіка.

Глибоко обізнаний із вадами французьких аристократичних салонів, де панували зневажливе ставлення до материнства, байдужість до дітей, Ж.Ж.Руссо відводив жінці роль дружини і матері: «Будь матір'ю! – закликав учений. – Вигодовуй своє дитя власними грудьми, бережи його, виховуй... і сама по собі зникне аморальність». Цей заклик, писала С.Русова, виконувався, як «владний наказ усіма аристократками Парижа» [47, 28]. Руссо не радив жінкам заглиблюватися в «науки», а пропонував турбуватися найбільше про вдосконалення фізичних можливостей свого організму як основи для відтворення здорового потомства. На його думку, освічена жінка – це мука для чоловіка, дітей, сім'ї, словом – для всіх, і навіть елементарна загальна освіта їй радше шкодить, ніж приносить користь. Жіночі студії, за Ж.Ж.Руссо, повинні обмежуватися навчанням шиття, плетіння, куховарства, співу й танців, тобто всього, що необхідне порядній дружині, добрій виховательці власних дітей і помічниці чоловіка. Серед рис, які треба формувати у дівчат – майбутніх дружин і матерів, – лагідність, поміркованість, слухняність, покірливість, ввічливість, охайність, добрий смак [6, 254-255].

Але обмежуючи участь жінки у громадському житті, філософ вимагав поваги до неї як з боку чоловіка, так і суспільства.

Зазначимо, що педагогічні ідеї Ж.Ж.Руссо були актуальними в українському суспільстві і в досліджуваній нами період. З нагоди 200-річчя від дня його народження вони опинилися в полі зору С.Русової та галицького педагога І.Ющишина, наслідком чого стали окремі наукові розвідки цих авторів,

уміщені відповідно в київському педагогічному часописі «Світло» та львівському «Учителі» [48; 49].

Філософсько-педагогічні погляди Ж.Ж.Руссо зумовили розгортання широкого інтелектуального руху в усіх європейських державах. Вони ж дали поштовх до дискусії над питанням жіночої рівноправності в галузі освіти, в яку включилися і жінки, та пришвидшили втручання держави в організацію виховання і навчання дівчат.

Носіями нових ідей у цій сфері стали визначні ідеологи французького Просвітництва Ф.Вольтер (Франсуа Марі Аруе), К.Гельвецій, Д.Дідро, Ж.А.Кондорсе, М.Монтеск'є. Палкий прихильник ідеї рівності людей як носіїв розуму К.Гельвецій зокрема зазначав, що жінки й чоловіки відрізняються один від одного своєю «організацією». Однак ця відмінність не може бути підставою для нижчого інтелектуального рівня жінки. Філософ стверджував, що головною причиною її розумового відставання є гірше виховання: правильно й добре організоване, воно може змінити суспільне становище жінки [6, 28].

У 1786 р. під керівництвом М.Монтеск'є та філософа, математика й економіста Ж.А.Кондорсе в Парижі відкрився ліцей, що став місцем зібрання «найвидатніших» жінок, до яких примкнула незначна частина чоловіків (загалом близько 700 осіб). Відомі французькі «енциклопедисти» викладали тут математику, хімію, фізику, історію, літературу, філософію.

Заснування ліцею стало провісником матеріалізації ідей про духовне зрівняння жінок із чоловіками та права на здобуття ними «висших і загальніших наук» [50, 219]. Ці ідеї виступили на перший план напередодні та в період Великої французької революції 1789-1794 рр. Їх виголошують у зверненнях, доповідях, викладають у проектах освітніх реформ діячі революції. Так, пропонуючи в 1791 р. Установчим зборам революційної Франції план реорганізації системи освіти, Ш.Талейран висловився проти однакового для чоловіків і жінок навчання, водночас обґрунтував потребу відкриття жіночих ремісничих шкіл. Натомість у програмі організації

освіти, підготовленій найкращим, за словами С.Русової, теоретиком освіти періоду французької революції Ж.А.Кондорсе, її рівність для дітей обох статей є одним із головних принципів [47, 15].

Однією з найяскравіших постатей французької революції, популяризатором ідеї жіночого руху та його організатором стала Марія Олімпія де Гуж (1748-1793). У 1789 р. вона підготувала першу в історії цивілізації Декларацію прав жінки і громадянки (на противагу програмному документу революції – Декларації прав людини і громадянина), у якій проголосила рівноправність жінки з чоловіком, закликала сучасниць пробудитися, взяти дійову участь в «облаштуванні» суспільства. Декларація спричинила дискусію в суспільстві з приводу порушених проблем, зумовила виникнення перших жіночих клубів у Парижі, появу брошур і першого друкованого періодичного органу руху жінок під назвою «L'observateur feminin». Незважаючи на розправу якобінців над 45-річною О. де Гуж (за виступ проти страти короля Людовика XVI), її громадська діяльність започатковує і водночас становить цілу епоху в європейському жіночому русі [51, 869].

Поразка революції у Франції повела за собою ліквідацію проголошених і запроваджених елементів демократизму та світськості в системі народної освіти. Проте її ідеї та здобутки стали каталізатором для подальшого поступу в справі утвердження рівноправності жінки, найперше – у сфері освіти. Під впливом ідеалів французької революції в Європі з'явилася низка творів «жіночої» тематики, авторами яких, поруч із чоловіками, були й жінки. У 1792 р. побачила світ праця англійської письменниці й педагога Мері Воллстонкрафт (1759-1797) «Захист жіночих прав», яка, за словами П.Міжуєва, носить «на себе ясну печать геніальності» [52, 16], а Я.Дригинич вважав її «за переломовий момент у справі емансипації жінки» [36, 126]. Власне, від неї веде свій «родовід» і сучасний фемінізм.

М.Воллстонкрафт окреслила контури тих проблем, які стали нагальною турботою послідовників ідеї зрівняння жінок у правах із чоловіками (включаючи захист політичних і природних прав), обстоювала необхідність допущення дівчат до шкіл різних типів і реформування жіночої освіти, оскільки сучасне їй суспільство виховувало «дам», але не виховувало жінок, навчало їх манер, але не вчило «моральності» [29, 422].

Без перебільшення можна стверджувати, що короткотривалий період Великої французької революції виявився для «жіночого світу» однією з найяскравіших історичних епох. З нею пов'язаний відлік історії організованої жіночої діяльності, тобто жіночого руху в сучасному його трактуванні, та фемінізму, як його ідейного підґрунтя, і формування феміністичної концепції жіночої освіти.

Помітний вплив на розвиток жіночої освіти на європейському континенті мали ідеї філантропізму – педагогічної течії, яка сформувалася під впливом ідей Ж.Ж.Руссо в рамках німецького Просвітництва, передусім у працях її головного ідеолога І.Базедова (1724-1790). На відміну від просвітителів Франції, педагоги-філантропісти були не лише теоретиками, а й займалися практичною організацією виховання і навчання дітей. У 1786 р. за планом І.Базедова в м. Десау відкривається жіноче училище. Уже в першій чверті ХІХ ст. кількість закладів цього типу досягла 10. Крім них, із кінця ХVІІІ ст. на німецьких теренах стали відкриватися вищі школи для дівчат 6-15-річного віку [20, 866].

Демократизмом, народністю, вірою в силу освіти як основи відродження проникнуті твори одного з найвидатніших представників європейської педагогічної думки другої половини ХVІІІ – початку ХІХ ст. Й.Г.Песталоцці (1746-1827). Незважаючи на «обивательське тупоумство», обмеженість юридичних підстав для освітньо-виховної діяльності, героїня його педагогічного роману «Лінгард і Гертруда» виступає носієм і реалізатором найновіших педагогічних ідей у галузі початко-

вої освіти, залучає до роботи з дівчатами-ученицями інших жінок. Перекоаний у тому, що тільки мати може спрямувати елементарну освіту дитини до різнобічного гармонійного розвитку її «природи», Й.Г.Песталоцці вслід за Я.А.Коменським радив, аби вона стала справою її серця, власною справою [53, 302]. Не випадково освічені галичани поділяли прагнення Й.Г.Песталоцці «штуку навчання народних шкіл» віддати в материнські руки, бо тоді «мовчатиме злочинець» [54, 173].

Як бачимо, поруч із поглядами на родинно-громадське становище та виховання жінки Ж.Ж.Руссо, у XVIII ст. विकристалізується і набирає реального практичного вираження ідея про необхідність усунення чоловічого домінування у сфері початкової та частково – середньої освіти. До її актуалізації, популяризації та втілення у життя все ширше залучаються жінки.

Закономірним у цьому контексті є посилення впливу урядів і громадськості європейських держав на організацію навчання та виховання дівчат. Започаткований у країнах Західної Європи у вигляді указів (едиктів), статутів, проектів реформ, які стосувалися запровадження обов'язкового відвідування хлопчиками й дівчатками елементарних шкіл (Франція – друга половина XVI-XVII ст.), методики їхнього навчання (Готський статут 1642 р.), організації загальнодоступної початкової освіти (Англія – середина XVII ст.), він у другій половині XVIII ст. набуває загальноєвропейського характеру, стає більш конкретним і результативнішим.

Зростання турботи держави про освіту дівчат простежується, наприклад, у королівському загальношкільному законі Пруссії від 3 листопада 1765 р. «Начерк» цього документа здійснив ігумен Саганського монастиря (Сілезія) Я.І.Фельбігер (1724-1788). Уже в 1770-х рр. його «педагогічна слава» розповсюдилася по всій Європі, а викладені ним дидактично-виховні ідеї, що базувалися значною мірою на положеннях праць Я.А.Коменського, стали важливим підґрунтям для реформування освіти в найбільших держа-

вах Європи кінця XVIII ст. – Австрійській і Російській імперіях [55, 32].

Зокрема у царській Росії увага до проблем жіночої освіти зростає в 1760-х – 1780-х рр. – у період правління Катерини II. Використавши ідеї французьких просвітителів про необхідність ізоляції дитини від негативних суспільних впливів (Ж.Ж.Руссо), її «правильне» виховання у спеціально призначених для цієї мети навчальних закладах (Д.Дідро), енциклопедичний характер навчальних програм (Ф.Вольтер, К.Гельвецій) та прагнучи створити «нову породу людей» (чоловіків і жінок), Катерина II поставила за мету організувати систему державних установ для виховання «ідеальних» дворян [56, 99]. Втілення цього задуму в життя було доручене професійному педагогові з високою західноєвропейською освітою І.Бецькому (1704-1795) та знайшло відображення в підготовленому ним 1764 р. документі під назвою «Генеральна установа про виховання молоді обох статей».

Найуспішнішою серед створених інституцій державної системи освіти була діяльність «Товариства шляхетних дівчат» («Общества благородных девиц»). Воно поклало початок жіночій освіті в Росії: у 1764 р. всі її губернії, провінції, міста отримали царський указ «Про виховання шляхетних дівчат у Санкт-Петербурзі при Воскресенському монастирі», який у побуті іменувався Смольним (звідси – Смольний інститут) [57, 85]. Згідно з цим документом до закладу приймалися дівчата із дворянських сімей. Свою діяльність інститут, розрахований на 200 вихованок, розпочав у 1765 р. під керівництвом «начальниці» (першою стала княжна Анна Долгорукова) та ради з чотирьох осіб, яких призначала сама імператриця. Характерно, що головною наглядачкою закладу була французька Софія де Лафон, вихованка Сен-Сірського «*maison royale*», яка згодом очолила товариство. Того ж року при Воскресенському монастирі розпочало роботу училище для «міщанських» дівчат (як відділ Смольного інституту). Воно започаткувало підготовку в Росії жінок-учителів.

Як наслідок, реалізувалася думка І.Бецького про «вирощення» засобами «педагогії» нових матерів, збагачених науками і вдосконалених «благовоспитанностью», не лише у дворянському, а й у «подлому» середовищі, тобто серед міщан і навіть незакріпачених селян [56, 112].

Статут петербурзького «Товариства шляхетних дівчат», який заслужив похвалу з боку «перших умів Європи» (Ф.Вольтера, Д.Дідро), передбачав поділ вихованок інституту на чотири вікові групи: від 6 до 9, від 9 до 12, від 12 до 15 та від 15 до 18 років. Отже, вступивши до «товариства» (інституту) в шестирічному віці, кожна з них мала перебувати в ньому протягом 12 років. Відповідно до вікових груп визначалася програма інститутського навчання. У першій групі вивчалися закон Божий, російська, французька, німецька, італійська мови, арифметика, малювання, танці та рукоділля (ручні роботи). У другій групі перелік навчальних предметів доповнювали історія, географія та практичне ознайомлення з домашнім господарством. У третій – «дослідна» фізика, архітектура та геральдика (остання в 1783 р. була вилучена з програми). Увесь четвертий віковий період присвячувався повторенню вивченого з посиленням практичним вправлінням у веденні домашнього господарства, ручних жіночих роботах та ін.

Вказуючи на зовні позитивні результати навчання і виховання дівчат у перших середньошкільних жіночих інституціях, російські вчені змушені визнати, що серйозних знань від «смольнянок» годі було сподіватися: після 12-річного курсу навчання вони виходили малообізнаними навіть із найелементарнішими науковими відомостями. Зате переважали своїх ровесниць у вивченні мов (як правило, виключно французької), у танцях, співі та музиці, а також у «салонних талантах і достоїнствах». Саме під впливом цього виховання в російському суспільстві було започатковано формування типу жінки-інститутки, прекрасної в «салонній обстановці», але в повсякденному житті досить часто поганої матері та дружини, недосвідченої господині, нездатної до будь-якої самостійної діяль-

ності [57, 87]. Образ однієї з них змалювала у повісті «Інститутка» будителька українського жіноцтва Марія Вілінська (Марко Вовчок) [58]³.

На початку ХІХ ст. заклади для «шляхетних» дівчат відкриваються і на українських землях у складі Російської імперії: 1818 р. – в Харкові та Полтаві, 1829 р. – в Одесі, 1833 р. – в Києві. Великодержавні за змістом і духом, вони стали центрами асиміляції представниць національних меншин, започаткували інтенсивне «винародовлення» дітей наддніпрянської частини України. Через обмежену кількість цих інституцій основна маса дівчат залишалася поза освітнім впливом. Сміло можна сказати, зауважував О.Кониський, що між українським жіноцтвом запанувала така темнота, якої «ми в історії чи знаємо!» [60, 24]

У питаннях державного керівництва освітою жінки на межі ХVІІІ-ХІХ ст. значно просунулися теорія та практика польського шкільництва. Ініціаторами розробки проєктів освіти на основі її «одержавлення» стали організатори Комісії едукативної народної, заснованої 1773 р., – фактично першого в Європі міністерства освіти. Один із її активних членів, прихильник державного виховання дітей обох статей Ф.Белінський, опрацював «припис наук і способів навчання» (програму) для шляхетних дівчат, що унезалежнював їх від свавілля гувернанток. За переконанням Ф.Белінського, дівчата повинні вивчати французьку та німецьку мови, географію, історію і фізику, початки логіки, риторики та «моральність» [61, 64].

³ Першим «світлим променем» у царстві інститутського мороку, вульгарності й невігластва став К.Ушинський. Працюючи інспектором класів цього навчально-виховного закладу (1859-1862), він зробив спробу реформувати педагогічний процес, спрямувати його на поглиблення загальноосвітньої підготовки учениць шляхом вивчення рідної мови, літератури, історії, природничо-наукових дисциплін і зміни методів навчання. Проте реформи К.Ушинського були зупинені доносами керівництва інституту на чолі з М. Леонтьєвою про політичну неблагонадійність педагога, що спричинило звільнення його з роботи [59, 17].

Побіч Ф.Белінського, власний проект шкільної реформи в Польщі запропонував послідовник ідей Дж.Локка і Ж.Ж.Руссо А.Поплавський. Він передбачав створення трьох типів шкіл: чотирирічних парафіяльних, починаючи з семи років життя, – для дітей обох статей із нижчих верств населення; семирічних публічних, переважно в містах – окремих для дівчат і хлопців, головних – у великих містах [61, 75].

Однак, виходячи з пануючої засади про різні родинно-суспільні завдання статей, Комісія едукативна народна визнала за доцільне запровадити окремі чоловічі (одно-двокласні) й жіночі (тільки однокласні) школи, в яких не допускалася коедукатія. Характерно, що, по-перше, вчителька жіночої елементарної школи підпорядковувалася персоналу чоловічої, а, по-друге, її заробітна платня була нижчою від педагога-чоловіка [19, 39]. Це свідчило про закріплення в суспільстві дискримінації жіночої праці, обмеження спроможності жінки самостійно вирішувати фахові завдання.

«Новістю» для всієї Європи початку ХІХ ст. було створення польською Палатою едукативної спеціального органу для контролю за діяльністю жіночих навчально-виховних інституцій – «Нагляду пансіонів і жіночих шкіл» («Dozór pensyj i szkół Kobiecych») [19, 63]. Першими інспекторами діючих закладів для дівчат (1810) стали княгині М.Віртемберська, І.Чарторийська, Т. де Лафонтен, Т.Любінська, Й.Кіцка-Рутковська та ін. [62, 183].

Водночас, послуговуючись висновком автора історичної праці про культурні рухи в Україні та Білорусії А.Савича (1929), С.Сірополко зазначав: «шкільний статут Комісії едукативної ... ігнорував інтереси двох великих народів, що входили до Польсько-Литовської держави, – українців і білорусів» [63, 107].

Інтенсивні пошуки в царині теоретичного обґрунтування права жінки на освіту та спроби його реального задоволення зусиллями державно-громадських організацій, притаманні добі Просвітництва, знайшли свій подальший розвиток у ХІХ ст. Як писала польська жіноча діячка кінця ХІХ –

початку ХХ ст. А.Махчинська, «kwestia» (проблема) освіти жінок, раз ставши на порядку денному, проявлялася у формах щораз конкретніших і різноманітніших, – як приватного, так і публічного характеру [28, 34].

Ідеї загальної та освітньої рівності жінки виявилися стрижневими у творчій спадщині філософів, економістів, педагогів, письменників, відобразилися в концепції європейського фемінізму. Так, питання жіночої емансипації висунули на одне з перших місць у своїх національно-політичних програмах соціалісти-утопісти А.Сен-Сімон і Ш.Фур'є. Останній визнав поневолення жінки однією з «мерзенних рис» сучасного йому суспільства, запровадив термін «фемінізм» і обґрунтував тезу про те, що соціальне становище жінки є мірилом суспільного прогресу [64, 17].

Всебічної освіти жінки для її економічної та політичної незалежності вимагав Р.Оуен (Англія). Ф.Фіхте у «Промовах до німецької нації» обстоював думку про доцільність спільного навчання хлопців і дівчат, заснування для цього мішаних шкіл [47, 40].

«Кинені» гасла позитивно вплинули на пробудження самосвідомості жінки. Їх відгомін виразно простежується в літературній творчості Жорж Санд (1804-1876), твори якої в ХІХ ст. були своєрідним маніфестом визволення жіноцтва із соціально-економічного та особливо духовного закріпачення. Вперше проголосивши «права серця і права почування», вона підштовхнула європейську громадськість до конкретної праці у сфері забезпечення права жінки на освіту та її емансипації взагалі [65; 6, 2].

Перша половина ХІХ ст. продемонструвала окремі зразки практичної реалізації ідеї громадсько-культурного самоствердження світської жінки. Зокрема творець теорії та методики суспільного дошкільного виховання Ф.Фребель залучив її до активної виховної роботи в організованих ним дитячих садках, започаткував підготовку через систему курсів жінок «садівниць» (вихователів), дав жінці змогу виконувати при-

родну опіку над дитиною не лише «в тісних стінах власної хати», а й «на широкій суспільній арені» [66, 67]. Упродовж наступного півстоліття його думки виявилися визначальними для цієї сфери освітньої діяльності на всьому європейському континенті.

Але найяскравіше втілення погляди на рівноправність жінки знайшли у працях представників англійської ліберальної філософії середини XIX ст. Г.Т.Бокля і Дж.С.Мілля. Автор всесвітньо відомих праць «Вплив жінки на успіхи знання» та «Історія цивілізації в Англії» Г.Т.Бокль наголошував на значенні народності як основи національного виховання, що особливо імпонувало представникам «органічної розбудови» українського життя в Галичині кінця 1870-х – початку 1880-х рр. [67, 54]. (У 1880 р. львівська газета «Діло» вмістила біографію Г.Т.Бокля, зауваживши, що «між інтелігентними русинами» ледве чи знайдеться хоч один, який би не знав його праць [68, 1]).

Філософ-позитивіст Джон Стюарт Мілль (1806-1873) у трактаті «Про підлеглисть жінок», написаному в 1869 р. разом із дружиною Герріет Тейлор, основну думку твору резюмував такою фразою: принцип легального підпорядкування однієї статі іншій, що домінує в нинішніх соціальних відносинах, є величезним злом і однією з найголовніших перепон на шляху до прогресу людства; цей принцип повинен бути замінений принципом повної рівності, що не допускає чоловічого превалювання чи привілею, з одного боку, та жіночої неспроможності, – з другого. Під справжньою рівністю жінки Мілль розумів допущення її «до всіх професій і занять» [69, 122]. Праця Дж.С.Мілля послужила вихідним пунктом для посилення агітації на користь жіночих прав, зумовила прогрес жіночої освіти «у всіх її видах і формах», дала поштовх до масової громадської діяльності жінок [52, 18].

У філософії позитивізму європейську та західноукраїнську громадськість цікавили і такі положення, як необхідність підготовки дитини до гармонійного суспільного життя і турбота про її здоров'я та силу (фізичне виховання).

Природно, що змінені «чоловічі» погляди на питання рівноправності, освіти і суспільного призначення жінки активізували діяльність жіноцтва всього європейського континенту, зокрема і слов'янок. При цьому все яскравіше у ній виявлявся постулат ширшої освіти жінки, що розглядалася як одна з головних умов утвердження її економічної, політичної та духовної незалежності.

Було закономірним, підкреслювала письменниця й буди-телька польського жіноцтва другої половини XIX ст. Еліза Ожешко, що жінки «в новіших часах» під впливом демократизації освіти, нагромадження в суспільній свідомості ідей гуманізму та економічних чинників стали інтенсивно «упо-минатися» про те, від чого були «відлучені» – від рівного до-ступу до навчання – головного засобу загальноосвітнього і фахового зростання, способу вирватися «з пекла» матеріальної нужди та позбутися відчуття вічної залежності [70, 2].

Демократизації, гуманізації та «педагогізації» жіночого руху кінця XIX – початку XX ст. в усіх європейських держа-вах значною мірою сприяли думки шведської письменниці, педагога і громадської діячки Елен Кей (1849-1926). Її твори «Жіночий рух» [71], «Молода генерація», «Століття дитини» виявилися особливо близькими жінкам-українкам, бо «ви-ступала вона ... все і всюди в обороні... особистої... і загальної свободи, поборювала кожне насильство... індивідуальне і кла-сове» [72, 3]. Ідеї «вільного виховання», маніфестом яких вва-жається твір Е.Кей «Століття дитини», та праці італійського лікаря й освітньої діячки Марії Монтессорі (1870-1952), роз-глядали дитину як «першообраз правди, істини і краси». На цій основі вони спонукали до зміни педагогічних традицій, що обмежували її ініціативу, до розвитку творчих сил особи-стості, яка б виховувалася природовідповідно, без примусу та насилля [73, 93].

Жінкам-слов'янкам імпонували також демократичні еман-сипаційні погляди польської письменниці Марії Конопниць-кої, що слугували «перелому мисли», заставляли звертатися до

живих пекучих питань, сміливих поступових ідей [74, 258], а також Божени Немцовой (1820-1862), яка першою в чеському суспільстві «викликала» духовну емансипацію жінки [75, 294], «кинула ... кличі» про потребу її вищої освіти [76, 6].

Під впливом нових ідей у європейських державах утвердилася думка про те, що реформа жіночої едукції є підставою для «залагодження» соціальної жіночої справи. Через те проблема освіти жінки посіла важливе місце в діяльності державних діячів, знайшла відображення у законодавчих актах країн Західної, Центральної та Східної Європи. Це зумовлювалося і зміненими соціально-економічними умовами, спричиненими інтенсивним формуванням ринкових відносин, бурхливим розвитком економіки, яка потребувала не лише робітників, а й робітниць із вищим, ніж у попередні століття, рівнем загальноосвітньої та практичної підготовки.

Наприклад, «вищі» школи для жінок у Франції постали завдяки організаційним заходам міністра народної освіти Ж.В.Дюруї (1811-1894). Їхньою першоосновою вважаються курси з викладанням у формі лекцій (т.зв. «курси Дюруї»). Перші з них були засновані в 30 містах Франції у 1867 р. Проте завершена система державної початкової та середньої жіночої освіти і підготовки жінок-педагогів для її потреб утвердилася в цій державі тільки наприкінці XIX ст., у період «третьої республіки», яка проголосила рівність в освіті заради забезпечення єдності й гармонії в сім'ї [20, 866].

Вирішення проблем освіти жінки на державному рівні зумовило чи не найпомітнішу рису французького жіночого руху: участь у ньому жінок-учителів, як і його освітній потенціал, були обмеженими.

Відправною точкою для активізації участі в освітніх справах німецьких жінок, де феміністичний рух набув організованих форм у 1860-х рр., і, за висновком І.Франка, був педагогічним і «заробковим» (перше товариство німецьких жінок постало в Лейпцігу 1865 р. «для духової просвіти жінок» [77, 139]), став з'їзд учителів дівочих шкіл, який відбувся в 1872 р.

у Веймарі. Він дав почин «Товариству опіки над жіночими навчальними закладами». Упродовж 1873-1895 рр. лише на теренах колишньої Прусії діяли 200 публічних жіночих шкіл вищого типу [78, 685]. У 1890 р. під керівництвом Г.Ланге в Німеччині постало товариство жінок-учителів («Allgemeine Deutsche Lehrerinnen-Verein»), яке очолило боротьбу німецького жіноцтва за вищу освіту [79, 199].

Основи раціональної середньої жіночої освіти в Англії, що, правда, майже виключно приватної, були закладені в середині XIX ст. На межі 1860-х – 1870-х рр. тут виникли перші жіночі навчальні заклади вищого типу («Cirtion College», «Newham College») [52, 18]. Помітний вплив на розвиток початкової жіночої освіти в цій країні мала діяльність створеного в 1874 р. «Товариства щоденних шкіл для дівчат». У 1890 р. воно утримувало 34 такі інституції на 7 тис. учениць. Крім того, 1870 р. Англія визнала право жінок на членство в керівних органах управління шкільництвом – т. зв. шкільних комісіях [80, 37].

На 1850-і – 1870-і рр. припадає реформування жіночої освіти в Російській імперії. У 1852 р. навчальні заклади, призначені для дівчат, було поділено на чотири типи і для кожного з них розроблено окремий навчальний план. 5 березня 1856 р. послідував «Высочайший указ» «приступити кь соображеніямъ обь устройстве въ губернскихъ городахъ женскихъ школь приближенныхъ по курсу кь гимназиямъ», однак на українських теренах лише куратор Київського шкільного округу визнав за доцільне розвивати середню жіночу освіту [81, 134].

У 1859 р. розпочала роботу перша дівоча гімназія в Києві («Фундуклеївська»), згодом навчальні заклади цього типу відкрилися в Полтаві, Херсоні, Чернігові [82; 46, 49, 67].

Розвиток мережі середніх навчальних закладів став запорукою того, що в останній третині XIX ст. жінки провідних держав Європи отримали доступ до університетської освіти. При цьому першими на європейському континенті (1863-1864 рр.) допустили жінок до студій в університетах Франція та Швейцарія [83, 23]. Вже 1864 р. університетську освіту в Цю-

риху здобували росіянки (М.-О.Княжніна і Н.Суслова). На початку 1870-х рр. сюди «пробилися» дві студентки-польки з Наддніпрянської України (М.Потоцька, С.Бжозовська) та дві – з Галичини (М.Садовська, А.Байер), які, правда, не закінчили навчання [79; 195, 201]. У 1896 р. в цій країні було видано патенти з «укінчення університетських студій» 293 жінкам, серед них лише 19 швейцаркам [84, 266]. У 1889/1890 н.р. в Паризькому університеті навчалися 152 жінки-студентки, зпоміж них 107 представниць царської Росії, 24 французьки, 8 англійок [20, 868]. Загальна кількість жінок в університетах Німеччини у 1898/1899 н.р. становила понад 400, майже третина з них припадала на представниць інших держав [52, 36].

Простежуючи «долю» вищої жіночої освіти в Російській імперії, редакція львівської української газети «Діло» в 1911 р. зауважувала, що її початком можна вважати 1860-і рр. («60-й рік, а може навіть скорше»), оскільки вже у 1861 р. офіційно зафіксовано перше «прогнання» жінок із університету в Петербурзі. Всю історію вищої жіночої освіти в цій державі газета вважала історією «недопущування жінок до висшого образования»: і на межі XIX-XX ст. вони не мали права слухати лекції в університетах [85, 3]. Їхні потреби у «високій» освіті задовільняли чотирирічні вищі приватні жіночі курси – в Петербурзі (Бестужевські, відкриті 1878 р.) та в Москві, а також Жіночий педагогічний і Жіночий медичний інститути в Петербурзі [52, 41-42].

У 1878 р. відкрилися дворічні Вищі жіночі курси при Київському університеті, які 1885 р. були закриті і відновлені лише в 1906/1907 н.р. [63, 270].

Не випадково освіта жінки в Російській імперії стала предметом уваги визначних педагогів і громадських діячів, зокрема К.Ушинського та М.Пирогова; її стан на східноукраїнських землях аналізували П.Грабовський, О.Кониський, І.Нечуй-Левицький, С.Сірополко та ін.

За таких умов домагання повноцінної освіти і самими жінками набуло в Російській імперії особливого розмаху, дало

європейському емансипаційному рухові чимало підтверджень організаційних можливостей жінки, що знайшло відображення в сотнях публікацій кінця XIX – початку XX ст. У час, коли український жіночий рух на західних землях України робив свої перші кроки, російська література налічувала понад 1780 найменувань перекладних і оригінальних творів «жіночої» тематики; більше третини з них розкривали педагогічно-просвітницькі аспекти діяльності жінок [86, 1-4].

Закономірно, що новітні тенденції у вирішенні проблем духовної емансипації та забезпечення рівноправності жінки шляхом її освіти знайшли свій вияв і на теренах Австрійської (Австро-Угорської) імперії, були тим тлом, на якому в її межах сформувалися український жіночий рух і його педагогічно-просвітницька програма.

1.2. Передумови формування теоретичних основ і практики організованої діяльності західноукраїнського жіноцтва

Виявлення витоків, простеження еволюції українського жіночого руху на західних землях України і формування педагогічної думки та просвітництва у його програмі – проблема, ускладнена низкою факторів. По-перше, поліфункціональністю цього важливого соціально-історичного та культурологічного явища. По-друге, відмінністю умов для визрівання його ідеї та утвердження теоретичних засад і організаційно-практичних форм, спричинених особливостями політичного, економічного та культурно-освітнього життя на українських етнічних територіях навіть у межах однієї держави (Австрійської імперії). По-третє, превалюванням у національному жіночому поступі, як і в інших виявах громадської активності досліджуваного періоду, т. зв. «галицького П'ємонт» (хоча про «оборону якогось галицького партикуляризму» не йдеться [87, 53]). По-четверте, необхідністю аналізувати теоретичний і організаційно-практичний потенціал жіночого руху в загальноісторичному та загальнокультурному контек-

стах, у нерозривній єдності з розвитком жіночого емансипаційного поступу на східноукраїнських теренах, із соціально-історичними та структурно-змістовими змінами у практиці національного шкільництва і просвітництва.

Це передбачає умовний характер періодизації організованої діяльності західноукраїнського жіноцтва, віднесеність її окремих етапів лише до емансипаційних змагань українок Галичини, врахування як історичних реалій українського жіночого руху, так і динаміки національного педагогічно-просвітницького процесу аналізованої доби.

Сучасні наукові дослідження, передусім М. Богачевської-Хом'як [88; 89], О. Маланчук-Рибак [90; 91], Б. Савчука [92], Л. Смоляр [93; 94], дають достатньо вичерпну відповідь на питання про причини виникнення жіночого руху загалом і українського зокрема. Не вдаючись до їх повторного аналізу, скористаємося висновком із цього приводу Івана Франка. «Жіночий рух, – підкреслював у 1898 р. визначний учений і громадсько-політичний діяч, – має міжнародний характер і у всіх краях іде з однакових причин. Він ґрунтується на браку політичних прав жінки, на її цивільно-правовій нерівноправності з чоловіком, на її виключенню від висшої духової культури і на її економічній визискуванню» [77, 136]. Та проте жіночий рух у різних народів має свої форми виявлення. Зупинимось більш детально на тих із них, які утвердилися на українських землях, зокрема в західноукраїнському етнічному масиві.

Виникненню і становленню українського жіночого руху як корпоративної громадської діяльності світського жіноцтва, аналогічно до західноєвропейських феміністичних тенденцій, передували факти індивідуального самовиявлення та культурного самоствердження жінок-українок.

В Україні під самодержавним російським пануванням їхнім підґрунтям стало національно-культурне відродження 1840-х – 1880-х рр., відоме як демократично-народницький період в історії української політичної думки [87, 66]. Своїм корінням воно сягало давньої української державної традиції,

водночас опиралося на нові народолюбні ідеї, принесені із Заходу. Суть народництва полягала в утвердженні культу народу, як «носителя вищої краси й правди, як сосуда, що містить під своєю сірою шкорупою всі можливі чесноти моральні» [95, 111], у зверненні нечисленної інтелігентної верстви, що зберегла дух козацької державності, до селянства, значно менш русифікованого, ніж міське населення. У селянстві, в його мові, піснях, у народних звичаях, традиціях і ремеслах тодішні українські патріоти шукали «невмирущої народної душі, яка лишилася живою, хоч дух нації і занепав» [96, 1176]. Цим пояснюється захоплення «малоруськими» фольклором і етнографією, які відіграли велику роль у пізнанні України та українського народу («Збірка малоросійських пословиць» П. Куліша, «Исторические песни малорусского народа» В. Антоновича і М. Драгоманова; «Малорусский литературный сборник» Д. Мордовця з народними піснями із Волині; «Народные южнорусские песни» А. Метлинського; праця Олени Пчілки «Український орнамент» та ін.).

Оцінюючи значення цього напряму в діяльності освіченої верстви усіх слов'янських народів, які стали на шлях боротьби за політичну незалежність, одна з перших українських «народничок» Софія Русова зазначала, що вони насамперед працювали «коло етнографії, досліджували народні звичаї, записували народні казки, пісні, пословиці, приповідки...», оскільки саме етнографія виявляє, наскільки народ усвідомлює свою культурну і психологічну відокремленість, наскільки він «має право зайняти... самостійне місце серед інших народів» [97, 21]. У середовищі української інтелігенції останньої третини ХІХ ст. «товсті зшитки» із записаними українськими народними піснями та казками зумовили «перші бруньки національної свідомості...» [98, 46].

Головним каталізатором формування руху народництва правомірно вважається поетичне слово Тараса Шевченка (1814-1861), його організаційними формами – Кирило-Мефодіївське братство (грудень 1845-березень 1847), а згодом –

громади, тобто самодіяльні напів- чи цілком легальні гуртки ліберально-народницької інтелігенції, об'єднані спільною метою: покінчити з будь-яким національним гнобленням і демократизувати політичний режим в Україні, нести українському народові освіту «на народній мові» [99; 100, 69].

Загальноновизнано, що в новітній українській історії Тарас Шевченко став найпомітнішою постаттю духовно-інтелектуального життя. На Шевченка, зауважував свого часу П.Куліш, «взірало браття, як на якийсь небесний світильник, і се був погляд правильний» [101, 231-232]. Дослідники (О.Барвінський [102], І.Книш [103], Д.Козій [104], С.Русова [105] й ін.) одностайні в оцінці Т.Шевченка – захисника української жінки та палкого поборника її «подвиження» в суспільному житті: «апостол правди і любові», він не міг мовчати, коли йшлося про жіночу долю.

Саме під впливом Шевченкового генія наприкінці 1850-х – у 1860-х рр. з'явилися перші яскраві спроби «жіночого пера» в обороні свого народу та жінки-українки, пов'язані з творчістю Марка Вовчка (1839-1907). У її «Народних оповіданнях» (1858) вперше після Т.Шевченка з новою силою залунав протест проти «кріпацької неправди» та «всякого поневолення» [106, 404].

Поезії Тараса Шевченка і белетристика Марка Вовчка стали зразком для інших письменниць, зокрема для «поета жіночого горя» Олександри Куліш (дружини П.Куліша), відомої в літературі під псевдонімом Ганна Барвінок (1828-1911) [107; 30, 5].

Але перші представниці східноукраїнського «красного письменства» у своїх літературних творах виступали із загальносоціальними проблемами, не вирізняли в них спеціально жіночої «справи». Якщо в державах Заходу жінки відстоювали ті права, які вже мали чоловіки, то в Україні та в Росії другої половини ХІХ ст. вони боролися разом із чоловіками за громадянсько-політичні права для всього суспільства [65; 6, 2].

Окремі «стремління» жінок-українок, громадянок Російської імперії, знайшли відображення у творчій спадщині «зірки українського відродження» Олени Пчілки (О.Косач, 1849-1930) [108, 158]. У повісті «Товаришки» (1887) вона не лише змалювала «перші хвили» жіночого руху на «Великій Україні», а й розкрила його мету та «хід» цього «ідеального пориву» [109, 287].

Виявом уваги української інтелігенції 1860-х – 1870-х рр. до жіночого питання і водночас підтвердженням зростання громадсько-культурної активності жінок наддніпрянської частини України стали організація недільних шкіл, передусім Харківської жіночої, відкритої Христиною Алчевською 1862 р. й офіційно зареєстрованої в 1870 р. [110], підтримка ініціативи Софії Ліндфорс (згодом С.Русової) про заснування 1871 р. в Києві першого дитячого садка для дітей української інтелігенції [111, 16], участь «українофілок» В.Антонович, Л.Драгоманової та ін. у забезпеченні функціонування київських Вищих жіночих курсів і притулку для дітей робітників тощо [65; 6, 3].

Як відомо, реакцією царського уряду на нові тенденції в українському суспільстві були Валуєвський циркуляр 1863 р. й Емський указ 1876 р., які на десятиліття відкинули національно-культурні процеси в Україні, зумовили перенесення діяльності її визначних представників у Галичину, де австрійські конституційні реформи 1860-х рр. спричинили лібералізацію та демократизацію різних сфер соціального життя.

На українських етнічних територіях у складі Австрійської імперії національне відродження започаткувала діяльність Маркіяна Шашкевича (1811-1843) та очолоеної ним «Руської трійці» (1836). Однак, поділяючи думки Івана Франка про те, що до половини ХІХ ст. жіноцтво західних земель України «виростало без рідної традиції» [112, 82-83], ми пов'язуємо перші прояви його пробудження та прагнення до самовиявлення (як і загальне національне поживлення в Галичині,

Закарпатті й на Буковині) з революційними подіями у Відні та Будапешті 1848-1849 рр. Відбившись «голосним відгомном» серед усіх поневолених народів австрійської держави [113, 297], вони ознаменували переломний момент і в історії західних українців⁴, покінчили з їхньою багатовіковою інертністю та ізоляцією, поклали початок довгій і важкій боротьбі за національне та соціальне визволення [114, 224].

Революційні події та зумовлене ними проголошення австрійським урядом загальної рівноправності, визнання «мовного» права всіх народностей у межах імперії Габсбургів [115, 121] спричинили активізацію українського політичного, науково-літературного і просвітницького життя. Заснування в 1848 р. першої політичної організації українців – Головної руської ради у Львові, яка задекларувала окремішність української мови і соборність українського народу, та її друкованого органу – газети «Зоря галицька», скликання того ж року Собору руських учених і організація за його рішенням товариства «Галицько-руська матиця», відкриття Народного дому у Львові та першої української читальні в Коломиї, без сумніву, позначилися на пробудженні жінок-українок регіону.

Ліквідація в Австрійській імперії кріпацтва (1848) уможливила розвиток ринкових відносин, зростання не лише чоловічої, а й жіночої найманої праці, що сприяло перетворенню жінки на «власницю своїх робочих рук» [64, 16], посилило урбанізацію західноукраїнського суспільства. Зазначені процеси, у свою чергу, стимулювали вихід жінки за межі «домашнього вогнища» з метою самостійного заробітку, водночас супроводжувалися поступовою втратою нею статусу основного опікуна і вихователя дитини.

Піднесення західноукраїнського громадського руху на політичний рівень, створення ним власних національно-політич-

⁴ Тут і в подальшому можливе використання цього словосполучення (як і західні українки) лише на позначення територіальної приналежності частини українського народу.

них і культурно-освітніх структур, висунення програми самовизначення українців у найбільшому етнічному масиві австрійської держави – на території східної частини Галичини – стало відправною точкою для духовно-інтелектуального самовираження жінок усього західного регіону України. Його первісні форми та засоби були подібними до тих, що сформувалися на східних українських землях у рамках народницького руху.

Так, початку діяльності першого українського культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця» у Львові, метою якого була просвітницька, літературно-видавнича та «рідношкільна» діяльність (до 1885 р. воно видало 80 книжок, серед них «Читанку» М.Шашкевича [116, 341]), сягають перші спроби галичанок у збиранні народних пісень та інших етнографічних матеріалів. У 1850 р. віденський «Вісник для русинів Австрійської держави» повідомив про те, що в деяких місцевостях Галичини «зав'язалися» жіночі товариства, які поставили за мету «всякія песни народно-русскія собирати и обществу просвіты (Матиці) предкладати для систематического и грамматического уложения». І хоч із цієї спроби, за словами Н.Кобринської, ніякої користі для етнографії не вийшло, вона стала підтвердженням живучості відвічної української жіночої традиції: стояти близько «до простого народа» [117, 99].

Успішнішими були друковані виступи поодиноких представниць західноукраїнського жіноцтва. Першою з-поміж них «напилася... живучої води» з джерела живого слова і живої народної літератури «П...а зь К...». У 1848 р. «Зоря галицька» (ч. 8) вмістила два її вірші без назви. Одна з поезій, приурочена до знесення панщини, відразу ж «перейшла в уста народа» і співалася селянами кілька десятиліть [117, 96]. На патріотизм авторки-українки середини ХІХ ст. вказують такі рядки вірша з того ж номера газети (с. 34):

*Руска мова красна, мила;
Абись нею говорила!
Кто-бо ся свого языка встыдає
Благословеньства одъ Бога не має...*

Того ж року «Зоря галицька» започаткувала перші публіцистичні спроби жінок, вмістивши «дуже гарне і горяче, патріотичне письмо руської жінки... з Здровецких Єлисавети Фелценбергової», адресоване «раді народів» у Бережанах (Тернопільщина) проти поляків, які висміювали і зневажали її «задля її руського патріотизму» [117, 97; 118, 70-71].

У «Зорі галицькій» за 1851 р. (ч. 29) «Анна з-над Дністра» оприлюднила своє розуміння причин формування в українському середовищі «національних перекинчиків». За безчестя і беззаконня синів, на її думку, повинні відповідати не лише матері, а й школа та суспільство в цілому [119, 233-235].

У цьому ж періодичному виданні 1851 р. побачив світ допис «Олени з-під Самбора»; в уже згаданому віденському «Віснику» за 1851-1852 рр. – публікації «Емілії» та «Марії з-під Бродів»; у «Домовій школі» за 1855 р. – вірші «Анни з Поділля» та ін. [117, 97-98; 120, 17].

Лише на межі 1850-х – 1860-х рр. львівська «Зоря галицька» як альбом вміщує вірші жінок із зазначенням імен і прізвищ авторок: Клавдії Алексович, Людмили Головацької, Марії Дідицької, Катерини Цибикової [121, 7] (за твердженням упорядників творів Наталії Кобринської І.Денисюка та К.Кріль, – «маловідомі українські письменниці, учасниці феміністичного руху» [122, 427]). Поруч із любовними мотивами (К.Алексович – «Пісня Ольдина», Л.Головацька – «До весни», К.Цибикова – «Прощання з братом»), жінки-поетки порушували соціальні проблеми (К.Попелева – «Надія»), що є підставою для висновку про їхні несміливі намагання вийти за межі сповідуваної чоловіками «домашньої ідеології» (Див.: «Зоря Галицька як Альбом» на годь 1860. – С. 109-110, 112).

Першим прозовим твором, написаним галицькою русинкою-українкою, вважається оповідання «Слюбна сорочка», опубліковане у «Письмі до громади» за 1864 р. Його автором була «Татарінова» – мати Северина Шеховича, видавця цієї газети [117, 97].

Початкові літературні спроби українок Закарпаття пов'язані з іменами М.Невицької, М.Складкович, Т.Підгаєцької, які вперше виступили з «поздравленнямъ русиновъ на годъ 1852», а Буковини – Емілії Олександровни [123, 3-4].

Втім, одиниці з-поміж жінок, які «вийшли на публіку», не залишили помітного сліду в тодішньому національно-культурному житті. Їхні літературні та публіцистичні спроби не змогли зрівнятися із тогочасним творчим доробком східноукраїнських, чеських і польських письменниць, були далекими від серйозного розуміння літератури та справжньої «духової праці» [117, 97].

Більш якісний інтелектуально-культурний поступ жінок, як і розгорнуту в час «весни народів» 1848 р. політичну та просвітницьку діяльність чоловіків-українців, обмежила післяреволюційна суспільна, релігійна й освітньо-наукова реакція, позначена скасуванням конституційних свобод, зміцненням Австрійської імперії як централістсько-унітарної держави, що стала на сторожі інтересів німецької меншини, зростанням польських впливів у Галичині та угорських («мадярських») у Закарпатті. Як наслідок, на західноукраїнських теренах посилювалися проросійські настрої (русофільство, згодом москвофільство). Реакція, започаткована в 1850 р., на півтора десятиліття загальмувала національно-культурний розвиток регіону, зумовила посилення консерватизму і в поглядах на «вартість» жінки.

Це особливо простежується у матеріалах «Лади» – першого в Західній Україні «письма поучительного русским девицамъ и молодикамъ въ забаву и поучение» (1853), видавцем і редактором якого був уже згаданий С.Шехович, передусім у кореспонденції «Призначеніе женского пола», вміщеній у його шести випусках.

Основні «повчання» редактора та дописувачів «Лади» зводилися до такого:

- жінки повинні бути «мудрыми, прозорливыми, любви достойными супругами»;
- «рачительными матерями»;

— ошадливими «домостроительницами».

Їхнім обов'язком є «приобрести... и сохранить» любов чоловіка, нею ж ошасливлювати його [124, 9]. Жінці, стверджувалося в «Ладі», не треба вчитися: достатньо «смотреть, догадываться, чувствовать» [117, 81].

Закономірно, що «проповіді» такого змісту, поруч із пропагандою «общерусскости» та «язычием» журналу, не могли не викликати негативної оцінки з боку майбутніх організаторів жіночого руху. На ретроградний характер думок редактора «Лади» вказувала у 1880-х рр. Наталія Кобринська [117, 80]; Костянтина Малицька на початку ХХ ст. характеризувала їх як «вірний образ темного духа тої доби», коли жінці відмовляли в потребі освіти, вважали, що їй вистарчить уміти подобатися чоловікам і дотримуватися «тонкого благонравія», а саме видання вона називала «поганським» [125, 5].

«Оживлення» громадсько-політичної та національно-культурної діяльності західноукраїнської (перш за все галицької) громадськості, активізація участі в «народнім антагонізмі» жінок-українок припадає на кінець 1860-х — на 1870-і рр. Вони характерні, з одного боку, поширенням на західних землях України ідей народництва («народовства», «українофільства»), поетичного слова Тараса Шевченка, особистим впливом Пантелеймона Куліша і формуванням громад (перша постала за зразком київської у Львові в 1861 р.). З другого боку, — послабленням Австрії внаслідок поразок у війні з Італією та Прусією і політично-структурними змінами 1861-1867 рр. — т. зв. ери конституційних експериментів, яка закінчилася прийняттям 21 грудня 1867 р. основного закону держави і реформуванням імперії Габсбургів у дуалістичну Австро-Угорську монархію. Для української етнічної меншини нижня межа «ери» ознаменована започаткуванням роботи окремого галицького сейму, виходом Буковини із підпорядкування Галичини та визнанням її окремим «коронним» краєм із власними органами влади, а верхня — фактичною передачею контролю над східногалицькими землями полякам, а над Закарпаттям — угорцям.

Паростки «широ народних змагань» і відлік початку національного самоусвідомлення жінки-українки Наддністрянщини організатори й активні учасниці жіночого руху досліджуваного періоду (Н.Кобринська [117], К.Малицька [125], Л.Бурачинська [126]) пов'язують із проникненням у західноукраїнське «жіноче середовище» творів Тараса Шевченка. На східногалицькому ґрунті перші їхні зразки побачили світ у львівських періодичних виданнях 1860-х рр. (як русофільське «Слово»), у гімназійних читанках Б.Дідушицького (1866), О.Торонського (1868). У 1867 р. у Львові вийшов друком збірник «Поезії Тараса Шевченка» [127, 3-4].

На Закарпаття (як і на Буковину) твори Т.Шевченка потрапляли двома шляхами: зі Східної Галичини (зокрема завдяки їх популяризації Науковим Товариством імені Т.Шевченка), а також із-за меж Австро-Угорської імперії, передусім із Києва, Петербурга [128, 11]. На західноукраїнських теренах був відомим двотомний «Кобзар», виданий 1876 р. у Празі Олександром і Софією Русовими [129, 3].

Із доступних для жінок регіону творів (як і для східних українок) Тарас Шевченко поставав «оборонцем людини в жінці,... звеличником ідеалу жінки-матері» [102, 51], що породжувало в них почуття власної гідності. Водночас творчість Т.Шевченка, насамперед його «Кобзар», заставляли західноукраїнську громадськість не бути байдужою до жіночої долі. Хто знав Шевченкового «Кобзаря» напам'ять, писала в 1956 р. І.Книш, «той не міг остатися байдужим до жіночого питання» [130, 73].

Вслід за творами Т.Шевченка на західноукраїнських теренах поширилися повісті та оповідання Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Олени Пчілки й інших «будительок» українського жіноцтва.

Юридичною підставою для активізації організованого національно-культурного життя і зародження думки про необхідність консолідації жінок-українок стали положення австрійського закону про товариства від 15 листопада 1867 р.

Закон визначив організаційні засади створення та функціонування громадських і політичних об'єднань. Вони могли засновуватися на підставі письмових заяв до крайових органів влади, діяти на основі однотипних статутів, затверджених центральними владними структурами (як центральне королівське Намісництво в Галичині).

Таким чином, товариства планувалися і як одна з форм існування культурно-освітніх установ, легальних політичних партій, професійних угруповань, і як важливий засіб контролю за діяльністю об'єднаних у них громадян, суворо регламентованою їхніми статутами. Відхід від затверджених офіційною владою статутних положень карався призупиненням чи заборонаю діяльності товариств, штрафами їхніх керівників.

У статуті зазначалися мета товариства і засоби її реалізації, вказувалися місце «осідку», права й обов'язки членів, особливості формування керівних органів тощо. При цьому § 12 закону передбачав узгодження з місцевими державними адміністраціями місця і часу проведення кожних зборів товариства, що були його вищим колективним органом, «найменше на 24 години наперед» [131, 75].

Водночас закон про товариства 1867 р. засвідчив про обмеження політичних прав жінки в Австро-Угорщині. Доповнення до § 30 цього документа проголошувало: чужинцям, жінкам і малолітнім «не вільно належати до товариств політичних» [132, 6]. Ця «новеля» недалеко відійшла від положень § 35 «Тимчасового закону громадського» (фактично австрійської конституції) 1849 р. про політичні права громадян імперії: жінки, малолітні (включно до 24 років життя), «неповного розуму», глухонімі, убогі, що перебували на утриманні громад, військовослужбовці та неавстрійські піддані позбавлялися права участі у виборах [133, 486]. І хоч напередодні Першої світової війни громадянки Австро-Угорської монархії домоглися виборчого права, українське жіноцтво ними вже не скористалося.

Попри зазначену обмеженість аналізованого закону, він уможливив істотне розширення мережі громадських організацій культурно-просвітницького та педагогічного характеру на всіх землях у складі австро-угорської держави. 1 січня 1868 р. у Відні розпочало роботу товариство українських студентів «Січ», а в грудні того ж року у Львові постала «матір товариств руських» – «Просвіта», діяльність якої була головним стимулом до розгортання просвітницького руху на всіх українських етнічних територіях. У січні 1869 р. в Чернівцях організовано провідну українську громадську культурно-освітню організацію Буковини – товариство «Руська бесіда». На відміну від закарпатського русофільського Общества св. Василя Великого, заснованого 1864 р. в Ужгороді [134, 1808], ці громадські об'єднання з першопочатків функціонування («Просвіта», «Січ») або невдовзі («Руська бесіда») сповідували ідеали народоства. І хоч знадобилося від 15 до 25 років для того, щоб названі чоловічі громадські організації (не кажучи вже про менш відомі) визнали за доцільне включити жінок-українок у загальнонаціональний культурно-освітній поступ, вони відіграли важливу роль у розвитку їх соціальної активності.

З державними і громадсько-культурними процесами кінця 1860-х рр. пов'язана одна з помітних подій передісторії західноукраїнського жіночого руху. 1 (13) липня 1868 р. журнал «Русалка» (чергове «письмо для красавиць», засноване і редаговане С.Шеховичем у Львові в 1868-1870 рр.), умістив невеличку замітку-звернення «Наталії К...» під заголовком «Задача женщинъ». Припускаємо, що вона є першою спробою публічної оцінки жінкою-українкою громадської діяльності чоловіків і водночас – своєрідною заявою про наміри консолідуватися, прилучитися до вирішення важливих громадських справ. Зважаючи на новизну виявленого матеріалу та його невеликий обсяг, подаємо скорочений текст публікації зі збереженням тогочасних норм правопису.

«А знаєте вы, про кого я стогнаю, на кого жалуюсь? – запитувала своїх сучасників-чоловіків авторка. – На васъ, що

вы позно будите женьщину. Кепско стоять нашіі справы, бо мы женьщины досы не бралы въ ныхъ участія. Безъ женьщинъ нема ані общества, ані родини...

Вы литераторы и проводаторы делалы досы безъ женьщинъ — безъ понуки, а мы вамъ найперше сотворимо общество; въ тое общество внесемо смыслъ до ладу, взаимну любовь, хороший обычай, чувство деликатности; словомъ: женьщины стануть душею общества!..» [135, 7].

На межі 1860-х — 1870-х рр. в західноукраїнське суспільство інтенсивно проникають відомості про участь у соціально-культурних процесах жінок інших земель Австро-Угорщини та держав Західної Європи. Тогочасна українська преса, насамперед москвофільські видання (газета «Письмо до Громади» і додаток до неї двотижневик «Школа», часопис «Русалка»), здебільшого популяризувала відомості про «знаменитих» жінок: дочку цесаревої Марії-Терези Марію-Анну — вчену в галузі живопису і гравірування; австрійську архикняжну Шарлотту — члена Академії наук у Відні; дочку короля Людовика XV Марію Орлеанську, яка прославилася статуєю «дівичи орлеанської» у Версалі [136, 3]; графиню Софію Вітте-Потоцьку [137, 3] та ін. Проте вже тоді на сторінках періодичних видань з'явилися публікації аналітичного змісту, в яких розкривалися погляди на «достоинства» жінок Платона, Плутарха, Сократа, Й.Фіхте [138, 44-45]; йшлося про організовану діяльність німецьких жінок, про будительку чеського жіноцтва Божену Немцову [74, 292-294]; про спроби заснування «дамского общества» у Вроцлаві та ін.

Як бачимо, простежується намагання прилучити читачок українок до загальноєвропейської, «всеавстрійської» та регіональної «жіночої історії», націлити їх на головні проблеми тогочасного європейського емансипаційного руху, і тим самим «розворушити» українське жіноцтво.

У нових умовах функціонування західноукраїнського суспільства на порядок денний виступає також обговорення проблем жіночої освіти. За даними В.Передирій, слова про її зна-

чення для української жінки вперше прозвучали 1868 р. у програмі жіночого часопису «Русалка» С.Шеховича: «ставимо правило, що якъ всюди, так и у насъ образование може настати только посредствомъ женьщинъ» [124, 11]. Однак і раніше українська преса Східної Галичини актуалізувала питання жіночої едукації, виховної функції жінки-матері та підготовки до її сповнення дівчат-школярок. Так, календар («месяцесловъ») для «рускихъ женьщинъ» на 1862 р. під назвою «Перемышлянка», виданий зусиллями «заведенія вдовъ и сиротъ священническихъ» у Перемишлі 1861 р., основою вдалого і швидкого заміжжя дівчат визначив виправлення їхнього виховання. Суть цього процесу зводилася до реалізації таких порад: формувати в майбутніх наречених «здоровий розум» замість студіювання «францужчини»; засвоювати корисні знання, а не «бубнити» на фортепіано; замість секретів жіночих туалетів опановувати «тайни домового господарства». За такої умови чоловіки переконуються в тому, що дружина для них є «помощницею, а не тягарем».

В аналізованому календарі вміщена також історична повість «Анастасія Лісовська (Роксоляна)», яка сприяла пробудженню патріотичних почуттів, формуванню історичної пам'яті жінок-українок [139; 67, 21-55].

Визначаючи в 1861 р. головним завданням народних шкіл «лучше воспитанье» не лише хлопців, а й дівчат, громадсько-політична і літературна газета «Слово» (Львів, 1861-1887) виходила передусім із необхідності їх ефективного майбутнього впливу як матерів на виховання «благочестивості» та «благонравності» своїх дітей. Мати — це істинний «священникъ у домашнего престола», підкреслювалось у кореспонденції «Еще одне слово о школах народныхъ», то ж при «пописі» дітей шкільного віку слід залучати дівчат до навчання «заровно съ хлопцями» [140, 275].

У вступній статті третього номера першої в краї педагогічної газети «Дім і школа» за 1863 р. наголошувалося на тому, що «руска» мати перша «вливає в серця своїх діточок добре

зерно», вчить їх пізнавати Бога, любити рідний народ і його мову. Вона мусить глибоко усвідомити свою високу місію, адже не може народ надіятися «скорого процвітання своєї народности», якщо він не матиме з-поміж себе старанних, добрих, побожних, люблячих свої віру, звичаї, традиції та свою народну мову матерів [141, 18].

Аналогічно лейтмотивом циклу статей невідомого автора («Д», ймовірно, галицький письменник і публіцист Д. Вінцовський) у львівському тижневику «Учитель», присвяченому справам народних шкіл (1869-1874), є теза про те, що від «доброго виховання женщин залежить... вся будущность народа» [142; 22, 85]. Цей же часопис у 1869 р. зауважив незадовільний стан виховання і навчання української дівочої молоді (немає жодного «пансіона чисто руского», ні одного закладу «нашого», в якому б дівчатка «наши по руски воспитувалися») та подав відомості про перші (щоправда, невдалі) спроби заснування такої інституції для представниць заможних українських родин у Бучачі, на потреби якої «хороший домъкъ записаль» о. Цирик [143, 1].

Але ратуючи за «науку» дівчат, подаючи свої «уваги» до їхнього навчання та виховання, преса кінця 1860-х – початку 1870-х рр. керувалася усталеною думкою про те, що призначення жінки є іншим, ніж чоловіка, отже і виховання її повинно обмежуватися елементарними знаннями [144, 178]. Десятки статей початку 1870-х рр. [145; 146; 147; 148] наголошували на відмінності не лише змісту, а й форм і методів освіти дівчат.

Уявлення освіченої частини тогочасного східногалицького суспільства про спільне навчання представників обох статей розкриває, наприклад, публікація в «Учителі» за 1869 р. (ч. 29, с. 115-116). Дописувача не задовільняло те, що вчителі «трактуют дівчат так само, як хлопчиків, ... учат їх так само, як хлопчиків». Його застереження з цього приводу були категоричними і зводилися до таких «правил»:

– ніколи не дозволяти, щоб дівчата сиділи разом із хлопцями на одній лавочці – для них потрібні осібні лавки;

– не випускати хлопчиків і дівчаток разом надвір, а якщо така потреба виникає, то визначати для цього окремі місця;

– дівчата повинні гратися окремо від хлопців під наглядом учителя або його дружини чи старшого «мудрого» учня;

– виключити тілесні покарання дітей, а особливо прилюдні – дівчат.

Превалуючою в українському суспільстві 1860-х – початку 1870-х рр. була думка про неспроможність жінки до вищої освіти. Вона знайшла відображення в «Письмі до Громади», у «Школі», в «Русалці». Так, остання в 1860-х рр. заявляла: жінки особливо придатні до «уділанія науки елементарной...», до «крамарства (торговлі)», до «штуки» лікарської [149, 116-117].

Подібні міркування властиві першим публікаціям «жіночої» тематики у періодичних виданнях Закарпаття. 1876 р. газета «Карпаты» (орган Єпархіального уряду та москвофільського Общества св. Василя Великого) вмістила у п'яти номерах художньо-публіцистичний матеріал «Женскій вопрось у насъ». У ньому висвітлено пануючі в закарпатському суспільстві погляди на призначення жінки («...должна быти Ангелемъ хранителем для свого мужа» і ніжною матір'ю для дітей [150; 12, 2]), розкрито становище представниць заможних українських родин у сім'ї та в громаді, піддано гострій критиці змідяризованих українських матерів і їхніх доньок. Невідомий автор («В.Ш.») виклав також власне розуміння шляхів подолання недоліків і погрішностей «наших» жінок. За його переконанням, їх можна виправити через «соразмерное» майбутньому становищу жінки «приличное воспитаніе», зокрема майбутніх кандидаток «на попадю» – шляхом «благоразумного» домашнього виховання та заснування окремого жіночого навчально-виховного закладу [150; 16, 1-2].

Викладене підтверджує висновок О. Богачевської-Хом'як про те, що публікації, в яких на межі 1860-х – 1870-х рр. обстоювалася жіноча освіта, виходили з потреби національного та економічного розвитку регіону, а не з прав людини, зокрема духовно-інтелектуальної емансипації української

жінки [88; 87, 94]. Крім того, самі жінки не брали участі в дискусії, що розгорнулася у тогочасній пресі з приводу їхнього навчання та виховання.

Водночас під впливом вищепроаналізованих факторів українська жінка «голосніше» заявила про себе як у вже раніше започаткованій літературній та етнографічній праці, так і в нових сферах діяльності.

1870-м – 1871-м рр. датується вихід у Коломиї окремим виданням невеличкої збірки «Поезії Безіменної», яка засвідчила «об гарнім, хоч і не виробленім таланти» невідомої авторки-галичанки [117, 97]. (Примітно, що в 1871 р. у С.-Петербурзі побачила світ збірка віршів і поем під заголовком «Зірка» українки зі Слобожанщини Катерини Соколовської [121, 7-8]).

У 1870-х – на початку 1880-х рр. активізувалася участь жінок у збиранні народної творчості, про що свідчать вміщені в тогочасних львівських українських часописах «Правда» і «Друг» народні пісні, записані сестрами галицьких громадських діячів В.Навроцького та М.Павлика. 1877 р. Герміна Шухевич – бабуся генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича (Тараса Чупринки) та її сестра Ольга отримують диплом за збірки народних візерунків, зібраних на Городенківщині (тепер Івано-Франківська обл.) [151, 6].

На Буковині цю роботу розгорнула майбутня діячка жіночого руху, письменниця, етнограф і педагог Євгенія Ярошинська. Підготовлений нею збірник «Пісні буковинсько-руського народу з-над Дністра» Російське географічне товариство в С.-Петербурзі удостоїло срібною медаллю та грошовою премією (1889) [152, 9].

Новим «полем праці» для жінок у цей час стала театральна діяльність. Особлива заслуга «для руської сцени» в Галичині належить сестрам Теофілі та Марії Романович [117, 95]. Дебютували 1867 р. в трупі Омеляна Бачинського в Тернополі, а згодом у Кам'янці-Подільському, Т.Романович (1842-1924) у 1873 р. заснувала власну трупу, з якою виступала не лише на західноукраїнських теренах, а й у Східній Україні та в Росії. У

1874-у – 1880-х рр. вона була директором першого в Галичині українського професійного театру товариства «Руська бесіда» у Львові (заснований 1863 р. О.Бачинським); на початку 1880-х рр. виступала на сцені першого на Буковині Руського літературно-драматичного товариства в Чернівцях [153, 2564].

«Душею» інтелігентного жіноцтва в Тернополі стала Євгенія Барвінська. Заснувавши в місті жіночий хор, у якому «ставила перші кроки» Соломія Крушельницька, вона виступала з ним «на вечерках, устроюваних в пам'ять Шевченка, Костомарова» та інших «нагодах» [117, 101].

Однією з перших українок-галичанок, яка працювала задля «просвіти народа», організувала кілька народних читалень, була Євгенія Танчаківська [151, 5]. Змістовну роботу в читальні с. Стецева (тепер Снятинський р-н Івано-Франківщини) Н.Кобринська пов'язувала зі старанням доньки «тамошнього» священика Анни Гаморак.

Щодо українського жіноцтва Закарпаття, то закріплена угорським урядом на законодавчому рівні заборона визнавати будь-які інші нації, крім угорської (1868), привела до того, що представниці автохтонного населення краю не могли пропагувати рідну культуру «жадним організованим способом» [154, 2].

Прилучення української жінки до організованих проявів життя свого народу, супроводжуване пробудженням її національної свідомості та зародженням почуття громадянської відповідальності, стало не лише головною підставою для усвідомлення нею своєї ролі в суспільстві, а й однією з найважливіших передумов гуртування в окремі жіночі організації.

Проте, послуговуючись термінологією І.Крип'якевича, можна вважати, що це були «відокремлені зриви... інтелігентних одиниць на користь народу» [155, 370]. Назагал доба жіночого «прозріння», що передувала об'єднанню нечисленної когорти освічених жінок західного регіону України, залишалася у ставленні до українок, громадянок імперії Габсбургів, часом, коли, за словами галицького культурно-освітнього діяча і письменника Володимира Барвінського (1850-1883), мож-

на було «безкарно топтати дівочу красу, в шматки роздирати жіноче серце, глумитись над неволею жінки!» Можна, стверджував літератор, бо ніхто «не здіймає галасу в твоїм (жінки — *З.Н.*) імени, а тобі відібрали голос у нашій суспільності, зав'язали уста, не дали змоги знятися із власної неволі і недолі» та власними силами «стояти у житю» [156, 3].

Як наслідок, основна маса українського жіноцтва і в останній третині ХІХ ст. була «провінціальна», заглиблена у свої господарські справи, за якими для нього «нічого не існувало»: суспільні та національні справи більшу частину західних українок не цікавили [157, 7].

Власне, саме В.Барвінський одним із перших на західноукраїнських землях виступив на захист представниць «нашого люду», вихованих «після народної педагогії» у її «чистоті». Ні дворічний курс «писання, читання, рахунків», ні чотирирічне навчання та виховання в неукраїнському пансіоні, змістом якого було «ношеня... сукні» та засвоєння «поворотів по... помостах... інтелігентних сальонів», не змінили духовного світу головної героїні його повісті «Скошений цвіт» (1877), передчасно осиротілої дочки священика Маланки: вона залишилася плоть від плоті свого народу. Проте сирітська доля, консервативні погляди на жінку в тогочасному суспільстві та зумовлене ними нівечення особистого щастя дівчини довели її до самогубства [156, 679].

З видавничою діяльністю В.Барвінського пов'язані також більш ґрунтовні публічні думки-заяви представниць українського жіноцтва Галичини з приводу емансипації жінки та шляхів і засобів її осягнення. Вони знайшли відображення в листах до нього однієї з перших «емансипанток» краю Ольги Гузар (згодом О.Левицька, дружина галицького громадського діяча і письменника В.Левицького — В.Лукича), якій присвячена повість «Скошений цвіт». Прагнучи ознайомити жінок-українок із тим, «як глядять тепер у... Європі на питане жіноче» і чого домагаються самі жінки, В.Барвінський охоче прийняв пропозицію О.Гузар заснувати в редаквано-

му ним літературно-науковому і політичному журналі «Правда» окремий відділ для «руського» жіноцтва. Водночас у листі від 5 травня 1877 р. він просив від неї «дотичних уваг» і порад для цього відділу. Того ж року О.Гузар надіслала такі «уваги», проте «Правда» не знайшла для них місця у випуску 1877 р. [158, 572]. Вони з'явилися друком у 1879 р. за підписом «Ога» під загальною назвою «Про руське жіноцтво» (підзаголовок «Листи Галичанки до редакції «Правди») [159].

Публікація підтверджує факт проникнення в західноукраїнське суспільство «гадки» про емансипацію жінки, «голосно» порушеної в державах Західної Європи, та неоднозначної реакції чоловіків на викликану нею «бучу в нашій краї». Значна частина з них перелякалася, мов «смертельного гріха», навіть думки «про волю жінок», вважаючи, що та воля «принесла б неминучий кінець світа». Щодо жінок, то емансипаційні ідеї породили в їхньому середовищі «добро і зло»: «поважних» розбудили до «хосенної» громадської праці, а молодших привели до «пустої шалапутливости», яка виявилася в намаганні окремих із них в усьому наслідувати чоловіків [159, 38].

Питання про родинне та суспільне призначення жінки на початку 1880-х рр. активно порушував і старший брат В.Барвінського, видатний галицький педагог і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський (1847-1927). 4 (16) березня 1884 р. він виступив із доповіддю такої тематики на літературно-музичних вечорницях «Руської бесіди» в Тернополі, а через 15 років її текст з'явився друком на сторінках львівської газети «Руслан» як стаття, що «не стратила інтересу» [102; 158, 2]. Автор простежив шлях західноєвропейської жінки до рівноправності від кінця ХVІІІ ст., особливості ширення ідей емансипації на східноукраїнських землях, роль у цьому процесі Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Олени Пчілки та специфіку цього процесу в Галичині. На цій основі вслід за автором «Скошеного цвіту» він проголосив: «Так довго будемо упадати і меншати, поки не доведемо цілих родин до почуття і свідомости народної, бо

ми мусимо опертися в родині, в родині нашої сили шукати». А щоб українські родини могли стати «підвалиною справді народного життя, треба конче образования нашому жіноцтву». За переконанням О.Барвінського, жінка-мати, «не розуміючи народних обов'язків...», неспроможна виховати «добрих і світлих людей-патріотів» [102; 158, 1].

Проблему «народного патріотизму» жінок-українок з початку 1880-х рр. актуалізує найпопулярніша в регіоні українська суспільно-політична газета «Діло» [160, 1; 161, 1-2]. Тоді ж у публікаціях українських педагогічних часописів (львівські «Учитель» – орган РТП, «Школьна часопись») простежується зміна поглядів на систему виховання та освіти дівчини-жінки – як з точки зору її організації, так і змісту та методів. Для прикладу: вслід за німецькими педагогами галицький народний учитель і громадський діяч Г.Врецьона наголошував на потребі вдвічі збільшити обсяг матеріалу для вивчення дівчатами рідних мови та літератури, закликав не занедбувати «практичну педагогію», оскільки початкове виховання дитини «єсть майже виключно ділом жінок». Він вважав за доцільне запровадити педагогіку як обов'язковий навчальний предмет у початкових жіночих школах вищого типу [162, 132].

Водночас у «чоловічих» публікаціях Закарпаття усвідомлення необхідності для жінки не лише «просвіти», а й «сознательного патріотизма» спостерігається лише з початку ХХ ст., про що свідчить стаття «О жінках» невстановленого автора в «поучительно-господарській» газеті «Неделя» (Будапешт) за 1908 р. [163, 194-196].

Якщо В.Барвінський жалів і захищав жінку-українку, О.Барвінський радів «цілою душею» з приводу того, що вона все більше переймається «почуттям народних обов'язків» і щораз «живішу» участь бере в публічному «житті народнім» [102; 58, 2], то молодша когорта демократичної інтелігенції, яка вийшла на арену національно-культурної боротьби наприкінці 1870-х – у 1880-х рр., передусім львівська генерація на чолі з Іваном Франком (1856-1916) і Михайлом Павликом

(1853-1915), спонукала її до «чину», активно підтримала перші жіночі громадські «поривання». Одним із головних учителів освічених галичан у питаннях переорієнтації поглядів на жінку став у цей час Михайло Драгоманов (1841-1895), який вже замолоду прагнув «через просвіту і науку боротися з неправдою і неволею» [164, 141].

«Жодна партія, жоден із видатних письменників, – значав І.Франко, – не уник його впливу; можна сміливо сказати, що Драгоманов європейзував галицьких русинів, перетворив доти наївне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, а й загальнолюдських прав українському народові» [165, 87]. Виступаючи на ювілеї М.Драгоманова у Львові від імені «малого ше гурту розбудженого галицького жіноцтва», Наталія Кобринська підкреслювала, що з ним «прокинулись у нас нові думки, нові бажання, котрі стреміли до одної цілі, ішли до одної мети, а то: освободження слабих і пригноблених від переваги сильних і можних» [166, 27].

Основою ширення серед західноукраїнської інтелігенції нового поступового руху стали листи Михайла Драгоманова до редакції студентського двотижневика «Друг», що виходив у Львові за співучасті І.Франка та М.Павлика, опубліковані 1876 р. У другому «Письмі» до редакції великий «Українець» (псевдонім М.Драгоманова) гостро критично відгукнувся про галицький ідеал «красавиць»: за німецьким зразком у них вбачають «кухарок», а за шляхетсько-польським – наложниць і салонних «болтуній», які, крім молитовника і польських «Розмаитосцей», нічого у своєму житті не читали [167, 79].

У третьому листі М.Драгоманов роз'яснив галицьким читачам власне розуміння ідеалу жінки: розвинена людина, а не рабиня і не лялька; «емансипована прогресистка, споряджена мущинами» з усіх питань, які доступні чоловікам [168, 203].

Думки Михайла Драгоманова були для західних українців «чимось нечуваним і смілим, і всюди викликували оживлені спори, гарячі протести й ще гарячіші оборони». Для молоді,

зокрема й жіночої («Друг» розходився майже в 400 примірниках у містах і селах регіону), вони відкривали новий світ, вказували «нові стежки для роботи суспільної, наукової і літературної». За словами Михайла Павлика, М. Драгоманов вперше «звернув нашу увагу... на те, що не тільки Русини всякого стану повинні рівнати ся та братати ся, а й Русинки повинні бути рівні мущинам у просвіті й життю соціальним, а бодай повинні мати до сего рівне право з мущинами» (підкреслення в оригіналі – *З.Н.*) [169, 277].

Поділяючи погляди громадсько-політичного діяча, М. Павлик популяризував їх у своїх публіцистичних творах, прагнув реалізувати в конкретних практичних справах. Улітку 1876 р. в листі до М. Драгоманова він повідомляв про свій намір із дівчат, яких священник об'єднав у «церковні сестриці», заснувати товариство, «аби сходилося в неділі й свята і слухало, що писано в книжочках для народу». При цьому Михайло Павлик наголошував: із дівчатами «найборше би пішло у нас», оскільки вони «більше рвуться до всякої науки як хлопці» [130, 117].

Палким прихильником ідей Михайла Драгоманова був молодий Іван Франко, з яким пов'язана ціла епоха в емансипації жінки як «людської одиниці» [170, 292]. У циклі статей «Женщина-мати», вміщених у «Друзі» наприкінці 1875-го – на початку 1876-го рр., він у «круг діланья» жінки традиційно включив завдання бути дружиною та матір'ю, утримувати родину і господарство, викормити і виховати дитину на «чоловіка здорового, морального і суспільству корисного», здатного боротися за високі святі ідеали, за поступ, долю і добро вітчизни [171; 23, 551]. Уже 1878 р. в листах до своєї першої любові Ольги Рошкевич (1855-1935), які радше нагадують наукові розвідки, І. Франко таким чином окреслив своє бачення ідеалу жінки: «Ідеал мій є *женщина* (виділено автором – *З.Н.*) в повнім значенні слова, *женщина-чоловік, женщина* – мисляча, розумна, чесна і переконана...» [172, 51].

Розкриваючи О. Рошкевич суть своїх переконань і «головну пружину» діяльності, він водночас наголошував на тому,

що одним із найважливіших завдань усякого подружжя, однією з головних основ родинного щастя є виховання дітей «на правдиво поступове і сильне покоління» [172, 45-46].

У пошуках такого ідеалу І. Франко звертався насамперед до народної творчості. У ній Франка-етнографа притягувала не лише «сама зверхня подоба руського жіноцтва – складна, свободна, гарна», але і його неволя та недоля – родинна, соціально-економічна, політична. Її він розкрив у праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» [173], яка вважається першим «голосним і поважним словом» про жіноче питання в українській літературі [130, 89]. Однак і сам письменник залишив нащадкам образи непересічних жінок – від матерів і жінок-страдниць («Баба Митриха», Анна з «Украденого щастя») – до гордих, сміливих і шляхетних, як Мирослава із «Захара Беркута». Після змалювання незavidної долі «молоденької сироти Целі» (новела «Маніпулянтка», 1888) професор Львівського університету О. Огоновський назвав Івана Франка «речником емансипації жіноцтва» [130, 108].

Усвідомлюючи, що в останній третині ХІХ ст. єдиним доступним для жінок імперії Габсбургів культурним заняттям було «писательство», Іван Франко ввів в українську літературу плеяду жінок, які в 1880-х рр. започаткували організований громадський освітній поступ західноукраїнського жіноцтва. Літературну творчість письменник розглядав і як засіб самоосвіти жінок, і як важливий чинник для пробудження більш широкого жіночого загалу, і як роботу, яка відкривала для них далеко краще і надійніше «поле» до самостійного життя, ніж будь-який інший «заробок».

У 1876 р. львівський календар «Дністрянка», виданий співробітниками львівського студентського двотижневика «Друг», опублікував під псевдонімом «Надежда» переклад одного з оповідань С. Шварц першої представниці Франкової літературної школи Ольги Рошкевич [117, 97], а 1879 р. у видавництві «Дрібна бібліотека» (Львів) – перекладені нею ж розділи роману Е. Золя «L'Assommoir», який до того не вида-

вався навіть німецькою чи польською мовами. Комплект весільних пісень, зібраний у 1878 р. «за спонукою» І.Франка Ольгою Рошкевич і її братом Ярославом у рідному с. Лолин (тепер Долинський р-н Івано-Франківської обл.), вмістила у своїх виданнях Краківська Академія Наук [174, 89].

Під безпосереднім впливом Івана Франка початкові кроки в літературі зробили сестра О.Рошкевич Михайлина і сестра М.Павлика Анна Павлик (1855-1928) – жінка «небуденна, велика... невтомною муравлиною працею для ідеї правди і волі», яка першою серед західних українок ступила на шлях політичної боротьби, стала «окличницею» жіночої рівноправності [175, 1].

Поруч із Іваном Франком та з його допомогою розвинувся літературний хист першої когорти жінок-педагогів Східної Галичини – майбутніх активних учасниць жіночого руху Євгенії Бохенської та Кліментини Попович (згодом К.Попович-Боярська). І.Франкові належить першість у «введенні» в гурток тогочасних передових жінок краю «сеньйорки» галицьких українських поеток Уляни Кравченко (Ю.Шнайдер) [176, 11].

Таким чином, за умов громадянської незрілості жінок ідейними натхненниками жіночого руху на українських землях були чоловіки (натомість у західноєвропейських державах – самі жінки) [177, 6]. Покоління інтелігенції т. зв. «Франкової доби» впродовж чвертьстоліття (1880-і – 1905 рр.) виконувало місію пробудження й організації освіченого жіноцтва як специфічно духовної цілості (О.Забужко [178]). Вслід за поборниками емансипації жінки кінця XVIII – середини XIX ст. (Ж.А.Кондорсе, Дж.С.Мілль), творцями нових жіночих типів у європейській белетристиці (Е.Золя, Г.Ібсен, Л.Толстой) та в східноукраїнській літературі (О.Кониський, І.Нечуй-Левицький, П.Мирний, М.Старицький), вони прагнули вирвати жінку з «домашньої загороди» [179, 39], переконати громадськість Галичини, Буковини і Закарпаття в тому, що, з одного боку, духовне й інтелектуальне «подвигнене» жінки

продиктоване «самою людською... природою» і покликане «рішити про жите й культуру будучих генерацій», а з другого, – що поруч із загальнолюдським «інтересом», жіноче питання має «в нас ще й *інтерес національний*» (виділено в оригіналі – *З.Н.*) [180, 5].

Водночас, зазначала С.Русова, під «оживляючим променем» ідей Михайла Драгоманова, «стаючих в обороні слабких проти сильних», українське жіноцтво регіону «набрало відваги» і взялося самостійно за вирішення власних проблем [181, 11].

Першою жінкою, яка внесла в «заскорузлу» західноукраїнську суспільність жіноче питання в його європейській широті, стала галицька письменниця і визначна громадська діячка *Наталія Іванівна Кобринська* (дівооче прізвище Озаркевич, 1851 [1855]-1920). Вона ж, за одностайним твердженням її сучасників, заслужено носить ім'я апостолки та піонерки українського жіночого руху, його теоретика й організатора [182, 3; 183, 3; 184, 30].

Представниця нечисленної галицької інтелігентної сільської верстви середини XIX ст., Н.Кобринська, як і тисячі її ровесниць – підданих Австрійської імперії, змушена була обмежитися «домашньою наукою». Але оскільки в домі Озаркевичів уже здавна «принялась родинна літературна традиція» (Іван Озаркевич, дід Наталії по батьковій лінії, священник у м. Коломиї, писав вірші, переклав байки Езопа, був ентузіастом створення в 1848 р. першого в Галичині аматорського театру [185, 20]) та панував дух книги, а головним її учителем став батько – парох с. Белелуї на Снятинщині (тепер Івано-Франківської обл.), повітовий «віцемаршалок», організатор народного шкільництва і багаторічний посол до віденського парламенту, то «палаюче прагнення естетичного образування» майбутньої жіночої провідниці вийшло за рамки студювання журналів моди і «тілесних вправ» [186, 11-12]. Збагаченню природних обдарувань дівчини, формуванню її світоглядної позиції сприяло несхоже на більшість священницьких родин оточення: до батька-посла часто навідувалися знані

в краї люди, а до трьох молодших братів – учнів галицьких і буковинських гімназій – друзі-однолітки. Крім того, матеріальна незалежність, підтримуване рідними, зокрема й чоловіком, священиком і здібним музикантом Т.Кобринським, прагнення йти в ногу з «духом часу», уможлиблювали участь молодої жінки у масових громадських культурно-освітніх заходах, поїздки за межі Галичини й австро-угорської держави, знайомство та безпосереднє й опосередковане спілкування з «поступовою» молоддю.

Проте головним джерелом знань «від малої дитини» стали для Н.Кобринської книги: польські, російські, німецькі, які вона читала в оригіналі, а також «Кобзар» Тараса Шевченка, повісті М.Гоголя, Г.Квітки-Основ'яненка та ін. [187, 1265]. Це «ненастанне читання книжок, – зауважувала Н.Кобринська в автобіографії, – впроваджало мене в різні форми умственного розвою, приносило деколи втіху, та більше непокою і болю» [188, 318]. Здобута самотужки «книжна» освіта уже в підлітковому віці вирізняла її серед дівчат-ровесниць і представниць старшого покоління інтелігентного жіноцтва. За словами близького родича Т.Окуневського, юна Наталія навіть хлопців-гімназистів «своїм інтелектом значно переростала», і вони «приймали від неї лиш готове та розвозили по... гімназіях...» [189, 5].

Через літературу, спочатку твори перших прихильниць жіночої емансипації, представниць польського письменства К.Гофман та Е.Ожешко, а згодом англійських філософів-позитивістів Г.Бокля та Дж.С.Мілля, Н.Кобринська «дійшла до розуміння положення жінки в суспільности» [188; 320, 322]. Якщо твори Г.Бокля зробили на неї велике враження, то ідеї Дж.С.Мілля «запанували» над майбутньою провідницею українського жіночого руху, вона навіть взялася за переклад його праці «Про підлеглість жінок» з німецької мови на українську. «Де, коли, який учений чи філософ на світі написав що або сказав про рівність жінки з мущиною, про її спосібність служити суспільности не лиш материнством, але й головно і

серцем, все те Кобринська вишукала, записала і пустила в світ», – таким чином сформулював одну з головних особливостей характеру Наталії Кобринської-громадської діячки Т.Окуневський [189, 7].

За твердженням М.Богачевської-Хом'як, концепція жіночого питання Н.Кобринської ґрунтувалася «на лібералізмі, соціалізмі та знанні, з перших рук, економічної ситуації в Галичині» [88, 110]. Водночас із автобіографії просвітительки довідуємося про те, що вже у 1880-х рр. Іван Франко своєю творчістю навів її «на дійсні національні інтереси», а під впливом Михайла Драгоманова вона «стала пізнавати, що лиш на національних підставах може підвестися маса до загальної культури і цивілізації...» [188, 320]. Ці ідеї були засадничими у її діяльності впродовж усього життя. Вони знайшли відображення в науково-публіцистичному доробку Н.Кобринської, у художніх творах, у публічних виступах, де ініціювалися питання, що стали стрижневими у практичній діяльності не лише покоління українського жіноцтва австро-угорської, а й і пост-австроугорської доби.

1.3. Виникнення і розвиток українських жіночих організацій

Організаційне становлення українського жіночого руху та формування його теоретичних основ у межах Австро-Угорської імперії бере свій початок від перших світських товариств жінок Східної Галичини: «Общества руських дам» у Львові (1879) та «Общества руських женщин» («Товариства українських жінок») у Станіславові, заснованого 1884 р. Зважаючи на клерикально-москвофільський характер першого з них, представниці західноукраїнського жіночого емансипаційного поступу й української діаспори [31; 88; 126; 190-194] та вчені незалежної України [90-94; 195] визнають за його вихідний рубіж час заснування саме станіславівського товариства – жіночої організації, створеної на громадських, а не на конфесійних чи світоглядних засадах. При цьому проводиться

паралель між організаційними зусиллями західно- та східно-українського жіноцтва: перший гурток українок Наддніпрянщини постав на вже згадуваних Вищих жіночих курсах у Києві з ініціативи талановитої учениці В.Антоновича Олени Доброграєвої теж у 1884 р.⁵ [196, 11].

Верхня межа періоду організаційно-ідеологічного становлення українського жіночого руху, як правило, обмежується 1914 р. або періодом національно-визвольних змагань, коли вперше українській жінці було забезпечено повноту громадсько-політичних прав у власній державі – Українській Народній Республіці та її західній області – ЗоУНР (ЗУНР) [197, 13].

Друга доба емансипаційного поступу західноукраїнського жіноцтва, хронологічно відповідна межам нашого дослідження, охоплює 1920-і – 1930-і рр. та характеризується завершенням оформлення жіночого руху Західної України на «виразно національних ідейних засадах» [92, 115].

Погоджуючись із науково незаперченими аргументами щодо визначення осягів організаційного становлення українського жіночого руху в Східній Галичині як корпоративного об'єднання світських «жіночих сил», що регламентувалося відповідними державними документами, мусимо наголосити: перші жіночі громадські організації на інших західноукраїнських етнічних територіях постали значно пізніше: на Закарпатті – через чвертьстоліття після заснування «Общества руських женщин» у Станиславові, а на приєднаних до міжвоєнної Речі Посполитої західних землях Волині та Полісся – майже через 40 років (*Додаток 1.А*). Водночас початкові кроки перших жіночих товариств Західної України позначені не стільки «спонукою» емансипаційного жіночого поступу, скільки впливом давньої світської церковно-опікунської традиції – жіночої допомоги церкві (її релігійні аспекти найяскравіше представлені в

⁵ І.Франко присвятив цій непересічній постаті, що пішла із життя у 25-літньому віці, свою драму «Кам'яна душа» (1895). Детальніше: Книш І. Відгуки часу. – Вінніпег: Накладом авторки, 1972. – С. 20-30; С. 195-198.

діяльності греко-католицьких чернечих згромаджень Сестер василіянок і Сестер служебниць Пречистої Діви Марії), а також неоднозначної політичної ситуації в регіоні останньої третини ХІХ ст., в яку, на відміну від попередніх десятиліть, були втягнуті й жінки.

Крім того, організована праця жіноцтва західного регіону України розгорталася в полікультурному оточенні. Раніше або паралельно з нею формувалися громадські об'єднання представниць інших етносів на цих землях (єврейські, польські, румунські, угорські), що накладало свій відбиток на їхню діяльність: від співпадання інтересів до яскраво вираженого протистояння.

Ці тенденції простежуються вже на прикладі заснування та функціонування львівського жіночого «общества», біля витоків якого стояв емерит Д.Біленький. Прагнучи поглибити та доповнити традицію громадської міщанської опіки над Успенською церквою у Львові силами жінок-інтелігенток, він підготував статут сестринства («сестричества»). Його членами мали бути «жени хорошихъ русскихъ патріотовъ» – не лише українки, а й польки, як дружина Д.Біленького, що «благоволили народності» своїх чоловіків [198, 6].

Перші загальні збори сестринства відбулися 30 листопада (за н. ст. – 12 грудня) 1878 р., тобто в день св. Андрея, що став днем щорічних загальних зборів майбутнього жіночого товариства. Першим своїм головою сестринство обрало Олену Ковальську, дружину «надворного» радника, посла до галицького сейму й австрійського парламенту В.Ковальського. У 1871-1884 рр. він був керівником ради Ставропігійського інституту у Львові, який, подібно до товариства «Галицько-руська матиця» та львівського Народного дому, в другій половині ХІХ ст. опинився під впливом москвофілів. Відповідно й засноване жіноче об'єднання підтримувало москвофільські ідеали. Багаторічним секретарем товариства була Клавдія Алексович, іменована в 1903 р. за невтомну працю його почесним головою [198, 57].

Первісно сестринство мало на меті турбуватися про матеріальний стан церкви та піднесення значення релігійного обряду. Проте це викликало спротив «сестриць» – членів міщанського церковного братства, у віданні якого традиційно перебували справи церкви. Ситуація, що склалася навколо сестринства жінок-інтелігенток, спонукала до його реформування в окрему жіночу організацію, яка б ґрунтувалася на приписах державного законодавства і водночас підпорядковувалася релігійній владі краю.

10 березня 1879 р. тодішній галицький митрополит Й.Сембратович, який, зберігаючи привілеї греко-католицької церкви, все-таки не зміг протистояти підтримці частиною духовенства ідей москвофільства, погодив статут «Общества руських дам» під покровом найсвятішої Діви Марії та благословив його засновників. 17 квітня того ж року статут затвердило Намісництво у Львові (ч. 16. 921) [199, 1-4].

Мета товариства визначалася як релігійно-гуманітарна та опікунсько-просвітницька і передбачала реалізацію таких завдань:

1) старатися про оздоблення «наших» церков у Галичині, передусім Успенської церкви у Львові, та підвищення ролі у вихованні галичан церковного обряду;

2) допомагати бідним дівчатам «руським» у здобутті освіти;

3) опікуватися потребуючими допомоги жінками та дівчатами і взагалі виконувати «чинності добродійні» [199, 1].

Але «каменем приткновения» у виконанні наміченого стало слово «руський» у його назві: і в статуті, і в рескрипті Намісництва щодо його затвердження воно писалося з двома «с». На цій основі серед членів товариства відбувся розкол на два табори – «руських», тобто жінок – прихильниць москвофільства, та українців (народовців), «разительно враждебно» налаштованих один до одного [198, 16-17]. У цю ворожнечу зразу ж після заснування «общества» включилася і громадсько-політична думка краю. Вже перші повідомлення на сторінках української преси москвофільського («Галичанин», «Народна газета», «Слово») і народовського спрямування

(«Діло», «Зоря», «Правда») зауважили «розбой» між членами львівської жіночої організації, породжений незгодою частини з них називати товариство «руським», а не «русским» [200, 4]. Чи не найповнішу інформацію з цього приводу містять редакційна стаття у «Правді» за 1879 р. і цикл «виімок» «3 листів Юстини В.» у літературно-науковому «письмі» для українських родин «Зоря» за 1880 р. Поруч із аналізом конфлікту та його негативних наслідків для подальшої праці (члени «общества» висміювали українську мову як «просту», для «дам» непридатну, чим відвертали його від народу [201, 784]), редакція часопису «Зоря» вклала в уста автора листів «Юстини В.» (за даними деяких дослідників – один із псевдонімів його видавця, галицького педагога О.Партицького) власне розуміння головних причин ренегатства у середовищі українського жіноцтва краю: відсутність належної рідномовної освіти і брак свідомості своєї «народности» [202, 167].

Не вдаючись до більш детального викладу історії львівського жіночого товариства (його діяльність у контексті теми монографії аналізується в наступних розділах), зазначимо, що поруч із критикою «Общества руських дам» за москвофільську спрямованість, воно в досліджуваній період визнавалося за «перший ступінь в організації нашого жіноцтва». Проте діяльність жіночого осередку була явищем «чистомісцевим», стосувалася лише своїх членів. Крім того, превалюючі релігійно-благодійницькі мета і завдання товариства не дозволяли йому вийти «на поле широкої народної праці» [203, 11; 204, 1].

Якщо ідеологічним підґрунтям львівського жіночого товариства стало москвофільство, то основою емансипаційних поглядів і організаційних заходів Наталії Кобринської в царині заснування громадського об'єднання жінок-українок у м. Станиславові були поступові ідеї радикального молодіжного руху другої половини 1870-х – початку 1880-х рр., що уособлювалися з іменами І.Франка й М.Павлика, а також тодішнього керівника студентського товариства «Січ» у Відні О.Терлецького.

Вибір Н.Кобринською Станиславова (другого за величиною східногалицького міста після Львова) для створення жіночої організації нового типу не випадковий. Головною причиною цього вибору перші «літописці» товариства вважали той факт, що станиславівські жінки, особливо «деканова» К.Винницька, А.Желехівська, а також вчительки місцевих шкіл Т.Навроцька (вже згадувана сестра В.Навроцького), Е.Ничай та ін. віддавна займалися «пильно справами народними»; «гарними і щирими місцевими силами» виявилися С.Бучинська, Н.Левицька, Н.Литвинович, О.Шанковська. [203, 13; 204, 1; 205, 1]. Крім того, місто знаходилося на шляху між родинним «гніздом» Н.Кобринської та новим (із жовтня 1884 р.) місцем проживання її батьків у містечку Болахові (тепер місто обласного підпорядкування Івано-Франківщини), а до того ж саме в цей період до Станиславова зачистив Іван Франко, який мріяв «туди переселитися й перевести свою бібліотеку» [186, 51]. В особі І.Франка Наталія Кобринська знайшла щирого порадника і помічника в організації емансипаційних жіночих змагань.

7 жовтня 1884 р. Н. Кобринська збрала у Станиславові невелике коло жінок-інтелігенток, які ухвалили статут «Общества руських женщин» і направили його Намісництву у Львові для затвердження. «Вістку» про проведення цього жіночого зібрання подав до «прилюдного» відома І.Франко на сторінках газети «Діло» у Львові як її кореспондент. Він також умістив текст статуту нового жіночого товариства [204, 1], чим значно допоміг Н.Кобринській у популяризації її задуму. Але початковою датою в історії організаційного оформлення українського жіночого руху як соціально-культурного явища вважається 8 грудня 1884 р. Тоді у приміщенні станиславівської читальні, засновником і «господарем» якої був уже згадуваний Т.Окуневський, відбулися перші загальні збори новоствореного товариства за участю 54 жінок-українок [205, 1].

У «Спогаді про Наталю Кобринську» наймолодша учасниця цих зборів Олена Кисілевська (тоді О.Сіменович) згадувала: «...саля повна-повнісінька жіноцтва, поміж якими де не-

де видно й мушин, що інтересуються цим новим нашим жіночим рухом.

Ось на підвищення входить вона (Н.Кобринська — *З.Н.*) — ця, яку кожна з нас, молодих, так бажала пізнати... Вона заговорила. Слів її я не в силі повторити. Знаю лише, що вони вплилися в молоду душу якимось шумуючим п'янким нектаром, хвилювали її, засівали туди нове зерно...» [206, 3].

Докладний звіт про перебіг зборів, порядок денний яких включав вступні повідомлення Т.Окуневського та Е.Ничай, промову Н.Кобринської, «перечитання» статуту і запис у члени товариства, теж здійснені Е.Ничай, а також зміст доповіді Н.Кобринської знову подав у «Ділі» присутній на зборах Іван Франко [205, 1-2; 207, 1-2].

Положення доповіді Наталії Кобринської, обраної першим головою віділу товариства (до його складу ввійшли А.Желехівська — заступник голови, С.Бучинська, К.Винницька, Н.Левицька, Е.Ничай, І.Остерман), відтворені 1887 р. в окремій статті, виявилися квінтесенцією домагань західноукраїнського «поступового» жіноцтва останньої декади ХІХ ст. та визначили сутність, мету і основні змістові параметри тогочасного українського жіночого руху в цілому. «Заявімо мужчинам, — наголошувала Н.Кобринська, — що ми можемо жити съ ними спільною думкою для спільної ідеї, а не вважаймо себе лише на вічних кандидатокъ до ихъ сердца...» [207, 2]. Головним завданням новоствореного товариства письменниця і початкуюча громадська діячка визначила: «ширити освіту через літературу...», яка єдина тоді заступала жінці «індивідуальне відношення до загалу», завжди була «вірним образом ясних і темних сторін» суспільного ладу, його потреб і недоліків [208, 297-298]. Для досягнення цієї мети вона визнала за необхідне «постаратися про якоесь добре видавництво і довірити його людям з добрим літературним формуванням» [186, 54].

Таким чином, станиславівське жіноче товариство, на відміну від «Общества руських дам» у Львові, виходило за межі філантропічних завдань, планувалося як своєрідний вид жіно-

чої читальні, поєднаної з видавництвом. Його діяльність базувалася на затверджених офіційною владою приписах, зафіксованих у статуті, й «узгляднювала» найпекучіші потреби тогочасного інтелігентного жіноцтва. Новаторський характер цієї жіночої організації полягав і в тому, що відповідно до статуту вона брала на себе обов'язок «освідомлювання, єднання і піднесення нашого жіноцтва по всій галицькій, буковинській і угорській Україні», тобто набувала широкомасштабного характеру [1203, 10]. Загальноукраїнські пріоритети товариства відбилися і на його першому складі: у ньому були представлені жінки не лише з різних міст і сіл Галичини, а й з-поза її меж. (Додаток 1.Б) [209, 1-2]).

37 вітальних телеграм і листів, що надійшли на адресу зборів від провідних «чоловічих» громадських організацій і окремих осіб (їх зачитував І.Франко), широкий резонанс, який отримали організаційні зусилля та положення доповіді Наталії Кобринської в українських, польських, російських газетах і журналах, свідчили про те, що ідеї, покладені в основу роботи нового жіночого товариства, були загальноприйнятими як для освіченої верстви наддніпрянської, так і наддністрянської частин України. Показово, що львівський часопис «Зоря» у 1885 р. вмістив наукову розвідку одного з найвідоміших тогочасних дослідників історії України, учня В.Антоновича Ореста Левицького під назвою «Про шлюб на Русі-Україні в XVI – XVII століттях», присвячену зборам жіночого товариства у Станиславові, а Іван Франко привітав організацію жінок алегоричним віршем «Женщина» [210, 1]. На цій підставі І.Книш зазначала: «блискуче і з триумфом започаткувала Наталія Кобринська український жіночий рух» [186, 58].

Однак українське суспільство середини 1880-х рр. виявилось неготовим до докорінного реформування поглядів на жінку як діяльного члена суспільства, а брак освічених жінок, здатних реалізувати мету заснованої та очоленої Н.Кобринською організації, привів до переорієнтування її на традиційні філантропічні заходи. «Двоєкі люди доброї волі, але вузького

погляду, — підкреслював І.Франко, — стали підкопуватися під програму товариства,... бажаючи з товариства освітнього, оснoваного для культурної праці, зробити товариство філантропійне» [211, 128].

Саме тому Н.Кобринська «виступила» з «Общества руських женщин» — М.Грушевський датою її виходу з товариства вважає 1888 р. [202, 2], а М.Богачевська-Хом'як та І.Книш — 1886 р. Останню дату підтверджує в листі до М.Драгоманова від 18 лютого 1886 р. і Т.Окуневський [186, 81]. Упродовж наступних десятиліть вона популяризувала свої ідеї шляхом публічних виступів перед громадськістю, на зборах інших культурно-освітніх товариств, у публікаціях на сторінках тогочасної української та зарубіжної преси, в окремих, заснованих нею виданнях, і в художніх творах.

«Епохальне» значення для програмового спрямування українського жіночого руху [213, 6] мав жіночий альманах «Перший вінок», виданий Н.Кобринською та Оленою Пчілкою в червні 1887 р. у Львові. У виступі з нагоди 40-річчя його виходу (1927) Олена Пчілка таким чином визначила особливості цього видання:

1) «се есть найбільший український збірник, що вийшов у Галичині за всі попередні і наступні часи»;

2) «сей збірник зложено з *самих тільки* творів жіночих» (виокремлено в оригіналі — *З.Н.*);

3) «він має визначну рису колективно-жіночу: власне-бо в йому подали собі руку українські письменниці з Галичини й з України нашої...» [214, 35].

За словами І.Франка, який допомагав у редагуванні та випуску «Першого вінка», альманах належав «до найкращих і найбагатших змістом наших видань» 1880-х рр. [215, 502]. Вміщені у ньому понад 40 науково-публіцистичних і художніх творів 17 авторок із Східної Галичини, Північної Буковини та Наддніпрянської України (О.Бажанська, К.Довбенчук, У.Кравченко, С.Окуневська, А.Павлик, К.Попович, сестри Ольга й Михайлина Рошкевич, О.Франко; Ганна Барвінок,

Олена Пчілка, Л.Старицька-Черняхівська, Леся Українка, Дніпрова Чайка та ін.), яких єднала подвійна місія – народництво і фемінізм, стали своєрідним маніфестом соборності та солідарності всього українського жіноцтва. «Передне слово», низку «наукових речей» і оповідань подала в «Першому вінку» Н.Кобринська. Аналізуючи їх зміст, у цілому об'єктивний, але часто дуже суворий критик її творчості та організаційно-популяризаторської діяльності М.Павлик змушений був визнати: «з усіх австрійсько-угорських русинок Кобринська... найбільше знає за жіночу справу та й досі для неї таки найбільше зробила» [216, 300].

Головною «підоймою» і zarazом зеркалом українського жіночого руху 1880-х – 1890-х рр. слугували і три збірники праць різних авторів просвітительки під назвою «Наша доля», видані нею 1893, 1895, 1896 рр. [217, 48]. Більше 10 наукових розвідок, статей, оглядів, оповідань цих книг належали самій Н.Кобринській. Всього ж до кінця ХІХ ст. з-під її пера вийшли близько 25 наукових і публіцистичних статей із проблем українського жіночого руху [183, 2].

Повертаючись до діяльності заснованого Н.Кобринською станіславівського жіночого товариства після її виходу з нього, зауважимо, що протягом десятиліття в ньому змагалися москвофільські та народовські «елементи». І на початку 1890-х рр. галицька українська преса вказувала на невизначеність його мети і завдань. «Товариство Руських Женщин, – писала, для прикладу, львівська «Правда» в 1892 р., – не задекларувалось ще щодо цілі свого існування: чи се товариство літературно-наукове, чи добродійне, чи лише для піддержування товариського життя між русинами в Станіславівщині» [218, 798].

Активізація просвітницької діяльності станіславівської жіночої організації простежується із середини 1890-х рр., коли головою її виділу стає Іванна Кокорудз – дочка директора місцевої реальної школи, із 1892 р. – дружина галицького педагога і громадського діяча, тоді професора державної чоловічої гімназії у Станіславові І.Кокорудза [219, 2-3; 220, 246].

Проте лише 4 травня 1928 р. загальні збори товариства вперше після 1884 р. ухвалили зміни до статуту своєї організації та подали їх до повітового староства на затвердження. Підтримане ним прохання товариства воєводський уряд ухвалив тільки через п'ять місяців – 4 жовня 1928 р., зробивши при цьому таке застереження: якщо зміст діяльності жіночої організації не відповідатиме встановленим приписам, то вона буде «замкнена» [221, 311].

Аналіз змісту виявленого і вперше впровадженого в науковий обіг зміненого статуту «Товариства українських жінок» підтверджує, що його мета і засоби для досягнення розширилися порівняно з тими, що їх визначила Н.Кобринська: «Ширити освіту, підносити рівень образованости, організувати жіноцтво на економічній полі, поширювати і розвивати товариське життя серед українського жіноцтва» [221, 312] (*Додаток 1.В*). Однак діяльність товариства на визначених у новому статуті засадах була недовготривалою: 1931 р. воно реформувалося у філію «Союзу українок» як наймасовішої західноукраїнської жіночої організації з «централєю» у Львові та до кінця досліджуваного періоду діяло на основі її статуту [222, 439]⁶.

Навіть схематично окреслена історія розвитку «Товариства українських жінок» у Станіславові є своєрідним віддзеркаленням особливостей становлення українського жіночого руху на всіх західноукраїнських теренах – не як прямолінійного однозначного процесу, а як суспільно-культурного явища зі своїми злетами та кризовими ситуаціями, спричиненими насамперед об'єктивними умовами функціонування тогочасного суспільства.

Організаторсько-просвітницька діяльність Наталії Кобринської, оприлюднена нею програма українського жіночо-

⁶ Більш детально: Нагачевська З. Івано-Франківськ та Івано-Франківщина в жіночому русі Західної України: історико-педагогічний аспект // Вісник Прикарпатського університету. – Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 162-173.

го руху викликали бурхливу дискусію на сторінках преси кінця ХІХ ст. та неоднозначні оцінки порушених нею проблем – від схвальних до гостро критичних (як виступ Г.Цеглинського в «Зорі» за 1887 р. [109]), а то й категорично неприхильних. Консерватизм галицького суспільства у цих питаннях розкриває невеличка замітка в редакційній М.Павликом та І.Франком газеті «Народ» за 1890 р. (ч. 6, с. 87) під назвою «Просвіта в Тернопільщині». Невідомий автор («С.П.») повідомляв про те, що професор «руського язика» місцевої гімназії вважає «повістки», вміщені в жіночому альманахові «Перший вінок», неморальними. На цій основі гімназійний інспектор розпорядився викинути їх із бібліотеки навчального закладу.

Та попри це дискусія покликала до життя нові товариства жінок-українок. За метою і завданнями їх діяльності можна простежити кілька тенденцій у розвитку жіночого руху Західної України завершального періоду австро-угорської державності.

По-перше, продовжує розвиватися колективна релігійно-філантропічна традиція світського жіноцтва. Якщо в Східній Галичині її започаткувало «Общество руських дам» у Львові, то в українській частині Буковини першим жіночим об'єднанням «характеру церковного, щось в роді братства греко-католицького» [223, 81], вважається товариство з обмеженим числом жінок під назвою «Женьске добродійне товариство ім. свв. жен-Мироносиць в Чернівцях» (на печатці 1907 р. значиться напис: «Женьске товариство «Мироносиць» в Чернівцях» [224, 7]), скорочено – «Мироносиці». Воно постало в 1886 р. з ініціативи священника греко-католицької церкви у Чернівцях К.Костецького [225, 4; 226, 35] і призначалося лише для жінок цієї релігійної конфесії⁷.

⁷ Відомо, що мироносицями іменують жінок, які за життя слідували за Христом, вчилися у нього самі та навчали інших, а після його розп'яття принесли пахуче миро для помазання тіла Ісуса та першими сповістили про його воскресіння. Тобто мироносиці – це жінки, небайдужі до страждань іншої людини.

Статут товариства, аналогічно до львівського жіночого «общества», визначив два головні напрями діяльності. З одного боку, релігійний, що полягав у турботі про зміцнення матеріальної бази церкви і піднесення «блеску» церковного обряду, а з другого, – добродійний: допомога убогим дівчатам греко-католицького віросповідання в «образованю», опіка над дітьми парафіян (*Додаток 1.Г*) [227, 1]). На відміну від жіночого товариства у Львові, днями його загальних зборів (двічі на рік) були обрані день жінок-мироносиць (за церковним календарем – друга неділя після Великодня) та день св. Покрови (14 жовтня). Першим головою товариства стала Наталія Шанковська, а його секретарем – одна з майбутніх чільних представниць українського жіночого руху на Буковині Катерина Чертенко-Костецька. Згодом до активної роботи в товаристві долучилися Емілія Калужняцька (багаторічний голова), Т.Маєр, О.Пігуляк, С.Сімович та обрана в 1906 р. його головою Емілія Стоцька (Е.Смаль-Стоцька, дружина професора Чернівецького університету С.Смаль-Стоцького), з організаційними зусиллями якої пов'язують «золотий» період діяльності буковинського жіноцтва [228, 3].

З початку ХХ ст. західноукраїнські жіночі організації релігійно-опікунського характеру доповнюють т. зв. *Марійські товариства*. Вони засновувалися за дозволом церковної влади, яка єдина здійснювала нагляд за їх діяльністю. Специфіка цих організацій полягала в тому, що будучи нечленими згромадженнями, вони об'єднували високорелігійну світську інтелігентну громадськість греко-католицького віросповідання, яка мала:

- «в особливий спосіб посвятитись Пречистій Діві»;
- удосконалювати власне духовне життя;
- багато та успішно працювати «над релігійним освідмленням загалу».

Відповідно метою Марійських товариств визначалися «почитане Матери Божої», любов до неї, виявлені «примірним, а навіть совершенним християнським житем і ревною апостольською працею» [229, 3].

До найбільш відомих у Західній Україні належить «*Марійська дружина пань*» у Львові, заснована 1904 р. Тоді до її складу ввійшла «громадка» інтелігентних жінок (41 особа). Впродовж більше двох десятиліть це товариство очолювала Ольга Бачинська (О. Барвінська). У 1937 р. в містах і селах краю діяли більше 15 аналогічних Марійських дружин інтелігентного жіноцтва, які згуртували понад 1000 членок (Дрогобич, 1906; Стрий, 1908; Перемишль і Золочів, 1914; Станиславів, 1920; Тернопіль, 1926; Бучач, 1932; Рогатин і Самбір, 1933; Рава Руська, 1936 та ін.). За зразком цих об'єднань в українських середніх навчальних закладах краю постали Марійські дружини учениць, а у Львові – Марійська дружина студенток [12, 72].

Із заснування в 1909 р. *Марійської конгрегації* на базі греко-католицької жіночої семінарії в Ужгороді, становлення якої пов'язане з іменем Ірини Волошин (Петрик, із роду Духновичів), дружини видатного громадського діяча і педагога, майбутнього президента Карпатської України А. Волошина, беруть початок перші спроби організації світського українського жіноцтва Закарпаття [230, 19-20; 231, 2]. (Для порівняння: вже у 1880-х рр. інтереси представниць «мадярського» етносу в угорській частині імперії Габсбургів захищали близько 40 жіночих організацій [232, 14]).

Призначені окремо для дорослих і молоді, чоловіків і жінок, Марійські товариства приділяли велику увагу релігійно-моральному вихованню різних категорій населення, спрямовували свої зусилля на мобілізацію «в одну велику армію реалізаторок ідеї християнського милосердя, активної любови ближнього» [12, 124].

Подібного типу було й засноване у Львові 1902 р. «*Товариство св. Ольги*» для «руско-католицьких священничих невіст». Метою товариства визначалися збереження та плекання релігійного «духа» і християнських чеснот в українських родинях «на славу Божу и на душевний пожиток руского народу» [233, 3]. Засобами для досягнення цієї мети були спільні богослужіння, сповіді та причастя, читання літератури релігійно-мораль-

ного змісту. Крім того, члени товариства мали опікуватися релігійно занедбаними родинами, маленькими дітьми, учнями молодшого шкільного віку, сиротами, каліками, організовувати для жінок курси, аптечки першої допомоги тощо [233, 4-5].

До цієї умовно виокремленої групи можна віднести і «*Товариство опіки над служницями і робітницями під покровом Матері Божої*», організоване у Львові 1904 р. [234, 67]. Статут товариства, яке об'єднало 189 «звичайних» членів, тобто служниць і робітниць, і 18 «спомагаючих» із числа львівської інтелігенції, уклали відомі на теренах Східної Галичини освітні діячки Марія Білецька, Валерія Коцовська та Стефанія Лежогубська. На перший план воно поставило не релігійні, а опікунські завдання: допомога служницям і робітницям «в напрямі морально-релігійним і матеріальним», турбота про їхню освіту. Дівчатам, які відзначалися взірцевою поведінкою, товариство виділяло грошові «підмоги», вручало похвальні грамоти та ін. [235, 3-5].

Ще одним напрямом українського жіночого руху стала діяльність товариств економічно-«зарібного» характеру. Першим серед них вважається релігійно-добродійне «*Товариство виробу риз церковних*», засноване 1893 р. в Самборі (Львівщина) для «запомогти вдів, сиріт по священниках» [236, 191]. Подібною була мета жіночого об'єднання в Городенці, створеного 1894 р., – «підпиране промислу домашнього з особенним узглядненем і заопікованем... продуктивними жіночими роботами» [237, 91]. На опікунсько-добродійні та зарібні цілі від перших «хвиль» орієнтувалося українське жіноче товариство в Перемишлі (1895): воно брало «селянські і міщанські діти на науку всяких робіт» відповідно до їх здібностей, щоб підготувати «власні сили» для відкритої ним кравецької майстерні [238, 76-77].

Водночас засноване 1894 р. в Чернівцях «*Общество руських женщин*» об'єднало буковинських міщанок і для просвіти «межи женщинами русской народности» краю, і для добродійних цілей («поддержка сирот и бідных дівчат»), і для піднесення «промысла домашнього». (*Додаток 1.Г*) [239, 2]). Тобто хроно-

логічно друге на Буковині товариство українських жінок сприйняло, з одного боку, нові емансипаційні ідеї, а з другого, — зберегло традиційну філантропічність. Організатори товариства, переважно дружини представників місцевої москвофільської інтелігенції (родина Геровських, О.Калитовська, О.Калужняцька, М.Матковська, К.Чеховська), як і засновники «Общества руських дам» у Львові та Наталія Кобринська у Станиславові, з перших кроків зустрілися з неоднозначним сприйняттям їхньої діяльності громадськістю «обох напрямів — русофільського і малоруского». Так, редакції чернівецьких «Буковинських відомостей», «Православної Буковини» та львівських «Діла», «Галичанина», «Народу» привітали його заснування, вмістили детальні відомості про перебіг перших загальних зборів товариства 14 жовтня 1894 р. та виступ на них тоді початкуючої, а не вдовзі найвидатнішої західноукраїнської письменниці Ольги Кобилянської (1863-1942) [240, 7; 241, 4]. Натомість «Буковина», «Народна часопись», «Правда» засудили орієнтацію членів «общества» на «наших і ваших». Не влаштовувало анонімних авторів критичних дописів і те, що вони не мали відомостей про жінок, які взялися за організацію товариства. Незвичним було також, що за ними не стояли чоловіки («кілько разів жінщини бралися до якого публичного діла, то майже завжди стояли поза ними мужчини») [242; 40, 3]. Та найбільше потерпало новостворене товариство від плутанини в написі слів «руський» і «руській» у його назві. Дописувач провідної української суспільно-політичної газети «Буковина» в Чернівцях у кількох статтях вимагав від його керівництва відповіді на запитання: «для якого народу має працювати... товариство?» Чи воно ставить своїм завданням «ширити просвіту між жінками «руської», тобто російської народності, чи «руської», т. є. нашої...? Чи трошки працювати для «руської», а трохи — для «руської?»» [242; 45, 2].

Самі ж члени товариства задекларували створення жіночої організації «без різниці сторонництва, маючи загальне добро на оці...», про що у львівському «Ділі» повідомляла обрана на його перших зборах бібліотекар «Общества руських

жінщин» О.Кобилянська. Ця заява була сприйнята редакцією газети «за примір для Русинів (мужчин) на Буковині і в Галичині, щоби різниці партійні підпорядковували справі загального добра народного» [242; 40, 2]. Насправді ж у товаристві превалювало закріплення москвофільської ідеї, що не дало змоги розвинутися бурхливо започаткованій ним діяльності. Підтримуване переважно чернівецькими москвофілами, проігнороване «українськими патріотами», «Общество руських жінщин» до кінця функціонування (1911) зосереджувалося переважно на харитативно-опікунській діяльності.

Але найпомітнішим був поступ жінок, які схвально зустріли та підтримали первісну мету жіночого товариства, заснованого Н.Кобринською: бути осередком просвіти жіноцтва. У 1880-х — 1890-х рр. ця мета чітко простежувалася і в діяльності організацій, заснованих представницями інших етносів на західноукраїнських теренах. Наприклад, 1886 р. у Львові постала польська «Читальня для жінок» (рескрипт галицького Намісництва від 21 січня 1886 р., № L.6664). Вона мала на меті створити вогнище інтелектуального життя і оживити розумовий рух жінок («Stworzenie ogniska zycia intelektualnego i ozywienie ruchu umyslowego kobiet») [243, 2]. Першим її головою стала В.Горошкевич, а почесним членом — Еліза Ожешко, 25-річний ювілей літературної діяльності якої читальня урочисто відзначила 1895 р. У 1894 р. читальня об'єднувала 112 представниць польської інтелігенції Львова та 5 позаміських почесних членів [244, 185-186].

Першим «проявом» аналогічної організації українських жінок Львова та його передмість був «Клуб русинок», заснований 12 лютого 1893 р. невеликим гуртком жінок на чолі з дружиною визначного галицького громадського діяча, етнографа, педагога і публіциста В.Шухевича — вже згадуваною Герміною Шухевич (1852-1939). Показово, що перший «відчит» у клубі на тему «З жіночого світу» зробила Наталія Кобринська. Частими гостями на його засіданнях були І.Верхратський, М.Грушевський, І.Франко, В.Шухевич та інші відомі в краї люди [245, 86].

Зрештою, сам дім родини Шухевичів став осередком «товариського» життя всього «культурного» Львова. Не було в місті «національної врочистості», у якій би не брали участі всі її члени, зокрема й діти [246, 5].

Мета діяльності товариства – «утворити огнище інтелектуального життя, оживити умовий рух, скріпити народний дух і оживити товариське жите у Русинок» [247, 62] – свідчила про утвердження серед львівського українського жіноцтва нових поступових ідеалів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. «Клуб русинок» згуртував місцеву жіночу еліту в особі Ольги Бачинської, Марії Білецької, Марії Грушевської (дружини М.Грушевського) та ін., які відіграли визначальну роль у організаційному зміцненні та спрямуванні українського жіночого руху на нові – не українофільські, а власне українські орієнтири.

26 листопада 1893 р. датуються перші загальні збори «Руського жіночого кружка» в Коломиї під управою Антоніни Кульчицької з майже аналогічною до львівського «Клубу русинок» метою. Він об'єднав 39 представниць місцевої інтелігенції [248, 87]. Приблизно в цей же період виникає подібне товариство у Стрию, біля витоків якого стояла Осипа Нижанківська-Бобикевич – сестра галицького диригента і композитора О.Нижанківського [24, 18].

Наприкінці XIX ст. на західноукраїнських землях діяли 12 світських жіночих організацій із кількома сотнями членів.

До найхарактерніших ознак першого 20-річчя організованої громадської діяльності українського жіноцтва регіону можна віднести участь у ній нечисленної інтелігентної верстви міст Галичини та Буковини, українофільство як її ідеологічну основу та еволюцію в напрямі від релігійно-філантропічного до культурно-освітнього «з національно свідомою закраскою» [249, XV]. Оцінюючи український жіночий рух Західної України перших десятиліть становлення, Мілена Рудницька зазначала, що він «плив дуже вузьким і спокій-

ним річищем», організаційні рамки його були «дуже скромні» [31, 333-336].

На межі XIX – XX ст. у громадському русі жінок-західних українок помітними стали зміни організаційного, змістового та ідеологічного характеру.

Щодо організаційних перемін, то вони стосувалися:

– поступового зосередження основних «жіночих сил» у головних адміністративних центрах Галичини та Буковини – Львові й Чернівцях;

– прагнення до об'єднання розрізнених жіночих осередків у більш масові товариства крайового масштабу;

– спроб залучити до роботи в жіночих організаціях не лише міську, а й сільську інтелігенцію;

– активізації громадської праці жіночої молоді – учениць гімназій, учительських семінарій і студенток університетів.

Змістові зміни полягали у розширенні обсягу роботи членів жіночих товариств, що знайшло відображення в їхніх статутах, а також в урізноманітненні форм і методів реалізації намічених завдань.

На початку XX ст. ці тенденції найчіткіше простежуються в діяльності львівського «Клубу русинок», який у цей час очолила Марія Білецька. Так, на загальних зборах товариства 12 лютого 1901 р. було ухвалено «увійти в зносини з інтелігентним жіноцтвом по селах», а на засіданнях його віділу все активніше обговорювалися питання організованої діяльності представниць «нижчої» львівської верстви. Документальне оформлення ці пропозиції знайшли на зборах жінок Львова та «провінції», організованих «Клубом русинок» 22 червня 1902 р. за участю 55 осіб.

За результатами ухвал загальних зборів 1904 р. було вирішено змінити назву «Клуб русинок» на «Союз жіночих українських товариств». Однак через наявність у назві словосполучення «українські товариства» галицьке Намісництво не затвердило цю зміну. Загальні збори членів «Клубу русинок» 1 грудня 1906 р. знову порушили питання про розширення

його повноважень і масштабів роботи шляхом заснування низових ланок (філій) та урізноманітнення просвітницької діяльності [247, 63].

Помітною подією в українському жіночому русі початку ХХ ст. стало ініціювання та заснування «Клубом русинок» самостійних організацій, сформованих за професійним принципом. Зокрема в березні 1901 р. у Львові постала *Жіноча спілка промислова «Труд»* (інакше – Жіноча кооператива «Труд») як товариство з обмеженою «порукою», в змісті роботи якого найбільш викристалізованою виявилася ідея доповнення економічної діяльності просвітницькою. Багаторічним головою «Труду» була Герміна Шухевич [250, 69; 251; 287]. Якщо в 1902 р. спілка об'єднувала 146 фізичних осіб і низку світських та релігійних інституцій, то в 1907 р. – вже 337 членів, які працювали під керівництвом Ради управляючої на чолі з Іванною Кокорудз (голова) та Марією Білецькою (заступник голови) [252, 78]. Найбільшою заслугою товариства початку його діяльності стало відкриття в 1902 р. низки кравецьких майстерень і салону мод, де «кількадесят руских робітниць» мали змогу отримати «заробок» [250, 69].

Чи не найбільш педагогічно-опікунськи значущою організацією, що сформувалася завдяки зусиллям «Клубу русинок», було товариство «*Руська охоронка*» – згодом «Українська захоронка» (рескрипт Намісництва від 19 вересня 1900 р., ч. 86. 996) [253, 51]. Зініційоване в 1891 р. Н.Кобринською, підтримане львівським жіноцтвом, воно стало першим українським громадським об'єднанням, яке впродовж майже 40 років займалось організацією рідномовних приватних дошкільних закладів («охоронок», «захоронок»). Перші загальні збори «Руської охоронки», скликані 1 лютого 1901 р. в залі НТШ у Львові від імені комітету його засновників Н.Кобринською, М.Грушевською і В.Гнатюком, обрали головою виділу Марію Грушевську; до складу керівних органів товариства ввійшли також М.Білецька, О.Гузар,

Н.Кобринська, В.Коцовська, О.Франко (дружина І.Франка) та ін. [254, 3]⁸.

Важливі виховно-опікунські функції впродовж трьох з половиною десятиліть виконувало також *Товариство вакаційних осель*, зініційоване «Марійською дружиною пань» у Львові 1904 р. та очолюване Ольгою Бачинською. Воно мало на меті засновувати й утримувати заклади для літнього відпочинку та оздоровлення шкільної молоді [256, 72].

Ідеологічні зміни в українському жіночому русі в межах Австро-Угорщини нерозривно пов'язані зі зміною політичних пріоритетів у всьому національно-визвольному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли поступові ідеї покоління 1880-х -1890-х рр. реформуються в чітко окреслений національний ідеал. Заявлений академічною молоддю на вічах 13 липня 1899 і 14 липня 1900 р. у Львові, він мав на меті утвердження самостійності України [257, 292-293]. Природно, що його активно підтримала й жіноча молодь. Логічним наслідком цього стало заснування окремих гуртків українських дівчат у Львові (зініційований дочкою Г.Шухевич Дарією Шухевич-Старосольською, Оленою Бережницькою, Наталкою Будзиновською, що стала його першим головою, Марією Підлісецькою [246, 5-7]; перші загальні збори – 17 березня 1901 р.; у 1906 р. реформований на «Кружок українок»), у Чернівцях (9 лютого 1902 р.), в Коломиї (22 січня 1905 р.). У меті й завданнях цих товариств виразно простежується намагання змінити «невідрадли політичні та культурні відносини нашого народу» [258, 463], та «обняти своїм впливом» усю Галичину чи Буковину шляхом заснування філій, домогтися заснування українського університету у Львові [259, 2; 260, 3].

11 грудня 1910 р. у Львові відбулися збори студенток-українок, які започаткували створення окремої Жіночої секції при Українському студентському союзі (у першому році фун-

⁸ Детальніше: Нагачевська З. Перше українське дошкільне товариство у Галичині // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Вип. ІV. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 161-170 [255, 161-170].

кціонування – 10 осіб, через два роки – 19) [261, 6]. Секцію очолили тодішні студентки філософського відділення Львівського університету, майбутні педагоги Меланія Бордун (голова), Олена Охримович (заступник голови), Стефанія Пашкевич (секретар) [262, 6].

Власне, покоління жінок, яке «виросло» в цих молодіжних організаціях (О.Бережницька, Н.Будзиновська, О.Охримович-Залізник, С.Данилевич-Кабаровська, С.Пашкевич, Д.Шухевич-Старосольська), значною мірою вплинуло на подальше організаційне та ідеологічне структурування українського жіночого руху, реалізувало наміри його «піонерок» щодо згуртування поодиноких жіночих товариств Східної Галичини, забезпечило плановий характер їх діяльності, зокрема і в царині «двигнення» загальної та фахової освіти і самоосвіти українського жіноцтва.

Найяскравішим виявом утвердження нових організаційно-ідеологічних і змістових тенденцій в українському жіночому русі останнього десятиліття функціонування Австро-Угорської імперії є заснування «Жіночих громад» у Чернівцях і Львові.

Створенню хронологічно четвертого українського жіночого товариства з такою назвою на Буковині передувала низка публікацій визначних громадських діячів, педагогів, письменників краю (О.Маковей, С.Смаль-Стоцький, Ю.Федькович). У них визнавалася нагальна потреба активізації громадської діяльності буковинської української інтелігенції [263, 1], більш широкого зацікавлення «народними справами» жінок-українок, створення світського жіночого товариства, до якого б увійшли представниці греко-католицького та православного віросповідань [264, 2; 265, 1]. Безпосереднім поштовхом до заснування чернівецької «Жіночої громади» стало звернення до «русинок» краю буковинського педагога і визначного громадського діяча Омеляна Поповича, вміщене у великодньому номері газети «Буковина» за 1905 р., у якому автор закликав до згуртування українського жіноцтва «без огляду на стани». Спо-

нукаючи жінок-українок створити організацію нового типу, він підготував і вмістив тут же її статут. Метою нового товариства О.Попович визначив піднесення національної свідомості, культури і добробуту рідного народу «через злуку, відповідне сій цілі виховане і осьвіту руского жіноцтва на Буковині» [266, 3]. Але оскільки на «зазиви» О.Поповича відгукнулося дуже мало жінок, то через рік – 15 (28) лютого 1906 р. – на сторінках «Буковини» побачила світ його нова стаття-відозва «До Русинок на Буковині», у якій автор підкреслював: «нині найвисший час і крайня пора, щоби взятися і Русинкам на Буковині до щирої праці... для добра рідного народу», дбати про національне виховання «грядущих поколінь», а тим самим – і про національну свідомість українського народу загалом [267, 1].

4 березня 1906 р. в Народному домі у Чернівцях під головуванням К.Малицької відбулися збори жінок (40 осіб), на яких було вирішено заснувати крайову «Жіночу громаду» та вибрано комітет для реалізації цього завдання на чолі з Є.Галіп. У роботі зборів взяв участь і виступив О.Попович [268, 2]. Ідею створення нового товариства підтримав і чернівецький «Кружок українських дівчат», який на загальних зборах 1 квітня 1906 р. прийняв ухвалу про саморозпуск і передачу належних йому фондів «Жіночій громаді» [269, 3]. 13 травня 1906 р. відбулися «головні» збори «Жіночої громади», які обрали керівні органи товариства. Першим головою віділу «Жіночої громади» стала співорганізатор станиславівського «Общества руських женщин» Емілія Ничай-Кумановська, а її заступником – галичанка Костянтина Малицька. До складу віділу нового жіночого громадського об'єднання ввійшли організатори емансипаційного поступу жінок-українок Буковини Е.Смаль-Стоцька (тоді голова товариства «Мироносиці», згодом керівник «Жіночої громади»), О.Жураківська, К.Костецька, М.Орелецька, О.Пігуляк, В.Попович, О.Шкурган [270, 3]. Активними в «Жіночій громаді» до Першої світової війни були Є.Галіп, Н.Ганкевич, З.Грушкевич, К.Суханос, М.Цегельська та ін.

Початкові наміри «Жіночої громади» відтворює відозва до жінок краю членів її віділу, вміщена 20 травня того ж року

на сторінках газети «Буковина»: «Просьвітити незрячих, підбадьорити байдужних, осьвідомити національно і загірті любов'ю до свого відступниць... стреміти до одної ціли, якою є: духове і національне осьвідомлене українського жіноцтва» [271, 1]. Символічно, що однією з перших масових акцій «Жіночої громади» стало вшанування 2 червня 1906 р. пам'яті народної вчительки, письменниці й будительки українок Буковини Євгенії Ярошинської [272, 3].

Отож прогресивні буковинки об'єдналися в організацію, відмінну за своїми метою і завданнями від усіх попередніх українських товариств. Вона відрізнялася також своєю структурою – статут «Жіночої громади» передбачав заснування філій і гуртків із аналогічними назвою та змістом діяльності в містах і селах краю (*Додаток 1.Г*) [273, 1-2]). Перед Першою світовою війною на Буковині функціонували 13 гуртків «Жіночої громади» (Вашківці, Вижниця, Камінь, Раранче, Чернівці та ін.), які об'єднували близько 600 жінок. Проте більшість із гуртків через брак «інтелігентних сил на провінції» ледве «животіли» [274, 5].

Підґрунтям для заснування «Жіночої громади» у Львові стало об'єднання «Клубу русинок» і «Кружка українок» (колишній «Кружок українських дівчат»). 12 грудня 1908 р. керівники цих товариств М.Білецька, К.Малицька, І.Січинська та Д.Старосольська скликали жіночі збори і запропонували для обговорення «два проекти»:

1) «розв'язати» всі існуючі жіночі товариства і створити одне під назвою «Жіноча громада» з філіями в містах і гуртками в селах краю, на зразок «Просвіти»;

2) не ліквідувати існуючі товариства, а об'єднати їх у «Союзи українських жіночих товариств» із осідком у Львові [275, 20; 276, 1].

Але жоден із проектів не знайшов підтримки в учасниць зборів. Як наслідок, нове товариство під назвою «Жіноча громада» створили спільними зусиллями «Клуб русинок» і «Кружок українок».

7 квітня 1909 р. галицьке Намісництво затвердило статут «Жіночої громади» у Львові, а 9 травня того ж року відбулися перші загальні збори товариства, які обрали головою Марію Білецьку, а заступником – Дарію Старосольську. У складі першого віділу товариства були також Іванна Кокорудз, Костянтина Малицька, Олена Охримович та ін.

Згідно зі статутом метою львівської «Жіночої громади» проголошувалася просвітня, економічна і «товариська» організація українського жіноцтва. Для її ефективнішого осягнення товариство мало право засновувати філії та гуртки («кружки») на теренах Східної Галичини [277, 74]. Уже в 1910 р. вони постали в містах і селах Львівщини, Тернопільщини, Станиславівщини (Бучач, Краківець, Копичинці, Рогатин, Сколе, Снятин, Сокаль, Тернопіль, Яворів – філії; Дусанів, Карлове, Лісники, Синевідськ, Стецева, Тулове Бережанського, Рогатинського, Снятинського та Стрийського повітів – гуртки) [278, 3]. Через три роки в Східній Галичині діяли 14 філій, із яких «живійшу» діяльність проявили філії в Перемишлі та Яворові, й 11 гуртків «Жіночої громади» [279, 32 зв.].

Як бачимо, львівська «Жіноча громада», подібно до буковинської, планувалася як триступенева структура, її діяльність не обмежувалася місцем осідку. Але поза впливом товариства залишалися громадські організації, що функціонували на основі власних статутів, тому в цілому український жіночий рух, на відміну, наприклад, від польського, залишався розрізненим і в межах Австро-Угорської імперії, і в рамках українських етнічних територій у її складі⁹. Проте саме завдяки «Жіночим громадам» Буковини та Галичини організована діяльність жіноцтва отримала «признання всього громадянства» [282, 14].

⁹ Напередодні Першої світової війни польські жіночі організації Галичини утворили «Об'єднання польських жіночих християнських товариств» із осідком у Львові на чолі з кн. А.Любомирською, куди ввійшли 57 релігійно-громадських організацій та опікунсько-виховних інституцій [280, 1; 281, 6-6 зв.].

Важливим напрямом і суттєвою ознакою українського жіночого руху останніх десятиліть функціонування імперії Габсбургів стало формування жіночих осередків при товариствах, заснованих чоловіками. Першим серед них вважається гурток при філії Руського товариства педагогічного в Тернополі, заснований 1895 р. До його складу ввійшли майбутні організатори і репрезентантки громадського жіночого руху не лише головного міста Поділля, а й усїєї Тернопільщини [283, 30].

Але чільне місце в історії громадсько-педагогічного поступу жінок Західної України першої третини ХХ ст. посідає діяльність жіночого гуртка при Руському (з 1912 р. – Українському) товаристві педагогічному у Львові. Гурток постав 1910 р. «гейби його секція» і об'єднав жінок-учителів навчально-виховних інституцій, заснованих і утримуваних РТП. Безпосереднім організатором і першим керівником новоствореної організації стала Костянтина Малицька, тоді «управителька» віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка у Львові. Мету, завдання та перші практичні заходи гуртка розкривають повідомлення і статті в українській періодиці, підготовлені здебільшого К.Малицькою. За її словами, «кружок» поставив за мету доповнювати педагогічну діяльність «центрالی» Руського товариства педагогічного, передовсім «в обсягу праці для жінок» [284, 5].

Відповідно до змін, внесених у 1912 р. до статуту Українського педагогічного товариства, жіночий гурток, як і інші первинні «клітини» цього товариства, отримав більші можливості для самостійної освітньо-виховної та харитативної роботи. 14 листопада того ж року Намісництво у Львові взяло до уваги функціонування гуртка з назвою «Жіночий кружок УПТ ім. Ганни Барвінок» [285, 18].

Обираючи ім'я для своєї організації, жінки-галичанки прагнули, з одного боку, віддати данину пам'яті будительці та захисниці знедоленого українського жіноцтва, життєвий шлях якої закінчився 1911 р., а з другого, – підтверджували пріоритет соборницького духу в самостійній громадській діяльності.

Вищим колективним органом «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок», аналогічно до інших тогочасних товариств, були щорічні загальні збори його членів, а поточне керівництво покладалося на «старшину» гуртка. Так, збори, що відбулися 13 вересня 1913 р., «уконституювали» старшину в складі К.Малицької (голова), М.Білецької (заступник), А.Попель (секретар), М.Заячківської (скарбник). На правах членів до старшини ввійшли також народні вчителі Євгенія Макарушка та Марія Іжицька [286, 1].

У 1912/1913 рр. членами «кружка» були 73 особи, з-поміж них один чоловік – Антон Гладішовський, у той час заступник голови Українського педагогічного товариства. Ядро гуртка впродовж усього періоду діяльності (до 1939 р.) складали найвідоміші в краї жінки-педагоги, керівники львівських жіночих організацій [287, 2-2 зв.]¹⁰.

Таким чином, уже в межах австро-угорської держави в українському жіночому русі простежуються спроби його диференціації та структурування, зокрема і за професійною ознакою.

Однак Перша світова війна припинила діяльність практично всіх заснованих до цього громадських об'єднань, змусила одних жінок (як членів окремої чоти в складі Українських січових стрільців Софію Галечко, Ольгу Басараб-Левицьку, Ганну Дмитерко, Ірину Кузь, Олену Степанів-Дашкевич) взяти «кріс» і «помагати бити ворога», а інших – нести «поміч раненим жовнірам» [289, 63]. Організовані форми цієї діяльності найбільш виразно простежуються на теренах Відня, де через воєнні дії та окупацію частини півдавстрійських українських територій російськими військами опинилися сотні громадських діячів, серед них і недавні організатори

¹⁰ Більш детально: Нагачевська З. Жіночий гурток ім. Ганни Барвінок Українського педагогічного товариства: становлення й зміст діяльності // Вісник Прикарпатського університету: Педагогіка. – Вип. VII. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 148-157 [288].

українського жіночого руху. Вже 6 листопада 1914 р. «мала горстка» жінок-українок заснувала в австрійській столиці «Український жіночий комітет помочи для ранених жовнів і січових стрільців», головою якого була обрана ініціатор його створення Олена Левицька (дружина посла до австрійського парламенту Є.Левицького), а секретарем – Северина Кабаровська.

Через місяць кількість членів комітету зросла до 100 осіб. Крім жінок, найактивнішими серед яких були М.Білецька, О.Басараб, М.Бордун, О.Залізник, С.Кабаровська, О.Кисілевська, В.Коцовська, Олена й Ольга Кульчицькі, І.Лежогубська, О.Федак-Шепарович, О.Ціпановська та ін. [289, 69], у комітеті також працювали священики та «головно учителі», вільні від військового обов'язку [289, 65].

Діяльність комітету завершилася після розвалу Австро-Угорської імперії, а на його місці у 1920 р. постав «Український жіночий союз», який, об'єднавши представниць Східної Галичини й емігранток із Великої України, розгорнув культурно-освітню та національно-політичну роботу. На початковому етапі найдіяльнішими в його складі були як представниці галицького жіноцтва, так і жінки з Наддніпрянської України (Б.Баран, Г.Жук, О.Залізник, Х.Кононенко, О.Левицька, М.Лисяк-Рудницька, Н.Селезінка, О.Степанів, Н.Суровеца та ін.) [289, 70].

Отож «Український жіночий союз» започаткував спільну організовану працю західно- та східноукраїнського жіноцтва за межами рідної землі, поклав початок формуванню українського жіночого руху в державах масового осідку українців-політичних емігрантів.

З початку Першої світової війни в «санітарно-допомогову» роботу у військових шпиталях, серед українських полонених і втікачів включилися члени жіночих товариств Буковини. Для цієї мети колишні «громадівки» Михайлина Левицька і Ванда Лукашевич заснували «Комітет українських пань». Взимку 1917-1918 рр. за його сприяння на деякий час було

відновлено перервану війною діяльність «Жіночої громади» під керівництвом Євгенії Кордуб [126, 838].

Завершальний етап австро-угорської державності для українського жіночого руху позначений подією, яка невдовзі стала визначальною щодо утвердження в ньому нових, яскраво виражених національних пріоритетів. Збережені в ЦДІА України у Львові документи і матеріали підтверджують, що 21 лютого 1917 р. 44 жінки – члени довоєнної «Жіночої громади» у Львові зібралися на перші після трирічної перерви збори. Серед них були вже знані на східногалицьких теренах і за їхніми межами репрезентантки українського інтелігентного жіноцтва (Валентина Завадська, Ольга Коренець, Євгенія Макарушка, Марія Мудрик, Олена Охримович-Залізник, Стефанія Пашкевич, Олена Федак-Шепарович, Герміна Шухевич). Збори відкрила заступник голови «Жіночої громади» Є.Макарушка, а звіт про її роботу від 20 грудня 1913 р. до початку 1917 р. (з перервами від червня 1914 до травня 1915 рр. та від червня до грудня 1916 рр.) «склала» секретар товариства С.Пашкевич. У процесі обговорення змін до статуту товариства Мирослава Мороз запропонувала змінити назву «Жіноча громада» на «Союз українок». Першим головою зреформованої жіночої організації була обрана Є.Макарушка, її заступником – О.Федак-Шепарович. До складу виділу ввійшли Є.Вергановська, О.Коренець, М.Лициняк, М.Мудрик, О.Савицька [279, 3]. Перші загальні збори «Союзу українок» відбулися 20 травня 1917р. під головуванням Г.Шухевич за участю 36 осіб [279, 14].

Про бажання жінок до «зорганізування» в цей складний для західноукраїнського суспільства час свідчить той факт, що майже на кожному засіданні виділу відбувався прийом нових членів «Союзу українок». Зокрема на третьому засіданні (15 червня 1917 р.) «союзнянками» стали 42 жінки, на п'ятому (20 липня 1917 р.) – 10 осіб [279, 19-20]. Загальні збори «Союзу українок» 20 травня 1918 р., що проходили за участю 60 членів і гостей, знову обрали головою товариства Є.Макарушку [279, 35 зв.]. На цих зборах члени товариства прийняли окрему резолюцію в справі «по-

слідних подій» в Україні. Галицьке українське жіноцтво, підкреслювалося в резолюції, «витаючи усі додатні об'яви процесу будови самостійної української державности, не може мовчанкою поминути насильного вмішування німецької військової власти у внутрішні справи України, особливо брутального поведення війська з Українською Центральною Радою і її председателем проф. Михайлом Грушевським...» [279, 35]¹¹.

Однак крах Австро-Угорської імперії, польсько-українська війна (листопад 1918 – липень 1919), а вслід за нею втрата української державности призупинили більш широку організаційну діяльність львівського «Союзу українок». Упродовж майже трьох років не скликалися його загальні збори, що-правда, засідання виділу проводилися навіть у цей час [279, 36].

Центром організованої практичної діяльності українського жіноцтва в добу короткотривалої власної державности знову стає Станиславів, куди через окупацію Львова польськими військами наприкінці 1918 р. прибув уряд ЗУНР, а також Кам'янець-Подільський, де в 1919 р. тимчасово осів уряд УНР.

Проголошена українською владою рівноправність громадян, незалежно від статі (положення Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. та Тимчасового основного закону ЗУНР від 13 листопада 1918 року [291, 562; 292, 1]), посилила прагнення українок працювати «в добро» не лише жінок, а й усього українського народу [293, 3-4].

Проте обставини функціонування західноукраїнського суспільства обмежили діяльність жіноцтва. Як і в роки Першої світової війни, в ній превалювали опікунські та харитативні аспекти.

26 липня 1919 р. в Кам'янці-Подільському «зав'язався» «Комітет галицьких українок» для допомоги біженцям, «раненим по шпиталях» і евакуйованим галичанам [279, 38 зв.;

¹¹ Як відомо, 29 квітня 1918 р. за підтримки німецьких військ у Києві здійснено переворот, у результаті якого було розпущено Українську Центральну Раду [290, 3404].

294, 6], який очолила уродженка Поділля Бланка Баран. 13 серпня того ж року він був реформований у товариство «*Союз українок*», куди ввійшли жінки-«збігці» наддніпрянської та наддністрянської частин України. На цій підставі Н.Полонська-Василенко називала його символом її соборности [295, 146].

Статут товариства, опрацьований Б.Баран як його керівником, передбачав створення низки секцій: гуманітарної (кер. С.Юринець), організації шпиталю (С.Русова,) культурно-просвітницької (Л.Старицька-Черняхівська) та ін. [295 а, 46]. Кам'янецький «Союз українок» мав свої філії у Вінниці, Жмеринці, Староконстантинові. Після повернення Б.Баран до Східної Галичини його главою стала п. Приходько. Про авторитет товариства серед місцевої громадськості свідчить текст листа С.Петлюри, направлений 1919 р. його керівництву з нагоди «запросин» отамана на чергове засідання «Союзу українок» (*Додаток 1.Д*) [296, 5].

Проте в цілому для жінки-українки, як і для української суспільности загалом, період національних визвольних змагань «залишився лишень ясною сторінкою нашого народу, ...не дав того, що повинен і міг був дати». Оцінюючи тогочасну діяльність жіноцтва, одна з провідних репрезентанток жіночого руху Західної України Олена Федак-Шепарович зазначала: «У... загальній вині українського громадянства, у якого не було ще *волі* мати власну державу –пайок (тут внесок – *З.Н.*) нас, жінок, не малий. Що ми дали тоді в ці незабутні листопадові дні? Багато доброї волі, багато охоти до праці, великий підйом – та реально так мало. Мені самій... соромно та прикро, що моя тодішня праця мусіла обмежитись лишень до... кухні...¹²

Ми, українки, тішилися власною державою – але не розуміли ваги боротьби за батьківщину, сиділи на загал із зло-

¹² О.Федак-Шепарович, як і сотні інших львів'янок, в день проголошення ЗУНР «усіх благала о працю». Їй віддали під опіку кухню, де вона три дні, від ранку до ночі, варила їсти учасникам листопадового «зриву», згодом стала членом секції допомоги пораненим і полоненим при Українському горожанському комітеті.

женими руками й ждали... А в цей час польки ішли з крісом в руках проти нас; працювали в усіх урядах, заповнили канцелярії всіх військових установ, а молодих, здорових старшин і жовнірів, яких стрічали на вулицях Львова, били по лиці зі словами: «Ви чому не на фронті, боягузе?» [297, 52-53].

Наведені міркування є чи не найяскравішою характеристикою причин того, чому покоління українців і українок початку ХХ ст. не змогло скористатися історичним шансом для утвердження власної незалежної держави.

Поразка національних визвольних змагань, остаточне включення колишніх підавстрійських українських територій до складу відроджених чи новоутворених після розвалу імперії Габсбургів незалежних держав (Польща, Румунія, Чехословаччина) започатковують нову віху в теорії та практиці українського жіночого руху Західної України. Попри відмінність у організаційних формах (жіночі товариства, філії, секції, гуртки), умовах і способах функціонування (самостійні, «сфедеровані», створені при інших громадських об'єднаннях), його консолідуючою ідеєю стає соціально-політичне освідомлення та піднесення культурно-освітнього рівня жінки-українки в ім'я одного імперативу – повернення втраченої незалежності Батьківщини-України.

Утвердження цієї ідеї, пошук шляхів і засобів для її реалізації на теренах Східної Галичини, приєднаної за рішенням Ради амбасадорів країн Антанти до відродженої Речі Посполитої 1923 р., нерозривно пов'язані з активізацією діяльності львівського «Союзу українок». Його широкомасштабну організаційну працю, а заодно і новий етап у західноукраїнському жіночому поступі в цілому, започатковує Всеукраїнський жіночий з'їзд, який проходив у Львові наприкінці грудня 1921 р. за участю понад 380 делегаток із Галичини, Буковини, Волині, східних українських земель і найбільших центрів політичної еміграції початку 1920-х рр. (Варшава, Відень, Прага, Тарнів). Головним рішенням з'їзду стало визнання «Союзу українок» центральною спілкою жіночих організацій, що повело за собою зміну його

структури та статуту. Найвищим «законодавчим» органом товариства визначався з'їзд делегаток, а виконавчим – Головна управа. Якщо статут 1917 р. передбачав, що товариство охоплює своїм впливом всю Галичину для просвітної, економічної та «товариської» організації українського жіноцтва [298, 3], то рекомендовані після Всеукраїнського жіночого з'їзду зміни до нього поширювали повноваження «Союзу українок» на всі українські землі в складі Польщі. Після дворазової відмови з формальних причин офіційна польська влада, діяльність якої з перших кроків характеризувалася репресіями проти національно свідомого українського громадянства, затвердила новий статут (рескрипт Львівського воеводства від 10 травня 1924 р., ч. 7708/24/1/3) [299, 5]. При цьому «осяги» його праці обмежила чотирма воеводствами: Краківським, Львівським, Станіславівським і Тернопільським [300, 16] (*Додаток 1.Е*). Однак навіть за таких умов «Союз українок» «вийшов побідно, розвинувся територіально і внутрішньо». Він активно впливав на визначення головних орієнтирів жіночого руху на всіх західноукраїнських землях. Зокрема вже у 1923-1924 рр. підтримував зв'язки з жіночими гуртками в Бересті, Ковелі, Луцьку, Холмі; організаційна секція його Головного віділу налагодила контакти з товариствами жінок у Відні, Празі, Ужгороді [299, 5].

«Союз українок» утвердився як триступенева організація із «централєю» (Головний віділ) у Львові, філіями у містах і містечках та гуртками в селах Галичини. Крім того, майже всі жіночі світські товариства культурно-освітнього спрямування, засновані в краї в добу австро-угорського панування (в Коломиї, Станіславові, Стрию та ін.) спочатку визнали «головство» «Союзу українок», а згодом реформувалися у його філії. Разом вони утворили «нерозривний організаційний ланцюг з одноцільним планом праці», охопили своїм впливом не лише «всі діяльні одиниці інтелігентного жіноцтва», а й представниць «селянської жіночої маси» [301, 3].

Про висхідний характер розвитку товариства у 1920-х рр. свідчать матеріали *Додатку 1.Е* [302, 158].

Отож український жіночий рух у найбільшому за територією та чисельністю населення етнічному масиві Західної України набирав ознак динамічного, організаційно суцільного суспільно-культурного утворення. Як і раніше, в ньому продовжували функціонувати різні за напрямками роботи громадські об'єднання («Українська захоронка», відроджений на початку 1920-х рр. «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок», Марійська дружна пань, «Труд» та ін.).

Природно, що зростання мережі філій і гуртків «Союзу українок», розширення сфери його діяльності, особливо після обрання головою товариства Мілени Рудницької (1928), не могли не занепокоїти офіційну владу. Розпорядження Львівського міського староства від 16 березня 1929 р. (ч. 164/29) припинило його діяльність. Вслід за цим упродовж декількох днів було «звинено» працю всіх низових осередків «Союзу українок». Завдяки клопотанню Українського клубу в польському сеймі, передусім виступу з цього приводу на засіданні сейму 22 березня того ж року посла М. Рудницької [303, 2], товариство відновило діяльність (розпорядження Львівського міського староства від 14 травня 1929 р., ч. 390/29 рф). Про це спеціальним обіжником повідомив свої філії Головний відділ товариства в особі його керівника М. Рудницької та організаційної референтки О. Кислевської [304, 2].

Важливим чинником подальшого організаційного зміцнення провідної західноукраїнської жіночої організації стало реформування жіночих гуртків (секцій), які діяли при читальнях «Просвіти», на гуртки «Союзу українок». Прагнувши «піднесення, освідомлення і зорганізування» жінок-українок, товариство «Просвіта» з початку 1920-х рр. розгорнуло активну працю над їх об'єднанням під своєю управою. Так, 7 березня 1924 р. С. Барановська ініціювала заснування жіночої секції при «Просвіті» у Станиславові [305, 5]. Аналогічні жіночі гуртки були засновані в селах Опришівці, Черніїв Станиславівського [306, 14], Завалів Підгаєцького [307, 5], Нивиця Радехівського [308, 2] повітів. На початку 1930-х рр. із

166 сільських гуртків, які перебували в «евіденції» «Союзу українок», 96 працювали згідно з вимогами статуту, розробленого товариством «Просвіта» (*Додаток 1.Ж*) [309, 1-1 зв.].

Покликуючись на резолюції загальних зборів «Союзу українок» від 5 грудня 1931 р., у яких прозвучала вимога реформувати жіночі гуртки при читальнях «Просвіти», вважаючи, що «дочіплювання» їх до інших організацій чи установ не є «відповідною формою громадянського виховання» жінок, не дає їм «змоги свобідного вияву власної громадянської активності», Головний відділ «Союзу українок» визнав: переміна жіночих гуртків «Просвіти» на «статутові» низові осередки «Союзу українок» – це найважливіше чергове завдання його філій і сфедерованих товариств [310, 2].

Вжиті заходи зумовили розширення мережі гуртків «Союзу українок» та зростання чисельності союзянок, передусім за рахунок сільського жіноцтва. Якщо в 1932 р. «Союз українок» об'єднував 215 гуртків, у 1935 р. – 736 із близько 40 тис. членів, то в 1937 р. – понад 1200 із 50 тис. жінок [311, 2; 312, 113].

Серед причин такого бурхливого розвитку активна «союзянка» М. Біляк виділяла:

- продуктивну діяльність «Союзу українок»;
- усвідомлення жіноцтвом краю того, що лише «в організації і освіті» воно зможе знайти вихід із нужди;
- потребу боронитися перед «зорганізованим та плановим походом чужих жіночих організацій на українські села» [312, 113-114]¹³.

Мусимо признати, зазначала в середині 1930-х рр. редакція коломийського «Світу молоді», що значення «Союзу українок» «в розумінні загально-національним і престиж в розумінні громадянського становища за останні роки зросли до

¹³ Уже в 1920-х рр. на теренах Східної Галичини активно діяли польські «Головне об'єднання національних організацій Східної Мало-польщі» (так іменувалися українські землі в складі Польщі – *З.Н.*) та «Народна організація жінок», яка в 1926 р. мала 30 філій і 50 тис. членів у трьох українських воєводствах [313, 3; 314, 1-3].

величезних розмірів. Сьогодні це краєва організація, яку, коли йде про впливи на національне життя, то навіть неприятели жіночого руху ставлять нарівні з «Просвітою» чи «Рідною школою» [315, 2].

«Силу» жінок-українок в «українському народі» заманіфестував Український жіночий конгрес (УЖК), скликаний «Союзом українок» у Станиславові 23-24 червня 1934 р. Його важливість полягала в тому, що, по-перше, він відбувся в час, коли «існування українського народу було загрожене зростаючим тоталітаризмом у Радянській Україні», а по-друге, намагаючись об'єднати українок «з усіх закутин світу», учасниці конгресу проголосили необхідність створення *Всесвітнього Союзу українок* (ВСУ) [316; 5, 9].

Виконуючи резолюції УЖК, Головний виділ «Союзу українок» утворив окрему комісію для підготовки «правильника» ВСУ у складі Олени Залізняка, Мілени Рудницької та Марії Струтинської. На початку 1935 р. Всесвітній Союз українок був сформований у найзагальніших рисах. Однак його остаточне організаційне утвердження відбулося на нараді представниць українського жіноцтва Галичини, Волині, політичної еміграції з «Великої України» та США, яка проходила 12-14 жовтня 1937 р. у Львові. Відповідно до опрацьованого правильника ВСУ мав стати «централєю» організованого українського жіноцтва всього світу, речником інтересів українського народу «перед міжнародними і чужинними чинниками, в першій мірі жіночими, та... заступити українське жіноцтво перед власним громадянством». Головним його завданням визначалося плекання «єдності всіх частин Нації, поділеної кордонами» та змагання до консолідації всіх національних сил «для здійснення Національного Ідеалу» [317, 3].

Всесвітній Союз українок будувався за територіальним принципом, що знайшло відображення в його структурі: Головна рада, президія (почесний голова, голова – «кожночасний» керівник «Союзу українок» у Львові, заступники від кожної організації-члена ВСУ та секретар, *Додаток 1.Е*), а також

референти з виховних, закордонних та ін. справ і редакція власного періодичного органу, яким стало видання львівських «союзянок» газета «Жінка». Досмертним почесним головою ВСУ була обрана «сеньйорка українського жіноцтва» Софія Русова, першим головою – Мілена Рудницька, а секретарем – представниця українців у ЧСР Зінаїда Мірна. До складу Всесвітнього Союзу українок увійшли українські жіночі організації Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття, «Союзи українок» Канади і США та «зорганізовані» політичні емігрантки в центральноевропейських державах. Приналежність до ВСУ не порушувала визначених статутами територіальних організацій прав і не обмежувала їхніх завдань [317, 3-4].

Таким чином, 70 років тому зусиллями «Союзу українок» на східногалицьких теренах зародилася перша українська жіноча організація всесвітнього масштабу, яка, за словами С.Русової, мала на меті одну спільну ідею – добро батьківщини, прагнула «служити національній справі,.. дати чоловікам добрий приклад єдності і консолідації...» [97, 109].

Але багатогранну діяльність наймасовішого в Західній Україні жіночого товариства в середині 1938 р. знову припинила офіційна влада в особі львівських міського староства та воєводського уряду. Відповідно було заборонено працю в усіх його 72 філіях, 1250 гуртках та припинено видання «Жінки» як періодичного органу «Союзу українок». Серед причин такого рішення вказувалися:

- співпраця «Союзу українок» із нежіночими організаціями;
- критика його головою М.Рудницькою становища українського народу в Польщі;
- занадто «шовіністична» спрямованість газети «Жінка» [318, 1].

Лише активна позиція провідних діячок жіночого руху, оприлюднена на сторінках української преси (М.Рудницька [319, 3], К.Малицька [320, 2-3], С.Русова [97, 112]), та численні «відклики» до воєводських урядів керівників філій і гуртків «Союзу українок», у яких вони переконливо доводи-

ли безпідставність звинувачень на адресу «союзнок», активне втручання міжнародної жіночої громадськості (у США з цього приводу проводилися «протестаційні» акції українського жіноцтва) зумовили відміну цього рішення. 23 грудня 1938 р. відбувся перший після майже піврічного примусового припинення будь-якої діяльності з'їзд-нарада голів філій товариства, на який прибули 48 делегаток. Крім «полагодження» питань відновлення роботи, вони висловили надію, що «важна й так потрібна для народу праця «С.У.» піде знову таким живим темпом, як це було до розв'язання» [321, 22].

Проте змінені суспільно-політичні умови функціонування західноукраїнського суспільства не дали змоги реалізувати ці надії: окупація Німеччиною Польщі та приєднання східногалицьких земель до УРСР зупинили діяльність «Союзу українок» більш ніж на півстоліття.

Поруч із провідною культурно-освітньою жіночою організацією в міжвоєнній Східній Галичині активну діяльність розгорнули жіночі об'єднання, що функціонували на основі окремих статутів. Базуючись на дещо відмінних від «Союзу українок» ідеологічних засадах, вони вирішували вужчі від нього завдання. Наймасовішим після «Союзу українок» був *Союз українських працюючих жінок (СУПЖ)* – «Жіноча громада», заснований у Львові 1931 р., який ідейно співпрацював із УСРП. Структурно СУПЖ включав «централю» – Головну раду у Львові, повітові (у 1938 р. – 148) і місцеві «Жіночі громади» та мав власний пресовий орган – двотижневик «Жіночий голос». На кінець досліджуваного періоду членами цього товариства були 7800 жінок, близько 95% із них становили селянки та робітниці. Головним завданням «Жіночих громад», об'єднаних у Союзі українських працюючих жінок, стала «поступова праця для добра українського трудового народу» [322, 5]. Її важливим підґрунтям – формування свідомих громадян, розвиток у них почуття відповідальності за його долю, виховання «правдивих» жінок-матерів [323, 5].

Багаторічним головою СУПЖ була активний член «Союзу українок» Іванна Блажкевич, а секретарем – Франка Стахова [324, 2991].

Український католицький жіночий рух, як і раніше найяскравіше представлений діяльністю Марійських дружин, у 1920-х – 1930-х рр. доповнили Центральний жіночий кружок Українського католицького союзу (С.Фіголева, Є.Терлецька), Католицька акція жіночої молоді (О.Танчин, К.Янович), Товариство українських католицьких робітниць «Будучність» (О.Торонська, М.Терлецька), Товариство українських дівчат св. Йосифа (М.Янович, І.Александрович) та ін. (лише на теренах Львова – 10 організацій). Вони мали на меті «стояти на сторожі Христової Віри й національної Ідеї в родині і суспільнім житті української Нації» [325, 4], активно утверджували думку про необхідність «національну ідею оснувати на непорушних релігійних засадах» [326, 2].

Продовженням спроб диференціації українського жіночого руху за професійною ознакою можна вважати заснування *Товариства жінок із вищою освітою* у Львові. Поштовхом до його виникнення було формування таких жіночих організацій за межами Західної України. Зокрема в 1922 р. постав «Союз австрійських жінок з академічною освітою», який проголосив метою «заступництво станових інтересів членів», охорону наукової праці жінок, контакт і дружню співпрацю «умово працюючих жінок» із інших європейських держав. Повідомляючи про його діяльність, О.Залізняк висловила думку про доцільність об'єднання українок Галичини з «покінченими університетськими студіями» в подібну жіночу організацію [327, 7]. 18 жовтня 1924 р. О.Залізняк і Г.Чикаленко-Келлер (дочка Є.Чикаленка), заснували у Львові Товариство жінок із вищою освітою (ТЖЗВО), яке об'єднало декілька десятків представниць високоосвіченого жіноцтва, переважно педагогів львівських навчальних закладів вищого типу (О.Мриц, С.Окуневська, С.Пашкевич, О.Степанів-Дашкевич – голова товариства у 1924-1925 рр., Є.Тишинська та ін.). Вперше в

українській «жіночій» історії ТЖЗВО здійснило реєстр жінок-українок із вищою освітою та студенток (станом на 1 листопада 1925 р. – 76 осіб). І хоч товариство проіснувало лише п'ять років, воно відіграло важливу роль у поширенні наукових знань серед українського жіноцтва краю [328, 113].

Важливі освітньо-виховні та господарські функції в другій половині 1930-х рр. виконувала *Секція сільських господинь*, заснована при центральному крайовому товаристві «Сільський господар» (Львів, 1936 р., керівники та активні члени І.Домбчевська, О.Дучимінська, О.Кисілевська, Х.Кононенко, І.Макух-Павликовська [329, 2831]) та відповідні секції при його окремих філіях. Формування «господинських» секцій зумовлювалося потребою забезпечення одноцільного характеру та фахового «підкріплення» сільськогосподарської праці, значна частина якої перебувала у віданні жінки [330, 2]. Відповідаючи на запитання, «Чому жіноцтво має гуртуватися в «Сільським господарі»?», одна з організаторок жіночих секцій при цьому товаристві Харитя Кононенко (на початку 1930-х рр. активна діячка жіночого руху в Закарпатті) зазначала: тут українська селянка зможе «вільно радити над своїми потребами та працювати над собою», навчиться краще вести «жіноче господарство шляхом науки на різних курсах та самоосвіти» [331, 23].

Хронологічно останнім у межах досліджуваного періоду українським жіночим товариством і першою політичною організацією інтелігентного жіноцтва Східної Галичини була «Дружина княгині Ольги» (ДКО), яка постала у Львові 1938 р. майже водночас із заборною «Союзу українок». «Комунікат» до жінок із приводу заснування нового товариства підписали К.Малицька, Л.Метельська, М.Рудницька та О.Шепарович. До Тимчасового комітету з його організації ввійшли С.Парфанович, М.Струтинська, Є.Тишинська, О.Ціпановська, згодом – діяльна «союзянка» з Волині А.Горохович та інші жінки «поміркованих поглядів» [88, 279]. Установчі збори ДКО відбулися 9 вересня 1938 р. Вони підтвердили прагнення жінок

вірні служити «тим самим ідеям, які досі нас в'язали в одну духову спільноту», що свідчило про підтримку новоствореним товариством ідеалів, сповідуваних «Союзом українок». (Громадянка. – 1938, 1 жовтня).

Вітаючи «Дружину княгині Ольги», редакція «Жіночої долі», визначні громадські діячки (як С.Русова), підкреслювали важливість її програми, особливо ті тези, що стосувалися бажання членів товариства трудитися на благо рідного народу [332, 2], та відзначали «високі завдання моральної правди», які воно поставило перед собою [97, 12].

Зазначеними жіночими товариствами, секціями та гуртками не вичерпуються кількісна та якісна характеристики організаційних форм українського жіночого руху Східної Галичини. Він представлений і деякими іншими жіночими об'єднаннями – переважно малочисельними або ідеологічно залежними від більш масових організацій, при яких вони діяли.

Невід'ємною складовою українського жіночого руху в міжвоєнній польській державі є культурно-освітній поступ жінок-українок на землях Волині, приєднаних до Речі Посполитої згідно з умовами Ризького договору між Росією, Україною та Польщею від 18 березня 1921 р.

Архівні дані, наукові дослідження істориків жіночого руху Волині (Г.Бухало [333], Т.Раєвич [334; 335]), засвідчують, що його першими організаційно оформленими осередками були жіночі секції при місцевих «Просвітах». Уже в лютому 1923 р. така секція сформувалася в повітовому місті Кременець, про що повідомляв львівський часопис «Народна просвіта» (1923. – Ч. 4. – С. 65; 1924. – Ч. 1. – С. 8-9). У 1924 р. аналогічна секція була заснована в Ковелі [336, 9].

Перша на Волині окрема українська жіноча організація, створена за зразком галицького «Союзу українок», виникла на базі Комітету допомоги бідним дітям («кружка пань»), який діяв при «твердині українства на Волині» – українській гімназії в Рівному [333, 56; 337, 3]. Установчі збори волинського «Союзу українок» відбулися 5 грудня 1926 р. під проводом Параскеви

Багринівської за участю 28 осіб. Але статут товариства воєводський уряд затвердив лише 11 квітня 1927 р., після клопотання Олени Левчанівської – першої західної українки, члена польського сенату [338; 1, 5], що дало змогу цій жіночій організації розгорнути працю не лише в Рівному, а й за його межами.

Як і «Союз українок» Галичини, перше громадське об'єднання жінок-українок Волині мало на меті просвітницьку, економічну і товариську організацію українського жіноцтва [339, 1] і тісно співпрацювало з товариством «Просвіта». Аналогічною до галицького була і його структура: Головна управа у Рівному, філії в повітових містах, гуртки в містечках і селах краю. До складу першої Головної управи «Союзу українок» Волині ввійшли С.Лозицька-Томкович (голова), П.Багринівська, М.Бульба, Г.Карпинська, В.Кулій, О.Кентржинська, М.Кузьміньова, Є.Овдієнко, Г.Слобода, Г.Язвинська та ін. [333, 194]. Від 1934 р. товариство очолювала П.Багринівська.

За час діяльності членами товариства стало більше 400 осіб [340, 1-2]. Якщо в 1927 р. діяли 8 філій волинського «Союзу українок» (*Додаток 1.3*), то до кінця досліджуваного періоду їхня кількість зросла до 17 [335, 54].

Підтвердженням одноцільності ідеалів, завдань, змісту і форм роботи «союзянок» Галичини та Волині є почесне членство у волинському «Союзі українок» Олени Кисілевської [341, 7], Мілени Рудницької, Софії Русової [337, 3]; активна участь жінок-воляненок у зборах і з'їздах галицького «Союзу українок», в Українському жіночому конгресі 1934 р.; членство у Всесвітньому Союзі українок; повідомлення про їхню діяльність на сторінках жіночих періодичних видань Галичини тощо [342, 15; 343, 22].

Проте в цілому волинський «Союз українок» не зміг стати консолідуючим центром жіноцтва краю, значно біднішою була і його культурно-освітня програма.

Хронологічно другою українською жіночою організацією на Волині був «Союз жінок-українок громадської праці» (СУВ).

Первісно він виник як жіноча секція при заснованому в Луцьку Волинському Українському Об'єднанні (ВУО), лояльному до польської влади, що мала на меті національно-громадянське освідомлення та поглиблення прикладних знань жіноцтва [344, 227]. Проте вже 27 липня 1931 р. Волинське воєводство зареєструвало окрему «статутову» організацію для «об'єднання жінок-українок на Волині, захисту їх права та ширшої організованої участі їх у громадському житті» (*Додаток 1.3*) [345, 4]. Основоположниками СУВ стали Віра Маслова (перший голова), Євгенія Мацієвич і Лідія Мошинська (перший секретар товариства). Новий «союз» мав 6 філій, нечисленним виявився і його персональний склад – понад 300 жінок.

Найближчою і найзрозумілішою для волинських селянок була діяльність філії товариства «Сільський господар» у Луцьку, при якій у 1934 р. постала *Жіноча секція*. Її активними діячками стали Г.Кобилянська (перший голова), Л.Новохацька, Т.Редько. Проте «жваву» культурно-господарську працю в усюму повіті секція розгорнула, починаючи з 1936 р. [346, 15].

Знайомлячи жіноцтво Східної Галичини з організованою діяльністю селянок Волині, Лідія Новохацька писала, що кожне село, яке має гурток «Сільського господаря», а при ньому жіночу секцію, «з культурного боку стоїть на голову вище від інших сіл без організації» [347, 19]. Однак із ліквідацією філії товариства «Сільський господар» у Луцьку (1937), праця жіночих секцій була припинена¹⁴.

Таким чином, незважаючи на об'єктивні труднощі, 1930-і рр. засвідчили про «свідомість себе й своїх пореб та обов'язків» не лише галичанок, а й українок Волині.

Однією з найпомітніших ознак жіночого руху Західної України поставстроугорського періоду стало включення в організовану діяльність жінок Закарпаття, якому початок 1919

¹⁴Значно обширнішою на теренах Волині була діяльність польського жіноцтва. Тут діяли Католицьке товариство жінок, яке об'єднало понад 2,5 тис. осіб, Католицьке товариство жіночої молоді, проте українки в них активної участі не брали [335, 71-72].

р. теж «приніс був нарешті здійснення національного ідеалу» — об'єднання Закарпатської України з Українською Народною Республікою [348, 1]. Але як і для всього українського народу, осягнення цього ідеалу виявилось тоді неможливим. Край опинився в підпорядкуванні Чехословацької Республіки, де «заіснували» обставини, сприятливі для національного розвитку [113, 409].

Подібно до українок Волині, національне пробудження жіноцтва Підкарпатської Русі (офіційна назва Закарпаття в складі ЧСР) започаткувала діяльність місцевої «Просвіти», організованої 9 травня 1920 р.

Перше на теренах краю самостійне жіноче світське товариство — «Жіночий союз» в Ужгороді — постало наприкінці 1921 р. завдяки «ширій патріотці», «шляхетного доброго серця» жінці, вже згадуваній Ірині Волошин [349, 7-8].

Метою діяльності «Жіночого союзу» були соціальні, «народовські», з часом — національні інтереси, які реалізувалися через благочинну та просвітницьку працю. Як і галицький та волинський «Союзи українок», він мав свої філії та гуртки в містах і селах краю.

Наймасовішою та найбільш діяльною філією «Жіночого союзу» була організація жінок-українок із такою ж назвою в Хусті, заснована 1926 р. під головуванням Є.Станькової-Бращайко. Філія працювала «вже цілковито в національно-українському дусі» [231, 3]. Її найактивнішим низовим осередком став жіночий гурток у с. Золотареві (Хустщина), організований народною вчителькою О.Білинською-Герзаніч [350, 9]. Після проголошення Карпатської України діяльність ужгородського «Жіночого союзу», перейменованого на «Український жіночий союз», була перенесена до Хуста.

Великий вплив на утвердження в жіночому русі Закарпаття національних пріоритетів мала організаційна діяльність Ірини Невицької, яку сучасні дослідники порівнюють із Наталією Кобринською [351, 5]. 17 березня 1922 р. І.Невицька заснувала першу організацію жінок-українок у словацькому

місті Пряшеві під назвою «Союз руських жен» (більш відомий як пряшівський «Жіночий союз»). «Замотані у повнім національнім хаосі», без усвідомлення того, «чи вони «руськіє», чи русинки, чи словачки», члени «союзу» прагнули надати своїй діяльності «народного» характеру. Проте в 1931 р. товариство остаточно опанували москвофіли, припинивши в ньому «всьяке народне життя» [231, 3].

У листопаді 1933 р. Ірина Невицька започаткувала нову організацію «народовецького» жіноцтва — *Жіночу секцію при товаристві «Просвіта»* в Ужгороді. Метою її створення та діяльності визначалися пошкваллення жіночого руху, підготовка жінок, передусім педагогів, до роботи серед селянок для піднесення їх національної свідомості. Крім І.Невицької як керівника секції, до складу її першого віділу ввійшли відомі на теренах краю громадські діячки М.Бращайко, О.Долинська, Х.Кононенко.

За перші шість місяців існування Жіноча секція закликала понад 250 філій і читалень «Посвіти» організувати аналогічні жіночі осередки; облаштувала дві кімнати в приміщенні «централі» ужгородської «Просвіти» і 17 лютого 1934 р. урочисто відкрила на цій базі жіночий клуб [352, 9-10]; заснувала жіночий гурток, який очолила А.Желтвай; виступила ініціатором проведення першого в краї українського жіночого з'їзду (1934) [231, 3].

Наголошуючи на важливості новоствореної жіночої організації, Харитя Кононенко підкреслювала, що саме 1933-1934 рр. можна вважати роками пробудження підкарпатського жіноцтва до праці [352, 9].

Важливою ланкою в українському жіночому русі Західної України міжвоєнної доби залишався національно-культурний поступ жінок Північної Буковини, яка за рішенням народного віча у Чернівцях від 3 листопада 1918 р., що проходили за участю членів місцевих жіночих товариств, приєдналася до ЗУНР. Проте вже 11 листопада того ж року румунські війська окупували буковинські землі, а вересневий Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. передав увесь край Румунії, яка владарюва-

ла тут до середини 1940 р. Запровадження на Буковині стану облоги (до 1929 р.) супроводжувалося арештами і переслідуваннями національно свідомих українців, що змушувало їх покидати рідні терени, а також заборонаю діяльності українських громадських, зокрема й жіночих організацій.

Усвідомлюючи, що «треба... захистити те, що ще не пропало, і створити твердий фундамент» під відродження українського жіночого руху, буковинки повернулися до опікунсько-харитативної діяльності, започаткованої в роки Першої світової війни. З цією метою в жовтні 1919 р. відновив свою роботу «Комітет українських жінок для опіки й помочі збігцям» (скорочено – «Комітет українських жінок» або «Комітет українських пань»), «душею» і головою якого знову стала М.Левицька [126, 840; 226, 96]. «Комітет» діяв до 1921 р. і підготував відновлення «Жіночої громади» як провідної української жіночої організації Буковини.

Офіційним початком поновлення її роботи вважається 30 жовтня 1921 р., коли відбулися перші в межах нової держави загальні збори товариства, головою виділу якого була обрана Зеновія Грушкевич, активна учасниця «Жіночої громади» початку її функціонування. До складу виділу ввійшли В.Лукашевич (заступник голови), К.Кобринська, М.Ошипко, О.Осадець, А.Федорович та ін. (Каменярі. – 1921, 10 листопада).

Вслід за центральним товариством, яке в 1923 р. об'єднавало 37 жінок, відродилися філії та гуртки «Жіночої громади» у Вашківцях, Вижниці, Заставні, Кіцмані, Сереті [353, 25].

Діяльність «Жіночої громади» в 1920-х рр. розгорталася на майже тотожних із галицьким «Союзом українок» організаційних та ідеологічних засадах. Однак «ефект... моральної праці» товариства в умовах стану облоги не міг дорівнятися досягненням тодішніх українських жіночих товариств Галичини чи держав масового осідку української еміграції [354, 5].

«В парі» з відновленням «Жіночої громади» активізувалася праця членів найстарішого буковинського жіночого об'

єднання – «Мироносиць». Як і в попередні десятиліття, його головною турботою була «журба про сиріт та бідних», про «прикрашення своєї греко-католицької церкви», тобто благодійницько-клерикальні інтереси [355, 6-7].

Найдіяльнішою серед мироносиць у цей період була член-засновник і багаторічний секретар товариства (виконувала цю функцію 40 років) Катерина Чертенко-Костецька, кооптована до громадської ради в Чернівцях (Румунія, на відміну від інших поставстроугорських держав, не визнала загального виборчого права жінок, вони могли кооптуватися лише до деяких міських рад) [354, 5; 356, 11; 357, 5-6].

Зі «знесенням» у 1929 р. стану облоги на Буковині українські жіночі товариства отримали змогу розширити організаційну діяльність. 2 лютого 1929 р. в Чернівцях відбулася «загальнодоступна нарада» жінок (з'їзд), головним питанням порядку денного якої визначалася реорганізація діючих і заснування нових гуртків «Жіночої громади» у селах Буковини [358, 6]. Активізація праці жінок-«громадівців» у цей час тісно пов'язана з організаційними зусиллями Ольги-Павлюх-Гузар, обраної головою товариства на зборах «Жіночої громади» у травні 1930 р., яка виконувала ці обов'язки до 1932 р., а також її наступниць С.Губки-Безбородько, А.Федорович, М.Герасимович та ін. [359, 2; 360, 4].

Належну працю жінок-мироносиць в останньому десятиріччі функціонування товариства забезпечували його «почесна президентка» О.Калужняцька, почесний член Т.Маєр, голови жіночої організації О.Сірецька, Г.Ясеницька й ін. [359, 2].

Чи не найхарактернішою ознакою діяльності «Жіночої громади» та «Мироносиць» кінця досліджуваного періоду було їхнє бажання працювати спільно. Спільність дій із провідними жіночими організаціями краю в міжвоєнний період демонстрували й молодіжні жіночі секції, що виокремилися в складі українських студентських корпорацій «Запороже» (1906-1940) і «Чорноморе» (1913-1940), а також члени Товариства робітниць і домашньої прислуги «Єдність».

Позитивні оцінки організаційних, культурно-освітніх і благодійницько-опікунських зусиль буковинських жінок, здійснені С.Русовою, іменованою почесним членом товариств «Жіноча громада» та «Мироносиці» [97, 101], О.Кисілевською (почесний член «Жіночої громади» з 1933 р.) [361; 362; 363], І.Блажкевич [364], Л.Бурачинською [126; 353], О.Дучимінською [365] та ін., засвідчують про те, що, незважаючи на складні умови функціонування буковинського українського суспільства, вони відіграли визначальну роль у реалізації загального клича організованого жіноцтва Західної України: поруч із «змаганням... за рівноправність включитися в розбудову національного життя і в боротьбу за рівноправність української нації у світі» [126, 848].

Проте в цілому український жіночий рух на Буковині 1920-х – 1930-х рр. за розмахом, характером і змістом діяльності так і не зміг дорівнятися до свого «золотого» часу – першого десятиліття ХХ ст.

Підсумовуючи, можна констатувати, що жіночі товариства та їхні низові ланки (філії, секції, гуртки) були головною організаційною формою «корпоративної» діяльності західно-українського жіноцтва досліджуваного періоду.

1.4. Інші форми і засоби консолідації та структурування українського жіночого руху

Паралельно з розвитком «товариського життя», що базувалося на чітко визначених і зафіксованих у статутах жіночих організацій меті, завданнях, змісті діяльності та правах і обов'язках їхніх членів, у Західній Україні утверджуються й інші масові форми організаційної та популяризаторсько-просвітницької роботи жіноцтва. При цьому в межах Австро-Угорщини найпопулярнішою серед них стали віча.

Довідково-інформаційна література минулого [366, 291; 367, 330] і сучасності [368, 149], трактуючи віча як загальні масові збори, на яких обговорюються та вирішуються важливі державно-громадські справи, акцентує на їхніх давніх

витоках і високих повноваженнях, що знайшло відображення в усній народній творчості, історичних джерелах, у художній літературі (І.Франко – «Захар Беркут»). Широко практиковані в часи княжої Русі та Галицько-Волинської держави, вони занепадають в Україні у добу польського панування.

Відродження наприкінці 1870-х – на початку 1880-х рр. вічевого руху на українських територіях у складі Австро-Угорської імперії нерозривно пов'язане з емансипаційними національно-демократичними домаганнями «поступової» громадськості, її прагненням донести прогресивні ідеї до малограмотного населення, неспроможного скористатися для їх осягнення друкованим словом, виробити єдині підходи до вирішення тих чи інших нагальних проблем.

Проведення віч вимагало попередньої підготовчої роботи, яка активізувала громадську думку: створювалися спеціальні комітети з числа політичних і культурно-освітніх діячів, заздалегідь укладалися програми, готувалися проекти резолюцій тощо. Як правило, такі акції супроводжувалися масовими просвітницькими заходами. Наприклад, одному з перших народних віч в українській частині Галичини (Львів, червень 1883 р.) передувало звернення львівських «русинів» до «русинів усього краю», підписане А.Вахнянином – засновником товариства «Просвіта», А.Горбачевським – тодішнім редактором газети «Діло», Ю.Романчуком – послом до галицького сейму та ін. Опубліковане в часописах, воно ознайомлювало більш широкий загал із питаннями, які виносилися на всенародне обговорення. Поруч із проблемами економічного і політичного характеру («Яким способом піднести добробут нашого краю, а особливо нашого народу», «Політичне положення русинів у Галичині»), на вічі планувалося проаналізувати «теперішнє устрійство школи в Галичині», обґрунтувати потребу його зміни «в користь руского народу». Логічним завершенням віча мав стати декламаційно-музичний вечір, присвячений пам'яті М.Шашкевича, який доручалося підготувати українським академічним товариствам [369, 86].

Отже, крім організаційної, віча виконували важливі популяризаторсько-просвітницькі функції.

Участь у вічевому русі представниць нечисленної когорти жінок-інтелігенток Східної Галичини та Північної Буковини, переважно дружин і доньок священників, молодих учителюк, простежується з початку 1880-х рр. Природно, що їх цікавили насамперед ті віча, на яких розглядалися проблеми, дотичні до становища жінки в суспільстві та її права на участь у загальнокультурних національних процесах.

Українську «справу жіночу» вперше було порушено на вічі, скликаному львівською академічною молоддю в Коломиї 7 серпня 1884 р. для обговорення проблем кадрового забезпечення кафедр історії у Львівському та літератури в Чернівецькому університетах, удосконалення змісту навчання в діючих гімназіях і розширення мережі рідномовних середніх шкіл. Обставини включення до порядку денного коломийського студентського віча питання про освіту жінки-українки розкриває текст листа активного члена найстарішого українського молодіжного товариства «Січ» у Відні Василя Полянського до Михайла Драгоманова від 30 червня 1884 р., виявлений у фондах ЦДІА України у Львові.

Ділячись думками з приводу запропонованої університетською та гімназійною молоддю Львова програми віча, майбутній військовий лікар В.Полянський інформував М.Драгоманова про бажання «розібрати» і цю проблему як важливу для «нашої суспільности» і цим спонукати уряд до її розв'язання. Заодно автор листа прохав М.Драгоманова допомогти підкріпити його доповідь конкретними статистичними даними про стан освіти жінки в західноєвропейських державах, у Росії та США.

Усвідомлюючи, що заплановане віче не буде мати практичного значення, В.Полянський вірив, що воно слугуватиме «розбурханню» молоді та приверненню уваги більш широкій громадськості до порушеної проблеми. За його переконанням, слід «тільки заговорити про жіночу освіту... (котра

для нас так потрібна), а вже суспільність заінтересується і подумає над сим питанем...» [370, 61-61 зв.].

Як підтверджують матеріали дослідження, В.Полянський виголосив на коломийському вічі «прекрасний реферат про справу жіночу». Проти викладених у ньому положень «не заперестував ані один голос» – навпаки – «ціле зобранье приняло его бесіду оплесками» [207, 1].

Таким чином, перший «прилюдний голос» у справі жіночої рівноправності вийшов від віденських «січовиків» [186, 36].

Присутній на вічі Іван Франко на сторінках львівського «Діла» повідомив про те, що в день віча «відбувся в Коломиї вечерок», учасники якого вислухали «отчити двох Женщин-Русинок про справу жіночу»: Е.Ничай, яка виголосила доповідь «Жінка в українській повісті» [205, 1] і М.Підляшецької [203, 6]. Поруч із виступом В.Полянського, зазначалося в кореспонденції, вони показали, що і серед галицько-руської суспільности вже прокинувся той самий «поступовий дух», який у Західній Європі покликав жіноцтво разом із чоловіками у перші ряди борців за людське добро, за просвіту і за права народні. «Публичні виступи наших женщин в Коломиї і то в предметах теоретичних, наукових... – зауважував автор кореспонденції, – дають нам поруку, що жіноцтво наше розбуджене, що загальний напрям змагань сучасних не обминув його», і «Русь наша може надіятися, що і в женщинах русских найде собі дуже сильну і тревалу підпору...» [371, 2].

Серед жінок, які брали участь у коломийському вічі та у «вечерку», була і Наталія Кобринська. Саме тут вона вперше побачила Івана Франка, хоч уже до того «обмінялася була з ним листами», а також познайомила з Михайлом Павликом [187, 1273].

Важливий етап у західноукраїнському емансипаційному поступі пов'язаний із вічем жінок-українок, зініційованим і проведеним Н.Кобринською 1 вересня 1891 р. у Стрию. Воно зібрало понад 30 жінок, які представляли не тільки Галичину (Броди, Бережани, Коломийщина), а й Буковину. У вічі взя-

ли участь лише ті жінки, які «вийшли думкою поза круг домашніх занять», зрозуміли, що їхнє добро, як і добро їхніх родин, «залежить від добра і щастя цілої суспільності, серед котрої живуть» [372, 282].

Показово, що стрийське жіноче віче вітали студентське товариство «Січ» із Відня, галичанки М.Вояківська (згодом М.Грушевська), К.Попович-Боярська; про солідарність із «нарадами збору» жінок заявили письмово представниці буковинського жіноцтва О.Кобилянська, Е.Смаль-Стоцька, О.Устиянович та ін. [372, 284].

Тогочасні періодичні видання по-різному іменували цей захід. Якщо «Діло» [373, 1], «Зоря», «Літературно-науковий вісник» трактували його як перше жіноче віче, «Буковина» називала з'їздом жіноцтва, то «Народ» – першими жіночими зборами. Проте в оцінці значення віча українська преса в особі її засновників, редакторів і знаних у краї дописувачів виявилася одноставною: стрийське віче «розбуркало» думку про «справу жіночу», дало поштовх до активної загальносуспільної дискусії з приводу порушених на ньому проблем, головними серед яких були:

- 1) уможливлення жінкам середньої та допуск їх до вищої освіти;
- 2) організація українських інституцій дошкільного виховання;
- 3) заснування другого жіночого альманаху (*Додаток 1.И*) [372, 282-284].

10 квітня 1892 р. у великій ратушевій залі Львова відбулося «загальне» (фактично польсько-єврейське) жіноче віче, скликане польською письменницею і громадською діячкою Ф.Прухніковою та Я.Чайковською, на яке вперше «зійшлися жінки різних станів, товариських кругів і занять» [374, 127]. Інформуючи 1 квітня 1892 р. на сторінках газети «Народ» про проведення майбутньої акції, анонімний автор (О.К. – найімовірніше, О.Колесса) акцентував, що на вічі будуть і «руські реферати й промови», та висловив надію на участь у

ньому українок «із провінції». Але при загалом великій кількості учасниць цього віча, «русинок лиш п'ять явилось, і то дві з провінції» [375, 16]. Єдиною «референткою», яка на вічі «промовляла по руски», була Н.Кобринська, обрана заступником його голови (Ольга Франко – одним із секретарів віча) [374, 127].

Наприкінці ХІХ ст. віча стають однією з найпопулярніших форм колективної «виміни» думок громадянок усієї австро-угорської держави. Зокрема велике значення для загальної жіночої справи мало віче жінок із усієї Австрії, скликане 5-7 червня 1892 р. у Відні.

Перший день віча проходив під освітніми гаслами: його програма передбачала розгляд питань навчально-виховної діяльності, обґрунтування «доконечності» реформування існуючої в імперії Габсбургів системи освіти в напрямі:

- «удержавлення» виховно-освітніх інституцій;
- запровадження спільного навчання дітей обох статей на всіх рівнях;
- посилення уваги до фізичного загартування школярів;
- радикальної зміни навчальних планів;
- заснування фахових шкіл для дівчат;
- відкриття середніх і вищих жіночих загальноосвітніх закладів;
- заснування державних виховних інституцій для дітей, батьки яких через бідність не забезпечують виконання батьківських обов'язків.

Доповідачами з питань порядку денного віча були переважно віденські педагоги, проте для участі в ньому запрошувалися жінки з усіх регіонів держави [376, 138].

Як бачимо, вічевий рух не був особливістю емансипаційного поступу лише українського жіноцтва, та й порушувани на перших вічах питання носили спільний для жінок усієї Австро-Угорщини характер.

Другою після стрийського віча 1891 р. прилюдною маніфестацією українського жіноцтва регіону стало жіноче віче у

Станиславові 25 березня 1902 р. [377, 3]. Його порядок денний, уміщений заздалегідь у галицьких і буковинських періодичних виданнях, передбачав обговорення питань організаційно-освітнього характеру: «Про організацію жіноцтва по містах і селах», «Про становище жінок», «Про університет» [378, 28-29]. Тематика виступів, особливо «повний сили і огню» реферат К.Малицької, а також ухвалені вічем резолюції (*Додаток 1.К*) підтверджують вірність молодшого покоління жінок напрямом роботи, визначеним їхніми попередницями «перед десятьма роками». Водночас вони вказують на розширення сфери діяльності заснованих у краї жіночих товариств, зростання прагнення гуртуватися «до праці... над сільським жіноцтвом» [379; 24, 5], тобто демократизувати жіночий рух.

З початку ХХ ст. вічевий (як і «товариський») жіночий рух поступово зосереджується у Львові. Його ініціаторами й організаторами були «Кружок українських дівчат» (жіночі віча 1904 і 1905 рр.); «Кружок українок» і «Клуб русинок» (1906 і 1908 рр.) [379, 4-5]; «Жіноча громада» (1911 р.) [385]. Віча стали яскравим виявом загальної еволюції українського жіночого руху в межах Австро-Угорської імперії, засвідчили про його організаційне зміцнення, зростання уваги до «кличів і течій», які тогочасне суспільне життя «винесло наверх», про розширення організаційних можливостей і відточення популяризаторсько-просвітницької майстерності провідниць українського жіноцтва Марії Білецької, Костянтини Малицької, Герміни Шухевич, а також молодшої генерації «емансипанток», здебільшого керівників і членів «Кружка українських дівчат» у Львові. Так, у вічі 1904 р. взяли участь близько 200 осіб «самого молодого жіночого цвіту» [381, 1], або майже в сім разів більше, ніж у стрийському жіночому вічі 1891 р. Якщо наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. головними «точками» вічевих програм були освітні, то перед Першою світовою війною вони доповнюються політичними вимогами, зокрема щодо участі жінок у виборчих процесах нарівні з чоловіками (віче 1906 р. в справі виборчої

реформи, на якому головними доповідачами були Н.Кобринська і К.Малицька [382, 1-4]).

Віче українок Львова 1911 р., назване газетою «Діло» відрадним проявом громадянського «оживлення» серед жінок, обговорило питання політичного «урівноправнення» всіх громадян Австро-Угорщини, незалежно від статі, та праці серед селянок і робітниць (виступи С.Олеськів і О.Охримович) [380, 5].

Вічевий характер діяльності жінок-українок і в поставств-роугорську добу зумовлювався, з одного боку, прагненням донести необхідну інформацію до більш широкого різностанового загалу, ніж це дозволяли жіночі товариства, а з другого, – високим рівнем неграмотності населення, для якого друковане слово продовжувало залишатися малодоступним. Для прикладу: 14 березня 1926 р. масове жіноче віче зініціювала Народна організація Львова. Воно зібрало понад 500 осіб. Доповідь про політичне, економічне і культурне становище західноукраїнського жіноцтва виголосила К.Малицька. Поруч із спонуканням жінок до участі в політичних партіях і громадських організаціях, праці в кооперативах, опікунській діяльності, на вічі активно дискутувалися «обов'язки жіноцтва в будові рідного шкільництва» [383, 3; 384, 4].

16 червня 1926 р. Жіночий кружок УНДО в Тернополі скликав перше політичне віче жінок Тернопільського повіту, на яке прибули понад 800 осіб, переважно міщанок і селянок [385, 2]. У вічі взяли участь організатори українського жіноцтва Іванна Блажкевич, Олена Кисілевська та голова філії «Союзу українок» у Тернополі Антоніна Конрад. Доповідачами на вічі були сенаторка Олена Левчанівська з Волині та Бланка Баран. Вони подали «ясно визначений дороговказ, як маємо гідно використати наші політичні права і стати поруч з мущинами до праці над визволенням цілого нашого народу і грядущих поколінь» [386, 1; 387, 1].

Загальне жіноче віче відбулося 10 квітня 1927 р. у Львові в рамках першого з'їзду делегатів філій «Союзу українок» і сфедерованих товариств, на якому виступили І.Блажкевич

(«Про економічне становище жінки»), М.Донцова («Про рівноправність жінки і охорону належних їй прав»), О.Шепарович («Про рідну школу»). Віче завершилося вшануванням пам'яті Т.Шевченка [388, 159].

Але наймасовішим виявилось віче жінок-селянок, організоване відповідно до програми Українського жіночого конгресу у Станиславові 1934 р. (другий день його роботи): воно зібрало більше 6000 жінок. Стрижневою у виступах на вічі галичанок О.Кисілевської, І.Макух-Павликовської, М.Рудницької, «селянки Креховецької з Микитинець» (тепер територія Івано-Франківської міськради), а також М.Клемпушевої та Є.Станькової (Закарпаття), Л.Горбачевої (Полісся), О.Романчич (Канада), а особливо Софії Русової (ЧСР) була думка про те, що українська селянка «мусить виказати своїми ділами, що вона готова на прохання за Україну» [389, 4].

Отож у міжвоєнний період віча поступово стають прерогативою жіночих організацій, які функціонували у «провінції», або складовою інших, більш масових жіночих акцій, а в змісті їх програм щораз чіткіше викристалізуються політичні акценти. На нашу думку, саме цей аспект західноукраїнського вічевого руху виявився підставою для твердження Софії Русової про те, що віча були «найкращою школою політичної свідомости русинського народу» [390, 43].

Активною формою організаційної діяльності жіночих товариств Західної України 1920-х – 1930-х рр. стали з'їзди. На відміну від віч, для участі в них жіночі організації делегували своїх представників, наділяючи їх відповідними повноваженнями. З'їздами також називали загальні збори членів одного товариства, що проходили за участю представників інших громадських об'єднань (як, наприклад, з'їзди «Союзу українок»).

З'їзди як форма колективного вироблення програми діяльності широкого кола жінок і усталення концептуальних засад жіночого руху зародилися в емансипаційних жіночих змаганнях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Так, у 1905 р. відбувся І Всеросійський жіночий з'їзд у Москві за участю

близько 70 делегаток, який започаткував діяльність Всеросійського союзу рівноправності жінок та зініціював видання з 1907 р. першого «серйозного» російського журналу із жіночого питання «Союз жінок» [392, 152].

У 1908 р. Рада Російського взаємно-добродійного товариства організувала в С.-Петербурзі Всеросійський жіночий з'їзд, у програмі якого були широко представлені педагогічно-просвітницькі «точки». Зокрема в першій секції з'їзду обговорювалися питання: «Жінка на освітній ниві», «Діяльність жінки у сфері науки», «Діяльність жінки в галузі літератури» та ін. У роботі цього з'їзду брала участь і виступила з доповіддю «Жінки-письменниці в українській літературі» Софія Русова, яка тоді проживала в столиці царської Росії [393; X, 144].

Масовістю і багатоаспектністю розглянутих питань відзначався з'їзд представників польського жіноцтва, який проходив 10-12 травня 1913 р. в Кракові, тобто на теренах західної частини Галичини. Як переконає його програма, учасники з'їзду проаналізували стан і проблеми родинного і суспільного дошкільного виховання, початкового й середнього шкільництва, громадської діяльності та фахової праці жінок усіх польських земель у складі Австро-Угорщини (*Додаток 1.Л*) [394, 1-2].

22 серпня 1917 р. київський двотижневик «Жіночий вісник» опублікував звернення «Від Ради Українського Жіночого Союзу» з приводу скликання 14 вересня того ж року з'їзду представниць українського жіноцтва [395, 13-14].

І більшовицька влада на початковому етапі функціонування використовувала з'їзди для утвердження сповідуваної нею ідеології серед жінок-українок. У листопаді 1920 р. головний жіночий відділ при Центральному комітеті партії більшовиків України скликав Перший всеукраїнський з'їзд робітниць і селянок за участю 900 осіб. Як писала М.Бачинська-Донцова, «вся його праця йшла в напрямку заінтересовання жіноцтва комуністичною партією і придбання тій партії як найбільше членів» [396, 5]. У 1926 р. Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету вирішила організу-

вати аналогічний з'їзд для обговорення питань виборів до рад 1927 р. [397, 2].

З огляду на проаналізоване можна стверджувати про загальноєвропейський характер цієї форми залучення жінок до політичної (хоч і побудованої на різних ідеологічних засадах) та освітньої діяльності.

На західноукраїнських землях першим зібранням такого типу став грудневий 1921 р. Всеукраїнський жіночий з'їзд у Львові, організований у складний для українського народу час – повоєнної розрухи, поразки національних визвольних змагань, розмежування території України російською, польською, румунською та чехословацькою державами. Проект з'їзду «виринув» 19 жовтня 1921 р. на розширеному засіданні старшини «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок». Думку про потребу його скликання висловила член старшини гуртка, тоді викладач жіночої учительської семінарії у Львові Мілена Рудницька, яка виступала на засіданні з доповіддю.

23 жовтня 1921 р. львівська українська газета «Вперед» повідомила про те, що після «оживленої» дискусії над «рефератом» М.Рудницької було ухвалено скликати «всенародній» жіночий з'їзд. Його організацією мав зайнятися спеціально обраний комітет, до якого входили керівники і члени гуртка, вже добре відомі в Галичині та за її межами громадські діячки О.Коренець, К.Малицька, М.Рудницька, О.Січинська, О.Степанів-Дашкевич, О.Шепарович, а також представниця київської громади українців-емігрантів С.Вольська-Мурська [398, 3].

Таким чином, ідея першого в Західній Україні з'їзду жінок-українок реалізувалася зусиллями репрезентанток наддністрянської та наддніпрянської частин України, що свідчило про соборницький характер національного жіночого руху.

З'їзд, призначений на 22-23 грудня 1921 р., поставив за мету, по-перше, згуртувати якомога більше жінок з «усіх областей української землі», по-друге, зробити на основі їхніх звітів «точний огляд жіночої роботи в минулому і сучасному» і, по-третє, намітити шляхи, якими «слід іти в майбутньому» [399, 25].

Цій меті підпорядковувалася і його програма, підписана від імені комітету з підготовки з'їзду К.Малицькою й О.Коренець. У рамках з'їзду планувалося також провести просвітницьку акцію – «святочну академію» пам'яті Наталії Кобринської, що вказувало на спадкоємність емансипаційних змагань жінок-українок (*Додаток 1.М*) [399, 25 зв.].

Перебіг з'їзду, особливості його проведення, значення для подальшого національного жіночого руху розкривають архівні документи і матеріали, публікації в українській пресі («Вперед», «Жінка», «Світло», «Українське слово» – Львів; «Жіноча доля» – Коломия; «Українська трибуна» – Варшава; «Український голос» – Перемишль), праці дослідників історії українського жіночого поступу [88; 92; 226]. Із матеріалів звіту К.Малицької на «ширших сходинах» членів «Союзу українок» 26 січня 1922 р. довідуємося про те, що за кілька днів до початку з'їзду польська жандармерія заборонила його проведення, хоча він і не мав політичного характеру. Через те було вирішено, що з'їзд проходитиме як «надзвичайні» загальні збори «Союзу українок» «з тою самою програмою» [400, 55]. Тобто порядок денний зборів включав аналогічні до програми з'їзду «точки» і теми доповідей. Після відкриття зборів, «відчитання правильника» (порядку роботи), вибору «ділової» (К.Малицька, О.Ціпановська, С.Вольська-Мурська) та почесної президій (до складу останньої були обрані три неprisутні «громадянки» – О.Кобилянська, Л.Старицька-Черняхівська і С.Русова, яка прибула до Львова 23 грудня), виголошення 26 усних і 20 письмових привітань від провідних українських культурно-освітніх організацій і окремих громадських діячів із Галичини, Буковини та Закарпаття, мали слідувати виступи: 22 грудня – М.Рудницької на тему «Жінка в громадянському житті», Д.Старосольської – «Перегляд дотеперішньої діяльності», О.Шепарович – «Організація жіноцтва на будуче»; 23 грудня – К.Малицької – «Жінка і виховання», К.Гриневиц – «Жіноча преса і видавництва» [399, 26] (*Додаток 1.М*).

Однак виконати намічену програму учасникам з'їзду зборів так і не вдалося. У процесі виголошення першої доповіді М.Рудницька осмілилася заявити, що «орієнтаційним центром для нас може бути тільки Київ». Через те присутній у залі комісар поліції позбавив її голосу, а у відповідь на протести делегатів взагалі «розв'язав» збори. Водночас офіційна влада заборонила призначені на 22 грудня урочистості, присвячені пам'яті Н.Кобринської [401, 152].

Щоб «полагодити найпекучіші справи», 49 делегатів, обраних зборами, провели 23 грудня «довірочні наради», на яких було заслухано реферат О.Шепарович, настановчі тези головної на зборах і нарадах К.Малицької та ухвалено оприлюднені нею резолюції, які «устійнювали національно-політичний ідеал українського жіноцтва... домагалися від нього «в ім'я національного інтересу» впливу на національну політику» [402, 282].

Із резолюцій організаційного характеру найважливішою виявилася шоста: вона наділяла «Союз українок» повноваженням найвищої «центральної», яка мала об'єднати всі українські жіночі товариства краю в одну організацію. Учасники нарад ухвалили також декларацію «Віддання почеси погибшим героям і привіт жертвам терору» та «Зазив до міжнародного жіноцтва», в якому апелювали «до совісти і почувань зорганізованого жіноцтва Європи й Америки, щоби воно своїм впливом на громадянські і державні чинники своїх народів причинилося до зміни їх політики в користь 40-мільйонного українського народу», розісланий міжнародним жіночим організаціям і редакціям зарубіжних періодичних видань [402, 283].

Отже, крім вирішення організаційних питань, визначення перспектив розвитку жіночого руху в змінених соціально-політичних умовах, учасники з'їзду прагнули донести до міжнародної громадськості правдиву інформацію про стан справ на окупованих українських територіях, заручитися їхньою підтримкою у протидії наступові чужих режимів на права і свободи українців. На цій основі редакція «Громадсь-

кого вісника» в ч. 19 за 1922 р. зауважувала, що Всеукраїнський жіночий з'їзд став дуже важливим фактом не лише звольних змагань українського жіноцтва, але також «нашої політичної думки».

Попри в цілому декларативний характер з'їзду, він виступив виразником «кредо» національно зорієнтованого жіноцтва у важкий період історії України взагалі та жіночого руху зокрема. Його суть полягала в тому, щоб забезпечити активну участь жінок в організації усіх верств суспільства для здобуття найвищого ідеалу народу: волі, свободи, самостійності. Крім того, з'їзд, як і перше віче жінок-українок 1891 р., «розбурхав» широкі кола українського жіноцтва та використав цей настрій для створення жіночого товариства загальноукраїнського масштабу, яким став «Союз українок».

Консолідуючі функції виконували також щорічні загальні з'їзди жіночих товариств, передусім «Союзу українок», до роботи в яких залучалися представники інших жіночих організацій, що визнали його «головство». Першим із них вважається з'їзд 11 березня 1923 р., який проходив за участю сенаторки О.Левчанівської з Волині [403, 3]. З'їзд «Союзу українок» 1935 р., який зібрав майже 300 осіб, заслухав близько 10 промов і звітів, 36 виступів у дискусіях, серед них відомої української поетеси, члена «Союзу українок-емігранток» у Варшаві Н.Лівицької-Холодної [404, 3].

На з'їзд 9-10 жовтня 1937 р. прибули 113 представників філій, 116 – гуртків «Союзу українок», 11 делегатів «сфедерованих» товариств Галичини і 70 «гостей» – із Західної України та з-поза її меж. Зокрема «Союз українок Америки» на з'їзді представляла заступник його голови Ольга Штогрин; українські жіночі організації в Празі – Зінаїда Мірна та Софія Русова; жіноцтво Волині – А.Горохович (Рівне) й І.Прісневська (Здолбунів). Свої письмові привітання учасникам з'їзду надіслали Уляна Кравченко, Ольга й Олена Кульчицькі з Перемишля; Ольга Кобилянська й «Жіноча громада» з Чернівців, Ірина Невицька з Ужгорода та ін. Найважливішим організа-

ційним результатом цього з'їзду, як уже зазначалося, стала матеріалізація ідеї про заснування Всесвітнього Союзу українок [405, 16]. Всього ж із часу створення в 1917 р. і до 1939 р. «Союз українок» провів більше 20 жіночих з'їздів.

2 лютого 1929 р. свій перший з'їзд скликало товариство «Жіноча громада» в Чернівцях. Почесним головою з'їзду була обрана Ольга Кобилянська. Прагнучи надати якомога більшої значущості акції українського жіноцтва після десятирічної вимушеної обмеженої діяльності, буковинська преса («Час») назвала його «конгресом». У промовах на з'їзді тодішніх провідниць буковинського жіноцтва Ольги Гузар (О.Павлюх-Гузар) і Михайлини Левицької наголошувалося передусім на потребі «старатися о національну свідомість, культуру і добробут наших людей» [406, 1], бо де добробут, культура, там «процвітає наука й штука» [407, 3].

13 вересня 1931 р. чернівецька «Жіноча громада» організувала другий з'їзд, присвячений 25-річчю заснування товариства. Він «виявив конечну потребу організаційної... й освітньої праці на селі...» [126, 843]. Її зміст, як і на попередньому з'їзді, розкривали доповідь голови товариства О.Гузар («Про потребу громадської праці жіноцтва») та виступ Сидонії Гнідий-Никорович («Про поширення національної ідеї»). У роботі з'їзду взяли участь жінки-галичанки О.Кисілевська та І.Блажкевич.

Перший з'їзд українок Закарпаття, скликаний чотирма організаціями краю («Жіночий союз», Жіноча секція ужгородської «Просвіти», Жіночий відділ «Пласту», Марійська конгрегація) відбувся лише в травні 1934 р. Заклик до жінок краю з приводу його проведення, вміщений на сторінках ужгородської газети «Свобода» 5 квітня 1934 р., підписали тодішні керівники цих товариств Ірина Волошин, Ірина Невицька, Аврелія Реваєва і Марія Долинаєва [408, 2]. Як і Всеукраїнський жіночий з'їзд 1921 р. у Львові, він мав на меті підсумувати «осяги» організованої діяльності закарпатського жіноцтва та намітити шляхи її вдосконалення заради «Правди і Свободи» (Додаток 1.Н) [409, 1-2].

Програма з'їзду, вміщена у спеціальному оголошенні організаційного комітету в складі І.Невицької (голова), І.Волошин (заступник голови), М.Долинаєвої («скарбничка»), Х.Кононенко (секретар) і його членів (Л.Брашайко, А.Реваєва, А.Туряниця) [409, 1-2], включала «ширшу нараду делегаток з цілого Підкарпаття» (27 травня), «відкрите» богослужіння, чотиритисячний похід жінок містом, завершуваний представниками українських громадських організацій на чолі з А.Волошином, і «ділову» частину (28 травня). Щодо останньої, то вона передбачала доповідь І.Невицької, яка пояснила мету організації, — «щоби українки згуртувалися і боролися за свої національні та господарські права; виховували дітей у національному дусі, щоб не було яничарів»; промови присутніх на з'їзді галичанок М.Рудницької, О.Кисілевської, І.Павликовської; виступи репрезентанток жіночого руху краю; привітання «з усіх кутів Підкарпаття» і прийняття резолюцій [410, 2].

Засвідчуючи національний характер з'їзду як зібрання «не делегаток, а свідомих одиниць» із різних верств, М.Рудницька зауважила його маніфестаційність і обмеженість саме «ділового змісту» [411, 178]. Водночас матеріали з'їзду переконують у тому, що жінки Закарпаття відчували себе єдиним цілим із національно-свідомим жіноцтвом інших українських земель і політичними емігрантками. «Собі за зразок» вони брали таких жінок, як Леся Українка, Софія Русова, Ольга Кобилянська [412, 2], прагнули активізувати вплив української жіночої громадськості на вирішення соціально-культурних проблем у межах держави свого громадянства, що значною мірою пояснює одночасність проведення вчительського та жіночого з'їздів, тим більше, що переважну частину членів жіночих товариств становили педагоги.

У 1934 р. 30-річчя з часу заснування відзначила львівська «Марійська дружина пань». З цієї нагоди 2-4 листопада на базі української дівочої гімназії Сестер василінок у Львові відбувся з'їзд Марійських дружин інтелігентного жіноцтва за участю 150 львівських і 52 «замісцевих»

учасниць. Серед них були й активні члени інших жіночих організацій краю, які представляли «Союз українок» (І.Лунева, О.Ціпановська), Товариство вакаційних осель (М.Парфецька), «Українську захоронку» (С.Ракова), а також репрезентантки жіночого католицького руху Волині. І хоч головною метою з'їзду було «славлення Бога» та «поширення ідеї Марійської організації» [12, 32], у його програмі знайшли відображення важливі для всього українського жіноцтва регіону проблеми виховно-освітнього та опікунського характеру. Вони порушувалися у вступній промові співзасновниці й багаторічного голови товариства О.Бачинської, у доповідях А.Конрад («Харитативна акція»), Є.Тишинської («Історія жіночого руху та участь у ньому католицького жіноцтва»), І.Янович («Марійська дружина й виховання молоді») та ін. [413, 3-4]. *(Додаток 1.0).*

Таким чином, незважаючи на територіальну розмежованість, нерівномірність у розвитку жіночого руху, дещо відмінні ідеологічні засади, громадські об'єднання жінок Західної України зуміли запровадити спільні організаційні форми роботи, що виступали важливим чинником утвердження одноцільних концептуальних ідей, серед яких чільне місце посідали педагогічно-просвітницькі.

Зміцнення українського жіночого руху, активізація міжнародної діяльності його визначних діячок, потреба згуртувати жіночі товариства Західної України та політичної еміграції для спільної праці з метою реалізації найвищого національного ідеалу – повернення втраченої на початку 1920-х рр. державності покликали до життя таку форму колективної співпраці українського жіноцтва, як конгреси, тобто з'їзди з більш масовим, переважно міжнародним представництвом, і значно ширшою програмою.

Перший в історії світового феміністичного руху жіночий конгрес відбувся 1848 р. у США. Він виробив своєрідну декларацію прав жінки, яка нагадувала відому американську Декларацію незалежності [414, 8].

Із початку ХХ ст. конгреси стають основною формою ділового спілкування представниць різних держав, об'єднаних у міжнародні жіночі організації. Так, у 1904 р. Міжнародний жіночий союз за громадянські права жінки (СУФРАЖ) зібрав представниць 19 країн світу на конгрес у Берліні, де було обговорено «справу жіночого образования» [52, 38].

У роботі міжнародних конгресів ще на початку ХХ ст. брала участь дочка М.Драгоманова Лідія Шишманова – правда, як делегат від жінок Болгарії. Про труднощі, з якими стикалися жінки царської Росії, делеговані на жіночі акції такого рівня, свідчить виявлений у фондах ЦДІА України в Києві документ із грифом «Совершенно секретно» – «Предписание» жандармському унтер-офіцеру на прикордонному пункті у Володимир-Волинському Волинської губернії від 31 червня 1914 р. Ним зобов'язувалося встановити «личности» ймовірних делегаток від місцевих громадських організацій на Міжнародну жіночу конференцію, що мала проводитися «за границей» наприкінці липня 1914 р., та вжити заходів до недопущення їх у ній. Вони зводилися до такого: «сопровождать их наблюдением до границы, где подвергнуты аресту...» [415, 191].

Першою україркою, яка виступила на міжнародному жіночому форумі (6-12 червня 1920 р., Женева), стала Ганна Чикаленко-Келлер, яка тоді проживала у Швейцарії, а «телеграфічне призначення» і «повноважність» для участі в конгресі отримала від уряду УНР та «Союзу українок» у Львові [416, 4]. Її промова, виголошена англійською мовою «другого дня нарад», засвідчила про те, що українки навіть в умовах повоєнного лихоліття, поразки визвольної боротьби українського народу зуміли гідно солідаризуватися у своїх «національно-самостійницьких змаганнях і досягненнях» із фемінізмом «світового жіноцтва» [417, 19].

На черговий конгрес СУФРАЖу в Гаазі (Голландія, 1922) «Союз українок» направив як свою представницю політичну емігрантку Софію Русову [418, 4]. Враження від конгресу, зміст роботи комітету освіти, в якому вона працювала й інфор-

мувала світову громадськість про організацію шкільництва в Україні, того ж року знайшли відображення на сторінках празького часопису «*Нова Україна*» [419; 28, 15].

Із 1923 р., коли «Союз українок» став повноправним членом Міжнародного жіночого союзу за громадянські права жінки (єдина від «недержавної» нації жіноча організація), українки змогли активніше працювати в комітетах і комісіях організованих ним конгресів, почувавши себе там «рівними серед рівних». Так, десятий конгрес СУФРАЖу (Париж, 1926) проходив за участю української делегації в складі Стефанії Авдикович, О.Лотоцької-Токаржевської, Мишківської, які постійно проживали у Франції, та Олени Федак-Шепарович – тоді голови «Союзу українок» у Львові: вона «виголосила привіт в Сорбоні», де були «вивішені синьо-жовті прапори» [420, 7: 421, 8-9].

У 1920-х рр. українське жіноцтво було також представлене на конгресах Міжнародної жіночої ліги миру і свободи (заснована 1915 р., з 1921 р. західні українки та політичні емігрантки мали в ній окрему українську секцію). Зокрема в роботі конгресу 1921 р. (Відень) брали участь Б.Баран, С.Дністрянська, М.Донцова, О.Залізник, О.Левицька, М.Рудницька [422, 6], а 1923 р. – О.Залізник (делегована українками-емігрантками у Відні), О.Левчанівська з Волині та представниця української «колонії» в ЧСР С.Русова. На черговий конгрес Міжнародної жіночої ліги миру і свободи у Вашингтоні (1925 р.) «Союз українок» делегував К.Малицьку, проте вона відмовилася від участі в ньому [388, 43 зв.]. Делегатами шостого конгресу цієї політичної організації (проходив у Празі 1929 р.) були: від Галичини – голова «Союзу українок» М.Рудницька та активні «союзнянки» Б.Баран і О.Залізник; від жінок-емігранток – З.Мірна (Прага) та Ю.Зеленівська (Берлін) [423, 6-7; 424, 7].

Широкий резонанс в українській і румунській пресі отримала позиція українок Буковини – учасниць жіночого конгресу 1925 р. в Бухаресті, зініційованого «Товариством християнських румунських жінок» на чолі з княжною Santacusino.

Від імені українських жіночих товариств краю на конгресі виступила О.Гузар (тоді заступник голови чернівецької «Жіночої громади»), яка, крім того, вручила президії конгресу меморандум. Львівський часопис «*Нова хата*» зауважував, що це була «перша нагода» для українського жіноцтва поневоленого Румунією краю «прилюдно піднести голос в справі невідрадних відносин українського населення Буковини» та звернути увагу на «нестерпні відносини в шкільництві, – де українська дитина позбавлена можності учитись навіть молитви в рідній мові» [425, 2; 426, 1].

Початки організації власне українських конгресів сягають першого десятиліття ХХ ст. Наймасовішим і найзначущішим за змістом обговорюваних питань вважається Перший український просвітно-економічний конгрес, організований товариством «*Просвіта*» у Львові 1909 р. з нагоди 40-річчя його заснування, широко представлений жінками східно- та західноукраїнських земель.

Отож, ухвалюючи 8-9 травня 1933 р. на чергових загальних зборах «Союзу українок» у Львові проект про скликання в 1934 р. Українського жіночого конгресу [427, 6; 428, 3-4] («обіжник» із цього питання вміщений у *Додатку 1.П*) [429, 11; 430, 2], жінки наддністрянської та наддніпрянської частин України вже мали відповідний досвід участі в подібних міжнародних і власне українських акціях та обговорення на них актуальних загальносуспільних проблем. Місцем проведення Українського жіночого конгресу (УЖК) збори визначили м. Станиславів, де постала перша світська громадська жіноча організація нового типу. Тобто конгрес планувався як ювілейна акція, присвячена 50-річчю українського жіночого руху. Розкриваючи мету і зміст «конгресових» заходів, газета «*Діло*» писала: «...це має бути не лише конгрес жіноцтва, згуртованого ... в «Союзі українок» (хоча конгрес скликає «Союз українок»), але по змозі конгрес цілого зорганізованого жіноцтва, що живе поза межами Совітів...» (колишнього СРСР – *З.Н.*); він має намітити шляхи на майбутнє, вказати українській жінці ролю і завдання на тлі змагань нації...» [431, 4].

Як бачимо, конгрес набирив міжнародного консолідуючого характеру і яскраво вираженого національного спрямування.

Завдання конгресу деталізувало звернення до українського жіноцтва, вміщене в західноукраїнській пресі та в періодичних виданнях української діаспори, підписане визначними громадськими діячами, серед них Почесними членами «Союзу українок» М. Білецькою, Ольгою Кобилянською, Ульяною Кравченко, Софією Русовою та ін. (*Додаток 1.П*). Окрім прагнення подати «історичну картину організаційних змагань і досягнень українського жіноцтва за минуле півстоліття», вшанувати заслуги перших піонерок українського жіночого руху, насамперед Наталії Кобринської, УЖК ставив за мету з'ясувати «відношення українського жіноцтва до найважливіших питань нашого національного життя», визначити зміст роботи «на поодиноких ділянках громадського життя» (культурно-освітній, виховний, господарській, народного здоров'я); налагодити постійні міцні зв'язки між жіночими організаціями Західної України і політичною еміграцією країн Центральної та західної Європи й Америки [432, 3; 433, 2].

Не вдаючись до більш детального висвітлення особливостей і обставин підготовки та проведення конгресу, оскільки вони достатньо повно розкриті в сучасних історичних дослідженнях, зазначимо, що УЖК проходив 23-27 червня 1934 р. у залі товариства «Сокіл» (тепер осідок «Просвіти» Івано-Франківщини). Попри перепони з боку офіційної влади (польське Міністерство комунікації «в останній хвилині ... приказало залізничній дирекції не дати поїзду до Станиславова» [389, 3]), він зібрав 545 делегатів із Галичини, 43 – з-поза її меж – Буковини, Бесарабії, Волині, Закарпаття, Полісся, Холмщини; Канади, Румунії, США, Чехословаччини та 300 «місцевих і позамісцевих» гостей.

Широке представництво, багата й різнопланова програма конгресу (*Додаток 1.П*), яка включала вітальні промови, 21 доповідь, Свято української селянки, жіноче віче, святкові

академії [435, 2-3; 436], а також високий рівень організації конгресу викликали схвальні відгуки в українській і зарубіжній пресі, найвищі оцінки визначних політичних, культурно-освітніх діячів і педагогів. Без перебільшення можна стверджувати, що друга половина 1930-х рр. в українському жіночому русі Наддністрянщини і західної української діаспори проходила під знаком думок, висловлених на конгресі та викладених у його резолюціях (*Додаток 1.П*). Як підкреслював невідомий автор кореспонденції в газеті «Діло», скликання УЖК «належить до тих актів, які творять історію українського організованого життя», є «явищем загальнонаціонального характеру», а прийняті ним резолюції становлять національне «вірую» українського зорганізованого жіноцтва, поклін пам'яті Наталії Кобринської та інших піонерок українського жіночого руху [437, 1]. Найбільшими досягненнями конгресу політична й освітня думка регіону та української еміграції визначила «усвідомлення жінкою своєї вартости, своїх сил, своєї єдности», проникнення ідей жіночого руху в «селянські маси», що виступало запорукою його життєдіяльності [438, 4], остаточне «зголошення» української жінки до «співвідповідальності за долю нації», за реалізацію найвищого національного ідеалу, прагнення «вчитися прямувати до волі й незалежності... власної держави...» [439, 3].

Таким чином, ідеологічним підґрунтям українського жіночого руху остаточно визнавалася національна ідея, досягнення спільної для всіх верств західноукраїнського суспільства мети – виборення самостійності нації, відродження незалежної соборної України.

Дотичні до теми наукового пошуку джерела показують, що в другій половині 1930-х рр. Головна рада СУПЖ «Жіноча громада» називала конгресами загальні збори представників своїх низових осередків. Однак за рівнем і масовістю цього представництва, характером і змістом обговорюваних проблем вони не виходили за рамки з'їзду членів однієї жіночої організації. Так, 21 червня 1937 р. 37 делегаток від 6 повітів Східної

Галичини зібралося на II краєвий конгрес СУПЖ, щоб підбити підсумки своєї праці, намітити нові плани та вшанувати 30-річний ювілей громадської діяльності голови товариства Іванни Блажкевич. Крім привітань від жіночого товариства ім. Лесі Українки у США та М.Залепа із Канади, в його роботі не простежувалася участь представників інших товариств краю [440, 1]. Та подібно до Українського жіночого конгресу 1934 р., з'їздів буковинського і закарпатського жіноцтва, у його програмі чітко викристалізованими виявилися засадничі просвітницькі ідеї, актуальні для тогочасного західноукраїнського суспільства [441, 2].

Важливим засобом згуртування і просвіти жінок Західної України та популяризації досягнень жіночого руху були періодичні й неперіодичні видання: альманахи, збірники праць, календарі, газети, журнали, засновані та редаговані визначними діячками жіночого руху. Домагання власної преси йшло «в парі» з організацією «товариського» життя жінок і ним зумовлювалося. Ці питання знайшли відображення у статутах всіх провідних українських жіночих товариств, порушувалися у процесі масових організаційно-просвітницьких акцій жіноцтва регіону і в публікаціях активних діячок жіночого руху. Найбільш ґрунтовний аналіз значення преси для українського жіночого руху та історії її розвитку зробила К.Малицька у виступі на з'їзді «Союзу українок» 1923 р. [388, 2 зв.] і в статті «Про значення власної преси для жіноцтва і як вона у нас розвивалася» (1926) [442]. Як і жіночий рух, підкреслювала авторка, рух за українські жіночі видання започаткувала Наталія Кобринська. Уже перші її організаційні спроби на теренах Станиславова були пов'язані з планом видавництва, яке мало піднести культурний рівень українки, ознайомити її з літературними течіями Західної Європи [442, 5]. При цьому впродовж усього досліджуваного періоду організатори західноукраїнського жіноцтва вбачали у жіночому виданні чинник для об'єднання національно свідомих представниць усіх українських земель і української еміграції.

Обставини заснування української жіночої преси в регіоні розкриті в працях громадських діячів, педагогів і письменників минулого і сучасних дослідників [443–449; 124], тому обмежимося хронологічним довідником про її розвиток (*Додаток 1.Р*). Водночас зауважимо, що найбільшою популярністю серед жінок-українок в останні десятиліття ХІХ - на початку ХХ ст. користувалися жіночий альманах «Перший вінок» Наталії Кобринської та Олени Пчілки і три книги «Нашої долі», укладені Н.Кобринською (*Додаток 1.С*), а також перший періодичний орган українських «поступових» жінок – двотижневик «Мета», заснований 1 березня 1908 р. членами львівського «Кружка українок» за редакцією Дарії Старосольської, щоб «розбудити загальне жіноцтво до суспільного життя та зорганізувати його в ряди свідомих громадянок» [192, 5]. Із середини 1920-х рр. «апостолкою» між жіночими часописами Західної України стала коломийська «Жіноча доля», редагована Оленою Кисілевською. Вона:

- будила серед українського жіноцтва рідного краю та українок-емігранток прагнення стати кращими;
- викликала в них «потяг до поступу й праці»;
- розгорнула цінну діяльність «над організацією й освітою» українського жіноцтва;
- вела послідовну боротьбу за економічне («господарське») визволення жінки [450, 5; 451, 5; 452, 4].

Оцінюючи роль «Жіночої долі» у загальнокультурному жіночому поступі, С.Русова підкреслювала насамперед її головну «правдиву ідею: без морального відродження жінка не осягне своєї долі, не підготує вона в своїх донях та синах певних громадян для України» [453, 3].

Узагальненню здобутків, визначенню орієнтирів подальшої діяльності жінок у організаційній і виховно-освітній сферах сприяли укладені ними календарі. Водночас вони слугували для оприлюднення найновіших художніх і публіцистичних творів визначних діячок жіночого руху та його початкуючих репрезентанток. Наприклад, перший у Західній Україні

«Календар для женщин», виданий у Львові 1906 р. «Клубом русинок», крім обширної інформації про українські жіночі товариства в Галичині [454, 61-84], містив невеликі художньо-публіцистичні замальовки й оповідання повчального змісту К.Малицької («Мати», «Правдивий патріотизм») та її ж неперевершений, на нашу думку, взірець образної оцінки ролі колицкової пісні у вихованні дитини («Пісні») [454, 54-59].

Перший (і, на жаль, єдиний) український жіночий календар у межах Чехословацької республіки уклав 1923 р. пряшівський «Союз руських жен»: 17 його статей належали перу голови товариства І.Невицької [351, 10; 455, 9].

Найбільшу увагу підготовці та випуску календарів-альманахів приділило коломийське видавництво «Жіноча доля», серед організаторів і активних членів якого були О.Кисілевська («начальна редакторка»), М.Ставніча («відповідальна редакторка»), Н.Микитчук, Е.Дороцька, а також члени жіночого товариства в Коломиї О.Витвицька, М.Мельникова, Н.Чайковська, Н.Шипайлова та ін. [442, 9]. У другій половині 1920-х – у 1930 рр. тут вийшли друком шість річників цього типу («На новий шлях», 1926; «Наш світ», 1927; «Наша книга», 1928; «Для Неї – все!», 1929; «Жіноча доля»: Практичний календар-порадник для українського жіноцтва, 1930; Ілюстрований календар-альманах «Жіночої долі», 1936) [124, 35-43].

Крім самостійних видань, із кінця ХІХ ст. західні українки домагаються заснування «жіночих» рубрик і сторінок у провідних суспільно-політичних газетах, заснованих і редагованих чоловіками. Помітною спробою можна вважати розділ (рубрику) «Жіноча справа» в газеті «Народ», яку редакція в особі М.Павлика й І.Франка намірялася доручити вести Н.Кобринській. Так, у першому році видання (1890) серед 16 розділів змісту газети наявний окремий (восьмий) під назвою «Справи жіночі». Він містив дев'ять матеріалів (для порівняння: сьомий розділ – «Справи робітницькі» — відповідно 5). Щоправда, в наступні роки (1891-1894) окремий розділ зникає, дещо зменшується кількість статей і кореспонденцій «жіночої» тематики.

Упродовж 1880-х – 1930-х рр. різноманітні аспекти жіночого питання знаходилися в полі зору провідної суспільно-політичної газети Західної України «Діло». У 1912 р. вийшли друком чотири безплатних додатки до неї «Жіноче діло», лейтмотивом публікацій яких були політична й економічна незалежність жінки, її духовний розвиток, досягнення в галузі культури і науки. Значна їх частина належала перу редакторки О.Кисілевської [455-458].

У 1922 р. в «Ділі» та його відповіднику – «Громадському віснику» – товариство «Союз українок» запровадило тематичну сторінку «Жіночий вісник», яка стала першим офіційним періодичним органом «Союзу українок». Її редактором була М.Рудницька [124, 15-17, 20-21].

У 1930-х рр. окремі сторінки чи «жіночі» рубрики заснували галицькі газети «Громадський голос», «Мета» і буковинська «Час». У 1931 р. в Чернівцях вийшов перший номер додатку до чернівецької газети «Самостійна думка» під назвою «Самостійна думка української матері» за редакцією Сидонії Гнідий-Никорович (*Додаток 1.С*).

Жінки-українки Закарпаття до кінця аналізованого періоду так і не заснували власного окремого періодичного видання. Нечасто повідомлення про жіночий рух чи статті з «якоїсь галузі жіночого життя» можна було зустріти і в ужгородській «чоловічій» пресі («Наука», «Свобода», «Українське слово») [459, 9]. Водночас започаткований І.Невицькою в 1930 р. часопис «Слово народу» став керівним органом усіх місцевих «народовців», а редагована нею ужгородська «Народна сила» (1938) – Української селянської національної партії. Лише в умовах Карпатської України (кінець 1938 – 1939 рр.) щоденник «Нова свобрда» (Ужгород–Хуст) виділив окрему сторінку для «жіночих справ» під заголовком «Говорить жінка Карпатської України» [460, 3].

На всіх етапах еволюції європейської цивілізації відображенням пануючих (перважно консервативних) поглядів на природне призначення, місце і роль жінки у сім'ї та в суспільстві було ставлення до її виховання і навчання.

Основою реформування цих поглядів стали прогресивні ідеї та практичні кроки у справі організації жіночої освіти, зініційовані визначними представниками філософсько-педагогічної думки, церковно-релігійними і громадськими інституціями епох Відродження, Реформації, Нового часу, а особливо доби Просвітництва, з якою пов'язані нові підходи до оцінки родинно-соціального статусу жінки та проблем її освіти.

Під їхнім впливом наприкінці XVIII ст. у розвинених державах Західної Європи (Франція) зародилися організована громадська діяльність жінок, спрямована на визнання їх повноцінними та повновартісними членами суспільства, і фемінізм як теоретична база жіночого руху та були закладені основи для формування феміністичної концепції жіночої освіти. З тих пір ідеї та практика визволення жінки, її освітнього «урівноправнення» стають прерогативою самих жінок.

Проте лише в другій половині XIX ст. жіноча освіта у країнах європейського континенту набуває чітко окресленого системного характеру на початковому, частково – на середньому та вищому рівнях і виступає важливою умовою прилучення жінки до самостійної фахової та громадської педагогічно-просвітницької діяльності.

Водночас специфіку розгортання емансипаційних змагань українського жіноцтва в епоху культурно-освітнього піднесення Західної Європи та викликаного ним пробудження соціальної, політичної й освітньо-виховної активності жінок визначають дискримінаційні умови функціонування українського суспільства в межах чужих державних режимів – царської Росії та Австрійської (Австро-Угорської) імперії.

Через те український жіночий рух загалом і в Західній Україні зокрема, зародившись із загальноєвропейської фемі-

ністичної традиції, із перших кроків був невід'ємною частиною національного культурно-освітнього поступу українського народу, ним обумовлювався і розвивався як соціально-культурне явище; під його впливом формував свої засадничі ідеї та освітню програму, пройшов шлях від індивідуального самоствердження жінки-українки (літературна, етнографічна, культурно-освітня праця) до корпоративної організованої діяльності.

Головними формами консолідації, структурування та утвердження найважливіших орієнтирів українського жіночого руху відповідно до вимог законодавчих актів держав-метрополій, до складу яких у досліджуваній період входили західноукраїнські землі, стали товариства, перші з яких виникли у Львові (1879), Станиславові (1884), у Чернівцях (1887) за участю обмеженого числа жінок-інтелігенток. Наприкінці 1930-х рр. жіночі громадські організації Західної України об'єднували десятки тисяч представниць усіх верств українського жіноцтва. При цьому найбагатшими на форми виявився український жіночий рух Східної Галичини, який характеризувався:

- наявністю консолідуючого центру у Львові та власної преси;
- розгалуженою мережею товариств і їхніх низових осередків (філій, гуртків, секцій, читалень);
- найбільшою масовістю;
- тісними контактами як з іншими культурно-освітніми організаціями краю, так і з жіночими товариствами Буковини, Волині, Закарпаття, а також і з громадськими об'єднаннями, заснованими українками-політичними емігрантками, і з міжнародним жіночим рухом.

Важливі консолідуючі та популяризаторсько-просвітницькі функції виконували жіночі віча, з'їзди, конгреси; найпомітнішими серед них були Всеукраїнський жіночий з'їзд 1921 р. у Львові, з'їзд українського жіноцтва Закарпаття в Ужгороді (1934) та Український жіночий конгрес 1934 р. у

Станиславові, який зініціював створення Всесвітнього Союзу українок.

В організаційному зміцненні жіночого руху Західної України та формуванні його програми у різних соціально-політичних умовах значну роль відігравали періодичні й неперіодичні видання, редаговані визначними організаторами західноукраїнського жіноцтва (Н.Кобринська, О.Кисілевська, К.Малицька, І.Невицька, Д.Старосольська, М.Струтинська та ін.). На їхніх сторінках побачили світ сотні публікацій, положення яких віддзеркалювали еволюцію емансипаційного поступу західноукраїнського жіноцтва, стали важливим підґрунтям для утвердження освітніх орієнтирів українського жіночого руху.

РОЗДІЛ 2 ПРОВІДНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ І ПРОСВІТНИЦТВА В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

«...Брак сили духової не лежить в жінці яко людині вже з природи, а походить і виробляється з систематично ограниченого виховання, яке получає вона вже від колиски...»

Ольга Кобилянська

2.1. Політика держав-метрополій у сфері жіночої едукції

2.1.1. Австрійський контекст (кінець XVIII ст. – 1866 р.)

Початки законодавчого оформлення і становлення державної системи освіти та управління шкільними справами на західноукраїнських землях припадають на епоху «освіченого абсолютизму» – реформ освіти в Австрійській імперії кінця XVIII ст. Зміст організаційної перебудови її початкової ланки знайшов відображення в декреті одного з найбільших «жіночих суверенів» у європейській історії – цїсаревї Марії-Терези від 6 грудня 1774 р. під назвою «Загальний шкільний порядок» («Allgemeine Schulordnung») [1, 82]. Трактуючи освіту як важливий чинник розбудови держави, Марія-Тереза в 1777 р. здійснила реформу початкового шкільництва, зафіксовану актом «Ratio educationis». Реформа передбачала єдину для всіх підавстрійських етнічних територій структуру навчальних закладів, яка включала: однокласні парафіяльні школи в селах, тривіальні трикласні у невеликих містах та головні (нормальні) чотирикласні у ве-

ликих адміністративних центрах, і відкриття на базі останніх препаранд для підготовки народних учителів [2, 101]. Сутність реформи середньої освіти, за якою колишні духовні латинські навчальні заклади перетворювалися на державні гімназії, розкриває декрет Марії-Терези від 1766 р. Пристосування до вимог цих документів на українських землях Галичини та приєднаної до неї на правах окремого округу Буковини (1786) тривало майже до кінця XVIII ст.

У період правління сина Марії-Терези Йосипа II реального окреслення набули спроби піднести статус української мови в шкільництві цих країв, постали перші «високі» державні навчальні заклади західноєвропейського типу, зокрема університет у Львові (1784); заснування тривіальних шкіл планувалося скрізь, де проживали від 90 до 100 дітей початкового шкільного віку. Цісарським розпорядженням від 6 лютого 1792 р. було запроваджено шкільну «повинність» для 6-12-річних дітей, передбачалося навчання школярів-українців рідною мовою «бодай двічі на тиждень: вівторок і четвер...» [3, 22].

За зразком австрійської освітньої реформи наприкінці XVIII ст. реорганізовується шкільництво Закарпаття, яке, залишаючись у складі підвладного імперії Габсбургів Угорського королівства, було ізольованим від інших українських земель. Відповідно до прийнятого в 1777 р. «Положення про виховання і справи школи в Угорщині та в приєднаних до неї провінціях» система освіти в краї, виділеному в окремий шкільний округ із центром в Ужгороді (до 1789 р.), включала народні школи, гімназії, академії та університети [4, 13].

Не вдаючись до більш ґрунтового аналізу реформ освіти в Австрійській імперії кінця XVIII ст., оскільки вони глибоко охарактеризовані в працях дослідників історії українського шкільництва Східної Галичини [5; 6; 7], Буковини [8; 9; 10], Закарпаття [1; 4; 11; 12; 13], обмежимося загальною оцінкою їхньої значущості для національного культурно-освітнього поступу в українській історичній науці. За визначенням

М.Грушевського, вони «...розбудили надії на кращу будучину і енергію змагання, боротьби за кращу долю» [14, 480]. Водночас, оцінюючи їхні практичні результати, І.Крип'якевич підкреслював: для галичан (як найбагаточисельнішого українського етнічного масиву в австрійській державі) ці реформи залишилися без наслідків [15, 177].

У процесі становлення державної системи освіти в імперії Габсбургів формувалися організаційно-правні основи публічного шкільного навчання дівчат.

Маючи на меті здійснити в рамках політичних змін «поправу» народного шкільництва, державний міністр Австрії граф І.Перген на підставі ознайомлення з прогресивними течіями в західноєвропейській освіті підготував і ще в 1771 р. подав на розгляд Марії-Терезі цілком самостійний план його розвитку. У ньому зверталася увага на «лучше выобразоване жіночого пола», оскільки від цього залежало майбутнє «добро» дітей і молоді обох статей. Опіку над усіма школами, як і підготовку вчителів для їх потреб, І.Перген запропонував передати державі, виступив проти участі в навчально-виховному процесі монахів [16, 101]. Однак радикальний зміст плану, докорінна відмінність його основних положень від існуючої в тогочасній Австрії системи освіти та фінансові труднощі стали причиною відмови офіційної влади від його реалізації. Як наслідок, навчання дівчат і «дальше провадилось по монастирських школах» [17, 91-92].

Справу реформування початкового шкільництва «без цілковитого зривання» з існуючою традицією було доручено вже згадуваному Я.І.Фельбігеру. Прибувши в 1774 р. на запрошення Марії-Терези до Відня, він того ж року підготував вищезазначений «Загальний шкільний порядок», у якому «прагнув» окремих шкіл для дівчат, де побіч загальноосвітніх предметів вони могли б опановувати жіночі ручні роботи. Педагог також вважав за можливе спільне навчання дітей обох статей, але сидіти вони мали в окремих «лавах» [18, 64].

Проте зі смертю Марії-Терези (1780) вплив Я.І.Фельбгера і його праця над реформуванням шкільництва в Австрії завершилися: цісар Йосип II не підтримав його починань [16, 104].

Першою в Австрійській імперії офіційною спробою вирішити проблему початкової жіночої освіти на державному рівні став закон від 11 серпня 1805 р. «Політична шкільна конституція» («Politische Verfassung der deutschen Volksschulen für die osterreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien»). Власне, цей документ не був кардинальною реформою, а лише збірником дещо змінених і впорядкованих розпоряджень, які видавалися раніше [9, 77]. Залишаючи діючою «терезіанську» структуру шкільництва, закон запроваджував спільне навчання дітей обох статей у сільських школах (як правило, одно-двокласних). У менших містах могли відкриватися тривіальні школи, окремі для дівчат і хлопців. Навчальна програма цих шкіл включала «науку» релігії, читання, письмо й «рахунки». За наявності умов, вона доповнювалася ручними жіночими роботами. У «столичних» адміністративних центрах країв, що входили до складу імперії Габсбургів, закон дозволяв засновувати чотирикласні головні початкові школи для дівчат із освічених, тобто найзаможніших станів суспільства («Mädchenschulen für gebildete Stände»). До переліку навчальних предметів тривіальних шкіл у них додавалися граматику німецької мови (як підстава для підготовки дівчат до вивчення інших іноземних мов), відомості про природу й людину та ін. [19, р. 30].

Шкільний закон від 11 серпня 1805 р. не стосувався народного шкільництва країв, підпорядкованих угорській адміністрації. Особливості та зміст навчання дівчат у цьому регіоні визначило нове «Положення про народне виховання і справи школи в Угорському королівстві та в приєднаних до нього провінціях», ухвалене 1806 р. Воно узагальнило зміни й доповнення, що вносилися в попередні роки до «Положення» 1777 р. Зазначений документ, аналогічно до австрійського шкільного закону 1805 р., передбачав спільне навчання

дітей обох статей у сільських елементарних школах і «роздільне» (з подібним переліком навчальних дисциплін) — у міських. Але на перше місце серед шкільних предметів нове «Положення» поставило угорську мову [4, 27].

Отже, законодавчі акти 1805-1806 рр. визначали не лише структуру жіночої початкової освіти на південно-східних і підкарпатських українських землях, яка залишалася практично незмінною до реформ освіти кінця 1860-х — початку 1870-х рр., а й зміст навчання дівчат у різних типах шкіл.

Водночас «Політична шкільна конституція» 1805 р. впроваджувала німецьку мову мовою викладання в державних навчальних закладах австрійської частини імперії, через що започатковувала онімечення народного шкільництва всіх національних меншин. З цього приводу дослідник історії польської школи Е.Сухан справедливо зауважував: основною метою навчання в австрійській державі проголошувалося вправління у вживанні німецької мови та побіжно — в чотирьох арифметичних діях [18, 68]. Крім того, повний контроль за діяльністю народної школи закон покладав на церкву. Згідно з цісарськими розпорядженнями 1815 р. навчальні заклади Галичини й Буковини перейшли у відання латинської консисторії. Це зумовило посилення, поруч із німецькими, польськими впливів на учнів і вчителів греко-католицького віросповідання. За висновком А.Жуковського, розпочинався «новий курс культурної політики», який через насильницьке насадження польської мови, культури й особливо католицизму мав на меті не допустити розвитку, а отже — якнайлегше денационалізувати українське населення цих регіонів [20; 2, 18].

Щодо Закарпаття, то на початковому етапі перебування Угорського королівства в складі австрійської держави, коли мовою «урядування» залишалася латинська, не існувало загострених мовних чи інших національних проблем державного рівня. Проте заміна її в 1784 р. на німецьку повела за собою офіційне проголошення «мадярської» мови «вітчизняною» («lingua patria» — «вітчизняна мова») [1, 90]. Поступово

«мадярський елемент» виступає на перший план і отримує моральну перевагу над усіма іншими народностями краю. Примусова мадяризація Закарпаття закріплювалася законодавчими актами 1835 і 1840 рр., коли угорський сейм запровадив мову пануючої народності в публічному і церковному житті усіх країв «угорської корони, значить і в Угорській Русі» [21, 3]. Кульмінацією цього процесу виявилася стаття 2 закону від 1848 р., згідно з якою «мадярська» мова стала викладовою і в школах [1, 91]. Угорці, підкреслював О.Духнович, «поставили собі за принцип заснувати велику угорську державу і вирішили, що тільки єдина угорська мова має запанувати і що кожен громадянин повинен, і то негайно, почати вивчати цю мову і на ній розмовляти» [22, 8].

Таким чином, попри в цілому позитивні законодавчі й адміністративні ініціативи австрійського уряду в ділянці народної освіти, він загалом не сприяв творенню шкіл української національної меншини. Вимоги шкільного законодавства початку ХІХ ст., особливо в частині жіночої освіти, в таких економічно і культурно відсталих провінціях імперії, як Галичина, Буковина й Закарпаття, де панували феодальні відносини, не були сформованими ні прошарок світської інтелігенції, ні «здорового міщанства» [23, 24], реалізувалися дуже повільно. У 1812 р. було скасовано обов'язкову шкільну повинність, що в умовах традиційно обмеженого навчання дівчат ставало підґрунтям для майже цілковитої неграмотності «жіночого» населення регіону.

Так, якщо в 1830 р. у 10 селах Сяноцького повіту Лемківщини (Вільховецький деканат Сяніччини) із 803 дітей, «обов'язаних до науки», школу не відвідували 231, тобто 27% від загальної кількості хлопчиків і дівчаток, то через 10 років показник невідвідування зріс у 2,5 рази – переважно за рахунок дівчат [24, 92-94].

Аналогічною в цей період була ситуація із жіночою освітою не лише в інших західноукраїнських регіонах, а й на українських землях у складі царської Росії: 1822 р. у 51 пара-

фіяльній школі Волині навчалося 626 хлопчиків і 23 дівчинки [25, дод. А.1]

Духовному зростанню жінки не сприяли також положення австрійського цивільного кодексу 1811 р., який закріплював за чоловіком «головство» в сім'ї, управлінні домашнім господарством і вихованні дітей. У випадку «розділу подругів» хлопчики від чотирьох, а дівчатка від семи років життя належали батькові. Виключно він вирішував питання про їхнє виховання, вибір заняття та майбутнє заміжжя. Після смерті батька його заступав «мужеський» опікун. Натомість жінка-мати повністю підкорялася розпорядженням чоловіка. Їй належало відповідати лише за фізичний розвиток малолітніх дітей.

Зауважуючи абсурдність вимог австрійського законодавства стосовно опікунсько-виховної ролі матері в сім'ї, Дарія Старосольська в 1908 р. писала: «Безглузді ті закони, які навіть матери забороняють опікуватися власною дитиною...» [26, 2].

Організований освітньо-виховний вплив на дівчат у першій половині ХІХ ст. продовжували здійснювати релігійні жіночі організації, переважно римо-католицького обряду, діяльність яких регламентувалася церковними приписами (Сестри бенедиктинки, феліціанки, сакраментки та ін.). Однак утримувані ними школи були нужденними. Їхній «понурий» образ на теренах Галичини показав цісарсько-королівський радник Грубер, який у 1808 р. інспектував шкільництво краю. За його спостереженнями, це були примітивні навчально-виховні заклади елементарного типу, що розміщувалися переважно в непристосованих і холодних приміщеннях (Броди, Перемишль, Станиславів). Лише жіноча школа Сестер бенедиктинок у Станятках (західна частина Галичини) була оцінена «візитатором» позитивно [27, 101].

Незадовільною залишалася підготовка вчителів для роботи в жіночих школах: через відсутність у краї власної бази для її здійснення, щороку з Галичини направлялося не більше 12 дівчат до віденських пансіонів, закінчення яких уможлилювало їм педагогічну працю.

Пропонуючи «дворові» концепцію жіночої освіти, Грубер наголошував на тому, що для галичан жіночі монастирі ще довго залишатимуться найвідповіднішим місцем виховання дівчат. Водночас він вважав за доцільне розширювати мережу приватних позамонастирських шкіл, призначених для «дочок німців, замешканих у Галичині», та частково – «елементу польського» [27, 104].

«Додатний» вплив на розвиток жіночої освіти справило цісарське розпорядження від 1815 р., яке уможливило підготовку фахівців для жіночих шкіл краю на курсах-препарандах («Präparandenkurse»). На теренах української частини Галичини перші німецькомовні курси цього типу були відкриті за кошти шкільних фондів Львова й Перемишля. Сюди приймали дівчат після закінчення тривіальної школи, причому найбідніші з-поміж них отримували стипендії. «Препарандисти» більш глибоко студіювали предмети, передбачені для вивчення в початковій школі, особливо жіночі ручні роботи.

У 1826 р. шкільна комісія Австрії вирішила заснувати аналогічні румунськомовні курси в Чернівцях. Однак це рішення було реалізоване лише в 1840 р. Головна увага на курсах приділялася релігійному та фізичному вихованню дівчат, навчанню читання, письма, рахунків, німецької мови, ручних «домашніх» робіт, ознайомленню з основами дидактики, методики й етики, практичному «вправлянню» на базі початкових шкіл [27, 106].

Як бачимо, у підготовці вчителів для жіночих шкіл західноукраїнських земель офіційна влада теж дотримувалася великодержавного курсу, не враховувала потреб автохтонного населення, та й кількість таких курсів до середини ХІХ ст. залишалася незмінною.

На першу половину ХІХ ст. припадає розгортання праці у сфері навчання і виховання дівчат-українок греко-католицького чернечого згромадження Сестер василіянок. У результаті т.зв. «монастирської» реформи Йосипа II (1782), суть якої полягала в прилученні монахів до реальних духовних справ на

користь держави, із 12 жіночих василіянських монастирів Галичини залишилося тільки два: у Словіті Львівської та Яворові Перемишльської єпархій. Від передбаченої декретом повної ліквідації ці монастирі врятувало те, що в 1821 р. галицький митрополит М.Левицький домігся згоди австрійського уряду на продовження їхнього функціонування за умови, що монахині «посвятяться» вихованню молоді [28, 18]. Як наслідок, у 1822 р. (за іншими даними, 1823 або 1825 рр.) при словітському монастирі постав дво-, згодом трикласний навчально-виховний заклад для дівчат («Erziehungsanstalt im Kloster der Basilianer-Nonnen in Slovit», а з 1839 р. – «Slowiter Industrial-Mädchenschule») [17, 93]. Спочатку сюди приймали дітей греко- і римокатолицького віросповідань з-поза Словіти, які жили у відкритому при монастирі інституті (бурсі-інтернаті), а згодом – і дочок місцевих жителів. У 1825 р. словітський навчально-виховний заклад мав 16 учениць, у 1858 р. в ньому перебували 6 «інституток» і 24 мешканки Словіти [17, 102-103].

У 1847 р. тривіальну школу було відкрито при яворівському жіночому монастирі, кількість учениць у якій протягом 1849-1854 рр. зросла з 25 до 60 осіб. Основними навчальними предметами тут значилися: в елементарному (підготовчому) класі – «пізнання букв,... правила силябізування, наука про звуки,... українське, польське й німецьке читання, толкування й ручні роботи», у першому й другому – «катехизм, читання в українській, польській і німецькій мовах, каліграфія, рахунки, граматики всіх трьох мов разом з диктатом і перекладом» [17, 104].

Словітський і яворівський навчально-виховні заклади впродовж перебування краю в складі Австрійської імперії залишалися єдиними в Галичині інституціями для навчання дівчат-українок, що й визначає їхню значущість для національної освітньої справи.

Безпосередню участь у розвитку жіночих опікунських навчально-виховних закладів (як і шкільництва в цілому) в цей період брало й українське духовенство Закарпаття. Наприкінці

1840-х рр. на базі приміщень, подарованих Мукачівській єпархії цісарем Францом-Йосипом I і крилошанином І.Ладожинським, розпочав роботу дім для дівчат-сиріт зі священницьких родин у Мукачеві. Дев'ятнадцять священників, наголошував В.Левицький, «зложило на удержане його надь 20.000 зл.р. капіталу...» [29, 9]. У 1875 р. «сиротовоспиталище» для 9-14-річних дівчат-сиріт і півсиріт із сімей священослужителів Мукачівської єпархії розпочало роботу в Ужгороді [30, 3].

Важливим для нашого дослідження є більш глибокий аналіз стану жіночої освіти у великих містах регіону, наділених Магдебурзьким правом, у яких школи підлягали органам місцевого самоврядування. Тут процеси асиміляції корінного українського населення та відчуження українців від участі в культурно-освітньому, політичному й економічному житті були найпомітнішими, і, як протиставлення їм, зародилися перші паростки українського національного відродження. Своє найяскравіше вираження вони знайшли у Львові, наділеному цісарським патентом від 3 квітня 1817 р. статусом «королівського» міста, та в найбільшому з-поміж інших українських міст Галичини – Станиславові, де виникла перша світська жіноча організація новітнього типу.

Дані польських джерел підтверджують, що перші спроби заснування світських приватних закладів жіночої освіти на теренах Львова відносяться до 1794 р. Тоді до Губернаторства, як найвишого органу адміністративної влади в Галичині, надійшла петиція від К.Зенгерла (K.Zengerl) з проханням дозволити заснувати пансіон для дівчат із сімей львівської знаті, де б вони навчалися німецької, польської, французької мов та інших «потрібних» предметів. Викладене бажання і право автор мотивував тим, що він, по-перше, є громадянином австрійської держави, по-друге, 18 років займався виховною практикою в Польщі і, по-третє, що його дружина довела свої педагогічні здібності, виховуючи представниць графських родин у Відні, Трієсті та в польських містах. Листом від 4 травня 1794 р. Губернаторство дало згоду на заснування пансіону за

умови, що «наука християнська» та німецька мова будуть викладатися відповідно до державних приписів і двічі на рік опікун львівських шкіл канонік Гофман буде екзаменувати учень із цих дисциплін [31, 82].

Ще давнішою є історія шкіл, якими опікувалися чернечі жіночі чини католицького («латинського») обряду. Вже 1797 р. у Львові функціонували вісім народних шкіл з німецькою мовою викладання. Серед них п'ять чоловічих (1115 учнів) і три жіночі: міська чотирикласна школа Сестер бенедиктинок вірменських («Mädchenschule bei den armenischen Klosterfrauen»), яка в 1808 р. отримала статус «високої» дівочої школи («Gebildete Mädchenschule»); школа на краківському передмісті Сестер бенедиктинок латинських із трьома класами («Mädchenschule in der Krakauer Vorstadt bei den Benediktinerinnen») та двокласна школа для дівчат-сиріт, утримувана Сестрами милосердя («Weisenschule bei den barmherzigen Schwestern»), відомості про початки діяльності якої сягають 1786 р. [31, 83]. На початку ХІХ ст. (1804 р.) тут навчалися 542 учениці [31, узаг.]. (Для порівняння: тоді ж у Кракові – найбільшому з міст польської частини Галичини, яке підпорядковувалося Губернаторству у Львові, діяли 4 жіночих школи при римо-католицьких монастирях).

Узагальнення статистичних даних, наведених у «Історії і статистиці народних шкіл королівського столичного міста Львова» М.Барановським (1895), показує, що в 1824 році кількість учениць львівських шкіл зросла до 756 осіб і становила 12,5% від числа всіх учнів діючих навчальних закладів. Того ж року серед 63 «кандидатів на вчителів» у місцевій препа�анді навчалось 13 дівчат [31, 101].

Зростання мережі світських жіночих пансіонів спостерігається у Львові наприкінці 1820-х – у 1840-х рр.: загальна кількість закладів цього типу, заснованих заможними жінками, зросла за цей час до 13 (Ф.Ріхтер, 1829; Ю.Кішельна, 1836; Т.Бояновська, 1839; Е.Левенберг, 1842; С.Йордан, 1844 та ін.) [31, 383].

Отож до початку досліджуваного періоду Львів утвердився як провідний центр німецькомовної жіночої освіти західноукраїнського регіону. Проте вже тоді в ній чітко простежувалася тенденція до польськості, що після 1867 р. (часу ухвалення галицьким сеймом пропольського мовного закону) набула офіційного статусу.

У Станиславові найдавніша жіноча школа (на початковому етапі т.зв. «школа панянок») постала в 1787 р. на базі місцевої римо-католицької парафіяльної церкви. Вона була однокласною, з німецькою мовою викладання і в першому році функціонування налічувала 46 учениць. У 1825 р. тут діяли перший клас із двома відділами (елементарний і власне перший) та другий, які відвідували 67 дівчат. Вони представляли дві релігійні вітки мешканців міста: римо-католиків (переважно поляків) – 60 осіб і греко-католиків (українців) – 7 осіб. Водночас загальна кількість дівчат початкового шкільного віку в місті того ж року становила 713, із них 405 – переважною у Станиславові єврейської національності. Проте жодна з дівчат-єврейок не відвідувала «латинську» школу. Число учениць у ній упродовж 1836-1856 рр. (до часу відкриття тут третього класу) коливалося в межах 119-123.

У 1836 р. в школі працювали три світські «сили вчительські», з-поміж них дві жінки – Петронеля Романович («учителька керуюча») та Анна Седлер [32; 16, 28-31]¹.

Зреформована в другій половині XIX ст. у польськомовну виділову дівочу школу ім. королеви Ядвиги, вона до 1892 р. була єдиним у Станиславові державним жіночим навчальним закладом та головним осередком початкового навчання дівчат-польок, єврейок і частково українок.

Основи жіночої освіти на Буковині пов'язані з відкриттям у 1815 р. елементарної школи з німецькою мовою викладання в Чернівцях, переміненої 1823 р. на тривіальну [20; 2,

¹ Більш детально див.: Нагачевська З., Маслій Г. Жіноча освіта у Станиславові: витоки, становлення (кінець XVIII – поч. XX ст. [33, 3-11]).

37]. Подібні заклади в першій половині XIX ст. постали у Сучаві та Радівцях [34, 1-2].

Зведену статистику початкового жіночого шкільництва Галичини і Буковини першої половини XIX ст. характеризують такі показники: 1828 р. – 23 школи; 1838 р. – 29; 1847 р. – 42. Загальна кількість дівчат, охоплених навчанням у різних типах шкіл (окремих і мішаних) становила відповідно 15,4 тис., 18,6 тис., 28,2 тис. осіб, або 36%, 38% і 44% від числа всіх учнів галицьких і буковинських шкіл [8, 183]. Однак кількість дітей обох статей, які в середині XIX ст. відвідували народні школи, навіть у найбільшій із українських провінцій Австрійської імперії – Галичині – не перевищувала 14% [7, 35].

Ще нижчою була охопленість навчанням дівчат у школах Закарпаття. За даними перевірки стану освіти в Ужгородській домінії, здійсненої 1834 р. священником М. Лучкаєм, вони взагалі не відвідували місцеві школи [35, 68].

Таким чином, організація початкової жіночої освіти на приєднаних до австрійської держави українських землях у першій половині XIX ст. була малоефективною, а стосовно представниць української національної меншини великих міст, де функціонували окремі жіночі школи, – дискримінаційною, оскільки не передбачала створення рідномовних навчально-виховних інституцій та навіть вивчення української мови як предмету. Крім того, аналіз законодавчих освітніх документів імперії Габсбургів кінця XVIII – першої половини XIX ст. показує, що в них взагалі не йшлося про середню, тим більше – про вищу освіту жіночої молоді.

Закономірним наслідком заходів, ужитих австрійським урядом під тиском освіченої галицької, буковинської та закарпатської верстви періоду революційних подій 1848-1849 рр. у Відні й Будапешті, українська історико-педагогічна наука вважає актуалізацію і реалізацію проблеми навчання дітей рідною мовою в початковій ланці освіти та вивчення її як обов'язкового предмету в середній; розширення мережі українських початкових шкіл; реформування середньої освіти

на основі «Організаційного нарису гімназій і реальних шкіл Австрії» 1849 р. та «Нормального плану науки для гімназій»; відкриття кафедри української мови у Львівському університеті та створення умов для навчання в ньому молоді з усіх західноукраїнських земель; залучення українців до роботи у вищих органах влади і нагляду за роботою шкіл. Так, станиславівський священик Г.Шашкевич, ставши радником австрійського Міністерства віросповідань і освіти, у 1849 р. зніціював видання цісарського розпорядження про запровадження української мови у народних школах 12 провінцій східної частини Галичини [36, 72]. А.Добрянський, призначений намісником у Закарпатті (був «чимось на зразок Головної Руської Ради в одній особі» [37, 223]), домігся в 1862 р. вивчення української мови в найстарішій на українських землях ужгородській гімназії [38, 91].

Але в царині освіти жінки ситуація залишилася майже незмінною. Упродовж післяреволюційного п'ятнадцятиріччя певні позитивні зрушення відбулися лише в жіночому початковому шкільництві «столичних» міст держави, серед них і Львова. Цьому до певної міри сприяло розповсюдження на Галичину (1856 р.) відновленого закону про обов'язкове навчання дітей 6-12-річного віку [39; 166, 1].

Заходами львівської гміни в середині XIX ст. відкривається дівоча тривіальна школа ім. св. Миколая, перейменована в 1855/1856 н.р. на школу ім. цесаревої Ельжбети; з діючих мішаних навчальних закладів виокремлюються чотири тривіальні школи для дівчат – ім. святих Анни, Антонія, Мартина та Марії-Магдалени. Завдяки «офірі» княжни Г.Понінської у Львові постає дівочий приватний сирітський заклад ім. св. Гелени, опіку над яким після смерті фундаторки здійснювали призначені її родиною світські особи жіночої статі, об'єднані в добродійне товариство («Towarzystwo Dam Dobroczytności»). У 1865 р. керівництво цим закладом перейняло римо-католицьке чернече об'єднання Сестер феліціянок під патронатом княжни К.Любомирської [31, 109-113].

Дві жіночі школи функціонували в Перемишлі, по одній – у Бродях, Самборі, Станиславові. Проте основна маса дівчат і надалі залишалася поза впливом навіть елементарної школи. Як писала в 1861 р. львівська газета «Слово», «по наших парафіалках і тривіалках заледве половина тільки дівчат на науку ходить» – не від їхньої загальної кількості, а від числа хлопців-учнів [40, 275].

У Закарпатті другої половини XIX ст. однією з найвідоміших була угорськомовна трикласна школа для дівчат, заснована в Ужгороді 1859 р. На її базі діяли перший у місті дитячий дошкільний заклад і бурса-інтернат, якими опікувалися монахині ордену св. Вікентія [41, 135; 42, 163].

Події «весни народів» 1848-1849 рр. і перші конституційні спроби не змінили ставлення держави до середньої та вищої освіти жінки – вона залишалася для неї недоступною. Виховання дівчат, особливо української народності, залишалося прерогативою сім'ї, а через «темноту» селян і низький рівень освіти священиків, подібних до них за соціальним статусом, у Галичині, на Буковині й Закарпатті воно носило обмежений характер стосовно всіх верств суспільства, зумовлюючи майже цілковиту неграмотність населення. Цьому також сприяло традиційно консервативне ставлення держави до проблеми рівноправності жінки в цілому, закріплене вищезгадуваним тимчасовим австрійським «громадським» законом від 12 березня 1849 р. [43, 486].

2.1.2. Період дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867-1918 рр.)

Новий етап у розвитку системи освіти на всіх етнічних територіях імперії Габсбургів спричинила її політично-адміністративна реконструкція 1860-х рр., яка завершилася в 1867 р. прийняттям основного закону держави.

Конституція Австро-Угорщини задекларувала рівність усіх націй і народностей у громадсько-політичній і соціальній сферах. Щодо освітньої рівності, то її 19 стаття проголошува-

ла: «Всі народності є рівноуправлені, мають непорушне право на плекання і утримання своєї національності й мови, отже, всі краєві мови рівноправні в школі, уряді і публічному житті, а коли в якомусь краї проживають кілька народностей, то публічні школи слід влаштовувати так, щоб без примусу, примушування до науки другої крайової мови кожна дитина цієї народності мала необхідні засоби для освіти на своїй (материнській) мові» [44, 143]. Дане конституційне положення мало, природно, визначати стрижневі ідеї майбутньої культурно-освітньої політики держави.

Більш конкретний вираз зміни в освітньому курсі Австро-Угорської монархії знайшли в постконституційних шкільних законах і урядових розпорядженнях кінця 1860-х – 1880-х рр. За цими законами, по-перше, школа унезалежнювалася від церкви, у віданні якої залишалося тільки релігійно-моральне виховання; по-друге, управління освітою перебрала на себе держава (через відновлене Міністерство віросповідань і освіти Австрії та Міністерство освіти і культу Угорщини, а в краях – відповідне територіальне управління: шкільні ради в Галичині й на Буковині, «столичні» та «жупні» шкільні комісії в Закарпатті, які підлягали органам адміністративної влади на місцях); по-третє, змінювалася структура народного шкільництва, формувалися правні основи для розвитку системи суспільного дошкільного виховання та підготовки фахівців для шкіл і дошкільних закладів.

Історики українського шкільництва одноставні в оцінках змісту реформ освіти в Австро-Угорській монархії цього періоду. Відкриваючи нові можливості для утвердження системи державної освіти, створюючи міцну законодавчу базу для розвитку її приватно-громадської форми, вони (не без потурання офіційного Відня) гальмувалися т.зв. «місцевим» чинником в особі превалюючої неукраїнської більшості в державних і шкільних адміністраціях країв: поляків – у Галичині, угорців – у Закарпатті, німців і румунів – на Буковині. Реалізації законодавчих освітніх ініціатив, передусім тих, які да-

вали змогу розвивати школу з рідною мовою навчання, не сприяли також економічна неспроможність та низький рівень освіти і національної свідомості тогочасного українського населення.

Найскладнішою виявилася ситуація в шкільництві Закарпаття. Угорський шкільний закон XXXVIII 1868 р. (т.зв. закон Й.Етвеша, тодішнього міністра освіти і культу Угорщини) формально надав право всім націям, які жили в межах «мадярської» держави, відкривати школи з переважаючою в населеному пункті мовою викладання. Водночас стаття 80 цього закону уповноважувала міністра на його розсуд засновувати державні школи «з викладовим язиком мадярським там, де того інтерес держави потребує». Документальні дані, використані Ю.Гуснаєм у процесі дослідження історії закарпатського шкільництва, підтверджують, що в багатьох селах краю «піп або шкільна рада (Іван, Юра, Михайло) запропонували завести в церковну греко-католицьку школу мадярську викладову мову». Такі факти автор небезпідставно означив початком трагедії української освітньої справи в Закарпатті, а її головною причиною – неусвідомлення русинами-українцями «своєї людської гідности, всування самого себе до чужого пір'я й нищення народнього майбутнього» [45, 49].

Доповнення («новеля») до шкільного закону 1868 р., прийняте в 1879 р., а ще більше закон від 1907 р., зініційований угорським магнатом графом А.Аппоні, довершили «похід» проти національних меншин, оскільки заборонили всім народностям у межах Угорщини навчати дітей рідною мовою, – «всіх учено від того часу лише одною мовою, а то мадярською» [45, 50].

Ускладнювалася ситуація і в шкільництві Галичини, де 22 червня 1867 р. місцевий сейм ухвалив закон, за яким у краї закріплювалася перевага польської мови [46, 78-81]. І хоч він вступав у протиріччя з вимогами конституції, польська більшість у сеймі не відмінила його положень. Імператорським розпорядженням від 5 червня 1869 р. польська мова була

запроваджена в школах і органах адміністративної влади краю [39; 163, 1]. Відповідно, Рада шкільна крайова інтерпретувала державні шкільні реформи на користь польської меншини.

Як наслідок, було покінчено з 94-річним пануванням німецької бюрократії в Галичині: вона набирала характеру польської провінції, ставала центром колонізації більш ніж шести мільйонів українців. Такі обставини зробили проблему рідномовного навчання і виховання центральною в усьому національному культурно-освітньому русі краю.

Набагато кращі перспективи, ніж у Закарпатті та в Галичині, відкривали державні шкільні реформи на Буковині, громадсько-політичне й культурно-освітнє життя українського населення якої було зменшеною копією галицького. Головними причинами цього дослідники вважають, по-перше, значно менший вплив місцевого румунського боярства й поміщиків на суспільно-політичні процеси в краї, а по-друге, той факт, що уряд Австро-Угорщини розглядав буковинські землі як «останню твердиню німецької культури на сході», тому обмежував надмірні іншонаціональні впливи [8, 45].

Якщо в Закарпатті другої половини XIX ст. основи державної освітньої політики визначив вищезгадуваний закон 1868 р., то в Галичині й на Буковині — державний закон про устрій народних шкіл від 14 травня 1869 р. Головним типом початкової школи ці законодавчі акти проголосили безплатну й безстанову загальнообов'язкову публічну школу для 6-12-річних дітей обох статей. Її завданням було «виховувати діти релігійно-морально, розвивати їх умові сили, дати їм відомости та виробити здібности, котрі є потрібні до дальшого образования для житя,... і утворити основи до виобразования здатних людей і членів суспільности». Другим типом народної школи визначалася міська виділова школа, окрема для хлопців і дівчат (у Закарпатті — т.зв. «горожанська» школа). Вона мала «давати образование, яке виходить поза межі науки уділюваної в елементарній школі, ... узгляднити потреби промисловців і хліборобів», тобто носила утилітарний характер [47; 4, 6].

Шкільні закони 1868 р. (угорська частина імперії Габсбургів) і 1869 р. (підавстрійські землі) окреслили форми і зміст підготовки вчителів народних шкіл шляхом заснування окремих державних чоловічих і жіночих семінарій, вирішували питання організації, поруч із державним, приватного шкільництва.

Проте австро-угорське державне законодавство 1868-1869 рр. регулювало лише головні засади початкової освіти, єдині для всіх коронних країв імперії. Його доповнювали й конкретизували міністерські розпорядження та крайові закони. Наприклад, початок організації державних народних шкіл у Закарпатті пов'язується з розпорядженням міністра освіти і культу Угорщини А.Трефорта від 1873 р. (ч. 1041), а вдосконалення діяльності окремих дівочих шкіл — зі спеціальними директивами вищого органу управління освітою в угорській частині монархії від 11 серпня 1883 р., 26 серпня 1885 р. і 7 червня 1887 р. [48, 358-362].

Нові принципи побудови, функціонування, обов'язковості відвідування народних шкіл, статус учителів, систему органів управління освітою на Буковині окреслив закон, ухвалений буковинським сеймом 30 січня 1873 р. [49]; у Галичині — аналогічна крайова «устава», прийнята галицьким сеймом 2 травня 1873 р., а також крайові шкільні закони 1885, 1893 і 1895 рр. [46; 47].

У цих документах питанням жіночої освіти приділялася увага остільки, оскільки вони стосувалися:

- а) всеобучу дівчат у публічних (здебільшого мішаних) народних школах;
- б) організації та змісту навчання в жіночих виділових (горожанських) школах;
- в) т.зв. «доповняючої» (повторної, додаткової) початкової освіти 12-14-річних підлітків;
- г) навчально-виховної діяльності жіночих учительських семінарій.

У рамках реформ народної освіти в Австро-Угорщині були здійснені зміни і в галузі виховання дітей дошкільного віку та

підготовки для цієї мети фахівців, що відкривало широке поле для професійної та громадської діяльності жінок. Сутність цих змін розкриває розпорядження австрійського Міністерства віросповідань і освіти від 22 червня 1872 р., за яким на всіх землях імперії дозволялося створювати дошкільні заклади. Вони мали бути однаковими за характером (публічні та приватні), способом організації (зусиллями місцевої адміністративної влади, громадських організацій, окремих осіб — як самостійні інституції або на базі початкових шкіл) і підпорядкуванням (органам управління шкільництвом), але різні за метою, завданнями та засобами педагогічного впливу на вихованців. Типологія інституцій дошкільного виховання включала дитячі садки («фребелівські огороذجі»), які створювалися для допомоги заможним родинам у раціональному природовідповідному фізичному та розумовому розвитку і підготовці до навчання в школі 4-6-річних дітей; охоронки (згодом захоронки) для дошкільників аналогічного віку з найбідніших сімей — із метою догляду та прищеплення їм до чистоти і порядку, виховання добрих звичок, любові до праці. Для найменших дітей матеріально неспроможних батьків і покинутих немовлят віком до трьох років передбачалося відкриття ясел, які передавалися у відання правоохоронних органів і відомств охорони здоров'я та соціальної опіки.

Дане розпорядження визначало шляхи та форми підготовки вихователів для дошкільних закладів — у вигляді курсів на базі жіночих державних учительських семінарій (не більше 40 учениць віком від 16 до 30 років), або безпосередньо у взірцевих дошкільних закладах [50, 343].

Суттєвим внеском у розвиток дошкільних закладів на теренах Закарпаття виявився угорський закон від 1891 р. «Про дошкільне виховання» — перший у державі Габсбургів законодавчий акт, який задекларував обов'язковість підготовки дітей дошкільного віку до навчання в початковій школі у спеціально організованих закладах (дитячих садках, постійних і сезонних притулках), забезпечив наукові основи виховання

маленьких дітей (щоправда, заодно і їхню суцільну мадяризацію) та належний рівень фахової підготовки жінок-вихователів [51, 332; 52, 64].

Розширенню можливостей для подальшого інтелектуально-духовного розвитку громадян Австро-Угорської монархії мали сприяти насамперед положення законів і розпоряджень, які стосувалися заснування окремих «високих» (виділових і горожанських) початкових шкіл для дівчат-підлітків. Порівняльний аналіз вимог освітніх документів до шкіл цього типу підтверджує, що в меті й завданнях їх діяльності віддзеркалювалися, з одного боку, консервативні погляди на жінку як другорядного члена суспільства, з другого ж, — враховувалися новітні європейські тенденції, які змушували офіційну владу задовільняти її прагнення до духовного та економічного «усамостійнення». Так, галицька крайова «устава» від 2 лютого 1885 р. проголошувала, що навчання дівчат у виділових школах буде пристосовуватися до властивих цій статі задатків і відповідного становища жінки в сім'ї, спрямовуватиметься на її загальноосвітню підготовку з врахуванням практичних потреб [46, 77]. Аналогічно директива Міністерства освіти і культу Угорщини від 7 червня 1887 р. націлювала навчати дівчат доступного і корисного. Водночас угорська держава поклала великі надії на те, що лише освічене жіноцтво зможе добитися вагомих результатів для «нашої батьківщини» — Угорщини [48, 236-237]. Тобто горожанські школи розглядалися як осередки великодержавних шовіністичних намірів офіційної угорської влади.

Щодо середньої та вищої освіти жінки, то Австро-Угорська імперія була однією з останніх європейських держав, яка під тиском громадськості вирішила це питання на загальнодержавному рівні. Ще в 1866 р. у Відні сформувалося жіноче товариство («Wiener Frauen Erwerbsverein»), яке поставило за мету допомогти жінці у змінених економічних умовах; у 1870-х рр. з'явилися перші жіночі петиції до місцевих і центральних органів влади про відкриття в австрійській столиці гімназії для

дівчат. У 1888 р. віденське жіноче освітнє товариство («Verein für erweiterte Frauenbildung») розпочало систематичну послідовну боротьбу за гімназійну жіночу освіту та допуск жінок до університетських студій. Аналогічну діяльність у межах австро-угорської держави розгорнуло чеське та «мадярське» жіноцтво, а також освічена громадськість Галичини.

Так, 3 травня 1893 р. «внесок» до галицького сейму про необхідність заснувати в краї жіночу гімназію зробив посол Т.Окуневський. Проаналізувавши кількісний і якісний склад населення Галичини, особливості та результати змагань за середню і вищу освіту жінки в європейських державах, він дійшов однозначного висновку: жінка не поступається перед чоловіком нічим, а навіть перевершує його в духовній сфері, тому не може бути мови про її «несposібність» до більш високої освіти і наукової праці. Нашим обов'язком, підкреслював громадський діяч, є усвідомити цей факт і докласти «руки і серця» до позитивного вирішення проблем середньошкільного навчання жінок як підстави для здобуття університетської освіти [53, 99]. Заява посла була зроблена на фоні категоричної відмови австрійського Міністерства віросповідань і освіти відкривати окремі дівочі гімназії та низки статей у тогочасній польській пресі про «сміховинність» проекту жіночого середнього навчального закладу в Галичині. Водночас польське жіноцтво краю сприйняло її з піднесенням, і вже 20 травня того ж року 3 громадські організації жінок-польок у Львові («Читальня для жінок», «Товариство вчительок», «Товариство ощадності») направили петицію до сейму про вирішення справи жіночої гімназійної освіти [54, 89-90].

Питання про заснування дівочої православної школи вищого типу в Чернівцях підносили в цей час послі до буковинського сейму Є.Пігуляк і С.Смаль-Стоцький [55, 302]. Однак через небажання офіційної влади та нерозуміння самими українцями значення освіти для дівчини, констатував О.Маковей, «наше руське жіноцтво в Австрії» і наприкінці ХІХ ст. залишалося «в половині дороги»: не виховувалося ні на «давній газдині, ані на освічені дами» [56, 104].

Під впливом виступів визначних державних і громадських діячів, емансипаційних жіночих домагань офіційна влада змушена була визнати, що обмеження сфери діяльності жінки, основою якої виступає більш широка освіта, є яскравим виявом соціальної несправедливості. Як наслідок, наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. в австро-угорських чоловічих гімназіях за окремим дозволом освітніх міністерств обох частин імперії з'явилися перші учениці. Зокрема тижневик «Учитель» (1870, ч. 27, с. 107) повідомляв, що 1870 р. академічна гімназія у Відні мала в списках учнів трьох дівчат. Першою західною україночкою, яка в 1885 р. склала іспит зрілості у чоловічій гімназії Львова, була «кузинка» Н.Кобринської Софія Окуневська [57, 6]. У чернівецькій чоловічій гімназії перша українка – Климента Ганкевич, дочка відомого на Буковині громадського діяча К.Ганкевича, склала «матуру» лише в 1900 р. [58, 3].

Але тільки в 1896 р. уряд впритул зайнявся проблемами середньої жіночої освіти. Зміст державних документів із цього питання розкривають практично всі суспільно-політичні та культурно-освітні періодичні видання, зокрема й українські. Відповідні повідомлення у 1896 р. вмістили, наприклад, чернівецька «Буковина» [59, 3] та львівський «Учитель» [60, 172-174]. У них зазначалося, що 9 березня 1896 р. австрійське Міністерство віросповідань і освіти видало розпорядження (ч.1966) про допуск дівчат до іспитів зрілості в діючих чоловічих гімназіях на таких умовах:

1) якщо вони досягли 18 років життя;

2) коли вони пред'являть посвідчення про те, що приватно чи в інший спосіб здобули гімназійну освіту «в приписанім обсязі»;

3) якщо вони внесуть подання до Ради шкільної крайової про допущення їх до іспиту зрілості «в першій місяці другого півроку» того року, в якому виявили бажання скласти іспит.

Додаткове міністерське розпорядження 1896 р. обмежило попередньо наданий «привілей», визначивши в кожному з коронних країв по одній чоловічій державній гімназії, де дівчата

могли складати іспити зрілості. При цьому у двомовних провінціях ними мали бути окремі навчальні заклади для носіїв кожної з «краєвих» мов [61, 3]. Так, галичанок допускали до іспитів лише в гімназіях імені св. Анни в Кракові та Франца-Йосифа у Львові (польські), у львівських українській академічній і II німецькій державних гімназіях. За результатами позитивно складених платних іспитів із усіх гімназійних предметів дівчата отримували свідоцтво про середню освіту, однак без зазначення «зрілості до впису на університет» [60, 173].

Проте від офіційного дозволу про уможливлення гімназійної освіти жінки до масового середньошкільного навчання навіть представниць заможних верств населення в Австро-Угорщині так і не дійшло, а її становлення і розвиток пов'язані насамперед із приватною ініціативою жіноцтва. Практична реалізація цієї проблеми стикалася з труднощами навіть у найбільших містах держави. Підтвердженням цього є нарада, скликана у Відні 14 червня 1900р. Міністерством віросповідань і освіти Австрії. До участі в ній були запрошені визначні діячки австрійського жіночого руху (М.Гайніш, П.Гогенбрук), керівники і вчителі жіночих навчальних закладів вищого типу (тоді загальна їх кількість у Австрії становила 47), професори Віденського університету. У промові міністра віросповідань і освіти Гартеля зазначалося, що очолюване ним відомство не може задовільнити домагання «заможніших клас» про заснування державних жіночих гімназій [62, 1; 63, 2]. Головним підсумком наради стала спільна домовленість про запровадження такого типу жіночих шкіл, як шестирічні ліцеї (розпорядження Міністерства віросповідань і освіти від 11 грудня 1900 р., ч. 34551 [64, 2]). Ці навчальні заклади мали давати 10-16-річним дівчатам освіту, відповідну до їх «жіночого покликання», готувати до опанування професій, які «відкриті жіночій статі соціальними умовами ...» [10, 75]. У навчальних планах жіночих ліцеїв (як і виділових шкіл) переважали дисципліни гуманітарного циклу (релігія, польська, німецька, французька мови, відомості зі світової літератури та культу-

ри, історія, географія). Водночас у більшому обсязі вивчалися природничі дисципліни та предмети математичного циклу, тобто навчальний план ліцеїв наближався до планів гімназій і реальних шкіл [65, 41].

На цій основі жіночі ліцеї виявилися «певною підвалиною» для подальшої загальної та фахової вищої освіти [66, 1]. Щоправда, їх успішне закінчення давало змогу вступати до університетів лише на правах «надзвичайних» слухачок або уможливлювало (в разі складання кваліфікаційних іспитів) самостійну вчительську працю в початковій ланці освіти.

Отже, поруч із передбаченою шкільними реформами кінця 1860-х рр. «високою» початковою жіночою освітою у виділових (горожанських) школах, наприкінці ХІХ– на поч. ХХ ст. в Австро-Угорській імперії вирішується питання про уможливлення жінкам здобуття середньої освіти, що було формальною підставою для продовження навчання у її вищій ланці. Проте шлях до неї виявився ще довшим і складнішим, ніж до гімназійного навчання.

Перші спроби практичного вирішення цього питання в австро-угорській державі (як і проблеми гімназійної освіти) припадають на кінець 1860-х – початок 1870-х рр. Так, у 1870 р. лекції з філософії, літератури і хімії у Празькому університеті відвідувала уродженка Чернівців «дівиця» Рубінштейн. У 1880 р. дозвіл на здобуття лікарського фаху в Краківському університеті (як «госпітантка») виборола Л.Куммерсберг [27, 258]. Першою представницею західноукраїнського жіноцтва, яка «зложила докторат» в університеті у Цюриху і 1894 року здобула лікарський диплом, стала вже згадувана С.Окуневська [57, 6]. І хоч зазначені факти були винятками, вони стимулювали громадську й офіційну думку до розв'язання цієї проблеми. 18 листопада 1895 р. цар Австро-Угорщини дозволив університетам допускати жінок до студіювання на філософських (готувалися педагоги середніх шкіл і вчительських семінарій), медичних і фармацевтичних факультетах (відділеннях) університетів. На цій основі були оприлюднені спеціальні

директиви вченим радам університетів щодо практичного втілення наданого дозволу: Міністерства освіти і культу Угорщини – 19 грудня 1895 р. (№72.039), австрійського – 23 березня 1897 р. (№1.7155) (Додаток 2.А) [48, 358-366; 67, 427-428; 68, 267-268].

Таким чином, формально подоланою виявилася і ця проблема, хоча практичне втілення її в життя, аналогічно до середньої освіти жінки, стикалося з труднощами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Навіть знані австрійські вчені й письменники сприймали нові урядові кроки неоднозначно. Їхні сумніви стосовно доцільності вищої освіти жінки зводилися до таких міркувань:

- чоловіки відзначаються більшою постійністю, жінка ж є «хитка і неконсеквентна»;
- у чоловіків розум панує над почуттями, у жінок – навпаки;
- чоловічий розум здатний до більш глибокого аналізу суті речей, а жіночий є поверховим («узгляднює більше зверну сторону»).

На цій підставі «вчені мужі» прагнули довести, що «наплив» жінок до вищих навчальних закладів, а згодом до видів діяльності, які завжди були прерогативою чоловіків, приведе до «пересічності, шабляновости» [66, 1]².

Натомість прогресивна громадськість Австро-Угорщини схвально сприйняла зазначені урядові ініціативи. Виступаючи на «докторикації» першої жінки-лікаря в Австрії баронеси Г.Поссенауер-Егрентгаль, ректор Віденського університету Рейніш зокрема зауважив: «цісареві» й королеви зробили себе сильними й мудрими в ділах, чому й інші жінки не могли б «правити в науці?» [70, 137].

² Показовою щодо оцінки спроможності до вищої освіти жінок у Російській імперії є виявлена у фондах Національної бібліотеки ім. В.Вернадського промова професора університету св.Володимира в Києві О.Шклярєвського, виголошена 9 січня 1874 р., під назвою: «Об отличительных свойствах мужского и женского типов в приложении к вопросу о высшем образовании женщин» [69].

Конституційні положення, певні дипломатичні «уступки», передбачені шкільним законодавством і розпорядженнями урядів австрійської та угорської частин монархії Габсбургів, у цілому позитивно відбилися на розвитку жіночої освіти в усіх регіонах держави. Проте імплементація їх на українських етнічних територіях до останніх днів функціонування Австро-Угорщини штучно обмежувалася і носила виразно антиукраїнський характер.

У Закарпатті в 1868/1869 н.р. (першому році втілення в життя освітнього закону Й.Етвеша) діяли 473 народні школи, призначені для дітей обох статей: 268 (56%) – з «руською» (українською) мовою навчання, 55 (12%) – «русько-мадярських» і 114 – угорськомовних. У 1874 р. загальна кількість навчальних закладів цього типу зросла до 571, українських у їх складі – до 313 (близько 55%), двомовних – до 82 (понад 14%), а з угорською мовою викладання навіть знизилася: було 114, стало 113.

Водночас у 73 селах краю взагалі не було шкіл [4; 31, 40-41].

Негативні процеси, пов'язані з реалізацією доповнень до закону Й.Етвеша 1879 р. та шкільного закону 1907 р., докорінно змінили ситуацію в початковому шкільництві Закарпаття. У 1894/1895 н.р. кількість українських шкіл порівняно з попереднім 20-річчям знизилася більш, ніж учетверо (74), угорськомовних зросла в 3,3 рази (375), українсько-угорських – удвічі (167) [4, 50]. У 1907/1908 н. р. із 41584 українських дітей 86,2% навчалися у «мадярських» школах [71, 8].

Через п'ять років превалювання шкіл з угорською мовою викладання стало ще разючішим: 634 угорськомовні навчальні заклади проти 61 українського. Як наслідок, в окремих регіонах краю (Воловеччина, Рахівщина, Тячівщина) неграмотність досягла 90 і більше відсотків [72, 47].

Але найскладнішими для української школи й української мови як предмету навчання в Закарпатті виявилися роки Першої світової війни. У 1916 р. замість кирилиці було запроваджено латинську абетку. Статистика за 1917/1918 н.р. (останній рік «мадярської» влади в краї) подає такі дані: всього

317 народних шкіл із 893 угорськомовними відділами. Українська мова (фактично «русинський» діалект) вивчалася як предмет лише в 34 греко-католицьких церковних школах [73, 123-124; 74, 242]. При цьому кількість дівчат у них була мінімальною [75, 247].

Офіційний курс на мадяризацію шкільництва держави, де кожен четвертий мешканець був неугорцем (5 млн. осіб на 19 млн. загалом) активно підтримували угорські вчителі. Так, 2 липня 1896 р. шкільний конгрес у Будапешті за участю міністра освіти і культу Угорщини Д. Влашича погодився з його вимогою: навчати так, щоб усі учні були «пропитані мадярсько-государственной идеєю», і та «національная» точка зору мала пронизувати весь навчально-виховний процес. Міністерство щороку виділяло спеціальні кошти для преміювання вчителів, які досягли високих показників у навчанні дітей угорської мови в школах із рідною мовою викладання [76, 1].

Успішним засобом денаціоналізації виступали горожанські жіночі школи, які відкривали держава та громадські організації. Перша в Закарпатті школа цього типу була заснована 1873 р. в українському місті Берегові угорським жіночим товариством. 1874 р. у Великому Березнові відкрилася перша в краї державна дівоча горожанська школа з угорською мовою навчання, де працювали три вчительки [4, 49]. Згодом аналогічні навчальні заклади постають у Виноградові (1881), Мукачеві (1882), Хусті (1907): всього перед Першою світовою війною в Закарпатті діяли 9 горожанських угорськомовних шкіл – три чоловічих і шість жіночих, і лише одна – «греко-католицька», заснована 1877 р. в Ужгороді, де вивчалася «русинська» мова. На всій території «угорської корони» впродовж 1869-1917 рр. було відкрито 550 горожанських шкіл – 210 чоловічих і 310 жіночих, що свідчило про велику увагу офіційної влади до освіти жінки як важливого чинника утвердження «мадярського духу» [4, 57].

Викладене засвідчує про те, що при загальній тенденції до розширення мережі початкового шкільництва взагалі та

жіночого вищого типу в його складі зокрема чітко викристалізувався і набрав загрозливого для української національної меншини вираження процес її денаціоналізації, широко ініційований і підтримуваний державою.

Тенденція безпощадної та невмолимій мадяризації українського населення Закарпаття особливо простежувалася в середньому шкільництві. Із 185 шкіл цього типу в усій Угорщині у 129 мовою викладання наприкінці ХІХ ст. була угорська, 45 діяли як двомовні, 7 – з німецькою та 4 – з румунською мовами викладання. Два мільйони словаків і майже півмільйона українців, стільки ж сербів у складі угорської частини імперії Габсбургів не мали жодної гімназії чи реального училища з рідною мовою навчання [77, 1-2]. У 1882-1883 н. р. серед 36866 учнів гімназій Угорщини було лише 11 українців, через 15 років цей показник зріс до 101 [45, 58-59].

За таких умов вплив української громадськості на стан шкільництва в Закарпатті був значно обмеженим, ніж у Галичині й на Буковині, а незначний прошарок освічених жінок-українок так і не зміг розгорнути роботу, аналогічну до організованої галицько-буковинським жіноцтвом.

На Буковині в час її виділення в окремих «коронний» край Австрійської імперії (1861) функціонувало 38 народних шкіл: 4 головні та 32 тривіальні, призначені для дітей обох статей [8, 43]. Оскільки більшість із них мала строго віроісповідний католицький характер, то навчання тут українських дітей (переважно православних) було обмеженим. Як зазначалося у звіті про діяльність польських добродійних товариств на Буковині, коли вона «творила єдине адміністративне ціле з Галичиною», то в буковинських школах досить сильними були саме польські впливи [78, 146].

У 1869 р., тобто в році прийняття австрійського шкільного закону, кількість народних шкіл на Буковині сягнула 152, але їх відвідували тільки 11% «школоповинних» дітей. У наступні роки мережа початкового шкільництва краю постійно зростала, проте охоплення дітей шкільного віку навчанням у

цей період суттєво не змінилося і коливалося в межах 13% – 17% (1871-1875 рр.) [8, 184].

Через 20 років після початку реформи освіти в Австро-Угорщині (1889/1890 н.р.) народне шкільництво Буковини характеризували такі показники: всіх публічних шкіл 284, серед них 99 (майже 35%) українських, 89 (31%) – з румунською мовою викладання, решту – утраквістичні. Крім того, в краї діяли 19 приватних (неукраїнських) навчальних закладів [79, 2-3].

У всіх типах народних шкіл у 1889/1890 н.р. навчалось 23305 хлопчиків і 17877 дівчаток (близько 60% і 46% від числа зобов'язаних). На фоні цієї статистики значно нижчим було охоплення шкільним навчанням дітей українців: воно становило 35,5% [8, 44]. У школах краю того ж року працювали 256 учителів, 24 з-поміж яких навчали дітей української мови. Проте лише 8 із них були «здібні» до її викладання, інші 16 ледве вміли по-українськи читати й писати, розмовляли «спольшеним язиком» [80, 1].

Суттєвий поступ буковинського шкільництва відбувся в наступному десятиріччі. На межі ХІХ-ХХ ст. на Буковині діяли 362 народні публічні школи, серед них 147 (40,5%) – з українською мовою викладання. Із загального числа шкіл 16 були дівочими, а 330 призначалися для дітей обох статей. Кількість приватних початкових шкіл зросла до 23: 5 дівочих, 5 чоловічих і 13 коєдукаційних – всі неукраїнські. Показник відвідування публічних і приватних шкіл зріс, проте і в 1900 р. із 92275 дітей початкового шкільного віку 33000 все ще не були охоплені шкільним навчанням [81, 3].

Однак жіночих шкіл, аналогічних до горожанських у Закарпатті, на Буковині не існувало й на початку ХХ ст. Їх заміняли три дворічні курси «вищої науки дівочої», засновані в Чернівцях, Сторожинці й Сучаві. Вищепроаналізовані державні документи, що стосувалися середньошкільного навчання дівчат, уможливили створення тут шестикласних дівочих ліцеїв реального характеру, які давали незакінчену загальну

середню освіту [10, 75]. У 1900 р. в складі слухачів Чернівецького університету (381 особа) з'явилися 4 жінки [82, 2].

На завершальному етапі перебування краю в складі Австро-Угорщини на Буковині було 216 українських (за іншими даними – 218) і 16 українсько-німецьких народних шкіл, де навчалися 44811 учнів і працювали 873 вчителі, 5 українських і 1 українсько-німецька гімназії, серед них – дві приватні дівочі (Кіцмань, Чернівці), 3 учительських семінарії, дві з яких призначалися для дівчат (зокрема й українська приватна, заснована буковинським товариством «Українська школа») [83; 673, 690; 84, 280]. Із розрахунку на кількість мешканців-українців цей показник виявився найвищим серед усіх західноукраїнських земель – і щодо початкової, і щодо середньої освіти. На нашу думку, цим значною мірою пояснюється активізація з початку ХХ ст. організованої діяльності українського жіноцтва Буковини.

Яскравою ілюстрацією дискримінаційної суті загальнодержавного освітнього курсу та особливо крайових шкільних законів виступає офіційна статистика народного шкільництва Галичини. За її даними, в першому році діяльності (1868) Рада шкільна крайова «застала» тут 2476 народних шкіл: 81 – вищого типу, 1961 – тривіальну і 427 «нерегульованих» і «незабезпечених» парафіяльних. При цьому парафіяльні та тривіальні школи могли відвідувати діти обох статей, а для практичної підготовки дівчат гміни (особливо західних повітів краю) утримували у тривіальних навчальних закладах учительок ручних робіт «за скромną гетунерасу» (за скромну винагороду – З.Н.). Крім того, в Галичині працювали 1360 додаткових (недільних) шкіл для підлітків вище 12 років життя [85, 1-7].

Таким чином, одна народна школа припадала на 2000 мешканців, тоді як у Пруссії – на 682, у Франції – на 501, у «чехах» – на 352 (водночас у Російській імперії – на 7260) [86, 7-8].

Жіноче початкове шкільництво краю в 1868/1869 н.р. включало 61 навчальний заклад, серед них сім шкіл вищого типу, що працювали за окремими планами, переважно в

польських повітах Галичини: шестикласні Сестер бенедиктинок у Львові, Перемишлі й Станятках; три п'ятикласні на базі латинських костелів Кракова та аналогічна – в Старому Санчі. Три-чотирикласні жіночі школи діяли здебільшого на східно-галицьких землях – 42 із 54 загалом: у Бережанах, Борщеві, Бродах, Бучачі, Галичі, Дрогобичі, Збаражі, Золочеві, Калуші, Коломії, Кутах, Львові (15), Миколаєві, Сокалі, Снятині, Станиславові, Теревовлі та інших містах краю [85, 7].

Якщо із вищезазначеної загальної кількості публічних шкіл було 1293 (48 %) із українською мовою викладання, то серед жіночих вищого типу – жодної української.

Офіційна шкільна статистика підтверджує, що початкові школи Галичини в 1868/1869 н.р. відвідували 163917 дітей, або 43% від усієї кількості офіційно зареєстрованих «школоповинних» (380530, хоч, за даними Д.Вінцковського, ця цифра реально сягала 750000 дітей 6-12-річного віку [87, 13]). З усіх австрійських країв цей показник був тоді нижчим лише на Буковині та в Далмації (11%).

Щодо підготовки вчителів, то в семи препаандах при головних школах краю в 1868/1869 н. р. навчалися 244 особи, ще 153 здобували учительський фах приватно, проте українок у їх складі практично не було [85, 22].

Перелом у розвитку шкільництва Галичини польські дослідники (Я.Гулевич [27], Ф.Майхрович [86]) пов'язують із ухваленням крайового шкільного закону 1873 р. У 1873/1874 н.р. на 5,4 млн. мешканців краю (5936 гмін) було 2764 публічних початкових шкіл (приріст – 297): 1537 – з українською, 1117 – з польською, 110 – з німецькою мовами викладання. Із 892184 дітей, зобов'язаних до систематичного шкільного навчання, школу відвідували більше 480800 (відповідно майже 251600 хлопчиків і понад 229000 дівчат). Кількість окремих чоловічих публічних шкіл зросла до 70, а жіночих – до 72, серед них, як і раніше, не було жодної української [88, 5-6].

Як писав Д. Лукіянович, попри запроваджену в 1873 р. примусову освіту для дівчат, «нікому тоді не приходило на думку заводи-

ти окремі для них школи, тим більше, що малим і незасібним громадам важко було збудувати хоч би одну школу...» [89, 287].

Упродовж наступних 15 років розвиток початкового шкільництва в усій Галичині характеризувався такими даними:

– 1878/1879 н.р. – 79 чоловічих, 65 жіночих і 2444 мішаних шкіл;

– 1883/1884 н.р. – відповідно 79, 68 і 2751;

– 1888/1889 н.р. – 86, 79, 3203 [90, V-XXII].

За аналізованих 10 років число українських шкіл зросло на 89 і в 1888/1889 н. р. становило 1755 (проти 1492 із польською та 33 з німецькою мовами викладання) [90, X]. Кількість дітей 6-12-річного віку, «записаних» до публічних початкових шкіл, – відповідно з 562393 у 1878/1879 н. р. (понад 290000 хлопців і 271533 дівчат) до 728328 у 1888/1889 н.р. (майже 370000 хлопців і більше 359000 дівчат) [90, XX].

При суттєвому зростанні мішаних (коєдукаційних) елементарних шкіл, загальний приріст окремих чоловічих і жіночих більш високого типу виявився мінімальним. У 1888/1889 н.р. на 79 державних жіночих початкових навчальних закладів було сім віділових шкіл (відповідно до діючих приписів – у великих містах краю: Львові (2), Жешуві (Ряшеві), Кракові, Станиславові, Тарнові, Тернополі). Серед них – жодної української, лише в Станиславові й Тернополі українська мова вивчалася як предмет. Її «становище» стосовно інших дисциплін видно з навчального плану першої жіночої віділової школи м. Станиславова: якщо на польську мову в різних класах відводилося від 4 до 12 год. на тиждень, починаючи з першого року навчання, на німецьку – 4-5 год., починаючи з третього класу, то на українську – 2-3 год. – з другого класу [32, 90].

Того ж року в Галичині налічувалося 75 жіночих, 18 чоловічих і 109 мішаних приватних шкіл, однак у жодній із них українська мова не була «викладовою» і навіть не вивчалася як навчальний предмет [90, V-XVIII].

Головними осередками освіти дівчат залишилися найбільші міста краю, передусім Львів, що підтверджують дані *Таблиці 1*.

Жіночі школи міста Львова у 1874-1885 рр.

№	Назва школи	Кількість учениць											К-сть класів	
		1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884		1885
1	Міська віділова							965	1036	1038	1089	894	941	15
2	ім св Анни	299	407	427	513	548	601	592	591	614	630	621	626	11
3	ім св Антонія	170	237	249	209	245	286	293	243	267	269	278	302	6
4	ім Чацького							254	528	716	790	789	678	13
5	ім царської Єлизавети	256	392	402	399	524	664	462	546	591	627	689	622	13
6	ім св М-Магдалини	143	145	137	186	229	224	218	239	259	259	266	281	6
7	ім св Мартина	310	294	323	419	443	453	474	507	547	567	520	482	10
8	ім св Миколая										48	56	49	1
9	ім св Софії											32	35	1
	Разом:	1178	1475	1538	1726	1989	2228	3258	3690	4032	4249	4145	4016	76

[31, узаг.]

Як видно з таблиці, за 10 років, що передували розгортанню в краї організованої діяльності українського жіноцтва, кількість початкових шкіл для дівчат у галицькій столиці зроста майже вдвоє, а учениць у них – більш, ніж утворює. Проте всі школи були польськомовними, число українок у них не перевищувало 6-10%. Так, у 1896 р. львівські жіночі школи відвідували 680 «русинок», але лише 200 з них були ученицями вищих класів віділових шкіл [91, 108].

У 1906/1907 н. р. у Львові діяли 40 державних початкових шкіл, серед них 20 жіночих вищого типу з польською мовою викладання (найвідоміша – віділова ім. королеви Ядвиги, реформована на лицей), 9 чотирикласних і 3 мішаних народних школи, в т. ч. – одна українська – імені М.Шашакевича. Тут навчалися 9952 дівчинки. Крім того, ще 2336 дівчат «записалися» до приватних початкових шкіл. На зазначену кількість учениць представниці греко-католицького віросповідання становили 12,7% [92, 148-150].

Аналогічні тенденції після освітніх реформ у Австро-Угорщині простежуються і в розвитку мережі публічних жіночих шкіл Станиславова, основні параметри якої розкриває *Таблиця 2*.

Таблиця 2

Жіночі (коєдукаційні) публічні початкові школи м. Станиславова в межах Австро-Угорщини

№ з/п	Назва школи	Рік заснування	Мова навчання	К-сть учениць перед Першою світ. війною
1	Віділова жіноча школа ім. королеви Ядвиги	1787 (1877) ³	нім. з 1867 р – пол.	1021
2	Віділова жіноча школа ім. королеви Софії	1892	пол.	709
3	Народна жіноча школа ім. К.Гофман	1895	пол.	630
4	Народна жіноча школа ім. М. Конопницької	1895	пол.	> 600
5	Народна жіноча школа ім. З.Красінського	1912/1913	пол.	?
6	Народна коєдукаційна школа ім. св. Станислава	1895	пол.	83 (із 200 загалом)
7	Народна коєдукаційна школа ім. св. Йосифа	1895	пол. (з 1912/1913 н.р. – 1 клас з українською мовою навчання)	248 (із 510 загалом)
8	Народна мішана школа ім. Т.Костюшки	1913	пол.	119 (із 233 загалом)

[32, узаг.]

³ Рік реформування школи у віділову.

Отже, напередодні Першої світової війни у п'яти жіночих і трьох коєдукаційних (мішаних) школах Станиславова навчалися понад 3400 дівчат. Кількість українок коливалася в них у межах 5-10%, що свідчило про виразно денационалізуючий освітній курс держави щодо української національної меншини.

Важливі тенденції у розвитку початкової освіти в краї розкривають дані, узагальнені на основі офіційної статистики та наведені в *Таблиці 3*.

Аналіз показників таблиці підтверджує, що при загальному розширенні мережі народного шкільництва невирішеною проблемою до кінця австро-угорської державності залишалося виконання проголошеного реформою початкової освіти курсу на загальний всеобуч дітей. 11 відсотків 6-12-річних галичанок і перед Першою світовою війною перебували поза народною школою, поповнюючи ряди анальфabetів.

Ще гіршим виявився показник охоплення «доповняючою наукою» 12-14-річних підлітків: у 1888/1889 н.р. її не отримували 50% дівчат цієї вікової категорії, через 25 років – 28% [90, 27]. Це зумовлювало нижчий, ніж серед чоловіків, рівень грамотності жінок: у 1890 р. на 100 осіб 6-20-річного віку неграмотними були 64,9 представників чоловічої та 71,6 – жіночої статі; вище 20-річного віку вміли читати і писати 24,4% чоловіків і лише 13,4% жінок. Найгірший стан елементарної освіти виявився у повітах Східної Галичини – в середньому 80% її населення було неграмотним, тоді як у західній частині краю цей показник коливався в межах 60-65%. У 1900 р. анальфабетами залишалися 30,6% жінок Західної та 82,3% – Східної Галичини. Двадцятивідсоткова різниця у рівні грамотності українців і українок зберігалася і перед Першою світовою війною – відповідно 60% і 80% [97, 533-535].

З огляду на викладене закономірним є вибір уже першими українськими жіночими організаціями такого напрямку діяльності, як відстоювання права української дитини на повноцінне рідномовне початкове навчання та освіти більш високого рівня, пошук альтернативних шляхів її здобуття, передусім шляхом заснування приватних інституцій, і самоосвіти.

Таблиця 3

Початкове навчання дівчат у школах Галичини (1888-1912 рр.)

№ п/п	Навчальні роки	Дітей віком від 6 до 12 р.*	Тип і характер школи										Всього учениць у різних типах поч. шк. (в %)	Отримув. освіти вдома	Не були охоплені жодними формами навчання
			Дівчат	Державні		Віросповідні			Приватні			Інші			
				жіночі	мішані	жіночі	мішані	жіночі	мішані	жіночі	мішані				
1	1888-1889	728328	359380	82	3204	6	90	45	4	24	15	206884 (57%)	3484	149012 (41%)	
2	1894-1895	836480	415125	97	3448	5	87	42	2	22	16	279673 (67%)	3921	131531 (32%)	
3	1904-1905	1018353	501446	173	4081	3	86	47	5	13	15	397481 (79%)	3997	99968 (20%)	
4	1908-1909	1164226	572262	192	4621	3	83	50	6	13	20	47989 (83%)	3062	93211 (16%)	
5	1911-1912	1303436	644080	203	5181	3	93	47	6	12	24	570385 (88,9%)	2872	70723 (11%)	

* Без даних гмін, у яких не було шкіл (наприклад, на кінець 1911/1912 н.р. у 36 повітах Галичини значилися 146 гмін без шкіл).

[90; 93-96, узаг.]

Широкий конституційно-реформаторський рух, започаткований у австро-угорській державі в 1860-х рр., позначився і на розвитку середньої освіти в Галичині. Проте, як і на інших західноукраїнських землях, він мав антинаціональний характер, а, крім того, не вирішував проблем середньої жіночої освіти. За 50 років «конституційної ери» українці Галичини домоглися заснування п'яти державних чоловічих гімназій, тоді як поляки – 70 [98, 7]. Якщо в 1854 р. у гімназіях Східної Галичини навчалися 1121 українець, 1076 поляків, 239 євреїв і 247 німців, тобто на сто гімназистів 42 представники українського населення [99, 159], то через 20 років у 17 класичних і 4 реальних гімназіях та 6 реальних школах – відповідно 6253 представники «латинсько-го» обряду і 1616 «грецького» [100, 9].

Лише з початку ХХ ст. в середньому шкільництві спостерігаються зрушення: в 1907/1908 н.р. число української молоді серед учнів гімназій сягнуло майже 22% від усієї їх кількості. У 1913/1914 н.р. в українських державних чоловічих гімназіях Вижниці, Коломиї, Кіцманя, Львова, Перемишля, Станиславова, Тернополя здобували середню освіту 4522 юнаки, ще 1643 – у приватних гімназіях (Вашківці, Городенка, Збараж, Копичинці, Рогатин, Чортків, Яворів). Але дівчата-українки у складі учнівського колективу були винятковим явищем, а єдина українська приватна гімназія Сестер василіянок, заснована у Львові 1906 р. (перед I Світовою війною тут навчалось 190 дівчат (Додаток 2.Б) [101-104]) і два гімназійні класи у Станиславові не могли задовільнити їхньої потреби у середній освіті [105, 7].

Власне, жіночі гімназії були рідкістю навіть для представниць «привілейованих» народностей у складі Австро-Угорщини. Так, перший на теренах Східної Галичини приватний польський жіночий заклад цього типу ім. Ю. Словацького постав у Львові лише в 1902 р. зусиллями спеціально створеного «Товариства приватної жіночої гімназії» на чолі з Р.Нусбаумовою та К.Холоневською [106, 2]⁴.

⁴ Для порівняння: перша жіноча гімназія в Києві постала 1859 р.; у 1884 р. тут було уже 5 дівочих гімназій. На цій підставі М.Грушевський у першій книзі «Записок НТШ» за 1897 р. правомірно зазначав: у справі жіночої освіти австрійська Україна зосталася позаду України російської.

В наступні роки аналогічні навчальні заклади були відкриті в Перемишлі (1903), Станиславові (1904), Стрию (1907), Дрогобичі (1912) [107, 135; 108, 65-67; 109]. Однак лише деякі з дівчат-українок «пробивалися» до них на навчання.

Основним джерелом середньошкільних фахових знань для дівочої молоді Галичини і в останні десятиліття Австро-Угорської монархії залишалися державні учительські семінарії. Проте і тут українки були на другому плані: польки приймалися на навчання «в порядку річи», українки – як виняток.

Незадовільна постановка середньої освіти стала причиною мінімального представлення дівчат в університетах: до Першої світової війни у Львівському університеті вищу освіту здобули не більше 50 українок (і це в той час, коли серед 8 австрійських університетів Львівський посідав друге після Віденського місце за кількістю студенток) [110; 174, 177]. Це дало їм змогу працювати в українській гімназії Сестер василіянок у Львові (на початку 1920-х рр. – 13 жінок), у жіночому ліцеї Перемишля, у приватних жіночих учительських семінаріях краю.

Як бачимо, реформи освіти в монархічній австро-угорській державі кінця 1860-х – початку 1900-х рр. суттєво не змінили ставлення до освіти представниць української національної меншини, що спричинило потребу в їхній самостійній освітньо-виховній діяльності.

2.1.3. Польсько-румунсько-чехословацька доба (1919-1939 рр.)

Освітня політика держав, у складі яких у міжвоєнний період опинилися колишні півавстроугорські та частина підросійських українських земель, визначалася (як і в недавній імперії Габсбургів) відповідними законодавчими актами, передусім конституційними нормами.

Згідно з конституцією Чехословацької Республіки 1920 р. Закарпаття (Підкарпатська Русь) отримало власний парламент, до компетенції якого належали питання мови, шкільництва та релігійних вірувань. Для вирішення освітніх проблем в Ужго-

роді було створено т. зв. Шкільний реферат на правах відділу Міністерства шкіл і національної освіти [72, 3]. Першим його керівником став визначний чеський педагог Й. Пешина, який сповідував ідею Я.А. Коменського про рідну мову як основу навчально-виховного процесу. Найважливішим завданням головний орган управління шкільництвом краю визначив реорганізацію колишніх угорських шкіл в українські «з місцевим говором як навчальною мовою» [75; 246, 250] для «демадяризації» корінного населення і піднесення культури «тутешнього занедбаного народу» [111, 5]. Це започаткувало нову сторінку в історії української школи в Закарпатті.

Конституція відродженої польської держави (1921) формально проголосила право національних меншин засновувати школи, добродійні установи, опікунсько-виховні заклади, здійснювати нагляд за їх роботою, вільно вживати в них рідну мову, сповідувати свою релігію [112, 11]. Але на практиці стрижнем внутріполітичної діяльності Речі Посполитої стало «винародовлення» національних меншин, а її найяскравішим виявом представники педагогічної думки того часу (І. Герасимович, І. Ліщинський, К. Малицька, С. Русова, С. Сірополко) справедливо вважали ставлення до українського шкільництва [113-117; 45].

Румунія, проголосивши конституцією 1923 р. єдність і неподільність держави, «вигадала теорію», за якою українці окупованої Буковини вважалися румунами, що «забули свою прадідівську мову». Відповідно розпочався тотальний наступ на все українське, передусім на місцеві рідномовні школи [83, 671].

Проаналізуємо більш детально спільне й відмінне в культурно-освітніх процесах Західної України 1920-х -1930-х рр. із акцентуванням на «жіночих» проблемах.

Позитивним слід вважати рішення урядів поставстроугорських держав про загальнообов'язковість, безплатність і безстановість початкового навчання дітей обох статей, їхнє право продовжувати студії в усіх типах навчальних закладів, тобто формальне вирішення головних освітніх домагань

жіноцтва у межах Австро-Угорської імперії. Водночас, як і в попереднє півстоліття, ситуація з впровадженням позитивних державних ініціатив у практику навчання та виховання українців, особливо польським і румунським окупаційними режимами, залишалася відмінною від представників пануючої нації, суттєво різнилися їхні можливості та результати як у межах усього регіону, так і в окремих краях у складі одного політичного анклаву (Східна Галичина, Волинь, Полісся).

Так, народне шкільництво Закарпаття характеризували :

- стабільно висхідний розвиток (найвищий за темпами серед інших провінцій ЧСР);
- зростання в його складі мережі «підкарпатських» (українських) навчально-виховних інституцій;
- збільшення в них числа українських дітей.

Зазначені тенденції підтверджують дані *Таблиці 4*.

Таблиця 4

Розвиток дошкільних закладів і початкових шкіл у Закарпатті (1920-1938 рр.)

№ з/п	Навчально-виховні заклади	Кількість /серед них укр.			Вихованців/серед них укр.		
		1920 р.	1931 р.	1938 р.	1920 р.	1931 р.	1938 р.
1.	Дитячі садки	46/33	102/45	?	1654/ 1101	5342/248	?
2.	Народні школи	475/231	727/425	809/469	53241/ 36832	112484/ 75580	148865/ 106444
3.	Горожанські (виділові) школи	10/2	18/6	52/23	1651/?	7247/ 2714	12127/ 6485
	Разом :	531/356	847/486	861+?/ 492+?	56546/ 39933	125083/ 80774	160992+?/ 112229+?

[72-73; 118, узаг.]

Статистика за 1931/1932 н.р. показує, що українські навчально-виховні інституції в системі освіти краю становили: народні школи – 60,5 % ; міські виділові – 47 % ; середні – 44,4 % ; учительські семінарії – 75 % ; фахові школи – 40 %. Кількість учнів-українців у них коливалася в межах 48,9 % (фахові школи) – 76,1 % (учительські семінарії) [119, 16].

За 10 років після входження Закарпаття до складу ЧСР у 2,5 рази зросла кількість учителів підкарпатських шкіл (496 у 1920 р., 1270 – на початку 1931-1932 н.р., з-поміж них – 980 українців) [72, 23].

Надаючи великого значення загальній і «господарській» підготовці дівчат, Шкільний реферат організував до 1930 р. 10 річних курсів жіночих робіт, де працювали 132 вчительки (проти 16 в 1920 р.) [72, 16-17], а також дві українські жіночі школи домашнього господарства [73, 127]. «Наука» жіночих ручних робіт, зокрема шиття, запроваджувалася і в народні школи, а спеціальна референтка у Шкільному рефераті п. Тушева дбала про те, щоб «вчительки використовували всюди місцеві народні мотиви у вишивках»; у 1922-1923 рр. вона організувала для цього вакаційні курси ручних робіт [120, 83].

Проте не нижчими темпами розвивалося в Закарпатті і чеське шкільництво. Якщо в 1920 р. тут було лише 4 чеських дитячих садки (151 дитина), то через 10 років – уже 43 із 1989 вихованцями. За цей період кількість народних шкіл із чеською мовою викладання зросла з 22 до 158, число учнів у них збільшилося майже в 10 разів (1786 і 17298), а вчителів – у 17 (25 і 449 осіб). У 1920 р. діяла одна чеська горожанська школа, у 1931 р. – вже 14, а в 1938 – 24, тобто більше, ніж українських [118, 95].

Це свідчило про зростання спроб чехізації населення краю. Крім того, офіційній шкільній владі не вдалося залучити до початкового навчання всіх дітей шкільного віку, насамперед через брак приміщень і вчителів, значну віддаленість населених пунктів і протяжність районів, а також бідність русинів-українців. У 1922 р. кількість дітей, не охоплених по-

чатковою обов'язковою освітою, становила 35835, у 1934 р. – близько 6000 [121, 168].

Значно нижчими виявилися і темпи зростання загальної та фахової (зокрема педагогічної) середньої освіти української молоді. У 1920 р. в краї функціонували три «підкарпатські» реальні гімназії та стільки ж учительських семінарій (державна у Мукачеві, дві приватні в Ужгороді), де навчався 671 учень, серед них 558 представників української національності. До 1931 р. додатково було відкрито лише одну державну гімназію; загальна кількість українців-«середньошкільників» сягнула 1964 [72, 37], а викладачів – 220 (українців у їх складі – 97) [122, 23]. У 1938/1939 н.р. в Закарпатті працювали 8 гімназій (5 українських) і 5 учительських семінарій (4 – з українською мовою викладання, серед них, як і раніше, одна жіноча, що належала греко-католицькому єпископату в Ужгороді) [73, 123]. На відміну від періоду угорського домінування в краї, коли лише одиниці з-поміж дівчат мали доступ до гімназійної освіти, у межах ЧСР їхній відсоток у середніх навчальних закладах на початку 1930-х рр. досягнув 40 % [72, 32].

До кінця підпорядкованості Закарпаття Чехословацькій республіці місцева шкільна влада штучно підтримувала мовний хаос, на що вказують факти вживання у тогочасній офіційній літературі термінів «підкарпаторуський», «руський», «русинський», «малоруський» для означення національної приналежності та мови автохтонного населення краю [74, 244]. Особливо проблематичною «язва москвофільства» виявилася в середніх школах краю: у 1920 р. із 50 викладачів навчальних закладів цього типу 6 причисляли себе до «великоросійської», стільки ж – до «малоросійської» національностей; у 1937 р. – відповідно 7 і 13 [72, 38]. Однак місцеві «москвофільські» професори не володіли добре російською мовою, через що діти забували свою, водночас не навчалися «московської» мови [45, 57].

Закономірно, що свідомі закарпатці виступали проти ширення «чеськими чинниками» москвофільства, домагалися національної школи з українською мовою викладання [123,

40]. Так, VII конгрес товариства «Учительська громада», який проходив 9 – 10 січня 1937 р. в Ужгороді, задекларував пере-могу ідеї, оборона якої була змістом діяльності національно свідомої частини підкарпатських українців. «Мовою навчання для українських дітей у Підкарпатській Русі може бути тільки українська...! Діти вчитимуться тільки з українських книжок, писаних фонетичним правописом!» [124, 39].

Складними для вирішення були і соціально-педагогічні проблеми, пов'язані з наявністю в краї великої кількості сиріт, півсиріт, обездолених. За даними офіційної статистики, в 1928 р. у Закарпатті налічувалося 5475 дітей без батьків, 3825 – без матерів; 13% дітей початкового шкільного віку потребували соціальної опіки через убогість родин [72, 23].

Така ситуація, природно, впливала на вибір пріоритетів у діяльності жіночих організацій краю.

З проголошенням восени 1938 р. Карпатської України та ухваленням нової федеративної конституції школи краю перейшли у відання Міністерства культури, шкільництва і народної освіти під керівництвом А.Штефана. Одним із найскладніших завдань карпато-української влади стало переміщення гімназій і середніх фахових шкіл, реорганізованих у державні українські, з Берегова, Мукачева та Ужгорода, які «підпали Мадярщині», до населених пунктів, належних Карпатській Україні (Білкі, Великий Бичків, Перечин, Свалява, Рахів, Хуст [125, 187]): тоді в них навчалися 3134 учні, серед них 1193 дівчат [126, 75]. Зазнала реорганізації і найдавніша греко-католицька жіноча учительська семінарія в Ужгороді, де в 1938 р. здобували вчительський фах 187 українок: вона була об'єднана з чоловічою і під назвою Українська державна учительська семінарія перенесена до Севлюша [127, 74–75].

Але перші національні надбання Карпатської України в царині освіти, як і державотворення, були зупинені з окупацією краю Угорщиною (1939). Як і в межах угорської частини імперії Габсбургів, українське шкільництво краю обмежувалося та інтенсивно реформувалося у двомовне або «мадярське» [13, 23].

Щодо Східної Галичини, то в перші роки окупації Польща залишила в краї австрійську систему освіти на чолі з Радою шкільною крайовою у Львові. Проте діяльність її, яка і раніше не відзначалася проукраїнськими настроями, відразу підпорядкувала загальнодержавному шовіністичному курсові. Його результати першими відчували на собі українські педагоги. Розпорядження Ради шкільної крайової від 31 травня 1919 р. позбавило посад і заробітної платні більше 800 учителів-українців. Водночас державна шкільна адміністрація вирішила, що українці не мають права бути шкільними інспекторами і не можуть працювати на східногалицьких теренах. Найкращим способом зайнятості, а заодно й асиміляції та унеможливлення домагання незалежності від польської «корони», вона визначила переміщення їх на землі західної, неукраїнської частини Галичини [128, 15].

«Гидке аморальне упокорення» пройшли сотні вчителів, яких змушували виправдовуватися перед новими володарями краю за те, що вони працювали «під українською владою» періоду ЗУНР [98, 13].

Акція усунення «від служби» українських педагогів зумовлювала обмежене функціонування шкіл, а направлені замість них польські вчителі перетворювали їх на чужомовні навчальні заклади.

Практична організація нищення українського шкільництва була покладена на нові органи управління освітньо-виховними справами, засновані на підставі закону про тимчасовий устрій «влад шкільних» від 4 квітня 1920 року – Кураторію шкільного округу у Львові (1921), якій підпорядковувалися школи Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств, та Кураторію Волинського шкільного округу із центром у Луцьку, перенесену в грудні 1922 р. до Рівного [129; V, XXXV].

Дискримінаційну сутність польських намірів стосовно долі українського шкільництва відтворює заява Кураторії Львівського шкільного округу від 30 жовтня 1923 р.: «Всі школи, як публічні, так і приватні на території Річпосполитої

Польської є... польськими... Про інші школи, як невідповідаючі ідеї польської державности в польській державі, не може бути й мови» [113, 4].

Наслідки впровадження нового освітнього курсу шкільної влади виявилися відчутними ще до офіційного приєднання краю до Польщі (1923). Якщо в 1911/1912 н.р. під опікою Ради шкільної крайової знаходилося 2420 українських і понад 1590 польських народних шкіл, то в 1922/1923 н.р. кількість перших майже не зросла, а других – збільшилася на 15% [130, 87]. Детальніша характеристика початкового шкільництва трьох східногалицьких воєводств 1922/1923 н.р. представлена в *Таблиці 5*.

Таблиця 5

Початкове шкільництво Кураторії Львівського шкільного округу в 1922/1923 н.р.

№ з/п	Воєводство	Всього шкіл	За мовою виклад.			Учні		
			пол.	укр.	нім.	всього/ в укр. шк.	хлопців/ в укр. шк.	дівчат/ в укр. шк.
1	Львівське	2339	1356	974	9	353350/ 117058	174762/ 60160	178588/ 56898
2	Станіславське	1151	315	823	13	154747/ 104021	82472/ 57657	72274/ 46364
3	Тернопільське	1329	672	656	1	174671/ 79598	92256/ 43200	82412/ 36398
Разом:		4819	2343	2453	23	682768/ 290677	349490/ 161017	333274/ 139660

[131, 2]

Примітно, що в польських школах кількість дівчат переважала над числом хлопців, що відповідало демографічній ситуації в краї. В українських – навпаки: навчалися 161017 хлопчиків і 139660 дівчаток. Водночас навіть офіційні джерела (Szkola. – 1922. – Z.IV. – S.88-90) змушені були визнати факт масового неохоплення 7 – 14-річних дітей Речі Посполитої

початковою освітою: із 4624759 осіб у 1922 р. до школи ходили 2804588 (66%), «взагалі школи не бачило» майже півмільйона українських хлопчиків і дівчаток [132, 8]; у 1936 р. – відповідно більше одного мільйона дітей початкового шкільного віку, більшість із яких проживали на українських теренах [133, 6].

Того ж року серед загальної кількості державних і приватних початкових шкіл краю були 294 окремі жіночі, розташовані переважно у великих містах, – здебільшого з польською мовою викладання [131, 7-8].

Середнє шкільництво Східної Галичини початку польської окупації характеризують дані *Таблиці 6*.

Таблиця 6

Середні школи Кураторії Львівського шкільного округу (1922/1923 н.р.)

№ з/п	Воєводство	Школи								
		всього	держ.	прив.	чол.	жін.	коедук.	пол.	укр.	інш.
1	Львівське	72	37	35	42	24	6	63	7	2
2	Станіславське	23	11	12	11	7	5	16	6	1
3	Тернопільське	18	11	7	12	2	4	14	4	-
Разом:		113	59	54	65	33	15	93	17	3

[131, 3]

Зазначимо, що в усій Польщі в 1922/1923 н.р. було 786 середніх навчальних закладів: 301 чоловічих, 255 жіночих і 230 коедукційних. Таким чином, складаючи 21,5% її населення (5,4 млн. проти 25,4 млн.), галицькі українці мали у своєму розпорядженні лише 2% шкіл середнього типу.

Статистика учительських семінарій за 1922/1923 н.р. представлена такими даними: у трьох воєводствах, на які розповсюджувалися повноваження Кураторії Львівського шкільного округу, діяли 37 педагогічних навчальних закладів, із них 27 жіночих. З українською мовою викладання на всю Польщу було 5 учительських семінарій (серед них – жодної держав-

ної, крім державних учительських курсів у Перемишлі), ще стільки ж – польсько-українських. У них здобували педагогічний фах 407 хлопців і 1115 дівчат. Але вже в грудні 1923 р. Кураторія ЛШО запровадила у приватних учительських семінаріях Українського педагогічного товариства (Львів, Коломия, Самбір, Стрий) і Сестер василянок (Дрогобич, Станиславів, Яворів) вивчення психолого-педагогічних дисциплін польською мовою; нею мала вестися також документація навчальних закладів [134, 149-152].

Щоб запобігти залученню шкільної молоді до «політичних баталій», розпорядженням Міністерства віросповідань і освіти від 28 травня 1919 р. у всіх типах середніх навчальних закладів Польщі було введено окремі платні посади класних опікунів. Загальний пропольський напрям їх виховної діяльності у гімназіях і вчительських семінаріях Східної Галичини визначили обіжники Кураторії Львівського шкільного округу 1920, 1921 і 1922 рр. [134, 212-214].

Польська влада розправилася і з українською вищою освітою, поставивши головними умовами її здобуття заяви абітурієнтів і студентів про підданство польській державі та довідки про «виповнення» військової служби, а викладацької праці – присягу на вірність Речі Посполитій, на що українські студенти і професори не погодились і зосередились на створенні Українського таємного університету у Львові [98, 18].

Ще гіршою в межах новоутвореної польської держави була ситуація із забезпеченням рідномовними школами дітей українського населення приєднаних до неї земель Волині та Полісся. В 1922/1923 н. р. у Волинському воєводстві діяли 1158 публічних початкових навчальних закладів, де навчалися 81152 дітей (29911 дівчат) і працювали 2086 учителів (з-поміж них 983 жінки). Українські початкові школи в їх складі налічували всього 89, але вже 1931 р. їх кількість зменшилася до 5 [135, 22]. У Поліському воєводстві на початку 1920-х рр. було 680 початкових шкіл на 50700 дітей (18338 дівчат). Однак із українською мовою ви-

кладання тут функціонували лише 22 навчальні заклади. Середні школи Волині та Полісся становили трохи більше 13% від їх загальної кількості на інших підпольських українських землях. Із рідною мовою викладання у Волинському воєводстві було лише 2 школи цього типу (проти 16 польських і 10 російських), а в Поліському – жодної (12 польських, 3 російських, 1 білоруська) [131; 7, 39-40].

Подібно до Східної Галичини, місцева польська адміністрація видала в 1922 р. обіжник про звільнення з роботи українських учителів, які не пред'явили посвідчень «польського обивательства». Тоді ж було ліквідовано українські вчительську семінарію в Дермані, чоловічу та жіночу єпархіяльні школи в Кременці, гімназію в Корці; не дано дозволу на відкриття української гімназії у Рівному [136; 1].

Таким чином, питання про навчання дітей і молоді рідною мовою виявилось для української національної меншини в Польщі одним із найболючіших уже в перші роки окупації.

Значно гострішого звучання воно набуло після прийняття т. зв. «кресового» мовного закону від 31 липня 1924 р., який став основною концептуальною засадою процесу утраквізації шкільництва як стрижня майбутньої освітньої політики Речі Посполитої. Якщо в умовах австро-угорської держави українська мова була «крайовою», то виданий закон, а за ним низка урядових розпоряджень, позбавили її навіть цього статусу.

Як наслідок, мережа українського державного шкільництва в Польщі наприкінці 1920-х рр. скоротилася порівняно з початком польського панування вчетверо, натомість утвердився тип утраквістичної школи, що насправді була польською [45, 40]. Через те майже 90% українських дітей опинилися в нерідній школі.

Тенденція до превалювання на українських землях польськості особливо простежується у шкільництві великих міст, що підтверджують дані *Таблиці 7*.

Таблиця 7

Початкове шкільництво найбільших українських міст
у складі Польщі в 1925/1926 н.р.

№ з/п	Назва міста	Школи публічні та приватні				Учителів				Учні			
		всього	пол.	укр.	інш.	всього	пол.	укр.	інш.	всього	пол.	укр.	інш.
1	Львів	63	58	4	1	772	711	52	9	20232	18685	1352	195
2	Станіславів	18	16	1	1	204	187	9	8	5598	5225	168	205
3	Коломия	18	11+2 (пол - нім)	2	3	124	99	19	6	3910	3071	682	157
4	Перемишль	16	14	2	-	172	153	19	-	5120	4535	585	-
5	Рівне	12	10	-	2	102	83	-	19	2991	2611	-	380
6	Тернопіль	12	10	2 (пол - укр)	-	119	99	20	-	3232	2661	571	-
7	Стрий	11	9	1	1	97	84	8	5	3070	2642	346	82
8	Дрогобич	9	6	3	-	111	93	18	-	3437	3152	285	-
9	Луцьк	8	7	-	1	78	71	-	7	2226	2062	-	164
10	Ковель	7	5	-	2	76	66	-	10	2411	2136	-	275
Разом		174	148	15	11	1855	1646	145	64	52227	46780	3989	1458

[137, 10-13].

Як видно з таблиці, українські початкові школи, вчителі та учні в першому році реалізації мовного закону 1924 р. становили відповідно 10%, близько 9% та 8% від числа польських. Серед навчальних закладів цього типу превалювали платні приватні (три і з чотирьох у Львові; всі три у Дрогобичі; одна з двох – у Перемишлі; по одній – у Станіславові та в Стрию). У складі тогочасних публічних шкіл українських міст практично відсутніми були виділові (крім Коломиї, Львова, Станіславова) [137, 14-16].

Реформування українських шкіл на польські й утраквістичні привело до зниження їх відвідування. Як і в довоєнну добу, тисячі дітей навіть у містах регіону не були охоплені навчанням. (Таблиця 8).

У менших українських містах і в селах краю фреквенція була значно нижчою. Так, у Сколівському повіті на межі 1920-х – 1930-х рр. школу відвідували 69,3% дітей (у селах – 42,7%);

Таблиця 8

Кількість учнів початкових і середніх шкіл найбільших
українських міст у складі Польщі (1925/1926 н.р.)

№ з/п	Назва міста	Всього дітей шкільного віку	Навчалися в школах					
			початкових нижчого типу		виділових	вправ	спец.	середн.
			публіч.	приват.				
1.	Львів	29886	13697	1843	2065	470	169	4586
2.	Станіславів	8179	3999	352	408	417	-	1028
3.	Перемишль	7729	4034	414	-	189	-	1055
4.	Тернопіль	5412	2449	300	-	142	-	908
5.	Коломия	4794	2938	151	364	71	-	443
6.	Стрий	4779	2251	424	-	109	-	732
7.	Дрогобич	4156	2751	262	-	-	-	440
8.	Рівне	3822	1971	459	-	-	-	744
9.	Ковель	2874	1750	231	-	-	-	384
10.	Луцьк	2857	1457	351	-	45	-	359
Разом:		74488	37297	4787	2837	1443	169	10680

[137, 20].

у Косівському – відповідно 57,8% і 31,2%; у Надвірнянському – 57% і 30,4%; у Турківському – 64,2% і 37,2% [45, 41].

Тенденція до полонізації дітей і молоді чітко простежується і в жіночому шкільництві найбільших українських міст Східної Галичини середини 1920-х рр., головні показники якого подані в Додатку 2.В [138, 52-64]

Отже, вже перші кроки польської влади в галузі освіти на українських землях засвідчили не лише про її намагання ліквідувати національне шкільництво, а й про реальні практичні кроки, спрямовані на реалізацію цього задуму. За таких умов «шкільне» питання набувало ознак політичного, а в його розв'язання включалися все ширші кола української громадськості.

Реформа освіти в польській державі 1932 р., яка в цілому враховувала найновіші досягнення педагогічної та психоло-

гічної думки свого часу, ще більше усугубила ситуацію в українському шкільництві, оскільки не відмовилася від положень закону 1924 р. про двомовний або польськомовний характер освіти. Результати реалізації вимог реформи в її початковій ланці на українських землях Галичини наприкінці досліджуваного періоду ілюструє Таблиця 9.

Таблиця 9

Державне початкове шкільництво
Східної Галичини (1937/1938 н.р.)

№ з/п	Воєводство	К-сть шкіл	За мовою викладання				
			пол.	пол. з укр. мовою як предметом	пол.-укр. (утрактв.)	укр.	інш. (нім., пол.-нім.)
1	Львівське	2617	822	593	923	221	58
2	Станіславівське	1171	19	254	706	143	49
3	Тернопільське	1378	32	676	569	87	14
	Разом:	5166	873	1523	2198	451	121

[139, 7].

Дані таблиці показують, що загальна кількість початкових шкіл на кінець панування в краї польського режиму зроста порівняно з австро-угорським періодом майже на 72%, а мережа власне українських за цей час скоротилася більше, ніж у п'ятеро. Як наслідок, 3,3 мільйони українців, які жили на теренах діяльності Кураторії Львівського шкільного округу, становлячи 61,3% від усього загалу його населення, мали у своєму розпорядженні тільки 9% шкіл із рідною мовою навчання [140, 72].

У Тернопільському воєводстві на 119683 (58,6%) українських дітей вчилися у рідномовних школах лише 5%. У Станіславівському воєводстві, де діти греко-католицького віросповідання становили 73% (139208), – відповідно 10,1% [141, 103].

Це змушувало національно-свідому частину українського суспільства зосередитися на розбудові мережі приватного шкільництва, оскільки діючі державні школи (навіть згідно з офіційною статистикою) не охоплювали навчанням усіх «школоповинних» дітей. Це підтверджують дані Таблиці 10.

Таблиця 10

Охоплення початковою освітою дітей Східної Галичини
(станом на 1 листопада 1937р.)

№ з/п	Воєводство	Всього дітей поч. шк. віку	Навчалися				Не були охоплені навчанням
			в держ. школах	приват.	інш.	вдома	
1	Львівське	451773	415522	5591	3248	605	25965
2	Станіславівське	217171	183186	3641	2601	448	24781
3	Тернопільське	221134	198872	2747	1566	904	8910
	Разом:	890078	797580	11979	7415	1957	59656

[139, 3].

Таким чином, із 890078 дітей початкового шкільного віку 6,5% перебували «поза школою». Цей показник виявився вищим стосовно дівчат-учениць. При превалюванні їх загальної кількості в краї охопленість навчанням дівчат була на 37,7 тис. нижча, ніж хлопців (відповідно 428966 хлопчиків і 390267 дівчаток) [139, 11].

У 1937 р. в державних початкових школах працювали 14203 вчителі, серед них 8720 жінок [139, 13]. Але через зменшення числа українських навчальних закладів цього типу кількість українців на вчительських посадах не зростала. У 1938 р. вони становили 6-7% від усього загалу народного вчительства Львівського шкільного округу [142, 155].

Незмінно дискримінаційною залишалася ситуація в середній освіті молоді: за 20 років польського панування в Східній Галичині не було засновано жодної української державної гімназії. У 1937/1938 н.р. у віданні Кураторії Львівського шкільного округу перебували 62 державні ліцеї та 129

гімназій нового (реформовані відповідно до вимог освітнього закону 1932р.) і старого типів: 35 і 72 чоловічих; 5 і 11 жіночих, решта – коєдукаційні. Серед зазначеної кількості закладів 57 ліцеїв (92%) і 119 гімназій (85%) були польськомовними; 5 і 10 – українськими (серед них – жодного жіночого), ще 2 й 4 (в Бережанах і Стрию) мали утраквістичні відділи.

Стабільно превалюючими в краї були недержавні жіночі середні навчальні заклади: із 61 приватного ліцею – 31 жіночий і 27 коєдукаційних (серед них 13 українських); на 134 приватні гімназії – 68 жіночих і 59 коєдукаційних (28 – із українською мовою викладання) [139, 18-19]. При цьому вступний іспит до першого класу українських середніх шкіл із польської мови передбачав обсяг знань, аналогічний до рідної, що утруднювало доступ до них дівчат-українок.

У середніх загальноосвітніх навчальних закладах Східної Галичини наприкінці досліджуваного періоду навчалося понад 34,8 тис. учнів, з-поміж них 13,7 тис. дівчат. Однак представниці автотонного населення в їх складі не перевищували 25% [139, 20].

Відповідно до вимог освітньої реформи в Польщі у 1930-х рр. відбулася ліквідація або реорганізація в педагогічні ліцеї та педагогіуми вчительських семінарій, заснованих у краї в добу австро-угорської державності. Як наслідок, в останньому навчальному році в межах польської держави на території Східної Галичини функціонували 7 чоловічих, 7 жіночих і один коєдукаційний учительський навчальний заклади, де здобували вчительський фах 370 хлопців і 300 дівчат. Українська молодь у них становила 100 осіб, а польська – 562 [139, 21], тобто значно менше, ніж у довоєнну добу та на початку польського панування.

Уряд Польщі обмежував також розвиток українських промислових і сільськогосподарських шкіл нижчого та вищого типів. Міністерське розпорядження від 28 квітня 1925р. наголошувало, що «не може існувати фахова школа з українською мовою навчання, а допускаються тільки утраквістичні або польські...» [143, 47].

Переважно сільське населення Східної Галичини було позбавлене можливості здобувати навіть «хліборобську» освіту рідною мовою. У 1935 р. в краї діяли 43 фахові заклади цього типу, серед них 10 дівочих (чотири українські, з них три – приватні) [144, 160-161]. Галицькі українці мали у своєму розпорядженні один державний хліборобський ліцей у Черниці (біля Миколаєва на Львівщині) [145, 169].

Із діючих у 1937/1938 н.р. 64 промислових шкіл 40 були жіночими, з-поміж 41 торговельної – 36 коєдукаційних (усі польськомовні). Кількість дівчат-українок у них була в 4-5 разів нижчою, ніж польок (224 із 748 – у рільничих, 445 із 1617 – у промислових школах) [139, 30].

Закономірно, що це спричиняло зростання уваги жінок-українок до проблем ремісничої освіти, зумовлювало їх активну участь у розвитку мережі приватних українських шкіл цього типу і господарських курсів.

Інтенсивну політику деукраїнізації в освітній сфері польський уряд продовжував і на землях Волині та Полісся, масово задіюючи до викорінення національних інтересів українського населення навіть рядових польських громадян [146, 321]. Згідно з офіційними даними на початку 1930-х рр. майже третина волинських дітей (97000 із 310000) не відвідували школу взагалі, хоч насправді цей показник міг бути значно вищим [147, 6]. З цієї причини у Волинському та Поліському воєводствах у 1936р. 48% і 48,5% населення було неграмотним, а в окремих поліських повітах анальфабетизм сягав 60% [148, 219].

Аналогічною до Східної Галичини була ситуація і у фаховому шкільництві: серед 12 хліборобських шкіл Волині та 6 шкіл Полісся (2 дівочі) в 1935р. не було жодної української [144, 161].

Проаналізоване уможливорює висновок про те, що відновлена Річ Посполита цілеспрямовано утверджувала дух «малопольськості» на своїх східних «кресах». Це значною мірою спричиняло зростання антипольських настроїв серед українського населення регіону.

Проте найдраматичнішою в 1920-х – 1930-х рр. була доля українського шкільництва на Буковині. Початковими кроками нової влади, яка вже «в перших днях» вжила заходів для «негайного визнання румунського короля й згоди на вічну анексію Буковини», стало нищення українського народного шкільництва, звільнення вчителів-українців у мішаних громадах південної частини краю та їх «вигнання за Прут», де перевалювало українське населення, закриття всіх (крім однієї в Чернівцях) середніх шкіл, читалень, січових організацій [149; 150, 1].

Уже на початку 1919р. створений офіційною владою Секретаріат освіти на чолі з Ж.Тофаном румунізував 38 українських шкіл із 5556 учнями. Ще раніше, в 1918р., було запроваджено румунську мову викладання в колишній вищій дівочій школі в Чернівцях; у 1923 р. припинено діяльність жіночої гімназії, де в період австро-угорської державності вивчалася українська мова; в 1924 р. останній іспит зрілості склали учениці місцевої учительської жіночої семінарії.

У 1920 р. ліквідовано кафедру української мови в Чернівецькому університеті та зрумунізовано його. Якщо в 1910/1911 н.р. тут навчалися 207 українських студентів, то на початку 1930-х рр. – не більше 50.

Шкільний закон від 1923 р. зобов'язав «румунів із роду, що забули свою мову» посилати своїх дітей виключно до шкіл із румунською мовою навчання.

Запровадження стану облоги національно-культурного розвитку українців, що тривав до кінця 1920-х рр., привело до суцільної румунізації краю: українська мова в школах була вилучена навіть як предмет навчання [151, 327].

Таку ситуацію в українському шкільництві І.Карбулицький назвав «сумерком» [152, 4], а В. Сімович – «глупою ніччю» [45, 33].

Лише в 1931 р. під тиском української громадськості та міжнародної прогресивної спільноти Міністерство освіти в Бухаресті вирішило запровадити українську мову в народних школах місцевостей, заселених переважно українцями. В листі

до Чернівецького шкільного інспекторату від 1 жовтня 1932 р. міністр освіти Румунії повідомляв: «У школах, де більшість учеників є української народності, заведеться в тижневий поділ 4 години української мови та 2 години релігії...». Однак на практиці реалізація цього рішення затягувалася або взагалі обмежувалася [153, 279]. І на початку 1930-х рр. продовжувався процес насильного «перенесення» вчителів і вчительок із їх попередніх місць праці, натомість «наставлено» на їхнє місце румунських «культуртретерів». Так, у 1933/1934 н.р. з Ленківців до Маморниці була переведена вчителька з 29-річним стажем, тодішній голова чернівецької «Жіночої громади» Стефанія Губко-Безбородько. Замість неї було призначено вчительку-румунку з трьома роками «служби» [154, 327].

У 1933 р. в Чернівцях, де проживало 20000 українців, у жодній із народних шкіл українська мова не вивчалася. Аналогічною була ситуація в середніх навчальних закладах із підготовки вчителів. Лише в одному з чернівецьких ліцеїв (колишня державна гімназія) відбувалися необов'язкові курси української мови, кількість слухачів яких зменшувалася з кожним роком.

Таким чином, формально проголосивши рівність своїх громадян у всіх сферах суспільного життя, уряди держав, у складі яких у міжвоєнний період опинилися західні українські землі, особливо Польщі та Румунії, на практиці проводили яскраво виражену політику денационалізації української національної меншини в цілому і жінки-українки зокрема, обравши головним засобом її реалізації загальноосвітнє та фахове шкільництво.

2.2. Діяльність «чоловічих» товариств у царині утвердження педагогічно-просвітницьких орієнтирів українського жіночого руху

Упродовж досліджуваного періоду формування самодостатності жінки-українки, збагачення її знань і залучення до роботи у сфері освіти й виховання дітей і молоді було одним із важливих напрямів діяльності культурно-освітніх, педаго-

гічних і господарсько-економічних товариств Західної України, заснованих чоловіками. Серед них – «Просвіта» в Галичині (1868-1939), Західній Волині (1918-1932), Закарпатті (1920-1939), «Руська бесіда» на Буковині (1869-1940) та їхні «дочірні» організації: галицьке Руське товариство педагогічне, перейменоване 1912 р. на Українське педагогічне товариство, а в 1926 р. – на «Рідну школу» УПТ (1881-1939); буковинська «Руська (з 1908 р. – Українська) школа» (1887-1940) і Педагогічне товариство Підкарпатської Русі (1923-1939), а також перші професійні об'єднання західноукраїнських педагогів, зокрема галицько-буковинська «Взаємна поміч українського вчителства» (1905-1939), «Учительські громади» Східної Галичини (1908-1939) і Закарпаття (1928-1939); наймасовіше в регіоні «хліборобське» товариство «Сільський господар» (1899-1939), молодіжні об'єднання та ін.

Вище зазначалося, що хронологічно першим українським товариством, увагу якого в 1884 р. привернуло «жіноче питання» як питання освіти жінки, була віденська студентська «Січ». Але справжньою школою освітнього зростання української жінки, озброєння її навичками організаційної та популяризаторської діяльності ще до створення жіночих громадських формувань вважається товариство «Просвіта». Першою жінкою, членом цієї культурно-освітньої організації на теренах Східної Галичини, стала Іванна Остерман (Сембратович) – родичка кардинала української католицької церкви С.Сембратовича: вона наявна у списку членів товариства за 1871 р. [155, 43]. Між першими членами станіславівської філії «Просвіти», заснованої 1877 р. відомим лексикографом і педагогом Є.Желехівським, значиться Аделя Желехівська. Слідом за нею в члени товариства були прийняті вже згадані Емілія Ничай (Е.Ничай-Кумановська) та Надія-Уляна Левицька [156, 13].

У контексті викладеного закономірними видаються активна участь цих непересічних особистостей у прилюдному захисті інтересів і прав жінки-українки, у заснуванні першо-

го українського громадського жіночого товариства у Станиславові та прагнення забезпечити виховно-освітню спрямованість його діяльності.

Аналіз звітів «Просвіти» кінця ХІХ ст. показує, що майже на кожному із засідань виділу (тоді вищого керівного органу товариства) розглядалися питання вступу до її лав жінок – представниць нечисленної інтелігентної верстви краю [157, 420; 158; 13, 39, 324]. Та при загальному бурхливому зростанні кількісного складу товариства (1880 р. – 1,5 тис. осіб, 1900 р. – 13,4 тис.) жіноче представництво у ньому в цей період було незначним.

Активне включення жінок у просвітницьку діяльність простежується з переходом у підпорядкування «Просвіти» українських читалень. Перші з них виникли у Східній Галичині в середині ХІХ ст. як окремі культурно-освітні інституції (на Буковині – в 1880 р., у Закарпатті – в 1896 р.) [159, 2371], але жінки в них не брали участі [160, 142]. Початкові відомості про залучення молоді обох статей до заснування та роботи українських читалень містить текст листа о. Ф.Луцика із с. Годова Золочівського повіту (Львівщина), вмішений на сторінках часопису «Учитель» за 21 січня (2 лютого) 1872 р. Автор повідомляв про створення при місцевій сільській церкві «братсько-сестричого» товариства в складі 33 хлопців і 19 дівчат, яке, обравши своїми покровителями слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, вирішило самотужки відкрити читальню «з книжок руских». У коментарі редакції вказувалося, що «гадка» о. Ф.Луцика «переведена уже... в діло» і є рятівною та гідною для наслідування, оскільки читальня не лише сприятиме збереженню і примноженню того, що молодь засвоїла в народній школі, а й виховуватиме її на «діяльний» народ [161, 15].

Згідно з дослідженнями М.Павлика, 1872 р. жінки взяли участь у «забаві народній», влаштованій в ольшанецькій читальні Товмацького повіту (тепер Тлумацький р-н Івано-Франківщини), а 1876 р. – в літинській читальні. Однак, підкреслював громадський діяч, жінок із «т.зв. висших станів

у членах руських читалень першої пори я не подибав ні одні-сінької!..» [160, 142].

Прагнучи реформувати читальні в найнижчі, але найважливіші «клітини» товариства [162, 152], виділ «Просвіти» підготував у 1877 р. статут, на якому мала базуватися їхня робота. Проте лише в 1890 р. читальні остаточно опинилися у його віданні [163, 238]. На 1890 р. припадає і перша звітка про «відчит» жінки-інтелігентки в читальні с. Рудня біля Львова на тему «Про потребу просвіти для сільського жіноцтва». Їїго виголосила «д. Нагірна», найімовірніше – дружина В. Нагірного, одного з організаторів українського громадсько-економічного життя в Галичині, який брав участь у відкритті цієї читальні [164, 187].

На межі XIX – XX ст. формуються окремі українські жіночі читальні – колективні члени «Просвіти». Зокрема 1903 р. «розпочала життя» жіноча читальня в с. Тишківцях Городенківського повіту (Станиславівщина). Уже через п'ять років вона налічувала 270 членів. Окрім пробудження громадської активності та просвіти жінок шляхом «голосного» читання книжок, часописів, влаштування концертів, аматорських вистав, утримання бібліотеки, найактивніші члени читальні (як Анна Грималюк) заохочували «товаришок, щоби дбали про просвіту для дітей і віддавали їх до високих шкіл» (Мета. – 1908. – Ч. 2. – С. 7).

Але найпереконливішим доказом уваги «Просвіти» до своїх членів-жінок в умовах Австро-Угорської імперії є залучення їх до Першого українського просвітно-економічного конгресу, організованого у Львові 1-2 лютого 1909 р. З-поміж 768 делегатів жінки становили 10%, сім із них виступили з доповідями та повідомленнями у трьох (із чотирьох) секціях. На конгресі були представлені організатори національного жіночого відродження наддніпрянської та наддністрянської частин України. До його «почесної старшини» ввійшли східна українка Олена Пчілка, буковинка Ольга Кобилянська, галичанка Наталія Кобринська. Жіночі організації та народне вчительство Гали-

чини й Буковини представляли О.Бачинська, М.Білецька, О.Жураківська, К.Малицька, С.Олеськів, О.Охримович, Д.Старосольська, Г.Шухевич і десятки інших жінок. Через «відомі відносини» на конгресі не було жодного представника з «Угорської України», тобто українського Закарпаття [165, 4].

У 1907 р. львівська «Просвіта» заснувала шість стипендій на господарські студії в західних провінціях Австро-Угорської монархії та державах Західної Європи. До Першої світової війни ними скористалися 40 осіб, з-поміж них і жінки: Б.Дзєрович, О.Жураківська, С.Кобилянська, Н.Левицька, Н.Ревакович, Н.Свідерська, І.Сірецька [166, 126]. Товариству «Просвіта» належить також прерогатива відкриття першої в регіоні української мішаної торговельної школи (Львів, 1911 р.) [167, 3] та першої школи жіночого господарства (с. Угерці Винявські на Львівщині, 1912 р.) [168, 1], яка мала на меті «образувати теоретично і практично сільські дівчата і жінки в самостійнім веденю сільського домашнього господарства» [169, 22]. У її заснуванні та забезпеченні навчально-виховного процесу брали участь освічені галичанки Б.Дзєрович, М.Лозинська, Є.Макарушка, В.Дуткевич, К.Малицька (дві останні входили до складу кураторії, яка організувала роботу школи) [170, 65-67].

У міжвоєнний період яскравим виявом прагнення згуртувати українське національно-свідоме жіноцтво для просвітницької роботи і водночас підтвердженням його громадської активності виступає масова організація при філіях і читальнях «Просвіти» окремих жіночих секцій і гуртків.

Суттєво зросло представництво жінок у керівних органах «Просвіти», невластиве довоєнній добі. Наприклад, обов'язки бібліотекаря при її Головному відділі протягом багатьох років виконувала уродженка Наддніпрянщини Н.Дорошенко, яка активно впливала на розвиток теорії та методики просвітницької діяльності галицького жіноцтва; першими постійними «відпоручницями» «Союзу українок» у комісіях вищого органу «Просвіти» стали І.Макух-Павликовська та

М.Струтинська; у 1930-х рр. до комісії «поборювання» неграмотності входили О.Ріпель, С.Сидорович, Є.Тишинська.

Більш широкою виявилася співпраця жінок із видавництвами і періодичними виданнями товариства («Життя і знання», «Народна просвіта», «Просвіта»). Як і раніше, вони залучалися до виступів на з'їздах і конгресах. Так, на секції позашкільного виховання II Всеукраїнського освітнього конгресу у Львові (вересень, 1929), поруч із С.Сірополком, С.Русовою, А.Животком, О.Терлецьким, П.Франком, виступали Ніна Селезіна («Роль жіноцтва в позашкільному вихованні молоді»), Євстахія Тишинська («Освітньо-культурні завдання сучасної жінки») та ін. [171, 1 зв.]; у підсекції суспільної гігієни – Софія Парфанович [172, 18].

Тоді ж жінки – Костянтина Малицька і Софія Русова – вперше в історії «Просвіти» були обрані її почесними членами [173, 162; 174, 150], а 1937 р. східні галичанки (О.Кислевська, К.Малицька, М.Рудницька) та буковинки (О.Кобилянська) були включені до складу Почесного і Ювілейного комітетів з підготовки конгресу, присвяченого 70-річчю заснування «Просвіти» у Львові.

На Волині активну культурно-освітню діяльність, починаючи з 1918 р., розгорнула повітова «Просвіта» в Луцьку. У другій половині 1920-х рр. у краї діяли 134 повітових осередки «Просвіти», при багатьох із яких були створені жіночі секції. Так, уже згадувана жіноча секція «Просвіти» у Кременці зосереджувалася на «допомозі під час вистав», поширенні «національної свідомості серед жіноцтва...», створенні при загальній бібліотеці товариства жіночого відділу тощо [175, 8-9].

Однак у 1928-1929 рр. польська влада обмежила роботу трьох із найдіяльніших просвітних товариств (у Дубно, Ковелі та Рівному) [176, 74-75]. Водночас була припинена спроба відділу луцької «Просвіти» охопити своїм впливом усі волинські землі в складі відродженої Речі Посполитої, а в 1934 р. її остаточно закрили.

Із закриттям «Просвіт» на Волині, зазначає дослідник Б.Савчук, завмерло все організоване українське національно-культурне життя [177, 103].

Серед найвідоміших діячів волинських повітових «Просвіт» були голова «Союзу українок» цього регіону П.Багринівська та перша представниця українського жіноцтва в польському сенаті О.Левчанівська, які відіграли значну роль у національно-виховній орієнтації жінок Волині [159, 2371].

У царині культурного відродження Підкарпатської Русі в межах Чехословацької Республіки з 1920 р. цілеспрямовано працювала ужгородська «Просвіта» [178, 340]. Подібно до «Просвіт» інших західноукраїнських земель, її метою проголошувалося культурне й економічне піднесення «руського» народу в межах Чехословацької Республіки, передусім виховання його в «моральному і патріотичному дусі з виключенням всякої політичної акції» [179, 2]. Уже в 1924 р. вона мала 4 філії та 82 читальні [180, 39]. Питання виховання жінки в національно-патріотичному дусі знайшло відображення в роботі майже всіх комісій Головного відділу товариства: літературно-наукової, бібліотечно-музейної, просвітницько-організаційної, видавничої, мистецької. Як і галицьке жіноцтво, жінки краю залучалися до масових акцій закарпатської «Просвіти». Так, поруч із визначними культурно-освітніми діячами краю (А.Волошин, Ю.Ревай), на «Всепросвітянському» з'їзді в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. виступала керівник філії «Жіночого союзу» в Хусті Є.Станькова [181, 4].

Про увагу до проблем і потреб освіти жінки, залучення її до відродження традиції відстоювання української ідеї, викоріненої в часи угорського панування, свідчить заснування при ужгородській «Просвіті» окремої Жіночої секції під керівництвом І.Невицької (підрозділ 1.3) та участь жінок у роботі читальні, кількість яких наприкінці 1937 р. досягла 225 [182, 419].

Вплив буковинської «Руської бесіди» на пробудження національної свідомості українського жіноцтва та залучення його до просвітницької діяльності до 1890-х рр. був малоефек-

тивним. Як зауважувала в 1891 р. редакція газети «Буковина», в «русских товариствах, призначених і для женщин, як «Народний Дім», «Руска Бесіда», «Руска школа», нема і одної Русинки... Не дивно проте, що рускі діти губляться по всяких «Societat-ях», «Towarzystw-ах» та «Обществах»...» [183, 5].

Із перетворенням товариства на громадсько-освітню організацію з аналогічною до галицької «Просвіти» метою – «ширити просвіту і піднести добробут руського народу на Буковині», воно значно активізувало видавничу справу (до 1918 р. «Руська бесіда» видала 270 періодичних і неперіодичних видань) та популяризаторсько-«пробудницьку» діяльність, все ширше залучаючи до участі в ній жінок. Саме вищезгадані найактивніші члени «Руської бесіди» на початку ХХ ст. зініціювала заснування «Жіночої громади» в Чернівцях. Однак у міжвоєнний період, коли румунська влада заборонила діяльність читалень (у 1913 р. у 201 населеному пункті Буковини їх налічувалося 134), а найважливіші повноваження «Руської бесіди» перебравли товариства «Народний дім» і «Українська школа», її праця у цій ділянці була фактично «звинена» [184, 2653].

Отож «Просвіта» в Галичині, на Волині й Закарпатті та її «відповідник» – буковинська «Руська бесіда», – відіграли важливу роль у залученні жіноцтва до культурно-освітньої праці, а тим самим – до формування просвітницької програми жіночого руху Західної України.

Наприкінці ХІХ ст. актуалізація та матеріалізація ідеї рідномовного навчання жінки-українки, залучення її до професійної виховно-освітньої діяльності стали одним із пріоритетних напрямів роботи Руського товариства педагогічного з центральним осідком у Львові. Його увага до освіти українського жіноцтва зумовлювалася насамперед первісним завданням товариства: «якнайшвидше захопити в свій осяг виховання української дитини» [185, 41]. Це завдання не могло бути реалізоване без участі родини, «душею» якої в усі віки виступала жінка. За образним висловлюванням Л.Ясінчука, почат-

ки діяльності РТП припали на період, коли, «крім родини, ... в нас ніхто окремо жіноцтвом не займався, а в обороні жінки-людини чути...було шойно перші голоси небуденних жінок: Марковички (Марка Вовчка – З.Н.), Г.Барвінок, Олени Пчілки, О.Кобилянської, Кобринської, Е.Ярошинської, Юлії Шнайдер (Уляни Кравченко), Лесі Українки» [185, 42].

Одну з головних причин звернення Руського товариства педагогічного до проблем жіночої освіти К.Малицька виводила з прагнення протиставити впливові польської едукції у світських і монастирських конвіктах «освідомлене українське жіноцтво», яке б рятувало від «винародовлення домашні огнища, виховуючи молоде покоління в патріотичному дусі...» Жінка, стверджувала педагог, «мала стати тим дорогоцінним кивотом, що зберігає найдорожчі святощі народу». А щоб вона могла і вміла їх оберігати, їй насамперед «треба було освіти-науки в рідній мові» [186, 2].

Важливим чинником зростання уваги РТП до згуртування жінок-українок під своєю «фірмою» було розгортання діяльності на східногалицьких теренах створеного в 1868 р. з «благословення» Ради шкільної крайової польського педагогічного товариства («Towarzystwa Szkoły Ludowej»). Відповідно до статуту, його членом міг стати кожен громадянин Австро-Угорщини, який цікавився школою і вихованням. На цій основі повітові шкільні інспектори, керівники шкіл-поляки «заганяли» в товариство все народне вчительство, зокрема й українське: вже 1869 р. жінки брали участь у засіданні його філії в Дрогобичі [187, 166].

Підтримуючи «уперті голоси жіночих змагань до освіти, рівності, до права», намагаючись протидіяти спробам польської громадськості денационалізувати жінку-українку, новостворене українське товариство визначило організацію навчання і виховання жіноцтва одним із своїх головних обов'язків. Діяльність РТП у цій сфері розгорталася в кількох напрямках.

По-перше, визнаючи рівноправність жінки не «на словах», а й «на ділі» [185, 42], виділ товариства, подібно до ке-

рівництва «Просвіти», залучав жінок до членства у своїй організації з метою їхнього «громадського розбудження». Так, за час від 1 грудня 1891 р. до 30 липня 1892 р. до товариства вступило 53 особи, серед них 27 народних учителів і 4 вчительки [188, 238]. До кінця ХІХ ст. щорічний прийом жінок до товариства потроївся. Як наслідок, у 1900 р. серед 601 члена РТП було «учительок 47, інших женщин 33», тобто 13% [189, 130].

Водночас (на відміну від «Просвіти») уже наприкінці ХІХ ст. жінки ввійшли до складу керівних органів Руського товариства педагогічного. Наприклад, у виділі, обраному на загальних зборах РТП у Львові в грудні 1891 р., було 9 чоловіків і 2 жінки – Марія Лісецька (згодом М. Білецька, тоді вчителька у Яричеві Новім біля Львова) та Йосифа Федак (Й. Паньківська) [188, 236]. М. Лісецька ввійшла також до складу редакційного комітету періодичного органу РТП – журналу «Учитель» [190, 28]. 1 лютого 1894 р. загальні збори товариства обрали членом виділу вчительку польської дівочої школи ім. королеви Ядвиги у Львові Марію Вояківську (невдовзі М. Грушевська), а заступниками «виділових» – Варвару Літинську (з 1892 р. – вчителька жіночої шестикласної школи в Перемишлі, згодом – школи вправ з українською мовою навчання при державній учительській семінарії у Львові) та Ольгу Барвінську [191, 70; 192, 147; 193, 107-108]. За рішенням виділу РТП від 7 березня 1897 р. його колективним членом став львівський «Клуб русинок». Тоді ж В. Літинську призначили на «відповідальне становище скарбника», тобто касира виділу [194, 92]. Це була «на ті часи новина, на яку не дозволило собі ніяке інше нежіноче товариство» [185, 42].

На межі ХІХ-ХХ ст. у складі виділу Руського товариства педагогічного одночасно або поперемінно перебували активні організатори жіночого руху в Східній Галичині О. Барвінська (О. Бачинська), О. Бережницька, М. Білецька, К. Малицька, Т. Огоновська. 2 лютого 1905 р. загальні збори РТП у Львові іменували почесними членами товариства Марію Білецьку (за «великі заслуги... около свідомого... ведення і розвою школи

виділової ім. Шевченка і курсів пополудневих») і Костянтину Малицьку (за заслуги «на поли шкільництва і освідомлення нашого жіноцтва»). Цього статусу вони набули поруч із О. Барвінським, М. Лисенком, І. Нечуєм-Левицьким [195, 59].

Аналогічна тенденція простежувалася у філіях і гуртках товариства. Зокрема на перших загальних зборах філії РТП у Тернополі 1 грудня 1895 р. «о співучасті женщин» говорив професор місцевої державної чоловічої учительської семінарії А. Глодзінський і «п-і Солтисова» (філія налічувала 70 членів, із них 19 жінок) [196, 367]. До виділу збори обрали 4 чоловіків і 2 жінки – «п-ю Стахевичеву і п-ю Чайковську» (Ю. Чайковську). Того ж дня на засіданні новообраного виділу вони отримали важливі доручення – відповідно його касира і контролера [197, 71].

Перед Першою світовою війною участь жінок у роботі керівних органів філій і гуртків Руського (Українського) товариства педагогічного, у дискусіях на їхніх засіданнях помітно зростає. Так, у 1905 р. головою філії РТП в Калуші (Станиславівщина) була Н. Курівець, у складі стрийської філії РТП активно працювала І. Витковицька, чортківської – Є. Росткович. У 1910 р. членами виділів філій РПТ були: в Камінці-Струмиловій – Р. Будзінська; у Львові – Н. Лопатинська, І. Січинська, Є. Ясеницька; в Надвірній – М. Басайчук. Але окремі філії обмежували участь жінок у керівництві ними. З цього приводу Олег Сатир (псевдонім невстановленого автора) у дописі до чернівецької газети «Буковина» зауважував: на установчих зборах філії РТП в Коломиї наголошувалося на боргах перед громадськістю «нашого жіноцтва», однак їх учасники, «мабуть хочаки доказати, що й мужчини уміють робити довги супроти жіноцтва, відступили в філії дуже мало місця для учительок...» [198, 2].

Зростання жіночого представництва в Українському педагогічному товаристві («Рідній школі») – одна з характерних рис громадського педагогічного й жіночого руху Галичини міжвоєнної доби. Як зазначав у 1938 р. двотижневик «Союзу

українок» «Жінка», серед усіх українських національних організацій і установ «найбільшим сантиментом українського жіноцтва... тішитися Рідна школа... . На загальне число членів 98.162 було жінок 26.000 себто майже 27%» [199, 1]. На кінець досліджуваного періоду їх кількість у повітових «союзах кружків» коливалася в межах 30%-10%: у складі Львівського повітового союзу – 30% (2707 із 9026 членів), Чортківського – 25% (559 із 2256); Рава-Руського – 24,5% (485 із 1980); Рудківського – 10% (117 із 1147). Проте жодне з цих об'єднань не очолювала жінка (для порівняння: у 1931 р. вони були керівниками трьох із 67 повітових союзів кружків) [200, 4].

Водночас жіноче представництво, як і раніше, простежується в Головній управі «Рідної школи». У 1920-х рр. її членами залишалися М.Білецька і К.Малицька; до складу створених при Головній управі комісій у різні роки входили репрезентантки жіночого руху Б.Баран, О.Барвінська, М.Бачинська-Донцова, Іванна Кокорудз, Д.Навроцька, С.Олеськів-Федорчак, М.Рудницька-Лисяк, Н.Селезінка, І.Скопляк, О.Степанів-Дашкевич, С.Пашкевич та ін.

Але на загальну кількість членів товариства жінок у його керівному органі було замало: в 1931 р. з-поміж 25 осіб, обраних до Головної управи «Рідної школи», – лише дві. Цю обставину І.Блажкевич пояснювала не стільки «тиранством» чоловіків, скільки пасивністю та байдужістю жіноцтва, яке «замало бере діяльної, чинної участі в наших культурних і економічних установах» [200, 4].

Другим напрямом «жіночого» аспекту діяльності Руського товариства педагогічного з кінця ХІХ ст. стає турбота про підвищення загальноосвітнього і фахового рівня жінки та шкільну освіту дівчат. Однією з її початкових форм були «почаючі виклади» з історії України для жінок-інтелігенток. Перші з них виділ товариства організував 1890 р. у Львові у формі циклів лекцій, які у святкові та вихідні дні проводили відомі західноукраїнські вчені та культурно-освітні діячі: О.Барвінський, Т.Грушкевич, В.Коцовський, М.Пачовський,

В.Гисовський, О.Целевич та ін. У грудні 1891 р. виділ РТП доручив своєму членові о. В.Навроцькому організувати спеціальний літературний гурток, який би об'єднав «прелегентів» цих викладів [201, 29]. 31 січня 1892 р. він доповідав про «зголошених 40 відчитів», призначених для жінок, тематика яких включала педагогічні та «жіночі» проблеми. Ці відчити користувалися популярністю серед жіноцтва, особливо коли до їх виголошення долучився новий професор Львівського університету М.Грушевський [202, 43; 185, 42-43].

Освіті жінки-селянки і робітниці сприяли курси з ліквідації неграмотності: перед Першою світовою війною філії та гуртки Українського педагогічного товариства організували 12 курсів «анальфabetів». «Науку» в них проводили 10 жінок і 7 чоловіків-учителів. Навчанням на курсах були охоплені 253 дівчини й жінки та 50 чоловіків 12-30-річного віку [203, 123-128]. На кінець досліджуваного періоду загальна кількість курсів (українознавства, для неписьменних, фахових, керівників дошкільних закладів) досягла 64 із 1480 слухачами, серед яких жінки становили більше половини [204, 2520].

Про увагу до питань освіти і виховання дівчини-жінки з боку Українського педагогічного товариства в межах Австро-Угорської імперії свідчить тематика рефератів, запланованих для обговорення на шкільному конгресі 1914 р.: «Виховання дівчини» та «Участь жіноцтва в педагогічних студіях» [205, 4].

Однак апробація інтелектуальних і організаторських можливостей жінок шляхом їх участі у зібраннях такого рівня, організованих товариством «Рідна школа», на відміну від «Просвіти», була нижчою. Так, до ініціативного комітету з проведення Першого українського педагогічного конгресу у Львові (1935) були залучені дві жінки – К.Малицька і М.Яворська. 3 травня 1934 р. К.Малицьку обрано членом президії цього комітету, але в остаточному варіанті її складу прізвища народної вчительки і жіночої діячки вже немає. Жінки не були представлені в «Комісії для устійнення рефератів», які планувалося виголосити на конгресі. Аналогічна ситуація з висту-

пами жінок: якщо на початковому етапі підготовки конгресу передбачалися реферати К.Малицької («Дошкільна освіта») та М.Рудницької («Коедукаційні школи для дівчат»), то прикінцевий варіант програми не містив жодного жіночого повідомлення [144, VIII-X, XIII, XVII, XXI-XXII].

Наведені факти підтверджують об'єктивність прагнення організаторів українського жіноцтва регіону до самореалізації та включення в національний культурно-освітній процес на правах окремої «сили».

Зважаючи на зростаючі колонізаторські впливи в офіційному шкільництві краю, виділ Руського товариства педагогічного наприкінці XIX ст. ініціював заснування українських навчально-виховних закладів для дівчат. До кінця досліджуваного періоду цей напрям роботи товариства виявився найскладнішим, але й найефективнішим.

Зазначимо, що вже наприкінці 1870-х рр. «русини» Львова подали петицію до австрійського Міністерства віросповідань і освіти з проханням, щоби воно «принудило» міську раду заснувати головну українську школу — як чоловічу, так і жіночу, що, звичайно, не було зроблено. Опіраючись на конституційні положення, українське населення галицької столиці внесло протест у цій справі до найвищих судових органів у Відні. Проте і цей його крок виявився безрезультатним [206, 3].

Єдиним способом «зарадити цьому лихові» залишалася організація недержавних навчально-виховних закладів. Наукові дослідження М.Богачевської-Хом'як [207, 104-109], Б.Загайкевича [208, 266], М.Терлецького [209, 286], І.Шостаковської [210] засвідчують: першість у цій справі на західноукраїнських землях належить товариству «Бурса для дівчат русько-католицького обряду в Перемишлі», заснованому 1881 р. канцлером греко-католицької консисторії о. Л.Кордасевичем (розпорядження ц.к. Намісництва у Львові від 25 квітня 1881 р., ч. 16650). На основі статуту, затвердженого вищим органом адміністративної влади в краї 28 серпня 1890 р. (ч. 66740), товариство було перейменовано на «Руський інститут

для дівчат у Перемишлі», а згодом — на «Український інститут для дівчат у Перемишлі». Метою товариства визначалася допомога «українським, передовсім убогим, осиротілим дівчатам до морального виховання і духовного образования в народнім дусі на релігійних основах» [211, 3].

Аналіз складу членів-засновників товариства показує, що серед його 23 осіб значилася одна жінка — З. Витошинська, а серед 359 «звичайних» членів у 1899 р. жінки становили близько 9% (31 особа) [212, 16-22].

Члени виділу товариства — «патріотичні мужи» Перемишля в особі місцевого духовенства (І.Войтович, М.Подолінський, К.Чехович) і педагогів державної чоловічої гімназії (Г.Цеглинський, Д.Чеховський, О.Ярема та ін.) — прагнули організувати в місті центр інтелектуальної релігійно-етичної освіти української жіночої молоді та виховання її в національному дусі [213, 3]. Ця ідея була втілена в життя 1895 р., коли в найстарішому з міст Східної Галичини відкрився перший приватний український світський навчально-виховний заклад вищого типу — шестикласний інститут (інтернат) для дівчат. Його вихованками в 1895-1896 н.р. стали 24 учениці: 6 із Перемишля, решта — із сіл і містечок Перемишльського та інших повітів краю. За весь період діяльності інституту «матуру» склали понад 1000 осіб.

Водночас виявлені у процесі дослідження матеріали дають змогу стверджувати, що вже 1869 р. світський «чисторускій пансіонъ женскій» був заснований у Перемишлі зусиллями «госпожі К.А.» — Клавдії Алексович, згадуваної у зв'язку з організацією та діяльністю «Общества руських дам» у Львові, за участю галицького громадського діяча К.Устияновича. Відомості про перший — «отъ коли Русь Галицка стоить» — жіночий заклад світського типу, «въ которомъ рускіи дівчата въ нашомъ родномъ духу воспитоватися будуть...» [214, 1], подають москвофільські «Письмо для народных учителей» (уже цитований журнал «Учитель») і газета «Слово». Зважаючи на наукову новизну, подаємо в додатку дослівну, викладе-

ну в сучасній транскрипції інформацію про першу в регіоні українську світську приватну школу інтернатного типу для дівчат, засновану «вседостойними» громадянами Перемишля й очолену К. Алексович, її мету та частково – зміст роботи [215, 38] (Додаток 2.Г).

Очевидно, москвофільська орієнтація організатора цієї інституції стала причиною обмеженої інформації про її діяльність у період утвердження нових суспільно-політичних орієнтирів галицького суспільства, а «пансіонний» тип перетворив її у малочисельний заклад, який давав початкову освіту 10-12 ученицям. Через те в сучасних дослідженнях першим приватним українським жіночим світським закладом у межах австро-угорської держави іменується інститут-інтернат, заснований товариством «Руський інститут для дівчат у Перемишлі».

У 1903 р. виділ товариства домігся відкриття на базі інституту дівочого ліцею (розпорядження Міністерства віровизнань і освіти від 21 листопада 1902 р., ч. 31271), який користувався правами державних навчальних закладів цього типу. Це давало змогу його випускникам продовжити студії в університетах, академіях і «всїаких висших школах» [216, 2; 64,2].

Вже на початку ХХ ст. ліцей користувався популярністю серед громадськості різних регіонів України та українців з-поза її меж. У 1906-1907 н.р. тут навчалися 11 дівчат із Перемишльського, 151 – з інших 40 повітів Галичини, 6 – із Буковини, 2 – зі Східної України (серед них внучка Тараса Шевченка «по сестрі» Людмила Шевченко), по одній учениці – зі Шлеська та США. Як наголошувалося у звіті з діяльності виділу товариства за час від 14 листопада до 30 жовтня 1913 р., десятилітня практика показала, що «ліцеальні школи» є «вельми практичні і хосенні», оскільки «заступають» українцям і вищі початкові (виділові) навчальні заклади, і учительські семінарії, і гімназії [217, 4].

Упродовж 1916/1917 – 1920/1921 н.р. ліцей поступово реформується в жіночу реальну гімназію, яку польська

шкільна влада прирівняла до аналогічних державних навчальних закладів, а в 1921/1922 н.р. приватна жіноча гімназія «Українського інституту для дівчат у Перемишлі» була перетворена на гуманістичну (з вивченням німецької мови з II класу, латинської – з IV). В цей час тут навчалися 192 учениці, з них 174 українки; працювали 11 постійних учителів, зокрема 7 жінок [218, 5-19]. Відповідно до вимог реформи освіти в Польщі 1932 р. цей навчальний заклад став двоступеневим ліцеєм, включав гуманістичний і природничий відділи. Такий статус він зберіг до кінця досліджуваного періоду.

З початку 1920 р. на базі інституту діяла жіноча вчительська семінарія та школа вправ при ній, а в 1927/1928 н.р. для випускниць народної школи був відкритий фаховий «доповняючий» заклад.

Отож упродовж півстоліття в найзахіднішому бастіоні української національної ідеї – м. Перемишлі – колективною працею місцевої інтелектуальної еліти був створений оригінальний навчально-виховний комплекс, який значною мірою спричинився до формування «духовного обличчя» жіноцтва всієї Західної України. Його розвиток забезпечували залучені до роботи з вихованками жінки – українські вчителі: Марія Прима (М.Примівна) – перший і довгорічний (до 1916 р.) директор інституту, з 1903 р. – і «директор-помічниця» ліцею [219, 7 зв.]; Меланія Бордун – керівник інституту в 1921-1939 рр.; О.Ціпановська – директор фахово-доповняючої школи при інституті, а також учителі школи, гімназії та ліцею, передусім Олена Бережницька, М.Данилевич (сестра діячки жіночого руху С.Кабаровської), О.Кульчицька (згодом Народний художник УРСР), М.Стельмах, Є.Цеглинська і десятки інших [220, 59-82]. Тісні контакти з колективом педагогів і учнів підтримувала будителька західноукраїнського жіноцтва Уляна Кравченко, яка з 1920 р. і до смерті проживала в Перемишлі.

Таким чином, паралельно з Руським товариством педагогічним (його філія в Перемишлі через незначну кількість

учителів-українців постала тільки в 1900 р.) сформувалася й активно діяла громадська організація, повноваження якої не виходили за межі цієї галицької провінції. Однак практичні результати її роботи у сфері освіти жінки набули загальноукраїнського характеру.

Проте за масштабами і різноманітністю форм діяльності, масовістю охоплення дівчат вихованням і навчанням рідною мовою, демократизмом заснованих закладів Руське товариство педагогічне посідало чільне місце серед культурно-освітніх товариств усього західноукраїнського регіону.

Перші спроби організації інституцій для дівчат заходами РТП сягають 1890 р.: на загальних зборах товариства член його віділу Д.Гладилович запропонував заснувати у Львові дівочий інститут (бурсу) за зразком аналогічного закладу для хлопців – бурси ім. св. Миколая. Пропозиція була прийнята віділом з «одушевленням» [221, 173]. Але вже 13 липня 1891 р. журнал «Учитель» повідомив про те, що відкриття інституту для дівчат затягується через брак матеріальних засобів. Ця справа відкладалася і в наступні роки – то через реорганізацію виховного закладу для дівчат Сестер василіянок у Львові, то через інші причини [222, 208].

Лише в 1899 р. офіційний «комунікат» віділу Руського товариства педагогічного підтвердив, що з початком нового навчального року (1 вересня 1899 р.) відкривається дівочий інститут (бурса) імені св. Ольги [223, 197]. До інституту приймали дівчат із сімей членів РТП. Їм забезпечувалися проживання, харчування, «опал, світло» за місячною оплатою 1 кор.; частково (наскільки дозволяли фонди) вихованки отримували безплатно шкільні підручники і посібники. Крім того, надавалася допомога в підготовці навчальних завдань, розширенні теоретичних знань дівчат силами «домашніх учительок»; за додаткову оплату (10 кор.) вони опановували гру на фортепіано, оволодівали мистецтвом танцю. Та головним завданням інституту було виховання дівчат на майбутніх «свідомих своєї національності горожан краю і держави» [224, 223-224].

Справами інституту на етапі його організаційного становлення за дорученням віділу Руського товариства педагогічного успішно займалися найвідоміші діячки львівського «Клубу русинок», насамперед Марія Білецька, яка, ставши його «науковою директоркою», зредагувала розпорядок роботи закладу та «цілий свій вільний час жертувала з правдивим посвяченням в хосен інституту», і Герміна Шухевич, призначена «економічною директоркою» закладу. «Правдиво родинну опіку» і догляд дівчат забезпечувала перша настоятелька інституту Юлія Танчаківська; медичний нагляд здійснювала перша в Австро-Угорщині українка-лікар Софія Окуневська [225, 165]. До складу комітету, який завідував справами інституту, на початку ХХ ст. входили О.Барвінська, А.Косевич (чергова настоятелька), згодом – М.Ліщинська (педагогічна «управителька»), М.Слюзар (економічна «управителька»). Обов'язки настоятельки для «нагляду над наукою і моральним веденням інституту» на початку ХХ ст. виконували організатори дівочої молоді Львова С.Олеськів і О.Охримович, тоді слухачки філософського факультету Львівського університету [226, 209].

Вивчення документів, дотичних до діяльності інституту ім. св. Ольги, який до серпня 1913 р. знаходився під безпосередньою опікою віділу РТП, а з серпня 1913 р. до жовтня 1919 р. (часу його закриття) – старшини «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок» у Львові, свідчить про те, що в середньому тут перебували 36-80 дівчат – спочатку з інтелігентних родин, а невдовзі – й дітей селян. Якщо в першому році функціонування в інституті було 12 осіб (9 дочок священників, 2 – учителів, 1 – купця) [227, 217], то в 1911/1912 н.р. на 76 вихованок – 44 дівчат-селянок [203, 122]. Це свідчило про вихід Руського товариства педагогічного в питаннях «жіночої» діяльності за межі обслуговування запитів освіченої суспільної верстви.

Аналогічна тенденція простежується і в інших навчально-виховних інституціях цього типу, заснованих товариством перед Першою світовою війною. Зокрема Головний віділ РТП у Львові та його тернопільська філія в 1906р. постановили зас-

нувати у Тернополі «науковий інститут... для селянських дівчат», які закінчили народну школу [228, 38-39] (подібний до львівського дівочий інститут виділ філії РТП в цьому місті заснував ще 1902 р. [229, 173]).

Серед 40 вихованок дівочих бурс Заліщиків і Коломиї було 25 «селянських доньок» [203, 121].

Водночас виокремлений на початку ХХ ст. зі складу львівської дівочої бурси ім. св. Ольги т.зв. «дорожчий» інститут ім. св. Софії призначався для дітей багатших родичів. У 1904/1905 н.р. тут перебували 18 осіб за оплату 45 к. щомісячно. Інститутом опікувався наглядовий комітет РТП, до складу якого входила М.Білецька. Тут деякий час працювала («до помочи в науках») одна з фундаторок «Кружка українських дівчат» у Львові С.Данилевич (Кабаровська) [230, 18-19].

Початкові кроки Руського товариства педагогічного в царині уможливлення українським дівчатам ширшої рідномовної освіти, ніж її давала офіційна елементарна школа, пов'язані з намаганнями реформувати діючу з вересня 1892 р. окрему чотирикласну дівочу «руську» школу вправ при державній утравістичній учительській жіночій семінарії у Львові на виділову школу з українською мовою викладання («...щоби сю школу розширено на виділову, позаяк в цілім краю нема рускої школи виділової і руські дівчата... не мають спроможности побирати дальше наук» в материнській мові [231, 108-110; 232, 1]). Вперше ця пропозиція прозвучала 1896 р. з вуст члена виділу товариства о. О.Стефановича [233, 75], а в 1897 р. виділ РТП ухвалив звернутися до кардинала А.Шептицького з проханням підтримати його заходи щодо реалізації цього наміру [234, 190]. Важливими формами втілення цих спроб у життя стали відозви до батьків і петиції до офіційної шкільної влади. Про участь у цій роботі жінок – членів товариства, свідчить «Відозва до руських родичів», уміщена в «Учителі» за 1896 р. (скорочений варіант її тексту – в *Додатку 2. Д*) [235, 106-107].

Але заходи Руського товариства педагогічного щодо реорганізації дівочої школи виявилися марними: ні австро-

угорський уряд, ні галицька шкільна рада не задовільнили прохань педагогічної громадськості краю. Ця обставина змусила РТП зосередити увагу на заснуванні окремої української дівочої виділової школи власними зусиллями. Організаційна і навчально-методична праця товариства щодо реалізації цієї ідеї стала найяскравішою сторінкою аналізованого аспекту його діяльності. Прагнучи відкрити виділову дівочу школу, керівництво РТП ішло назустріч не лише жіноцтву, а й усьому західноукраїнському громадянству, ставило за мету дати дівчині-українці «рідне» виховання й освіту, яка б виходила за межі елементарних знань і відкривала шлях до вищих студій.

Обставини заснування цього навчального закладу розкривають архівні документи, сконцентровані переважно у фонді 206 ЦДІА України у Львові, а також звіти шкіл РТП, численні повідомлення, дописи, замітки у провідних українських суспільно-політичних і педагогічних виданнях Галичини («Діло», «Рідна школа», «Руслан», «Учитель»), публікації учителів і учениць школи. Їх аналіз дає змогу відтворити в найзагальніших рисах історію становлення та зміст діяльності навчально-виховного закладу і водночас уможливорює подальші, більш ґрунтовні дослідження в цьому напрямі.

У процесі наукового аналізу встановлено, що думка про заснування виділової школи для дівчат, зініційована «Клубом русинок», передусім його активним членом М.Білецькою, обговорювалася на загальних зборах РТП 7 березня 1897 р. (проходили за участю М.Грушевського [236, 170]) та на засіданні виділу товариства 4 червня 1898 р. У липні того ж року Рада шкільна крайова вирішила «уділити позволення» на її заснування (розпорядження від 23 липня 1898 р., ч. 16905). На цій підставі з початком 1898/1899 н.р. у пристосованих приміщеннях «вдовичо-сиротинського фонду» (вул. Вірменська, 2) відкрився перший клас української дівочої виділової школи із 32 ученицями [237, 2]. З 1909/1910 н.р. і до припинення діяльності в 1939 р. школа, яку педагогічна гро-

мадськість Львова удостоїла імені Тараса Шевченка, працювала у власному будинку (вул. Мохнацького, 12).

На основі розпорядження австрійського Міністерства віросповідань і освіти від 4 травня 1903 р. (ч. 10.157) п'ятикласна дівоча виділова школа ім. Т.Шевченка отримала «право прилюдности», якого її позбавила польська окупаційна влада (лист Ради шкільної м. Львова від 16 березня 1922 р., ч. 1958) [237, 2]. Перетворена в 1921/1922 н.р. на семикласний навчальний заклад із дев'ятьма відділами та 326 ученицями, виділова дівоча школа ім. Т.Шевченка стала провідним центром загальноосвітнього і національно-громадянського зростання кількох поколінь західноукраїнського жіноцтва [238, 5]. Збережені в ЦДІА України у Львові звіти про діяльність школи за 1919-1939 рр. вказують на значні зусилля педагогічної громадськості в царині організації навчально-виховного процесу, удосконалення змісту позашкільної роботи, захисту від зазіхань офіційної влади. Водночас вони підтверджують: лише в міжвоєнний період школу закінчили понад 700 дівчат із усіх регіонів Західної України. Це уможливило їм доступ до подальшої освіти та спричинило розвиток високих національних «почувань» кількох поколінь українського жіноцтва.

Впродовж більш ніж 40-річної діяльності головну роль у забезпеченні належних умов функціонування школи та відповідного рівня навчально-виховного процесу відігравали жінки-вчителі цього закладу, члени жіночих товариств краю: «Клубу русинок», «Жіночої громади», «Союзу українок», а особливо «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок», який безпосередньо опікувався його роботою (у 1935 р. Головна управа Українського педагогічного товариства передала гурткові свої права власника школи, що підтверджують матеріали *Додатку 2.Е* [239, 23]).

Так, у першому педагогічному «зборі» школи були вчителі Едвард Харкевич (директор української гімназії, zarazом і директор школи), Володимир Косовський (вчитель української мови), Ілярій Огоновський (каліграфії), Дем'ян Лопач-

тинський (релігії); Ольга Барвінська (природничо-математичний цикл і ручні роботи), Варвара Літинська (історія і географія), Теофіля Огоновська (польська мова) [240]. Вони «жертвували зовсім безкорисно свою працю» на потреби українських учениць [241, 1].

З початку ХХ ст. тут працювали Марія Ардан, Ольга Барвінська, Олена Бережницька, Марія Заячківська, Володимира Жуковецька, Марія Ліщинська, Марія Негребецька, Теофіля Огоновська, Софія Олесків, Стефанія Пашкевич, Ірина Січинська, Євстахія Тишинська та ін.

У 1920/1921 н. р. учительське «гроно» школи включало 10 осіб, серед них 8 жінок: М.Крип'якевич, М.Ліщинська, К.Малицька, С.Пашкевич, О.Прокеш, М.Сельмах, М.Торонська, О.Торонська [239, 1-2].

Найпомітнішими постатями педагогічного колективу дівочої виділової школи ім. Т.Шевченка впродовж усього періоду функціонування були її «управительки»: М.Білецька (1899-1905), О.Кулачковська (1905/1906 н. р.), К.Малицька (1906/1907 – 1913/1914 н.р.; 1922-1926), М.Ліщинська (1920/1921 н. р.), О.Прокеш (1921/1922 н.р.; 1926-1932), С.Олесків-Федорчак (1933/1934 – 1938/1939 н.р.) [240].

Спогади учениць (наприклад, О.Степанів [242, 216-218]), неодноразові «візитації» інспекторів товариства «Рідна школа» (О.Попович, 1926; П.Будз, 1938) зазначали «ширий і успішний труд колективу», «умілий і вироблений» методичний підхід до навчання не тільки досвідчених, а й молодих педагогів, «дуже совісну» організаторську працю її керівників [243; 91, 217 зв.]. Водночас представники офіційної шкільної влади переслідували педагогічний колектив за ведення документації «w języku ukraińskim», за самовільне збільшення кількості годин на вивчення української мови, історії України, що, за їхнім висновком, спричиняло сепаратистські настрої в учнівському середовищі [240, 9-10]. У 1926 р. «*Slowo polskie*» (№ 70, 12 березня) з обуренням писало, що в «руській» приватній школі ім. Т.Шевчен-

ка вчителька польської історії опитує учениць «по rusky» (по-українськи – *З.Н.*).

Як бачимо, виділова дівоча школа ім. Т.Шевченка у Львові була не лише одним із провідних центрів рідномовного навчання і національного виховання дівчат-українок, а й важливим осередком відточення педагогічної майстерності та національно-громадянського зростання жінок-педагогів Галичини.

Для забезпечення неперервності освіти дівочої молоді Руське товариство педагогічне в 1899 р. порушило клопотання перед галицьким сеймом про заснування жіночої учительської семінарії з українською мовою викладання. Проте лише в 1903 р. такий навчальний заклад був відкритий у приміщенні виділової дівочої школи імені Т.Шевченка (розпорядження МВіО від 14 вересня 1903 р., ч. 29232) [244, 1]. Цим самим хоч частково розв'язувалася «пекуча» потреба середньої фахової освіти жінок краю. Розпочавши роботу з 16 учениць «народности української», семінарія вже в 1910/1911 н.р. уможливила педагогічну підготовку 159 дівчат, серед них дітей селян (41), ремісників (14), слуг і сторожів (27), священників (29), народних учителів (12), «підурядників» (13) та ін. [185, 53].

Незважаючи на активні організаційні заходи, жіноча вчительська семінарія РТП так і не домоглася права публічності, оскільки умовою надання їй цього статусу була визначена ут-раквізація, на що виділ товариства не міг погодитися. Подібно до дівочої виділової школи ім. Т.Шевченка, учительська семінарія впродовж багатьох років виступала осередком активної громадської та педагогічно-просвітницької діяльності жінок-українок, була першою справжньою «кузнею» національно-свідомого вчителства краю з числа жіночої молоді. Тут у різні роки працювали організатори і репрезентантки українського жіночого руху О.Бережницька, К.Малицька, О.Прокеш, М.Торонська, Є.Ясеницька.

Прагнучи забезпечити підготовку «національно-патріотичних» учителів, виділ Коломийської філії РТП відкрив у 1906 р. «семінарійний курс», який став підґрунтям для засну-

вання в 1910 р. окремої приватної вчительської семінарії (рескрипт Ради шкільної крайової від 28 жовтня 1910 р., ч. 64994). Як писав у 1914 р. М.Лаврів (автор виявленої у фондах ЦДІА України у Львові історичної довідки про початки діяльності цього закладу), не раз її учениці «дали... доказ, що будяться та кріпшають в них почуте обов'язку, любові рідного краю та его історії, повної... кровавих жертв» у постійній боротьбі за народну волю, «замилowane до праці над осьвідомленем себе, а в будучности молодих поколінь українського народу, запал до ширеня з трудом набутої просьвіти... серед широкі верстви українського робучого народу...». Це свідчило про те, що «численні заходи і труди», серед яких вдалося «здвинути» цю рідну навчальну інституцію, не пропали «безхосенно» [245, 12].

Згідно з офіційними вимогами австро-угорського шкільного законодавства, Руське товариство педагогічне заснувало при створених ним учительських семінаріях дівочі початкові школи вправ. У 1907 р. до першого класу такої школи у Львові вступили 9 учениць, яких навчала К.Вишневська; у 1912/1913 н.р. в її чотирьох класах студіювала 91 дівчина. У передвоєнний період «зразковий», за висновком Л.Ясінчука [185, 57], рівень «науки» в цьому навчальному закладі забезпечували активні члени «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок» М.Заячківська, М.Ліщинська, Н.Лопатинська, М.Мороз, А.Попель, А.Рижевська.

У 1910/1911 н.р. така ж школа була відкрита при Коломийській жіночій учительській семінарії РТП. Вона стала основою для заснування першої на Покутті української чотирікласної дівочої народної школи ім. княгині Ольги [252, 21]. Одним із її керівників була діячка місцевого жіночого руху початку ХХ ст. М.Колцуняк-Кузьмів [203, 14].

Паралельно з відкриттям дівочих шкіл виділ Руського товариства педагогічного розширював мережу мішаних українських приватних навчальних закладів. У 1910/1911 н. р. таку школу заснувала філія РТП в Перемишлі [246, 94]. Проте найвідомішою серед них стала початкова школа ім. Б.Грінченка

у Львові, відкрита 1910 р. і очолена «сталою» учителькою Вірою Трусевич (розпорядження Ради шкільної крайової від 7 вересня 1910 р., ч. 43295) [247, 1]. Ініціатива заснування цієї школи належала читальні «Просвіти» Городоцького передмістя Львова, яка порушила питання про її заснування ще в 1907 р. Однак усі «законні формальності» стосовно організації школи належали спеціально створеному комітетові під управою виділу РТП, до складу якого входила палкий популяризатор її відкриття К.Малицька. З 1913 р. всією «матеріальною і педагогічною стороною» школи став завідувати окремий гурток ім. Б.Грінченка [248, 38].

За розпорядженням МВіО від 29 червня 1917 р. (ч. 38990) цей навчальний заклад був реформований у дівочу школу з правом публічності, проте до її нижчих трьох класів приймали і хлопчиків. У 1921/1922 н.р. тут навчалися 420 дівчат (339 зі Львова, 63 – з його передмість, 15 – із «галицької провінції», троє сиріт із Волині) та два хлопчики. У 1929/1930 н.р. «всенародна» семи-класна дівоча школа ім. Б.Грінченка налічувала 211 дітей, серед них 76 – із сімей робітників, 26 – ремісників, 8 – селян, 22 – приватних і 74 – державних службовців, 4 – «інших»; у 1938/1939 н.р. в школі навчалося 193 учениці: 164 – зі Львова, 23 – з повітів, 6 – із «дальших околиць» (18 – діти селян, 31 – ремісників, 81 – робітників, 11 – урядників та ін.) [247, 7].

Головну роль у роботі школи в період польської окупації відіграла її багаторічний директор С.Олеськів-Федорчак (до 1933), відома в українському жіночому русі Галичини ще з передвоєнної доби, а також учителі І.Витковицька, Л.Гладилович, С.Лотоцька, М.Цегельська [249, 1-2].

Під незмінною управою С.Олеськів-Федорчак на базі цього навчального закладу з 1924 до 1939 рр. діяла також «заводова» жіноча школа ім. Б.Грінченка (згодом жіноча «фахово-доповняюча» школа УПТ). У першому навчальному році в школі навчалися 66 учениць віком від 14 до 20 і більше років. Через розширення мережі фахового шкільництва в краї у 1938/1939 н.р. в трьох її класах було 46 учениць [250, 2, 15, 27 зв.].

У школах Львова аналогічного типу в передвоєнну добу працювали Олена Боберська (керівник мішаної народної школи УПТ ім. короля Данила); Марія Лис (управителька мішаної народної школи ім. князя Лева); Ольга Савицька й Ольга Яворська (мішана народна школа філії УПТ в Перемишлі).

Загальну статистику дівочих і мішаних народних шкіл Українського педагогічного товариства в останньому перед Першою світовою війною навчальному році розкриває *Таблиця 11*.

Таблиця 11
Статистика жіночих і мішаних народних шкіл УПТ
в 1912/1913 н.р.

№ з/п	Місцевість	Тип і характер школи	Рік заснування	К-сть учнів	
				дівчат	хлопців
1.	Гвіздець (Станіславівщина)	Мішана народна школа ім. М.Шашкевича	1908	29	50
2.	Забойки (Тернопільщина)	Мішана народна школа	1912	12	19
3.	Золочів (Львівщина)	Мішана народна школа ім. М.Шашкевича	1912	21	43
4.	Коломия (Станіславівщина)	Дівоча народна школа ім. кн. Ольги (вищого типу)	1910	80	-
5.	Львів	Народна школа вправ при жіночій учительській семінарії УПТ (з правом публічності)	1907	91	-
6.	Львів	Дівоча виділова школа ім. Т.Шевченка (з правом публічності)	1898	183	-
7.	Львів	Мішана народна школа ім. Б.Грінченка (вищого типу)	1910	81	75
8.	Львів	Мішана народна школа ім. короля Данила (вищого типу)	1912	18	17
9.	Перемишль	Мішана народна школа (вищого типу)	1910	89	149
10.	Плотичі (Тернопільщина)	Мішана народна школа	1912	11	10
Разом: 10				615	363

[203, узга.]

Для порівняння: окремих чоловічих шкіл, заснованих УПТ, в 1912/1913 н.р. було лише дві – у Станиславові та його передмісті Княгинині [203, 112]. У межах польської держави товариство «Рідна школа» утримувало 33 народні українські школи (1936/1937 н.р.), серед них 26 коєдукаційних, 4 дівочі (2 у Львові, по 1 – у Стрию і в Самборі) та 2 чоловічі (Львів). Тут навчалися 5554 дівчат і хлопців (понад 2,2 тис. дітей рільників, 1,4 тис. – робітників, 54 сиріт) і працювали 196 учителів [251, 351].

Важливим аспектом праці Українського педагогічного товариства в галузі «рівноуправнення» жіночої освіти стало виборення ним права української мови в державних школах (утворення українських «паралельок» при них). Прикладом такої діяльності може бути відкриття в 1912/1913 н.р. українських «рівнорядних» класів у польськомовній мішаній школі ім. св. Йосифа у Станиславові («на Леонівці»). Ця подія, змушені були визнати навіть тогочасні польські періодичні видання, відбулася не стільки за старання батьків, скільки завдяки активним зусиллям місцевої філії Українського педагогічного товариства, що, без сумніву, було великою перемогою в галузі національного шкільництва всієї громадськості міста. Напередодні Першої світової війни в цій школі навчалися 510 дітей, із них 248 дівчат. Із числа учнів 54% становили представники польської національності, 30% – української та 16% – єврейської [32, 56].

Упродовж десятиліть Українське педагогічне товариство працювало над вирішенням найактуальнішої проблеми жіночої освіти – забезпечення дівчат-українок рідномовною загальною середньою освітою: гімназійного типу, а після реформи шкільництва в Польщі 1932 р. – і ліцейного. Ця робота остаточно завершилася тільки в міжвоєнний період.

Якщо наприкінці австро-угорської державності у 6 приватних українських гімназіях Галичини (Буськ, Городенка, Збараж, Копичинці, Рогатин, Яворів) навчалось 885 учнів, з-поміж них 834 (94, 23%) хлопці та 51 (5,77%) дівчина [252, 79], то в 1933/1934 н. р. «Рідна школа» утримувала 13 середніх

шкіл, де студіювали 1526 осіб, із них 850 дівчат [251, 353-354]. У 1938/1939 н.р. «Рідна школа» УПТ опікувалася дев'ятьма коєдукаційними і трьома окремими дівочими чотирирічними гімназіями та дворічними ліцеями (Таблиця 12). Але жоден із цих закладів не очолювала жінка. Крім того, жінки становили лише 23% від числа вчителів українських середніх шкіл Галичини.

Таблиця 12

Українські приватні загальноосвітні гімназії та ліцеї «Рідної школи» УПТ, у яких навчалися дівчата (1938/1939 н.р.)

№ з/п	Місце розташування	Назва	Характер навчального закладу	К-сть шкільної молоді
1.	Львів	Ліцей і гімназія ім. І. й І. Кукурудзів	Дівочий	212
2.	Городенка (Станиславівщина)	Ліцей і гімназія ім. Т. Шевченка	Коєдук.	155
3.	Дрогобич	Ліцей і гімназія ім. І. Франка	Коєдук.	326
4.	Золочів (Львівщина)	Ліцей і гімназія	Коєдук.	138
5.	Коломия	Ліцей і гімназія	Коєдук.	164
6.	Рогатин (Станиславівщина)	Ліцей і гімназія ім. кн. Володимира Великого	Коєдук.	185
7.	Самбір (Львівщина)	Ліцей і гімназія	Коєдук.	165
8.	Станиславів	Ліцей і гімназія ім. М. Шашкевича	Дівочий	124
9.	Стрий	Гімназія	Дівоча	68
10.	Тернопіль	Ліцей і гімназія	Коєдук.	384
11.	Чортків (Тернопільщина)	Ліцей і гімназія ім. М. Шашкевича	Коєдук.	235
12.	Яворів (Львівщина)	Ліцей і гімназія ім. О. Маковея	Коєдук.	231
Разом: 12				2417

[253, узга.].

Того ж року під опікою товариства знаходилися ще п'ять коєдукаційних фахових середніх шкіл у містах Львові (3), Станиславові та Яворові [253; 121, 124-125].

Великим досягненням «Рідної школи» в міжвоєнну добу стало виборення в 1935 р. права на заснування першої в Західній Україні рідномовної «захоронкової» семінарії – се-

реднього навчального закладу, призначеного для підготовки вихователів українських дошкільних закладів [254, 84].

В умовах, коли кожна українська освітня інституція в Галичині, за словами С.Русової, «здобувалась майже з бою» [255, 115], можна говорити про своєрідний громадянський подвиг членів товариства «Рідна школа» у сфері розвитку освіти дівчат-українок та «педагогізації» українського жіноцтва, яка, у свою чергу, виступила важливим чинником формування педагогічних ідей у тогочасному жіночому русі.

Прагнення піднести суспільне значення жінки-вчительки характерне і для діяльності буковинського товариства «Руська (Українська) школа». Уже 27 серпня 1896 р. у його загальних зборах взяли участь «кілька учительок» [256, 273]. 25 листопада 1896 р. до виділу третьої філії товариства у Вижниці була обрана вчителька Євгенія Попович [257, 1-2]. Однак у керівництві «центрального» товариства в Чернівцях (як і в «Руській бесіді») й на початку ХХ ст. не було жодної жінки [258, 330]. Із «Відозви» загальних зборів «Руської школи» від 9 січня 1902 р. довідуємося про намагання товариства «придбати... фондів» для заснування окремого інституту для дівчат з метою їх «руско-патріотичного» виховання [259, 3].

У 1910/1911 н.р. австрійське Міністерство освіти і віросповідань дозволило товариству заснувати українську приватну вчительську семінарію для дівчат, яка діяла до початку 1920-х рр. – часу її закриття румунською владою. У 1930-х рр. «Українська школа» організувала «вакаційні» курси українознавства для майже 5000 хлопців і дівчат [260, 3404]. Проте через небагаточисельність (у 1914 р. – 955 осіб) і нестерпні умови міжвоєнної румунської окупації діяльність товариства «Українська школа» у сфері освіти та національного освідомлення жінки-буковинки була значно скромнішою, ніж «Рідної школи» УПТ.

Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, очолюване визначним освітнім і громадсько-політичним діячем Закарпаття А.Волошиним, завдяки ліберальній політиці чехосло-

вацького уряду змогло об'єднати вчительство краю, зокрема й жінок-учителів, для спільної роботи у сфері рідномовної освіти вже на початковому етапі діяльності. Яскравим прикладом ефективності цієї роботи виступає, наприклад, боротьба з неграмотністю «простого русина»: у 1921 р. в 74 селах Закарпаття (із 500 загальною) діяли курси анальфabetів, які відвідували чоловіки й жінки. Із загального числа учителів-українців краю (110 осіб) їх навчали 100; ще 51 курс працював при державних школах, 29 – при церквах [261, 1]. Спільні дії педагогів краю засвідчило проведення вчительського та жіночого конгресів 1934 р. в м. Ужгороді, виступи організаторів закарпатського жіноцтва на наступних зібраннях такого рівня (1935, І.Невицька), їхня співпраця із місцевими педагогічними виданнями (як ужгородський «Учитель») тощо [262, 1].

Активна участь учителів – чоловіків і жінок – у вирішенні важливих національно-педагогічних проблем – характерна риса діяльності товариства «Взаємна поміч українського вчительства» (ВПУВ), що стало першою професійною організацією народних учителів Галичини та Буковини. Жінки-педагоги стояли вже біля витоків її формування. До складу екзекутивного комітету віча галицько-буковинського вчительства 1904 р., яке задекларувало створення нового товариства, входили 12 членів, серед них одна жінка – М.Білецька; з-поміж 6 заступників – 3 жінки (К.Малицька, М.Пеленська, І.Січинська). Символічно, що засідання комітету, обраного вчительським вічем для безпосередньої організації фахової вчительської спілки, як і його перші загальні збори (28 серпня 1905 р.), відбувалися на базі виділової дівочої школи ім. Т.Шевченка у Львові. До президії останніх, поруч із Кирилом Малицьким та І.Герасимовичем, була обрана народна вчителька із буковинського села Раранче Ольга Жураківська, а до першої Надзірної ради товариства ввійшла К.Малицька, тоді теж учителька на Буковині [263, 36].

У 1911 р. товариство «Взаємна поміч українського вчительства» об'єднувало 525 учителів, з-поміж них 120 жінок

[264, 27-29], через 27 років – 2132 особи з більш ніж сорокавідсотковим представництвом жінок [265, 140; 266, 89]. Активними в його окружних виділах перед Першою світовою війною були І.Витковицька (Стрий), М.Савицька (Перемишль), О.Левицька (Жовква), М.Колцуняк-Кузьмів, Є.Тишинська (Коломия), І.Остерман (Галич) та ін.

Жінки брали участь у I Всеукраїнському з'їзді народних учителів, скликаному Надзірною радою ВПУВ з нагоди 100-ліття від дня народження Т.Шевченка у Львові 25-26 липня 1914 р. Зокрема К.Малицька виступила в дискусії над питанням порядку денного з'їзду про українську дитячу пресу та літературу як виховуючий чинник української нації [267, 89].

У міжвоєнну добу «Взаємна поміч українського вчителства», зосередивши свою діяльність на теренах відродженої Польщі, забезпечила участь жінок у роботі всіх її підрозділів і низових осередків, зокрема і в т.зв. «Педагогічній поради». На «Порадню» покладалося завдання надавати методичну допомогу вчителям у підготовці «рефератів» педагогічної тематики, що вимагало від її членів високого рівня фахової підготовки. З періодичними виданнями цього товариства («Учительське слово», «Шлях виховання і навчання») тісно співпрацювали М.Домбровська, І.Петрів, С.Русова та ін.

Перед Першою світовою війною жінки-вчителі середніх шкіл Галичини «пробилися» до товариства «Учительська громада», діяльність якого спрямовувалася на заснування рідномовних гімназій, українізацію утраквістичних середньошкільних навчальних закладів, на самодопомогу тощо. Уже в першому році функціонування його членами були О.Бачинська, О.Бережницька, К.Малицька, Й.Паньківська. На загальних зборах філії товариства в Перемишлі 27 березня 1909 р. до складу її виділу обрано О.Ціпановську [268, 132]. У фахових секціях, заснованих товариством для укладання програм навчання і національного виховання учнів середніх шкіл, у різні роки працювали М.Рудницька, С.Парилле, О.Степанів-Дашкевич, Є.Тишинська [269, 87]. Це викристалізувало їхні педагогічні

погляди, виступало важливою базою науково-творчої діяльності.

Жінки Закарпаття працювали в місцевій «Учительській громаді», яка 1936 р. об'єднувала 1434 членів [270, 39], тобто дві третини від усього вчителства краю. Архівні дані засвідчують: серед тих, хто за вересень-жовтень 1935 р. сплатив членські внески в закарпатській «Учительській громаді», – представниці Березнянщини (1 із 9 осіб-чоловіків), Іршавщини (2 із 7), Мукачівщини (1 із 12), Свалявщини (1 – Василина Божук, обрана в 1937 р. заступником члена виділу товариства, – із 4), Ужгородщини (1 з 14), Хустщини (2 із 17) [271, 78].

Уже наприкінці XIX ст. жінки наддніпрянської та наддністрянської частин України були представлені в Науковому Товаристві ім. Т.Шевченка у Львові, яке М.Грушевський та І.Крип'якевич називали першою українською академією наук [272, 101].

Одним із фундаторів цього товариства була дочка полтавського губернського «маршалка», тітка гетьмана П.Скоропадського Єлизавета Милорадович [273, 186]. Як член-засновник НТШ із 30 травня 1874 р. «фігурує» єдина (серед 137 осіб-чоловіків) галичанка – Северина Сушкевич, дружина галицького педагога і громадського діяча Корнила Сушкевича. На правах члена-засновника в 1896 р. до його складу ввійшла Й.Паньківська [274, 9]. Через рік членами НТШ стали М.Грушевська [275, 104 зв.] та Н.Кобринська [276, 55 зв.]. У 1896 р. на правах колективних членів до Наукового товариства ім. Т.Шевченка ввійшли «Клуб русинок» і товариство «Руський інститут для дівчат у Перемишлі».

Напередодні I Світової війни у складі Наукового Товариства ім. Т.Шевченка перебували тодішні діячки жіночого руху М.Бордун, С.Окуневська, М.Мудрик, О.Охримович, Є.Тишинська. У 1920-х – 1930-х рр. – О.Бережницька, І.Гургула, О.Мриц, О.Степанів-Дашкевич, М.Струтинська, М.Фуртак-Деркач та інші жінки – члени «Союзу українок» і українського Товариства жінок із вищою освітою [272, 109-118]. Підгрун-

тям для участі в роботі НТШ виступали науково-просвітницькі, педагогічні, художньо-публіцистичні, фольклорно-етнографічні студії жінок. Водночас праця в товаристві була стимулом для активізації їхньої діяльності у цій сфері та важливим чинником самоствердження українського інтелегентного жіноцтва.

Проте головні освітні ідеї жіночого культурно-освітнього поступу усталилися завдяки подвижницькій праці самих жінок, насамперед фахових педагогів, — провідниць і активних учасниць українського жіночого руху.

2.3. Формування когорти жінок-педагогів — організаторів емансипаційних жіночих змагань

Важливим каталізатором розгортання українського жіночого руху та чинником формування його педагогічно-просвітницької програми стала «фемінізація» вчительського фаху, тобто кількісне зростання жінок-учителів і якісні зміни у їхній професійній підготовці. Вони зумовлювалися підвищенням попиту на вчительську жіночу працю через розширення мережі закладів освіти для дівчат [277, 203].

З усіх етнічних українських територій у межах Австро-Угорської імперії тенденція до «ожіночення» професії педагога найпомітніша в Галичині, де найперше було врегульовано фахову підготовку жінок (цісарське розпорядження від 1815 р. про допуск дівчат до навчання на курсах-препарандах Львова і Перемишля, відкриття в краї державних жіночих учительських семінарій, заснування аналогічних приватних навчальних закладів тощо). Так, у першому році функціонування (1871) до трьох державних жіночих учительських семінарій (Львів, Перемишль — польсько-українські, Краків — польська), які готували педагогів народних шкіл, на навчання вступила 271 дівчина [278, 4-5]. Але серед них не було жодної представниці греко-католицького віросповідання, що співвідносилося з приналежністю до українства [279, 30]. У 1878 р. вже 12 учениць значилися як «греко-католички», а в

рік заснування станиславівського жіночого товариства — 41 (польок — майже вчетверо більше) [280, 232]. Однак і через 15 років після відкриття в Галичині перших державних педагогічних навчальних закладів для жінок українки не були представлені у Краківській учительській семінарії, у Перемишльській вони становили 8% від числа учениць (12 осіб), у Львівській — близько 16% (33) [90, XV].

Це пояснювалося, з одного боку, матеріальною неспроможністю галицьких українських родин, а з другого, — пануючою традицією обмеження освіти дівчат елементарними знаннями. Як писав сучасник, зі «шкіл виділових та учительських семінарій стало у нас жіноцтво аж тоді користати, коли економічна konieczність викинула їх із тісного кружка родинного та казала їм наукою заробляти на кусник хліба» [281, 253].

Збільшення прийому української дівочої молоді на навчання в учительські семінарі простежується в 1890-х рр. У 1897/1898 н.р. в Кракові студіювали 2 українки, у Львові — 42, у Перемишлі — 41 [282, 37]. На початку ХХ ст. у державних учительських навчальних закладах Галичини педагогічну освіту здобували 950 польок і 146 українок [283, 136].

Це, у свою чергу, призвело до зростання кількості жінок серед учителів народних шкіл краю. Якщо в 1887/1888 н.р. у навчальних закладах цього типу працювали 3343 вчителі із «кваліфікаційним патентом», серед них 951 жінка [90, XXIII], то наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. жінки становили 47% від загального числа народного вчителства Галичини (3636 осіб). При цьому їхній «наплив» до початкових шкіл був майже вчетверо вищим, ніж чоловіків: у 1899 р. прибули 371 жінка та 95 чоловіків. Із цього приводу редакція газети «Діло» в ч. 7 за 1900 р. зауважувала, що прихильники жіночої емансипації повинні радіти, бо за два роки буде вчительок 4400 і числом вони «перемагатимуть» чоловіків. Напередодні Першої світової війни серед більше 14000 учителів народних шкіл Галичини (з-поміж них близько 3000 української «народності» [284, 4]) кількість жінок сягнула 54% [285, 2].

Проте ставлення офіційної влади краю до здобуття професії педагога жінками-українками залишалося консервативним. Коли в 1899 р. Т.Окуневський запропонував галицькій шкільній раді заснувати в Східній Галичині державну жіночу вчительську семінарію з українською мовою викладання, то її віце-президент цинічно заявив: йому потрібні вчителі-чоловіки, оскільки «хлоп наш жінок-учительок не любить» [286, 47].

За таких умов головними центрами опанування педагогічного фаху українками в передвоєнне десятиліття і в 1920-х — 1930-х рр. стали приватні вчительські семінарії Львова, Коломиї, Станиславова, Перемишля, Яворова, засновані УПТ (підрозділ 2.2) і Сестрами василіянками. Саме завдяки їм відбулося зростання жінок-учителів у складі педагогічного «збору», сформувалася молодша генерація провідниць українського жіночого руху краю.

Значно скупішими виявилися можливості для розширення педагогічного потенціалу емансипаційних змагань українського жіноцтва Буковини. По-перше, відкритий у 1872 р. на базі Чернівецької учительської семінарії німецькомовний жіночий відділ (деякі предмети тут викладалися румунською й українською мовами) здійснював прийом на навчання раз на два роки. По-друге, як і в Галичині, кількість українок серед його учениць до початку ХХ ст. була мінімальною: у 1889/1890 н.р. студіювали 9 «русинок» проти 83 німкенів, 17 польок і 14 румунок [287, 95].

На межі ХІХ — ХХ ст. у публічних народних школах Буковини працювало 926 учителів, із них 342 жінки [288, 1]. Проте репрезентанток українського жіноцтва у їх складі було вкрай мало. Лише з початку ХХ ст. кількість дівчат-українок у Чернівецькій державній учительській семінарії зростає втричі [81, 3], що зумовило зростання їхнього представництва і в школах, і в жіночому визвольному поступі краю. Але діючий державний педагогічний заклад і на початку ХХ ст. не міг забезпечити навчанням усіх бажаних дівчат. «Зголошується їх сотки», писала в 1900 р. «Буковина» (ч. 100, с. 1-2), а при-

ймають «на перший рік найбільше 60, і то між тим 20 з ласки, бо законом призначено приймати лише 40...».

Ситуація значно поліпшилася, коли буковинське товариство «Українська школа» відкрило в Чернівцях жіночу вчительську семінарію з українською мовою викладання, яка до кінця функціонування (1924) випустила півтисячі жінок-педагогів народних шкіл [260, 3404].

Проте, як і в українському шкільництві загалом, найгірший стан справ із підготовкою вчительських кадрів із числа представниць автохтонного населення склався в Закарпатті. Їх майже не було серед учениць державної жіночої учительської семінарії зі шкільним і дошкільним відділами у Пряшеві, заснованої 1899 р., хоч до кінця австро-угорської державності тут отримали фахову освіту 239 вихідців із закарпатського регіону [52, 132].

Обмежені можливості для здобуття закарпатськими українками педагогічної освіти мала вищезгадувана приватна греко-католицька жіноча вчительська семінарія, відкрита в Ужгороді 1902 р. [289, 19-20].

Вплив жінок-учителів на активізацію жіночого руху зумовлений і тим, що в Австро-Угорській імперії превалюючою була думка про школу як осередок культурно-освітнього життя, локальну інституцію, яка слугувала не лише розумовому та моральному розвитку дітей, а й інтелектуально-духовному поступові дорослих. Ця тенденція простежувалася в державних нормативних актах, у діяльності громадських організацій, у художній творчості досліджуваного періоду. Так, у 1896 р. загальні збори грибовицької філії РТП (Львівщина) обговорили доповідь педагога і громадського діяча, згодом багаторічного голови товариства «Взаємна поміч українського вчителства» І.Стронського на тему «Начерк праці народного вчителя поза школою». Головну її думку відтворює така теза: народний учитель повинен працювати над «повіреною ему шкільною молоддю» та нести світло науки «межи всіх незрячих своїх братів... розвивати живу діяльність у всіх напрямках», працювати в читальнях, крамницях, позичкових касах [290, 72].

Не випадково і героїня одного з перших у Західній Україні творів про жінку-вчительку «Зоня» (1883), автором якої був Г.Врецьона, прагнула йти «рука об руку в ділі уморальнення і піднесення народа» з «народними тружениками»-чоловіками, вважала вчительську працю «найпожиточнішою» та найпотрібнішою для рідного краю, а вчителів – народними апостолами [291, 29, 35].

Таким чином, в українському середовищі (як і в польському, румунському, угорському й ін.) сформувалася модель учителя-«суспільника», культурно-освітнього діяча. І хоч соціально-економічні, політичні та культурні зміни міжвоєнної доби вплинули на послаблення цієї моделі, вчителів і в 1920-х – 1930-х рр. залишався головною фігурою громадського життя регіону.

У Західній Україні середини ХІХ – першої третини ХХ ст. уособленням таких педагогів були О.Духнович і А.Волошин у Закарпатті; І.Герасимович, І.Карбулицький, О.Попович, В.Сімович на Буковині; Г.Врецьона, М.Галушинський, І.Ющишин, Л.Ясінчук і сотні інших – у Східній Галичині. Цю плеяду доповнювали десятки жінок-учителів. І хоч їхня праця, як і життєва доля, часто була позначена самотністю, несприйняттям навколишніми, більшість із них не звернули з обраної дороги⁵.

У контексті викладеного закономірним є те, що саме жінки-вчителі – практично єдина фахово освічена верства західноукраїнського жіноцтва в австро-угорській державі – першими відгукнулися на заклик Н.Кобринської розгорнути рух за «розвій жіночого духа».

Аналіз якісного складу перших «педагогічних сил» із числа жінок-українок доводить правомірність висновку галицької

⁵ Важкі умови педагогічної праці та недолю першої когорти жінок-учителів розкриває, наприклад, цикл поезій маловідомої авторки Меланії Були під загальною назвою «Із теки сільської учительки», опублікований 1900 р. у львівському «Літературно-науковому віснику» [292, 232-234].

народної вчительки і громадської діячки Осипи Заклинської: «...у нас що найліпшого мала нація поміж жінками посилала в учительки» [293, 1].

Природною є передусім «будительська» функція жінок-учителів, яка виявилася в широкій культурно-освітній діяльності, спрямованій на пробудження людської гідності жінок-українок, спонуканні їх до просвіти і на цій основі – до забезпечення матеріальної та духовної самоспроможності, й організаторська, пов'язана із заснуванням у регіоні українських жіночих товариств. Уже вказувалося, що в актуалізації жіночого питання як питання освіти жінки та у створенні 1884 р. в м.Станиславові першої в підавстрійській частині України громадської організації жінок-українок разом із Наталією Кобринською брала безпосередню участь вчителька місцевої польськомовної жіночої школи *Емілія Ничай-Кумановська*. Вона походила з подільської священничої родини Ничаїв і репрезентувала перше покоління вчителів-українок у Галичині. Сучасники зазначали, що Е.Ничай-Кумановська мала «дуже додатний вплив» на своїх нечисленних учениць-українок, зокрема на майбутніх визначних громадських діячок Костянтину Малицьку та Олену Сіменович (О.Кисілевську) [294, 331]. Власне, за її підписом остання отримала посвідчення («грамоту») про членство у станиславівському жіночому товаристві. З початку ХХ ст. бачимо Е.Ничай-Кумановську серед організаторів українського жіночого руху на Буковині, куди вона перебралася зі Станиславова після переведення чоловіка на педагогічну працю до Чернівецької гімназії [295, 833].

Відзначаючи внесок Е.Ничай-Кумановської в організаційне становлення буковинської «Жіночої громади» (перший її голова), виділ цього товариства в 1929 р., вже після смерті народної вчительки, висловив їй, поруч із К.Малицькою, О.Поповичем, С.Смаль-Стоцьким, Є.Ярошинською, подяку за «головні заслуги коло його заснування» [296, 6].

Однак «ластівкою» відродження західноукраїнського жіноцтва дослідники минулого й сучасності одностайно вва-

жають *Юлію Шнайдер-Нементовську* – народну вчительку, талановиту вихованку І.Франка, відому в українській літературі під псевдонімом Уляна Кравченко⁶ (1860-1947). Уродженка м. Миколаєва (львівського), вона після закінчення в 1881 р. державної учительської семінарії у Львові 40 років працювала в школах краю, переважно на рідній Львівщині та на Дрогобиччині. У 1920 р., вийшовши на пенсію, переїхала до м. Перемишля, де й закінчився її життєвий шлях.

Уже перші кроки самостійного вчителювання в 1881-1884 рр. у містечку Бібрці (тепер Львівської обл.) офіційно підтвердили бездоганність трирічної праці молодого педагога. Проте через вільнодумність, незалежність і самобутність, небажання пристосовуватися до «смаків і забаганок» представників влади та проводити їхню політику, протистояння намаганням польських шовіністів викоренити зі школи все українське, місцева шкільна рада не затвердила Юлію на посаді «сталой» вчительки. Вона змушена була погодитися на роботу в сусідньому з Бібркою селі Стоки, де заново організувала школу в напівзруйнованому приміщенні колишньої «дяківки» [297, 3]. Саме цей «суворий життєвий матеріал» ліг в основу її автобіографічних нарисів «Перший рік практики» та «Із записок сільської вчительки».

Вирішивши в літературній атмосфері (мати відзначалася «небуденним даром пісні й слова», а батько писав вірші в «народницькому дусі»), Юлія змалку вважала, що поети – це «окрема каста, а поезія – таємничий обряд». Тому ще в шкільні роки дівчина починає «віршувати» [298, 133-134].

Великий вплив на сучасниць мали вірші-відозви Юлії Шнайдер, у яких із кінця 1870-х рр., тобто ще до заснування перших українських громадських жіночих організацій, вона прагнула дати відповідь на запитання: «...як і що ділати» жіноцтву, «щоб воскресла наша Мати!» [299, 40].

⁶ «Шнайдер» по-німецьки – кравець, звідси і літературний псевдонім Уляни Кравченко.

У 1885 р. стараннями Є.Олесницького побачила світ книжечка її віршів «Prima vera» – перша в Західній Україні збірка поезій, яку підготувала жінка-українка. Виходом цієї книжки, підкреслював упорядник творів Уляни Кравченко А. Каспрук, «поетеса немовби заявляла від себе і від імені жінок-галичанок про свою рівність в правах з чоловіками» [300, 9]. Тема емансипації жінки звучить і в другій збірці поетеси і народної вчительки – «На новий шлях», виданої І.Франком у 1891 р. За твердженням її сучасника, вона мала для духовного життя Галичини двояке значення: «одно те, що в ній видно живі поступові ідеї та чималий талант поетичний, а друге яко твір жінки, яко доказ, що і у нас зачинають жінки бути людьми, т. є. зачинають відчувати потребу ширшої просвіти, ...інтересуватись суспільним та політичним життям і брати в ньому участь» [281, 253].

Не випадково заклик Уляни Кравченко «На новий шлях» став поетичним девізом жіночого руху початку його організаційного становлення [301, 207-208]. Про вплив її творчості на молодше покоління жінок свідчать спогади Олени Залізняка: «Поезії Уляни Кравченко, – зазначала в 1929 р. педагог і одна з чільних представниць жіночого руху Східної Галичини та українського зарубіжжя, – перчитувала я в моїй молодості часто, і... завжди почувала душевний підйом, хотіла бути ліпшою, потрібною в житті. Дуже хотілося мати силу «іти на новий шлях» [302, 155].

У міжвоєнний період, зосередившись на письменницькій діяльності, Уляна Кравченко не полишала громадської праці. За заслуги перед українським жіноцтвом була іменована почесним членом галицького «Союзу українок» і жіночих організацій інших західноукраїнських земель.

Серед жінок, життєпис яких започаткували 1860-і рр., а самостійну працю на ниві літератури й освіти, нерозривно пов'язану з боротьбою за емансипацію жінки, – 1880-і рр., – вчителька народних шкіл, письменниця «Франкової школи» *Климентина Попович* (К. Попович-Боярська, 1863-1945), родом

із села Велдіж Долинського повіту (тепер Шевченкове Долинського р-ну Івано-Франківської обл.). Прізвище К. Попович, тоді народної вчительки в Жовтанцях на Львівщині, наявне в списках членів товариства «Просвіта» із 13 червня 1883 р. [158, 39].

Перші літературні спроби, які припадають на початок учительювання, засвідчили про зацікавлення К. Попович проблемами становища жінки в сім'ї та в суспільстві, що привело її до станиславівського «Общества руських женщин» (*Додаток 1.Б*), а в 1887 р. вона стала співавторкою альманаха жінок-українок «Перший вінок» [303, 13].

У сучасних дослідженнях життєпису та літературно-громадської діяльності Н. Кобринської зазначається, що про її смерть повідомила всього одна газета «Вперед» у № 21 від 28 січня 1920 р. [304, 130]. Однак виявлені у процесі наукового пошуку матеріали підтверджують, що в жіночому часописі «Наша мета» за березень 1920 р. К. Попович-Боярська вмістила статтю «Пам'яті письменниці», в якій розкрила основні віхи життєдіяльності основоположниці українського жіночого руху та висловила думку про те, що «зараз більше, чим коли-небудь» українське жіноцтво «потребує таких ширих, а вірних своїй ідеї робітниць, якою була Наталія Кобринська» [305, 6]. Поруч із Уляною Кравченко та народною вчителькою Ольгою Коренець, вона опублікувала спогади про неї у брошурі «Першому українському борцеві за права жінки», виданій «Союзом українок» у Львові 1921 р.

До першої когорти жінок-педагогів Східної Галичини належить палкий прихильник і популяризатор жіночої рівності *Євгенія Бохенська* (1867-1944) – «незрівняний тип ідейної, ідеально творчої, цілою душею відданої своєму народови, народньої учительки» [293, 3]. Її 40-річна педагогічна діяльність розпочалась у 1885 р. в Ожидові Золочівського повіту Львівщини. Працюючи в с. Чернихівцях того ж повіту, Є. Бохенська в 1890 р. стала членом товариства «Просвіта» [158, 34]. «Проводила життя читальняне», пропагувала художне

слово та національно-просвітницькі думки Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, О. Кобилянської, Н. Кобринської в місцях учительської праці у Жидачівському та Долинському повітах Східної Галичини, в українській приватній учительській семінарії Сестер василянок м. Яворова. Педагогічно-просвітницькі погляди Є. Бохенської знайшли відображення в її творчому доробку, перші зразки якого (два вірші) побачили світ на сторінках літературно-наукового «письма для родин» «Зоря» у Львові 1883 р. під псевдонімом «Марта». Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. її твори публікували львівські «Літературно-науковий вісник» та український дитячий журнал «Дзвінок». За свої літературні спроби Є. Бохенська «мала добре слово» від І. Франка та В. Стефаніка; підтримувала товариські стосунки з М. Грушевським, М. Коцюбинським, А. Крушельницьким, К. Гриневичевою.

Є. Бохенська однією з перших серед жінок-учителів Наддністрянської України порушила проблему виховання «свідомих Русинок» і питання про роль жінки-матері у пробудженні національної свідомості дитини [306, 38-39].

Два роки педагогічної практики в польському місті Тарнові, а згодом 30 років безперервної вчительської праці в м. Стрию на Львівщині – такий «послужний список» випускниці Львівської державної жіночої учительської семінарії, одного з організаторів жіноцтва краю *Івонни Витковицької* (1869-1934). Як зазначала редакція журналу «Рідна школа», вона від «ранньої весни свого трудолюбивого життя аж до самої смерти... зразково сповняла свої вчительські обов'язки, ... всеціло була віддана національній освітній і суспільній праці» [307, 128]. У пам'яті вихованців стрийської дівочої школи кінця ХІХ ст. І. Витковицька залишилася енергійною, вимогливою і водночас справедливою вчителькою, «широю патріоткою», яка «займалась» ученицями-українками не лише в школі, а й поза нею: залучала до підготовки дитячих «імпрез», відзначення свят українського релігійного та національного календарів тощо [308, 435].

На теренах Стрийщини розгорнулася громадська діяльність І.Витковицької. Вона була членом-засновником однієї з найстаріших українських жіночих організацій Східної Галичини – стрийського «Общества руських женщин». У 1898 р. стала членом місцевого Народного дому, в 1905-1910 рр. входила до складу його наглядової ради. З 1905 р. (часу заснування) і до Першої світової війни проявила велику активність у стрийській філії товариства «Взаємна поміч українського вчительства»; в 1908 р. організувала й очолила в Стрию Марійське товариство пань [309, 8].

Після виходу на пенсію І.Витковицька переїхала до Львова, де включилася в роботу «Союзу українок», обиралася до його Головного віділу [310, 5 зв]. «Цілою душею» була віддана Українському педагогічному товариству, в один час входила до складу його управи. З 1930 р. була членом, а в 1932-1933 рр. – керівником старшини «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок» у Львові [310, 31]. Останні роки життя Іванна Витковицька присвятила справам львівського товариства служниць «Будучність».

Навіть перелік основних уподобань і видів громадської діяльності І.Витковицької свідчить про те, що жінки-педагоги краю поступово переходили від підтримки та популяризації ідей Н.Кобринської до практичної реалізації – шляхом безпосередньої участі в організації та роботі різних культурно-освітніх і педагогічних інституцій.

Це особливо простежується в багатогранній діяльності уродженки с. Мізунь Долинського повіту (тепер Долинський р-н Івано-Франківської обл.) *Ольги Ціпановської* (1866-1941) – чи не першої вчительки-українки в Перемишлі [311, 147]. Упродовж більше 35 років вона викладала українську мову, педагогіку та психологію в Перемишльській учительській державній семінарії, здійснюючи «великий вплив на виховання семінаристок-українок в національному дусі» [208, 260].

Будучи музикально обдарованою, О.Ціпановська популяризувала українське музичне мистецтво. Вчила музики та

співу в навчально-виховних закладах, заснованих товариством «Руський інститут для дівчат у Перемишлі». У 1891 р. стала членом-організатором місцевого музичного товариства «Боян», а в 1924 р. – співтворцем і першим директором (до 1933 р.) Музичного інституту ім. М.Лисенка в Перемишлі (філія аналогічного навчального закладу у Львові) [312; 313].

Великим є обсяг громадської праці О.Ціпановської. Вона була діяльним членом майже всіх українських товариств у Перемишлі: при «Просвіті» заснувала секцію для самоосвіти жінок і бібліотеку; неодноразово обиралася головою місцевої жіночої організації; у 1903 р. стала ініціатором заснування товариства з «обмеженою порукою» «Жіночий труд», сама фінансувала кравецьку школу й «робітню» (майстерню) для вихованок відкритої при ньому дівочої бурси [313, 8-9].

У роки Першої світової війни, перебуваючи у Відні, вчила на заснованих тут українських «семінарійних» курсах, працювала в «Українському жіночому комітеті помочи для ранених жовнів і січових стрільців» та у Червоному Хресті.

У грудні 1918 р. за «гуманітарну акцію», ведену в шпиталях і таборах полонених у Перемишлі, О.Ціпановська була ув'язнена і вивезена польською військовою владою до Баранова (Західна Галичина), а в 1919 р. – до концентраційного табору полонених і заарештованих українців у Домб'є (передмістя Кракова), де з 12000 осіб через голод, антисанітарні умови й катування померла майже половина в'язнів [312, 16].

Подібно до І.Витковицької, О.Ціпановська у міжвоєнний період брала активну участь у роботі товариства «Союз українок» у Львові. Зокрема головувала на його загальних зборах 20 травня 1918 р.; 9 грудня 1923 р. ознайомила львівських «союзників» зі змістом роботи українського жіноцтва Перемишля [314, 2 зв., 26]. Із переїздом до Львова праця О.Ціпановської в «Союзі українок» набрала ще ширшого розмаху: у жовтні 1937 р. вона стала членом його Головного віділу.

Жертвна готовність О.Ціпановської нести допомогу погребуючим стала причиною її смерті. Піклуючись воїнами-

українцями Червоної армії, звільненими з німецького полону і приміщеними у львівському «захисті», вона заразилася висипним тифом і 10 грудня 1941 р. померла [315, 5].

Буковинське світське українське жіноцтво своїм пробудженням і прилученням до громадської праці значною мірою завдячує уродженці с. Чунків Кіцманського повіту (Чернівецька обл.) Євгенії Ярошинській (1868-1904). Закінчивши 1882 р. шестикласну школу вправ у Чернівцях, вона «через самоосвіту» опанувала основи педагогічних знань і 30 грудня 1892 р. отримала посаду вчительки народної школи в буковинському селі Брідку. 1896 року склала кваліфікаційний іспит у Чернівецькій державній учительській семінарії й отримала посаду вчительки початкової школи с. Раранче, де найповніше виявився її педагогічний хист [316, 149-150]. Як зазначали її сучасники та учениці, щоденна вчительська праця «не була їй тягарем, але солодким обов'язком» щодо виховання «добрих синів і доньок Руси-України» [317, 1; 318, 253]. Єдина з-поміж буковинських учительок-українок у 1899 р. на кошти крайового фонду навчалася у ткацькій школі Фрайденшталя (Сілезія) [319, 252].

Під впливом німецької літератури, якою в 1870-х – 1880-х рр. захоплювалася вихована в переважно німецькомовному оточенні буковинська інтелігенція, Є.Ярошинська розпочала письменницьку діяльність. Першим її твором, написаним німецькою мовою та опублікованим 1886 р. у віденській газеті «Das interessante Blatt» («Цікава газета»), була повість «Жіноче серце» [320, 5; 321]. Але літературна праця буковинських письменників С.Воробкевича, Ю.Федьковича (редактор газети «Буковина»), культурно-освітня діяльність О.Поповича, який долучив її до співпраці в чернівецькому українському журналі «Бібліотека для молодіжи», спонукали Є.Ярошинську писати рідною мовою і тим самим працювати «в користь» свого «бідного, но чесного народу руського...» [322, 371].

Важливою основою цього наміру стала етнографічна діяльність Євгенії Ярошинської, в яку вона включилася на-

прикінці 1880-х – на початку 1890-х рр. Великий вплив на її розгортання мала поїздка до Праги, організована 1891 р. чеським фольклористом і громадським діячем Ф.Ржегоржем для культурно-освітніх діячів Галичини та Буковини (всього 165 осіб, із них 60 жінок, зокрема й Н.Кобринська). Чеська преса («Hlas Naroda») вмістила інтерв'ю з Є.Ярошинською, в якому на підставі ознайомлення із культурно-освітніми досягненнями чеського народу вона зі «святим жаром» говорила про те, що відродження народу – це «не байка», що й український народ діждеться свого «воскресення» [323, 3].

Під впливом громадсько-публіцистичної діяльності М.Павлика, І.Франка, Н.Кобринської, художніх творів О.Кобилянської Євгенія Ярошинська усвідомила потребу жіночого руху та його соціальний характер, активно включилася у відстоювання громадянських прав жінки та роз'яснення її обов'язків щодо українського суспільства, долучилася до проведення зініційованих Н.Кобринською першого віча жінок-українок у Стрию 1891 р., видання жіночого альманаха «Перший вінок» і збірників жіночих праць «Наша доля».

Разом із К.Малицькою доклала зусиль для організації часопису буковинського «русько-українського» вчителства «Промінь» у Вашківцях над Черемошем і стала членом його редакційного комітету.

Проте влітку 1904 р. Є.Ярошинська важко захворіла й опинилася в чернівецькій лікарні. Ще 20 серпня (2 вересня) «Буковина» поділилася «радісною вісткою з руским загалом» про те, що вона почувається значно краще (Буковина. – 1904. – Ч. 99. – С. 2), а 21 жовтня після невдалої операції перестало битися «гаряче, любляче свій народ серце письменниці» [322, 12], народної вчительки, широкій «русинки-патріотки» [316, 149]. Українські посли, «уся наша інтелігенція, академічна молодіж», учительство та учні проважали її в останню путь; від жіноцтва на похороні промовляла К.Малицька [324, 3].

Однак остаточне «переведення» культурно-освітніх завдань українського жіночого руху з «поля теоретичної дискусії» в площину практичних педагогічно-просвітницьких справ [325, 261] забезпечила група жінок-педагогів, які на межі XIX – XX ст. осіли у Львові та представляли українське жіноцтво у провідних громадських організаціях Східної Галичини. Найбільш репрезентантними серед них є Марія Білецька, Ольга Бачинська і Костянтина Малицька.

Кожна з названих особистостей наділена статусом видатних громадських і педагогічних діячок у працях українських учених з діаспори та в спогадах однодумців-сучасників. Але на рідних теренах їхній внесок у національний культурно-освітній процес (крім творчої спадщини К. Малицької) до сьогодні залишається маловідомим.

Небуденною людиною, жінкою-патріоткою, яка усім своїм життям була прикладом «для тих, що хочуть працювати для народу», ввійшла в історію українського шкільництва і національного жіночого руху дочка священика І. Білинського *Марія Білецька* (за першим шлюбом М. Лісецька, 1864–1938) [326, 4; 327, 1]. Сімейне горе (смерть чоловіка-священика і двох маленьких синів), що спіткало молоду жінку, яка вийшла заміж на третьому році навчання у Львівській державній учительській семінарії, не зламало її фізичних і душевних сил. Вона самотужки «доповнила науку», склала «учительський», а за ним і кваліфікаційний іспити зрілості на звання вчительки народної, а згодом і виділової шкіл та отримала посаду у Львові. Тут вдруге вийшла заміж за відомого в краї культурно-освітнього діяча, професора академічної гімназії В. Білецького.

Педагогічну діяльність М. Білецька розпочала в 1890-х рр. у с. Лука Золочівського повіту Львівщини. Як писала С. Кабаровська, з «дітворюю жила вона в сердечних взаєминах, а через се витворилися приязні взаємини між школою і селом», що стали запорукою високого авторитету вчительки та її впливу на національне «освідомлення» сільської громади [328, 111].

Важливий етап у педагогічному життєписі М. Білецької започатковує 1898 р.: вона стає вчителькою, незабаром — до середини березня 1905 р. — «управителькою» виділової дівочої школи ім. Т. Шевченка Руського товариства педагогічного. Сучасники зазначали, що це були найкращі роки для розвитку навчального закладу.

Саме їй Головний відділ РТП доручив бути «науковою директоркою» заснованого ним інституту ім. св. Ольги (1899). Під керівництвом М. Білецької «шкільну науку» вихованок інституту було розширено «домовою лектурою з особливою увагою на руску літературу» (Учитель. — 1900. — Ч. 11. — С. 212).

З 1905 р. бачимо М. Білецьку в складі учительського «збору» приватної жіночої вчительської семінарії РТП у Львові.

Свідченням заслуг Марії Білецької перед українською педагогічною громадськістю Східної Галичини є обрання її ще 1891 р. до складу Головного відділу РТП [188, 236], а згодом — почесним членом товариства.

З початку заснування М. Білецька була членом старшини «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок». З цим гуртком вона тісно співпрацювала і в міжвоєнний період, неодноразово обираючись до його керівного органу. Виявлений у ЦДІА України у Львові лист до Головної управи Українського педагогічного товариства від 19 червня 1921 р., підписаний М. Білецькою, тоді заступником голови старшини «кружка», підтверджує, що вона, як і К. Малицька, у важких умовах післявоєнного лихоліття та початків польської окупації Галичини відіграла основну роль у відродженні й налагодженні навчально-виховного процесу в українській виділовій дівочій школі ім. Т. Шевченка [329, 1-13в.].

На початку XX ст. М. Білецька стає на чолі всієї культурно-освітньої, а напередодні Першої світової війни і політичної діяльності українського жіноцтва Львова: «перебирає на себе» управу найстарішої місцевої жіночої організації — «Клубу русинок», стає членом першого відділу українського дошкільного товариства «Руська охоронка» (Діло. — 1901. — Ч. 17. — С. 3).

Разом із К.Малицькою, І.Січинською, Д.Старосольською працює над об'єднанням розрізаних жіночих організацій в одне «центральне» товариство, у результаті чого в 1909 р. постає очолена нею «Жіноча громада».

У роки Першої світової війни М.Білецька веде педагогічну і харитативно-просвітницьку працю за межами рідного краю: у 1917 р. стає співзасновником української школи для дітей емігрантів у Граці (Австрія), опікується українськими воїнами у Відні. Ця робота знайшла своє логічне продовження після повернення до Львова у вигляді опіки над інвалідами війни та національних визвольних змагань, що здійснювалася в межах секції при Українському горожанському комітеті, а згодом – в окремому товаристві. Під її керівництвом (1925-1926 рр.) Товариство опіки над українськими інвалідами стало однією з «найповажніших» організацій Східної Галичини [326, 4].

Останні два десятиріччя життя М.Білецької тісно пов'язані з діяльністю «Союзу українок» у Львові. Протоколи товариства засвідчують, що 12 листопада 1921 р. вона була обрана членом Головного відділу цього товариства, а через рік (до кінця 1923 р.) – головою «Союзу українок» [314; 50, 79]. Упродовж кількох наступних років працювала в контрольній комісії цієї жіночої організації.

Прізвище Марії Білецької значиться першим серед почесних членів «Союзу українок» (поруч із О.Кобилянською, Ульяною Кравченко, С.Русовою, Г.Шухевич) у зверненні до жіноцтва регіону про скликання у Станиславові Українського жіночого конгресу 1934 р.

Соратниці по жіночому рухові та учениці, що відгукнулися на смерть М.Білецької численними публікаціями, одноставно відзначали її активну громадянську позицію, високу педагогічну майстерність і посвяту справі виховання та формування національної свідомості української жінки і дитини [330, 2; 331, 64; 332, 3].

Уродженка Поділля *Ольга Бачинська* (1874-1955) «зачерпнула іскру» замілування своїм, рідним, передусім народним

мистецтвом, у тернопільському домі батька, визначного західноукраїнського громадського діяча Олександра Барвінського, де неодноразово гостювали наддніпрянські українці В.Антонівич, О.Кониський, П.Куліш, М.Лисенко, І.Нечуй-Левицький. У Львові, куди наприкінці ХІХ ст. переїхала сім'я Барвінських, Ольга закінчила віділову школу і місцеву державну жіночу вчительську семінарію, – як і К.Малицька, вона стала її ученицею в рік виходу жіночого альманаха «Перший вінок».

Педагогічну працю молода «практикантка» розпочала у львівській польськомовній жіночій школі ім. королеви Ядвиги, трохи згодом працювала вчителькою жіночих ручних робіт в інституті-бурсі Сестер василіянок у Львові, вихованкою якого була в дитинстві. Тут вона вперше віч-на-віч зустрілася з українськими дітьми як учителька і тут почала реалізувати свою улюблену мрію: «...введення наших узорів у вжиток міста», в «народні строї» [333, 9].

З відкриттям української приватної віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка О.Бачинська стає її вчителькою. Разом із М.Білецькою «безкорисно» заклала «підвалини під велику будівлю, що пізніше розвинулась у «Рідну школу», ...і стільки національної свідомості уgruntувала у своїх учнів і в народі» [334, 10]. У 1905 р. увійшла до складу комітету дівочого інституту-бурси ім. св. Ольги та учительського «збору» першої української приватної жіночої учительської семінарії Руського товариства педагогічного у Львові.

Про високий статус О.Бачинської-вчительки свідчить той факт, що вона належала до плеяди перших жінок – членів Головного відділу РТП. Цей громадський обов'язок виконувала до 1906 р. Перед Першою світовою війною була членом львівського товариства «Учительська громада» [335, 3; 336, 4-5].

Паралельно з педагогічною розгортається громадська освітньо-виховна діяльність О.Бачинської, передусім як члена львівського жіночого «Клубу русинок» (з початку його заснування в 1893 р.) і співорганізатора української жіночої кооперативної спілки «Труд». У 1904 р. О.Бачинська стала

співзасновником і керівником Товариства вакаційних осель, а з 1916 р. – Марійської дружини пань [337, 11].

Оцінюючи організаторсько-виховну діяльність О.Бачинської, її сучасники підкреслювали, що у Львові вона «розворушила сумління» та підготувала ґрунт для активної громадської праці наступних поколінь українського жіноцтва [333, 10].

Однотумцем і продовжувачем справи своїх визначних сучасниць на теренах Східної Галичини і Буковини стала *Костянтина Малицька* (літературні псевдоніми та криптоніми Горський Стефан, Кропивницька Віра, Лебедова Віра, Растик, Чайка Дністрова; В.Л., К., К.М. та ін., 1872-1947) – найвизначніша педагогічна постать у західноукраїнському жіночому русі першої третини ХХ ст.

Із спогадів про неї соратниць і вихованок [338-343], із досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст. (В.Качкан, Н.Лисенко, Г.Панкевич, В.Слезінський, М.Якубовська [344-349]) К.Малицька постає перед нашими сучасниками у тривимірній площині: педагог, громадська діячка, письменниця.

Костянтина Малицька народилася в добу активізації суспільно-політичного та культурно-освітнього життя на всіх українських землях, формувалася як особистість в умовах протидії зростаючим австро-польським денационалізуючим впливам, завершила складну життєву дорогу в час «радянізації» Західної України. 1872 рік, коли вона «прийшла у світ» (с. Кропивник Калуського повіту, тепер Калуський р-н Івано-Франківщини), тільки започатковував підготовку жінок у перших державних учительських семінаріях краю, що, безперечно, вплинуло на професійний вибір К.Малицької. У 1884 р., коли серед кількох українок здобувала початкову освіту в дівочій польськомовній школі у Станиславові, виявляючи при цьому найкращі знання, її мама, Олена Малицька, стала членом місцевого українського жіночого товариства. Це, природно, визначило зміст майбутніх громадських уподобань юної Костянтини. Дочка священика і письменника Івана Малицького, вона перебрала від батька високу духовність і замилюван-

ня художнім словом, яке реалізувалося в десятках поетичних і прозових творів.

У багаторічній і багатогранній діяльності К.Малицької виразно простежується декілька періодів. Перший – галицький, пов'язаний із початковим місцем праці в народній школі с. Єзупіль Галицького повіту (Івано-Франківська обл.), згодом у шестикласній школі м. Галича, куди 20-річна дівчина прийшла після здобуття екстерном («з відзначенням») професії педагога у Львівській державній жіночій учительській семінарії.

Роки, проведені К.Малицькою в Галичі, стали для неї важливою школою фахового і громадянського становлення. Саме тут вона усвідомила роль знань у пробудженні людської та національної гідності української дитини та українського народу в цілому. У період роботи в Галичі К.Малицька «поставила перші кроки» для розвитку свого письменницького таланту: 1896 р. на сторінках українського дитячого часопису «Дзвінок» у Львові з'явилися її перші поезії під псевдонімом «Растик», а в 1898 р. вийшла друком збірка оповідань «Малі герої», підписана псевдонімом «Віра Лебедова», яка стала «улюбленою лектурою» маленьких читачів [339, 322].

Галицький період – це час утвердження Костянтини Малицької не лише як учительки та письменниці, але і як просвітительки. Разом із «горсткою свідомих українців» вона заступала в Галичі читальню «Просвіти», при якій постав хор, і сама брала в ньому участь, «хоч співучим голосом не відзначалась» [338, 8].

Наприкінці ХІХ ст. педагогічно-просвітницька діяльність молодшої вчительки виходить за межі провінційного повітового містечка: вона тісно співпрацює із філією Руського товариства педагогічного у Станиславові, про що свідчать повідомлення у львівських часописах «Діло» та «Учитель» за 1900 р.

На галицький період припадає початок участі К.Малицької в діяльності українських жіночих організацій і поступове

«видвигнення» її в ряди провідниць жіночого руху. У 1900 р. надзвичайні загальні збори станиславівського жіночого товариства обирають її заступником члена виділу [350, 3], а 4 березня 1903 р. львівський «Клуб русинок» іменує її (поруч із Н.Кобринською та Г.Шухевич) своїм почесним членом [351, 3].

З участю в цих громадських організаціях нерозривно пов'язана активна популяризація К.Малицькою ідеї жіночої рівноправності, захист соціально-економічних і культурно-освітніх прав жінки-українки.

Закономірно, що активність молодшої вчительки не могла подобатись офіційній владі, яка в 1903 р. вирішила перевести її «до далекого Беча» – в переважаюче польсько-шовіністичне оточення Західної Галичини. Проте завдяки старанням інспектора буковинської шкільної ради О.Поповича, який «радо... приймав галицьких утікачів», «тихо, але рішуче» здійснював «українізацію школи і учительства», вона у вересні того ж року опинилася в п'ятикласній народній школі с.Лужани під Чернівцями, започаткувавши тим самим наступний період життя і праці – буковинський [352, 3].

Новий педагогічний колектив, у якому переважали свідомі й активні українці, а також визначні освітні діячі Буковини (І.Герасимович, І.Карбулицький, О.Маковей, В.Сімович, С.Яричевський) «вельми щиро» поставилися до К.Малицької, виявили до неї «повне довір'я», а Є.Ярошинська у листі від 28 вересня 1903 р. висловила впевненість у тому, що вона дасть «собі раду у нашій зеленій Буковині» [322, 401]. Свої перші враження від побуту на Буковині К.Малицька виклала більш ніж через 30 років: «По Галичині, де найневинніші промови на вічу чи концертах відбивалися сей час відгомонам у польських і кацапських газетах..., де народний учитель, хочаби працювати в читальні, мусів заходити до неї окржними стежками, свобода, яку мали буковинські вчителі, мило... вражала. Вони не тільки могли, але мали наказ від інспектора Поповича працювати і поза школою – в читальнях, щадничих касах, Січах» [352, 3].

Такі умови виявилися запорукою того, що, крім роботи в школі, К.Малицька «мала доволі заняття в райфанзенці»⁷, увійшла до складу редакційного комітету суспільно-наукового двотижневика українських учителів «Промінь» (1904). Як згадувала педагог, майже до кожного з його номерів їй доводилося «давати якусь статтю чи оповідання або рецензію» [352, 4].

У перші місяці перебування на Буковині громадська діячка ознайомила з жіночим рухом краю, який тоді найяскравіше репрезентували товариство «Мироносиці» та «Кружок українських дівчат». Якщо перша жіноча організація, за її словами, робила дуже багато в напрямі гуманітарнім, то до діяльності другої вона поставилася більш критично. К.Малицька «вельми счудувалася», почувши, як члени гуртка – українські дівчата, «балакають між собою по-німецьки». Крім того, статут гуртка допускав участь у ньому лише незаміжніх дівчат, не передбачав заснування низових осередків у містах і селах, через що він не міг бути консолідуючим чинником навіть буковинської жіночої молоді. Мабуть тому К.Малицька однією з перших відгукнулася на заклик О.Поповича заснувати організацію, яка б згуртувала українок різних станів і віросповідань, що збігалось з її поглядами на завдання жіночого руху. Як уже зазначалося, вона стала одним із організаторів і керівників чернівецької «Жіночої громади» (1906) і його першим літописцем [353, 2; 354, 1-2].

Однак уже 13 вересня 1906 р. учасники загальних зборів «Жіночої громади» в Чернівцях, висловивши Костянтині Малицькій заочну щирю подяку за її працю, із захопленням вислухали «привітне письмо» від своєї недавньої провідниці, надіслане зі Львова, яке часопис «Буковина» помістив «в цілості, щоб найшло відгук також у серцях посестер цілого краю» (Додаток 3. В) [355, 3].

Отож хронологічно недовготривалий період праці К.Малицької на Буковині виявився не менш змістовним, ніж га-

⁷ Кредитні спілки системи німецького економіста Райфайзена.

лицький, засвідчив про непересічні здібності та багатогранні можливості педагога й остаточно утвердив основні напрями її подальшої фахової та громадської праці.

Вересень 1906 р. започатковує найдовший і найплідніший період життєдіяльності Костянтини Малицької: на запрошення РТП вона переїжджає до Львова. Основним місцем її роботи стає українська дівоча виділова школа ім. Т. Шевченка. В новому учительському «гурті» К. Малицька «відразу ж знайшла в своєму середовищі», а віддані українській справі педагогічні сили цієї школи знайшли з нею спільну мову «як у новому педагогічному, так і патріотичному наставленні» [338, 12]. У звіті шкіл Руського товариства педагогічного за 1909/1910 н.р. вказується: «Малицька Константина, заст. директора, почесний член Р. Тов. Педаг., господиня II кл., учила руского яз. в II, IV, V кл., педагогіки в V кл., рахунків і геометрії в I і II кл.» – всього 20 годин [356, 20]. Аналогічний звіт РТП за 1911/1912 н.р. подає відомості про те, що його почесний член К. Малицька є управителькою дівочої школи з 21-годинним навчальним навантаженням і збереженням за нею обов'язків «господині» класу [357, 16]. Про її тогочасну педагогічну працю директор шкіл РТП у Львові О. Макарушка писав: «знаменита і досвідчена управителька п. Константина Малицька, ... посвячує майже всі свої фізичні і духові сили справі рідної школи, ... немов рідненька мати дбає про наші бідні діточки...» [358, 3].

Водночас у 1906-1909 рр. К. Малицька доклала чимало зусиль для об'єднання жіночих товариств Львова у єдину організацію, назва і структурна побудова якої збігалися із буковинською, – «Жіноча громада». За твердженням І. Павличковської, завдяки К. Малицькій – людині надзвичайно працьовитій, сильного характеру, ідейній, а при тим скромній, львівська «Жіноча громада» не лише забезпечувала організаційну працю, а й набрала динаміки і активізувала «домагання жіноцтва для одержання політичних прав» [342, 29]. Її зусиллями постав і розгорнув діяльність «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок» у Львові.

Напередодні Першої світової війни К. Малицька стає одним із провідних культурно-освітніх і політичних діячів Східної Галичини. У 1914 р. вона від імені всього галицького жіноцтва підписала відозву Головної української ради⁸, у якій явно простежується ідея визволення України. Закликаючи до боротьби проти царської Росії, її автори не спонукали підтримувати у війні й Австро-Угорську імперію [338, 16].

Але воєнне лихоліття на довгих п'ять років призупинило діяльність К. Малицької. Вночі з 17 на 18 лютого 1915 р. російська військова влада заарештувала її за «мазепинство» – єдину жінку серед 54 відомих в краї людей [360, 1]. Просидівши до 25 травня у львівських тюрмах, вона разом з іншими 13 арештантами була вислана в далеку Єнісейську губернію. Львів – Київ (Лук'янівська тюрма) – Курськ – Орел – Омськ – Красноярськ – Єнісейськ – с. Пінчуга на Ангари – такою виявилася «хресна» дорога 43-річної Костянтини Малицької. Із її листів, зі споминів про неї друзів вона постає людиною, яка ні в «брудних... каталажках», ні серед сибірської мошки та 50-градусних морозів не тільки «сама не упала на дусі», а й ще й інших підтримувала [361, 203]; зжилася із неосвіченим, але з природи інтелігентним і цікавим «приангарським народом» – чолдонами, брала участь у їхніх «родинних radoшах і смутках» і почувалася так добре, «як на нашому українському селі» [362, 2].

Революційні події 1917 р. в Росії уможливили повернення українців-висланців додому, проте через сибірську «распутіцу» і «безкінечні перевороти» періоду громадянської війни для К. Малицької воно затягнулося на три роки. Осівши спочатку в Казачинську (недалеко від Красноярська), а з 16 вересня 1919 р. в самому Красноярську, вона працювала в місцевій «Українській громаді», активно включилася у заснування в цьому

⁸ Створена у Львові 1 серпня 1914 р. під проводом К. Левицького з метою «давати напрям загальній українській політиці під час війни й організувати УСС» [359, 395-396].

місті першої української народної школи ім. І.Котляревського, стала її вчителькою. У червні 1920 р. педагог «закінчила... науку з малими сибірськими українцями» і, отримавши перепустку, 17 липня виїхала на захід. Дорога додому пролягла від Омська до Петрограда, оскільки більшовики не дали їй дозволу на проїзд через Наддніпрянщину, а звідти — через Естонію, Німеччину і Польщу — до Львова. У спогадах про цей відрізок життя К.Малицька з боєм зауважувала: «перед роками вивезли нас москалі Личаковим, тепер привезли поляки від Янівського (східна й західна околиці Львова — *З.Н.*). Виходило, що пройдений мною шлях п'яти літ — це була тільки дорога від рогачки до рогачки (тут кордон, митниця — *З.Н.*) з далекими, шоправда, відхилами» [362, 3].

Незважаючи на зростаючу «ненависну польську зверхність», К.Малицька з повною самовіддачею включається у педагогічну роботу на теренах Львова — у дівочій виділовій школі ім. Т.Шевченка та в громадську діяльність — так, «немов після довгої відсутності хотіла винагородити втрачений час» [338, 20]; відновлює співпрацю з Українським педагогічним товариством, «Просвітою», «Українською захоронкою».

1920-і рр. стали кульмінацією національно-виховної праці К.Малицької серед жінок, нерозривно пов'язаної з відродженням за її безпосередньою участю «Кружком ім. Ганни Барвінок», а також із «Союзом українок». 9 грудня 1923 р. К.Малицьку одноголосно обирають керівником Головного віділу «Союзу українок», з приводу чого сучасниці зазначали, що в її особі це товариство «здобуло на голову людину, яка є від кількох десятків літ фактично провідницею українського жіноцтва» [363, 3].

Розробляючи теоретичні основи та утверджуючи нові форми організаційно-практичної роботи «Союзу українок», К.Малицька поділяла погляди його визначих репрезентанток про необхідність боротьби із «понурами середньовічними методами» діяльності нової влади. Але як і в питаннях шкільництва, вона була противником того, аби «зв'язувати» жіночу громадську організацію з будь-якою політичною партією. Педагог ви-

соко ставила завдання жіночих товариств у галузі освіти і національного виховання, актуалізувала питання їх участі у формуванні національної свідомості дітей і молоді.

У 1930-х рр. Костянтина Малицька, яка впродовж усього життя всіляко уникала показної першості, уступає головні позиції у педагогічно-просвітницькій діяльності та в жіночому русі молодшому поколінню українок. Водночас залишається вірною дитячій літературі. У 1938-1939 рр. у Львові виходять друком її художньо-педагогічні твори «В гурті краше. Дитяча читаночка» та збірка оповідань «І звірята співпрацюють». 1937 р., коли педагог завершила учительську працю в дівочій виділовій школі ім. Т.Шевченка і вийшла на пенсію, її, референтку виховних справ «Союзу українок», було кооптовано до складу Головної ради ВСУ. Після призупинення 1938 р. польською владою діяльності «Союзу українок» К.Малицька «цілою душею увійшла» в справу заснування першої української політичної жіночої організації — «Дружини Княгині Ольги» [338, 25].

Вересневі дні 1939 р. принесли старенькій самотній жінці останній, переважно «голодний і холодний» період життя. Єдиною матеріальною опорою (крім мізерної пенсії) у цей час було навчання арифметики у трирічній школі «повитух» м. Львова. Дещо активізувалася її діяльність у 1941 р., коли вона організувала і до вересня того ж року керувала харитативною громадською організацією під назвою «Жіноча служба Україні», а також у зв'язку з поновленням контактів із відродженим кооперативом «Українське народне мистецтво» та редакційною колегією його періодичного органу — журналу «Нова хата», членом якого вона була з 1930-х рр. [338, 28].

Останнім «радісним заняттям» К.Малицької в перші роки після радянсько-німецької війни, виконаним «точно і сумлінно», як усе, що вона робила, стала робота над укладанням бібліографії дитячої літератури в бібліотечі Академії наук у Львові, до якої її залучила тодішній директор Марія Деркач (М.Фуртак) — один із перших аналітиків літературної творчості К.Малицької [339].

Цілу епоху в національному культурно-освітньому процесі Західної України становить покоління жінок-учителів, ровесниць початку організованої діяльності західноукраїнського жіноцтва. Найвідомішими серед них є Марія Ленерт-Домбровська (літературний псевдонім Марійка Підгірянка), Ольга-Олександра Дучимінська (псевдоніми Барвінок Олег, Ірма Остапівна, Поважна, Рута й ін.) та Іванна Блажкевич (Денисовець, І.Б.; Т.О.Д.). Вони прожили довге, складне, але багатогранне життя у межах кількох чужодержавних режимів і стали знаними в Україні насамперед завдяки письменницькому талантові.

Уродженка гірського села Білі Ослави на Станиславівщині (тепер Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.) *Марія Ленерт-Домбровська* (1881 – 1963), досягнувши початки знань з допомогою дідуся по материній лінії священика М.Волошина і закінчивши двокласну народну школу, самотужки опанувала програмовий матеріал і влітку 1896 р. в Коломиї склала екстерном іспит за жіночу віділову школу, а в 1900 р., теж екстерном, – за Львівську державну жіночу вчительську семінарію [364, 6].

Під впливом «Кобзареві музи» пробудилися в ній «національна свідомість і дбайливість виробляти свою мову» [365, 3], що й стало теоретичним підґрунтям її головних життєвих уподобань – учителювання, літературної творчості та громадської діяльності.

Педагогічну працю розпочала в народній школі с. Уторопи (Косівщина), куди 1888 р. переїхали на проживання її батьки. Після заміжжя за галицьким педагогом і громадським діячем А.Домбровським вчителювала у Рибному Косівського та Вороні Коломийського повітів (Івано-Франківщина). Звідси, як із прифронтової смуги, в роки Першої світової війни була депортована в бараки українських біженців і виселенців у Австрії. Після війни працювала в школах Закарпаття (села Заріччя, Порошків). Виявила великий педагогічний хист, високий рівень методичної майстерності, була взірцем точності, обов'язковості та посвяти школі

й учням. Ці якості М.Домбровської сучасники називали справжнім героїзмом. «Скрізь, де вона працювала як учителька, – писала О.Заклинська, що зустрілася з народною вчителькою 1916 р. в бараках депортованих у Гмінді, – шкільні власти, товариші і прості люди відносилися до неї з великим признанням і поважанням, яке маємо для великих людей» [366, 2].

З початку фахової педагогічної діяльності була активною у філії Руського товариства педагогічного в Кутах на Косівщині, про що свідчить доповідь М.Домбровської на її зборах 24 вересня 1906 р. [367], у товаристві «Взаємна поміч українського вчителства», співпрацювала з жіноцтвом Коломийщини, Косівщини та Закарпаття.

Проте як і ополячену шкільну владу в Галичині австро-угорського періоду, так і Шкільний відділ Підкарпатської Русі початку активної чехізації краю (з 1925 р.), не задовільняла національносвідома вчителька-просвітниця, і в 1927 р. вона була звільнена з роботи. Впродовж 1927-1928 рр. проживала у закарпатському с. Довге (Іршавщина), виховувала дітей Ганни Франко-Ключко – внуків Івана Франка. Повернувшись 1929 р. у Східну Галичину, майже 10 років вчителювала у сільських школах Тлумацького повіту (Івано-Франківська обл.), звідки 1941 р. пішла на пенсію [364, 8].

У 1957 р. переїхала разом із чоловіком до Рудного біля Львова, де у травні 1963 р. завершився її життєвий шлях.

Із практичною педагогічною діяльністю нерозривно пов'язана літературна праця Марійки Підгірянки, яку вона розпочала в 1900 р. поезіями на сторінках львівського «Діла». Перша поетична збірка «Відгуки душі» (1908), передмову до якої написала К.Малицька, принесла їй загальнокрайове визнання, а за результатами десятиліть творчості вона була прийнята в члени Спілки письменників України.

Перу Марійки Підгірянки належать більше 10 збірок віршів, окремі оповідання, поетичні п'єси, малі форми усної народної творчості, головними героями яких є діти дошкільного та молодшого шкільного віку, рідна школа і милий сер-

цю край, його природа, жінка й Україна. Вчителька і поетеса спонукала маленьких українців усвідомити найважливішу дефініцію: «Не невільник я, а борців дитя, що за волю України давали життя...» (Світ дитини. – 1921. – Ч. 2. – С. 13); проникнутися відчуттям приналежності до України й українства («Хто я?»). Закликала жінку бути сміливою українкою, «смерекам гордим» рівною, гнати «рабство... пріч із хати», бути «жрекинею народу», а дітям ще в колисці нашіптувати сни про свободу (Жіноча доля. – 1928. – Ч. 5. – С. 1).

Не випадково літературні надбання Марійки Підгірянки посідали чільне місце у програмах просвітницьких акцій західноукраїнського жіноцтва першої третини ХХ ст., спрямованих на національне виховання жінки і дитини, публікувалися у провідних жіночих, дитячо-юнацьких і педагогічних виданнях Східної Галичини та Закарпаття.

Найбільшою довгожителькою серед жінок-педагогів та українських письменниць, у долі якої віддзеркалився трагізм покоління, що після «золотого вересня» 1939 р. не покинуло рідну землю, увійшла в історію національного культурно-освітнього поступу ХХ ст. *Ольга-Олександра Дучимінська* (1883-1988) [368; 369]. Народилася в с. Миколаїв Бібрського повіту (нині Пустомитівський р-н Львівської обл.) у сім'ї директора місцевої народної школи Василя Решетилевича. Отримавши початкові знання вдома, вона продовжила навчання у жіночій віділовій школі м. Станиславова, проте через смерть батька не закінчила її. Як півсирота, була примішена до школи Сестер василіянок у Львові, після закінчення якої здобула педагогічний фах у державній жіночій учительській семінарії в Перемишлі [370, 5-6].

Про перший рік учительської праці у присілку Залози Жовківського повіту на Львівщині (1902) розповіла в автобіографічній повісті «Весняні дні» [371]. У 1903-1904 рр. вчителювала на Сокальщині, а потім – до 1925 р. – у селах Долинського повіту Станиславщини (тепер Долинський і Рожнятівський р-ни Івано-Франківської обл.). У 1906 р. позна-

юмлася з Н.Кобринською, яка тоді проживала в Болехові того ж повіту. «Я пішла до письменниці, а вийшла від неї переконаною феміністкою», – писала про результати своєї зустрічі з Наталією Кобринською О.Дучимінська [207, 115]. До кінця життя визначної громадської діячки була її найближчим другом і порадником. У роки Першої світової війни разом із чоловіком і донькою Оксаною жила в болехівському домі Н.Кобринської [370, 7].

У 1912 р. входила до редакційного комітету відновленої Наталією Кобринською «Жіночої бібліотеки», що мала на меті здійснити переклади творів західноєвропейських авторів, героїнями яких були жінки «з домінуючою силою духа» [372, 192]. Того ж року переклала українською мовою оповідання будительки чеського жіноцтва К.Светлої під назвою «З наших боїв і змагань» [373].

У 1930-х рр. стала одним із провідних біографів Н.Кобринської, про що свідчить низка спогадів у львівських газетах і журналах [374; 375], присвячена їй художня замальовка «Падає сніг» [376, 12-13] та одна з найповніших як для свого часу науково-популярних розвідок «Наталія Кобринська як феміністка» (1934) [377].

Сповідуючи ідеали «Союзу українок», О.Дучимінська разом із провідницями східногалицького жіноцтва І.Блажкевич, О.Кисілевською, Д.Старосольською, М.Струтинською, О.Федак-Шепарович та ін. у 1931 р. підписалася під заявою на захист від переслідувань офіційної влади посолки і голови товариства Мілени Рудницької, опублікованою на сторінках часопису «Жіноча доля» [378, 3].

Важливе місце у творчому доробку вчительки і письменниці посідали справи виховання дітей і молоді та емансипаційної жіночої діяльності. Так, у 1967 р. «Український календар» у Варшаві вмістив її обширну статтю «Жіночий рух в Західній Україні» [379].

Життєвою «Голгофою» Ольги-Олександри Дучимінської, її «кременистою дорогою з терновим вінком» стали 8 років,

11 місяців і 23 дні ув'язнення в радянських тюрмах (29 листопада 1949 – 1958 рр.) [380, 221]. Повністю реабілітована лише після смерті – 27 листопада 1992 р. [370, 14].

Останні 10 років життя О. Дучимінська проживала в Івано-Франківську, де 24 вересня 1988 р. померла і де похоронена.

Лише після смерті письменниці, особливо до 110-річчя від дня народження, до її постаті та творчості звернулися десятки відомих учених, краєзнавців і дослідників, із наукових праць, статей, «есеїв» яких постає образ жінки нескореного характеру і водночас із «любов'ю і сонцем в душі» [381].

Педагог, громадська просвітня діячка і дитяча письменниця *Іванна Блажкевич* (1886-1977) народилася у с. Денисів Тернопільського повіту (нині Козівський р-н Тернопільської обл.) у сім'ї народного вчителя Омеляна Бородієвича. Оскільки матір Іванна втратила на четвертому році життя, то її вихователями і першими вчителями стали дідусь, батько та «сердечний друг» родини священник О. Вітошинський, стараннями якого в Денисові була заснована перша на Тернопільщині читальня (1870) і який спонукав селян до участі в політичних зборах і вічах, звідки вони «приносили» свідомість того, «хто ми, чії сини, ким, за що закуті» [382, 258].

Проявивши з ранніх літ нахил до знань, дівчинка з їхньою допомогою опанувала українську та польську азбуки, лічбу. Навчалася у народній школі в рідному селі та у виділовій у Тернополі, яку закінчила 1900 р. Спеціальну ремісничу освіту здобувала на «годівельно-садівничих» господарських курсах у Відні. Продовжуючи навчатися самотужки, 4 жовтня 1920 р. екстерном склала на «відмінно» учительський іспит зрілості на Державних українських семінарійних курсах у Львові [383, 1].

На формування світогляду майбутньої громадської діячки і письменниці, як і її ровесниць, великий вплив мали поетичне слово Т. Шевченка (за спогадами Іванни Омелянівни, його «Кобзар» у домі Бородієвичів був настільною книжкою з 1893 р. [384, 1]), а також літературно-публіцистична творчість

І. Франка, якого вперше побачила восьмирічною дівчинкою на одному з народних віч Тернопільщини [385, 257].

Ученицею виділової школи ознайомилася із творами Василя Стефаника, які отримувала від учителя Д. Дмитерка, батька українського письменника Любомира Дмитерка, а в 1899 р. у Домі товариства «Українська бесіда» в Тернополі вперше зустрілася із самим письменником. Відтоді намагалася «йти його слідами», бо вважала, що ніхто так, як В. Стефанік, «не кликав до праці на користь народу, щоб хоч трохи зарадити його лиху» [386, 407].

В юності Іванну Бородієвич «очаровували» твори О. Кобилянської. Зокрема повість «Царівна» показала їй «шлях життєвої самостійності, влила в душу зрозуміння рівноправності жінки з чоловіком», а головна героїня цього твору розвинула в ній волю діяння [387, 438].

Громадську просвітницьку роботу розпочала в рідному селі, куди повернулася після навчання в Тернополі і де стала «душею» всіх справ, які організувала місцева читальня «Прогресу»: занять хору, драматичного гуртка, навчання неграмотних, господарських курсів тощо. При заснованому 1904 р. пожежно-руханковому товаристві «Сокіл» організувала дівочий відділ, який через рік переріс у самостійне товариство «Кружок українських дівчат», що працював під її керівництвом до 1911 р.

Зусиллями цього гуртка було «зліквідовано неписьменність дорослих, улаштовано курси куховарства та лекції гігієни» [382, 246].

Паралельно започаткувала літературно-публіцистичну діяльність. Упродовж 1907-1911 рр. вміщувала принагідні замітки «на злобу дня», вірші у популярній львівській газеті «Народне слово».

У 1911 р. І. Бородієвич вийшла заміж за народного вчителя Івана Блажкевича. Через непоступливий характер та опозиційні настрої дружини, від якої повітовий шкільний інспектор «не мав життя», І. Блажкевич не зміг отримати учительську

посаду на Тернопільщині, і молоде подружжя опиняється у селі Суботів Галицького повіту (тепер Галицький р-н Івано-Франківської обл.), вчителює у місцевій початковій школі. Тут у серпні 1912 р. народився первісток Блажкевичів – син Богдан, згодом доктор технічних наук, український учений в галузі електроніки.

У 1914 р. Івана Блажкевича переводять на роботу «управителем» школи с. Залуква того ж Галицького повіту. У цьому селі Іванна Омелянівна з двома малолітніми дітьми на руках, без чоловіка (його мобілізували на фронт у перші дні війни, а згодом як «вояк» австро-угорської армії він потрапив у російський полон і знаходився в далекому Туркестані), перебула важкі роки Першої світової війни, недовготривалої пори української державності та початків польської окупації краю.

Невсипушу, невтомну працю Іванна Блажкевич зосереджує у цей складний час на порятунку від голодної смерті дітей-сиріт, вдів, військовополонених, хворих. У 1918 р. була призначена керівником народної школи в Залукві. При місцевому осередку товариства «Сільський господар» організувала комітет допомоги тим, хто повертався з російського полону, та воєнним біженцям. Заснувала в селі кооператив «Власна поміч» (з початку ХХ ст. кооперативи були не лише засобом поліпшення важкого матеріального становища галицького селянства, а й суттєвою підмогою національного політично-культурного життя, про що засвідчують матеріали Першого освітньо-економічного конгресу у Львові 1909 р., на якому І.Блажкевич виступала з доповіддю в секції рільничо-господарських справ [388, 466-473]).

Важливим напрямом діяльності І.Блажкевич у роки Першої світової війни стає оборона інтересів і прав жінки перед місцевою владою, через що та вважала її особистим ворогом.

У 1918-1919 рр. І.Блажкевич – активна учасниця національних визвольних змагань. Була єдиною жінкою в складі повітової Української національної ради у Станиславові, заснованої послом Л.Бачинським для соціально-політичного за-

хисту населення Станиславівського повіту [389, 122], за що в подальшому зазнала переслідувань з боку польських можновладців. Тільки за 12 днів серпня 1919 р. у неї було проведено 17 «ревізій», вісім разів її заарештовували. П'ять місяців перехоувалася у крилоському лісі біля Галича, згодом – у Рожнятові (тепер райцентр Івано-Франківської обл.); було пообіцяно нагороду в сумі 20000 польських марок тому, хто видасть її офіційній владі [390, 608].

З 1920 р. І.Блажкевич у Станиславові, де проживала її сестра Меланія з чоловіком – відомим лікарем-окулістом і громадським діячем Я.Грушкевичем (син Т.Грушкевича – організатора і викладача українських гімназій у Галичині, перекладача українською мовою «Короткої історії педагогіки» німецького вченого Кельнера). Працювала в семикласній «рідній» школі ім. М.Шашкевича – одній із найвідоміших у тогочасній Східній Галичині народних шкіл та в місцевій філії «Українського товариства охорони дітей і опіки над молоддю», створеного для захисту підростаючих поколінь галичан від наслідків воєнного лихоліття. Для своїх учнів написала сценічну картинку «Святий Миколай у 1920 р.», де змалювала воєнні будні українських дітей.

Після повернення з полону чоловіка і до смерті Іванна Блажкевич – у рідному Денисові: вчителювала, займалася просвітницькою, господарсько-кооперативною працею, літературно-педагогічною творчістю.

На початку 1920-х рр. стала членом галицького «Союзу українок», наприкінці 1932 р. очолила кооперативну секцію при його Головному відділі, завданням якої проголошувалося об'єднання жінок-українок задля «плекання між ними кооперативного духа», розвитку жіночого промислу та поліпшення «техніки жіночого господарства» [391, 2; 392, 2].

У 1930-х рр. була одним із засновників і багаторічним головою Союзу українських працюючих жінок – «Жіноча громада», а з 1936 р. – членом редколегії його періодичного органу

«Жіночий голос». Того ж року призначена директором Подільського союзу кооператив.

За активну громадську діяльність, спрямовану проти засилля польських впливів в українському культурно-освітньому житті, офіційна влада упродовж 1920-х – 1930-х рр. неодноразово притягала її до адміністративної відповідальності. Під час так званої «пацифікації» (тобто «осмирення непокірних» у східних окраїнах Речі Посполитої) польські шовіністи вчинили над Іванною Блажкевич фізичну розправу, після чого вона два тижні лікувалася в «Народній лікарні» Львова. Попри звернення депутації від Східної Галичини до польського сейму, розслідування в цій справі не проводилося взагалі [393, 114].

Яскравою ілюстрацією переслідувань І. Блажкевич навіть за спробу заснувати український дитячий садок у рідному селі і водночас підтвердженням її ролі в тогочасному західноукраїнському національному культурно-освітньому русі слугує такий факт. У 1934 р. вона разом із представниками гуртків товариства «Рідна школа» кількох подільських сіл звернулася зі скаргою до тернопільського воєводи на повітового старосту, який не дозволяв відкривати такі інституції на Тернопільщині (на той час у Денисові, наприклад, діяв лише польський дитячий садок). Проте основний зміст інформації старости на подання воєводи, виявленої у фондах Державного архіву Тернопільської обл., стосувався не пояснення причини відмови, а характеристики скаржників. При цьому дві третини тексту присвячувалися опису «злочинів» проти Польщі Іванни Блажкевич – незвичайної, за словами урядника, жінки, однієї з найгрізніших агітаторок, яка вміє промовляти до людей, об'єднує і виховує оточення у ворожому до Речі Посполитої дусі, пропагує побудову на «польських землях» української держави. За переконанням старости, опікунсько-виховні заклади, засновані такими людьми, як І. Блажкевич, даватимуть змогу вирвати українських дітей з-під польського впливу. В них найменші українці, «наповнивши свій розум ідеологією непідлеглості», не бу-

дуть здатними «до приміщення у своєму серці лояльності до Польщі», вона буде ворогом у їх свідомості [394].

У радянський період І. Блажкевич продовжувала вчителювати в рідному селі аж до виходу на пенсію (1950 р.). Як і раніше, активно працювала в ділянці дитячої художньої літератури. У 1963 р. стала членом Спілки письменників України, що уможливило старенькій учительці певний соціальний захист. 1986 р. у садибі І. Блажкевич за згодою її рідних був створений Меморіальний музей письменниці, якому в 1997 р. надано статус народного, а згодом на його території встановлено її погруддя.

Більш як 90-річний життєвий і творчий шлях І. Блажкевич, який вона пододала у складних умовах панування в Західній Україні чужих великодержавних режимів, не позбавив її вірності визначеній ще в ранній юності меті – служінню рідній землі, українському народові, насамперед його найменшим представникам – дітям.

Ровесницею іменитих східногалицьких педагогів і письменниць, із діяльністю якої пов'язані становлення та розвиток українського жіночого руху в Закарпатті, є уродженка с. Збудська Біла Гуменського округу Пряшівщини (тепер Словаччина) *Ірина Невицька* (літературні псевдоніми та криптоніми Анна Новак, А. Горняк, А. Н., Н-ка та ін., 1886-1965).

Батько майбутньої громадської діячки гімназійний учитель П. Бурик і мати – дочка сільського священика, жінка «модерного прогресивного духу» А. Ковалицька відзначалися високою інтелігентністю, прагненням прищепити своїм дітям національні переконання. Але вже на третьому році життя Ірина втратила матір, а в 1895 р. помер і батько, взявши зі своєї другої дружини обітницю пильнувати дітей, а їм заповів бути слухняними, добрими, любити свої віру і мову [395, 47-55].

Здобувши початкову німецько- та угорськомовну освіту (лише буквар О. Духновича та розповіді українською мовою бабусі, яка особисто знала визначного закарпатського педагога, дозволяли їй зримо відчувати, як «дух Шевченка стукав на

тяжкі двері Карпат» [396, 7]), дівчина вступила на навчання до Пряшівської державної жіночої учительської семінарії з угорською мовою викладання. Проте не закінчила її, оскільки в 1903 р. вийшла заміж за визначного літературного та громадського діяча краю, греко-католицького священника О.Невицького, із яким поселилася у с. Чичава. Упродовж 12 років прожила в Уяку (тепер Удоль) на Пряшівщині, де й започаткувала свою просвітницьку та художньо-публіцистичну діяльність.

Активна громадська позиція чоловіка, який у роки національно-визвольних змагань західних українців очолив Народну раду в Любовні, що першою висловилася за приєднання Закарпаття до УНР, зумовила його переслідування, через що в 1921 р. він назавжди виїхав до США. Водночас І.Невицька із шістьма дітьми на руках переселилася до Пряшева. Тут під її керівництвом постала перша організація жінок-українок — «Союз руських жен» (підрозділ 1.3.), і тут вона розгорнула журналістську працю: в 1931-1932 рр. редагувала український часопис «Слово народа».

Прагнучи «дітей своїх... в народнім дусі вишколити» і для себе знайти «ширше поле праці» [397, 2], І.Невицька в 1933 році оселилася в Ужгороді, стала поруч із І.Волошин очільницею жіночого руху всього Закарпаття, підтримувала тісні контакти з провідними жіночими організаціями Східної Галичини, виступала зі статтями жіночої та педагогічно-просвітницької тематики у закарпатських і галицьких українських періодичних виданнях. Активно включилася у місцеве політичне життя, була обрана одним із керівників Української Селянської Партії, водночас — редактором її періодичного органу — двотижневика «Народна сила» [398, 1].

Як і її сучасниці, письменниці інших західноукраїнських земель, на сторінках газет і журналів Закарпаття («Наука», «Наш рідний край», «Пчолка») публікувала вірші, оповідання, п'єси, байки високого громадянського звучання. У повісті «Пригоди Матея Куколки» педагог за покликанням і частко-

ю за освітою, літератор за «Божим провидінням», вона єдина серед жінок-українок своєї доби створила неперевершений художній образ хлопчика-сироти, якого дослідники порівнюють із Томом Соєром, коли він бешкетує, із Франковим Грицем, коли ходить до школи, із героями Божени Немцової з повісті «Бабуся», коли допомагає старшим, із Тютюнниковим Климком, коли навчається у майстра ремесла [396, 14]. Оpubлікована вперше на сторінках ужгородського часопису «Пчолка» наприкінці 1929-го — на початку 1930-го рр. [399], ця повість вийшла окремим виданням лише 1968 р. у Пряшеві, вже після смерті авторки, куди після придушення Карпатської України І.Невицька змушена була повернутися і де знайшла свій вічний прихисток.

На тлі українських феміністичних стремлінь початку ХХ ст. вирізняються постаті жінок, шлях яких у педагогіці та в громадській культурно-освітній роботі обмежила передчасна смерть. Як і більшість сподвижниць українського жіночого руху, вони з великим натхненням і посвятою працювали в педагогічно-просвітницькій і літературній царинах.

Уродженка с. Білка Шляхоцька (біля Львова) *Северина Кабаровська* (дівоче прізвище Данилевич, літературний псевдонім Люня Нерішена, 1880-1929) після закінчення Львівської жіночої державної вчительської семінарії розпочала педагогічну працю в Сокалі та в с. Вільшаниця Золочівського повіту. У передмісті Львова Сихові, куди перейшла на вчительську посаду з початку ХХ ст., заснувала читальню «Просвіти», виступала в ній із відчитами, організовувала «забави», писала невеликі п'єси, які ставилися на її сцені [400, 910; 401, 5]. Активно включилася у роботу львівського «Кружка українських дівчат», виступала з доповідями на жіночих вічах 1904 та 1906 рр. [402, 1; 403, 1 зв.]. Напередодні Першої світової війни — діяльна в Українському педагогічному товаристві м. Ходорова (Львівщина). У 1913 р. разом із «депутацією» ходорівців вітала І.Франка з днем народження: від жінок повіту вручила йому терновий вінок із написом «Мученикові за народну ідею», а він їй

подарував збірку своїх творів. Цей епізод ліг в основу спогаду С.Кабаровської «Хвилина в хаті генія» [404, 3].

У роки Першої світової війни секретарювала в «Українському жіночому комітеті помочи для ранених жовнірів і січових стрільців» у Відні. Про діяльність у ньому галичанок розповіла на сторінках львівських газет і журналів (Учительське слово, 1915 – «О, Степанівна – хорунжий січових стрільців...»; Жіноча доля, 1926 – «Різдвяний спомин»; Новий час, 1928 – «Незабутня ялинка»).

Уражена важкою недугою, вона з початку національно-визвольних змагань своїми закликами до жінок-українок сприяла утвердженню нового змісту їх діяльності [405, 3-4], була «серцем і душею» із делегатами Всеукраїнського жіночого конгресу 1921 р. у Львові (*Додаток І.М.*). Померла 19 листопада 1929 р., залишивши чимало неопублікованих художніх творів.

Северина Кабаровська – авторка однієї з перших найповніших на західноукраїнських землях жіночих розвідок про «шлях організації українського жіноцтва» (1919) та обширної науково-популярної статті про жінок, «працюючих на педагогічно-виховавчій ниві» [406; 328, 106-120]. Її перу належить також низка художніх творів, зокрема п'єс для дитячих театрів із життя Тараса Шевченка, а також збірка оповідань для молоді національно-патріотичного змісту «Вкраїні служі» [407].

Життєвий шлях дочки галицького етнографа і педагога Миколи Колцуняка *Марії Колцуняк* (заміжня М.Колцуняк-Кузьмова, 1884-1922) нерозривно пов'язаний із Прикарпаттям, де вона народилася (с. Яворів, тепер Косівського р-ну), де після закінчення Львівської державної жіночої учительської семінарії розгорнула педагогічно-просвітницьку діяльність і де покоїться її прах.

За безпосередньою участю М.Колцуняк та під її керівництвом створювався і діяв «Кружок українських дівчат» у Коломиї (1904). Власне бачення шляхів «розвою» українського

жіноцтва вона виклала на сторінках буковинського часопису «Промінь» у 1906 р. [408].

Як педагог, у 1910 р. доклала зусиль для відкриття в Коломиї першої приватної української дівочої народної школи ім. кн. Ольги та була її керівником [203, 14]. З часу заснування (27 жовтня 1905 р.) перебувала в складі коломиїського окружного відділу товариства «Взаємна поміч українського вчителства». 3-4 лютого 1919 р. М.Колцуняк брала участь у роботі з'їзду українських учителів у Станиславові, який намітив головні пріоритети діяльності Державного секретаріату освіти ЗУНР у сфері народного шкільництва. Тоді ж на сторінках часопису «Учительський голос» виклала низку міркувань, дотичних до порушених на з'їзді питань [409, 3-4], а в 1922 р. підготувала першу в міжвоєнній Західній Україні «Українську читанку» [410], яка «розійшлася» трьома виданнями [410а, 58].

Проблеми навчання і виховання української молоді, місця і ролі інтелігенції, передусім учительства, в «народній роботі» знайшли відображення у її повісті «На стрічу сонцю золотому» (1904) [411] – першому творі цього жанру та змісту представниці галицького українського жіноцтва. У 1918 р. повість вийшла окремим виданням у США [412].

Однак передчасна смерть не дала вповні розвинутися непересічному хистові жінки-педагога, громадської діячки й письменниці.

Офіційний допуск жінок до навчання в університетах уможливив формування когорти вчителів середніх навчальних закладів із вищою освітою, в основному за рахунок «екстерністів» і випускників Львівського, Чернівецького та Віденського університетів. Ще до Першої світової війни імена окремих із них були відомі широкому жіночому загалові регіону. Високим професійним рівнем відзначалася, наприклад, одна з перших студенток-українок у Львівському університеті *Олена Бережницька* (заміжня Будз) – з початку ХХ ст. вчителька віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка та приватної жіночої учительської семінарії РПТ, член комітету заснованого ним

у Львові інституту-бурси ім. св. Ольги. 17 вересня 1906 р. Рада шкільна крайова затвердила її, «кваліфіковану учительку середніх шкіл», викладачем природознавства першої в Галичині української дівочої гімназії Сестер василіянок [413, 14], а 1912 р. дирекція «Українського інституту для дівчат» у Перемишлі запросила О.Бережницьку на викладацьку роботу в діючі на його базі навчальні заклади. З 1907 до 1913 рр. була членом Головного відділу Українського педагогічного товариства, а також членом «Учительської громади». Залишила нащадкам кілька популярних розвідок про городництво.

В історії жіночого руху Східної Галичини О.Бережницька відома як один із організаторів української дівочої молоді Львова початку ХХ ст. — умови та обставини цієї роботи знайшли відображення в її статті-спогаді «Кружок українських дівчат» на сторінках журналу «Нова хата» за 1938 р. (передрукована в жіночому часописі українок США «Наше життя» у 1984 р.).

У передвоєнне десятиріччя набрала «розгону» громадсько-культурна праця молодшої генерації гімназисток і студенток — майбутніх педагогів і організаторів української дівочої молоді та жіноцтва: Меланії Бордун (1886-1968), Олени Залізняка, Софії Олесків-Федорчак, майбутньої легендарної хорунживни Українських Січових Стрільців Олени Степанів-Дашкевич (1892-1963), Євстахії Тишинської (1879-1944), Мілени Рудницької та ін.

Високий освітній рівень цих жінок дозволив їм займатися активною публіцистичною та систематичною науково-дослідною роботою, що стала підґрунтям для членства в Науковому Товаристві ім. Шевченка, а з 1924 р. брати участь у роботі першого українського Товариства жінок із вищою освітою.

Найменш дослідженою із цього переліку на українському ґрунті є постать *Олени Залізняка* (дівоче прізвище Охримович, 1886-1969). Народжена в сім'ї пароха бойківського села Сенечіл Долинського повіту (Івано-Франківщина) В.Охримовича, де й здобула «домашню» початкову освіту, О.Залізняка зуміла пройти всі шаблі освіти, доступної наприкінці ХІХ — на початку

ХХ ст. дівчині-українці: виділова дівоча школа в Стрию (з 1896 р.), Академічна гімназія у Львові, де в 1905 р. однією з перших галичанок склала «матуру», а після цього — філософський факультет Львівського університету (1906-1913 рр.). Щоб уможливити собі проживання й навчання у Львові, Олена під час студій працювала «настоятелькою» в інституті св. Ольги РТП (1907-1909 рр.) [414, 20], а після закінчення університету — в гімназії Сестер василіянок. У списку вчителів гімназії за 1913/1914 н.р. зазначено: «Залізняка Олена, заст. учит., завідувачка бібліотеки для рускої мови, учила рускої мови в ІІІ, ІV, V кл. — тижнево 9 годин» [415, 26].

Ще гімназисткою включилася в роботу львівського «Кружка українських дівчат», була заступником голови «Кружка українок» (1908). Увійшла до складу редакційної колегії започаткованого ним місячника «Мета». З першого року функціонування львівської «Жіночої громади» виконувала обов'язки «референтки для філій і кружків», тобто організатора низових осередків товариства. Підтвердженням високого рівня тогочасної організаторської праці О.Залізняка служить звіт заступника голови цього жіночого об'єднання Є.Макарушки на загальних зборах «громадівців» 21 лютого 1917 р. (саме тоді «Жіноча громада» була перейменована на «Союз українок»), в якому вона зазначала, що під час війни важко було забезпечити ефективну роботу товариства «через неприсутність двох дуже діяльних одиниць, а то: п.Залізнякової, референтки філій, і п.Малицької...» [314, 1зв.].

Перша світова війна застала Олену Залізняка у давно планованій подорожі до Києва, звідки «вздовж Дніпра» (Трипілля — Переяслав — Канів — Чигирин — Катеринослав) вона відправилася до Криму. Як громадянка Австро-Угорщини, ледве unikла ув'язнення російською владою. На початку 1915 р. їй вдалося перебратися до Відня, де сформувався великий осередок українського життя і де тоді перебував її чоловік М.Залізник, із 1919 р. «повірений» Української Народної Республіки у Фінляндії [416, 28-29, 34]. Осівши в австрійські сто-

лиці, О.Залізник включилася в роботу місцевого жіночого комітету допомоги пораненим українцям, а після розвалу імперії Габсбургів стала членом управи (у 1920 – 1922 рр. – головою) «Українського жіночого союзу», гідно репрезентувала західноукраїнське жіноцтво за межами рідної землі. З «рамени» цієї організації підтримувала тісні стосунки із «Союзом українок» у Львові, в 1923 р. була його делегатом на з'їзді Ліги Миру і Свободи в Гаазі, а також із Національною радою українських жінок у Празі, очолюваною С.Русовою.

Після повернення в 1927 р. до Львова О.Залізник «обняла» управу в жіночій кооперативі «Труд», «стала... до вчительської праці», очоливши колектив діючої при ній фахової школи. Під її вмілою рукою ця навчально-виховна інституція «розрослась... у велику установу, що гуртувала сотні молодих дівчат та дала їм загальну і фахову освіту» [417, 15]. Водночас продовжувала тісно співпрацювати із «Союзом українок» і «Жіночим кружком ім. Ганни Барвінок» Українського педагогічного товариства. Керувала комісією з укладання програми Українського жіночого конгресу 1934 р. у Станиславові.

Головні «осяги» громадської діяльності О.Залізник останніх трьох десятиліть життя пов'язані з позаєвропейською українською еміграцією. Особливо широку працю серед українського жіноцтва вона розгорнула в Канаді, куди прибула з Австрії 1950 р. – «у трикутнику Монреаль – Торонто – Філадельфія» [418, 753]. У 1956 р. ввійшла до управи наймасовішого в українській діаспорі жіночого об'єднання – Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО), а 1957 року стала його головою, залишаючись на цьому посту до кінця життя [419, 734]. Крім того, з 1967 р. була членом Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців.

Багатою є творча спадщина О.Залізник, початки якої сягають студентських років. Вона включає наукові розвідки та популярні статті історичного, етнографічного, історико-педагогічного змісту («Виховниці покоління», «Українські жінки і політичні партії», «Початки українського жіночого руху»

тощо), а також життєписні нариси, статті, спогади, які ввійшли до книги «Олена Залізник. Монографія» (Торонто: Видавництво СФУЖО, 1987. – 183 с.).

На початок ХХ ст. припадають перші педагогічні спроби «екстерністки» Олександрійської гімназії, слухачки Вищих жіночих курсів у Петербурзі, згодом студентки філософського факультету Віденського університету, першої жінки-українки в сенаті Речі Посполитої від Волині (1922-1927) *Олени Левчанівської* (дівооче прізвище Гроздінська, 1881-1940). Разом із молодшим братом Михайлом вона 1906 р. відкрила у батьківському маєтку в Линові (тепер Локачинський р-н Волинської обл.) школу для дітей селян – спочатку 30, а перед Першою світовою війною – майже 90 осіб. «Викладали українською мовою, – пише у спогадах про маму І.Левчанівська. – Олена вчила читати і писати, розповідала дещо з історії та географії. Михайло вчив рахувати, викладав природознавство» [420, 17-18].

Опинившись у роки війни на лінії фронту, родина Левчанівських змушена була виїхати вглиб Російської імперії і лише після проголошення УНР повернулася на Волинь, де розгорнулася громадсько-просвітницька діяльність подружжя: Олександр Левчанівський став членом управи ковельської «Просвіти», а Олена – головою її благодійницької секції («рятувала, як могла, українських вдів, сиріт, інвалідів») [420, 79]. Згодом таку ж діяльність О.Левчанівська продовжила в Луцьку.

У час виборів до парламенту Польщі, які Східна Галичина бойкотувала (листопад, 1922), українці Волині обрали О.Левчанівську сенаторкою – тоді в сенаті було всього три жінки. Знаючи, крім слов'янських мов, італійську, німецьку, французьку, вона активно відстоювала політичні, соціальні та культурно-освітні інтереси української національної меншини, доносила її проблеми і потреби до міжнародної громадськості, тісно співпрацювала з волинським і східногалицьким «Союзами українок» [421, 3].

Із приєднанням західноукраїнських земель до УРСР О.Левчанівська була заарештована, а в 1940 р. серед сотень інших волинян розстріляна «енкаведистами» [420, 178].

У незалежній Україні школа в с. Линів удостоєна імені першого організатора систематичного навчання линівських дітей і першої в регіоні парламентарної представниці українок.

Проте найвизначнішою постаттю у громадсько-політичному житті Західної України 1920-х – 1930-х рр. є «берегиня української державності й свободи» *Мілена Рудницька* (1892, Зборів на Тернопільщині – 1976, Мюнхен) [422, 132]. Вона належала до одного з перших «потоків» українок-гімназисток Львова, куди після смерті батька, галицького правника Івана Рудницького (1906), переїхала мати із п'ятьма дітьми, щоб уможливити їхню вищу освіту. Університетські студії розпочала 1910 р. у Львові (філософський факультет), а закінчила під час Першої світової війни у Відні. Отримала диплом учителя середніх шкіл, захистила докторат із філософії на тему «Математичні основи естетики Ренесансу». Педагогічну працю М.Рудницька розпочала вчителькою львівських середніх навчальних закладів, із 1921 до 1928 рр. була викладачем Вищих педагогічних курсів у Львові [423, 36].

Навчаючись у Відні, М.Рудницька познайомилась із визначними представницями українського жіноцтва Наддніпрянщини З.Мірною, Н.Суровцевою, Г.Чикаленко-Келлер, брала участь у роботі місцевого «Українського жіночого союзу».

У листопадові дні 1918 р. прагнула долучитися до безпосередньої праці «при будові нашої держави». Але, як і десятки інших патріоток, була допущена лише «до кухні» в Народному домі, що став тоді центром «молодого українського державного організму». У спогаді «Львівське жіноцтво під час падолистового перевороту» М.Рудницька, подібно до О.Федак-Шепарович (підрозділ 1.3.), з боєм писала про те, що в час, коли кожна свідома українська людина у Львові повинна була «числитися на вагу золота, ... – нашого жіноцтва ніхто не закликав до праці» [423, 97]. Боліло їй і те, що у відвічно

українському Львові польські жінки-легіонерки (саме вони 22 листопада 1918 р. заарештували М.Рудницьку) працювали у своїй розвідці та в службі зв'язку, а вона не мала змоги «ужити своєї сили, ... інтелігентності, ... знання міста для оборони національних інтересів» [423, 10].

Власне, тоді М.Рудницька дійшла висновку про необхідність сильної жіночої організації, з якою мусіли б рахуватися «кормачичі держави» [423, 9].

Дослідники життєпису та феміністичної концепції М.Рудницької підкреслюють її найтісніший зв'язок із галицьким «Союзом українок», членом якого вона стала 12 листопада 1921 р. (порядковий номер у списку прийнятих на цьому засіданні віділу товариства 15) [314, 50] та із заснуванням світової організації українського жіноцтва – ВСУ.

Під незмінним керівництвом М.Рудницької (1928-1938) «Союз українок» реформувався у наймасовішу українську жіночу організацію, що базувалася на принципах толерантності, справжнього демократизму та «дієвого» патріотизму [423, 8]. Вона ж спрямувала емансипаційні змагання західноукраїнського жіноцтва на реалізацію самостійницько-державницьки-соборницьких завдань з метою перетворення «народу в націю» [422, 134].

Обрана 1928 р. послом від Українського національно-демократичного об'єднання до сейму Польщі, М.Рудницька вивела український жіночий рух на міжнародну арену; однією з перших донесла до світової громадськості правду про голодомор 1933 р. в Україні (1958 р. американська «Свобода» опублікувала у №№ 134-152 її статті, виступи, інтерв'ю під загальною назвою «Боротьба за правду про великий голод», у яких із притаманною їй безкомпромісністю затавровано радянський уряд і партію більшовиків як організаторів голодомору [423, 380-433]). Поруч із С.Русовою актуалізувала в Лізі Націй питання про геноцид українського народу чужими державно-політичними режимами.

Непримиренна у ставленні до тоталітарних систем, М.Рудницька після приєднання Східної Галичини до УРСР емігру-

вала на Захід. Краків — Берлін — Прага — Женева — Нью-Йорк — Мюнхен — це осередки її еміграційного побуту, де вона прагнула, як і на рідній землі, бути потрібною людям. Так, очолюваний нею в 1945-1950 рр. Український допомоговий комітет у Женеві уможливив переїзд із ЧСР до країн Західної Європи та американського континенту 500 українських родин [424, 409].

Але найбільших зусиль М.Рудницька доклала до відновлення в еміграції діяльності «Союзу українок» на засадах, які сформувалися на рідних теренах. Однак у цьому прагненні вона залишилася самотньою. Як на початку ХХ ст. львівське жіноцтво, сприйнявши емансипаційні ідеї Наталії Кобринської, ігнорувало її саму, так і через півстоліття, визнаючи беззаперечний авторитет, високу мораль та ерудицію Мілени Рудницької, її не підтримали українські жіночі організації ні держав Західної Європи, ні США [425, 6-17].

М.Рудницька залишила нащадкам багату творчу спадщину: статті, публічні виступи феміністичної, політичної та педагогічної тематики, окремі праці, серед них: «Українська дійсність і завдання жінки» (1934), «Західна Україна під більшевиками» (1958), «Дон Боско. Людина, педагог, святий» (1963), «Невидимі стигмати» (1970) [426, 2630-2631].

Упродовж більше двадцяти років прах Мілени Рудницької покоївся в німецькому Мюнхені, а 20 вересня 1997 р. зусиллями відродженого в 1991 р. «Союзу українок» України під керівництвом його тодішньої голови Атени Пашко відбулося урочисте перепоховання видатної українки у Львові. Вперше у нашій новітній історії повернулася в українську державу її славна донька, яка своїми життям, працею, розумом, енергією наблизила час незалежності України [420, 134].

Помітний слід у педагогічній і громадсько-культурній сферах Західної України досліджуваного періоду залишили сотні інших жінок-учителів, маловідомих навіть на теренах регіону. Життєвий шлях частини з них закінчився на рідній землі — як, наприклад, активних представниць буковинського жіноцтва Михайлини Левицької (1879-1932) та закар-

патського — Миколаї Божук (1907-1937); одного з перших педагогів виділової дівочої школи ім.Т.Шевченка у Львові, члена-засновника багатьох українських громадських організацій Йосипи (Осипи) Паньківської (1866-1934); народної вчительки і письменниці Володимири Жуковецької-Вільшанецької (1872-1940); організатора українок Стрийського і Радехівського повітів Львівщини, дочки галицького композитора О.Бобикевича та дружини отамана Української Галицької Армії Я.Селезінки, репресованого 1939 р. радянською владою, Неоніли (Ніни) Селезінки (1896-1941); керівника позашкільних курсів, а згодом школи гігієнічної руханки для дітей, молоді та жінок у Львові, авторки першого, створеного жінкою-українкою посібника «Рухові забави і гри з мелодіями та примівками» (1924), Оксани Федів-Суховерської (1891-1977). Десятки інших із цієї когорти, подібно до М.Рудницької, змушені були після 1939 р. емігрувати, де продовжили розпочату на рідній землі педагогічну чи літературну працю, стали організаторами або учасницями українських жіночих осередків у місцях нового поселення. Серед них колишні члени товариств «Союз українок», «Українське дошкілля», «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок», харитативно-опікунських організацій Східної Галичини Катря Гриневичева (1875-1947, Німеччина), Євгенія Макарушка (1880-1977, США), Олена Гординська (1886-1961, США), Ірина Домбчевська (1886-1964, США), Олена Цегельська (1886-1971, США), Марія Струтинська (1897-1984, США), Марія Пастернак (1898-1983, Канада) та ін. Їхня діяльність, як і творча спадщина, представлені у наступних розділах монографії.

Формування головних напрямів педагогічно-просвітницької діяльності жінок Західної України, як і теоретичних основ та практики жіночого руху досліджуваного періоду в цілому, визначалося умовами «бездержавного» функціонування та низького рівня економічного, політичного і культурного розвитку українського суспільства. Освітній потенціал програми емансипаційних жіночих змагань значною мірою утверджувався під впливом політики у сфері жіночої освіти держав, до складу яких у ХІХ – першій третині ХХ ст. входили західноукраїнські землі.

У межах Австрійської (Австро-Угорської) імперії вона характеризувалася:

- малоефективністю змісту та низьким рівнем охоплення дівчат навчанням на елементарному рівні;
- відсутністю державних початкових навчально-виховних закладів з рідною мовою викладання вищого типу;
- обмеженням на загальнодержавному рівні здобуття дівочою молоддю середньошкільних загальноосвітніх і фахових знань, відсутністю державних українських жіночих гімназій та ліцеїв;
- невирішенням до кінця ХІХ ст. питання про допуск громадянок Австро-Угорщини до вищої освіти.

Поставстроугорська доба (1919-1939) в історії українського шкільництва, особливо Східної Галичини, волинських і поліських земель у складі Польщі та Північної Буковини у межах Румунії, позначена дальшим посиленням дискримінації всіх його ланок, унеможливленням рідномовної освіти дітей і молоді на всіх її рівнях, що, у свою чергу, політизувало національно-визвольний рух загалом та організовану громадську культурно-освітню діяльність українських жінок зокрема, розширювало її педагогічно-просвітницький потенціал.

Важливу роль у формуванні самодостатності українського жіноцтва, залученні його до участі у здійсненні важливих освітньо-виховних завдань відіграли провідні громадські

організації Західної України, засновані чоловіками («Просвіта» в Галичині, Закарпатті, на Волині, «Руська бесіда» на Буковині, галицьке та закарпатське українські педагогічні товариства, галицько-буковинська «Взаємна поміч українського вчительства», «Учительські громади», «Сільський господар» та ін.). Відповідно до їх статутів жінки були членами керівних органів цих культурно-освітніх об'єднань, залучалися до підготовки та проведення зніщюваних ними масових освітніх акцій яскраво вираженого національно-виховного спрямування, працювали у заснованих і утримуваних «чоловічою громадськістю» інституціях (загальноосвітні та фахові початкові школи, бурси-інтернати, гімназії та ліцеї, учительські семінарії), що сприяло розвитку їхніх організаторських здібностей, педагогічної майстерності, утвердженню головних освітніх орієнтирів українського жіночого поступу.

Одним із найважливіших чинників формування педагогічної думки та просвітництва у теорії українського жіночого руху, пошуку та впровадження ефективних форм і методів їхньої практичної реалізації на всіх західноукраїнських землях стало кількісне та якісне зростання когорти педагогів – очільниць і репрезентанток змагань за рівноправність жінки-українки. Найяскравішими педагогічними постатями українського жіночого руху аналізованого періоду були О.Бачинська, М.Білецька, І.Блажкевич, Уляна Кравченко, К.Малицька, І.Невицька, О.Охримович-Залізняк, М.Рудницька, О.Ціпановська, Є.Ярошинська.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ПОТРЕБИ ПОВНОЦІННОЇ ОСВІТИ І НАЦІОНАЛЬНОГО «ОСВІДОМЛЕННЯ» ЖІНКИ У ФЕМІНІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ТА В ЗМІСТІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

*«Просвічене патріотичне жіноцтво —
запорука відродження нації».*

Костянтина Малицька

3.1. Освіта жінки у поглядах визначних представниць західноукраїнського жіноцтва другої половини ХІХ — початку ХХ ст.

Аналіз проблеми, винесеної в заголовок цього підрозділу монографії, потребує насамперед з'ясування суті поняття *освіта*, оскільки в досліджуваний період у його трактуванні простежувалася певна відмінність. Зокрема в другій половині ХІХ ст. паралельно вживаними були дефініції «освіта» і «просвіта», що ототожнювалися з певною сумою знань і способами їх здобування. У свою чергу, знання виступали мірилом інтелігентності людини, від них чекали «поправи людських життєвих відносин». Вслід за провідними зарубіжними соціологами й педагогами-просвітителями, «добро має» узалежнювалося від того, коли і яким чином вони здобудуть потрібні знання — силу, яка уможливить їм краще майбутнє [1, 61]. Цю думку фіксують, наприклад, назви віршів К.Малицької «Через просвіту — до воскресення» [2, 337] та Ю.Шкрумеляка «В освіті перемога» [3, 145-146].

З початку ХХ ст., а особливо у міжвоєнний період, в західноукраїнському суспільстві утверджується думка про те, що

освіта (пол. «осьвята», рос. «образование», англ. «едукейшен», нім. «фольксбільдунг») — це не стільки навчання, як виховання. Таким чином, освіта розглядається як виховна праця, її головним осередком виступає школа, а основним засобом — «подавання знання», тобто навчання.

Під *вихованням* (вихокуванням, плеканням) педагоги і культурно-освітні діячі Західної України розуміли не лише здобуття «маси знання», а й вироблення характеру, розвиток внутрішніх духовних сил, потрібних для того, щоб стати «правдивою», справжньою людиною. Прикметами такої особистості вважалася передусім різнобічність культурних інтересів — від особисто-родинних до громадсько-політичних і національно-людських [1, 61-62].

Освіта, підкреслювалося в редакційній статті «Нової зорі» за 1929 р., — це «гармонійний розвиток всіх духових сил людини через навчання й виховання, ... самонавчання й самовиховання...», це розвиток «нашого ума, але також нашого серця, характеру й волі». Накопичення певної суми знань може виступати тільки «свідомством навченості», але воно ще не дає права називатися дійсно освіченою, «образованою» людиною. Відповідаючи на запитання, якою має бути освіта, редакція газети стверджувала: «Національна без сумніву!» [4, 2].

Щодо поняття *просвіта*, то воно стало вживатися на означення освіти дорослих. Просвітити народ, зауважувала К.Малицька на початку ХХ ст., — це означає «запустити» коріння науки у найнижчі суспільні верстви, щоб видобути звідти «нові зароди життя, духової і моральної могутності» [5, 12]. Просвіта у її трактуванні — це і важливий чинник спонукання «нашого віками гнобленого мужика... до розумної боротьби за свої права: людські і національні» [6, 74-75].

У міжвоєнну добу освіта дорослих розумілася як рух «для викликання в широких масах народу потреби самоосвіти» [7, 111], а її метою проголошувалася підготовка «одиниці» до свідомої, розумної участі в «збірному життю, до відограння чинної й творчої ролі у формуванні дійсності...» [1, 62].

Виступаючи в 1929 р. на черговому конгресі «Просвіти» у Львові, С.Русова наголошувала: просвіта має метою не лише навчити «фізиці або математиці», а й мусить ще соціально виховати, підготувати людину до справжньої «горожанської праці» без нечесних компромісів, праці «для рідного краю, для визволення свого рідного народу з ланцюгів темноти і поневолення, для поліпшення соціальних і політичних умов його життя» [8, 100-101].

Провідними інструментами реалізації мети і завдань просвітницького руху вважалися культурно-освітні товариства, читальні, бібліотеки, періодичні видання, курси «анальфабетів», освітні віча, національно-громадські свята, вшанування визначних постатей української культури, «виклади», «відчити», «гутірки», аматорські вистави, «вечерки» та ін. [9, 3; 10, 155].

В українському жіночому «середовищі» першими до питання про освіту жінки (як і до проблем її рівноправності в цілому) звернулися письменниці. У їхній творчості знайшли втілення ідеї народництва, віри в освіту як головний засіб у боротьбі з соціальним і національним гнобленням. Подібно до міркувань «прогресивних» чоловіків, українські письменниці заявляли про право жінки на освіту як основу її духовної емансипації та матеріальної самоспроможності, робили спробу окреслити виховну місію жінки. При цьому в устах «пробудниць» українського жіноцтва другої половини ХІХ ст. ці проблеми мають не лише «народноповідальний» характер, а й набувають яскраво вираженого соборницько-патріотичного звучання. Так, у вірші «До сестер-українок», опублікованому на сторінках львівського літературно-наукового і політичного часопису «Правда», Марія Загірна заявляла:

*Ми мусим, щоб силу відняти
Із рук у своїх ворогів,
Зростити дочок-Українок
І щирих Вкраїнів-синів.*
[11, 500].

Предтечею і джерелом натхнення в боротьбі з насильством, приниженням, безпросвітністю була «безталанна поестра кріпачка», змальована письменницею Марком Вовчком у 1850-х рр. [12, 5]. У 1860-х рр. у її повістях і оповіданнях наявна критика існуючої системи навчання та виховання дівчат у царській Росії («Інститутка»), а в останній чверті ХІХ ст. Олена Пчілка відобразила пору «першого пробудження нашого жіноцтва ... , першого поривання його раціональної освіти й життя» задля піднесення духовного і культурного рівня народу [13, 287]. Як писав О.Колесса, у творах Олени Пчілки знайшли відгомін «бажане широкою громадської діяльності й ширшої просвіти» українського жіноцтва [14, 167].

На західноукраїнських землях проблему освіти жінки однією з перших актуалізувала Ольга Гузар в уже згаданому листі до О.Барвінського, оприлюдненому ним на сторінках львівської «Правди» 1879 р. Головні «жадання» прихильників визволення жінок та їхню суть, викладені в листі, можна означити двома тезами. По-перше, жінка, «яко рівноправна мужчині», має право на те, щоб розвивалися сили, свіжість і здоров'я її тіла, потрібні до найпершого, найважчого і найголовнішого обов'язку – «матери-кормительки» [15, 38]. По-друге, необхідно визволити жінку морально, тобто дати їй змогу нарівні з чоловіком познайомитися «з натурою людською», з її поривами, з її «цілями», пізнати добро, навчитися відрізняти його від зла. За такої умови жінка зможе усвідомити «вищі задачі» свого життя в родині, в суспільстві, в народі.

Основною «підпорою» моральності та розвитку жінки в листі визначено освіту як потужну силу загальнолюдського поступу. Міркування його авторки щодо всебічного розумового розвитку жінки стосувалися уможливлення якомога ширшого і глибшого доступу до осягнення всіх святинь науки й мистецтва. Лише тоді, підкреслювала О.Гузар, жінка стане справді самостійною людиною, перестане бути тягарем для інших, безпорадною сиротою, відданою на ласку чи неласку чоловіка, і нужда не буде доводити її до «конечного упадку» [15, 39].

Отож інтелектуальний розвиток жінки шляхом її освіти традиційно пов'язувався з потребою реалізації нею свого призначення як доброї матері та «порядної» дружини. Водночас порушувалася думка про освіченість жінки як основу її поза-родинного життя, тобто громадської та господарської діяльності для власного та загальнонародного добра.

Проте найвиразнішого окреслення на початковому етапі становлення українського жіночого руху ця проблема набула у творчій спадщині та в організаційній діяльності Наталії Кобринської.

Формулюючи засадничі ідеї фемінізму, Н.Кобринська виходила з усвідомлення того, що поступ суспільства неможливий без зміни становища жінки. У свою чергу, ця зміна могла відбутися лише за умови її емансипації. За спостереженням сучасників і палких прихильників ідей громадської діячки (Б.Баран, О.Дучимінської, О.Кисілевської, О.Коренець, К.Малицької, М.Струтинської), у жіночому русі Н.Кобринську цікавили передусім боротьба за політичні права жінки та її економічна самостійність, неможливі без «всестороннього образования» [16, 5]. Саме тому серед високих, але реальних життєвих «кличів», здатних зреформувати життя української жінки, вона відводила чільне місце відстоюванню її права на освіту. Брак освіти серед жіноцтва, стверджувала Н. Кобринська, є питанням найбільшої ваги, а тому вона поставила його на перший план і у творчому доробку, і в організаційній роботі.

Освітні «стремління» жіночого руху останніх десятиліть ХІХ ст. Н.Кобринська виклала у прилюдних виступах на жіночих вічах і зборах, у публікаціях на сторінках редактованих нею збірників, провідних суспільно-політичних і літературних періодичних видань Галичини та Буковини, у художніх творах, у рецензіях і листах. Їхні положення стали теоретичним підґрунтям українського жіночого руху, базою для освітньої діяльності галицько-буковинських жіночих товариств, а в міжвоєнний період – і «зорованого» жіноцтва Закарпаття, Волині та західної української діаспори.

У творчій спадщині Н.Кобринської простежується передусім намагання розкрити справжній стан освіти жінки і на цій основі вмотивувати потребу її зміни. У статті «Про первісну ціль товариства руських жінок в Станиславові, зав'язаного 1884 р.», вона зокрема писала: «Кому не звісна наша жіноча наука, котра, крім музики і язиків, не виходить поза обруб найнижчих, елементарних відомостей... Вищі студії – то дорога перед нами заперта, і мусимо вдовольнитися знанням, котре навіть не вирівнює мужеським середнім школам» [17, 297].

Подібні думки Н. Кобринська висловила у науковій розвідці «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», у якій проаналізувала початкове навчання і виховання представниць двох основних прошарків галицького українського жіноцтва другої половини ХІХ ст. – селянок (у той час сільське населення становило близько 95 відсотків від усієї кількості жителів краю) та дружин і доньок священиків. Просвіта селянки, констатувала Н.Кобринська в 1887 р., дуже низька, незважаючи на запроваджений австро-угорським урядом трирічний «шкільний примус» для дівчат, згідно з яким вони мали відвідувати початкову школу «перед страхом кари». З одного боку, цьому не сприяла домінуюча в західноукраїнському суспільстві думка про недоцільність шкільної освіти для дівчат-селянок, а з другого, – її безперспективність: «відбувши» свою елементарну науку, навіть найздібніші з-поміж них не могли продовжити її у середніх загальноосвітніх і фахових школах та університетах через офіційні обмеження й матеріальну скруту. Тому після закінчення початкового навчального закладу вони, як правило, «ніколи вже не заглядають до книжки і швидко забувають і ті початки, яких в школі навчилися» [18, 72]. Звідси – низька грамотність українського громадянства кінця ХІХ – початку ХХ ст. в цілому та його жіночої частини зокрема.

Не кращою була освіта жінок-інтелігенток. Вони заледве уміли читати і писати, «много було таких, що і того не знали...». При цьому значна їх частина навчалася польської гра-

моти, відчужуючись від «простого народу» [17, 305]. Згідно з усталеними в тогочасній Галичині поглядами, відображеними у феміністичних творах польської письменниці К.Гофман, для дівчини навіть із заможної родини «досить буде..., коли зуміє добре лист написати, провадити домашні рахунки, коли буде знати історію свого народу, врешті, постарається бути для всіх домашніх покірною та невтомимою прислужницею» [17, 309].

Н.Кобринська критично оцінювала «залишки» в українському суспільстві «утертих поглядів» на освіту жінки, оприлюднених у 1853 р. редактором і видавцем першого «письма», призначеного для жінок («Лада»), С.Шеховичем. За її переконанням, саме вони зумовили низький рівень знань цілого покоління інтелігентних жінок Галичини [18, 84].

Зазначене пояснює причини зосередження уваги Н.Кобринської на самоосвіті як основі підвищення рівня загальноосвітньої підготовки та уможливлення продовження навчання дівчат у гімназіях і університетах. Вважаючи головною метою жіночого поступу «розвій жіночого духу», вона основним засобом її реалізації визначила художню літературу, яка завжди була «вірним образом ясных і темних сторін суспільного ладу, його потреб і недостатків», «історією жінки». Читання книг (давньоруське «книжне почитаніє», що тоді вважалося основою самоосвіти [19, 74]), за її визначенням, — це «один однісенський спосіб» збагачення знань жінок, які їх бажають. Упродовж багатьох років Н.Кобринську цікавило питання, «що і як жінки по скінченню своїх повисших наук читають», яка книжка «дістається до рук молодій дівчині або жінки ...» [17, 297-298].

Таким чином, у поглядах Н.Кобринської друковане слово набирало характеру сили, здатної піднести культурно-освітній рівень українського жіноцтва та згуртувати його. Це значною мірою зумовило формування такого напрямку в діяльності жінок-українок, як книговидавнича і «пресова» справа.

Закономірними у світлі викладеного видаються наведені вище та в *Додатку 1*. А мета й завдання заснованого Н.Коб-

ринською «Общества руських женщин» («...ширити освіту межі руським жіноцтвом и уможливити ему користанье з образования» шляхом видання науково-літературних журналів і книжок, «відповідаючих потребам жінок, т.е. подаючих духовий корм и подносячих литературно жіночі питання...») і турбота про добір та «доставчування» книжок для самоосвіти його членів [20, 1]. Зрозумілою в цьому контексті є також її літературно-видавнича діяльність, особиста ініціатива щодо підготовки першого українського жіночого альманаху, збірників публіцистичних і художніх творів, у яких порушувалися «жіночі справи», простежувалося соціальне і культурно-освітнє пробудження жінки-українки.

Але, підкреслювала С.Русова, серед усіх цих літературно-видавничих заходів Н.Кобринська не забула про «свою головну мету — можливість для жінки освіти, яка одна може забезпечити їй її визволення» [21, 272].

Впродовж останнього десятиріччя XIX — на початку XX ст. в центрі уваги Н.Кобринської перебували такі питання: а) допущення жінок до навчання в університетах; б) заснування в краї жіночої гімназії або реформування хоча б однієї з діючих виділових шкіл для дівчат у гімназію; в) організації українських інституцій опіки та виховання дітей дошкільного віку. Своє реальне втілення два перших із них знайшли в петиції до Ради державної у Відні, підготовленій у 1890 р. Н.Кобринською (вслід за зверненнями німецьких і чеських жінок) за підписом 226 галичанок і буковинок. 8 травня того ж року петиція була внесена на розгляд вищого законодавчого органу австро-угорської держави батьком Н.Кобринської — послом Іваном Озаркевичем і «живо» порушила «уми» організованого віденського жіноцтва. Як повідомляла чернівецька «Буковина», вже 13 травня 1890 р. товариство жінок у Відні скликало засідання, «щоби розібрати подані жінками петиції», та однозначно визнало: звернення русинок і чешок написані «далеко чутливіше, як петиція німок» [22, 4].

Оскільки петиція є першим офіційним документом, який започатковує освітньо-політичну діяльність усього українського жіноцтва, а також зважаючи на значущість порушених у ній проблем, подаємо її текст у додатку (*Додаток 3.А*) [23, 143-145].

Підтвердженням уваги Н.Кобринської до проблем середньої та вищої освіти жінки є її виступи на першому вічі українок 1891 р. у Стрию та на «загальному» жіночому вічі 1892 р. у Львові. Аналіз програми жіночого віча 1891 р. підтверджує, що його учасниці значно впевненіше й рішучіше звернулися з «протестом і домаганнями до керманічів держави», більшість із яких стосувалися захисту освітніх прав жіноцтва. Головним питанням порядку денного віча стало поновлення петиції до Ради державної про допуск жінок до навчання в університетах та про відкриття хоча б одної жіночої гімназії або доповнення діючих виділових жіночих шкіл «приписаними для гімназії предметами», тобто латинською та грецькою мовами, оскільки попереднє прохання українок залишилося невіршеним [24, 3; 25, 176]. І петицію, і відозву до жінок Галичини й Буковини з цих «точок» програми віче прийняло одногосно. За підписом Н.Кобринської та Є.Ярошинської, обраних референтками для реалізації вічевих ухвал, петиція та відозва того ж року побачили світ у провідних періодичних виданнях Буковини і Галичини [26, 2; 27, 5]. (*Додаток 3.Б*).

8 січня 1892 р. поновлена петиція українок (поруч із аналогічним документом чеських жінок) була розглянута у палаті послів. Однак жоден посол-українець «не обізвався», щоби поправити чи доповнити доповідача в цій справі графа Кавніца, який говорив про галицькі та буковинські жіночі товариства, не згадуючи при цьому, що обговорювану петицію подали саме жінки-«русинки». Палата послів передала петицію українських жінок «для точного розслідування з боку правительства». Як зазначалося з цього приводу в газеті «Народ», русинкам і чешкам таки вдалося звернути увагу австрійського уряду «на жіночу справу» [28, 112].

На стрийському вічі 1891 р. Н.Кобринська вперше оприлюднила думку про потребу українських дошкільних закладів – охоронок (захоронок). За її задумом, вони мали передусім «уможливити позахатню працю руським зарібницям, обіймаючи опіку над їх дітьми в часі роботи» [17, 376]. Водночас Н.Кобринська вважала, що охоронки повинні служити просвіті неграмотного жіноцтва, бути чинником залучення його до громадської роботи, а найголовніше – «станути у самого коріння протів... згубним намаганням винародовлення наших мас» [29, 94].

Активна організаторська і популяризаторсько-просвітницька діяльність стала підставою для участі Н.Кобринської у вічі представниць різних народностей краю 1892 р. у Львові, де вона доповідала з основного питання порядку денного – про допуск жінок до навчання у «високих» школах. Розкривши загальні причини, що породили цю проблему, громадська діячка відмітила позитивні здобутки у її розв'язанні в Англії, Росії, США, Франції, Швейцарії, розкрила перші кроки на цьому шляху жінок Галичини і Буковини. Водночас висловила сподівання, що домагання жінок-українок у царині допущення їх до навчання в університетах будуть законодавчо вирішені, а черговим завданням жіноцтва краю («без ріжниць народности і віри») визначила відкриття жіночої гімназії.

За спостереженням Н.Кобринської, уряди розвинених держав швидше погоджувалися допустити жінок до університетських студій, ніж відкривати для них середні школи: без здобуття гімназійної освіти дозвіл на навчання в університеті залишався формальністю. Через те доповідач запропонувала заснувати окреме жіноче товариство «в цілі заложення приватної гімназії», на зразок чеського товариства «Мінерва», яке успішно реалізувало це завдання (перша на теренах Австро-Угорської імперії приватна жіноча гімназія «недержавної нації» була відкрита 1892 р. в Празі). Виступ Н.Кобринської та внесена пропозицію учасниці львівського жіночого віча «приняли рясними оплес-

ками, одноголосно», що вказувало на їхнє бажання спільно вирішувати важливі освітні завдання [30, 166].

Обґрунтування потреби високих шкіл для жінок усієї імперії, оперте на знанні стану середньої та вищої жіночої освіти в європейських країнах і на переконанні в тому, що справа навчання та виховання «спільна усім жінкам», без різниці суспільного становища, віри й національності, знайшло відображення у матеріалах редактованих нею книг «Нашої долі» та в її публікаціях початку ХХ ст. Цікаві засадничі ідеї містить, наприклад, стаття другої книжки цієї серії під назвою «Стремління жіночого руху», віднесена О.Макарушкою до наукових праць [31, 278], і публікація «Жінка і свобода», видрукувана в «Ділі» 1906 р. У них авторка проаналізувала різні підходи сучасної їй наукової думки до «питання жіночого», зупинилася на проблемах, актуальних для історії духовного розвитку галицького жіноцтва, серед яких виокремила справу жіночих університетських і гімназійних студій.

Розуміючи фемінізм не як виступ «проти мужчин, яко таких, а лиш проти соціального ладу..., який мужчин зробив панами, а жінку зіпхав до положення невірлиці, виключеної... навіть від науки...» [17, 374], Н.Кобринська показала, в яких умовах жінки етнічних земель, що входили до складу Австро-Угорської імперії, домагалися доступу до навчання в університетах. З'явилися навіть такі мудреці, писала діячка, що «на підставі ваги і величини мозку рішали, о скільки жінки спосібні до наукових студій, через що поставали не раз гарячі полеміки». А для кількох «надзвичайних» слухачок, допущених до університету у Відні на початку 1890-х рр., було виділено окремий вхід, вони мали «осібне місце при катедрі, осібний покій до праці», чого в жодній із країн, де жінки вибороли право на університетські студії, не було [32, 7].

Високо оцінювала Н.Кобринська зусилля в царині відстоювання ідеї жіночої освіти, заснування в краї жіночої гімназії чи доповнення однієї з виділових шкіл гімназійними предметами посла до галицького сейму Т.Окуневського (промови

1893 і 1894 рр.) та учасниць жіночих і педагогічних зібрань представників інших народностей у складі Австро-Угорської імперії, передусім польського жіноцтва.

Наприклад, поруч із уже згадуваною акцією 1893 р. польських «Читальні для жінок», «Союзу вчительок» і «Товариства жіночої ощадності» (підрозділ 1.2 [33, 89-90]), збори жінок-польок за участю 100 осіб, скликані 1897 р. львівським Комітетом матерів під керівництвом Г.Щепановської, направили петицію до сейму Галичини про відкриття в краї жіночої гімназії та допущення жінок до вищої освіти, яку підписали 4000 жінок і чоловіків [34, 74].

Н.Кобринська ознайомлювала широкий загал із реакцією на домагання жінок у галузі освіти Ради шкільної крайової, що відображала позицію офіційної влади в цій галузі суспільної діяльності. «В пляні ради шкільної крайової, – зазначалося в одному з її рішень, – лежить... закладане висших жіночих шкіл виділових, котрі уділяючи ширше образоване жіночій молодіжи не ведуть однак поза сферу, зазначену жінці нашими суспільними відносинами і уставодавством». Через те «не може рада шкільна краєва промовляти за заложенем гімназії клясичної для жіночої молодіжи...». Другою причиною, чому вищий державний орган управління шкільництвом у Галичині не хотів «поперти заложеня шкіл, котрі будили би в молодих жінках пориви наукові», називалася відсутність законодавчого вирішення проблеми допущення жінок до «наук університетських» та визначення статусу жіночих гімназій на загальнодержавному рівні [32, 9].

Бажаючи наблизити українське суспільство в цілому та жінку-українку зокрема до європейських освітніх стандартів, Н.Кобринська ще на початку ХХ ст. застерігала від надмірного захоплення ними. За її переконанням, прагнення до «європеїзму» не повинно базуватися «на підпорядкуванню нашого духа чужині, на нехтованю всего, що своє, а якраз на вмілости піднести себе, свою і народну індивідуальність до висоти європейської культури і штуки». Цього, зазначала громадсь-

ка діячка, не досягнемо ніколи, не навчившись берегти «прикмети нашої питомої вдачі, не навчившись дійсно справді «бути собою» [35, 2].

Проаналізоване підтверджує, що Н.Кобринська започаткувала в українському жіночому русі т.зв. «едукативний» напрям – боротьбу за повноцінну систематичну загальну освіту жінки-інтелігентки як основу її «духового розвою» та за поручку просвіти «посестер» із інших суспільних верств, і, за словами М.Грушевського, «загріла численні одиниці з-поміж жіноцтва до ... вищої освіти» [36, 4].

Вважаючи першопідставою жіночого питання потреби життя, економічного становища суспільства в цілому та жінки зокрема, Н.Кобринська палко відстоювала право жінки «здобувати собі занятє поза домом і винаходити для себе нові галузи зарібку» – не лише в «учительстві», а й у сфері медицини, торгівлі, малярства, різьби, фотографії, літографії, бухгалтерії та ін. На її думку, загальноосвітня та фахова освіта, яка уможливорює самостійний заробіток, є «дісним ключем» до розв'язання жіночого питання [37; 9, 18].

Відстоювання Н.Кобринською рівного права у здобутті професії не означало прагнення наслідувати чоловіків: воно пов'язувалося з твердим наміром освоїти ті галузі фахових знань, які раніше не були доступні жінкам, і тим самим прокласти шлях до їх здобуття наступним поколінням жіноцтва.

Отож у теоретичних міркуваннях Н.Кобринської чітко простежується ідея фахових студій жінки, яка згодом оформилася в окремих напрям педагогічно-просвітницької діяльності західноукраїнського жіноцтва.

В останні десятиліття життя в центрі уваги громадської діячки опинилося питання виховання нової, поступової жінки, з пошаною свого «я», тобто розвиненим почуттям власної гідності. Це особливо простежується у передмовах Н.Кобринської до перекладів творів зарубіжних письменників, які виходили друком у відродженому нею видавництві «Жіноча бібліотека» (1912). Так, у «Передньому слові» до книжки

М.Метерлінка «Синьобородий і Аріяна» вона ще раз підтвердила одну з вихідних тез обґрунтованої нею концепції жіночої рівності у вихованні: «де виховання потребує жінка, там потребує його так само і чоловік» [38, 3]. На важливість цієї думки вказує її акцентування І.Ющишиним у рецензії «Переднього слова» в 1913 р. [39, 376-378] та в збірнику «Першому українському борцеві за права жінки», виданому товариством «Союз українок» на пошану Н.Кобринської [40, 13]

Низку «уваг» Н.Кобринська адресувала жінкам у передмові до третьої книжки «Жіночої бібліотеки» – перекладу твору Кіланда «Сніг», здійсненого К.Малицькою. На нашу думку, окремі з них не втратили своєї значущості й сьогодні. «Жінки, – писала Н.Кобринська, – повинні зрозуміти, що соціальне становище мужа не надає індивідуальній вартості жінці і що виборення індивідуальної гідності людини повинно стати першою точкою жіночої емансипації». І далі: «Просто слухати не можна, коли жінки зачнуть себе величати по соціальному становищу своїх мужів: пані совітнікова, меценасова, докторова, деканова... Більшого пониження не можна стріти нігде в соціальних відносинах людства» [41, 527].

Наведена цитата переконливо доводить правомірність висновку сучасників Н.Кобринської про те, що вона була першою «боркинею» за визволення «людини – в жінці» [42, 39]. Водночас Н.Кобринська внесла в українське жіноцтво поступові ідеї, «подала подрібну програму, по якій повинен іти жіночий рух, якщо жінки бажають вибороти собі повну рівноправність» [16, 5]. Вищезазначене уможливорює віднесеність цього твердження і до освітньої програми жіночого руху підавстрійських українських земель кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Положення творчого доробку Н.Кобринської в царині освіти жінки доповнює і розвиває творча спадщина її соратниць – «будителів» та організаторів українського жіноцтва у межах австро-угорської держави. З цього погляду викликає наукове зацікавлення стаття «Побратимки» (псевдонім невстановленої авторки, ймовірно А.Павлик) у газеті «Народ» за 1890

р. під назвою «Як у нас виховуються їмостянки». У ній піддано різкій критиці виховання дружин і дочок галицьких священників. У середовищі значної частини українського духовенства, зазначалося в статті, продовжує панувати думка про недоцільність освіти дівчини («Чим менше панна знає, тим ліпше єї замуже»), а намагання окремих жінок «двигнутися в просвіті та людскости» вони «смарують язиками, ... хоть пропадай». Співробітниці жіночого альманаха «Перший вінок» в очах значної частини «їмостів – гонительок правди-просвіти» – це «чума, виверги суспільности». Природно, що народові з таких їмостей і їмостянок немає «хісна»: вони не допомагають усувати «темноту» серед селянок, а навіть «ними гордують» [43; 157, 159].

Близькими до поглядів Н.Кобринської є думки першої західноукраїнської фахової піаністки Олесі (Ольги, Олександрі) Бажанської-Озаркевич (1866-1906), дружини Л.Озаркевича – брата Н.Кобринської. У 1891 р. часопис «Народ» опублікував її нарис «5.V.1891» (під псевдонімом «Оксана»), який М.Павлик у листі до М.Драгоманова назвав есенцією «нашого теперішнього жіночого руху», найвищим ідеалом «нашого поступового жіноцтва» [44, 5].

На думку головної героїні нарису Олесі, девізом жіночого питання є: «бути просвіченою жінкою». А щоб бути «просвіченою-образованою», дівчина-жінка повинна «доконче читати, студіювати... вчитись». Освіту О.Бажанська-Озаркевич розглядала і як підставу для самоствердження, і як підґрунтя для служіння народові, своїй вітчизні («служити суспільности, пізнати свою вітчину, свій народ, саму себе») [45, 239].

Авторка нарису була переконана в тому, що жінка спроможна не лише дорівнятися, а й перевищити інтелектуальну силу чоловіка, проте «не при таким устрою науки, який тепер заведений». Як і Н.Кобринська, вона критикувала сучасне їй виховання дівчини у родинах середньої верстви («Від малу приучують єї перше всего приподобуватись другим, бути милою і приемною») та погляди на її навчання («Кажуть їй по-

кинути ляльку і братись про людське око за книжку», вчити все напам'ять, «аби гарне у неї було свідоцтво»); не поділяла культу жіночої молоді («бути найгарнішою, бути пальмою» забави, «балевого вечора», щоб вибрати «найліпшу партію» для майбутнього сімейного життя) та превалюючі «чоловічі» оцінки жінки як «гарно пешеної дитини, котра недоросла до власних переконань, котрій треба догоджати, в салоні зносити всі єї примхи, але... в реальнім житю не дати ані крихітки з своїх прав і привілеій» [45, 208-209].

Освітня «жіноча програма», за О.Бажанською-Озаркевич, повинна включати:

1) самоосвіту (шляхом читання «жіночих» праць зарубіжних авторів, насамперед Дж.С.Мілля; альманаха «Перший вінок», збірки віршів «Prima vege» Уляни Кравченко; «Кобзаря» Т.Шевченка; етнографічних, історичних, художніх творів української та зарубіжної літератури тощо);

2) домагання допуску до середніх шкіл та університетів;

3) осягнення галузей «реального жіночого образования», з яких вони могли б «хліб мати» і які б виходили за рамки учительовання, «телеграфу, пошти, телефону і бухгалтерії...» [45, 239];

4) ширення просвіти «поміж посестри» через «випозичуване» книжок [45, 222].

Усвідомлюючи, що жінка «була жінкою і буде нею до віку», О.Бажанська-Озаркевич підкреслювала: лише жінка розумна, освічена зможе стати доброю господинею, буде «товаришкою свому чоловікови», розумітиме його «ідеї», працюватиме з ним разом до їх реалізації [45, 223].

В останній декаді ХІХ ст. у публікаціях і виступах українок, поруч із турботою про освіту жінки, порушується питання формування її національної свідомості. Однією з перших до його обґрунтування звернулася Євгенія Бохенська. У «Замітках про національну свідомість руського жіноцтва і народний стрій», умішених 1888 р. в газеті «Діло», вона зазначала: «Поки не будемо мати жінок образованих, свідомих своєї народности, поти ... всяки змаганя наших великих патріотів

будуть без хосна або доведуть до дуже невеликих успіхів». Важливим засобом утвердження «народної свідомості» Є. Бохенська вважала безпосередню «живу» участь жінок у «прилюдном житю народном в руских товариствах». Саме там, підкреслювала молода вчителька, вони матимуть змогу виховуватися в «національному дусі руском» [46, 1].

Таким чином, утвердження в середовищі українського жіноцтва ідеї народності Є. Бохенська визначила основою його національного виховання та «вільного самовираження», підґрунтям для відродження національної самобутності всього українського народу¹. У 1895 р. О. Маковей, тоді один із редакторів львівського літературно-наукового часопису «Зоря», вмістив на його сторінках текст листа Є. Бохенської, у якому раніше порушена проблема аналізується дещо ширше. Зазначивши, що «наше руське жіноцтво» в народних змаганнях «поступило наперед і то значно», та навівши конкретні приклади цього поступу (розширення мережі навчально-виховних закладів Сестер василіянок, заходи щодо заснування інститутів-бурс для дівчат у Станиславові й Перемишлі, діяльність «Клубу русинок» у Львові, участь жінок у зборах «Просвіти» й Руського товариства педагогічного), авторка наголосила на необхідності формувати в жінок «замилування» до «народного строю». За її висновком, одяг, виконаний у народному стилі, є важливим «об'явом» народної свідомості жінки. Є. Бохенську не задовільняло також поширене навіть у родинях українських священиків «цвенькання» по-польськи, відсутність у них «народного почуття». Вона спонукала жінок «перейматись народним духом руським» [48, 39], тобто дбати про власне національне «освідомлення», і на цій основі — про національно-духовне пробудження своїх родин перш за все — дітей.

¹ Діячки польського жіночого руху та його дослідники теж вважали початковим завданням українок-інтелігенток «niesienie uswiadomienia narodowego w najszersze warstwy kobiece» та змушені були визнати, що «русинки» ще не називали себе українками, а вже черпали силу в національній ідеї [47, 3].

Отже, з кінця XIX ст. поступово формується один із головних виховно-освітніх постулатів жіночого руху Західної України — національно свідомою жінка є основою формування національно свідомої дитини та українства загалом.

Цікаві педагогічні ідеї притаманні виступові на конференції філії РТП у Тернополі 1 березня 1896 р. подільської жіночої діячки М. Солтис. Того ж року текст її виступу надрукував львівський часопис «Учитель» під назвою «О образованію і вихованію дівчат». Мотивом до виступу М. Солтис була «гадка основати в Тернополи... руский дівочий інститут», зініційована і невдовзі зреалізована членами жіночого гуртка при тернопільській філії Руського товариства педагогічного [49, 138].

Стриженіві ідеї публікації авторка проілюструвала рядками з поезії Уляни Кравченко:

*Стань сильна, свідомо прав людини,
В твоїх руках твоє і всей родини
Добро і воля, і ясний щастя рай.*

Зрозуміло, що й зміст публікації виходив за рамки міркувань про майбутнє навчання і виховання дівчат в інституті. Віддавши належне позитивним змінам і «пробам» жіночої освіти в Англії, Німеччині, Росії, Франції, Швейцарії, М. Солтис зауважила: «в нас» не дозволено жінкам «учащати на університети», а їх найвищою можливою освітою є закінчення вчительської семінарії [49, 139]. Як і Н. Кобринська та О. Бажанська-Озаркевич, авторка обґрунтовувала необхідність повноцінної освіти жінки-інтелігентки не лише феміністичними, а й загальносуспільними, загальнонаціональними та загальнопедагогічними потребами. За її переконанням, жінка, по-перше, повинна дорівнюватися освіті чоловіка, щоб бути йому «товаришкою життя»; по-друге, освіта, знання повинні «успособляти» жінку до виховання дітей у «вірі, чесноті і патріотизмі»; по-третє, забезпечити їй незалежне становище в суспільстві; по-четверте, допомогти стати дійсною господинею [49; 140, 142].

Як бачимо, серед інтелігентного західноукраїнського жіноцтва поступово утверджуються «новочасні» погляди на виховання і навчання дівчини-жінки. Поруч із проаналізованими вище чинниками, вони виступали важливою базою для утвердження головних освітніх пріоритетів жіночого руху та для розвитку жіночої освіти на всіх західноукраїнських землях.

На аналогічних позиціях щодо визначення мети і педагогічно-просвітницьких завдань українського жіночого руху стояли перші будителі й організатори жінок Буковини, насамперед Є.Ярошинська.

Вважаючи, що основою жіночого емансипаційного руху є пробудження в жінок любові до волі й освіти, вона прагнула переконати українську жінку в корисності знань. Загальна освіта, писала Є. Ярошинська у статті «Чого нам боятись?» (1893), дасть їй змогу краще виховувати дітей, а здобутий фах – «хоть по части улєкшити борбу о хлїб насущний» своєму чоловікові [50, 58]. Буковинська народна вчителька і громадська діячка зробила спробу накреслити програму виходу жінки з «розумового застою» в родинях священників – шляхом самовдосконалення, систематичної освіти та просвітницької діяльності серед народу. Саме таку мету поставила перед собою Анна – героїня її найвідомішої повісті «Перекинчики» (1903): здобути освіту, стати вчителькою, щоб допомагати своєму «бідному народові» [51, 32].

Звідси випливає, що освітня програма Є.Ярошинської, як і Н.Кобринської, стосувалася насамперед виховання та навчання жінки з інтелігентної родини. Водночас авторка порушувала питання про необхідність духовного розвитку жінок-селянок, які, за її спостереженням, мають «великі духові здібности, лиш ... нема кому ті здібности піддержати» [52, 155].

Власне бачення способів осягнення «великого і святого діла» виховання і навчання дівчини-селянки Є. Ярошинська виклала у виступі на вчительській конференції в Кіцмані (теперішній райцентр Чернівецької обл.) 4 липня 1895 р., текст якого опублікував часопис «Учитель» під заголовком «Про

средства виховання жіночої молодіжи на селах». Педагог зазначала, що пануючий «між нашим народом» звичай «висилати» 10-літніх дівчат на публічні забави, а 14-річних видавати заміж, шкодить їхньому фізичному та моральному здоров'ю, унеможлиблює отримання навіть початкової освіти. Через те закликала колег-учителів, батьків, офіційну владу сприяти тому, аби кожна сільська дівчина ходила до школи і «через цілий час своєї науки» не відвідувала «забави з танцями» й вечорниці. На родичів, підкреслювала Є.Ярошинська, які примушуватимуть доньок це робити, має накладатися «кара».

При «повторительній науці» дівчат-підлітків радила звертати найбільшу увагу на викоренення серед них забобонів, викликаних нерозумінням явищ природи; «подавати» майбутнім матерям «початки» педагогіки, щоб вони знали, «як з дітьми обходитись...», та елементи гігієни, оскільки багато дітей «пропадає через недогляд і нехлюйство». Пропонувала організовувати «господинські кухні», де б дівчата могли навчитися добре й смачно варити, пекти хлїб, засвоїли «ази ошадности»; відкривати сільські бібліотеки, у яких вони могли б «брати добрі, пожиточні книжки», читання яких «робило би на них моральний вплив і заохочувало ... до дальшої просвіти та до чесного життя...» [53, 202-203].

Обмеженість і наївність проаналізованих освітніх програм очевидні, проте для західноукраїнського суспільства кінця ХІХ ст. більшість їхніх положень були новими, актуальними, а визначені шляхи реалізації – єдино можливими.

За одностайним твердженням дослідників, романами феміністичних ідей можна вважати художні твори найвидатнішої західноукраїнської письменниці О.Кобилянської, передусім її повісті «Людина» й «Царівна», оповідання «Через кладку», «За ситуацією» та ін. [54, 329]. У них «фемінізм, націоналізм і модернізм» об'єднані «в одну культурну візію» [55, 4]. Ці ідеї стосуються, по-перше, прагнення молодого «незаможної і незамужної» дівчини до самостійності й незалежності, по-друге, освіти і праці «для загалу» [56, 3]. Як зазна-

чалось в першому українському жіночому часописі «Мета», твори О.Кобилянської були «найсильнішим у нас відгуком молодих мрій дівочих...; були вони для них дужим голосом їх власних думок і сердечних почувань». Це був «новий клич», який будив свідомість того, що «далі жити в неволі не можна» [57, 8].

Погляди О.Кобилянської на емансипацію жінки та освіту як її духовне підґрунтя наприкінці ХІХ ст. сконцентрував уже згадуваний відчит письменниці на перших організаційних зборах буковинського «Общества руських женщин» (14 жовтня 1894 р.). Тогочасна українська народовецька преса писала про нього як про виступ «самосвідомої патріотки», яка була душею цих зборів. За оцінкою львівського часопису «Народ», «відчит» «був вироблений старанно, обдуманно і логічно», народна мова доповідача «текла неначе водиця в гірських ручаю» [58, 282]. Водночас сама О.Кобилянська, пересилаючи текст виступу до редакції «Народу», в листі до М.Павлика від 27 жовтня 1894 р. зауважувала: «Не знаю, чи варт його друкувати. Він ... зовсім простенький; позаяк у нас навіть не знають, що таке емансипація та рух жіночий – то вибрала я собі розв'язання тих точок» [59, 267].

Аналіз тексту виступу О. Кобилянської, вміщеного того ж року в «Народі» та виданого 1894 р. в Коломиї окремою брошурою під заголовком «Дещо про ідею жіночого руху», дає змогу стверджувати, що в трактуванні концептуальних положень емансипації жінки вона стояла на позиціях корифеїв української та зарубіжної гуманістичної думки (Т.Шевченка, Г.Гейне, В.Шекспіра), слідувала поглядам Н. Кобринської, котрій (як і С.Окуневській) завдячувала своїм національним пробудженням. За її словами, ідея жіночого руху є власне тою ідеєю, яка «доказує, що сучасне положення жінки середньої верстви, а головне жінки незамужньої, є сумне, – гідне звернення уваги всіх мислячих умів, гуманних серць обох полів, і бажає щиро поліпшення жіночої долі» [60, 298]. Одним із найважливіших чинників зміни «сумного» становища цієї категорії

жіноцтва О.Кобилянська вважала освіту, зокрема фахову, реалізацію жінкою наданого самою природою права «бути і собі самій цілею, іменно в тім змислі, як буває собі цілею мужчина, а то «учитись, щоб мати раз свій кусок хліба і бути собі паном...». Саме тому радила членам товариства зосередитися на створенні умов для опанування знань, які б позбавили незаміжніх жінок принизливого становища «тягаря» родини, щоб «наука і праця» заступили їм те, чого вони не досягнули, – «мужа і родину» [60, 299].

Переконана в тому, що брак духовної сили не лежить «в жінці яко людині ... з природи», а є наслідком обмеженого виховання, О.Кобилянська закликала всіх жінок працювати над собою, «просвіщатися», аби «представити якусь силу». Тільки жінка, озброєна фаховими знаннями, підкреслювала О.Кобилянська, спроможна стати «підпорою» для чоловіка, «годна повести... сама дітей своїх до цілі, не угинаючись під вагою нужди».

Наука, знання законів, різних «галузей праці», за словами письменниці, – це не лише запорука успішної боротьби «о житейські средства», а й підстава для того, аби жінка могла «статися гординою наших батьків, братів, мужів, і стати підпорою нашому народові, підвалиною нашої нації», щоб вони могли славитися жіноцтвом, як своїм найкращим цвітом [60, 300]. Саме жіночий рух, підкреслювала О.Кобилянська, витворює з жінки «робітницю й горожанку краю...» [59, 31].

Утверджуючи вустами героїнь своїх творів ідею жіночої емансипації як умову розвитку модерної нації і модерної культури, О.Кобилянська таким чином визначила ідеал українського суспільства й української жінки: «бачити свій народ сильним, на рівні з іншим народом, культурним, жінок його укінченими типами, гідними репрезентантками його, і силою, з котрою мож було у всіх випадках числитися» [55, 14].

Ототожнюючи жіночу «іпостась» із роллю «нової жінки», вона вбачала її мету в тому, щоб виховати із себе «повноцін-

ного культурно, національно свідомого модерного індивіда» [55, 40]. Згодом у повісті «Апостол черні» цю думку письменниця сформулює таким чином: Україна потребує «іншого, як досі, чоловіка, іншу жінку» [61, 10].

Таким чином, О.Кобилянська остаточно утверджує в українському жіночому русі думку про культуро- і націотворчу функцію жінки. Водночас вона прагне узгодити й гармонізувати національно-культурну місію жінки-виховательки та її біологічну функцію і «тяжкий обов'язок» – «стати жінкою і матір'ю» [55, 10].

Питання про змагання жінок набути «більшу просвіту» знайшло відображення і в промові на зборах «Общества руських женщин» у Чернівцях 1894 р. заступника його голови М.Матковської. Вважаючи, що «стан народів» залежить передусім від освіти, гуманності, почуття правди та публічного обов'язку жінки-матері, доповідач акцентувала на потребі піднесення її духовності [62, 311]; закликала членів товариства розмовляти лише «по руски», щоб українська мова стала шанованою, а «недоуки» не вважали її «хлопською»; спонукала сприяти здобуттю фахових знань дівчатам із найбідніших чернівецьких родин і сиротам, уберегти їх від румунізації [59; 266, 295].

З початку ХХ ст. активна популяризація ідей жіночої рівноправності, захист соціально-економічних і культурно-освітніх прав жінки, її національне освідомлення стають змістом громадської діяльності та творчості К.Малицької. Найважливіші думки, дотичні до проблем освіти і виховання української жінки, сконцентрував її виступ на жіночому вічі у Станиславові 1902 р. Через два роки львівський «Кружок українських дівчат» видав його текст окремою брошурою під назвою «Про жіночий рух» як працю засадничого значення, що давала відповідь на «пекучі» питання жіночого культурно-освітнього поступу. Деякі з них і сьогодні не втратили своєї значущості.

Трактуючи емансипацію «яко спільну працю жінок і мушчин, спільне духове жите обох полів нашого національного

організму», спрямоване на зміну «дотеперішнього ладу і виборене національної свободи» [63, 20], а не як відокремлену, «саму про себе» діяльність [63, 3], будучи переконаною в тому, що основою існування і розвитку народів є «просвічене патріотичне жіноцтво», К.Малицька визначила «осяги» освітньої праці українок Східної Галичини в нових для краю умовах. З одного боку, формально вирішеними на державному рівні виявилися питання про допуск до середньої та вищої освіти жінки-громадянки Австро-Угорщини, що були стрижневими в концепції жіночого питання Н.Кобринської. Як наслідок, зріс прошарок жінок-інтелігенток, розширилася мережа жіночих товариств. З іншого боку, – посилювалися денаціоналізуючі впливи польських феміністичних організацій, зокрема жіночих гуртків («кої раї»), інтенсивно створюваних на українських теренах для «obrony zagrożonej wyparodowieniem kolonii polskiej»² (у 1899 р. їх було 63, із них 4 – у Львові) [63, 17].

Досвідчений педагог, К. Малицька розуміла, що в такій ситуації виховно-освітню роботу треба починати «від долу», тобто від тих верств, які через брак «національного освідомлення», економічної нужди найлегше піддаються «винародовленню» [63, 20]. Її мету й завдання вона визначила таким чином: «Розбудити в селянці почуте єї прав і гідности яко людини-жінки, піднести єї сьвідомість національну, заохотити до інтересованя... загальними справами, вказати на дорогу заробітку, ... словом: втягнути селянку у живий рух сучасної суспільної струї...» [63, 28].

Змінені соціально-політичні та культурно-освітні умови функціонування західноукраїнського суспільства повели за собою перемену поглядів на організовану жіночу діяльність в цілому та її освітні орієнтири зокрема.

Якщо Н.Кобринська та її соратниці в 1880-х – 1890-х рр. окреслили мету, завдання і зміст освіти жінки із «середньої» верстви, то К.Малицька на початку ХХ ст. не лише з'ясувала

²Для оборони від винародовлення польської «колонії».

причини низького освітнього рівня сільських дівчат, а й визначила шляхи та засоби його підвищення.

Не вдаючись до деталізації, викладемо думки К.Малицької з цього приводу в таких тезах:

– увесь родинний і державний устрій систематично прагне до того, щоб загородити селянці дорогу до «людської самостійності» [63, 21];

– при «нашій славній галицькій системі шкільництва» сільські дівчата, незважаючи на загальнообов'язковий «шкільний примус», не виносять зі школи «ніякої позитивної користи» для життя, крім дуже обмеженого знання читання, письма й рахунків;

– як і раніше, навіть найздібніші дівчата-селянки позбавлені змоги навчатися у «високих» школах: по-перше, батьки матеріально неспроможні задовільнити їхню «жадобу науки»; по-друге, закореніла традиція противиться тому, аби «сільська дівчина сягала поза межі рідної оселі»; по-третє, навіть окремі «патріоти» продовжують дотримуватися думки про те, що «небезпечно вводити міщанські та селянські сили поміж діти інтелігентів» [63, 23].

Вихід із цього становища К.Малицька вбачала у широкій економічно-просвітницькій діяльності жінок-інтелігенток, об'єднаних у громадські організації. На її думку, їхня діяльність у цьому напрямі повинна включати:

1) створення «приватною ініціативою» нових галузей домашнього жіночого промислу, який би дав жінці-селянці додатковий заробіток (вишивання, килимарство, кушнірство, виготовлення рукавиць, штучних квітів тощо);

2) заснування зусиллями жіночих товариств ремісничих шкіл або курсів за зразком тих, які організували в селах Галичини заможні польські жінки;

3) сприяння дівчатам у вступі на навчання до діючих державних промислових шкіл;

4) розширення мережі сільських крамниць, відкриття в них відділів «приборів до ручних робіт жіночих» і виготовле-

них жінками виробів; підготовка з-поміж жінок-селянок «настоятельок» крамниць [63, 25].

Поруч із фаховою освітою, поглибленням економічних знань сільської молоді, жіночі товариства мають подбати про піднесення її духовного рівня. Головним чинником реалізації цього завдання К.Малицька вважала читальні. В аналізованій праці вона обґрунтувала потребу окремих жіночих читалень (або жіночих відділів), оскільки жінка-селянка потребує попередньої підготовки до участі в спільній із чоловіками розмові-дискусії, навички ведення якої вона може отримати «в кружку жіночим, де може поговорити про ближше торкаючі її справи» [63, 27].

Серед найдоступніших засобів просвіти жінки К.Малицька вважала популярні відчити, організовані спеціально для жінок або «місцевими патріотами», або членами жіночих товариств «найближчого містечка». При цьому теми перших із них мали відповідати запитам жінок, підходити «під їх світлогляд»: про виховання дітей, домашню гігієну, «як варити дешево і смачно, як прикрасити хату» та ін. В подальших відчитих вона радила «розвинути коротко історію жіночого руху в иньших краях, подати розвій селянства в економічнім напрямі, ... коротку історію суспільних відносин..., а також ... правні відносини жінки», що є особливо важливим для селянок, бо вони часто є власницями «грунту» і через те «входять в зносини з параграфами» [63, 27].

Отож уже на початку ХХст., тобто ще до програм поза-шкільної освіти основоположника теорії освіти дорослих у Галичині М.Галушинського, К.Малицька фактично намітила програму «народного університету» для жінки-селянки, яку в статті «Кілька думок про виклади та відчити для селян» (1905) розширила і рекомендувала для просвіти всього сільського населення регіону [5, 28-29]. Цим самим вона започаткувала науково-просвітницький напрям в українському жіночому русі.

Крім організації викладів (відчитів), жіночі товариства мали, на думку К.Малицької, брати участь у проведенні

сільських вечорниць, концертів, «маніфестацій народних», організації бібліотек тощо. Через те розширення їх мережі «по всіх більших містах і місточках» вона визначила одним із головних завдань «моменту». За її словами, саме жіночі організації повинні «громадити у себе все, що руске, мов коло огнища притягати усі жінки» [63, 29].

К.Малицька покладала на жіночі товариства не лише функцію просвіти жінки, а й національного її виховання, формування «сильних думок і ідеалів». За словами громадської діячки, в жіночих організаціях повинно відбитися «сильним відгомном усе, чим кипить народне жите..., усе, що ворушить великим серцем чоловічества. Відчити, сходи, бібліотеки, концерти і свята народні повинні розвивати духа, розпалювати серце любов'ю до свого, кріпити сили до борби за волю» [63, 29-30].

Аналізований виступ К. Малицької містить низку думок щодо організації навчання і виховання «міщанських» дівчат, зокрема робітничої молоді. Вони стосувалися насамперед потреби заснування силами інтелігентного жіноцтва «загального товариства руских робітниць», де «молоді зарібні дівчата» бодай у неділю могли б «покріпити духа в чистій атмосфері сестриних душ»; по-друге, організації «робітничих союзів», які б займалися працевлаштуванням бідних міщанок, «образованєм їх в певних напрямках», матеріально підтримували цю категорію жіночої молоді в часи безробіття чи страйків.

На окрему увагу, підкреслювала К. Малицька, заслуговують дівчата-служниці, здебільшого вихідці з сільської бідноти. Найбільшу загрозу для них вона вбачала у деморалізації, зумовлюваній великоміською атмосферою, та денационалізації, спричиненій переважаючим польським або єврейським оточенням за місцем праці. Для дівчат-служниць радила організувати українські недільні школи, змістом навчання в яких мали бути релігія, читання, письмо та «рахунки», чи курси аналіфбетів. Крім того, вважала за можливе «при ширій волі енергічних одиниць... утворити по містах стоваришеня руских

слуг під опікою інтелігентних пань» [63, 33] (вище зазначалося, що перше таке товариство постало у Львові 1905 р.).

К.Малицька усвідомлювала, що сформульовані нею завдання жіночого руху потребують об'єднання діючих розрізаних товариств в один «великий союз сердець і долонь жіночих, одно велике братство сестриць, одну велику армію служебниць народних» за участю жінок усіх станів: інтелігенції, міщанок і селянок. Водночас громадська діячка наголошувала на тому, що окремі жіночі товариства – це не відособлені заскоружлі об'єднання, а частина загальної народної організації. Вони покликані готувати жіноцтво до «живішої участі в усіх працях мужескої половини нашої суспільности» [63, 37], тобто бути частиною загальнонаціонального культурно-освітнього поступу.

Про антисепаратизм К.Малицької у питаннях жіночого руху свідчать її заклики до жінок брати участь у всіх вічах і зборах, у роботі українських товариств (перш за все педагогічних). Виходячи з потреби розбудови національної системи шкільництва, вона вимагала «підперти» їх «усіма силами» («...се діло незвичайної ваги, се повинність кожної Русинки») [63, 38]. Основним змістом роботи жінок у педагогічних товариствах мали стати: навчально-виховна праця у школах і на курсах слуг; заснування «доповняючих» курсів з української літератури та історії України для учениць-українок із польських шкіл; опіка над убогими дітьми й молоддю. Ця праця, зауважувала К.Малицька, заохочувала б і самих жінок-членів товариств до поглиблення своїх знань, вдосконалення навичок виховної роботи стосовно власних дітей.

Окреслюючи обширну програму діяльності жіночих товариств у сфері освіти і формування національної свідомості української жінки, К.Малицька розуміла, що окремі її положення є «недостижимо далекими мріями», проте вона вірила: ці мрії можна «в діло перевести» [63, 39]. Подальша організаційно-практична діяльність жінок підтвердила її сподівання.

Важливі засадничі ідеї містять виступи К.Малицької перед жінками-буковинками періоду організаційного становлення української «Жіночої громади» в Чернівцях. Уже на перших загальних зборах цього товариства (13 травня 1906 р.) вона наголосила на потребі спрямувати місцеві товариства на освіту і національне «освідомлене» жіноцтво [64, 2]. У промові на організаційних зборах першого гуртка «Жіночої громади» у Вашківцях над Черемошем (8 липня 1906 р.) громадська діячка підкреслювала: оскільки в руках жінки «спочиває доля цілого народу», то вона мусить бути «просвічена» [65, 1].

«Кличем доби» і водночас програмою діяльності жінок-українок із початку ХХ ст. стали настанови К.Малицької, оприлюднені 1906 р. на сторінках чернівецької «Буковини» [61, 1; 67, 2-3] (*Додаток 3.В*). Вони остаточно утвердили головні орієнтири українського жіночого руху останніх десятиліть функціонування Австро-Угорської імперії. Їх відгомін зустрічаємо в публікаціях молодшої когорти «емансипанток». Наприклад, у 1905р. М.Колцуняк, тоді голова «Кружка українських дівчат» у Коломиї, наголошувала, що виховання і освіта «нашого жіноцтва», як і «освідомлення» народних мас у цілому, є одним із найважливіших і zarazом найболючіших питань сучасного їй життя [68,4]. Ці проблеми знайшли відображення у статутах жіночих товариств початку ХХ ст. (або змінах до них): «Клубу русинок» і «Кружка українських дівчат» у Львові, львівської й чернівецької «Жіночих громад», а також у програмах жіночих віч передвоєнного десятиліття. Адже й перед Першою світовою війною «смішно малий процент» західноукраїнських дівчат закінчували середні та вищі навчальні заклади, незадовільним залишався зміст навчання в дівочих виділових школах та учительських семінаріях, названих утраквістичними, а «властиво суть... польськими», особливо рівень викладання в них української мови та історії [69, 463-464]; відчувався брак рідномовної жіночої гімназії, що обмежувало доступ українок до університетів, а також відсутність «рідної» вищої школи.

Названі проблеми виявилися стрижневими і в змісті промов, виголошених на жіночих вічах 1904-1911 рр. Так, на вічі 1904 р. С.Данилевич домагалася заснування силами Українського педагогічного товариства приватної жіночої гімназії; Н.Будзиновська наголошувала на потребі активізувати роботу в царині викоренення «жіночого анальфабетизму»; Є.Тишинська закликала розширювати можливості вищої освіти жінок-українок. Серед ухвалених цим вічем резолюцій – організація жіночих читалень у селах, заснування бібліотек, видання «Жіночої бібліотеки», організація курсів з ліквідації неграмотності, влаштування з допомогою НТШ публічних університетських викладів для жінок тощо [70, 1].

Віче 1911 року, поруч із питаннями боротьби за виборче право жінки, обговорило один із найважливіших постулатів «австрійських» жінок – відкриття публічних середніх шкіл, а також питання про їх допуск до всіх видів фахової діяльності за рівню з чоловіками оплати й охорони матері та дитини (виступ С.Олесків); гігієнічного виховання селянок, організації для них «господинської» школи і фахових курсів (О.Охримович) [71, 5-6].

Рупором важливих педагогічно-просвітницьких ідей жіночого руху напередодні Першої світової війни став перший український жіночий двотижневик «Мета». Поділяючи думки представників зарубіжного фемінізму про те, що при «нових формах життя треба нового жіноцтва», автори його публікацій усвідомлювали: новий тип вільної і самостійної жінки вимагає цілковитої реформи виховання. У жінці, підкреслювала редактор часопису Д.Старосольська, «треба розвивати ... всі її прикмети, почування і пориви, а не формувати ум і душу» згідно з приписами «звичаю» і діючого права. Їй треба дати змогу «виробити ... світогляд і характер, а не налагодувати ум означеною і приписаною сумою відомостей». Результатом виховання і навчання «не має бути диплом, титул чи уряд», але людина інтелігентна, самостійна, спроможна жити та діяти згідно з потребами «сего життя» [72; 3, 3].

Таким чином, уже на початковому етапі становлення українського жіночого руху (як і культурно-освітніх «поривань» представниць інших народностей у складі Австро-Угорщини) питання повновартісної загальної та фахової освіти жінки, пробудження її національної свідомості були стрижневими у концепції та в змісті організаційної діяльності провідниць і активних учасниць емансипаційних змагань жінок-українок Галичини та Буковини. На відміну від жінок Західної Європи, які метою рівноправності жінки проголосили наслідування в усьому чоловіків, українське жіноцтво від перших проявів організованого руху прагнуло стати співтворцем кращої долі всього українського народу шляхом піднесення його освіти, формування національної свідомості жінки як першого природного вихователя дитини.

3.2. Сутність феміністичних домагань у сфері освіти і виховання жінки-українки в поставстроугорський період

Нові тенденції у постановці «жіночого питання», у розв'язанні проблем освіти жінки після розпаду Австро-Угорської монархії започатковують звернення, заклики, науково-популярні статті організаторів жіночого руху періоду Західно-Української Народної Республіки та її об'єднання з Українською Народною Республікою на правах Західної області УНР. Зумовлені зміненими політичними обставинами, визнанням жінок рівноправними громадянами української держави, вони стосувалися насамперед повного усунення дискримінації в їхній загальноосвітній і професійній підготовці.

Ця думка є однією з головних у зверненні організаторів українського жіноцтва Станиславова, вміщеному 13 травня 1919 р. на сторінках офіційного урядового щоденника ЗУНР «Республіка» з приводу скликання передвиборного віча жінок. Його підписали дев'ять осіб – членів організаційного комітету віча, створеного з «рамени» станиславівського «Товариства українських жінок»: Наталія Бачинська, Меланія Грушкевич

(сестра І.Блажкевич), Марта Даниш, Ліна Коваль («Ковалівна»), Ірена Кульчицька, Ярослава Мурін («Мурінівна»), Ірена Навроцька-Лунева, Марія Шмерековська та Володимира Ясеницька. Зазначивши, що Тимчасовий закон про вибори до сейму ЗУНР, згідно з яким жінці надавалося активне та пасивне виборче право, є першим «даром нашої Вітчизни» українській жінці, автори звернення закликали майбутніх парламентарів «постаратися о повне зрівняння обох полів під зглядом правним, а саме о уможливлення нам доступу до всіх шкіл і до всіх урядів на рівні з мужчиною» [73, 2].

Спробу окреслити законодавчі основи жіночої рівноправності у сфері освіти того ж року зробила Марія Лозинська (найімовірніше, дружина «товариша» секретаря закордонних справ уряду ЗУНР, згодом професора Українською Вільного Університету в Празі М.Лозинського). У статті «Жінка в Українській Народній Республіці», опублікованій у семи номерах вищезазначеного щоденника, вона однією з перших оцінила героїзм і трудову звитягу жінки-українки у важкі 1914-1918 рр. Кожний «мусить признати, – писала М.Лозинська, – що практичний іспит рівності щодо обов'язків жінка видержала». Тому вона має всі підстави домагатися рівності й щодо прав. Прагнення жінки визволитися «з тих відносин, які досі ставили її гірше від мущини в суспільности», автор, аналогічно до репрезентанток жіночого руху кінця ХІХ – початку ХХ ст., розглядала не як намагання загострити «протиривенство між полами», а як складову частину загального і «вічного змагання до визволення людства» [74; 56, 2].

Порівняльний аналіз еволюції жіночого питання в підросійській і підавстрійській частинах України, здійснений М.Лозинською, дав їй змогу твердити про різні завдання жіночого руху на східно- та західноукраїнських землях у добу УНР. Завдання свідомої українки Наддніпрянщини вона небезпідставно вбачала в обороні здобутків національної революції 1917 р. та в «націоналізації» інтелігентного жіноцтва, «серед якого українська національна свідомість менша, ніж серед

мужеської інтелігенції». Натомість українки колишньої австро-угорської держави, маючи значно вищий рівень національної свідомості, повинні зосередитися на політичному і культурному напрямках діяльності – передусім через запізнілий доступ до середньої та вищої освіти й обмеження у «публічній службі» [74; 57, 3].

На цій основі одним із найважливіших жіночих домагань «при будові Народньої Республіки» М. Лозинська визначила рівну з чоловіками участь у «виконуванню державної влади на всіх ступнях». Головною умовою ефективності роботи жінки в державних установах вона проголосила рівне з чоловіком «громадське» виховання та рівність шкільної освіти для представників обох статей. Першопідставою цієї рівності вважала запровадження в УНР спільного навчання дівчат і хлопців у школах різних типів, яке, за її переконанням, найліпше надається до досягнення педагогічних цілей – як загальних, так і в галузі статево-морального виховання. Водночас М.Лозинська не заперечувала можливості функціонування окремих жіночих фахових шкіл «відповідно до потреб життя» [74; 60, 3].

Другим освітнім прагненням жінок періоду відродження української держави авторка аналізованої статті вважала забезпечення рівного з чоловіками доступу до всіх видів занять публічного і приватного характеру [74; 61, 3].

Таким чином, у вимогах щодо загальної та фахової освіти жінки М.Лозинська слідувала за Н.Кобринською. Проте, на відміну від неї, вона домагалася законодавчого вирішення цих проблем в інших умовах, від «своєї», а не «чужої» влади, що уможлилювало їхнє здійснення не лише в «інтересі» жінки, а й усього українського суспільства, «цілого людського роду» [74; 62, 4].

На потребу «оживити сплячі злочинним сном жіночі громади», включитися в організацію й «освідомлення міщанського і селянського жіноцтва», в «народню працю», у «будову нашої держави» наголошувала того ж року в «Республіці» (ч. 56) й Олена Кисілевська.

Із публікацій жінок доби короткотривалої української державності випливає, що їм особливо імпонувала ідея політичної та освітньої рівності в ім'я одного імперативу – побудови власної соборної держави-України. Як зауважувала М.Струтинська, нова освічена повноправна жінка повинна стати «основою нової держави!» [75, 6-7].

У роки національних визвольних змагань жінки-українки підносили голос на захист свого права використати якнайефективніше здобуті ними «високі» знання на філософських студіях Львова та Відня, які давали їм змогу працювати в середніх школах. Невстановлений автор допису («Одна з матерей») порушила на сторінках жіночого часопису «Наша мета» за 1919 р. наболіле для тогочасного західноукраїнського суспільства питання про превалювання в жіночих навчальних закладах цього типу «мужеських сил». На прикладі роботи української жіночої гімназії Сестер василіянок у Львові вона доводила, що «добігаючі» в цей навчальний заклад із інших гімназій професори-чоловіки – це небажане з педагогічного огляду явище. Навіть при «найліпшій волі» вони не можуть сумлінно виконувати свої обов'язки, оскільки втомлені, вічно поспішають, спізнюються на заняття або взагалі пропускають їх, не мають змоги займатися позаурочним вихованням учениць [76, 3].

На цій підставі авторка допису наголосила на потребі постійних учителів-жінок, що, по-перше, допомогло б вирішити проблему працевлаштування випускниць вищих навчальних закладів, а по-друге, «педагогічний вислід» від цього був би «справді кращий». Для здобуття навичок самостійної вчительської праці пропонувалося, щоб претендентка на цю посаду деякий час була «госпітанткою» взірцевих лекцій інших учителів [76, 4].

Отож у нових для краю умовах жінки актуалізували питання забезпечення права жінки на працю за фахом і якості цієї праці.

У публікаціях цього періоду приділялася увага переорієнтуванню дівчат із чисто формальної освіти на опанування

ними нових теренів практичної діяльності — аби навчитися цінувати саму працю, а не її форму, що було актуальним для утвердження молодого української держави [77, 7].

Проте вже на початку 1920-х рр., коли, з одного боку, доконаним фактом стала поразка української революції, а з другого, — практично всі новоутворені на колишніх теренах Австро-Угорщини держави задекларували політичну, економічну на культурно-освітню рівноправність жінки, основний наголос було зроблено на тому, щоб, використавши надані права, заявити на повну силу про громадянську зрілість жінки-українки, зробити її «живою і якнайбільш активною частиною Нації» [78, 171]. «Пам'ятаймо, — наголошувала початкуюча жіноча діячка Мілена Рудницька, — що більшою ганьбою, чим не мати прав, є не вміти користуватися признаними!» [79, 3].

Через те важливою запорукою подальшого розгортання емансипаційного руху та одним із його головних завдань було визначено «завзяту боротьбу з темнотою нижчих ... та з пересядами вищих верств». Власне, цю роботу М.Рудницька називала популяризаторським і виховним аспектами діяльності жіночих товариств.

Першоосовною ефективного вирішення цього завдання виступала просвіта, тобто позашкільна освіта дорослих, прищеплення загальних і фахових знань жінці, передусім селянці, яка виростала в атмосфері воєнної та повоєнної розрухи і руйнування системи шкільництва, — своєрідна «тиха революція» [80, 121]. Аналогічно до загальнокультурної тенденції міжвоєнного періоду, відображеної в працях М.Галушинського [81], М.Дужого [82], Б.Заклинського [83], О.Магаляса [1; 10; 84], С.Сірополка [85], С.Русової [86], І.Ющишина [87] та в змісті діяльності західноукраїнських культурно-освітніх товариств, жіночі організації обрали її визначальним напрямом боротьбу з неписьменністю.

Текстологічний аналіз і порівняння науково-популярного доробку жінок довоєнного періоду та міжвоєнної доби

і змісту роботи жіночих товариств переконує в тому, що її основні форми й засоби залишилися практично незмінними. Вони включали виклади, які були одним із найдавніших і найбільш практикованих способів просвітницької роботи на селі (у читальнях «Просвіти», жіночих осередках), організацію курсів із ліквідації неписьменності, поширення «дешевої і корисної книжки» для самоосвіти та самовиховання як чинників усунення «браків шкільної освіти» [88, 62]. Проте мета і зміст цієї діяльності набули більш чіткого окреслення та яскраво вираженого національно-морального забарвлення.

Прагнучи якомога швидше подолати неграмотність серед українського народу загалом і жіноцтва зокрема, діячки жіночого руху вважали це завдання справою «не одиниці», «не ... гуртка», а всього «громадянства», «усіх людей доброї волі». Треба, підкреслювала в 1923 р. К.Малицька, щоби кожний грамотний чоловік чи жінка, старий, молодий чи дитина, стали учителями, провідниками грамоти. На її думку, цю роботу слід вести «в найпростіший спосіб», використовуючи «летючки», що їх видавало товариство «Просвіта» [89, 108].

З переконання про те, що освіта народних мас є основою їхнього поступу, виходила в 1920-х рр. Марія Струтинська. Вслід за М.Галушинським вона наголошувала: освіта дорослих, як і шкільне навчання, повинна бути «систематично ведена» на відповідно організованих курсах — окремо для анальфabetів 1 ступеня (неграмотних) і анальфabetів 2 ступеня, тобто молоді, яка в різний час закінчила початкову школу, але «мало що винесла» з неї [90, 4]. Серед методичних вимог до таких курсів М.Струтинська визначила:

- нечисленний склад слухачів;
- доступність викладів;
- певну послідовність у засвоєнні знань і їх корисність (після «науки грамоти — малий виклад з обсягу гігієни жінки, плекання немовлят ..., домашнього господарства») [91, 21].

Важливість просвіти жінки-селянки організатори західноукраїнського жіноцтва обумовлювали потребами збереження її власного здоров'я та здоров'я її дітей, належного виховання молодого покоління (відомості з гігієни і педагогіки); економічного піднесення родини (елементарні фахово-господарські знання); активізації участі в житті сільської громади («суспільні науки») [92, 105].

Водночас просвіта, підкреслювала М.Струтинська, – «це ще безперечно не сама суть справи». Суть – це значення освіти для самого ж селянства, як «найважливішого чинника нашого національного життя» [93, 153].

Популярну програму підвищення рівня знань і національного виховання української жінки окреслила в низці публікацій Олена Кисілевська. У брошурі «Як вести працю в жіночих гуртках» (1927) вона пов'язувала цей процес із широкою участю жінок у роботі громадських організацій, зокрема «Союзу українок». Де є жіночі гуртки, зазначала О.Кисілевська, там «підноситься рівень освіти жіноцтва, там культурнішає, здоровіє і багатіє родина; свідомість національна росте й поширюється» [94, 3]. Відповідаючи на запитання, «Чим піднесемо рівень своєї освіти?», вона на перше місце ставила «науку», читання «добрих» книжок, виклади, освітні курси. В аналізованій праці О.Кисілевська дає поради, як це робити: передусім спільно читати й обговорювати цікаву для дорослих інформацію з книжок і часописів; у співпраці з іншими товариствами влаштовувати взимку курси з вивчення рідної мови, історії та літератури за участю шкільних педагогів, оскільки людина, котра не знає добре своєї мови, «не має поняття, як жив, за що боровся й страждав її народ, ... які скарби має у своєму письменстві, – ніколи не стане рівною серед просвічених народів...», а також відкривати курси для ліквідації неписьменності та опанування професійними знаннями [94, 7].

Співзвучними за тематикою і змістом порушених проблем є статті-заклики О.Кисілевської «Наказ хвилі» (1937) «Жінки,

берім наші справи в свої руки» (1938), в яких вона називала «темноту» одним із основних ворогів українського народу й аналогічно радили поборювати її читанням «добрих» книжок і часописів, участю в роботі культурно-освітніх організацій, у загальнокрайовій «збірці» на користь освіти селянки [95; 96]. Водночас була переконана в тому, що паралельно з «освіченням» української селянки повинно йти її «освідомлення» [97, 2].

Потребу такої праці серед сільського населення О.Кисілевська вважала пекучою та «конечною» протягом усього міжвоєнного періоду. Покладаючи її на сільських учителів, активістів жіночого руху, вона вбачала зміст цієї роботи у такому:

– заохочувати селян до освіти, «роз'яснювати, поучувати й при звичаювати до правил життя культурно-розумної людини;»

– цікавитися сільською дитиною не лише в школі, а й удома, «не тратити з очей» сільської молоді й тоді, коли вона вийде зі «шкільних літ»;

– боротися із забобонами;

– пропагувати гігієнічні та економічні знання [98, 4].

За визначенням О.Кисілевської, основним засобом популяризації знань серед жіноцтва повинні бути «освітні реферати», тематика яких для селянок мала включати різні ділянки «жіночого господарства», здоров'я, догляду та виховання дитини, виконання жінкою громадських обов'язків тощо [99, 62].

Таким чином, О.Кисілевська обґрунтувала не лише потребу позашкільної освіти жінки-селянки, а й окреслила її форми, зміст і засоби. Вони доповнювалися і розширювалися пропозиціями та методичними вказівками інших представників українського жіночого руху міжвоєнної доби. Так, у статті «Як має працювати Жіноча громада?» (СУПЖ), Іванна Блажкевич визначала такі напрями освітньої роботи об'єднаного в цьому товаристві жіноцтва:

– поборення неграмотності (кожний неграмотний член «Жіночої громади» мусить «набути штуку читання і писання»);

– передплата часописів, придбання літератури видання «Самоосвіта»³, книжок про виховання дітей і гігієну для гомосного читання на «сходинах» товариства та розгортання дискусій із приводу почутого;

– виголошування рефератів на цікаві для жінок теми;

– організація освітніх курсів [100, 5].

Важливим методичним підґрунтям для ліквідації неграмотності серед дорослих стали праці галицької народної вчительки Іванни Петрів, зокрема підготовлений спільно з І.Ющишиним порадник «Вчіть неписьменних» (1938) [101]. Якщо на початку ХХ ст. К.Малицька глибоко і всебічно розкрила мету і зміст освіти дорослих [5], то в 1930-х рр. І.Петрів опрацювала методику роботи з «анальфабетами». Видаючи цей порадник, його творці ставили за мету не лише ліквідувати неписьменність, а й допомогти неграмотній людині утвердити елементи національної свідомості, стати творчим громадянином і корисним членом українського суспільства [102, 101].

Звідси випливає, що освіта дорослих, ліквідація в їхньому середовищі анальфабетизму розглядалися жінками і як дидактичний, і як національно-громадянський виховний чинник.

Питання освіти жінки, формування її національного світобачення знайшли відображення і в працях репрезентанток жіночого руху інших західноукраїнських земель, зокрема в «Азбуці жіночого руху», підготовленій одним із організаторів поліського жіноцтва Лідією Горбачевою (видана львівським «Союзом українок» у 1937 р.). Побудована за катехитичним принципом, «Азбука» давала змогу широкому загалові жіноцтва Західної України зрозуміти сутність поняття «жіночий рух», простежити його історію, отримати відповіді на запитання: «Чи потрібна жінці освіта?», «Чому треба шанувати рідну мову?», «Як мусимо виховувати наші діти?» та ін. [103].

³ Популярна енциклопедія п. н. «Самоосвіта» видавалася впродовж 1930–1939 рр. (12 книжок щороку) Народним університетом у Львові, заснованим за допомогою Українського Робітничого Союзу у США.

Оскільки школа, як і раніше, знаходилася «на услугах» чужої держави, то одним із головних засобів для досягнення особистого поступу та розвитку всього українського суспільства залишалася самоосвіта. За образним висловлюванням редакції «Жіночого голосу», праця над самоосвітою – це «неначе ... каплі джерельної води, що падають на камінну плиту». Як і вони, самоосвіта «помалу вижолоблює сліди в камінні темноти, ... веде до кращого життя, до добробуту» [104, 8]. Суть самоосвіти жінки-українки трактували як «змагання відповідати по змозі правдиво на всі питання, які нам приносить життя», протидіяти насильно нав'язуваному світогляду [105, 6]. (Для порівняння: М.Галушинський вважав, що самоосвіта – це «змагане у післяшкільному віці, звернене до діяльності задля поширювання власного овиду знання ...» [106, 4]; самоосвіта і самовиховання – це «істота» освіти дорослих [107, 30]). Зміст здобутих самотужки знань, на думку Марії Фуртак, мав охоплювати відомості про роль людини у всесвіті, здобуті шляхом студіювання природи, біології, психології, історії матеріальної культури людства. Формуванню етичних і моральних засад, які б допомагали орієнтуватися в поняттях добра і зла, повинно сприяти вивчення біографій, епістолярної спадщини «великих людей»: М.Драгоманова, С.Ковалевської, Г.Спенсера, Б.Франкліна та ін. Для розвитку почуття прекрасного М.Фуртак радила використовувати музику, живопис тощо [105, 5-6].

Але першорядна роль у самоосвіті жінки традиційно відводилася роботі з книжкою. Цьому значною мірою сприяв залик поставити в освітній роботі на перший план «справу книжки», який пролунав на освітньому конгресі 1929 р. у Львові, та запровадження товариством «Просвіта» у 1924 р. щорічного проведення Свята книжки (жовтень) [108, 1].

Форми і зміст самоосвітньої роботи розкрила в працях 1930-х рр. Наталія Дорошенко. За її переконанням, позашкільній освіті малограмотного жіноцтва сприяє його участь у самоосвітніх гуртках із 10-25 членів «більш менш рівних віком, роз-

витком та освітою», у жіночих відділах при читальнях чи окремих жіночих читальнях, у гуртках «Союзу українок», де можна «спільно читати, обмінюватися думками, допомагати одна одній поясненнями» [109, 343]. Самоосвіта жінки вищого рівня грамотності має здійснюватися індивідуально, шляхом самостійного читання. Неодмінною умовою результативності самоосвіти в обох формах Н. Дорошенко вважала плановість цієї роботи і правильність підбору літератури.

Відповідаючи на запитання: «Що повинна прочитати жінка, розумна мати і громадянка?», винесене в заголовок окремої статті (1934), Н.Дорошенко визначила кілька груп творів для самостійного опрацювання:

1) для відновлення й поповнення отриманих у школі загальноосвітніх знань – кращі зразки української художньої літератури про долю жінки (Марка Вовчка, Г.Квітки-Основ'яненка, П.Куліша, В.Стефаніка, І.Франка, Т.Шевченка), повісті й оповідання історичної, географічної та природничої тематики;

2) для збагачення знань жінки-господині дому – «дещо з кооперації та праці про ведення домашнього господарства»;

3) жінці-дружині й матері – книжки з гігієни вагітності, плекання немовлят, догляду за дитиною, педагогіки та психології;

4) жінці-громадянці – літературу, яка б розкривала мету і завдання провідних українських громадських організацій, ознайомлювала зі змістом і методами їх діяльності [110, 80].

В аналізованій статті авторка наголосила на потребі «розумного читання», суть якого визначила таким чином: «краще прочитати дві-три добрі книжки», аніж «ковтати» ... всякі, без розбору». Серед головних принципів підбору літератури, сформульованих Н.Дорошенко, – доступність і посиленість («вибирай книжку не дуже тяжку й не дуже легку»); послідовність («від легких книжок ... до тяжких»); новизна видання («з двох однакових назв бери книжку новішого видання»); правдивість і неупередженість змісту. Якіс-

ному підбору літератури, на думку просвітниці, слугують каталоги, покажчики, рецензії на нові видання в газетах і журналах [110, 81].

Стаття Наталії Дорошенко «Самоосвітник і книжка» (1935) містить вказівки-рекомендації щодо забезпечення ефективного опрацювання літератури:

– наявність «під рукою» словника іншомовних слів;

– читання з «олівцем в руках» для виписок і поміток;

– дозування читання й обмірковування кожного з розділів книжки;

– обмеження читання «поважної» літератури в разі перетому, хвороби тощо [109, 344].

В обширній науковій розвідці «Суспільні функції громадських бібліотек» (1935), у брошурі «Бібліотеки при кружках «Союзу українок» (1935), у статтях «Жива бібліотека» (1931), «Читаймо й шануймо книжку» (1931), основні положення яких базуються на працях А.Животка [111], С.Сірополка [112; 113], польській, чеській, російській бібліологічній літературі, Н.Дорошенко єдина серед жінок-українок міжвоєнної доби глибоко і всебічно розкрила історію розвитку, суспільні й дидактично-виховні функції та значення для позашкільної освіти бібліотек, створених «силами народу для того ж народу» [114, 203]. Вважаючи громадську бібліотеку живим джерелом «духового» життя [115, 5], шляхом і засобом «добування для себе освіти й виховання» [116, 3], вона визначила «характер» книжок, необхідних у бібліотеках, заснованих та утримуваних жіночими товариствами. На її думку, ці бібліотеки мали бути укомплектовані оригінальними творами українських письменниць, перекладами «чужинок», життєписами визначних жінок; науковими розвідками, публіцистичними працями і методичними розвідками з питань позашкільної освіти жінки; літературою з різних галузей жіночого «знання» – від жіночих ремесел до охорони здоров'я та гармонійного розвитку дитини, а також жіночими часописами [116, 6-7].

Головними принципами діяльності громадських бібліотек Наталія Дорошенко вважала:

- загальнодоступність;
- «живий приступний зміст», відповідність літератури «духовому запотребуванню кожного читача»;
- кваліфіковане фахове керівництво;
- тісний зв'язок з іншими організаціями культурно-освітньої праці та з українським громадським життям у цілому [114, 212-213].

Педагогічна значущість аналізованих праць полягає і в тому, що Н.Дорошенко розглядала діяльність громадських бібліотек під кутом зору участі в їх роботі народних учителів. Моральним обов'язком кожного чесного українця-вчителя, наголошувала громадська діячка, є допомогти бібліотеці «вказівками, в писанні каталогів», порадами в доборі книжок, організації свят книжки тощо [114, 217]. Крім того, вона висловила низку думок з приводу дидактично-виховного значення та «уладження» дитячих бібліотек [117, 117].

На основі викладеного можна констатувати, що в 1920-х – 1930-х рр. жінки-просвітянки завершили розробку науково обґрунтованої програми самоосвіти західноукраїнського жіноцтва, що відповідала тодішнім умовам і можливостям його розвитку. Вона доповнювалася конкретними педагогічно вмотивованими вказівками з приводу значущості для жінки тих чи інших видань, а також безпосередньою участю жінок у підготовці науково-популярних праць, які стали своєрідними посібниками з різних галузей «жіночих» знань.

Для прикладу: К.Малицька вважала, що кожна її сучасниця-українка повинна прочитати праці галицького педагога і громадського діяча В.Калиновича «Наша молодь у переломовій добі» [118] та С.Русової «Теорія і практика дошкільного виховання» [119]. Якщо перша із зазначених книжок містила результати проведеного автором анкетування 1200 хлопців і 300 дівчат із українських середніх шкіл Львова й Станиславова, що розкривали «душу» українських підлітків і молоді,

містила багату педагогічну та психологічну бібліографію, то надзвичайну цінність праці Софії Русової К.Малицька пов'язувала з практичними порадами щодо виховання дітей дошкільного віку [120, 162-163].

Рецензії та відгуки підтверджують, що популярними серед жінок були брошури і наукові розвідки, підготовлені чільними представницями жіночого руху Західної України: «Культурна людина» І.Блажкевич (1930) [121]; уже згадувана «Азбука жіночого руху» Л.Горбачевої; «Гігієна жінки» С.Парфанович (1930) [122]; «Українська дійсність і завдання жінки» М.Рудницької [123]; «Роля жінки в кооперації» Н.Селезінки (1934) [124]; «Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація, історія» О.Степанів (1938) [125]; «Жінка в давній Русі» (накладом К.Малицької) [126] «Княгиня св. Ольга» С.Ляшинської [127] та ін.

Але найбільшою популярністю серед західноукраїнського жіноцтва і представниць української діаспори користувалися публікації «жіночої» преси, насамперед коломийської «Жіночої долі» та її календарів-порадників і альманахів. Зміст публікацій за перші 10 років існування «Жіночої долі» розкриває аналітичний матеріал «Наш ювілей», уміщений на її сторінках у 1934 р. Результати праці часопису за 1925-1933 рр. обчислюються 194 публікаціями організаційного змісту; 229 – із проблем теорії та практики жіночого руху; 201 – освіти і національного «освідомлення» різних категорій населення; 196 – з питань гігієни й охорони здоров'я жінок і дітей; 149 – виховання дитини тощо [128, 6].

Як писала О.Кисілевська, редакція «Жіночої долі» та її співробітники служили загальній народній справі, бо допомагали «просвічувати, освідомляти, втягати до громадської роботи» українське жіноцтво, в руках якого «головно спочиває й доля народу» [129, 3].

Проблеми національного виховання, «пекучі завдання української інтелігентки» розглядалися в публікаціях колонки «Жіночі вісті» буковинської газети «Час». Її редактор Си-

донія Гнідий-Никорович спонукала жінок не бути байдужими до «важких ... культурних справ у своїм народі», серед яких найголовнішою вважала його освіту [130, 163-164].

Поруч із питаннями самоосвіти, у міжвоєнний період приділялася увага самовихованню українського жіноцтва. Психолого-педагогічні засади самовиховання жінки-українки найповніше представлені у статті Олени Кисілевської «Самовиховання» (1928). Авторка розкрила чинники, які стояли на заваді наміру жінки «направити» свій характер, не усунені, на нашу думку, в середовищі всього українства до сьогодні. Серед основних із них О. Кисілевська визначила брак сильної волі та віри у свої сили, брак «громадської дисципліни», почуття обов'язку й відповідальності за себе, як члена «збірної одиниці нашого великого «я» – нашої нації, народу». Один із суттєвих недоліків сучасного їй виховання вона вбачала у штучному вишукуванні виправдань для своєї нерішучості та недотриманні слова [131, 153-154]. Не втратила актуальності її думка-порада «самим себе виховати», починаючи від дрібниць: змусити себе зупинитися на читанні найцікавішого в книжці, добровільно відмовитися від «щось доброго до їди», долати «дрібничкову» заздрість, «неправдомовність», боротися за чистоту тіла як основу «непорочности душі» [131, 169].

Паралельно з вихованням сили волі та почуття міри О. Кисілевська радила виробляти витривалість, постійність, точність («Неточність в часі потягає за собою неточність в додержуванні зобов'язань») [131, 156].

Хибами, які «вросли в наш характер» і потребують викоренення, О. Кисілевська вважала боягузтво, лякливість, що «вганяються» в дитину змалку шляхом залякування «гавою», «вовою», «паном», батьківським прутом тощо. Проте найбільшою мірою до цього, за її переконанням, спричинилася «наша довголітня неволя», яка заставила «слухати, поклонятися тільки чужим панам» [131, 162]. Боягузтво, наголошувала публіцистка, робить людину низькою, брехливою. Важливими умовами його подолання вона вважала не уникнення

труднощів, що зустрічаються, не їх «відтягання», а «поладнання справи» та вміння навчитися «глядіти правді в вічі». Зі страху перед неприємним обов'язком взяти на себе відповідальність за свої вчинки, писала О. Кисілевська, ми часто «понижуємося до брехні й викрутів навіть перед самими собою, а вже найбільше не любимо ... тих, ... хто пізнається на цій нашій роботі» [131, 161].

Великою перепоною в розвитку українського народу загалом і кожного «з нас» зокрема О. Кисілевська визначила мрії про те, щоб «якнайменше, а то й зовсім не робити, а якнайбільше добувати». Сучасне їй виховання нової людини, підкреслювала авторка аналізованої статті, називає цей спосіб життя «нечесним, прямо злочинною крадіжжю». Опираючись на думки американських психологів і педагогів у галузі нового виховання, вона ідеалом чесної праці вважала працю корисну і для себе, і для інших, при цьому брала до уваги не лише «господарчу», а й суспільну її вартість. Така праця, за її переконанням, вимагає вивчення «якогось фаху, а то й кількох». На цій підставі О. Кисілевська зазначала:

- виховання і навчання людини не може вважатися повноцінним, доки не буде доповнене фаховою освітою;
- завданням українського суспільства повинна стати не теоретична, а практична фахова освіта молоді, зокрема жіночої;
- ми не зможемо «підвестися морально, ... довершити самовиховання», якщо гордуватимемо фізичною працею: попри високу освіту маємо навчитися працювати в «господарстві, ремеслі, на будь-якому полі фізичної праці».

Лише за таких умов, стверджувала Олена Кисілевська, українці не запобігатимуть «панської ласки», поборять у собі «застарілу ... псевдо аристократичність», яка передбачала гордування фізичною працею [131, 163].

Важливий постулат теорії «нового» виховання – «живи власним життям, ... дай іншим жити теж їх власним життям» – громадська діячка доповнила тезою: «знай, для чого живеш». На її думку, вище стоїть та «одиниця», яка знаходить

задоволення і велику моральну втіху з використання своєї сили для допомоги іншим, а найвище – метою якої є «чинний уділ в житті й праці для своєї батьківщини, для всієї людськості». Розкриваючи зміст цієї праці, О.Кисілевська зазначала, що вона є сірою і буденною, але мета – «підпорядкування свого «я» збірному «я», – мов сонце, «просвічує» її. Складовими такої діяльності, що не втратили свого значення в сучасних умовах, вважала «громадянську» дисципліну, поборювання власних «амбіційок», пошанування авторитету громади, уміння для загального добра «уступати з дороги» навіть тоді, коли нам здається, що ми її ліпше від будь-кого знаємо; почуття «конечности сповнення раз взятого на себе обов'язку» і тоді, коли «в вас влучають найгірші, затроєні, явні чи скриті стріли злоби людської, сліпої заздрости, низької дрібничковости» [131, 165].

Викладені в аналізованій статті міркування, дотичні до мети і змісту самовиховання жінки, виходять і за межі статевого принципу, і за часові та регіональні: вони актуальні для всіх епох і всіх народів, для сучасного та майбутнього українського суспільства, якого, на нашу думку, найбільше стосується прикінцева теза публікації О.Кисілевської: коли переборемо в собі від непам'ятних часів пануючий дух «незгідливости, низької зависти, розбрату, недисциплінованости, – тоді дійсно до нашої батьківщини завітає краща доля, а тим самим спадуть кайдани і з нас усіх» [131, 166].

Як і на початковому етапі жіночого руху, його активні учасниці приділяли велику увагу «господарській» підготовці жінки-українки, що мала базуватися на широкій демократичній основі, охоплювати передусім наймасовіший прошарок західноукраїнського жіноцтва – селянок. Організаційні та методичні основи її розбудови знайшли відображення у працях І.Блажкевич, М.Крушельницької, І.Макух-Павликовської, С.Олеськів-Федорчак, О.Охримович-Залізник, Ф.Стахової, М.Струтинської, О.Шепарович та ін. Аналізуючи мету, завдання і зміст роботи в цьому напрямі, Марія Кру-

шельницька зокрема зауважувала, що українки мусять орієнтуватися на практично корисні знання, які, з одного боку, уможливлять їм самостійність життя і заробіток, а з іншого, – слугуватимуть відродженню всього українського народу «під зглядом економічним» [132, 77].

Нагальну потребу тогочасного західноукраїнського суспільства – «вишколення» жінки-селянки «на полі домашнього господарства» – Ф.Стахова радила розв'язувати шляхом заснування піврічних шкіл домашнього господарства та короткотривалих «мандрівних» курсів, аналогічних до діючих у державах Західної Європи. У статті «Сільські школи домашнього господарства» (1929) вона подала вказівки щодо їх заснування та функціонування, розкрила зміст навчання, особливості підготовки вчителів для їх потреб. На конкретних прикладах із діяльності показала виховне, соціально-економічне та «санітарне» значення цих інституцій [133, 171].

Одним із чинників підвищення продуктивності господарської діяльності жінки-селянки інженер Харитя Кононенко вважала створення окремих сільськогосподарських референтур при філіях «Союзу українок», які разом із філіями товариства «Сільський господар» мали:

- проводити в селах наради, виступати з рефератами сільськогосподарської тематики;
- вести «постійну агітацію» з цього питання в місцевій пресі;
- укладати відповідні бібліотеки [134, 12].

Палкий популяризатор і організатор жіночого фахового навчання Олена Охримович-Залізник закликала українське жіноцтво докласти «всіх зусиль, щоб повставало якнайбільше і найбільш різнородних» фахових шкіл для дівчат, де б вони мали змогу «підготовлятися до самостійного життя, ставати корисними і продуктивними членами свого народу...» [135, 8].

Важливим засобом практичної реалізації завдань господарської освіти жінки-українки були «наукові» програми, спеціальні інструкції, плани навчання, які розробляли та по-

пуляризували на сторінках періодичних видань члени жіночих організацій.

Так, у 1925 р. педагогічно-науковий збірник «Учитель» (Львів) умістив «Наукову програму до ведення курсів жіночого господарства», підготовлену Ангеліною Андрохович. Програма була розрахована на трирічне навчання, хоча при потребі могла «вкорочуватися» до річного чи кількомісячного терміну, та включала теоретичний і практичний курси. Теоретична підготовка жінок передбачала:

– на 1-му році навчання – «спис страв, ... переписи нових страв, обчислення й домашні записки»;

– на 2-му – питання ролі жінки «як продуцентки майна родини»; ведення «домашніх книжок і рахунків», сімейного бюджету; впорядкування дому; утримання жилих і господарських помешкань; основні правила зберігання білизни, одягу, взуття та догляд за ними; техніка безпеки при використанні хімічних речовин у побуті; правила збереження продуктів харчування; «старання господині» про здоров'я дітей тощо;

– на 3-му році – найважливіші відомості про правильне харчування і здоровий спосіб життя людини; роль жінки в боротьбі з алкоголізмом; відомості з «домашньої» медицини, зокрема народної та ін. [136, 88-89].

Практична частина програми курсів включала приготування різноманітних страв, випікання хлібо-булочних виробів, домашнє консервування; крій, шиття, прання, чищення, прасування одягу; догляд за кімнатними та господарськими рослинами тощо.

Аналізована програма містила вказівки щодо організації курсів, методики проведення теоретичних і практичних занять [136, 91].

На нашу думку, разом із «наукою» домашнього господарства В.Вільшанецької-Жуковецької (розділ 5.1), вона може слугувати вдосконаленню торії та методики професійної підготовки в сучасних закладах професійно-технічної освіти, ви-

ступає підґрунтям для відкриття та діяльності альтернативних закладів цього типу для дівочої молоді.

У 1929 р. «План навчання 3-місячного курсу сільських господинь в Коршеві біля Коломиї» та «Інструкцію» щодо організації чотиримісячних куховарських курсів для селянок розробила тодішній «господарський» референт Головного віділу «Союзу українок» Марія Струтинська. Аналіз підготовлених нею матеріалів переконує в тому, що при укладанні плану (*Додаток 3. Г*) авторка дотримувалася принципів корисності знань для слухачок і відповідності їхнього змісту реаліям тогочасного економічного укладу західноукраїнського села, доступності й посиленості пропонованої інформації, єдності фахової та загальноосвітньої підготовки, її виховної спрямованості [137, 2-3]. Основними засадами («чеснотами»), на яких мали базуватися виконання плану та досягались ефективність курсів, М.Струтинська визначила «порядок, чистоту, пильність, ошадність» [138, 2].

Одним із головних засобів загальнокультурного, економічного та політичного розвитку українського села і водночас важливим напрямом організаційно-просвітницької діяльності жіночих товариств Західної України в міжвоєнну добу стала підготовка кадрів «організаторок і інструкторок» культурно-освітньої та господарської роботи в селах регіону [139, 2]. Найбільший внесок в утвердження організаційних основ цієї роботи, теоретичне і методичне забезпечення таких курсів зробили М.Донцова, М.Козловська, К.Малицька, С.Олесків-Федорчак, О.Суховерська, Н.Селезінка, М.Пастернак, М.Яворська (курси інструкторів культурно-освітньої праці та «провідниць» сезонних дитячих садків); Д.Лежогубська, С.Парфанович, О.Степанів-Дашкевич (популяризаторів гігієнічних знань, організаторів санітарно-освітньої роботи); І.Блажкевич, Х.Кононенко (організаторів кооперативної справи), О.Гузар, О.Кисілевська, О.Залізняк, М.Струтинська, О.Шепарович (домашнього господарства). Із середини 1920-х рр. практичну реалізацію курсової підготовки «інструкторок на села», вихова-

телів дошкільних інституцій, «домашнього господарства» забезпечували передусім «Союз українок», «Українська захоронка», «Труд», жіночі секції, засновані при товаристві «Сільський господар» (українські землі в складі Польщі); буковинська «Жіноча громада», частково – «Жіночий союз» і Жіноча секція товариства «Просвіта» (Закарпаття).

У 30-х рр. ХХ ст. теоретики національного жіночого руху усвідомили, що розв'язання жіночого питання залежить від законодавчих чинників держави, впливати на зміну яких може лише «зорганізоване жіноцтво державної нації». Українська жінка (як представниця «недержавного» народу) мусить мати інші завдання, ніж громадянки Англії, Німеччини, Польщі, ЧСР та інших країн: якщо вони працюють уже для «своєї хати» (тобто держави), то українки лише закладають «підвалини Великого Будинку» [140, 3]. Через те на перший план виступає не стільки здобуття жінкою знань, скільки формування її національного «обличчя» як основи «повної» національної свідомості кожного українця, його готовності та спроможності відродити свою державу. Власне, саме цією непередготовленістю політичні й культурно-освітні діячі (О.Пачовський, М.Рудницька, В.Целевич) вмотивовували низьку участь жінок-українок у боротьбі за національні та суспільні ідеали 1917-1919 рр. Брак українського «свідомого патріотичного жіноцтва», за їхнім переконанням, відбивався негативно на «цілому українському життю» [141, 3].

Аналізуючи український жіночий рух у межах міжвоєнної Речі Посполитої, Ганна Чикаленко в 1934 р. зауважувала, що українська нація потребує найвищого напруження сил, тому їй потрібні не лише освічені, а й національно свідомі, організовані та дисципліновані жінки [142, 16]. Аналогічно Лідія Бурачинська (тоді редактор часопису «Нова хата» у Львові) підкреслювала: «Наш рух мусить на своєму шляху поєднувати два завдання: поруч змагання за жіночу освіту, ... підготовляти жінок на свідомих робітниць і борців за права народу...» [143, 2].

Для того, щоб українська жінка могла стояти «на сторожі чистоти рідної мови, рідної віри, рідної пісні, рідних звичаїв, пісні, мистецтва ...», словом на сторожі відрубності народу», – підкреслювалося в редакційній статті «Народного ілюстрованого календаря «Просвіти», – вона мусить бути і освічена, і свідомо [144, 143].

Як бачимо, превалюючими в жіночому русі ставали завдання «вишколення» нового типу української жінки – «сильної духом і тілом, характерної...» [145, 72], формування крицевих характерів і залізної волі в «молодших сестер» [146, 3], орієнтування їх на «осягнення найвищих національних ідеалів» [142, 15].

Цю тенденцію жіночого руху Західної України Євген Маланюк охарактеризував таким чином: потребою самоствердження жінки-українки стають національно-державницькі ідеали [147, 4].

Природно, що зміна пріоритетів жіночого руху зумовила відмінності в змісті виховно-освітньої діяльності. Передусім вносилися корективи в тематику публічних виступів жінок, їх викладів у читальнях, жіночих гуртках, на «святочних сходинах» та імпрезах, на курсах українознавства, історії, української літератури. Організовувалися спеціальні курси «національної свідомості» і виховання з наступною тематикою рефератів:

- «1) Роля, значення, обов'язки жінки в нації.
- 2) Жінка в історичному минулому.
- 3) Жінка в визвольних змаганнях.
- 4) Жінка в сучасному українському житті...
- 7) Жінка й освіта» та ін. [145, 72].

Зазначене мало сприяти «витворенню» патріотичного настрою в середовищі жіноцтва, що розглядався як важливий чинник формування його національно-державницького світогляду. Найважливішим організаційним підґрунтям для забезпечення такого настрою провідниці жіночого руху визначили якомога ширшу участь жінок у громадських організаціях, що мали стати центрами, з яких би «розходилися на-

ціональна, політична і класова свідомість в якнайширші круги сільського і міського жіноцтва» [148, 7]. Велика роль у національно-державницькому становленні жінки відводилася з'їздам і конгресам, які, за образним висловлювання М.Рудницької, «зв'язували жіночі маси з життям Нації на всіх його відтинках» [78, 183].

Проілюструємо положеннями документів і матеріалів організаційних форм діяльності жінок, у яких напрямках здійснювалася ця робота на українських етнічних територіях Буковини, Галичини і Закарпаття.

Організатори з'їзду буковинського жіноцтва 1929 р. (М.Левицька, О.Павлюх-Гузар) вважали за доцільне «старатися о національну свідомість, культуру і добробут наших людей...», дбати про «відповідне» виховання і освіти жінки-українки, зосередитися на утвердженні «розумних засад національного виховання», захисті «національного буття» буковинців від румунського поневолення [149, 1]. Однак учасниці з'їзду не були належно підготовлені до обговорення та реалізації питань, порушених доповідачами, через те в змісті роботи буковинського жіноцтва до кінця досліджуваного періоду превалюючою була благодійність.

Делегати Першого з'їзду українського жіноцтва Закарпаття (1934) одним із головних домагань визначили «наші національні і соціальні права», закликали жінок краю вчитися «всьому», чого ще не знають, бо «лише наукою дійдемо ми до того, що... треба знати, щоб вивести Нарід наш на широку дорогу»; свої розум, силу, серце і енергію «скласти на вівтарь національний» [150, 2]. Наука, література, етнографія, «весь культурний світ», – зазначалося в резолюціях конгресу, «признає нас за українців, отже українській дитині українську школу» [151, 2]. Одна з головних вимог з'їзду у сфері культури й освіти, відображена в його резолюціях, стосувалася припинення «мовного хаосу», пошанування рідної української мови, «нашого гімну і нашого національного синьо-жовтого прапору» [152, 6].

Зауважимо, що й католицький жіночий рух Західної України, поруч із здійсненням «тілесного і духового материнства жінки згідно з догмами і засадами... Церкви», актуалізував у 1930-х рр. проблему «геройської ролі» жінки-українки в боротьбі за буття нації [153, 2]. У статті «Післанництво сучасної жінки і джерела її сили» Є.Тишинська виводила потребу такої праці зі складних завдань «сучасної держави і нації». Авторка наголошувала на тому, що жінка-українка повинна стати побіч мужчини і зайнятися організацією «внутрішніх клітин національного і державного життя», будувати «царство в душах», а через нього – в українському суспільстві загалом [154, 2].

Подібні міркування висловлені Євгенією Тишинською й у статті «Про сьогоднішні завдання української жінки» (1935): українське патріотичне жіноцтво, писала громадська діячка, опираючись на постулати церкви та християнської релігії, повинно усвідомити свою відповідальність за виховання нації, за майбутнє рідного народу [155, 2].

Переконана в тому, що наступні покоління української нації будуть такими, якими є «наше нинішнє жіноцтво», інша представниця католицького жіночого руху в Галичині 1930-х рр. М.Дзерович вважала його чинником, що «рішатиме про віру, мораль, про національне обличчя й силу відпору» всієї нації [156; 11, 4]. Водночас вона критикувала світські жіночі організації краю та перші публікації часопису «Жінка» за лібералізм і «матеріалістично підкрашений фемінізм» [156; 12, 5].

Але найбільш чітко ідея співвідповідальності жінки за буття нації простежується в матеріалах Українського жіночого конгресу 1934 р. у Станиславові. Український жіночий рух, підкреслювалося в його резолюціях, «черпає свої сили з національної ідеї». Саме тому одним із його головних завдань є «боротьба за ... введення жінки в ролі співрішачого і співвідповідального чинника в житті нації» [157, 16]. В «обсязі» піднесення культурного рівня жінки конгрес ухвалив звернути особливу увагу на «конечність» боротьби із денацио-

налізацією жінки-селянки, на плекання рідної мови як основи «національного духа», розвиток жіночого промислу і фахової освіти молоді, підвищення відповідальності жінки за моральне «оздоровлення» родини й суспільства тощо. Зрозуміло, що резолюції конгресу базувалися на положеннях доповідей його учасників і виступів у дискусіях, зокрема щодо:

– співвідповідальності жінки за долю народу й України (М.Рудницька, Львів);

– співвідношення релігійних, національних і загальнолюдських «святощів» у вихованні (служіння Батьківщині – Україні й Богові, а не навпаки) (С.Русова, Прага);

– збереження і захисту («заховання») рідної мови (М.Миндюк, Перемишль);

– ролі жінки в забезпеченні моральності в родині та суспільстві (Ірина Вільде, Коломия);

– підвищення відповідальності жінки-матері за національно-громадянське становлення дітей і молоді (М.Рудницька, Львів; О.Кисілевська, Коломия);

– використання народної пісні й театру в цьому процесі (О.Ціпановська, Перемишль; Х.Кононенко, Ужгород) та ін.

Як зазначала тогочасна преса, всі питання доповідачі та учасники «конгресової» дискусії розглядали «під кутом добра Батьківщини», що «повинно бути найвищим законом для української жінки» [158, 2].

Виховно-освітні орієнтири жіночого руху 1930-х рр. знайшли відображення в «ідеології» «Дружини княгині Ольги» як хронологічно останньої жіночої організації Західної України досліджуваного періоду:

1) жінка «мусить стояти на сторожі духовних здобутків народу»;

2) жінка повинна «відтворювати нові цінності», передусім «творити нових людей, свідомих національно, відроджених душевно» [78, 318].

Важливою організаційною засадою утвердження в українському суспільстві «громадянського оптимізму» та реалізації

памічених завдань репрезентантки жіночого руху міжвоєнного періоду визначили масові просвітницькі акції (свята матері, української жінки-селянки, жінки-громадянки). Вони стали авторами окремих статей, у яких роз'яснювалося значення цих форм просвітницької роботи для загальнонаціонального і жіночого поступу в регіоні, духовного розвитку дітей, молоді та дорослого населення.

Аналізуючи підсумки перших у Західній Україні свят жінки-селянки, М.Рудницька підкреслювала, що їхньою метою було не розважання народних мас, а прагнення «віддати належну пошану і подяку убогій селянці, що мов ... бджілка, ціле своє життя невтомно працює і мовчки переносить усі життєві незгоди ... та з покорою віддає ... найдорожчі плоди свого життя – дітей своїх на службу народові» [78, 238].

У 1930-х рр. на сторінках жіночих періодичних видань вміщувалися рекомендації з підготовки національних акцій і свят народного календаря (порадники Л.Колтунюк «Як улаштувати національні свята» і «Як улаштувати філіяльні або кружкові «обжинки»?» [159; 160]), що були важливим методичним підґрунтям для їх проведення.

Психологічною передумовою готовності жінки-українки до усвідомлення сутності національного ідеалу та його здійснення організатори жіночого руху визначили вшанування визначних постатей і подій української історії, національної культури, літератури, педагогіки.

Найбільш пошанованим і чітко викристалізованим у жіночому русі західноукраїнських земель досліджуваного періоду був культ Тараса Шевченка. Його початки пов'язані з ініціюванням жінками-галичанками ще в 1892 р. створення фонду для спорудження пам'ятника Кобзареві у Львові [161, 166]; із присвоєнням першій українській виділовій дівочій школі імені Тараса Шевченка; виготовленням львівською «Жіночою громадою» ювілейної Шевченківської медалі (1911), кошти від реалізації якої були направлені на потреби шкіл УПТ [162, 5]; із відзначенням жіночими товариствами

регіону пам'яті українського Пророка шляхом організації вечорів, відчитів у читальнях і опублікування їхніх текстів у періодичних виданнях (С.Кабаровська [163], К.Малицька [164], І.Невицька [165], О.Павлюх-Гузар [166]); підготовкою художньо-педагогічних творів цієї тематики для дітей (І.Блажкевич [167; 168], С.Кабаровська [169, 170], К.Малицька [171], Уляна Кравченко [172] (*Додаток 3. Д.*)).

Членів західноукраїнських жіночих організацій, громадських об'єднань українок у державах Центральної та Західної Європи й американського континенту об'єднували імена і діяльність княгині Ольги, Лесі Українки, С.Русової, Ганни Барвінок, О.Кобилянської, Н.Кобринської та ін.

Ініціаторами і безпосередніми організаторами масових культурно-освітніх акцій і торжеств з нагоди вшанування визначних постатей української історії були жіночі товариства Західної України, праця яких у цій царині аналізується більш детально в наступному підрозділі.

Викладене у цій частині наукового дослідження засвідчує про висхідний характер розвитку освітньої програми жіночого руху на західноукраїнських землях загалом і домагань у сфері навчання та виховання українського жіноцтва зокрема. Це дало змогу витворити новий тип жінки-українки, за словами С.Русової, «...замість ніжної ідилічної Наталки Полтавки... загартовану в огні постійної національної боротьби українку, з очима відкритими освітою, свідомою свого «я» [173, 3].

3.3. Жіночі товариства як організатори позашкільної освіти жінок регіону

Домагання західноукраїнської громадськості у сфері освіти жінки, пробудження її національної свідомості, формування високих моральних якостей у найбільш концентрованому вигляді представлені в меті, завданнях і змісті діяльності жіночих товариств. Спільне й відмінне у цій роботі знайшло відображення в їхніх статутах, у резолюціях зборів, з'їздів, засідань керівних органів, розпорядженнях, комунікатах, ви-

явлених у архівних фондах, а також в оглядах праці, принагідних повідомленнях про організацію товариствами культурно-освітніх акцій, що регулярно вміщувалися на сторінках періодичних видань досліджуваної доби. Поруч із творчою спадщиною репрезентаток організованого поступу жінок-українок, положення цих документів і матеріалів є невід'ємною складовою концепції жіночого руху. Водночас вони суттєво доповнюють і викристалізують головні пріоритети його освітньої програми, дають змогу більш глибоко проаналізувати проблеми освіти і виховання західноукраїнського жіноцтва другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.

Статути жіночих товариств переконують у тому, що питання освіти (просвіти) української жінки були стрижневими в меті роботи більшості з них впродовж усього періоду функціонування. Багато в чому подібними виявилися і форми, засоби та методи її реалізації.

Так, одна з найстаріших українських жіночих організацій Східної Галичини – «Клуб русинок» у Львові – прагнула «оживити рух умисловий Русинок, скріпити і піднести у них народного духа» передусім через «отримуване дневників і періодичних письм, удержуване бібліотеки, випожичальні книжок». У 1895 р. в розпорядженні членів товариства були такі журнали і газети: львівські українські «Зоря» та «Правда», чеська «Лада», німецькі «Frauenleben» і «Frauen-Zeitung». Бібліотека «Клубу русинок», укомплектована здебільшого з подарованих книжок, налічувала того ж року 200 томів [174, 85].

«Руський жіночий кружок» у Коломиї подібну мету («оживляти умовий рух», причинитися до просвітнього, культурного та економічного розвитку нашого народу) планував досягнути шляхом:

- заснування та утримання власної бібліотеки;
- проведення товариських «сходин» із викладами, концертами, аматорськими виставами, забавами;
- відкриття курсів домашнього господарства, крою, шиття;
- видання «письм» тощо [175, 2].

«Жіноча громада» Львова широку освітню працю серед українського жіноцтва здійснювала шляхом проведення нарад, зборів, відчитів, організації роботи бібліотеки і читальні [176, 3; 177, 7].

Для досягнення такої ж мети подібні засоби і форми на початковому етапі діяльності використовували й «Жіночі громади» інших західноукраїнських міст.

Дівочі гуртки у Коломиї, Львові, Чернівцях, членами яких були здебільшого студентки чи слухачки університетів та учениці гімназій і учительських семінарій, на початку ХХ ст. зосередилися на самоосвіті [178, 1], намагаючись «образувати себе самих» [179, 40]. Для прикладу: уже через тиждень після заснування (24 березня 1901 р.) львівський «Кружок українських дівчат» організував відчит для своїх членів на тему «Жіночі типи у Шевченка», з яким виступила його перший голова Наталія Будзиновська [180, 141].

Аналогічно секція українських студенток, заснована при Українському студентському союзу у Львові, турбувалася про підвищення загальноосвітнього рівня своїх членів самостійними зусиллями. На її перших організаційних зборах (11 грудня 1910 р.) було заслухано реферат одного із зачинателів молодіжного жіночого руху в краї Олени Бережницької на тему «Історія товариського життя студенток у Львівському університеті» [181, 6].

Громадські молодіжні об'єднання цього типу пізнішого періоду розширили обсяг своєї діяльності. Зокрема гурток жіночої молоді при станіславівській секції Українського студентського союзу, заснований у лютому 1930 р., проголосив метою працю «над собою з углядженням національних завдань українського жіноцтва та фізичного виховання» [182, 2].

Водночас уже передвоєнні жіночі товариства зробили спробу вийти за межі освіти лише своїх членів. Так, «Жіноча громада» в Чернівцях, поставивши на перше місце справу піднесення національної свідомості та культури народу через відповідне «вихованє і освіту руского жіноцтва» [183, 3], на-

магалася поширити свій освітній вплив на «сестер» з усього краю шляхом публічних звернень до них на сторінках газети «Буковина» [66, 1]. Відозви до «посестер-товаришок» про необхідність духовного піднесення жінки-українки практикував і «Кружок українських дівчат» у Львові (*Додаток 3. Е*) [184, 141-143].

Аналізуючи провідні тенденції у розвитку українських жіночих товариств регіону, Марія Бачинська-Донцова слушно зауважила, що «круг» їх «ділання» розширювався в напрямі від добродійного до самоосвітнього, а від нього — до бажання допомогти в освіті «темнішим» [185, 15].

Ці тенденції найчіткіше простежуються в діяльності галицького «Союзу українок».

Скрупульозне вивчення нормативно-розпорядчої бази діяльності цього товариства дає змогу стверджувати, що при в цілому незмінних меті («просвітна, економічна і товариська організація українського жіноцтва») та засобах для її досягнення в частині забезпечення позашкільної освіти жінки («наукові відчити, бібліотеки і читальні, театральні представлення і концерти, вечорниці, ... часописи і всякого рода письма ..., курси для неграмотних, ... курси з обсягу жіночого господарства...»), упродовж 1920-х — 1930-х рр. змінювалися пріоритети «товариського» життя «союзянок» [186, 1; 187, 1]. Спричинені об'єктивними умовами галицького суспільства міжвоєнного періоду, ці зміни позначилися на просвітницько-педагогічній програмі всього жіночого руху Західної України.

Головні особливості цього процесу можна простежити на основі аналізу й узагальнення витягів із матеріалів загальних зборів (з'їздів) «Союзу українок» у Львові що, як зауважувалося вище, були провідною організаційною формою його діяльності (*Таблиця 13*).

Таблиця 13

Продовж. таблиці 13

Еволюція змісту просвітницької діяльності товариства
«Союз українок» (за матеріалами загальних зборів
і з'їздів 1917-го – 1927-го рр.)

№ з/п	Дата проведення зборів (з'їзду)	Зміст заходів	Джерело інформації
1	Загальні збори товариства 21.02.1917	Створено 4 секції: релігійно-гуманітарну, просвітньо-шкільну, робітничо-промислово, господарсько-торгівельну.	Виступ на зборах О Пачовського з приводу внесення змін до статуту т-ва [188, 1 зв]
2.	Загальні збори товариства 20.05.1917	Збирано «датки на бідних». Щонеділі організовувалися відчити у львівських читальнях: засновано недільні курси німецької мови для служниць (кер. С. Пашкевич); проведено «святочний вечір» на честь Українських січових стрільців у читальні на площі св. Юра (м. Львів); відновлено постраждалу під час I Світової війни бібліотеку «Жіночої громади» та організовано «мандрівну» бібліотеку для читалень краю, воєнних біженців («по бараках»); підготовлено і вміщено в газеті «Свобода» дві популярні статті-звернення до жінок-селянок організаційно-просвітницького змісту. Розроблено план видання жіночого часопису	Звіт керівника реліг.-гуманітар. секції. Звіт керівника просвітньо-шкільної секції (О Коренець) [188, 14 зв -15]
3	Загальні збори товариства і нарада представників українського жіноцтва Галичини 20.05.1918	Обговорено «болючий стан моральної і матеріальної руїни нашого села»; запропоновано всі «сили інтелектуальні» спрямувати на «національне і просвітне освідомлення» селянки Продовжено збір коштів для потреб убогих під час богослужінь (спільно з Марійською дружиною пань) «Радили над заснуванням жіночого часопису», влаштували свято «Маківки» (на честь загиблих у роки Світової війни воїнів-січовиків на горі Маківці).	Доповідь на зборах І Блажкевич Звіт реліг.-гуманітар. секції Звіт просвітньо-шкільної секції (О Коренець) [188, 31].

4	Загальні збори товариства 26.11.1922 ⁴	Організовано низку відчитів; доукомплектовано бібліотеку товариства: в газеті «Діло» запроваджено сторінку «Жіночий вісник» (ред. М.Рудницька, 32 номери); підготовлено план праці у читальнях «Просвіти». Видано «зазив» у «справі захоронок для дітей по селах».	Огляд діяльності товариства в пресі
5.	З'їзд голів і делегатів жіночих організацій, які визнали «головство» «Союзу українок» (була представлена третина всіх жіночих організацій) 11.03.1923	Обрано видавничу комісію з представників українського жіноцтва Галичини та Волині для заснування окремого жіночого часопису. Обговорено «дуже славно справу поширення діяльності товариства на села для освідомлення і зорганізованя селянських жіночих мас», організації культурно-просвітної роботи («співацькі» хори, концерти, вистави, відчити з проблем виховання дітей, гігієни, заснування захистів-притулків для дітей селян на час літніх сільсько-господарських робіт).	Звіт про роботу з'їзду в пресі [189, 4; 190, 3-4]. Звернення «До всього нашого інтелігентного жіноцтва по селах» [191, 77].
6.	З'їзд делегатів філій і гуртків «Союзу українок» та жіночих товариств Галичини (за участю сенатора О.Левчанівської з Луцька) 6.04.1924	Актуалізовано питання про жіночу фахову освіту шляхом організації господарських курсів. Спільно з товариством «Просвіта» вирішено працювати «над культурним дивинням» жінки-селянки, підвищенням її «громадянської» свідомості шляхом залучення до аматорських художніх колективів, курсів із подолання неграмотності та господарських.	Доповідь голови організ. секції І.Макух-Павликовської. Доповідь голови просвітної секції М.Струтинської [192, 1]
7.	Загальні збори товариства 12.10.1924	Організовано відчит М.Галушинського на тему «Роля жінки в культурно-освітній роботі», свято Лесі Українки. Зініційовано відкриття господарських курсів у Станиславові й Перемишлі.	Звіт Головного відділу товариства [193, 5-6]. Протокол зборів [194, 28-28 зв.].

⁴ З часу попередніх зборів (20.05.1918) і до Всеукраїнського з'їзду (грудень, 1921) «Союз українок» не проводив загальних зібрань.

8.	З'їзд делегатів філій і гуртків «Союзу українок» та сфедерованих товариств Галичини і Волині 8.03.1925	Ухвалено резолюцію про «підготовку кадр організаторок і інструкторок для ведення просвітних і фахових курсів по селах». Наголошено на потребі заснувати бюро «поради для вибору фаху» з метою орієнтування жінок на вибір професії.	Інформація про роботу з'їзду в пресі [195. 3] Доповідь голови «Союзу українок» О.Шепарович [196. 30 зв.]
9.	Загальні збори товариства (за участю представників жіночих організацій Ковеля і Луцька) 6.12.1925	Обговорено питання про місце і роль преси у просвіті жінок. зокрема коломийського часопису «Жіноча доля». На прохання голови жіночого гуртка із Ковеля О.Підгірської вирішено подавати «інформаційні звістки» про працю волинського жіноцтва на сторінках «Жіночої долі». Запроваджено жіночу сторінку в «Новому часі» (ред. М.Рудницька). Вирішено друкувати «комунікати» «Союзу українок» у часописі «Нова хата».	Доповідь О.Кисілевської; ухвали зборів [194, 53; 60, 67-69].
10.	«Надзвичайні» загальні збори товариства 18.04.1926	Наголошено на ролі у просвіті жіноцтва часопису «Жіноча доля». жіночих віч і курсів з ліквідації аналіфетизму.	«Освітній» реферат М.Струтинської [194, 100].
11.	Загальні збори товариства 5.12.1926	Широко обговорювалася справа організації курсів для «інструкторок» культурно-освітньої роботи в селах. Запропоновано заснувати другу господарську школу для жінок у Коршеві (біля Коломиї).	Виступи на зборах О.Кисілевської, І.Макух-Павликовської, Н.Селезінки. Інформація О.Кисілевської [194, 135].

12.	З'їзд делегатів філій і гуртків «Союзу українок» і сфедерованих жіночих товариств Галичини й Волині 9-10.04.1927	Заслухано звіти про участь жіночих товариств у відбудові зруйнованої війною жіночої сільськогосподарської школи в с. Угерці-Винявські (головою «тої ...акції» обрано К.Малицьку). Обговорено питання про масове залучення жіночих товариств до акції «дитячих садків». Ухвалено: -спільно з «Жіночим кружком імені Ганни Барвінок» організувати курси для фахової підготовки «садівничок» (вихователів дитячих садків); - при кожному жіночому товаристві організувати курси української літературної мови (для її «очищення»), а Товариству жінок із вищою освітою підготувати цикл рефератів із цієї тематики	Звіти на з'їзді голів товариств. доповідь М.Донцової [194, 157]. Доповідь Н.Селезінки. резолюції з'їзду [194, 158].
13.	Загальні збори товариства 24.12.1927	Обговорено питання: -про відзначення ювілею О.Кобилянської; -про фахову жіночу школу в Угерцях-Винявських.	Протокол зборів [196, 6-7].

Думки-пропозиції членів «Союзу українок» та інших жіночих товариств, що тісно з ним співпрацювали, елементи резолюцій зборів і з'їздів, розміщені в таблиці, переконують у тому, що на початковому етапі функціонування, який припав на час завершення Першої світової війни, національних визвольних змагань українського народу та українсько-польського військового протистояння, «Союз українок», аналогічно до інших жіночих організацій (Марійська дружина пань, «Українська захоронка», жіночі товариства Коломиї, Перемишля, Станиславова, Стрия, Чернівців), зосередився на харитативно-опікунській діяльності. З цього приводу М.Лисяк (Рудницька) на конференції Головного відділу «Союзу українок», яка проходила 26 листопада 1922 р. за участю пред-

ставниць Львова, Коломиї, Косова, Рогатина, Стрия, Яворова, зауважувала: «жіноцтво дуже працює, але головню в гуманітарнім напрямку... в просвітнім мало» [197, 2 зв.]

Із 1923 р. в діяльності «Союзу українок» превалюючою стає культурно-освітня й «економічна» праця. Стосовно освіченої частини жіноцтва вона набула самоосвітнього характеру, через що нагальною виявилася потреба широкої видавничої діяльності, окремої жіночої преси. Її наслідком стало заснування видавництва «Жіноча доля» в Коломиї, часопису «Нова хата» у Львові, жіночої сторінки у львівській газеті «Новий час» тощо. Щодо жінок-селянок, то освітня діяльність «Союзу українок» мала організаційно-популяризаторський характер. Її забезпечувала найсвідоміша частина членів товариства шляхом залучення широких мас українського селянства до «організованого життя», проведення нарад, викладів (відчитів) у читальнях, низових жіночих осередках, заснування курсів із ліквідації неграмотності та домашнього господарства тощо.

Головним засобом просвіти і пробудження національної свідомості широких жіночих мас було живе слово «делегаток» товариства. Якщо в 1925 р. члени Головного виділу «Союзу українок» та його філій здійснили 25 поїздок у міста і села краю, то в 1937 р. ними «відбуто 56 районних нарад, 368 анкет; 2250 поїздок до кружків...» [198, 5]. Члени філії «Союзу українок» у Станиславові лише за один 1934 р. 216 разів виступали перед населенням воєводства [199, 1].

Широко практикувалися й інші форми просвітницької роботи, ілюстрацією цього можуть бути звіти «з провінції» на з'їздах «Союзу українок» кінця 1920-х рр.:

– Галич (Станиславівщина) – жіноча секція при місцевій філії товариства «Просвіта» влаштовує вечорниці, вистави, «збірки» для потреб жінок;

– Городок (Львівщина) – філія «Союзу українок» організувала піврічні курси килимарства для 18 своїх членкинь, освітні – для 15 молодих «міщанських» дівчат і курси з виготовлення штучних квітів;

– Копичинці (Тернопільщина): під керівництвом голови С.Савчаківної філія особливо успішно залучає жінок до участі в кооперації;

– Стрий (Львівщина) – завдяки вмільй управі Н.Селезінки, М.Мудрик, М.Стельмах стрийське інтелігентне жіноцтво веде успішну освітню працю, організувало «навіть правну пораду» для жінок [200, 5; 201, 2].

Просвіті й вихованню більш широкого інтелігентного загалу слугували «ширші сходи», тобто розширені засідання Головного виділу та виділів філій «Союзу українок». Їхня програма включала, зазвичай, виклад-реферат, бесіду або дискусію та читання вголос статей і повідомлень на актуальні теми, що цікавили всіх учасників.

На ефективність цієї форми культурно-освітньої роботи вказує той факт, що впродовж 1923-1924 рр. проведено троє ширших сходів і 31 засідання керівного органу товариства, а з 24 грудня 1927 до 25 грудня 1928 р. – відповідно шість і 42.

Обширною виявилася програма сходів, які відбулися після грудневого 1921 р. Всеукраїнського жіночого з'їзду – 26 січня 1922 р. По-перше, було заслухано детальний звіт К.Малицької про перебіг з'їзду та ухвалені ним резолюції [188, 61]. По друге, у зв'язку з реформуванням «Союзу українок» у центральну крайову організацію учасники зібрання вирішили додатково створити секції: організаційну, редакційну і товариського життя; просвітно-шкільну перетворити на секцію «просвітної праці» (першим її головою стала М.Донцова), а релігійно-гуманітарну «звинути», щоб не «входити в колізію» з релігійно-гуманітарними товариствами [188, 56].

Ширші сходи 20 лютого 1924 р. за своїм змістом були трагічно-патріотичними. Замість реферату визначного педагога, багаторічного секретаря львівської «Просвіти» С. Шаха на тему «Роль жінки в сучасній освітній роботі» учасники стоячи вислухали повідомлення К. Малицької про загибель тодішнього касира Головного виділу «Союзу українок» Ольги Басараб, замордованої і таємно похороненої польською жан-

дармерією. Водночас вони висловили «грімкий протест проти нечуваного в культурних державах ... поведення поліційних польських властей» із політичними в'язнями, закликали все українське жіноцтво до «тижневої жалоби» й обрали комітет, який мав зайнятися пошуком могили О.Басараб, домогтися ексгумації тіла та його перепоховання [194, 11 зв.-12].

Ширші сходи, проведені 26 листопада 1928 р. за участю 70 осіб, вшанували 10-річчя листопадових подій у Львові 1918 р. Спогадами про діяльність жінок у цей період поділилися М.Рудницька, С.Олеськів-Федорчак, О.Шепарович. Крім того, учасники зібрали пожертви для українців – політичних в'язнів [196, 36].

Отож ця форма роботи товариства, як і його збори та з'їзди, виконувала організаційну, просвітницьку і «національно-освідомляючу» функції.

Визначення основних напрямів діяльності, реалізація мети і завдань «Союзу українок» були прерогативою його Головного відділу, в складі якого у 1920-х – 1930-х рр. зосередилися чільні представниці жіночого руху української частини Галичини, а також керівництва філій і гуртків. Підтвердженням цього є оприлюднені ними сотні обіжників-розпоряджень, комунікатів, звернень, рекомендацій із усіх аспектів діяльності товариства. Водночас у ініціюванні освітньо-виховних акцій і їх проведенні помітну роль відігравали створені при Головному відділі «Союзу українок» секції, насамперед просвітно-шкільна (з 1922 р., як уже зазначалося, просвітної, згодом культурно-освітньої праці, або культурно-освітній «реферат» – референтура).

Як і інші секції, вона мала свою управу в складі голови (зазвичай – члена Головного відділу товариства), заступника, секретаря й касира. Це уможливило відносну самостійність діяльності. Так, під керівництвом М.Донцової члени секції підготували і 10 квітня 1922р. подали на розгляд розширеного засідання Головного відділу «правильник» її роботи. Пріоритетним у діяльності секції стали створення для членів «Союзу українок»

осередка самоосвіти, зацікавлення їх «жіночими», суспільними, політичними, культурними та науковими проблемами; підготовка до роботи «на всіх полях суспільного життя», ознайомлення громадськості з «модерним» жіночим рухом, його історією та ін. Для вирішення цих завдань планувалося організувати освітні курси, показові лекції, дискусії, бібліотеки, читальні, наукові екскурсії, передплачувати пресу [188, 61-61 зв.].

Звіт новообраної голови цієї секції Марії Струтинської на засіданні відділу товариства у грудні 1922 р. і запропонований нею план роботи на 1923 р. засвідчує, що найпильнішу увагу члени секції приділяли підготовці лекторів, які б виступали з популярними викладами перед жінками, залученню до цієї роботи високоосвічених, знаних у всьому краї педагогів, лікарів, письменників, митців.

Масова неграмотність населення, спричинена Першою світовою війною та повоєнною розрухою і фактичним припиненням процесу систематичного шкільного навчання, висунула на перший план у діяльності секції проблему боротьби з аналіфаетизмом. У 1924 р. з'явилася друком низка статей цієї тематики, підготовлених М.Струтинською (див. розділ 3.2.). Крім того, вона доповідала про нагальну потребу організації жіночих інтелігентних сил до праці над освітою сільського жіноцтва на нараді, організованій 25 березня 1924 р. віділом львівської повітової філії «Просвіти» імені Маркіяна Шашкевича [202, 78], а з питань боротьби з неграмотністю – на засіданні Головного відділу «Союзу українок» 20 листопада 1924 р. [196, 33 зв.].

Обрана в 1927 р. керівником секції Софія Парфанович поставила на перший план у її діяльності «вишколення сил» для культурно-освітньої роботи в краї, вдосконалення методики їх підготовки, та, аналогічно до своїх попередниць, – боротьбу з неграмотністю (зобов'язати філії, «щоби бодай один курс неграмотних перевели») [196, 10 зв.].

До кінця досліджуваного періоду культурно-освітня секція Головного відділу «Союзу українок», за визначенням са-

мих «союзянок», виконувала завдання, наближені до діяльності товариства «Просвіта» [203, 75]. Це особливо простежується в документах 1930-х рр., зокрема в обіжнику «У справі культ.-освітньої праці по філіях та кружках «С.У.» (ч. 19) від 1934 р., який підписали голова товариства М.Рудницька та тодішня культурно-освітня референтка його Головного відділу Є.Храплива. Як зазначалося в обіжнику, культурно-освітня праця не лише «вчить піддержувати традицію народу, пізнавати його визначні одиниці, але будить також творчого духа одиниць до праці над собою та для спільної нашої цілі» [204, 2] (*Додаток 3.Ж*). Основними принципами її організації визначалися плановість, систематичність (вона «не сміє бути доривочна між іншою працею»), зв'язок із місцевими обставинами та потребами тогочасного українського жіноцтва. Для забезпечення належного рівня культурно-освітньої діяльності Головний відділ визнав за доцільне мати при відділах філій «Союзу українок» окремих референтів.

Зміст їх роботи найповніше визначив спеціальний обіжник Головного відділу товариства, вміщений у «Жіночій долі» 1 лютого 1934 р. До «круга» завдань референтів входили:

- а) проведення різноманітні свят;
- б) організація курсів для неграмотних;
- в) виголошення (рефератів);
- г) заснування дитячих садків;
- д) організація гуртків плекання рідної мови.

Крім того, велику увагу референтки філій мали приділити організації бібліотек для своїх членів та окремих – для дітей і молоді.

Про увагу Головного відділу «Союзу українок» до культурно-освітньої діяльності своїх філій свідчить доповнення до проаналізованого обіжника, яке містило форму щорічної звітності референток, уможлиблювало узагальнення відомостей про досягнення організованого жіноцтва у сфері освіти та окреслення перспектив його подальшої праці в цьому напрямі (*Додаток 3.Ж*) [205, 3].

Центральне місце в діяльності «Союзу українок» упродовж всього періоду його функціонування посідала боротьба з неписьменністю. Ця проблема достатньо широко відображена в документах і матеріалах загальних зборів товариства від 3 грудня 1929 р. Резолюції зборів зобов'язували філії та гуртки «Союзу українок», рекомендували сфедерованим жіночим товариствам організувати в осінньо-зимовий період (листопад-лютий) курси для «своїх» неписьменних членів і взагалі для всіх неграмотних жінок [206, 2].

Прагнучи забезпечити участь філій і гуртків в «ударній акції масового поборювання неписьменности в нашому народі», започаткованій у грудні 1932 року товариством «Просвіта», Головний відділ «Союзу українок» підготував окреме розпорядження, в якому підкреслювалося, що послідовна боротьба з цим «страшним лихом» мусить стати «предметом змагань» усього українського громадянства, оскільки неграмотність є однією з головних причин культурної відсталості, економічної нужди і політичної неволі українського народу (*Додаток 3.3*) [207, 2]. Участь у цій акції освіченого інтелектуального жіноцтва визначалася високим рівнем неграмотності серед їх «посестер»-селянок (в окремих східногалицьких повітах вона і в 1930-х рр. сягала 87 %). До обіжника додавалися інструкція щодо організації навчання «анальфабетів» і копія матеріалу під назвою «Як устроїти й вести курс для неграмотних», підготовленого П.Кривоноскою [208, 119-122]. Серед основних методичних порад, дотичних до навчання на курсах, важливими для їх організаторів були такі:

- заняття грамоти повинно обмежуватися однією годиною;
- на одному занятті слід опрацьовувати не більше сторінки тексту;
- за відсутності спеціальних підручників використовувати для роботи з дорослими буквар «Моя книжечка» М.Матвійчука [208, 120-121]).

Крім навчання «гуртковою системою», Головний відділ «Союзу українок» визнав за доцільне розширювати індивіду-

альну форму навчання: «кожна інтелігентна жінка, — підкреслювалося в обіжнику-розпорядженні, — повинна навчити письма бодай одну неграмотну» [207, 2].

Ліквідація неграмотності серед різних верств населення була також одним із напрямів діяльності буковинських жіночих товариств. Зокрема влітку 1928 і 1929 рр. чернівецька «Жіноча громада» влаштувала курси для навчання читання і письма більше 70 українських дітей, позбавлених можливості студіювати в рідномовній школі. Нарада за участю представників українських культурно-освітніх товариств і преси, скликана «Жіночою громадою» 26 липня 1929 р., підсумувала результати цієї роботи і визнала за доцільне продовжити її. У наступні роки курси української мови та для неписьменних дівчат влаштовувалися, як правило, шоліта [130, 138].

Поруч із подоланням масової неграмотності серед населення, важливим рішенням, ухваленим і реалізованим «Союзом українок» у тісній співдії з іншими культурно-освітніми організаціями в другій половині 1920-х — у 1930-х рр., була підготовка інструкторок «до праці на села». Ця проблема заaktuалізувалася через поступове скорочення польською владою мережі українських шкіл або реформування їх у двомовні, що стало причиною обмеженого працевлаштування випускниць учительських семінарій «Рідної школи». Перекваліфікація жінок-учителів на інструкторок культурно-освітнього й економічного розвитку українського села, зініційована жінками-членами «Союзу українок», виступала не лише одним із засобів обмеження безробіття в молодіжному середовищі, а й прилучення дівчої молоді до громадської національно-освідомляючої роботи.

Дане питання обговорювалося на з'їзді товариства 4 березня 1925 р. та на ширших сходах його членів 23 грудня 1925 р. Вони проходили за участю голови «Просвіти» М.Галушинського як основного доповідача, представників Українського педагогічного товариства і «Сільського господаря». У січні 1926 року «Союз українок» скликав окрему нараду з

цього питання. У ній взяли участь М.Донцова, тоді голова «Союзу українок», і члени його Головного відділу М.Мриц, М.Рудницька, С.Савицька, О.Шепарович. Товариство «Просвіта» представляли М.Галушинський і О.Терлецький (редактор журналу «Народна просвіта»), «Рідну школу» УПТ — А.Гаврилко, а товариство «Сільський господар» — заступник керівника його централі М.Творидло; від жіночої промислової кооперативи «Труд» були присутні її голова Є.Макарушка і директор єдиної в Галичині української торговельної школи А.Березовський. Мету запланованих курсів М.Рудницька визначила таким чином: «наша ціль зорганізувати такі курси, на котрих би учениці могли не лише учити шиття і крою, але й зайнятися організацією жінок по селах» [194, 79].

Відповідно до навчального плану, запропонованого Оленою Шепарович, на цих курсах мали вивчатися:

- «1) суспільні науки ... організація громадської роботи, як провадити збори..., як закладати товариства і організації просвіти,
- 2) загальні відомості про кооперацію, ... справа торговельна і «бугальтерія»,
- 3) гігієна жінки і дитини,
- 4) театр і хор, діточі садки як засіб організаційний,
- 5) наука крою і шиття,
- 6) домашнє хазяйство...» [194, 79 зв.].

У процесі дискусії над програмою вона була доповнена викладами з педагогіки, історії освітньої праці серед дорослих та методики її здійснення, бібліотекознавства. Крім того, визнавалося за доцільне поділити навчальні предмети на «3 частини»: загальноосвітні, фахові, спеціальні. Було також визначено місце і спосіб проведення практичних занять: «по читальнях, в захоронці і по ... товариствах, щоб познайомилися з діловодством і цілями т-в» [194, 80].

Як підтверджують звіти про діяльність товариської та освітньої секцій «Союзу українок» на зборах, з'їздах і засіданнях його Головного відділу, мережа курсів, у підготовці яких брали участь жіночі осередки товариства, постійно зростала.

Зокрема за їх посередництва у 1931 р. відбулися загально-крайові курси в Коршеві, господарсько-кухарські курси та курси організаторів дитячих садків у містах і селах Калуського, Львівського, Радехівського, Рогатинського, Стрийського й інших повітів Східної Галичини [209, 3-4]. У 1933 р. при шести гуртках стрийської філії «Союзу українок» діяли господарсько-кухарські курси, до участі в яких було залучено 100 жінок і дівчат [210, 2].

Популярність господарських курсів серед жінок-селянок значною мірою зумовлювалася продуманістю і прагматизмом їхніх програм, водночас – виразним національно-виховним спрямуванням, про що свідчать матеріали *Додатку 3.И* [211, 2].

Із другої половини 1920-х рр. львівські «союзянки» надавали допомогу в заснуванні аналогічних курсів волинському жіноцтву. Весною 1926 р. направлені «Союзом українок» інструкторки вели курси крою і шиття на базі читальні в Боремлі Дубненського повіту. Як зазначалося в інформації про ці курси на сторінках часопису «Нова хата», «тамошне населення дуже зацікавлене цим курсом, радо горнеться до праці й науки», але оскільки влада не допускає «ніякого гуртовання» то «наука... відбувається ... групами по приватних хатах, по бучениць нараз», іноді по 12 годин «денно» [212, 5].

Активізація «курсової» діяльності «Союзу українок» зумовила розгортання праці в цьому напрямі буковинської «Жіночої громади»: 1932 р. за її участю в Чернівцях відбулися безплатні шеститижневі господарські курси для 37 осіб (від 17-и до 43-х років життя) [130, 139-140].

Водночас у 30-х рр. ХХ ст. господарська підготовка жінок і дівочої молоді поступово переходить у відання створеної при Головній управі товариства «Рідна школа» фахової комісії, до якої «Союз українок» делегував своїх представниць. Крім того, в 1936-1939 рр. активні діячки жіночого руху, члени Секції сільських господинь при товаристві «Сільський господар», вели у сотнях сіл краю курси культури домашнього господарства, кухарства, птахівництва тощо [213, 2831].

Звертаючись до випускниць одного з таких курсів, заснованих у Станиславові в 1938 р. місцевими філіями товариств «Союз українок» і «Сільський господар», їхні керівники підкреслювали: «Ці дівчата це піонерки..., які по словах Франка мають лупати скалу і в жар і в холод..., іти пробоєм, нести культуру і освіту в свою рідну хату – мають закріплювати набуте знання під кожду українську стріху» [214, 47].

Курси інструкторок організаторсько-просвітницької діяльності, як і раніше, практикував Головний виділ «Союзу українок». Для прикладу, завданням курсів, що тривали з 15 січня до 30 квітня 1937 р. (проводилися частково у Львові, частково в Перемишлі), була підготовка слухачок не лише до організаційної, а й до виховної роботи в гуртках жіночого «позашкільного доросту», тобто 14-18-річних дівчат. Програма курсів включала такі цикли викладів:

1) «громадський вишкіл» (про ідеологічні засади, зміст і організаційні методи діяльності «Союзу українок»);

2) методична підготовка до ведення гуртків доросту при «Союзі українок»;

3) домашнє й «подвір'яне» господарство разом із навчанням кухарства, молочарства, садівництва, городництва, птахівництва;

4) знання з основ кооперації, потрібні для майбутніх кооперативних «пропагандисток».

На курси приймали жінок не нижче 20 років життя із середньою освітою або закінченими шістьма гімназійними класами та дворічною практикою в «Союзі українок» чи в будь-якій іншій українській «національній установі». Оплата за навчання становила 10 зл. на місяць [215, 23].

Аналогічні тримісячні курси Головний виділ «Союзу українок» організував у січні-квітні 1938 р. [216, 21].

Інструкторські курси «Союзу українок» забезпечили підготовку молодих «організаційних сил», які з «посвятою, безінтересовно» працювали у національних громадських інституціях, формуючи нові покоління борців за незалежність

і соборність української держави. Ця діяльність активізувалася в 1930-х рр., коли на перший план у жіночому русі Західної України, особливо в роботі «Союзу українок», виступили завдання плекання високих духовних цінностей, готовності й волі жити і працювати «для Ідеї» [217, 3]. Через те превалюючими в товаристві та його філіях стали форми і методи діяльності, спроможні забезпечити реалізацію саме цього курсу.

Яскравим прикладом оновлення змісту такої роботи може бути праця культурно-освітньої секції філії «Союзу українок» у Коломиї. Серед практикованих нею в 1930-х рр. освітніх заходів – дискусійні вечори, щомісячні «американські дебати», які вимагали «парламентського ведення нарад і певности виступу» та «дуже корисно» впливали на самоосвіту і формування навичок громадської діяльності учасниць, а також літературні вечори. За підсумками останніх укладалися т.зв. «контрольні зшитки» для членів товариства з бібліографією та зазначенням «провідної ідеї» найкращих і найвідповідніших для них художніх творів. Усі члени секції зобов'язалися «вивчитись і здати перед управленою для цього комісією» іспит на опанування історії визвольних змагань українського народу [218, 14-15].

Після проголошення Карпатської України докорінні зміни простежуються і в змісті освітньої роботи закарпатського жіноцтва. «Український жіночий союз» у Хусті (колишній ужгородський «Жіночий союз») у листопаді 1938 р. розпочав «вишколення» друкарок, стенографісток, медсестер, суспільних опікунок. 21 січня 1939 р. завершилася робота фахових курсів для сільської молоді, що проходила під гаслом «За нову жінку в нашому селі» [218а, 4].

Вище зауважувалося, що великі можливості для докорінної зміни в поглядах і думках жінок-українок, скристалізування та формування «сильного національного характеру» [217, 3] і водночас для популяризації жіночих емансипаційних змагань відкривали масові культурно-освітні заходи. Жіночі товариства Західної України широко практикували як

аналогічні до тих, що утвердилися в усьому національно-визвольному русі міжвоєнного періоду (День соборності, річниця 1-листопадових подій 1918 р. у Львові, вшанування «наших вождів Духа» – Т.Шевченка, І.Франка; «Коляда» й «Писанка» на користь українських дошкільних закладів і шкіл), так і акції, зініційовані членами жіночих організацій. Найвагомішими за виховним значенням виявилися запроваджені «Союзом українок» Свято матері (розділ 4.1.2), День (Свято) української селянки, День українки-громадянки, а також організація урочистостей на честь визначних постатей жіночого емансипаційного поступу.

Загальнокрайова маніфестація жінок-українок під назвою День селянки була проведена вперше 24 червня 1934 р. у Станіславові як складова програми Українського жіночого конгресу (другий день його роботи). Вона розпочалася архиерейською службою Божою на площі перед багатотисячним зібранням та «гарячим і щирим словом-привітом» до конгресу і всього українського жіноцтва єпископа І.Лятишевського. Центральними «точками» програми Дня селянки стали «дефіляда», тобто похід представників жіночих організацій Бережанщини, Бучаччини, Городенківщини, Коломийщини, Надвірнянщини, Станіславівщини, Товмаччини й інших повітів краю перед президією і гостями конгресу, та «руханкові вправи» в супроводі оркестру, які викликали «загальне захоплення і бурю оплесків». Водночас запланований похід його учасників вулицями міста адміністративна влада заборонила [219, 4].

Оцінюючи значення наймасовішої культурно-освітньої акції західноукраїнського жіноцтва, визначні громадські діячі, тогочасна преса одностайно вказували на високий рівень її організації та значну роль в утвердженні оптимізму як важливої запоруки загального піднесення «батьорости» в українському суспільстві, так необхідного в 1930-х рр. всьому українському народові [220, 2].

За дорученням Головного віділу «Союзу українок» у 1935 – 1938 рр. подібні акції, що трактувалися як дні пробудженої

селянки-громадянки, були проведені в Бродах, Жовкві, Калуші, Коломиї, Перемишлі, Раві-Руській, Рогатині, Самборі, Сокалі, Стрию, Тереховлі, Чорткові, Яворові та інших повітових містах і містечках Східної Галичини [221, 2; 222, 5-6].

Зокрема в рогатинському Дні селянки взяло участь близько двох тисяч жінок; на аналогічне свято в Сокалі зійшлося майже 15 тисяч глядачів. Свято селянки в Коломиї пройшло за участю 32 гуртків місцевої філії «Союзу українок» і більше 1200 учасників, яких привітала голова централі у Львові М.Рудницька [223, 2].

У Радехові 24 гуртки «союзнок» зібрали до «6 тисяч народу» — їх вітала О.Кисілевська [224, 3]. 27 червня 1937 р. понад 1500 учасниць Свята селянки пройшли вулицями Жовкви [225, 20].

Як правило, Дні селянки проводилися за сценарієм, подібним до першого свята 1934 р., і включали:

- службу Божу на площі перед його учасниками;
- «дефіляди» членів жіночих організацій у народних «строях», що значною мірою сприяло пропаганді та збереженню українського ужиткового мистецтва;
- привітання учасників визначними діячками українського жіночого руху та промови керівників місцевих жіночих організацій;
- «вільноручні» масові вправи (з вінками, серпами), які відновлювали старовинні звичаї українського народу;
- театралізовані презентації пір року;
- виступи колективів художньої самодіяльності;
- виконання національного гімну та гімну «Союзу українок» (Додаток 3.К [226, 3-4]).

Застерігаючи організаторів і учасників повітових Днів селянки від напускної показовості та штучності, редакція часопису «Жіноча воля» в 1936 р. зауважувала: прилюдний виступ жінок-селянок має показати перед світом не лише те, що «ви вмієте рівно машерувати під ритм музики, ... вмієте на наказ своєї старшини стати в ряди, — він має ще доказати, що... цей

ваш виступ це початок нової доби в житті нашого селянського жіноцтва», — початок його активної національно-громадянської позиції, яка має виявитися у вихованні в патріотичному дусі своїх дітей, у «тверdotілому» відстоюванні своїх національних прав, насамперед права «своєї мови, своєї школи» [227, 2].

При цьому «мовний» аспект культурно-освітньої діяльності «Союзу українок» включав:

- збереження чистоти і краси рідної мови;
- утвердження її культу;
- обов'язкову передплату журналу «Рідна мова», започаткованого І.Огієнком у Варшаві;
- турботу про заснування при філіях «Союзу українок» окремих гуртків плекання рідної мови [204, 2].

З нагоди 70-річчя товариства «Просвіта» (1938) «Союз українок» зініціював нову масову культурно-освітню акцію — День українки-громадянки. Збережені в ЦДІА України у Львові матеріали, дотичні до його проведення, включають:

- текст вступної промови з нагоди відкриття Дня українки-громадянки невідомого автора [228, 1-3];
- інструкцію щодо його організації [228, 4-6 зв];
- програму Дня українки-громадянки «на селі» [228, 13-14] (Додаток 3.Л).

Через об'єктивні обставини (приєднання західноукраїнських земель до УРСР) ця акція не набула такого поширення в регіоні, як започатковані раніше свята матері чи селянки. Однак аналіз виявлених матеріалів щодо підготовки Дня українки-громадянки уможливорює висновок про те, що вони не втратили своєї національно-громадянської значущості до сьогодні та можуть бути використані для відродження аналогічних культурно-освітніх заходів громадськими організаціями сучасної України.

Головний виділ «Союзу українок», насамперед його організаційна і просвітня секції, пильно стежили за пам'ятними датами українського календаря, заздалегідь готували і вміщували в пресі нагадування, розпорядження, тексти промов-рефератів, сценарії «святочних академій», приурочені тій чи іншій

особистості або події. «Історичні пригадки» на 1931 р., опубліковані у «Практичному календарі-пораднику для українського жіноцтва», містили нагадування про відзначення пам'ятних дат, пов'язаних з іменами Н.Кобринської (січень); Лесі Українки (лютий і серпень); Т.Шевченка і Л.Василевської – Дніпрової Чайки (березень); Уляни Кравченко (квітень); І.Франка (травень); Олени Пчілки (червень); Софії Галечко та княгині Ольги (липень); Ганни Барвінок, Марка Вовчка та Людмили Старицької-Черняхівської (серпень), а також про «Коляду» та «Писанку» на потреби навчально-виховних інституцій товариства «Рідна школа» (січень і квітень); Свято матері (травень); Тиждень дитини (червень); Свято книжки (жовтень); річницю утворення ЗУНР (листопад), Свято «Просвіти», 10-річний ювілей Всеукраїнського жіночого з'їзду 1921 р. (грудень) [229, VI-VII]. Календарями освітньої роботи «Союзу українок» у Львові керувалися також волинські «союзянки» [230, 50-53].

Питання про участь філій і гуртків «Союзу українок» у влаштуванні свят з нагоди історичних річниць і на честь визначних персоналій «красного письменства», педагогіки, жіночого руху є стрижневими в уже аналізованому обіжнику Головного віділу «Союзу українок» (ч. 19), виданому на виконання резолюцій Українського жіночого конгресу 1934 р. щодо культурно-освітньої праці жіночих товариств [204, 2].

Організаційно-просвітницькі зусилля «Союзу українок» у цьому напрямі яскраво ілюструє вшанування пам'яті Лесі Українки, Наталії Кобринської, відзначення ювілейних дат у житті Ольги Кобилянської, Уляни Кравченко, Софії Русової та ін. (Додаток 3.М).

Так, 28 січня 1914 р. львівська «Жіноча громада» (як попередник «Союзу українок») вперше організувала пам'ятний вечір на честь Лесі Українки [188, 1зв.]. 7 квітня 1924 р. в рамках програми з'їзду товариства «Союзу українок» відбулася «святчна академія» пам'яті Лесі Українки, в якій узяли участь п'ять представниць волинського жіноцтва з Ковеля. Її відкрила тодішній

голова товариства К.Малицька, а з доповіддю «Леся Українка – творцем нової моралі» виступила М.Донцова. Програму свята доповнили декламації та «співи» творів Лесі Українки [192, 2]. У спеціально виданому в 1933 р. обіжнику «В справі Свята Лесі Українки» Головний віділ «Союзу українок» і його культурно-освітня реферантура зобов'язували свої філії та гуртки гідно вшанувати 20-річчя смерті «нашої найбільшої поетки ... та людни», ширити її культ серед дорослих і дітей [231, 2].

Упродовж 1933-1934 рр. урочистості з цієї нагоди відбулися у всіх філіях «Союзу українок». Для участі в них у м. Белзі 4 листопада 1934 р. жінки пішки прибули із сіл, розташованих за 9 км від повітового центра [232, 14].

Показово, що свій перший виступ перед громадськістю Жіноча секція при ужгородській «Просвіті» теж присвятила вшануванню пам'яті Лесі Українки [233, 7].

Підтвердженням того, що культ великої поетеси Лесі Українки єднав членів українських жіночих організацій у межах польської держави, є нарада, скликана К.Малицькою у Львові 24 вересня 1937 р. У ній взяли участь провідні діячки «Союзу українок» (М.Рудницька й О.Ціпановська), львівських «Жіночої громади» (Ф.Стахова), Марійської дружини пань (О.Бачинська), жіночих кооператив «Труд» (О.Залізник) і Українське народне мистецтво (Л.Бурчинська), Секції студенток імені Лесі Українки (О.Балицька). Метою наради було негайне реагування на факт виставлення на продаж садиби Лесі Українки в с.Колодажному на Волині. Жінки-учасниці наради створили комітет на чолі з К.Малицькою, який мав зайнятися «купівлею дому Лесі Українки, а відтак справою двигнення відповідного пам'ятника на цьому місці» [234, 2].

У додатку вміщено уривки з розпорядження філії «Союзу українок» у Станиславові з приводу відзначення в 1936 р. 80-річчя від дня народження Софії Русової [214, 42 зв.], ім'я та діяльність якої були найпошанованішими серед жінок-педагогів Західної України. «Докладніші інформації», подані в іншому обіжнику філії, стосувалися програми свята, яка мала

включати промову, декламації, виступи хорових колективів, «вільноручні» вправи тощо [214, 21зв.-22] (*Додаток 3.М*).

За подібним сценарієм відбувалося святкування ювілейних дат життєдіяльності С.Русової (70-річчя, 75-річчя, 80-річчя) у всіх філіях і багатьох гуртках «Союзу українок», а також в інших жіночих організаціях Західної України (буковинських «Жіночій громаді» й товаристві «Мироносиць», закарпатській Жіночій секції при товаристві «Просвіта», львівському «Жіночому кружку ім. Ганни Барвінок») і в жіночих навчальних закладах «Рідної школи» та дошкільних інституціях, утримуваних товариством «Українська захоронка». За даними Юрія Русова, лише в 1936 р. «пошану ... сивому волоссю» його матері Софії склали 366 українських громадських організацій [235, 1180]

Чільні організатори жіночого руху та його представниці (О.Дучимінська, К.Малицька, М.Омельченко, М.Рудницька, М.Фуртак,) вмістили низку статей про визначного педагога та діяча українського і міжнародного жіночого руху на сторінках періодичних видань Західної України, які є суттєвим внеском в українське «русолознавство» [236, 31-37]⁵.

Напередодні Першої світової війни (14 травня 1914 р.) українки Львова і Чернівців – члени місцевих «Жіночих громад» – вперше вшанували літературний таланти і заслуги перед західноукраїнською жіночою громадськістю Ольги Кобилянської та зібрали для неї «дар в кваті 990 кор.» [188, 1зв.].

На засіданні виділу «Союзу українок» 6 жовтня 1921 р. було підтримано ініціативу буковинської «Жіночої громади» про спільне відзначення 30-річчя літературної діяльності О.Кобилянської та створено комітет для його підготовки [189, 50]. У вітальному листі за підписом тодішніх керівників «Союзу українок» Катрі Гриневичевої та Ірини Лежогубської й

⁵ Тексти доповідей і статей жінок-галичанок про С.Русову збереглися у фонді 319 ЦДІА у Львові (оп.1, спр.92). Частина з них уміщена в збірнику: Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч.ІІ: «Сеньйорка українського жіноцтва» / Упор. З.Нагачевська, О.Джус. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 364 с.

висловлювалася щира подяка за працю «во славу всього жіноцтва України» [237, 6].

Але найбільш урочисто в Західній Україні вшановувалися наступні ювілеї визначної письменниці. Зокрема в грудні 1927 р. на загальних зборах «Союзу українок» обговорювалося питання про організацію урочистостей з нагоди 40-річчя творчої праці О.Кобилянської. «Центральний святочний вечір», приурочений цій даті, відбувся 2 січня 1928 року в Коломиї. Його ініціював місцевий «Жіночий кружок» (тоді сфедероване товариство «Союзу українок»), а участь у підготовці та проведенні взяли всі місцеві громадські організації Коломиї: філії та гуртки товариств «Боян», «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар», «Сокіл», «Учительська громада», а також «Жіночий базар», педагогічні та учнівські колективи і пластові об'єднання українських учительської жіночої семінарії, жіночої гімназії, народної школи.

Порядок проведення свята, основні «точки» програми (*Додаток 3.М*), його значення для національно-патріотичного виховання жінки-українки розкривають спогади організаторів жіночого руху Галичини і Буковини, вміщені в ювілейному альманахові з нагоди 40-річчя письменницької діяльності О.Кобилянської. За висловлюванням О.Павлюх-Гузар («Жіноча громада», Чернівці), яка супроводжувала ювілянтку в її поїзді з Чернівців до Коломиї, «Славне свято було!», «високо настроєне, небуденне...» [237, 78-79]. Від львівського «Союзу українок» О.Кобилянську вітала «гарною, довшою, дуже змістовною промовою» Мілена Рудницька; від «союзнок» Перемишля – «наша славна ... малярка ... Олена Кульчицька», від жінок Калуша, Коломиї, Поділля – відповідно Ольга-Олександра Дучимінська, Олена Кисілевська, Іванна Блажкевич та ін. [238, 82-83].

Ювілей Ольги Кобилянської у грудні 1927 – січні 1928 рр. урочисто відзначали у співпраці з іншими товариствами жінки всіх міст і містечок Східної Галичини, Буковини, Закарпаття. З цієї нагоди при філії «Просвіти» в Камінці-Стру-

миловій (Львівщина) 21 січня 1928 р. була заснована жіноча секція імені О.Кобилянської [239, 5].

Великого поширення в жіночому русі Західної України міжвоєнного періоду набуло вшанування пам'яті Наталії Кобринської. Першою масовою акцією на честь піонерки національних емансипаційних змагань жіноцтва стала спроба організувати «академію» в рамках програми Всеукраїнського жіночого з'їзду 1921 р. (23 грудня). Проте через заборону поліції львівське жіноцтво влаштувало 16 лютого 1922 р. «святочний вечір». Його програма включала доповіді К.Малицької («Наталя Кобринська – піонерка жіночого руху») й О.Коренець («Літературна діяльність Н.Кобринської») та «рецитацію» одного з останніх творів письменниці «Блудний метеор», виголошену В.Дудрик («Дудриківною»). Весь вечір, зауважував невідомий автор повідомлення про цю подію в «Громадському віснику» за 1922 р., був як «роззолочене сонцем нашого чуття кладовище споминів, думок із вчора, які стали мостом для сьайливого завтрішнього дня» [240, 6].

З тих пір свята пам'яті Н.Кобринської стали невід'ємною складовою просвітницької діяльності всіх жіночих товариств Західної України. Вони слугували справі «будження душ», формуванню історичної пам'яті, національно-патріотичному вихованню не лише жіноцтва, а й усієї української громадськості регіону та представників політичної еміграції. Це особливо підтверджують культурно-освітні акції з нагоди 10-річчя смерті Наталії Кобринської, проведені в 1930 р. Значною мірою цьому сприяло спеціальне розпорядження Головного відділу «Союзу українок» у Львові (*Додаток 3.М*) [241, 2].

Наприклад, «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок» до програми такого свята включив вступне слово Костянтини Малицької, яка підкреслила її значення в історії українського визвольного руху, доповідь Ольги Коренець про Н.Кобринську як громадську діячку і «тонку субтельну художницю в малюванні дитячих ситуацій», а також декламацію вірша М.Мельника про Наталію Кобринську, виголошену Н.Юр-

чинською. Водночас і сама К.Малицька приурочила до цієї події вірш, текст якого зберігся в рукописному вигляді у фонді 327 ЦДІА України у Львові. У ньому «духовна дочка» Н.Кобринської в поетичній формі виклала її життєвий подвиг, суть якого відтворюють такі рядки:

*... Ти в поступ вірила всесвітній
Й валить казала дряхле все, старе,
Що цвілю тхло, і світ новітній
Задумала творить на тім, що мре...
І хоч збрала зразу жмінку,
Що зважилась піти на цей твій шлях,
Та все ж Ти воскресила жінку,
З вогнем у серці, з вірою в очах.
Це буде жінка-громадянка,
Що в хаті і в гурті збудує лад,
Як горда та давня спартанка
Борців зростить нам замість немовлят.
І не тремтітиме трусливо,
Як син на прю піде за рідний край –
А скаже: Йди в поход щасливо
І – згинь – або з побідою вертай!*

[242, 26-28].

10-річні роковини смерті Н.Кобринської вшанувала академією пам'яті філія «Союзу українок» у Перемишлі, на якій виступила з доповіддю та написала до цієї дати вірш Уляна Кравченко [243, 23]. Подібне свято на честь Н.Кобринської стало однією з перших культурно-освітніх акцій жіночої секції, заснованої в 1934 р. при філії товариства «Сільський господар» у Луцьку [244, 15].

19 червня 1933 р. аналогічну акцію влаштував Український жіночий союз у Празі – і для місцевого українського жіноцтва, і для студентів із Галичини та Підкарпаття, що навчалися у вищих навчальних закладах Чехословаччини. Свято відкрила голова УЖС З.Мірна й у вступному слові «вияснила основи й значіння жіночого руху, піонеркою якого була

Н. Кобринська». Прибула для участі в академії зі Львова О. Дучимінська прочитала «прекрасний докладний реферат» про життя і діяльність Н. Кобринської, а С. Русова охарактеризувала її творчу спадщину [245, 65].

Як бачимо, культ Наталії Кобринської виступав важливим підґрунтям для об'єднання жінок не лише Західної України, а й українського жіноцтва, що опинилося поза межами України.

Громадськість регіону вшановувала заслуги й інших провідниць жіночого емансипаційного поступу, діяльних до кінця досліджуваного нами періоду: у 1930-1931 рр. – 50-річчя письменницької праці та 80-річчя від дня народження Уляни Кравченко [246, 3]; у 1933 р. – 40-річний ювілей громадської праці організаторки українського шкільництва та жіноцтва Перемішля, «неструдженої робітниці» Ольги Ціпановської [247, 7; 248, 9].

У 1934 р. чернівецька «Жіноча громада» влаштувала прощальний вечір з нагоди від'їзду на постійне проживання до Румунії однієї з найактивніших діячок жіночого руху Буковини Сидонії Гнідий-Никорович.

У 1936 р. культурно-освітні організації Закарпаття влаштували свято на честь 50-річчя від дня народження Ірени Невицької [249, 2-3; 250, 1].

Таким чином, накопичений галицьким «Союзом українок» позитивний досвід діяльності в царині збагачення жінок знаннями та виховання високоідейного і високоморального національно-державницьки зорієнтованого жіноцтва став важливим підґрунтям для розширення змісту, вдосконалення форм і методів культурно-освітньої роботи жіночих товариств усієї Західної України.

Від перших проявів організованої емансипаційної діяльності західноукраїнського жіноцтва чільне місце у ній посідали питання освіти та формування національного світобачення жінки-українки. Вони знайшли відображення у творчій спадщині провідниць національного освітнього поступу, у статутах жіночих товариств, у програмах організованих ними віч і зборів, у публікаціях на сторінках періодичних видань, збірників праць, календарів.

Уже на етапі організаційного утвердження українського жіночого руху освіта розглядалася як методологічна проблема, вирішення якої мало сприяти підвищенню рівня знань жінки середньої верстви та допущення її на цій основі до самостійної фахової праці, частково – усуненню анальфабетизму серед представниць нижчих суспільних верств, спричиненого упущеннями родинного виховання, тогочасної шкільної системи та дискримінаційною освітньою політикою австро-угорської держави (Н. Кобринська, Уляна Кравченко, К. Малицька, С. Олеськів, О. Охримович у Галичині; О. Кобилянська, Є. Ярошинська на Буковині).

З початку ХХ ст. важливим принципом українського жіночого руху стала єдність освіти жінки з її національно-моральним вихованням як підґрунтям для збереження та примноження (попри утиски офіційної влади) «духу», традицій і звичаїв рідного народу. Вважаючи «народну свідомість» запорукою сили суспільства і визволення українців від чужоземного поневолення, репрезентантки жіночого руху (О. Бажанська-Озаркевич, Є. Бохенська, К. Малицька, О. Кисілевська, Д. Старосольська) актуалізували питання пробудження національної свідомості жінки шляхом прищеплення їй любові до рідної мови, української історії та літератури, фольклору і народного мистецтва.

У 1920-х – 1930-х рр., незважаючи на відсутність умов для повноцінної педагогічно-просвітницької діяльності, жінки Західної України продовжували працювати над утвердженням

РОЗДІЛ 4 УТВЕРДЖЕННЯ В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КУЛЬТУ ЖІНКИ-МАТЕРІ Й ДИТИНИ

організаційно-теоретичних основ і методики освіти дорослих, ліквідації неграмотності, виховання і самовиховання жінок, передусім наймасовішої української верстви – селянок, що знайшло відображення у працях І.Блажкевич, Л.Горбачевої, Н.Дорошенко, Х.Кононенко, О.Кисілевської, К.Малицької, М.Рудницької, О.Павлюх-Гузар, М.Струтинської та ін., у документах і матеріалах з'їздів та конгресів українок Буковини, Галичини і Закарпаття.

Превалюючими в жіночому русі міжвоєнної доби були питання національно-громадянського виховання жінки, підготовки її до участі у відстоюванні та утвердженні національного виховного ідеалу, відродженні незалежної української держави. Це зумовило виникнення і поширення нових форм національно-просвітницької діяльності, зокрема масових культурно-освітніх акцій як важливої основи формування почуттів гордості й самопошани, віри «бездержавного» українського народу у власні сили та забезпечення його єдності.

Найбільш широку програму роботи в цьому напрямі намітила наймасовіша жіноча організація Західної України – галицький «Союз українок». Побудована на чітких організаційних засадах (створені при Головному відділі спеціальні комісії-референтури, окремі референти при низових осередках, обіжники-розпорядження, вказівки-рекомендації), ця програма передбачала:

- різні форми самоосвіти жінки-інтелігентки, подолання неграмотності та поглиблення загальноосвітніх і фахових знань жінки-селянки шляхом організації курсів;
- підготовку кадрів для ведення цієї роботи в селах краю;
- запровадження і поширення масових «національно-освідомляючих» акцій (свята матері, селянки, жінки-громадянки);
- вшанування визначних персоналій національної історії та українського жіночого руху (Т.Шевченко, Леся Українка, С.Русова, О.Кобилянська, Н.Кобринська, Уляна Кравченко, І.Невицька та ін.).

«В наших очах українська мати – це «mater patriae», мати Батьківщина, якої обов'язки не кінчаються на порозі власного дому.»

Мілена Рудницька

4.1. Материнство і дитинство у феміністичному світогляді та в жіночій освітньо-виховній практиці

4.1.1. Еволюція поглядів на сутність материнства і головні завдання жінки-матері в досліджуваній період

Вихідною характеристикою для з'ясування ролі та місця жінки у загальносуспільних культурно-освітніх процесах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. виступає її становище в сім'ї. Це підтверджують тогочасні праці українських письменників і педагогів – громадських діячів (підрозділ 1.2). У їхніх художніх і науково-публіцистичних творах превалював культ народності, згідно з яким природною функцією жінки визнавалися родина й материнство, а буття нації значною мірою узалежнювалося від щасливого подружжя та вірності материнській мові, релігійним традиціям і звичаям свого народу.

Живучи в умовах обмеженої бездержавної економічної та політичної самоспроможності, полікультурного оточення, жінка-українка змушена була стверджуватися і в глибокопатріархальному дискримінаційному щодо всього українства суспільстві, і у власній родині. Ця обставина наклала свій відбиток на теорію та практику українського жіночого руху

досліджуваного періоду, зумовила розгляд родинного статусу жінки на кількох рівнях: традиційно-побутовому, виховно-освітньому та правовому.

Перший із умовно виокремлених рівнів акумулюється в художньому доробку когорти жінок-письменниць східно- та західноукраїнських земель, які стояли біля витоків ідеї емансипації жінки: Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Олени Пчілки, Н.Кобринської, А.Павлик, К.Попович-Боярської, М.Рошкевич, Є.Ярошинської та ін.

Відповідно до традицій українського фольклору, однією з провідних сюжетних ліній «жіночої» літературної творчості стало викриття родинних стосунків, побудованих на нерівних, як правило, насильних шлюбах, від яких терпіли насамперед жінки-дружини і діти. До цих тем зверталися практично всі письменниці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Так, С.Окуневська і Катерина Довбенчук (К.Павлик) у 1887 р. підготували узагальнюючі матеріали під назвою «Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних» та «Дівка й княгиня, народні обичаї з Косівщини», де ця проблема розглядається через призму народних традицій і усталених віками консервативних поглядів на статус дівчини-нареченої, жінки-дружини й матері [1; 2].

Михайлина Рошкевич у народному оповіданні «Таку вже Бог долю судив» (1887) показала результати насильного заміжжя молодій бойківчанки: від побоїв чоловіка-нелюба вона захворіла і в молодому віці померла, залишивши без материнського догляду дитину («дитина... збудилася... плаче до мами, рвеса до мами») [3, 37].

Близькою до попередньої є тематична група творів, у яких розкривається драма родин, де панує подружня зрада. В оповіданні «Жіноче щастя» (1884) Євгенія Ярошинська змалювала горду інтелігентну жінку, чоловік якої «звернув свою любов до другої». «Правдивим щастям» для неї залишилася любов до сина. Відчуваючи його ніжність до себе, мати дійшла висновку: «нема їй чого нарікати, коли має в своїй дитині таку

велику потіху, коли в товаристві з нею таке несказане щастя» [4; 139, 142].

Страждання жінки-селянки, яку від самогубства через невірність чоловіка рятує жаль за дітьми, змалювала в оповіданні «Циган» Олена Кисілевська (1912) [5, 2-3].

Іншою проблемою, що зумовлювала невідрадні становища жінки-матері й дитини, була убогість родин і спричинені нею аморальність, переважно пияцтво чи злодійство. Її трагізм розкриває, наприклад, оповідання Ольги Коренець «Нещасний випадок», уміщене в «Літературно-науковому віснику» за 1904 р. Герой цього твору дев'ятирічний каліка Семенко, ставши свідком брутального ставлення п'яного батька до матері, котру син безмежно любив і захисником якої мріяв вирости, зі страху викинувся з вікна двоповерхового будинку. Прочитавши через два дні повідомлення про нещасний випадок «при вулиці Н-ій» у місцевому часописі, мати тремтливими вустами повторила: «Нещасний випадок... нещасний випадок..., а перед очима станули їй відчинені від Семенкової кімнати двері і сцена того вечора, і серце в ній завмерло, мов би заглянула в пропасть» [6, 196].

В оповіданні «Красти!» (1912) Олена Цегельська показала драматичні наслідки аморальності матері-злидарки: дев'ятирічна «праведна» дочка зненавиділа її за злодійство [7, 6].

Тему материнської любові (чи нелюбові) порушують також «пробудниці» українського жіноцтва Буковини А.Левицька – в нарисі «Любов матерня» (Чернівці, 1889) та М.Слободівна (М.Крушельницька) – в оповіданнях «Мати» [8] і «Поезія молодих її літ» [9].

Під впливом творчості Тараса Шевченка жінки-письменниці не оминули увагою питання трагічної долі матері-покритки, вдови й дитини-сироти.

У 1906 р. Марія Колцуняк присвятила І. Франкові оповідання з гуцульського життя «Сама винна». Сюжет цього твору нескладний і характерний для тогочасної дійсності. Герой оповідання Петро оженився на багатій, хоч любив

убогу Калину, залишивши її з двома дітьми в маленькій бідній хатині без засобів до існування. Авторка розкрила ставлення сільської громади до жінки, яка народила дітей без батька, через нужду померла сама і прирекла на страждання маленьких сиріт. «Йойкаючи» над їхньою долею, жінки-селянки приповідали: «Ніхто, лиш вона винна, що діти будуть бідувати, бо вона мама!» [10, 35].

Трагічна доля хлопчика-сироти – тема оповідання С.Окуневської «Пісок! Пісок!» (1887). Цей «образок», узятий із життя галицького міста, відтворює байдужість заможних родин до безрідної дитини, чия життєва дорога закінчилася під порогом чужої оселі [11, 209-216].

Актуальною в західноукраїнському суспільстві австро-угорського періоду залишалася проблема дівчини-наймички, збездеченої паном, та її дитини. Вона, для прикладу, розкрита в поемі К.Попович-Боярської «Звичайна історія» (1887) [12, 112-119], яку дослідники минулого (І.Франко) й сучасності (П.Баб'як) називають найбільшим досягненням таланту сучасниці й соратниці Н.Кобринської [13; 10, 13].

Значна частина вищеаналізованих творів була вміщена у жіночому альманасі «Перший вінок» Наталії Кобринської та Олени Пчілки, що свідчило про важливість порушених у них проблем для початкового етапу українського жіночого руху.

Дослідники літературної творчості більшості з названих авторів, підкреслюючи її співзвучність із художнім доробком таких корифеїв української літератури, як Марко Вовчок, Г.Квітка-Основ'яненко, І.Котляревський, О.Маковей, Ю.Федькович і водночас зауважуючи традиціоналізм проблематики, наголошували на гарячому патріотизмі жінок-письменниць, бажанні «добра і поступу свого народу» в цілому та жінки зокрема [14, 212].

У контексті викладеного правомірним є твердження Марії Бачинської-Донцової про те, що українські письменниці кінця ХІХ – початку ХХ ст. писали про «жіноче», з якого по-

слідовно «вислонюється спершу просто людське, загальне, а як завершення – національне» [15, 3].

Але вже на першій хвилі організаційного становлення українського жіночого руху з'являються твори, у яких підривавася традиційний культ сімейного життя. Жіноча емансипація, поставивши на перший план питання індивідуального вибору жінки, «підважила» погляд на її родинне становище. Ця особливість притаманна творчому доробку О.Кобилянської, героїні якої не бояться вийти за вузькі межі замкнутого приватного життя, своїм загальним розвитком, сильними характеристиками переважають чоловіків («Людина», «Царівна»). При цьому основою їхньої сили виступає освіченість і самостійна продуктивна праця. Проте навіть за найвищого ступеня «рівноправ'я», стверджувала О.Кобилянська, жінки таки не «відхиляться» від свого природнього обов'язку – материнства. Таким є висновок письменниці, сформульований у дискусії над питаннями жіночої емансипації, організованої в 1931 р. редакцією чернівецького часопису «Самостійна думка української матері» [16, 6].

Закономірно, що порушені проблеми, виведена галерея жінок, у долі яких віддзеркалювалася недоля більшості з їхніх посестер, або таких, що не мирилися з нею, спонукали не лише до співчуття чи осуду, а й породжували прагнення змінити віками усталений погляд на жінку як на тиху, непомітну робітницю, що «не раз всю родину тримала на своїх плечах, але цього... ніхто не признавав» [17, 79-81].

Так, в останній чверті ХІХ ст. Н.Кобринська, базуючись на статистичних даних як «невмолимому зеркалі дійсності», показала реальне соціально-економічне становище жінки в європейських державах загалом і в Галичині зокрема (переважаюча їх кількість порівняно з чоловіками, малий процент «супружеств», обмежений «заробок») і його наслідки: у середовищі заможних жінок – «гнилизна» і моральний розклад, серед «зарібного» жіноцтва – проституція, злочинність. «Гірким і мозольним» авторка назвала життя заміжньої жінки навіть

середньої верстви. За її словами, вона «цілими роками марнує всі свої сили і сушить мозок над тим, щоби вижити з зарібку мужа, що однак не забезпечує її від неunikненої нужди, коли муж умре». Найбільшим лихом для неї є бачити, як під тягарем боротьби за існування «упадають» її діти. Як присуд сучасному їй суспільству сприймаються узагальнення Н.Кобринської:

– суспільність, така запобіглива «о своє добро», «з мало-важеньям» ставиться до кореня своєї екзистенції, тобто до родини та «стоячої на її сторожі жінки»;

– мало звертає уваги на економічне становище жінки, яка через те «так сильно терпить, тратить здоров'я і марнує жите...»;

– називає родину підставою суспільства, без якої воно б розпалось, але про все на світі дбає більше, ніж «о ту саму родину» [18, 415-416].

«Страшні, плюгаві обставини хатні» [19, 7], змальовані О.Кобиланською, Н.Кобринською, О.Коренець, Є.Ярошинською, виявилися основою для більш ґрунтовного аналізу питань родинного статусу жінки, підвищення її відповідальності за фізичний і моральний розвиток молодого покоління та пробудження його національної свідомості. Саме вони становлять сутність другого умовно виокремленого рівня розгляду проблеми, винесеної в заголовок цього розділу монографії.

Під впливом зарубіжної педагогічної думки, яка в другій половині XIX ст. висунула дитину на перше місце, зробила її «предметом науки» [20, 13], нові погляди на материнство та дитинство знайшли відображення і в початкових організаційно-практичних спробах жінок регіону. На «вищу вагу» жінки-матері в родині вказувала, наприклад, С.Данилевич, виступаючи на вже згадуваному жіночому вічі у Львові 1904 р. Доповідач наполягала на потребі самоосвіти й ширення «грожанської» свідомості матері як підґрунтя для виховання нових, не лише «тілом, але і духом сильних, національно свідомих патріотично одушевлених поколінь» [21, 1].

Місію жінки-матері в цей час аналогічно трактували і члени буковинських жіночих організацій. Зокрема на перших загальних зборах гуртка «Жіночої громади» у Вашківцях над Черемошем (1906 р.) підкреслювалося: зацікавлення жінок-матерів просвітними та громадськими справами є основою того, що їхні діти з «одушевленням» будуть ставитися до «громадської ідеї», стануть «видатними робітниками для добра загалу» [22, 3].

Стимулом до формування «благородних» поглядів на жінку-матір, її родинне та соціальне призначення виявилися події Першої світової війни і післявоєнного громадянського протистояння, коли жінка «дала безприкладні докази героїзму та самопосвяти у підтриманні й збереженні родинного огнища». Як підкреслювала Х. Кононенко, якби «не глибоко вкорінена природою вщеплена жіноча мораль і почуття материнського обов'язку, родина по війні могла б цілком розпастися й загубити свої найтривкіші основи. Саме життя примусило до того, щоб жінка мала належне місце і в родині і громаді» [17, 80].

Яскравим виявом цих змін виступають художні та публіцистичні праці жінок цього періоду. Життя українських виселенців із прифронтової зони в австрійських таборах, повне сліз і горя, насамперед матерів, на очах у яких від голоду, холоду і хвороб гинули щодня діти, змалювала в поемі «Мати-страдниця» Марійка Підгірянка (1919) – безпосередній очевидець цих страждань. За її спостереженням, лише в таборі у Гмінді померло 15000 українських дітей. «Могили на табірнім... цвинтарі, – писала поетеса, тоді вчителька табірної народної школи, – множилися, як гриби по дощі» [23, 6].

Зазначимо, що подібна ситуація була і в інших таборах. Так, у 62 бараках Вольфсберга (найстаріший концентраційний табір українських виселенців у Австрії в роки Першої світової війни) на початку грудня 1914 р. перебували 6,5 тис. осіб, серед них 700 дітей. Взимку 1914/1915 рр. померло 400 виселенців, більшість із яких становили діти [24; 117].

Основою розповіді-пісні Марійки Підгірянки стала правдива історія однієї з тисяч матерів. Похоронивши дітей на чужині, вона не може і не хоче повертатися на рідну землю:

...немов скаменіла

без слова, без руху. Від ранку до ночі

Між ряди могилок видивляла очі...

Горе матері посилюється не лише тим, що вона не зможе відповісти рідним і знайомим на запитання: «Де діти з дороги?», а й через те, що

... поспитає...

І наша убога ненька Україна,

Кулями порита, в огні обгоріла —

Спитає з докором: Де ти діти діла,

І твої і мої? Де ті діти, мати?..

[23, 6-7].

Трагізм окремо взятої, змальованої Марійкою Підгірянкою матері, трансформувався в західноукраїнському суспільстві в горе усіх матерів, що втратили своїх дітей у 1914-у — на початку 1920-х рр. Не випадково поема «Мати-страдниця» у міжвоєнний період була невід'ємною частиною програм свят матері та інших культурно-освітніх заходів, які проводилися з ініціативи українських жіночих громадських організацій.

Вимога забезпечити жінці належне виконання її найважливішої функції — матері та охорону материнства — одне з найважливіших «жіночих» домагань до уряду ЗУНР. Зафіксоване в уже аналізованій статті М.Лозинської «Жінка в Українській Народній Республіці», воно стосувалося захисту материнських прав і заміжньої жінки, і «позаподружнього» материнства, яке раніше знаходило в законодавстві «холодну байдужність», а перед «громадянством» вкривалося ганьбою. За твердженням авторки публікації, держава мусить охороняти материнство як таке, незалежно від подружньої чи позаподружньої форм [25, 3].

Актуальними для етапу утвердження в українському жіночому русі національної ідеї як основи його ідеології виявили-

ся науково-популярні та публіцистичні статті членів жіночих товариств Галичини, Буковини і Закарпаття 1920-х — 1930-х рр. Продовжуючи тему трагедії жінки-матері, О.Коренець у статті «Про виховання» (вміщена у шести номерах львівського часопису «Наша мета» за 1919 р.) вказала на брак лише одного, нехай навіть «чудесного», материнського інстинкту в справі виховання дитини. Обмежуючися тільки ним, жінки-матері множили «ряди дитячих могил, розкинутих скрізь по цвинтарях» [26; 11, 5]. За її спостереженням, в українському суспільстві підготовка жінок до материнських обов'язків взагалі не здійснюється. Молоді дівчата виростають у повній «несвідомості» своїх майбутніх завдань. Материнські обов'язки «пізнають тільки тоді, коли вони вже зачнуться». А від цього, стверджувала педагог, залежить нове людське життя.

На цій основі О. Коренець дійшла висновку про потребу спеціальної систематичної підготовки дівчини-жінки до материнства та виховання й охорони здоров'я дитини вдома і в стінах школи. Запропонована програма цієї підготовки передбачала озброєння майбутніх матерів гігієнічними («гігієна взагалі, ... гігієна раціонального харчування») та педагогічними знаннями «з помічними предметами» — психологією і логікою, а також подолання шкідливих звичок і звичаїв, практики залякування дитини різними «страховищами, щоби вимусити послух» тощо [26; 12, 4-5].

Великого значення О.Коренець надавала «практичному вишколу» майбутніх матерів шляхом безпосереднього ознайомлення з умовами свого «будучого життя ... в кухнях, діточих захистах і ін.» [26; 13, 4].

Неодмінною умовою ефективного виховання дітей матір'ю народна вчителька вважала належний домашній устрій, лад родинного життя. За її словами, в українських сім'ях середнього достатку дитина вже з перших проблесків свідомості бачить, що матері «є на те, аби приладжували поживу, порядкували хату, та взагалі дбали про фізичну вигоду членів родини», а обов'язком батька є «приносити гроші». Поволі, але

«певно» дитина усвідомлює матеріальну неволю матері, залежність від батька. Як правило, в таких сім'ях дитину надмірно люблять і пестять, що позбавляє її імунітету від майбутніх життєвих незгод.

Ще більшу кривду завдає дитині родинний устрій нижчої суспільної верстви, де панують «жорстокість боротьби за існування..., сірі форми буденного життя, незгладжені бодай зверхньою культурною формою...». «Змагання» батька й матері в таких сім'ях спрямовуються на придбання засобів до існування, що значною мірою затіняє «круг поглядів дитини» [26; 12, 5].

Усвідомлюючи, що в умовах повоєнного лихоліття запропонованою програмою зможе скористатися лише незначне коло жінок, О.Коренець підтримувала альтернативу родинному вихованню — цілеспрямований вплив на дітей т. зв. «збірного» виховання у дошкільних закладах типу італійських дитячих «домівок» М.Монтессорі під «доброю, совісною», а передусім умілою фаховою опікою виховательки [26; 13, 5].

Популяризуючи ідею суспільного виховання, Ольга Коренець (подібно до Н.Кобринської та К.Малицької) виходила як із загальнопедагогічної потреби, так і з важливої феміністичної засади — можливості полегшити працю жінки-матері, а не усунути її з життя дитини. Вивільнений час вона, за її словами, «зуміє краще використати для педагогічних цілей», у результаті чого стане для своїх дітей «ширим ... і розумним дорадником, ... добрим і досвідченим провідником в усіх життєвих справах» [26; 15, 3]. Крім того, жінка-мати зможе працювати і служити не лише «своїм найближчим», а й «своїй суспільності» — і не стане через те гіршою матір'ю [26; 13, 5].

Таким чином, постулат освіти матері виступив на перший план і як основа збереження життя та належного виховання дитини, і як підґрунтя для соціально-культурної рівноправності жінки. «Мати має бути освіченою!» — наголошувала Іванна Блажеквич, — щоб у такій важливій справі, як виховання нового покоління, не блукала навпомацки, а йшла «певною дорогою» [27, 7].

Жінка-мати недержавного народу, підкреслювала М.Савчук, мусить звернути особливу увагу на свою освіту, бо це «вона посилає дитину до чужої школи, де про ніщо рідне немає й згадки». Навчити шанувати дитину «своє рідне» вона зможе лише тоді, коли сама про нього буде знати [28, 63].

Отож у новий етап свого розвитку жіночий рух входив із широкою програмою діяльності у сфері «педагогізації» жінки-матері, озброєння знаннями, необхідними для збереження життя дитини, її духовно-морального та інтелектуального зростання і водночас — уможливлення матері виходу за межі «домашнього вогнища», тобто її соціалізації.

У 1920-х — 1930-х рр. активні учасниці жіночого руху ініціювали питання, які виходили за межі інтересів жінки і дитини регіону, набували яскраво-окресленого загальнолюдського звучання та соціально-політичного забарвлення.

Матері з дітьми творять майже половину кожної нації, а материнство є найголовнішою функцією жінки, писала в науковій розвідці «Жіночий рух» (1926) Валентина Завадська. Правильне виконання цієї функції, за її переконанням, є «найважливішою справою, бо в ній полягає будучина кожної нації» [29; 108, 2]. Авторка, педагог українських жіночих шкіл і громадська «жіноча» діячка у Львові (згодом — у Варшаві), однією з перших на західноукраїнському ґрунті заактуалізувала питання про необхідність постійного матеріального забезпечення матері й дитини державою («щоби жінка самостійна працювниця діставала додатки на дітей та на мужа, коли він інвалід», при цьому такі «додатки повинні наближатися до дійсної вартості утримання дітей») [29; 108, 2].

Важливим соціально-педагогічним положенням праці В.Завадської є «справа незаможної матері та нешлюбної дитини». Вона наголошувала на потребі «легалізації» цієї категорії дітей шляхом призначення офіційних опікунів, які в тогочасних західноєвропейських державах (Австрії, Німеччині, Швейцарії) заступали їм батька, турбувалися про працевлаштування матері або «видачу грошових допомог під час безро-

біття...» [29; 108, 3]. Особливої уваги, зазначала В.Завадська, вимагає освіта і виховання «нешлюбних» дітей, відсутність яких стає причиною занедбання, аморальності, злочинності.

Поділяючи вимоги жіночих організацій держав Західної Європи, авторка розвідки інформувала про них західноукраїнську громадськість, висловила низку думок, важливих і для соціальної політики незалежної української держави початку ХХІ ст.:

«1) Держава обов'язана дбати про свободний фізичний та моральний розвиток дитини;

2) Дитина повинна якомога довше перебувати при матері. Обов'язком держави є опікуватися матеріальним станом матері, щоби могла утримувати дитину, а тим більше, не позбавляти її посади або праці...

4) Кожна держава зацікавлена в піднесенні загального рівня своїх горожан, тому повинна подбати про створення з матерей та дітей корисних членів суспільності, давши дитині освіту, а матері кавалок хліба...» [29; 108, 3].

Важливою дефініцією феміністичного світобачення вважала материнство Марія Струтинська. У статтях «Материнство у феміністичному світогляді» [30] та «Материнство» [31] вона підкреслювала, що його зовнішніми проявами в міжнародному жіночому русі стало змагання за охорону дітей, піднесення публічної моралі, боротьба з алкоголізмом і антигігієнічними умовами праці жінки на виробництві. На підставі аналізу резолюцій конгресу Міжнародного жіночого союзу в Парижі 1927 р. вона розкрила «позитивне становище фемінізму до родини» та «ваги» материнства [30, 26]. Тим самим показала неспроможність тверджень противників жіночого поступу про те, що рух за емансипацію жінки є загрозою родинному устроєві. На підтвердження цього авторка навела такі резолюції конгресу:

«1. Життя матери і дитини є так тісно із собою зв'язані, що повинні бути спільно охоронювані.

2. Слід зробити все, щоб піддержати, або як треба розбудити материнську любов, почуття відповідальності у відно-

шенні дитини без батька. Тому слід допомогти матері в її завданнях плекати, доглядати і виховувати дитину» [30, 26].

В аналізованій статті порушується і така безпосередньо пов'язана з материнством проблема міжнародного жіночого руху, як боротьба з проституцією [30, 27].

Аналогічно опрацьовувала тему материнства Софія Парфанович, підкреслюючи, що з погляду «природного закону» і позашлюбне материнство є святим [32, 121].

Як бачимо, в 1920-х рр. у теорію українського жіночого руху активно проникають і стають засадничими положення концепції міжнародного фемінізму в галузі охорони материнства й дитинства. Водночас в українських емансипаційних змаганнях ці питання (як і проблеми шкільництва та позашкільної освіти) набувають яскраво вираженого національно-громадянського забарвлення, оскільки державна опіка матері й дитини на всіх західноукраїнських землях була обмеженою. Провідною в концепції українського жіночого руху стосовно матері стає ідея піднесення не лише її людської, а й національної гідності та відповідальності за «оздоровлення» родини і всієї нації.

У жіночому русі західноукраїнських земель поступово утверджується думка про те, що від рівня освіти і моральної «вартости» жінки в сім'ї залежить виховання покоління, готового відродити незалежну Україну. Тим-то, підкреслювала О.Бійовська, роль жінки в родині «в'яжеться з ролю Жінки в Нації» [33, 16 зв].

На розширення змісту поняття «материнство» в міжвоєнний період вказувала М.Бачинська-Донцова. За її переконанням, жінка-мати повинна займатися передусім своїми дітьми, забезпечуючи їм щоденні потреби. Водночас вона має усвідомити, що кожна дитина — це майбутній громадянин, якому мати повинна допомогти знайти «правдивий шлях життя...». А оскільки життя — це «спільнота людей», то мати мусить перейнятися відповідальністю й журбою і за життя власної дитини, і за суспільне життя — її ество має наповнитися

непоборним бажанням «жити на хосен і на добро других людей». Цю якість жінки-матері М.Бачинська-Донцова називала «душевним материнством». На її думку, воно виступає основою утвердження жінки-матері як суспільної «істоти», а не «фізичної» матері та «суспільного трутня», створеного «віковичною культурою мужчини» [34, 88].

Нові підходи до визначення місця і ролі жінки-матері в родині та суспільстві характерні для редакції чернівецького жіночого журналу «Самостійна думка української матері», редагованого буковинською письменницею і жіночою діячкою С.Гнідий-Никорович. «Великим» завданням українського жіночого руху сучасної йому доби часопис визначив: перетопити психіку раба на психіку «національно ідейної української матері», сформувати віру в себе, у свій народ, у здійснення народної ідеї. Жінка-мати повинна впоювати у дітей любов, віру, велику відвагу, необхідні їм для творення «свого», для боротьби за «правду свого народу», за відстоювання своєї національної гідності (*Додаток 4.А*) [35, 3-4].

Аналізуючи сучасні їй погляди на емансипацію жінки, Леся Буковинка в цьому ж часописі наголошувала, що святими, природою і Богом даними жінці-матері завданнями, є родина, рідна хата та свій народ. Саме для них вона має «виховати нове, сильне, ідейне покоління..., виховати своїх синів і дочок на патріотів з сильними характерами» [36, 3].

Подібними є міркування Хариті Кононенко, висловлені у статті «Роля жінки в житті родинному й громадському» (1936). За твердженням авторки, жінка-мати 1930-х рр. «не хоче бути рабинею родини, вона хоче бути її керманічем у рівній мірі зі своїм чоловіком» [17, 80]. Її обов'язком є «не тільки дати людству здорове тілом і духом нове покоління», а й виховати його «до боротьби з тими тяжкими обставинами, серед яких проходить життя нашої молоді». Це завдання під силу лише розумній і сильній матері, жінці-громадянці, не забитій і запамороченій «дрібними життєвими обов'язками...». Водночас Х. Кононенко спонукала шанувати жінку, яка

має нахил до родинного життя, працює у «власній хаті і при власнім господарстві» [17, 81].

Трактуючи фемінізм як засіб, а не мету емансипації, теоретики та організатори українського жіночого руху міжвоєнного періоду виходили з того, що серед справ, однаково важливих для жінок і чоловіків, на першому місці стоять фізичне і духовне здоров'я родини та національне виховання дитини [37, 2]. Цю думку популяризували й утверджували і «чоловічі» публікації. Зокрема в «Народному ілюстрованому календарі «Просвіти» на 1939 р. підкреслювалося, що грамотність і національна свідомість «конечна» матері передовсім для її виховної праці. «Свідома національно мати – це все!» – наголошував часопис [38, 143].

Під кутом інтересів родини і нації аналізувала родинні та суспільні обов'язки матері-українки письменниця і прихильник жіночої емансипації Ірина Вільде (Д.Макогон-Полотнюк). У доповіді, виголошеній на Українському жіночому конгресі 1934 р. у Станиславові, вона порушила важливе і для сьогодення питання особистої та родинної моралі жінки як підстави суспільної моралі. На її думку, дружина, мати, суджена спроможні моральним перевихованням своїх найближчих вберегти свою родину від згубних наслідків аморальності. В основу такого перевиховання дівчини-дочки мусить лягти як почуття жіночої гідності, так і національної честі. Щодо хлопців-синів, то мати, стверджувала І.Вільде, мусить передусім відродити в них почуття «цінності» життя, втрачене через важкі політичні обставини й «непевність завтра», та піднести їхню роль і значення «в змаганні нації до визволення» [39; 15-16, 6].

Порівнюючи приватне життя, тобто особисту й родинну мораль чоловіка і жінки, авторка дійшла висновку про панування в сучасному їй суспільстві «дволичної публічної opinio»: від жінки при працевлаштуванні, крім фахової кваліфікації, вимагали ще й «свідоцтва моральності». Проте нікому навіть не спадало на думку перевіряти приватну моральність урядов-

ця-чоловіка: від нього лише вимагалось, аби «в уряді був... чесним...» [39; 18, 7].

За переконанням І.Вільде, людина, яка в приватному житті не дотримується слова, не «почувається до обов'язку додержати взятих на себе зобов'язань», тобто людина неморальна в особистому житті, не може «спромогтися на велику мораль в суспільнім житті...» Обстоюючи однаково сувору для жінки й чоловіка мораль у родинному житті, вона виходила з потреби зробити її основою національної моралі, підґрунтям для реалізації гасла: «Через оздоровлення родини до оздоровлення нації» [39; 18, 7].

Своєрідним узагальненням викладених засадничих положень і водночас джерелом нових думок у царині визначення місця та ролі жінки-матері в родині й суспільстві, важливих і для початку ХХІ ст., є праці та публічні виступи Мілени Рудницької.

Головний ідеолог і провідник жіночого руху Західної України 1920-х – 1930-х рр., вона вже на початковому етапі своєї діяльності зробила спробу з'ясувати сутність найважчої дилеми, яка тяжіла над тими її сучасницями, котрі прагнули вийти «поза тісний обсяг домашніх порогів». По-перше, як «помирити... обов'язки матери й хазяйки ... з обов'язками публичними, ... та з своїми особистими аспіраціями до знання, до повного розвою своїх духовних сил, талантів, до повної самостійності...?» По-друге, яким чином «увести в практику признані» жінці права та «погодити» виборену рівноправність із її «природним званням?» По-третє, як узгодити між собою «непоборимі, здавало б ся, противенства» між правом кожної жінки «на себе саму, на повне індивідуальне життя вільної людини» з правом «наших чоловіків і дітей до нас?» І накінець, як розв'язати «трагічний конфлікт» між материнством і поклонанням жінки-творчої особистості [40, 80-81].

Вслід за своїми сучасницями – організаторами національно-свідомого українського жіноцтва (С.Русовою, К.Малицькою, О.Кисілевською, М.Струтинською) – вона відкидала звинувачення на адресу жіночого руху про те, що він нібито є

причиною руйнування родинного життя. Педагог і громадська діячка підкреслювала: «На родину глядімо як на суспільну і біологічну клітину народнього організму, як на місце, де кується душа і майбутність Нації». З огляду на це важливим завданням жіночого руху вона визначила піднесення пошани до жінки-матері – творця духовного життя родини і першої «виховниці» нації [41, 24].

Родині й матері М.Рудницька відводила провідну роль у здійсненні найболючішої «з усіх болючих справ нашої національної дійсности» – виховання українських дітей, оскільки, за її спостереженням, у 1920-х – 1930-х рр. не було жодної школи, в якій українське громадянство мало би змогу «зовсім свobodно і без інтеренції посторонніх чинників передати наростаючому поколінню свої ідеали, своє розуміння світа та формувати його душу згідно з вимогами національного інтересу» [42, 1].

Цю велику виховну місію українська мати, за твердженням М.Рудницької, може виконати за двох умов: коли вона сама буде «живою» громадянкою, а родинний дім, якого вона є душею, – «клітиною національного організму», і коли матиме належну теоретичну та практичну підготовку до цієї роботи. Запорукою реалізації першої умови у публікаціях М.Рудницької виступає продуктивна діяльність українських жіночих організацій. Що ж до фахової допомоги жінці-матері, то в умовах відсутності державної системи української освіти вона покладала основні надії на Українське педагогічне товариство «Рідна школа».

Отже, родина у творчій спадщині М.Рудницької виступає тим осередком, де закладаються основи національної самосвідомості дитини зусиллями національно-свідомої освіченої матері.

Водночас М.Рудницька не вичерпувала фізичних і духовних сил жінки лише фізіологічними та педагогічними функціями матері, закладеними самою природою, називала безглуздим намагання «запхнути» жінку назад до «домашнього огнища», обмежити її роль тільки домашніми і родинними

обов'язками [41, 25]. Особливо гостро звучить ця думка у промові, виголошеній на відкритті Українського жіночого конгресу 1934 р. У ній М.Рудницька сформулювала важливу і для сьогоdnішньої дійсності думку про «вище післанництво» матері-українки. «В наших очах українська мати, – зазначала діячка, – це «mater patriae», мати Батьківщина, мати свого народу, якої обов'язки не кінчаються на порозі власного дому. Бо як не можна провести кордонів між інтересами родини і народу, так і не можна відмежувати від себе материнських і громадських обов'язків жінки» [41, 25].

Проаналізоване вкотре підтверджує: у 1930-х рр. на перше місце в жіночому русі виступає дефініція духовного материнства, що трактувалася як відповідальність за життя, виховання і долю молодого покоління, а надалі – всієї нації.

Сутність материнства і рівночасно зміст жіночої політичної програми, як їх розуміла М.Рудницька, розкриває її заклик-пропозиція до учасників конгресу: «Будьмо громадянками в чотирьох стінах нашої хати, будьмо матерями в суспільному житті...». Громадянська позиція жінки стосовно своїх найближчих, особливо дітей, за переконанням М. Рудницької, полягає в тому, щоб «вкоренити в дитину..., впоїти в ціле наше родинне оточення найглибше переконання, що добро одиниці мусить бути підпорядковане щастю загалу і що доля одиниці зв'язана нерозривно з долею нації». Поки страждає батьківщина, стверджувала промовець, немає «для нас, ні для наших найближчих вигідного життя, нема особистої кар'єри, нема власного щастя...» [41, 26].

Співзвучними з педагогічними засадами творчості Костянтини Малицької, оприлюдненими на початку ХХ ст., є слова Мілени Рудницької, звернені до української жінки-матері 1930-х рр., які й сьогодні на часі: «не дозволимо, щоби в душі наших дітей вкралася зневіра, не допустимо, щоби вони могли зійти на шлях апостазії від Національного Ідеалу» [41, 27].

Вивчення творчої спадщини М.Рудницької уможливило висновок про те, що не лише керований нею впродовж 10

років Союз українок, а й очолена 1938 р. перша українська політична жіноча організація – «Дружина княгині Ольги», вважала родину «основною біологічною і суспільною клітиною народного організму», від фізичного та морального здоров'я якої залежить «тугість всієї Нації ... і мораль суспільности» [40, 317]. В «ідеологічно-організаційному» рефераті «Дружина княгині Ольги» М.Рудницька виклала вісім тез, вісім основних положень, на яких базувалася діяльність цього політичного жіночого об'єднання. «Становище» ДКО до родини та до ролі, яку в ній відіграє жінка, розкриває четверта теза. Домагання, «щоби становище жінки в родині відповідало висоті її завдання та вартості її праці», М.Рудницька мотивувала передусім тим, що жінка найкраще усвідомлює значення родини для себе, для своїх дітей і для суспільства. За її переконанням, українська жінка «мусить улаштувати власне життя в родині, вставити його в круг суспільности й розвивати в ньому діяльність в користь народу...». Саме тому культ матері «мусимо обходити як велике національне свято».

П'ята теза ідеологічної концепції ДКО, присвячена справам духовної культури і виховання молодого покоління, конкретизувала виховні завдання загалом і жінки-матері зокрема:

– вона мусить зберігати і плекати «культ-пошану родинних чи національних споминів», тобто традицій.

– берегти «культ народніх героїв, народніх свят, звичаїв, обрядів».

– дбати про збереження народної ноші, народного мистецтва, народної творчості.

– «стерегти чистоти мови й пошанування її в родиннім, товариськім і публичнім житті» [40, 317-318].

Актуальні соціально-педагогічні міркування М.Рудницька оприлюднила у зверненні до жінок, згуртованих у «Союзі українок», з нагоди Нового (1938) року [43] й у «Великодніх листах» до чеських і німецьких матерів, «землячок в краю» та на чужині, опублікованих після розв'язання гітлерівською Німеччиною «походу» проти слов'янських народів [44]. «Коли

ми, як матері, – підкреслювала очільниця жіночого руху, – збережемо українську родину здоровою тілом і душею; коли..., як господині, забезпечимо нашим найближчим лад і добробут; ... коли..., як громадянки, дамо народові ті прикмети, ті моральні цінності, що їх наші матері і матері наших матерей ... давали своїм родинам», – тоді український народ зможе «перетривати щасливо теперішні важкі часи...». За її переконанням, не лише родина, а й «ціла суспільність, цілий Нарід потребує материнського тепла і серця, потребує запопадливих рук і дбайливого ока господині, потребує нашого прив'язання до ... релігійних обрядів і народних звичаїв, нашої впертості і завзяття в боротьбі з перешкодами, нашої готовності до жертв, твердості в терпінню, бажання єдності і згоди, нашої гарячої любови всього рідного» [43, 3].

Превалюючими в західноукраїнському суспільстві 1930-х рр. виявилися думки про те, що «добра громадянка – це добра жінка-мати», а не навпаки. Користь для родинного життя праці жінки-матері в громадських жіночих організаціях газета «Українка» як періодичний орган «Союзу українок» у 1938 р. визначила таким чином:

– тут вона довідається, як їй поступати від хвилини, коли «почне носити під серцем свою першу дитину, аж до того часу, як вона випустить своїх дітей у світ»;

– отримає інформацію про те, як самій не втратити «здоровля й сили на весь вік»;

– навчиться дивитися на світ «правдивими очима», вийти за межі родинних незгод і клопотів;

– зможе усвідомити важливість загальнонародних справ, зацікавитися ними, сформуванню відповідальності за їх реалізацію [45, 3].

Погляди визначних представниць жіночого руху Західної України на роль матері в житті родини, нації та суспільства загалом увібрали резолюції Українського жіночого конгресу 1934 р. у Станиславові, виділені в окремий підрозділ – «Становище до моралі, родини і материнства». Підтвердивши один

із головних постулатів жіночого руху – «рівну відповідальність жінки й чоловіки за скількість і якість нового покоління, за здоров'я, силу й виховання потомства» – УЖК виступив проти розуміння «материнської» ролі жінки, як єдиного її покликання в суспільстві та «одиноким мірилом її вартості, як людини» [46, 16]. (*Додаток 1.П*).

Великі завдання перед жінкою-матір'ю того ж року задекларував конгрес жінок Закарпаття, свідченням чого є матеріали, вміщені в *Додатку 1.Н* [47].

Найяскравішим підтвердженням життєздатності викладених теоретичних міркувань та їх актуальності для українського суспільства в останньому десятилітті досліджуваного періоду можна вважати ініційоване жінками Східної Галичини і впроваджене в практику громадської культурно-освітньої діяльності всієї Західної України Свято матері.

4.1.2. Виховно-освітній потенціал Свята матері

Ідея відзначення Свята матері, започаткована американкою Анною Джарвіс (Jarvis) у Філадельфії в 1910 р., була породжена прагненням «піднести матерям прилюдну подяку та пошану в спеціально призначенім дні», яким стала друга неділя травня [48, 2]. За розпорядженням президента В.Вільсона, з 1914 р. цей день набув у США статусу загальнодержавних урочистостей. Поступово думка про святкування Дня матері поширюється в державах американського континенту та в країнах Центральної і Західної Європи, чому сприяло заснування міжнародного товариства з його популяризації.

Першими українцями, які в 1928 р. прилюдно відзначили це свято, стали члени центральної управи «Союзу українок» Канади – вихідці із Західної України [48, 2]. Закономірно, що цей почин не міг пройти повз увагу Головного віділу товариства «Союз українок» у Львові. Необхідність підтримки цієї ініціативи диктувалася насамперед прагненням піднести пошану до матерів. Водночас інтенсивна колонізація Східної Галичини і Західної Волині, румунізація Північної Букови-

ни, зміцнення москвофільства в Закарпатті, здійснювані в основному через систему державного шкільництва, потребували наполегливих, свідомих, діяльних жінок-матерів, які б протистояли денационалізації підростаючих поколінь українського народу. За таких умов святкування Дня матері виступало одним із засобів пробудження й утвердження національної самосвідомості жінки та морального виховання дитини. Саме тому його активна популяризація та організаційна діяльність жінок-українок щодо відзначення Свята матері може розглядатися як важлива складова частина національного культурно-освітнього поступу взагалі.

Обставини запровадження Свята матері на західноукраїнських землях розкривають публікації в періодичних виданнях кінця 1920-х – 1930-х рр. та архівні документи. Вони переконують у тому, що однією з перших питань про святкування українською громадськістю Дня матері порушила Ольга-Олександра Дучимінська. У 1928 р. на сторінках двотижневика «Жіноча доля» вона вмістила статтю «Мати». Повідомляючи в художньо-образній формі про відзначення Дня матері в Празі (6 травня 1928 р.) та його «урядження» в Німеччині, громадська діячка вмотивувала необхідність «заведення подібного звичаю в нас». «Скільки гарних хвиль, – писала О. Дучимінська, – дарував би він людям, а який сильний моральний чинник був би у вихованню!.. Не забуваймо, що мама – перший учитель дитини, перший огородник, який в молоді душі рад би вкріпити найкращі зерна...» [49, 3].

Першопричиною запровадження Дня матері народна вчителька визначила його педагогічну значущість. Але її непокоїло і те, що в селах краю чоловік не шанує жінку, сварить її при дітях, а тому закликала громадськість «рятувати авторитет матері і поставити її на становище, яке їй належить – на становище тої, яка дає життя й учить великого завдання та обов'язків...».

Таким чином, О. Дучимінська відводила цьому святу і важливу соціальну функцію.

В аналізованій статті простежується також актуальна для всіх етнічних українських земель політична ідея: доки не буде «визволених мам, доти не буде дітей з ... вільними душами. Бо рабня виховає тільки раба!» [49, 3].

26 травня 1929 р. Ольга Дучимінська виступила з рефератом на Святі матері в Косові, текст якого вмістила «Жіноча доля» в 1930 р. під назвою «Значіння Свята Матери». Авторка констатувала, що до «всіх великих національних свят, які досі святкував український нарід без ріжниць переконань, прийшло ще одно, а саме: «Свято Матери». При цьому вона вказала на його подвійне значення для народу, який живе в умовах чужої держави: по-перше, воно «причиняється до піднесення ваги й пошани матері людини», по-друге, – виступає символом «нашого відродження», є предтечею «великої будучини», оскільки в його рамках віддається шана не лише неньці, яка народила й виховала дітей, виряджала їх на боротьбу за рідний край, а й «нашій другій неньці – Україні» [50, 3-4].

Аналогічні міркування притаманні статті О. Дучимінської «Матерям у день їхнього свята», в якій найголовнішим і найважчим обов'язком матері вона визначила «будову» української родини як символу «великої спільної всім Будівлі!» – незалежної української держави [51, 3] (*Додаток 4.Б*).

Організаційне утвердження та національно-виховну спрямованість Свята матері забезпечило товариство «Союз українок» у Львові.

15 березня 1929 р. часопис «Жіноча доля» вмістив звернення Головного віділу «Союзу українок» до всіх філій і гуртків своєї організації та сфедерованих товариств, яке підписали тодішній його голова М.Рудницька та керівник організаційної секції О.Кисілевська. У ньому повідомлялося про прийняте керівним органом провідного жіночого об'єднання краю рішення: оголосити день 12 травня «Днем Української Матері» (*Додаток 4. В*) [52, 2].

Зазначивши, що це свято «підносить повагу жінки-матери в родині й суспільности», автори звернення зобов'язали

українське організоване жіноцтво докласти зусиль для його поширення «у всіх кругах нашої суспільности», подбати, аби воно відбулося у всіх низових осередках «Союзу українок» і жіночих гуртках, які діяли при товаристві «Просвіта». Крім того, вперше подавалася програма «святочного обходу», яка мала включати доповідь про значення матері в родині й суспільстві та декламації й «співи», зміст яких «в'яжеться зі святом» [52, 2]. Зразки промов-рефератів, за бажанням організаторів свята, та докладні інформації стосовно «відповідних поезій і співів» Головний відділ зобов'язувався вислати окремо, що свідчило про задалегідь проведену ним роботу з методичного забезпечення Дня матері.

Цей же номер журналу опублікував статтю свого головного редактора і видавця О.Кисілевської під назвою «Свята Матери». Вона мала слугувати основою для виступів промовців. Як і статті О. Дучимінської, ця публікація розкриває високе виховно-освітнє призначення матері, її зростаючу роль у суспільстві, мету і завдання свята у «просвічених народів»: «піднести Матір в очах дитини; ... за її труди й посвяту дати їй хоч одну милу хвилину в тім дні, коли й батько й діти – всі стараються зробити їй якусь приємність, виручити в роботі, принести хоч би малий, скромний дарунок» [53, 3]. Щодо завдань Свята матері на українських землях, то О.Кисілевська сформулювала їх таким чином: «не лише додати Матері сил до дальшої важкої праці, але ... і нагадати, що ... вона, Українська мати, має велике післанництво: дбати не лише про свою тісну родину, але й про велику родину – нарід, який чекає від неї сповнення великого завдання – виховання дітей на свідомих синів і доньок не лише своєї близької матері, але й Святої Великої Матери – Батьківщини» [53, 4].

Методичні матеріали на допомогу організаторам Свята матері містили квітневі й травневі випуски «Жіночої долі» за 1929 р. Задовільняючи прохання читачів журналу, О.Кисілевська радила, чим можуть у цей день «втішити Матінку своєю» діти разом із батьком: подарунками – книжками виз-

начних жіночих діячок і західноукраїнських письменниць (К.Гриневичевої, О.Кобиланської, Уляни Кравченко, Марійки Підгірянки), «доброю» поведінкою, допомогою в домашній праці. Зовнішніми «прикметами» дітей, за американською традицією, мали стати квіти на грудях: червоні у тих, чия мати жива, білі – в кого вона померла [54, 2-3].

У грудні 1929 р. Головний відділ «Союзу українок» звернувся з проханням до своїх філій і гуртків та сфедерованих товариств «подати йому точні інформації в справі відбутого «Свята Матери». Серед запитань, на які вони мали дати відповідь, були такі:

1. Скільки Свят матері відбулося в повіті?
2. З чієї ініціативи та чіми заходами?
3. Програма «святочних обходів».

4. Чи ідея Дня матері «принялася» у повіті? Які «Ваші загальні помічення» щодо самої ідеї та форми святкування? [55, 2].

Наведені запитання вказують на прагнення очільниць «Союзу українок» узагальнити перші результати нової культурно-освітньої акції та намагання вдосконалити форму її проведення та зміст¹.

На основі вивчення досвіду перших Свят матері в краї Головний відділ «Союзу українок» подавав конкретні рекомендації-поучення у рубриці журналу «Жіноча доля» під назвою «Праця організованого жіноцтва». Наприклад, 15 квітня 1930 р. у ній було викладено зміст «найперших робіт вступних» філій і гуртків «Союзу українок» (скликати засідання та збори своїх членів, обговорити програму свята, залучити до участі в його підготовці та проведенні читальні «Просвіти», представників товариств «Рідна школа», «Сільський

¹ Паралельно з українським організованим жіноцвом у 1929 р. вперше День матері відсвяткувало й польське населення Львова. 12 травня польське Товариство вищих шкіл у Кракові «кинуло клич на цілу Польщу» вшанувати матерів, які виховали «obroncow-orlat Lwowa» (оборонців – орлят Львова), тобто чітко простежувалася спроба представників «державного» народу надати цій акції антиукраїнського забарвлення.

господар», «Пласт», «Луг», «Соколи»; запросити матерів, провести відповідну роз'яснюючу роботу серед дітей тощо). Крім того, поточнювалася програма свята. Вона мала включати:

1) привітання від організації, яка влаштовує свято;

2) доповідь про його значення та про роль жінки-матері в родині й суспільстві;

3) виступи хорових колективів, юних музикантів, танцюристів, декламаторів.

На завершення урочистостей пропонувалося «уладити гарний живий образ в кольоровому освітленні при відповіднім лагіднім співі» [56, 2-3].

На сторінках цього ж видання у березні-травні 1929 р. побачили світ високохудожні й високопатріотичні тематичні поезії Уляни Кравченко («Свято Матери», «Щастя Матери», «На день 12-го травня») та Марійки Підгірянки («Бажання Матери»), а також уривки із прозових творів, як правило, передруки з видань, що з'явилися за межами Галичини. Вони стали невід'ємними «точками» програм свят на всіх західно-українських землях.

Крім редакції журналу «Жіноча доля», ініціативу «Союзу українок» підтримали й інші видавництва та періодичні видання: «Наша книга», «Нова хата», «Світ дитини», «Рідна школа». Вони ж опублікували перші відгуки про відзначення Свята матері 1929 р. у містах і селах Галичини та Буковини (Белзі, Городенці, Золочеві, Львові; Звинячі, Коршеві, Купчинцях, Перегінську, Тишківцях).

Увага до різних етапів підготовки і проведення Дня матері, скрупульозність, із якою підходили до них «союзянки», свідчить про велике значення цього свята в культурно-освітніх змаганнях національно-свідомої частини українського суспільства.

Так, у квітні 1930 р. Головний виділ «Союзу українок» знову звернувся до своїх філій і гуртків та сфедерованих товариств зі спеціальним обіжником з приводу чергового відзначення Свята матері. Підтверджуючи його первісну мету – «поширення культу жінки-матері на всі круги громадянства»,

керівництво товариства вносило до програми свята новий акорд. День 11 травня 1930 р. присвячувався «Матері-Страдниці, яка зложила Батьківщині у жертві життя своїх синів» (Додаток 4. В). На цій підставі змінювався зміст промови-реферату, передбачений для виголошення на святі. Його стрижневою ідеєю ставало уславлення матері-патріотки, тобто Святу матері відводилася роль політично-культурної акції [57, 2]. Зразки таких рефератів продовжували публікувати «Жіноча доля», а також «Жіноча воля», «Нова хата», «Світ молоді» й інші часописи.

У 1930 р. львівський журнал «Нова хата» надрукував статтю Костянтини Малицької «У Свято матери», яка найповніше розкривала історію його виникнення і поширення у світі та в польській державі, підсумовувала значення для українців першого святкування Дня матері. Педагог і організатор українського жіноцтва визначила головне завдання матері й дитини в сучасну їй епоху («відродити людство до нового життя... – мати в теперішності через дитину, а дитина в майбутньому») та висловила свої погляди на шляхи його реалізації. За її перконанням, треба: «1) виховати матерей, свідомих своїх обов'язків, 2) створити матері всі умови до сповнення тих обов'язків, 3) дитині дати свободу розвитку». Не покладаючись на поширені міркування про материнський інстинкт як запоруку вирішення всіх проблем щодо виховання дитини, педагог наголошувала: «жінка-мати будучих поколінь мусить пізнати науку виховання...», їй потрібні знання з гігієни й фізіології, з педагогіки і психології. Як педагог, К.Малицька глибоко усвідомлювала значення цих наук для дівчат – майбутніх молодих матерів, закликала «створити для них школи чи курси материнські, де запізнавалися би вони заделегідь з тим, що кожній жінці знати треба...» [58, 2]. (Для порівняння: майже через 40 років В.Сухомлинський напише: «У школі має панувати культ матері – дух високого, цнотливого ставлення до жінки – джерела людського життя і краси» [59, 351]).

На прохання Головного відділу «Союзу українок» до підготовки зразкових рефератів, віршів, які б надавалися для декламації дітей, прозових і драматичних творів у 1930-х рр. активно включилася одна з найвідоміших у краї дитячих письменниць І.Блажкевич. У 1931 р. львівське українське видавництво «Світ дитини» видрукувало її книжку «В Мамин День», означену автором як сценічна картина в трьох діях [60], яку зразу ж високо оцінила освічена громадськість Західної України. Призначена для дітей дошкільного і шкільного віку, котрі «бажають і повинні вшановувати своїх коханих матінок» у день Свята матері, вона, за словами І.Ющишина, сприяла утвердженню культу матері, який має велике значення в «наших емансипаційних змаганнях» [61, 190]. Сама мати «великого материнського серця й виховниці з широким обрієм суспільних поглядів і великого виховничого досвіду», Іванна Блажкевич зуміла створити композиційно просту, водночас високоемоційну й естетично привабливу за змістом і театральною побудовою п'єсу, призначену переважно для сільських дитячих аматорських колективів, практична педагогічна вартість якої не втратила своєї значущості й сьогодні [61, 191].

1932 р. Уляна Кравченко підготувала і видала збірку поезій «Шелести нам, барвіночку», яка теж широко використовувалася організаторами свята [62].

Подальші «пригадки» Головного відділу «Союзу українок» щодо проведення Свята матері не «прив'язували» його до раніше визначеної програми та спеціально підготовлених текстів промов. «Наші повітові організації, – зазначалося в одній із них, – повинні виявити стільки самостійності, щоби не звертатися по реферати на Свято Матері до Централі», а готувати їх «власними силами» [63, 2]. Цим самим центральне західноукраїнське жіноче товариство прагнуло уникнути заформалізованості та однотипності свята, спонукало до творчого підходу в його організації.

Як наслідок, зініційоване «Союзом українок» Свято матері стало однією з найпоширеніших виховних акцій жіночих

організацій усієї Західної України. Підтвердженням цього є його проведення в містах і селах Галичини, Буковини, Волині (Додаток 4. В). Так, уже 12 травня 1929 р. його відзначали жінки волинського міста Ковеля [64, 1]. 23 червня 1935 р. Свято матері відбулось у с. Здовбиці (Здолбунівський повіт на Волині) зусиллями місцевого гуртка «Союзу українок» за участю запрошеної галичанки О.Кисілевської та голови волинської централі «Союзу українок» П.Багринівської. Вони були основними доповідачами на святі (О.Кисілевська – про його значення, а П.Багринівська – «про жінку-матір і наші славні жінки»). Програму свята доповнили п'єса-«одноактівка» «День матері», написана вже згадуваною діячкою українського жіночого руху Полісся Лідією Горбачевою, виступами сільських хору, танцювального колективу, оркестру. Як писала О.Кисілевська, вечір зробив на всіх присутніх велике враження, тому «виділ «С.У.» може бути з удачі цього свята гордий» [65, 19].

Свято матері, влаштоване рівненським «Союзом українок» 22 травня 1938 р., адресувало українським матерям краю «святий», величний і найдорожчий заповіт: привести своїх дітей «до нашої цілі», тобто до власної державності [66, 18].

Водночас матеріали дослідження засвідчують, що офіційна влада неоднозначно сприймала поширення Дня матері на західноукраїнських землях: підготовлене національно свідомим жіноцтвом Рівного у 1934 р., воно було заборонене староством без пояснення причини цієї заборони.

Під впливом святкування Дня матері на українських землях у складі Польщі й Румунії та в Чехословацькій Республіці активізувалася діяльність у цьому напрямі жінок-українок Закарпаття. Зокрема 1933 р. в листі до Софії Русової Х.Кононенко повідомляла про свою участь у підготовці Свята матері в Ужгороді [67, 262-263].

Зініційовану «Союзом українок» ідею відзначення Дня матері першим підтримало товариство «Просвіта». Наприклад, в «Обіжнику» до всіх читалень «Просвіти» станиславівсь-

кої філіяльної округи від 9 травня 1929 р. (ч. 861) зазначалося: «Українське зорганізоване жіноцтво впроваджує цього року новий святочний день, день Свята Української Матері, щоби ... вшанувати ту найважнішу підвалину суспільства, якою є родина..., щоби не тільки пошанувати, але поставити Матір на ... становище, яке вона заслуговує». Заклик підтримати акцію українського «зорганізованого жіноцтва» виділ філії вмотивував тим, що «культурне піднесення українського народу у великій мірі залежить від... впливу і значіння, яке в житті займе Матір», та зобов'язав свої низові осередки (читальні) «до численної участі у святі» [68, 19-19 зв.].

З початку 1930-х рр. у підготовку та проведення Свята матері включилися й інші громадські організації. Статтю-заклик «День 10 травня – день Матері», вміщену в «Жіночій долі» у травні 1931 р., підписали не лише керівники «Союзу українок» (М.Рудницька) і «Просвіти» (М.Галушинський, В.Мудрий), а й «Рідної школи» (І.Кокорудз, М.Коновалець), «Української захоронки» (О.Гординська, С.Филипович), Товариства охорони дітей і опіки над молоддю (М.Каратницький, Р.Мармаш) [69, 2].

На загальносуспільний, національно-громадянський і «родиновідбудовний» характер цієї акції вказувала в 1934 р. газета «Діло». Свято матері, зазначалося в її редакційній статті, є днем «поклонун перед Матерею родини і перед жінкою-громадянкою..., є днем справді великого свята» [70, 1].

Отож у 1930-х рр. Свято матері набуло в Західній Україні загальнонаціонального «права», стало важливим чинником піднесення авторитету її як громадянки та вихователя дитини, зміцнення зв'язку родини з українськими навчально-виховними інституціями.

Методичні рекомендації щодо його відзначення в останньому десятилітті досліджуваного періоду перебрали на себе львівські журнали «Рідна школа», «Українське дошкілля», «Шлях виховання й навчання», а також ілюстрований місячник для дітей «Світ дитини», який передплачували понад 4

тис. західноукраїнських читачів і українці в діаспорі. На їх сторінках поглиблювалися теоретичні та методичні засади цієї важливої форми національного виховання дітей, молоді й дорослого населення. Поточнюючи виховну мету Свята матері, редакція журналу «Рідна школа» в 1934 р. наголошувала: «Ціль ... двояка: щоби у дітях скріпити, піднести культ рідної неньки-виховниці, щоби додати їй поваги та пошанівку, з другої сторони, щоби у жінок-матерей збудити самопошану до себе, зрозуміння ваги її ролі як виховниці нових поколінь нації» [71, 183]. У рубриці цього часопису «Підготовка Дня матері» щороку подавався перелік матеріалів, необхідних для його проведення, що виходили друком у західноукраїнських видавництвах чи публікувалися в періодиці [72, 140]. Серед них найбільшою популярністю в 1930-х рр. користувалися вже згадані збірка декламацій Уляни Кравченко до Свята матері «Шелести нам, барвіночку» та поема Марійки Підгірянки «Мати-страдниця», сценічні картинки І.Блажкевич («В Мамин День»), М.Козоріс-Барияк («Свято Матері»), Ю.Шкрумеляка («Сирота»), а також методичні вказівки «Світа дитини» за 1930-1931, 1934, 1936 рр. та ін.

Важливі педагогічні аспекти Свята матері стали предметом уваги чоловіків-учителів. У 1932 р. на сторінках педагогічно-методичного тримісячника «Шлях виховання й навчання» В.Ярмів умістив конспект уроку цієї тематики, проведеного в другому (мішаному) класі народної школи ім. Б.Грінченка у Львові [73, 8-11]. Через рік цей же часопис опублікував його статтю «Свято матері – одна з форм співпраці зі середовищем» [74, 52-54].

Якщо школа бажає знайти в матерях «щирі співпрацівниці», зауважував педагог, вона мусить «причинитися до освідомлення й утривалення поглядів на важку й відповідальну роль жінки-матері» [74, 54]. Одним із «найдоцільніших» засобів цього В.Ярмів вважав Свято матері в будь-якій формі.

Таким чином, започаткований товариством «Союз українок» культурно-освітній захід поступово реформувався у

важливий педагогічний чинник, який спонукав не лише дітей, а й «старшу суспільність» «глядіти з пошаною, любов'ю й признанням на матір», а її саму заставляв «призадуматися над собою, освідомити й зрозуміти» свою роль, значення і відповідальність за виховання дитини та всього суспільства [74, 54].

Про високий виховний потенціал Свята матері свідчить його офіційне повернення у родини та в українське суспільство в цілому з проголошенням державної незалежності України [75, 182-187].

4.2. Родинне та громадське дошкільне виховання у теоретичних надбаннях і в організаційно-практичній діяльності жінок-українок

4.2.1. Проблеми «домашньої педагогії» у творчій спадщині активних учасниць жіночого руху

Звернення організаторів жіночого руху західноукраїнських земель до проблем сімейного та громадського (суспільного) виховання дітей є причиною і водночас логічним наслідком їхнього прагнення допомогти жінці «скинути з себе кайдани темноти..., моральної пригнобленості, сміло йти до знання, до духової й економічної незалежності...» [76, 8]. Спостерігаючи за станом сучасного їм «плекання» дітей у родинах із різних суспільних верств, опираючись на народновиховні традиції, використовуючи теоретичні надбання та практичний педагогічний досвід інших народів, освічені українки Галичини і Буковини вже наприкінці XIX ст. усвідомили, що сімейне виховання – це не особиста справа батьків, а їхній національно-громадянський обов'язок. На цій основі важливе місце у творчому доробку освіченої частини жінок Західної України посідають, з одного боку, критичний аналіз стану виховання і навчання дітей у родинах, а з другого, – намагання переконати матерів у потребі систематичних знань як підґрунтя для загального національно-культурного розвитку українського народу та ви-

зволення його від усіх форм гноблення в умовах відсутності власної держави.

Надаючи першорядного значення у просвіті жіноцтва художній літературі, Наталія Кобринська уже в першому оповіданні – «Пані Шумінська» («Дух часу») показала переживання доброї дбайливої матері, дружини священника, з приводу руйнування віками усталених сімейних традицій, суть яких стосовно виховання дітей зводилася до наступного: «щоби всі її сини були попами, а доньки попадями та щоби всі добре та в достатку жили» [77, 117]. Але невмолимий «дух часу» – дух поступу, просвіти – вириває дітей із тісних родинних рамок: їм хочеться «простору, свободи,... відомостей науки!». «Дух часу» мати сприймає з острахом як щось «неясне, величезне і могуче», перед чим гине «старий порядок» [77, 121]. За покликом «духа часу», а не дорогою батька-священника, пішли сини: один обрав філософський, другий – правничий факультети університету. «Прибрид попівський стан» доньці, яка теж захопилася книгами, що найбільше дратувало матір, оскільки вона «передчувала, що з тих книжок віяло чимсь чужим, що се були висланці та знаряддя ворожого їй демона, що з них плила струя, котра щораз більше підмулювала беріг її тихої пристані». Та найбільшим ударом для пані Шумінської стало рішення внучки «так учитися, аби мати свій власний хліб... – бути вчителькою» [77; 124, 127].

Отож іще в 1880-х рр. Наталія Кобринська запримітила неминучі зміни, які несли знання, просвіта в суспільний і родинний устрій західноукраїнського суспільства.

Чи не єдина серед українських письменниць кінця XIX ст. Н.Кобринська змалювала образ сільської няньки, яку вона вважала «майже визначним типом в нашій суспільності» [78, 141]. Найповніше своє бачення ідеалу няні з народу та змісту її етнопедагогічної діяльності вона втілила в оповіданні «Перша вчителька», написаному в 1892 р. і вперше опублікованому 1900 р. в газеті «Діло». Героїня твору – багаторічна опікунка дітей сільського пароха Тетяна – не лише

мила, чесала, годувала, вчила їх молитов, а й захочувала до книжки, забезпечувала початкове виховання. На відміну від французьких бон, гувернанток, побіжно згадуваних у її повісті «Ядзя і Катруся», виховна «метода» сільської няньки ґрунтувалася на тісній єдності дитини з природою і життям навколишнього світу з усіма його складнощами. На перше місце серед засобів педагогічного впливу домашньої опікунки на вихованців Н.Кобринська поставила рідну мову й усну народну творчість (казки, легенди, перекази, пісні, народну міфологію). Розповіді з історії рідного краю, розмови, пояснення няньки під час прогулянок з дітьми пересипані образними висловами, в яких звучить біль за долю простого народу, що відгукується співчуттям у дитячих серцях [77, 189-205]. Як писала про героїню цього твору Софія Русова, через неї діти живуть у «єднанні з природою і усіма подіями селянського життя», від неї «набираються знання народнього фольклору» [76, 15].

Жодна риса мудрої педагогіки селянки-виховательки не залишається поза увагою письменниці: вдалиий підхід до дитячої душі, вміння забавити, доступність у з'ясуванні навіть дуже складних явищ і подій, чуйне й уважне ставлення, невпинне піклування, індивідуальний підхід. На основі аналізу описаного Наталією Кобринською одного дня праці «першої вчительки» М.Стельмахович сформулював висновок про те, що мистецтво таких нянь із народу – це «дорогоцінний скарб етнопедагогіки, неоціненний внесок у національну і загальнолюдську педагогічну культуру, який міг би бути щедро використаний сучасними батьками й матерями, вихователями дитячих садків» [79, 12].

Услід за кличем шведської письменниці Е.Кей зробити ХХ ст. віком дитини, на рубежі ХІХ-ХХ ст. до проблем «домашньої педагогії» звертаються жінки-професійні педагоги, насамперед Костянтина Малицька. У вже згадуваному виступі молодшої вчительки з Галича на загальних зборах філії Руського товариства педагогічного у Станиславові 1 лютого

1900 р., видрукованому у львівському часописі «Учитель» під назвою «На межі ХХ століття»,² К.Малицька заактуалізувала важливу для всього українського суспільства «річ»: як батькам належить виховувати дітей, щоб із них не вийшли люди, вже замолоду «напоєні знеохотою до життя й розчарованем передчасним» [80, 371].

Яскраво вираженим соціально-педагогічним спрямуванням відзначається і другий із виступів К.Малицької перед станиславівською освіченою громадськістю, опублікований 1904 р. в чернівцькому часописі «Промінь» під заголовком «Сум сучасної хвилі і його відгомон в діточому світі». За спостереженням галицького громадського діяча Ю.Олесницького, у ньому авторка перелічила все, що спричиняє «сум сучасної хвилі» у «чужих і в нас» [81, 33], зокрема пануючі в переважній більшості західноукраїнських родин погляди на домашнє виховання як на «справу, котра сама собою розуміється» і відбувається «під кличем: якось то буде!» [82; 4, 24]. Співзвучними із сьогоденням є міркування К.Малицької з приводу розбіжності між «голошеною» теорією та практикою поведінки батьків. За її переконанням, розмови при дітях про речі для них завчасні, цинічні висловлювання про те, що «велике і святе», перед чим все життя «клонити-б ся нам з покорою», закидають «перші зерна сумніву у їх голову, наливають перші каплі отруйні до чаші молодого їх життя». Так народжується і зростає зневіра дітей і молоді в «правду і красу життя». Глибокий знавець дитячої душі і педагог-практик, Костянтина Малицька виступила із соціально-педагогічними і психологічними гаслами, які є актуальними і на межі ХХ-ХХІ століть: виводити із песимізму, не дати поселитися зневірі в середовищі тих молодих людей, чиї дім і «найближчі серцю» далеко, засобів до життя ніяких, заробіток важкий; не ламати молодих сил, а розбуджувати і підтримувати у дітей і молоді

² Помилково «Учитель» неправильно вказав ім'я «референтки» зборів – Меланія замість Костянтина (З.Н.).

«відвагу до життя і любов життя», розпалювати віру в непереможне добро і перемогу правди, щоби «вміли колись і серед громів заховати рівновагу духа, щоб... і серед непроглядної темряви не затратили віри в ясного ранка лучі» [82; 6, 41].

На початку ХХ ст. К.Малицька звернула свої погляди на сім'ю як на осередок пробудження та формування національної свідомості дитини. У статті-роздумі «Дві нації» (1904), написаній за результатами особистих контактів із батьками своїх учнів, вона показала наслідки виховного впливу на дітей представників двох буковинських родин: убогого «фабричного зарібного» поляка та одного з найбільш «просвічених... і передових» у своїй громаді українців. Попри негативне ставлення до перших, спричинене утисками просвітительки з боку польської більшості в органах шкільної влади Галичини та ставленням учителів-поляків до українських дітей, педагог не могла послуговуватися принципом «око за око» чи методом своїх «обидчиків». Не гнів, а «пошанівок» викликали в неї школярі-поляки, які, відірвані від своїх Батьківщини і церкви, в оточенні переважно православного українського населення та учнів-українців, навчалися в її школі «на рускій мові», молилися «по руски», святкували «руські свята», але при цьому «остали вірними синами своєї вітчизни», не забули рідну мову, на спілкування якою переходили зразу ж після закінчення уроків.

Джерелом цієї віри, за переконанням К.Малицької, є позиція матері, яка «згiрдним тоном» повідомила вчительці: «мої діти таки мусять вивчитися по польски», мусять навчитися польської молитви, «бо я перед Богом тяжко би за се відповіла...» [83, 23]. А як мислить один із «передових» членів української громади? «Коби лиш покінчив першу клясу тут на селі... дам его до Чернівців, хай вчит ся по німецки!», бо «по руски він вже вміє з дому, та й з руским не далеко заїде!». Пояснення вчительки щодо необхідності дбати насамперед про свою мову батько-українець не хоче чи не може «порозуміти» [83, 24]. Подумки порівнюючи інтелігентного і «тро-

хи вже вченого хлопа» з простою неосвіченою полячкою, Костянтина Малицька з гіркою констатувала: перший має змогу вчити дитину «в рідній мові», а прагне чужого, а мати польської дитини останній «гріш» жертвує, аби її діти не позабули материнського слова на чужині.

На жаль, зауважувала народна вчителька, патріотів-руси́нів, які посилають дітей радше до польських чи німецьких шкіл, ніж до українських, у родинях яких не почувеш рідного слова, – цілі легіони. У пошуках виходу із ситуації, яка склалася в українському суспільстві, вона дійшла висновку про те, що чинниками, які збережуть храми «минувшости» і збудують «храм будучности», є родина, церква, рідна школа, покликані забезпечити розквіт рідного слова і майбутнього українського народу.

Але найповніше недоліки українського родинного виховання кінця ХІХ – початку ХХ ст. К.Малицька висвітлила у художньо-педагогічних збірках «Мама: нариси із нашої домашньої педагогії» та «З трагедій діточих душ». Опубліковані спочатку на сторінках українських часописів «Учитель» і «Промінь», вони згодом з'явилися окремими виданнями у Галичині та на Буковині (Львів, 1902; Вашківці над Черемошем, 1907), що свідчить про їх важливість для тогочасної західноукраїнської громадськості.

«Мама» – це шість нарисів, у яких показано «совиний» підхід до виховання і навчання дітей. Його сутність розкриває вступ-байка «Совині діти»: сліпа любов, материнський егоїзм згубно впливають на духовний світ і фізичний розвиток дітей. У невеликих за обсягом картинках К.Малицька глузує з матерів різного рівня достатку й освіти за їх ставлення до навчання доньок («щоби вміла підписати ся – буде з неї», «она за ніжна до науки» [84; 10, 19]), за зверхньо-поблажливе або зневажливе – до вчителя і вчительської праці («В залізниці», «Єї син», «Покарана»). Водночас педагог висловила свою незгоду з тими матерями, для яких «свідоцтво перша річ», а тому й під час канікул вони заставляють дітей «не розлучати-

ся з грекою і латиною», вчитися «цілими ночами» аж до фізичного виснаження [84; 10, 20]. За кожним із нарисів простежується позиція автора: її болить невідрадна доля дітей, що зростають в умовах нерозумної материнської любові, фактично домашньої «антипедагогії».

Продовжуючи тему відгомону в дитячих душах «суму сучасної хвилі», К.Малицька у циклі художньо-педагогічних оповідань під загальною назвою «З трагедій діточих душ» наголошувала на тому, що «розлом між теорією а невмолимою твердою дійсністю се часто пропасть, в котрій неоднораз вже молоде жите погинуло...» [85; 3, 34]. На підтвердження цієї думки вона подала глибоко психологічні замальовки з життя дітей, чий зворушливий трагедійний багатогранний в чому співзвучний з проблемами дітей ХХІ ст. Один за одним перед читачем постають, як живі, образи дітей із різних соціальних верств, у кожного з яких своя душевна рана: гарного й розумного Гуго, гордого зі становища «свого татка, директора банку», та мами – найелегантнішої в місті жінки, котрій важко переживає вчинений батьком злочин («Син дефравданта»); недоглянутої селянської дитини Домни, яка глибоко відчуває невідрадність свого становища і страждає, бо не може дорівнятися до однолітків із багатих родин навіть у чистоті («Мужицька дитина»); малого Стефка, серце якого наповнюють «лють, обмерзіне і біль» від того, що випадково став свідком материнського гріха («Гріх»); доньки пані «меценасової» Ізи, яка від старої німичної наймички почула правду про скалічене її «милосердними» й «побожними» батьками життя колись красивої і заможної дівчини («За провини батьків»); зневіреного у панській приязні Василька, якого мучать питання, чому його не пускають до покоїв панотця, чому не беруть до забави паничі? Тому, усвідомлює хлопчик, що він не має «гарної одежини», що їхня хата «трохи стріхою не цілує землі..., мама із-за роботи світа не бачить, а тато почорнів як та божа грудка...» [85; 6, 72].

Один із матеріалів збірки «З трагедій діточих душ» Костянтина Малицька присвятила розкриттю душевних переживань півсироти, котра під впливом укоріненого віками погляду

на мачуху як джерело зла так і не змогла полюбити «другої мами», хоч та була «гарна і розумна людина і бажала виховати Надю краще, як-би се була вчинила рідна мати...» («Мачоха»).

Аналіз творів К.Малицької про дітей і їх виховання, передусім у родині, підтверджує думки її сучасників про те, що побіч Софії Русової – вона «в нас найкращий знавець дитячої душі, хоча обставини життя й праці не дали їй змоги весь багатий досвід зложити в наукову систему» [86, 39].

Співзвучним за змістом порушених К.Малицькою проблем є оповідання Марії Крушельницької «Поезія молодих її літ», опубліковане в 1901 р. на сторінках газети «Буковина». Героїня твору дівчинка Міна – «нелюба» дитина в матері, навіть ненависна їй. Слепа любов матері до сина і ненависть до дочки наклали свій відбиток на характер і поведінку дитини. «Нездара», за материною оцінкою, вона стала першою ученицею в класі, але залишилася мовчазною, непримітною, небажаною в товаристві ровесниць. Як присуд усім егоїстичним матерям звучать останні рядки твору: «певно то матері прокльони були, що її не любили, – вона і не вимагала любові ні від кого» [9; 63, 2].

«Звихнене» виховання в сім'ях буковинської української інтелігенції, яке зумовлювало деморалізацію дітей, – одна з провідних тем творчості Євгенії Ярошинської. Найбільш глибоко вона розкрита в повісті «Перекинчики». Водночас і в публіцистичних та науково-популярних статтях народна вчителька порушувала важливі проблеми родинного виховання. Так, у «нарисі на тлі домашньої педагогії» під назвою «Правда» (1904) Є.Ярошинська намагалася дати відповіді на запитання, яке в умовах захоплення теорією вільного виховання було особливо актуальним: «Якої правди вчити дітей? Абсолютної, чи тільки зрозумілої і корисної?»

Герой нарису, фаховий педагог А.Деровський, прагне зі своїх «миленьких» хлопчиків зробити «вільних горожан світа, котрі би своїми думками, своїми ділами цілу людськість здивували» [87, 114]. Для цього, вважає батько, окрім здібнос-

тей, треба характеру, який він хоче сформувавати, заставляючи їх «говорити завсїгди, при кожній нагодї, лиш чисту правду». Треба, – зауважує педагог-новатор, – з ними про все говорити, «най вони привикають до всего» [87, 115].

Не погоджуючись із аргументами дружини про те, що маленькі діти часто не розуміють, а тому неправильно трактують зміст розмов старших, батько продовжує експериментувати, в результаті чого опиняється в неприємній ситуації: у прагненні бути правдивими, сини передають батькові оцінки знайомих їхнім дітям, що, в кінцевому результаті, змушує горе-новатора виїхати «аж на десять миль» далі від попереднього місця проживання, аби не зустрічатися з тими, кого зачепили його експерименти.

Таким чином, на межі XIX-XX ст. у творчій спадщині визначних діячок українського жіночого руху домінуючими були думки про визначальну роль батьків і родини у вихованні дітей, простежувалося намагання показати причини його недоліків в українських сім'ях, окреслити шляхи забезпечення результативності. Жінки-педагоги поділяли пануючі в тогочасному суспільстві думки про те, що, по-перше, участь «дому» у вихованні дитини впливає з її природної приналежності до родини («це природний Божий закон»), по-друге, коли батьки хочуть виховати дітей на «ідеальні одиниці», то їхнє родинне життя мусить бути також ідеальним. Водночас уже тоді вони порушували питання «співучасті» родинного виховання з «напрямком» школи та із загальнонаціональними інтересами як неодмінною умовою результативності змагання до «подвигнення» народу, потреби більш широкої освіти жінки-матері як основного вихователя дитини.

Еволюція цих поглядів простежується насамперед у працях репрезентанток українського жіночого руху Східної Галичини: І.Блажкевич, О.Дучимінської, В.Жуковецької-Вільшанецької, О.Кисілевської. Їх об'єднувала спільна педагогічна ідея, що впливала із вищепроаналізованих публікацій, дотич-

них до питань утвердження в західноукраїнському суспільстві культу матері й дитини. У 1926 р. Бланка Баран сформулювала її таким чином: «Перший і найважнійший обов'язок жінки-матері є виховання дитини і то виховання в українському національному дусі» [88, 4]. Прагнучи протиставити впливові «чужого докїлля» вплив «українського чинника», освічені жінки краю визначили неодмінною умовою реалізації цього завдання постулат: «Кожна хата хай стане рідною школою, в якій учителька – свїдома мати!» (І.Блажкевич).

Аналіз творчого доробку провідниць західноукраїнського жіноцтва міжвоєнного періоду показує, що чільне місце в ньому посїли питання виховання дітей дошкільного віку. Жінки, особливо педагоги, усвідомлювали, що воно є важливою, складною і «конечною» справою. Як і будь-яке інше «ремесло», потребує знань і ціложиттєвого вдосконалення. Власне, з прагнення поглибити ці знання матерів виходили представниці освіченого жіноцтва Західної України, пропонуючи широкому загалові науково-популярні розвідки та статті педагогічного змісту на сторінках періодичних видань 1920-х – 1930-х рр.

Зокрема Ольга-Олександра Дучимінська у циклі статей «Про виховання» (1930) зробила спробу визначити головні фактори ефективності виховання маленьких дітей у сім'ї. По-перше, вказала на потребу «пізнання» душі дитини, її вдачі, позитивних «прикмет» і «хиб» (за її словами, це головна «заповідь у вихованню»). По-друге, наголосила на забезпеченні єдності та цілісності фізичного і духовного розвитку; по-третє, радила якомога швидше починати процес виховання «будучої людини» («з хвилиєю, коли ... уродилася») [89; 46, 2].

На перше місце серед методів початкового виховання народна вчителька поставила приклад батьків, відповідність їхніх слів учинкам, уміння дотримуватися даного слова. «Жахливою річчю», що негативно впливає на «ніжну малу душу», О.Дучимінська вважала сімейні сварки та незгоди. Уже зма-

лечку вона рекомендувала виробляти в дітей почуття власної гідності та пошани до інших [89; 47, 2].

Трактуючи виховання як гармонійне плекання тіла і «духа», покладаючи це завдання на батьків як «почесний, але тяжкий, відповідальний обов'язок», Володимира Жуковецька-Вільшанецька намітила широку програму духовно-інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку. У циклі статей «Виховання і навчання дитини» (1931-1932) вона, відповідно до усталених педагогічних канонів, стверджувала, що розвивати «духа» дитини (тобто її розум, волю, характер) треба вже від першого року життя шляхом «призвичаєння» її до рідної мови («до немовляти все, постійно говорити»). Коли дитина починає вимовляти слова, для «влекшення праці її ума» та розширення словникового запасу радила використовувати наочність («показувати їй ... речі, ... особи, а навіть рухи, які називаємо»).

Науково обґрунтованими, відповідними сучасній дошкільній методиці є «зауваги» В.Жуковецької-Вільшанецької щодо розвитку мовлення маленьких дітей та використання для цього наочності: «не вільно вчити кількох слів нараз»; слова, яких мати навчає дитину, повинні бути «правильні і чисто українські», без «здрібнення», «скорочування», пестливих форм; спершу дитині показують одну картинку, називають чи пояснюють її, а вже тоді переходять до іншої [90; 4, 5-6].

Подальший розвиток дитини народна вчителька пов'язувала з пізнанням довкілля («в чотирьох стінах діточої кімнати» не можна розвинути належним чином її світогляд), із розвитком спостережливості, задоволенням жадоби пізнати світ через отримання відповідей на всі свої запитання. У цьому контексті заслуговують на увагу вимоги до відповідей на дитячі запитання, сформульовані В.Жуковецькою-Вільшанецькою. Вони повинні бути:

- «1) лагідні і чемні;
- 2) ясні і прості, зрозумілі для так малої дитини;
- 3) докладні і вичерпуючі;
- 4) поглядові» (супроводжувані наочністю) [90; 10, 5].

Не втратили своєї актуальності вказівки педагога щодо використання іграшок («забавок») у роботі з дітьми дошкільного віку. За її твердженням, «забавка» теж є засобом задоволення цікавості дитини. Але вона, як і картинка, має лише тоді вартість, коли є взірцем «речей, яких ми дитині з різних причин показати не годні». В.Жуковецька-Вільшанецька була прихильницею простих дешевих іграшок, зроблених із природного «українського» матеріалу (дерево, глина). Особливе місце в житті маленької дитини та її батьків, вважала педагог, мають посісти іграшки, зроблені власними руками [90; 12, 5].

Методично вартісними є поради В.Жуковецької-Вільшанецької щодо читання дітям. Серед основних можна вважати такі:

- не читати дитині підряд кілька казок і оповідань;
- відповідати на запитання дитини, які виникають у процесі читання, навіть якщо вони не мають нічого спільного з прочитаним;
- супроводжувати читання розглядом ілюстрацій;
- не пропонувати дітям у «перших літах життя» перекладну літературу з її «чужими назвами, чужим світоглядом і звичаями», давати у руки книжки, овіяні любов'ю до всього рідного;
- прищеплювати любов до книжки як джерела «науки і мудрости», привчати дитину до формування власної бібліотечки [90; 26, 5].

Важливим видом занять дитини педагог вважала малювання. Воно, за її твердженням, є і розвагою, і працею, яка сприяє підготовці руки майбутнього школяра до письма та формуванню правильного «сидження при письмі».

В.Жуковецька-Вільшанецька радила змалечку прилучати дитину до української пісні (спочатку навчити слів, відтак «відспівати» їй пісню), а особливо — до праці: відповідної до віку, цікавої, не «силуваної». Найпершою і «найконечнішою» розглядала самообслуговуючу працю, для якої потрібні терпіння, багаторазові покази, повторення та самостійне вправляння [90; 47, 4]. Кожна праця, на думку народної вчительки, повинна бути укладена спільно з дитиною, без поспіху, ста-

ранно. Йдучи за постулатами «новітнього» виховання з його вимогою «виробляти в дітей якнайбільшу самостійність», В.Жуковецька-Вільшанецька пропонувала батькам спонукати дитину до «самовкладання» плану занять хоча б на наступний день, щоб вона звикала до порядку в «усіх своїх ділах» [90; 1-2, 7].

Серед правил дидактично-виховної діяльності, якими керувалася педагог, – не кричати, тим більше, – не бити дитину, оскільки це принижує і її, і батьків, робить виховання жорстоким, розвиває жадобу помсти. Виною неслухняності дитини, писала В.Жуковецька-Вільшанецька, є її «зла» воля, «лиха хіть», а не тіло, тому саме душа «кару відтерпіти повинна» [90; 7, 4].

Міркування В.Жуковецької-Вільшанецької багато в чому збігаються з думками Софії Русової щодо виховання дітей дошкільного віку. Це простежується як у проаналізованій статті, так і в інших її публікаціях. Наприклад, положення статті «Дитина й природа» (1932) є близькими до викладених С.Русовою у працях «Природознавство в сучасному вихованні» (1922) та «Весна і діти» (1935):

– дитина «природніша», ніж доросла людина, тому і природа їй ближча, вона швидше її навчить;

– природа – потужний чинник розвитку спостережливості, а значить – розуму дитини;

– природа – важливий засіб естетичного виховання: природо- і краєзнавство, розпочаті з найближчого середовища, є передумовою того, що дитина зуміє відчутти й оцінити красу рідної землі, полюбить її «цілим своїм еством» [91, 18-20; 92, 281].

Можна стверджувати про глибоку обізнаність галицької вчительки з провідними ідеями тогочасної зарубіжної та української педагогічної думки в царині виховання дітей дошкільного віку, її прагнення донести їх до широкого загалу, передусім українських матерів.

Важливі теоретико-методичні аспекти впливу сім'ї на дітей знайшли відображення у статті Іванни Блажкевич «Дешо

про виховання національних почувань» (1930). Як слушно зауважує дослідниця В.Передирій, проблеми виховання дітей цікавили І.Блажкевич як матір і як педагога [93, 20]. Зазначена стаття переконує також у тому, що І.Блажкевич переймалася ними і як громадська діячка. Виступаючи з позицій не «провінціалки», а людини «державницького» рівня, вона вважала, що «національне виховання має на меті добро цілого народу...» Саме тому основою і головною умовою формування національних почуттів дітей у сім'ї є їх патріотичне виховання і підготовка до самостійної праці на користь «вимріяної нами найбільшої спілки – власної держави, якої сила лежатиме в єдності, згоді й співпраці всіх її членів-громадян». Адже, стверджувала І.Блажкевич, тільки власна держава може стати рідною матір'ю для всіх членів української спільноти, зокрема і для своїх найменших громадян [94, 4].

Потребу активізації патріотичного виховання І.Блажкевич виводила із соціально-політичних проблем та інтересів українського суспільства: причину поразки національних визвольних змагань 1917-х – 1920-х рр. вона вбачала саме в його бракові.

Аналізуючи життя галицьких українців періоду австро-угорської держави, педагог вказувала, що чужа школа виховувала покоління «тирольців сходу», які, «хоч часом і декламували: «Душу, тіло ми положим за нашу свободу», насправді ж були готові віддати майно та кров радше за царя і його державу. Вірнопідданицькі настрої, доповнювані низьким рівнем освіти галицьких селян, їх економічною дискримінацією, зумовили істотні недоліки у вихованні «національного духа» дітей і молоді, а це, закономірно, далось «болючо відчутти в часі визвольних змагань» [94, 6].

Виховання «національного духа», наголошувала педагог, неможливе без формування в дітей почуттів національної гордості, які виступають важливою складовою національної свідомості та патріотизму.

Запорукою «приготовленості» дітей «на службу Батьківщині» І.Блажкевич визначила перевиховання самих батьків:

«Щоби дитина зростала в любові до Батьківщини, мусить ця любов пробиватися в усіх учинках її батька-неньки». Найважливішими серед цих вчинків і справ просвітителька вважала: 1) «жертви на народні цілі», тобто на спорудження народних домів, рідномовних шкіл, дошкільних інституцій, на користь інвалідів тощо; 2) активну громадянську позицію батьків, яка найбільше проявляється у ставленні до праці («не просте сповнювання ними своїх обов'язків», а праця «без пустої хвалби»); 3) пошанування батьками рідної мови, як найдорожчого скарбу народу, – усного слова, його краси і чистоти, та писемного («доброї» книжки) [94, 6-9].

Важливе місце у патріотичному вихованні дітей педагог відводила рідній пісні (повинна бути не «тужлива», не «плаксива», яка, хоч і чарує красою, проте «знеохочує до діла», а така, що спонукає до «чину», до боротьби за кращу долю, за права народу); національному танкові, аматорській виставі, народному мистецтву, а також домашній обстановці, укладу, який панує в сім'ї (домашнє святкування річниць «важних народних подій», спільна участь дітей і батьків у народних святах тощо) [94; 11, 15].

Актуальним і близьким громадянам України ХХІ ст. є заклик І.Блажкевич, який став відображенням патріотизму галичан в економічній сфері: «Свій до свого по своє». Підтверджуючи його відомими словами М.Драгоманова про те, що «кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському, є видаток з української мужицької скарбниці...», вона наголошувала на ролі батьків у підтримці рідного промислу з метою майбутнього «визволення з економічного поневолення», що з часом приведе до вміння «обслуговувати себе без помочі чужинців» [94; 19].

Свідченням значущості педагогічних ідей аналізованої статті є її передрукування в часописі «Жіноча доля» за 1932 р. під назвою «Як ми повинні виховувати свої діти» [95].

«Тайни» раннього сімейного виховання стали також предметом аналізу О.Кисілевської в опублікованих 1936 р. на сто-

рінках «Жіночої долі» відкритих листах до читачів. Запорукою його результативності громадська діячка визначила авторитет батьків, основою якого вважала довіру. Я ніколи не лукавила з дітьми, писала О.Кисілевська, завжди цікавилася всім, що торкалося дітей; дотримувалася даного їм слова, не моралізувала, не забороняла, а пояснювала, чому не можна робити того чи іншого. Відсутність педагогічного фаху не завадила авторці листів-роздумів базуватися у вихованні не лише на любові до дітей і терпінні, а й на «серйозних» знаннях про «душу дитини», про її «вдачу», про методи і прийоми впливу на дітей [96, 4-5]. Матері, наголошувала публіцистка, слід багато вчитися, щоб уміти «поводитися» з дітьми [97, 8], не втомлювати їх «безнастанним торкотанням», «гулюканням», образами і лайками [98, 7]. За її словами, батьки не повинні забувати, що виховати добру дитину можна лише «добрим способом, лагідністю, заохотою»; «злим» способом, биттям, прокльонами, лайкою виховаємо «собі злі, непослушні, брехливі діти...» [99, 9].

Широкий спектр педагогічних проблем порушує доповідь О.Кисілевської на Українському жіночому конгресі 1934 р. у Станиславові. Опираючись на документальні дані про незадовільний стан українського народного шкільництва на всіх західноукраїнських землях, вона центральне місце у його «поправі» та у вихованні дітей відводила родині, передусім жінці-матері.

Метою виховання в українській родині доповідач визначила виховання «здорового, хосенного для добра України покоління», чесних і «життєздатних» людей. Воно має починатися «від колиски», вестися планово та свідомо. Серед засобів, якими матерям слід послуговуватись у цій великій і відповідальній роботі, О.Кисілевська, аналогічно до І.Блажкевич, О.Дучимінської, В.Жуковецької-Вільшанецької, К.Малицької, на перше місце поставила рідну мову. «Ні на що не здадуться всі патріотичні деклямації нашого жіноцтва, – зазначала доповідач, – якщо воно буде нехтувати рідною мовою в рідній хаті». Деморалізуючим чинником у вихованні,

виявом рабської невільничої душі вона вважала перехід у побуті на мову представника «чужої нації» – гнобителя рідного народу [100; 24, 8-9]. Водночас О.Кисілевська не заперечувала студіювання іншої мови, але, поділяючи думки К.Ушинського, наголошувала: нехай діти вивчають чужу мову тоді, «коли рідна ... запустить у душу ... такі тривкі коріння, що не виполять її найбільші затії чужого впливу» [100; 1, 8].

Крім «живого слова», радила матерям дати дитині, яка навіть ще не вміє читати, свою рідну першу книжечку з ілюстраціями, а дітям старшого віку – дитячий часопис, бібліотечку власних книжок.

Важливим засобом реалізації сформульованої мети родинного виховання О.Кисілевська визначила рідне оточення: мати, члени родини, ровесники «нечужої» національності, українська «хатня» обстановка.

У вихованні дитини в сім'ї-родині велику виховну роль громадська діячка (як С.Русова й І.Блажкевич) відводила національним і великим релігійним святкам: Матері, «Рідної школи», Шевченківській; Різдво Христове, Великдень, Зелені свята, Йордан, Спаса та ін. Піднесена атмосфера цих свят, підкреслювала О.Кисілевська, доповнена попереднім роз'ясненням їхнього змісту, «зискає в очах дитини на значенні й повазі» до події чи особи, які вшановуються [100; 1, 9].

О.Кисілевська усвідомлювала, що в «державних» народів ґрунтовне ознайомлення з історією робить школа, а «недержавні» мусять піклуватися ним самі. Саме тому поклала це завдання передусім на родину. З одного боку, вона має навчити дитину любити своїх предків, гордитися ними, з іншого, – сформувати в неї готовність «протиставитись історичним фальшам, якими пануюча нація звичайно баламутить молодь завойованої» [100; 2, 4-5].

Актуальними для нашого сьогодення є думки О.Кисілевської про те, що побіч культу «минувшини» мусить панувати в народі пошана до сучасного «авторитету», мусять бути «дисципліна й карність свому прововоді». Коли в нашій хаті,

зауважувала діячка жіночого руху, «про всіх і вся говориться легковажливо або дозволяється робити це другим, коли приймається поблажливо підкопування всіх поваг деякою частиною нашої преси, що ради демагогії, партійности, а навіть у погоні за сенсацією, не вагається обкидати болотом всіх і вся, підкопувати повагу навіть заслужених для нації одиниць..., – це зовсім не угрунтовує в душі дитини поваги для власної нації». Любов до Батьківщини, за твердим переконанням О.Кисілевської, «коли хоче і в пізнішому віці остатися здоровою, чистою, великою, не може жититися соками, що пливають із негативних почувань, з ненависти...» Покоління, виховане в негативній атмосфері, перестає бути здібне до творчої праці й уміє жити тільки «негацією», від якої до байдужості – один крок, а остання, як відомо, – це вже «підготовка місця... до найпідлішої речі в світі, до зради» [100; 2, 5].

О.Кисілевська закликала жінку-матір іти «у бій за душу власної дитини» під гаслом: «мушу побідити», оскільки цього вимагали не лише материнський обов'язок, а й совість і честь матері та добро Батьківщини-України» [100; 4, 5].

Аналогічні думки притаманні організаторам закарпатського жіноцтва (див. уже цитоване «Проголошення» з нагоди з'їзду жінок краю 1934 р. (*Додаток 1.Н*) [47, 1-2]) і публікаціям співробітниць чернівецького часопису «Самостійна думка української матері» Лесі Буковинки, С.Гнідий-Никорович, Н.Дашкевич та ін. [101-104].

Зокрема Леся Буковинка вважала, що для виховання дитини самих педагогічних знань замало. Треба бути «характером», вміти заглянути їй «у душу», «пізнати добрі та злі її сторони». На основі цього все позитивне в дітях підтримувати і розвивати, а негідне пригамовувати [101, 17]. Найефективнішим засобом осягнення цього завдання письменниця і представниця буковинського організованого жіноцтва вважала «добрі» ігри, руханку, екскурсії, казки, пристосовані до індивідуальності та віку дитини. У статті «Педагогічні уваги для виховання в рідній хаті» Леся Буковинка проаналізувала недо-

ліки цієї роботи в інтелігентних сім'ях і виклала низку порад щодо виховання дітей на життєздатних характерних людей, здібних громадян «своєї нації». Серед найважливіших такі:

– любов батьків до дітей не повинна виявлятися в надмірному «пещенні»: вже змалку вони мусять поставити рішуче «так» і «ні», щоб згодом діти не верховодили ними;

– законом ефективного виховання має стати «послух доброго і строга упорядкованість думок і життєвих обставин»;

– найважливішими методами виховання повинні бути приклад, взірць, «примірні характери» визначних особистостей [102, 9-10].

Вивчення творчої спадщини організаторів і активних учасниць українського жіночого руху Західної України дає змогу констатувати, що родинне виховання вони розглядали як важливе національно-громадянське завдання, в реалізації якого головну роль відводили жінці-матері. Водночас, усвідомлюючи негативний вплив на дитину чужодержавного нерідномовного оточення, репрезентантки жіночого емансипаційного руху актуалізували питання про посилення ролі громадського чинника у вихованні дітей починаючи з дошкільного віку.

4.2.2. Громадське дошкільне виховання в жіночому освітньому поступі

Думка про потребу українських інституцій опіки і виховання маленьких дітей була вперше оприлюднена Наталією Кобринською на вічі жінок-українок 1891 р. в Стрию. Через рік її реалізувало згромадження Сестер служебниць Пречистої Діви Марії у с. Жужель Сокальського повіту на Львівщині (о. К. Сілецький і М. Гордашевська – св. Йосафата) [105, 587], заснувавши першу дошкільну українську інституцію для дітей селян. Н. Кобринська стала також автором першого проекту статуту української громадської організації – товариства «Охоронка», покликаною очолити акцію розбудови в Західній Україні мережі рідномовних світських дошкільних закладів [106]. Михайло

Павлик назвав його найціннішою працею першої книжки «Нашої Долі» [107, 601], а Іван Франко підкреслював, що статут товариства «Охоронка» «становить один крок до виконання ухвал стрийського віча ... про заснування інтелігентним жіноцтвом охоронок ... для догляду над мужицькими дітьми в часи, коли їх матері зайняті польовою роботою» [108, 202].

За задумом Н. Кобринської, перші українські дошкільні інституції мали обслуговувати потреби сільського населення краю, носити сезонний характер, а їх безпосередніми організаторами повинні бути окремі громадські жіночі об'єднання.

Подаючи в 1893 р. зразок статуту товариства «Охоронка», Н. Кобринська висловила надію на те, що «... загал наш зрозуміє пекучу потребу таких товариств в нашій країні» і приступить до їх заснування [106, 94]. Проте лише через сім років завдяки старанням Наталії Кобринської та Марії Грушевської, за участю «Клубу русинок», у Львові постала перша національна громадська організація, змістом діяльності якої була популяризація справи рідномовних дошкільних інституцій та їх заснування й утримання – «Руська охоронка» (згодом «Українська захоронка») (див. підрозділ 1.3) [109, 51].

У низці праць усіх трьох книг «Нашої Долі» [110-112], у спільному з М. Грушевською як першим головою дошкільного товариства «Руська охоронка» заклику до галичан і «заграничних земляків і землячок» (грудень, 1900) (*Додаток 4.Г*) [113], у промові на його перших загальних зборах (лютий, 1901) [114] Н. Кобринська обґрунтувала доцільність українських дошкільних закладів, визначила їхні мету, завдання, педагогічні основи діяльності. На її думку, вони мали не лише вберегти дітей від «нещастя» і забезпечити їхнє виховання «в літах передшкільних», а й також виконувати важливу національну функцію: захистити українську дитину від полонізації, здійснюваної польськими охоронками [113], унеможливити «загроження національних позицій» [115].

Питання про значущість громадської опіки над маленькими дітьми та їхнього виховання було одним із центральних

у виступах жінок на Першому просвітно-економічному конгресі у Львові 1909 р. Включення до його програми «гуманітарно-суспільного циклу рефератів» зумовлювалося як соціальними потребами, так і національно-виховними завданнями громадськості регіону. Офіційна статистика підтверджує, що в 1904 р. у всій Галичині народилося майже 329 тис. дітей. Того ж року на 7,3 млн. мешканців краю померло 201 тис. осіб, серед них 115 тис. – до п'ятнадцяти років життя [116, 19]. При цьому найвищою була смертність серед немовлят: вона становила 20,1 % від кількості померлих. Ще вищим виявився цей показник в українських сім'ях – він на 10 % перевищував смертність серед дітей поляків [117, 67]. Через те опіку над дитиною українські культурно-освітні діячі почали трактувати не як милосердя, не як гуманну акцію окремих товариств, а як загальну суспільно-національну проблему. Її вирішення мало «поставити цілий нарід як найвище і завести там, куди він відповідно до своїх ідеалів змагає» [117, 72].

З другого боку, на українських землях Галичини бурхливо розвивалася мережа польських дошкільних інституцій. Наприклад, лише в Гусятинському повіті Тернопільщини влітку 1900 р. діяли 6 заходок, у яких під опікою монахинь римо-католицького обряду знаходилося 307 дітей українських селян. У шести населених пунктах Борщівського повіту Тернопільщини в 1902 р. під їхнім «покровом» перебувало 990 дітей [118, 36].

Водночас перший український постійно діючий заклад для дітей дошкільного віку товариство «Руська охоронка» відкрило тільки в 1902 р. на Городоцькому передмісті Львова. У жовтні 1903 р. на Жовківському передмісті постає другий аналогічний заклад для дітей львівської бідноти [119].

З огляду на викладене закономірним є «реферат» Н.Кобринської, виголошений на конгресі 1909 р. у Львові, який вважається останнім прилюдним виступом основоположниці українського жіночого руху [120, 109]. У ньому вона простежила історію зародження і розвитку опіки та виховання дітей

цієї вікової категорії (від Платона – Я.А.Коменського – Д.Локка – Ф.Оберліна – до заснування перших дитячих садків у Німеччині Ф.Фребелем), розкрила витоки «справи заходок» у Східній Галичині та роль у її популяризації й утвердженні жінок-українок і представників духовенства. Як і в прилюдних виступах та публікаціях кінця ХІХ – початку ХХ ст., Н.Кобринська наголошувала на тому, що заходки – це не лише харитативні інституції, а й заклади, покликані забезпечити належний фізичний і розумовий розвиток дитини, обмежити денационалізуючий вплив на маленьких українців аналогічних польських «ошчок» і підготувати їх до навчання в рідномовній школі.

Заклик до товариства «Просвіта» змінити свій статут «в тім напрямі, щоби побіч своїх просвітніх і економічних організацій закладали також заходки для дітей ... під проводом і старанем жіночих членів Товариства», яким Н.Кобринська завершила виступ, конгрес зустрів оплесками [121, 335]. Зміни, внесені до статуту «Просвіти» в 1913 р., підтвердили прагнення товариства сприяти розвитку українських заходок, а в міжвоєнний період дали змогу реалізувати його у практичній роботі над відкриттям дошкільних інституцій різних типів [122, 186].

Виступ на конгресі Валерії Коцовської, тоді одного з найбільш діяльніших членів дошкільного товариства, – це одна з перших в історії українського суспільного дошкільного виховання спроб відтворити початкові організаційні кроки товариства «Руська заходка» від часу його заснування та розкрити мету, зміст і результати діяльності «рідних» дошкільних інституцій краю в умовах відсутності державної підтримки, неоднозначного ставлення батьків до цієї форми опіки і пробудження національної свідомості дітей із сімей, які через залежність від «хлібодавців» (переважно поляків) або задля «фальшивої амбіції» забули рідну мову, український обряд, традиції та звичаї [123, 336].

Зазначені публікації стали одним із головних джерел для з'ясування ролі в опіці та вихованні дітей дошкільного віку

товариства «Українська захоронка» в перші роки його функціонування.

Аналіз майже 40-річної діяльності цієї громадської дошкільної організації переконує в тому, що в меті та змісті роботи товариства знайшли відображення теоретичні висновки провідниць жіночого руху про необхідність поєднання опіки з релігійно-моральним і національно-патріотичним вихованням дітей. Якщо статут «Руської охоронки» 1900 р. визначив метою діяльності нагляд за маленькими дітьми і турботу про їх «умисловий розвій» шляхом організації відповідних до віку занять [124, 3], то статут 1916 р. (вже «Української захоронки»), поруч із опікунськими та елементарними дидактичними завданнями, передбачав виховання дітей «на основі науки греко-католицької церкви в українським дусі (підкреслення наше — З.Н.), розвиваючи їх ум при допомозі відповідних забав та занять» [125, 3]. (*Додаток 4. Д*).

У міжвоєнний період товариство «Українська захоронка», кількість членів якого в 1934 р. сягнула 400 осіб, залишалося головним організатором світських постійних дошкільних інституцій для найменших галичан. За визначенням тогочасної преси, воно реформувалося у «поважний виховний чинник нашого національного життя» [126, 67]. Товариство розгорнуло роботу в таких напрямках:

— розширення мережі захоронок (після реформи освіти в Польщі 1932 р. — дошкілля, передшкілля): у 1902 р. — одна захоронка, в 1938/1939 н. р. — вісім;

— підготовка вихователів («фребличок», «провідниць») відповідно до діючих державних «приписів» і головних національно-вихованих орієнтирів українського суспільства (переважно шляхом організації спільних із товариствами «Рідна школа» та «Союз українок» кількамісячних курсів);

— націоналізація змісту виховної роботи в утримуваних дошкільних закладах з метою протистояння чужим впливам, незважаючи на жорстку опіку з боку офіційної шкільної влади.

Результати наукового пошуку переконують у тому, що справа заснування й утримання українських захоронок була близькою практично всім жіночим організаціям. Ще в 1896 р. таку інституцію відкрили і нею опікувалися чернівецькі жінки-мироносиці, а в 1925 р. — буковинська «Жіноча громада» (керівник — Михайлина Левицька) [127, 5]. Відвідавши у 1934 р. Чернівці, Софія Русова так писала про місцеву українську захоронку: «Хлопчиків та дівчаток 320, усі чистенькі та веселі, — видно, що чиясь любляча рука піклується ними й навчає любити Бога та свій край» [128, 9].

1 січня 1896 р. члени жіночого гуртка при філії Руського товариства педагогічного в Тернополі отримали від його відділу завдання вести «науку ручних робіт» у заснованій тут першій світській українській захороноці [129, 30].

4 березня 1903 р. збори львівського «Клубу русинок» за пропозицією його голови М. Білецької ухвалили проект змін до статуту, які дозволили товариству включитися в роботу над організацією інституцій дошкільного виховання [130]. Разом із «Кружком українських дівчат» «Клуб русинок» до 1909 р. був основною опорою «Руській захоронці» в поліпшенні матеріального становища дошкільних закладів і розширенні їх мережі, про що свідчать численні повідомлення в газеті «Діло» за 1903-1908 рр.

Аналогічно «Руський жіночий кружок» у Коломиї статутом 1904 р. визначив заснування захоронок одним із засобів реалізації своєї «культурної і гуманної ціли» [131, 2].

Погляди українського організованого жіноцтва на завдання і зміст роботи перших українських захоронок відтворив у 1908 р. львівський жіночий часопис «Мета»: «В них повинні діти нашого люду знайти все, чого їм не може дати їх домашня нужда і їх ярмом надмірної праці пригноблена родина, щоб не йшли в життя «... з п'ятном рабства в очах, непривітні для нікого, недовірчиві і скриті»; і далі: треба звернути увагу на їх виховання та розбудження в них «ума і серця ... любови і прив'язання до всього рідного ...» [132].

Як бачимо, національно свідомі жінки західних українських земель, передусім Східної Галичини, прагнули розширити функції дошкільних закладів, перетворити їх у важливі чинники пробудження національної свідомості маленьких українців.

Ця тенденція простежується і в заклику до українського жіноцтва львівської «Жіночої громади» в справі «закладання» заходнок для сільських дітей, опублікованому 29 липня 1910 р. в газеті «Діло» (*Додаток 4. Е*) [133]. Маючи на меті причинитися до заснування в селах краю інституцій дошкільного виховання сезонного характеру (на час літніх сільськогосподарських робіт, як це проектувала Н.Кобринська), виділ товариства «порішив поробити заходи», щоб організувати «бодай кілька» таких заходнок [133]. На загальних зборах товариства у травні 1911 р. зазначалося, що філії «Жіночої громади» заснують заходнок і тим самим не дають польським товариствам винародовлювати найбільш податний елемент – дітей [134].

Отож уже перед Першою світовою війною створюється база для розвитку сільських сезонних дошкільних інституцій, які під назвою «дитячі садки» в 1920-х – 1930-х рр. стали найпоширенішим типом закладів опіки та виховання маленьких українців.

Популяризація ідеї дошкільних закладів, організаторська діяльність громадськості зумовили функціонування в передвоєнній Східній Галичині 23 українських інституцій для виховання маленьких дітей, утримуваних світськими і релігійними організаціями Городенки, Коломиї, Львова, Надвірної, Снятина, Станиславова, Стрия, Теробовлі [135, 1]. (Для порівняння: всього в краї у 1911/1912 н. р. діяло 226 дошкільних закладів – переважно польських і єврейських [136, 48]. Водночас серед 183 інституцій дошкільного виховання Закарпаття в 1913/1914 н. р. не було жодної української [137, 247]).

На відміну від інших громадських організацій Західної України, львівське дошкільне товариство і в роки Першої

світової війни не припиняло своєї діяльності. Очоловане в цей важкий час Є.Гриньовською, воно навіть розширило мережу українських заходнок на теренах Львова, реорганізувавши у два заклади першу дошкільну інституцію.

Проблеми українського громадського дошкільля початку 1920-х рр. найповніше представлені в педагогічній спадщині Костянтини Малицької.

У виданому 1921 р. збірнику «Українській дитині» педагог вмістила статтю «Про заходнок і діточі садки». Це була перша після розвалу Австро-Угорської імперії спроба здійснити 30-річний огляд праці української громадськості Галичини (з часу порушення думки про необхідність заходнок на стрийському жіночому вічі 1891 р.) у галузі виховання дітей дошкільного віку та 20-річної діяльності товариства «Українська заходнок» і водночас – програма розвитку рідномовних дошкільних закладів у нових для краю умовах.

Визнаючи перевагу родини у вихованні, К.Малицька звернула увагу на той факт, що матерів, не зайнятих поза домом, залишається все менше, та й не кожна з них має відповідну педагогічну підготовку для систематичного розвитку розумових, фізичних і духовних задатків своєї дитини. За таких обставин потреба в закладах дошкільного виховання, особливо для дітей селян і робітничої верстви, – це соціально-зумовлений чинник формування особистості громадянина української держави, у відродження якої К.Малицька вірила протягом усього життя. Крім цілоденної опіки, харчування, формування навичок гігієни, побутової праці, тобто філантропічних завдань, заходнок, за її переконанням, мали ще й важливу педагогічну мету: «розвинути ум дитини, що ставить перші кроки в життю», підготувати «забавами і систематично уложеними робітками до правильної шкільної праці – науки».

Таким чином, К.Малицька розглядала постійні дошкільні заклади як підбудову народної школи, як перехідну стадію до шкільного навчання. Водночас вона підкреслювала, що «шко-

лою вони не є і бути не повинні»: захоронки – це перша і дуже важлива ланка в загальному ланцюгу громадсько-державного виховання [138, 14].

Костянтина Малицька сформулювала першочергові завдання українських жіночих організацій Східної Галичини щодо подальшого розвитку інституцій дошкільного виховання з врахуванням економічного і суспільно-політичного становища краю. На її думку, необхідно було:

– організувати в містах якнайбільше заходок із характером новітніх дитячих садків і кваліфікованими «учительками-фребличками»; у селах дошкільні заклади цього типу засновувати поступово, а поки що розвивати існуючий різновид заходок-притулків;

– спільно з Українським педагогічним товариством влаштувати хоча б короткотермінові курси для вчительок народних шкіл, учениць учительських семінарій чи взагалі інтелігентних жінок для ознайомлення з теорією та практикою дошкільного виховання Ф.Фребеля, М.Монтессорі з наступним використанням слухачок курсів як керівників дошкільних інституцій;

– подбати про відкриття річного фребелівського курсу на базі однієї з українських учительських семінарій, обов'язкового для всіх майбутніх педагогів;

– направити за кордон народну вчительку, охочу до праці в закладах дошкільного виховання, для ознайомлення з досвідом цієї роботи в інших країнах;

– над усіма заходками однієї місцевості встановити єдиний педагогічний нагляд, а для всіх українських дошкільних закладів Східної Галичини призначити генеральну «візитаторку» для ведення дошкільної статистики й одноцільного спрямування виховного процесу;

– «Українській заходці» спільно з УПТ потурбуватися про видання для потреб дошкільних інституцій збірок пісень, казок, оповідань, дитячих ігор, які б відповідали «духови» українського народу [138, 14-15].

Узагальненням чвертьстолітньої історії розвитку рідномовних дошкільних закладів став збірник «В 25-і роковини Товариства «Українська заходка», виданий у Львові 1927 р. за редакцією К.Малицької. Центральне місце в ньому посідає її педагогічно-публіцистична розвідка «В ювілейне свято «Української заходки». Поруч із окресленням історії виникнення та розвитку перших українських дошкільних інституцій, авторка проаналізувала зміст роботи сучасних їй заходок, обґрунтувала доцільність розширення їхньої мережі, наголосила на демократичному характері (вони повинні стати «добром усіх») та національно-виховному спрямуванні. За її переконанням, із життя дітей у цих закладах можна буде відтак «зложити історію про основи державної нації» [139, 14].

Збірник містить і перший у східногалицькій дошкільній практиці матеріал із досвіду роботи в українській заходці, з яким виступила активний член товариств «Союз українок» і «Українська заходка» Софія Олесків-Федорчак [140, 22-25]. За її даними, праця в заснованому нею притулку-заходці включала:

– щоденні сталі елементи (запис дітей, перевірка чистоти, молитва, сніданок, підвечірок, відпочинок);

– різні види виховної діяльності та елементарні дидактичні заняття, серед яких превалювали розповідання дітям казок, вивчення пісень і віршів патріотичної тематики, бесіди морального змісту, принагідні розмови про найближче оточення, забави, ручні дитячі роботи, руханка.

Як зазначала С.Олесків-Федорчак, пропонувані офіційною методикою засоби виховання й елементарного навчання Ф.Фребеля та М.Монтессорі для бідних українських заходок були непосильні. Тому ними ставали підручні матеріали – фрукти, овочі, прутики, камінці. Ігри й забави дітей наближалися до побуту української родини: вони мочили в річці льон і коноплі, сушили їх, терли; з останків пряжі виготовляли нитки, шнурки. Недавні героїчні будні українського народу надихали організаторів і вихователів заходок на відтво-

рення найяскравіших сторінок злету його національного духу: діти насипали «могили» уявними січовими стрільцями, покладали до них вінки та квіти, визначали свої «Маківки»³, до яких щотижня йшли «походом зі синьо-жовтими прапорами і співали стрілецькі пісні». Там вони «відбували» військові вправи і «проганяли з неї ворогів».

Улюбленим заняттям дітей із захоронки С.Олеськів-Федорчак були екскурсії в ліс «до царства мурашок», у процесі яких розширювався їхній світогляд, формувалися працелюбство, милосердя. Завдяки налагодженій таким чином діяльності, писала авторка аналізованого матеріалу, жоден із її вихованців не пішов до державної школи, в якій учила «чужа людина»: для них С.Олеськів-Федорчак домоглася заснування першого класу «рідної» школи.

У 1927 р. С.Олеськів-Федорчак оприлюднила програму та проаналізувала зміст відзначення першого в історії національного дошкільного виховання свята української захоронки (8 травня 1927 р.). Крім того, педагог виклала власні міркування щодо подальшого розвитку громадського рідномовного дошкільця в краї, окремі положення яких перегукувалися із програмою його розбудови, запропонованою в 1921 р. К.Малицькою. Для забезпечення одноцільної та планової роботи в цій ділянці вона вважала за необхідне:

- 1) «сфедерувати» всі захоронки та підпорядкувати товариствам «Українська захоронка» і «Рідна школа» у Львові;
- 2) забезпечувати їх відповідно підготовленими кадрами шляхом заснування дворічного курсу для вихователів;
- 3) скликати нараду «провідниць»-вихователів і «обдумати» програму занять, шляхи впровадження у практику українських закладів дошкільного виховання новітніх методик роботи з маленькими дітьми, враховуючи при цьому «вдачу й техніку нашого народу»;

³Гора в Карпатах, де в 1915 р. проходили жорстокі бої Українського січового стрілецтва з російськими військами.

4) проаналізувати зміст діяльності дитячих притулків, «відділити» старших дітей від дітей дошкільного віку, здорових від хворих, організувавши для останніх окрему інституцію.

За переконанням С.Олеськів-Федорчак, важливою для розвитку громадського українського дошкільця «на нашій території» була думка «упросити п. Софію Русову до праці» над розширенням мережі українських захоронок і підготовки «молодих, ідейних та кваліфікованих робітниць», які б пішли «на села» і згуртували «наймолодших» [141, 11].

У 1920-х – 1930-х роках проблеми організації та методики виховання дітей у захоронках посіли важливе місце у працях членів управи товариства «Українська захоронка» та вихователів дошкільних інституцій цього типу: М.Бачинської-Донцової [142], К.Малицької [143], М.Пастернак [144], О.Федак-Шепарович [145] та інших діячок жіночого руху Східної Галичини, а також жінок інших західноукраїнських теренів.

Цикл статей, присвячених організації та змісту роботи захоронок Підкарпатської Русі, підготувала в 1920 р. А.Макарюсова. Зауваживши, що дошкільні інституції періоду угорського панування в краї слугували мадяризації, авторка передусім розкрила соціальну сутність захоронок. За її словами, вони є першим суспільним осередком дитини, основною формою підготовки до навчання в народній школі, наріжним каменем «виховуючої організації», яка дасть повну свободу для вияву дитячої самостійності.

Водночас А.Макарюсова вимагала викоренити із місцевих захоронок все шкільне, закостеніле, шаблонне, забезпечити їх зв'язок із родинним вихованням («чтобы захоронка была въ частной звязи съ родиною дитины») [146, 7].

Серед головних завдань закарпатських захоронок вона визначила плекання материнської мови, що дасть змогу пробудити в дитини почуття любові до «отчини» та сформувати «народну свідомість».

Аналогічно до галицьких педагогів, А.Макарьосова була переконана в доцільності заснування захоронок насамперед для бідних дітей, покладала на них опікунські та виховні завдання. Опіка, за її словами, мусить бути найбільшою, оскільки діти є найдорожчим скарбом кожного народу, а особливо «зновь воскресшого» [146, 7].

Важливим завданням офіційної влади авторка аналізованого циклу статей вважала турботу про матеріальну базу захоронок («мусить держава вибудувати державні дома»), а також виховання дітей відповідно до новітніх педагогічних вимог [147, 5].

Серед занять, обов'язковими складовими яких повинні бути пристосованість до природи дитини та її діяльність, А.Макарьосова визначила:

– заняття на свіжому повітрі (рухливі ігри, забави, прогулянки);

– заняття в кімнаті (вільні забави з власними іграшками, слухання казок, посильна колективна праця, вільне малювання, моделювання з глини, пластиліну, наліплювання фігурок, складання паперу, робота з корою, лушпайками горіхів – як мозаїкою тощо) [148, 3-4].

Як бачимо, основним принципом виховної діяльності в захоронках Закарпаття проголошувалися свобода дитини і вільне виявлення здібностей, тобто головні постулати теорії вільного виховання, та принцип її активної дії.

Публікації жінок-педагогів викристалізували національний «дух» українських інституцій цього типу, вдосконалювали педагогічні засади їх діяльності. Якщо на початку ХХ ст. на українські захоронки покладалося завдання оберігати дітей від холоду, голоду, деморалізації, плекати материнську мову, пробудити в дітях любов до рідної землі та «народну свідомість», то до кінця досліджуваного періоду в західноукраїнському суспільстві остаточно утвердилася думка про те, що створені громадськістю українські захоронки – це «звено, що лучить життя і виховання дитини дома з життям і вихованням у школі,

спертим на наукових, педагогічних методах» [149, 21]. Водночас захоронки-передшкілля трактувалися як підвалина під національне виховання дітей, формування їх «на чесних і свідомих громадян» майбутньої незалежної України [145, 4].

Примітно, що працю жінок у сфері дошкільного виховання, як і до Першої світової війни, активно підтримували й інші товариства. Так, однією з перших публічних відозв заснованого 1918 р. Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю у Львові стало спільне з провідними культурно-освітніми організаціями краю («Просвіта», «Союз українок», «Українська захоронка», Українське педагогічне товариство) звернення до українського громадянства Західної України в справі заснування захоронок і захистів для найменших дітей (квітень, 1922), виявлене у фондах Державного архіву Закарпатської області [150, 3]. У цій же справі зберігаються перші в національній педагогічній думці регіону «Вказівки, як засновувати захоронки для дітей у передшкільному віці, які розкривали зміст організаційної підготовчої роботи, необхідної для їх відкриття, а також частково – методичної. Проте «Вказівки» не конкретизували основних напрямів виховного процесу в захоронках [150, 4]. З незначними доповненнями вони були вміщені 1927 р. у вже згаданому збірнику «В 25-і роковини товариства «Українська захоронка» [151, 29-30].

Для допомоги «шкільній дітворі й дітворі захоронки на Пасіках та Личакові» (передмістя Львова) в 1929 р. була заснована жіноча секція при гуртку «Рідної школи» ім. княгині Ольги. Виділ секції:

– обговорював «справи ... захоронки»;

– вживав заходів «для роздобуття грошей», потрібних для її функціонування;

– забезпечував вихованців захоронки взуттям, одягом, ласощами [152, 2].

На 1920-і – 1930-і рр. припадає формування організаційно-теоретичних основ діяльності такого типу дошкільних

інституцій, як літні притулки-захоронки для дітей селян. У Східній Галичині вони отримали назву дитячі садки.

Окреслюючи початкові завдання жіночих організацій щодо їх заснування, К.Малицька в 1922 р. наголошувала на потребі створити тисячам дітей, позбавленим батьківської опіки через воєнне та повоєнне лихоліття, «ілюзію родинного тепла» і своєї народності [153, 7]. Як і Н.Кобринська, вона ратувала за відкриття захоронок на час літніх сільськогосподарських робіт силами навіть фахово не підготовлених, але обов'язково таких, що люблять дітей, учителів-вихователів. Власне, у її працях початку 1920-х рр. чи не вперше в педагогічній думці Західної України цей тип інституцій опіки і виховання дітей дошкільного віку іменується дитячими садками, що розглядалися як перехідна стадія до творення постійно діючих дошкільних закладів.

Мету і зміст роботи дитячих садків К.Малицька вбачала в тому, щоб:

- уберегти маленьких дітей «від моральних і фізичних шкод»;
- навчити порядку і гарної поведінки;
- навчити молитов «у рідному слові» й рідних пісень;
- розказати дітям «історію самотньої могили за селом, як і за що її шанувати»;
- прививати любов до природи, рідного краю, розкрити тайни квітів, пташок і комах;
- навчити трудитися вже змалку «власними силами».

Зазначене мало виступати основою збереження української дитини «для свого обряду і своєї народности».

Заснування сезонних дошкільних інституцій і забезпечення такого змісту їхньої роботи К.Малицька вважала великою суспільною і національною справою, а участь у ній жінок-українок – «доказом нашого громадянського освідомлення і політичної зрілості» [153, 7].

Аналогічно оцінювала потребу та «вагу» дитячих садків у 1930-х рр. О.Кисілевська. За її даними, і в останні роки польського панування смертність українських дітей, особли-

во маленьких, залишалася найвищою в державі. У 1935 р. вона становила 19,6 на 100 осіб, у 1936 р. – вже 21,2 (проти 6,2 серед представників, наприклад, єврейського населення краю). Головною причиною цього залишалися «темнота, забобони, незнання головних основ гігієни» матір'ю-селянкою [154, 3]. «Загрозу нації» О.Кисілевська вбачала і в розширенні в українських селах мережі аналогічних польських дошкільних інституцій, а одним із основних шляхів її усунення – розгортання «якнайсильнішої пропаганди за українськими дитячими садками» [155, 3]. Вони, за її словами, є не тільки засобом «розв'язання рук матерям в часі жнив», не лише оберегом дитини від каліцтва, а й чинником морального і національного виховання дітей [155а, 5].

Організація сезонних дитячих садків відповідала характерові соціально-економічних і політичних умов Східної Галичини міжвоєнного періоду. По-перше, їх утримання обходилося дешевше порівняно з постійними захоронками. По-друге, на підставі закону про суспільну опіку в Польщі від 16 серпня 1923 р. і розпорядження на його виконання Міністерства праці та внутрішніх справ від 30 липня 1924 р. сезонні дошкільні дитячі інституції були віднесені до числа опікунських і не підлягали державним органам управління шкільництвом [156, 327]. Тому вимоги до фахової підготовки кадрів, змісту і методів діяльності були нижчими від тих, що ставилися до захоронок.

Обмежене втручання офіційної шкільної влади у життя дитячих садків сприяло більш активному впровадженню в роботу з дітьми «національного елементу». Як наслідок, справа сезонних українських дошкільних інституцій (подібно до шкільництва загалом) у міжвоєнний період стала розглядатися не лише як педагогічна потреба, але і як політична проблема. Для українців, підкреслювалося в редакційній передмові «Жіночої долі» до статті І.Блажкевич «Як закладати діточі садки», ця новітня установа «побирає особливої ваги: є це конечна потреба національного виховання наших діток, якого на жаль не уміла й досі не

уміє дати пересічна українка-мати своїй дитині» [157, 9]. Твердинями, що «хоронитимуть нашу дівчоріду перед винародовленням», називала дитячі садки Б. Баран [158, 2].

Символічно, що новий напрям освітньої педагогічно-просвітницької діяльності українських жіночих організацій у міжвоєнний період започатковує «Товариство українських жінок» у Стрию, де вперше Н. Кобринська оприлюднила ідею сезонних охоронок для дітей селян. Виступаючи в червні 1924 р. на загальних зборах місцевої філії «Просвіти», народна вчителька й організатор жіноцтва Стрийщини міжвоєнної доби Н. Селезінка заохотила свідоме селянство повіту до заснування дитячих садків. Уже через три дні жіночий гурток, організований за її участю при читальні «Просвіти» в с. Угерську (згодом реформований у жіночий осередок «Союзу українок»), відкрив першу в повоєнній історії краю інституцію цього типу. Дитячий садок став «найріднішою школою» для всього села: господині забезпечували молоком місцеву «молочарню», яка, у свою чергу, матеріально підтримувала «вчительку»-виховательку. «Ярину, овочі й курчата зносили радо мами»; бездітні забезпечували садок дровами [159; 108, 3].

Вслід за дитячим садком в Угерську відкрилися аналогічні інституції в Лисятичах, Бережениці та Добрянах (Стрийщина), які опікувалися більш ніж 300 дітьми [160, 4; 160а, 3].

19 листопада 1925 р. питання про місце і роль дитячих садків у системі національного виховання та роль жінки-українки в їх організації було висвітлене у доповіді Н. Селезінки на вічі, скликаному стрийським жіночим товариством [161, 2].

У квітні 1927 р. вона виступила з доповіддю на черговому з'їзді «Союзу українок», який підсумував перші здобутки в справі дитячих садків і накреслив основні завдання жіночих осередків щодо реалізації ідеї та забезпечення діяльності найдешевших і найдоступніших для маленьких українців інституцій. «Нашим обов'язком, – підкреслювала Неоніла Селезінка, – є подбати про те, щоб і наші українські діти в поході людства до сонця не остали позаду, і створити для них подібні

установи, які б вже від перших днів їх свідомости виховували їх на національно свідомих, здатних до життя і боротьби за краще, громадян» [162, 21].

Матеріали доповіді Н. Селезінки на з'їзді «Союзу українок» 1927 р. лягли в основу науково-популярної розвідки «Дошкільне виховання», яка того ж року вийшла друком у Львові. У ній в найзагальніших рисах окреслено історію європейського дошкільного виховання з середини ХІХ ст., показано особливості різних типів дошкільних інституцій у тогочасній Польщі, розкрито значення для виховання та фізичного розвитку української дитини сільських дитячих садків. Їх діячка жіночого руху вважала важливими осередками поглиблення знань дитини про навколишній світ, історію рідного краю, минуле й сучасне свого народу, його традиції, звичаї, обряди. На дитячі садки вона також поклала функцію «змалечку готувати дітей до ... життя українського громадянина» [163, 15]. В аналізованій праці подаються вимоги до організації дитячих садків, змісту їх діяльності, підготовки «садівничок» тощо.

Прихильник систематичного цілеспрямованого впливу на виховання дитини, Неоніла Селезінка вперше в західноукраїнській педагогічній літературі розробила план роботи з дошкільнятами, опираючись на методичні вказівки С. Русової. Серед найважливіших видів діяльності з малими дітьми вона визначила рухливі ігри, забави, вивчення пісень, віршів, розповідання казок, маленьких історичних оповідань. Неодмінною складовою щоденного режиму роботи дитячого садка Н. Селезінка вважала ранкову молитву і релігійно-патріотичну пісню «Боже, на землю вкраїнську поглянь», перевірку санітарно-гігієнічного стану дітей, їх чергування з метою самостійного підтримування порядку, принагідні розмови і бесіди про найближче оточення дітей на основі спостереження та використання наочності – так звані «предметові лекції», методика яких представлена у працях Софії Русової «Нові методи дошкільного виховання» [164] та «Теорія і практика дошкільного виховання» [165, 107-109].

Обов'язковим Н.Селезінка вважала ведення щоденників обліку роботи з дітьми. Авторка також подала перелік літератури, необхідної для роботи в дитячому садку.

Отож у 1920-х рр. репрезентантки жіночого руху започатковують розвиток організаційних основ, теорії та методики роботи в інституціях, які до 1939 р. були основними формами громадської опіки і виховання дітей дошкільного віку на українських землях у складі відродженої Речі Посполитої. Їх відкриття стало прерогативою товариств «Союз українок» і «Рідна школа». Так, загальні збори «Союзу українок», які відбулися 27-28 грудня 1928 р. у Львові, звернулися до управ своїх філій із проханням активізувати роботу над створенням дитячих садків, залучивши до неї всі місцеві українські громадські організації [166, 3]. У червні 1929 р. із закликом «до свідомого жіноцтва» заохочувати селян засновувати такі інституції звернулася й організаційна секція товариства «Союз українок» [157, 2].

Резолюції річних зборів «Союзу українок» від 23 грудня 1929 р. визначили дитячі садки «... дуже важним чинником до виховання молодого українського покоління» і доручили своїм філіям і жіночим секціям товариства «Просвіта» продовжувати «оснування діточих садків на селах, по містах і місточках» [168, 2]. Одними з перших до заснування аналогічних інституцій дошкільного виховання долучилися волинські «союзники». Так, питання про відкриття дитячого садка обговорювалося на засіданні Головної управи «Союзу українок» у Рівному 27 травня 1927 р., а вже 18 червня на базі місцевого Народного дому під керівництвом Любові Литвиненко постав перший заклад цього типу на більш ніж 20 дітей [169, 9-10]. У 1932 р. Союз жінок-українок громадської праці відкрив аналогічну дошкільну інституцію в Луцьку [170, 13].

На межі 1920-х – 1930-х рр. справа дитячих садків була одним із головних напрямів роботи жіночих товариств Західної України. 1 січня 1929 р. це питання поставили «на першому місці» збори «Товариства українських жінок» Станисла-

вова [171, 7]. Аналогічно перший дитячий садок того ж року виявився «найбільшим успіхом» жіночих секцій при читальнях «Просвіти» в Журавно (Львівщина) [172, 2] та в Поточиську Городенківського повіту [173, 6].

Свідченням уваги жінок-українок до питань виховання дітей дошкільного віку стало їх обговорення на Українському жіночому конгресі 1934 р.: вони були представлені у виступах Софії Русової [174, 21-25] та Софії Ракової – тодішньої голови товариства «Українська захоронка». С.Русова наголосила передусім на потребі збереження здоров'я та фізичного розвитку дитини в дошкільних інституціях. Крім того, вона розглядала їх як засіб формування в дітей «добрих звичок до праці, до товариства, до совісного виконувannya своїх маленьких обов'язків, до пошани для Бога» [174, 22].

Як і в фундаментальних працях дошкільної тематики, визначний педагог і діячка жіночого руху звернула увагу делегатів конгресу на необхідність будувати вихований процес у дошкільних закладах на принципах гуманізму, природовідповідності та діяльності, зв'язку дитини із життям свого етносу, його матеріальної та духовної культури. Проте центральне місце у її виступі посіла ідея національного характеру громадського дошкільця. «Кожен дитячий садок, – зазначала С.Русова, – це є перша найрідніша школа для дитини, національна школа, в якій пробуджується її національна і громадська свідомість. Кожна учителька дошкільної установи має це добре пам'ятати і вносити в своє виховання найбільш національно-патріотичного елементу ... Учителька дитячого садка має закидати зерна героїчного натхнення в душі своїх вихованців так глибоко, щоб ніякі будяки майбутнього матеріального життя не заглушили їх» [174, 23].

Підкреслюючи велике значення дошкільних інституцій для «здорового фізичного і морального розвитку наших дітей», педагог визначила завдання жіночих організацій Західної України у цій сфері, які передбачали:

– розширення мережі дитячих садків «по всіх селах»;

– наближення їх «до народного життя і мовою ..., і ... матеріалом, який ... вживається для ігор і праці дітей»;

– забезпечення дошкільних закладів інтелігентними, добре підготовленими до роботи з дітьми національно свідомими українками-виховательками;

– заснування з цією метою інституту дошкільного виховання з трирічним теоретичним і практичним курсом [174, 24-25].

Масове розповсюдження дошкільних інституцій цього типу в Східній Галичині (від 4 дитячих садків із 405 вихованцями у 1924 р. – до 768 на 29885 дітей у 1937 р.) [175, 370] зумовило зростання уваги до подальшої розробки засадничих основ їхнього функціонування. Цьому визначальною мірою сприяло поширення в регіоні ідей дошкільного виховання С.Русової, уможливлене безпосередніми виступами та опублікуванням на сторінках провідних західноукраїнських періодичних видань праць педагога цієї тематики («О. Декролі», «Колись і тепер», «Роля жінки в дошкільному вихованні», «Сучасна мрія виховання» та ін.) [174]. Основну заслугу С.Русової перед українським громадським дошкільям (як і перед національною педагогічною думкою регіону загалом), галичани вбачали в тому, що вона одна з небагатьох своїми статтями утримувала місцевий «педагогічний світ» у курсі новин зарубіжної теорії та практики дошкільного виховання, «побуджуючи тим рідну педагогічну думку до життя, руху та поступу» [176, 82].

Впливом ідей Софії Русової, як уже зазначалося, позначені публікації дошкільної тематики О.Дучимінської, В.Жуковецької-Вільшанецької, Н.Селезінки. Вони знайшли відображення і в низці публікацій І.Блажкевич [177-180], зокрема в її праці «Діточий садок на селі в часі літніх робіт» (1930). Книжка, визначена авторкою як poradnik, найбільш повно враховувала реальні можливості матеріального забезпечення українських дитячих сезонних садків і методики роботи в них. У теоретичній частині посібника викладена історія виникнен-

ня і розвитку ідеї українських дошкільних закладів, обґрунтована їхня потреба. Більша частина розділів – практичний матеріал, що розкривав зміст роботи сільського дитячого садка, починаючи від підготовки ґрунту для його заснування і аж до заключного свята вихованців.

Найбільшу цінність становлять апробовані авторкою рекомендації щодо методики занять із дітьми в дитячому садку. Виходячи з того, що «служба дитині – це служба Богові», І.Блажкевич, вслід за М.Монтессорі, вважала головним стимулом занять і забав дітей їх зацікавлення. Вона відкидала детальне планування роботи на кожен день: «учителька проводить з дітьми те, до чого проявляється цікавість» [180, 50-51].

В основу духовного розвитку дитини педагог ставила її вроджену схильність до говоріння. А тому велику увагу приділяла використанню рідного слова (віршів, оповідань, байок, драматизації). Найбільш детально в посібнику розроблена «наука віршиків». Цінними є не лише науково-обґрунтовані вимоги до їх підбору та виховної спрямованості, методів і прийомів роботи з поетичними творами, а й написані І.Блажкевич або вміло підібрані тексти віршів для формування у дитини високих моральних якостей («Молитва української дитини», «Хто я?») [180, 97].

Для розвитку відчуттів І.Блажкевич пропонувала вправи з розрізнення кольорів, розміру, стану, температури і т. п. Важливу роль відводила іграм, руханці, забавам і подала їх взірці з праці С.Русової «Теорія і практика дошкільного виховання», збірок А.Животка [181-182], посібника О.Суховерської «Рухові забави й гри з мельодіями й примівками» [1837].

Посібник містить поради щодо проведення «вільних» розмов, описування картинок, навчання дітей співу, музики тощо.

Про увагу сьогоденних дошкільних педагогів до порад І.Блажкевич засвідчує перевидання аналізованого «Порадника» в незалежній Україні (Тернопіль, 2003).

Питання організації українських дитячих садків, змісту і методики роботи в них знайшли відображення в публікаціях

активних діячок жіночого руху Західної України 1930-х рр. І.Домбчевської [184], К.Малицької [185], М.Тимкевич [186], Є.Храпливої [187] та ін.

Водночас ідея та практика діяльності приватних сезонних опікунсько-виховних інституцій практично не розвинулася на українських землях Буковини (через офіційні перепони) та Закарпаття, де чехословацька держава взяла цей обов'язок здебільшого на себе.

Усвідомлюючи «вагу молодого, здорового покоління» у відродженні української держави [188, 3], жіночі товариства міжвоєнної доби працювали над розширенням мережі закладів, які б сприяли оздоровленню найменших українських дітей. У 1921 р. «Українська захоронка» започаткувала «вакаційні півоселі» – відпочинкові інституції на час літніх канікул для сиріт, найбідніших дівчат і хлопчиків з утримуваних ними дошкільних закладів і українських початкових шкіл (від 3 до 13 років).

Як правило, півоселі діяли на базі навчально-виховних закладів Українського педагогічного товариства з кінця червня до початку серпня, від 9.⁰⁰ до 17.⁰⁰ год. щоденно. Аналіз роботи таких інституцій, заснованих «Українською захоронкою» в 1933 р., здійснила К.Малицька у циклі статей «Проходом по львівських вакаційних півоселях», уміщеному на сторінках «Діла» [189]. За її даними, розпорядок роботи півоселі включав сніданок (здебільшого діти приносили його з дому); післясніданкові прогулянки, зокрема містом «з українськими хоруговками»; ігри на свіжому повітрі; обід, яким забезпечувала півоселя; післяобідній сон; читання, складання листів-побажань; підготовку до «святочного» закінчення півоселі тощо. Ці типи оздоровчо-виховних інституцій очолювали переважно вихователі захоронок – члени жіночих товариств Львова (1933 р. – О.Бігун, Я.Мигаль, М.Мудрик, О.Чорній).

Оцінюючи ініціативу товариства «Українська захоронка» як «неоціненне добро» (лише впродовж кількох тижнів 1933 р. півоселі «прохарчували» близько 500 найбідніших українських дітей, дали їм змогу «розкошувати серед живої природи»,

спілкуватися з однолітками), К.Малицька закликала українське громадянство «... відгукнутися, заявити, що переведене діло йому близьке, що розуміє його вагу і значіння», та висловила віру «в успіх доброї справи» [189; 211, 5].

До 1939 р. вакаційні півоселі залишалися невід'ємною складовою діяльності «Української захоронки» у Львові та його передмістях. Крім того, аналогічні інституції у великих містах краю організовували філії «Союзу українок». Так, вакаційна півоселя, заснована осередком «союзнок» у Тернополі в 1929 р., об'єднала 60 дітей віком від 2,5 до 10-ти років життя. Вона працювала від 8.⁰⁰ год. ранку до 15.⁰⁰ год. після обіду. Вихованці проводили «цілий той час» здебільшого на свіжому повітрі, за містом чи в парку, граючись і займаючись руханкою. У негожі дні вони малювали, займалися дитячими ручними роботами. Щоденний режим півоселі включав і їхнє дворазове харчування [190, 5]. Але масового поширення вакаційні півоселі так і не набули, оскільки офіційна влада матеріально не підтримувала українські інституції цього типу, а добровільних жертв для розвитку їх мережі бракувало.

Таким чином, теоретична і практична діяльність визначних представниць українського жіночого руху Західної України виявилася підґрунтям не лише для вдосконалення виховання дітей дошкільного віку в родинах, а й зумовила виникнення та розвиток українських постійних і сезонних дошкільних закладів, що до кінця досліджуваного періоду утвердилися як інституції своєї рідної виховної методики, підпорядкованої реалізації завдань фізичного, розумового і морального розвитку дитини, пробудженню національної свідомості маленьких українців і їхніх матерів.

Невід'ємною складовою феміністичного світогляду й одним із головних напрямів організаційно-практичної діяльності західноукраїнського жіноцтва досліджуваного періоду було утвердження культу жінки-матері та дитини.

Теоретичні узагальнення у цій частині програми українського жіночого руху стосувалися:

- природного призначення жінки-матері як опікуна фізично, морально та інтелектуально розвинутого покоління;
- її національно-громадянської відповідальності за розв'язання проблем формування в сім'ї-родині майбутніх діяльних громадян власної незалежної держави;
- місця і ролі жінки-матері в оздоровленні своєї родини та всього українського суспільства.

Практичним результатом цієї роботи стало ініціювання галицьким «Союзом українок» та запровадження в Західній Україні Свята матері, головна мета якого, визначена понад 70 років тому, є актуальною і сьогодні: опершись колінами в родині, «здвигнемося» й підемо вперед через свідомих українських матерів до відродження.

Серед основних завдань родинного виховання організатори жіночого руху визначили забезпечення тісної єдності духовно-морального та фізичного розвитку дитини, пробудження її національної гідності, підготовку «хосенного для добра України» покоління.

Головними умовами, засобами і методами реалізації цих завдань у творчих надбаннях активних учасниць західноукраїнських емансипаційних змагань (І.Блажкевич, Л.Буковинка, І.Вільде, С.Гнідий-Никорович, В.Жуковецька-Вільшанецька, О.Кисілевська, О.Коренець, К.Малицька) виступають:

- обізнаність батьків (насамперед матері) з основами психолого-педагогічних знань та їх активна національно-громадянська позиція;
- позитивний приклад батька-матері, членів родини;

– уникнення розбіжності між їх вимогами до дітей у сім'ї та поведінкою в громаді;

– рідне літературно-правильне слово (розмова, бесіда, розповідь, читання книжок);

– об'єктивно оцінювана історія українського та інших народів, пошана і повага до визначних постатей минулого та сучасних їм провідників українського народу;

– національне мистецтво, народні та релігійні традиції, звичаї, обряди;

– рідне домашнє оточення;

– природа свого краю;

– праця – самообслуговуюча та на користь інших членів родини, частково і громади.

Надаючи великого значення у вихованні та соціалізації маленьких дітей громадському чинникові, освічені жінки Західної України ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. оприлюднили та обґрунтували потребу українських приватних постійних і сезонних інституцій дошкільного виховання, визначили способи їх заснування та почасті – методи діяльності (Н.Кобринська, В.Коцовська).

У 1920-х – 1930-х рр. організація виховання дітей дошкільного віку у спеціально організованих для цієї мети закладах (захоронки, дитячі садки, півоселі) стала найгуманнішою опікунсько-виховною акцією українських жіночих товариств Західної України. Вони посіли важливе місце у системі недержавних рідномовних інституцій, заснованих і утримуваних громадськістю регіону. Теоретико-методичні засади їх функціонування, відображені в десятках публікацій представниць жіночого руху (М.Бачинська-Донцова, І.Блажкевич, К.Малицька, Н.Селезінка, С.Олесків-Федорчак, М.Пастернак, О.Федак-Шепарович), базувалися на пристосованих до умов життя маленьких українців і особливостей їх ментальності елементах педагогічних систем Ф.Фребеля, М.Монтессорі, О.Декролі, здобутках національної педагогічної думки, сконцентрованих у працях С.Русової та А.Животка, на педагогічних ідеях і дошкільній виховній практиці самих репрезентанток жіночих емансипаційних змагань.

РОЗДІЛ 5 НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА, ПОЗАШКІЛЬНІ ОПІКА Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ

«Одним із найважливіших чинників кожного народу є шкільництво, себто навчання і виховання молоді. Кождочасний стан шкільництва є не лише відбиткою його культурного рівня, але теж запорукою його дальшого розвитку».

«Суспільна поголовна опіка над людиною від немовляти до найстарших літ — це велике поле праці для наших жінок ...»

Іванна Блажкевич

5.1. Репрезентантки жіночого руху про стан і проблеми української школи в Австро-Угорській імперії

Формування жанрово-тематичних груп творів із життя школи, авторами яких є жінки, збігається з першими кроками емансипаційних змагань українського жіноцтва. Важливою підставою для їх виокремлення стало нагромадження в жіночому середовищі відповідних педагогічних сил, досвіду виховно-освітньої роботи та поступове утвердження в суспільстві думки про фахову самоспроможність жінки.

Серед основних груп «жіночих» публікацій шкільної проблематики можна виділити:

1) спогади жінок-учителів про власну педагогічну працю: найвиразнішими в цій групі є автобіографічні нариси Уляни Кравченко «Перший рік практики» й «Із записок сільської вчительки», замовлені для жіночого альманаху «Перший вінок», але опубліковані вперше лише 1936 р. під назвою «Спогади вчительки» [1, 307-374], та повість О.Дучимінської «Весняні дні» [2, 1-56], що стала доступною для читачів завдяки філологічним і українознавчим дослідженням учених незалежної України, передусім Р.Горака [3, 152-218], В.Качкана [4, 221-247] і В.Пахомова [5, 135-151];

2) художні твори, в яких діють видумані, як правило, ідеалізовані герої та змальовані події, наближені до реального життя: наприкінці ХІХ – у першому десятиріччі ХХ ст. вони представлені оповіданнями і повістями Уляни Кравченко, М.Колцуняк-Кузьмів, К.Малицької, О.Рошкевич, О.Цегельської, Є.Ярошинської та ін.;

3) науково-популярні розвідки, статті активних учасниць жіночого руху в пресі про стан школи, мету, завдання, зміст навчання і виховання дітей, умови праці вчителя та шляхи їх поліпшення;

4) публіцистичні виступи педагогічно-просвітницького змісту на жіночих, учительських, освітніх вічах, зборах, конференціях, з'їздах, конгресах.

Яскраво виражений документальний характер творів першої групи, зокрема спогадів Уляни Кравченко, робить їх важливим джерелом для з'ясування стану спольщеної народної освіти в Галичині останньої чверті ХІХ ст. Крім того, нариси є документом, у якому, з одного боку, постає привабливий образ незалежної, самобутньої, відданої справі національного виховання дітей сільської вчительки, що служив взірцем для наслідування українській молоді, а з другого, — показані негативні типи галицького вчителства — «душевно порожніх» людей, нездатних до роботи в школі, котрі розглядають учителювання як приниження для себе справу [1, 8].

Не випадково Б.Заклинський назвав спогади Уляни Кравченко «щасливим початком» і висловив побажання, «щоби за нею прийшли спомини других учителів й учительок» [6, 124].

Художні твори, такі, як оповідання Уляни Кравченко «Голос серця» (1887) [1, 409-421], О.Цегельської «Михась» і «Настуня» (1912) [7, 1; 8, 1-2], повісті М.Колцуняк-Кузьмів «На стрічу сонцю золотому» (1904) [9], Є.Ярошинської «Над Дністром» (1895) [10], порушують питання ролі знань у пробудженні «духа» людини та формуванні інтелігенції, «свідомої свого обов'язку перед народом» [9, 31], жертвовної праці вчителя, негативного впливу «винародовляючої» системи в західноукраїнському шкільництві, актуалізують національно-патріотичне, трудове, моральне, естетичне виховання дітей тощо.

В оповіданні Ольги Рошкевич «При звуках музики» (1890) чи не вперше в українській літературі показано драму жінки-вдови «по вчителеві», яка має виразно соціальне спрямування [11, 275-279].

Важливою загальнопедагогічною проблемою, яка вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. турбувала жінок-учителів, була проблема місця і ролі школи й учителя в суспільстві, тобто питання «Що може школа?». Саме так називається «повістка» Є.Ярошинської, яка 1887 р. побачила світ у серії «Бібліотека для молодіжи, селян і міщан» у Чернівцях. На думку її авторки, школа, освіта – це передусім запорука матеріального добробуту кожної людини [12, 110].

Значно ширше «хосен» школи в 1914р. трактувала Северина Кабаровська: «Школа се національне добродійство... Бідний сей чоловік, котрий не знав лави шкільної, котрий не пізнав, що то світло науки, не здобув собі хоч крихітки сего багатства...» [13, 4].

Вірою у великі можливості української школи пронизані вірші Костянтини Малицької, виховно-освітні ідеї яких близькі до педагогічних положень творів Б.Грінченка, М.Грушевського, І.Франка:

*В ній надія на обнову...
З неї вийде плем'я сміле,
Що поборе темні сили,
Що обійме менших братий,
Сонних кликне в труд завзятий,
А в тім труді зірве пута,
Що в них наша доля скута...*

[14, 293-294].

Участь жінок-учителів в обговоренні проблем, важливих для педагогічної теорії та практики роботи школи й українського суспільства загалом, започатковують матеріали на сторінках галицько-буковинських періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст.: журналів «Учитель» (орган РТП), «Промінь», газет «Буковина», «Діло», «Прапор», німецько-українського часопису «Bukowiner Schule» та ін.

З-поміж перших до їх аналізу звернулася буковинка Євгенія Ярошинська. У частково аналізованому виступі на окружній учительській конференції в Кіцмані (1895) вона визначила метою школи моральне, інтелектуальне і фізичне виховання народу. Умовами її реалізації педагог вважала, поперше, обізнаність учителя з «обставинами» людей і перешкодами, які стоять на шляху до досягнення цієї мети; по-друге, володіння ним засобами для усунення цих перепон; по-третє, спільність дій учителя й сім'ї у «приверненні» всіх дітей до школи [15, 201], тобто дотримання принципів загальнообов'язковості навчання, його зв'язку з потребами й можливостями суспільства та єдності сім'ї і школи у вихованні дітей.

Є.Ярошинській належить одна з перших в українській педагогічній думці публічних спроб оцінки жінкою-українкою навчальних планів народних шкіл, яку вона здійснила на вчительській конференції у Чернівцях 15 липня 1904 р. За спогадами батька народної вчительки І.Ярошинського, її виступ на конференції був великою працею, «щось на 9 аркушах паперу... всі плескали її роботі, а інспектор гратулював, відобразив роботу краєв. раді шкільній» [10, 11].

У Східній Галичині окремі аспекти початкового шкільного навчання та виховання першою порушила член Руського товариства педагогічного Варвара Літинська. У статті «Перетяжене ума в школах і нервовість», опублікованій 1896 р. в часописі «Учитель», народна вчителька розкрила основні положення доповіді професора А.Шпітцнера на гігієнічно-демографічному конгресі в Лейпцигу (Німеччина), «приміряючи» їх до умов галицького шкільництва. Головне завдання публікації народна вчителька вбачала у з'ясуванні питання: «о скільки причиною нервовости у дітей шкільних є перетяжене їх ума в школах», тобто розумове перевантаження учнів [16, 113].

Наголошуючи на великому значенні школи для «народу і культури», вона в цілому погоджувалася з тим, що незадовільна організація навчання є причиною нервових розладів у дітей. Але народній учительці імпонували думки А.Шпітцнера про те, що першопідставою дитячої «нервовости» є «відносини домашні». У заможних родинах — нерозумні амбіції батьків, які в погоні за додатковими позашкільними заняттями забувають про відпочинок дітей; у сім'ях бідняків — нужденні умови проживання, погане харчування. Другою причиною психічних недуг школярів В.Літинська вважала шкідливий вплив публічного, особливо «великоміського» життя, яке спричиняє фізичну та духовну «дезорганізацію» молоді [16, 114].

Відповідно до європейських тенденцій розвитку нової школи, вона радила зосередити увагу на практичному аспекті змісту навчання в школі, наголошувала на потребі медико-педагогічної обсервації учнів як важливої основи шкільної гігієни [16, 116]. Серед методів розв'язання проблеми розумового перевантаження школярів В.Літинська, вслід за А.Шпітцнером, виділила спостереження «натурального розвитку» дитини, вивчення її найближчого оточення та зацікавленість, обстеження рівня розвитку мислення і мови, а також упорядкування шкільного навчального матеріалу. До педагогічних «мір» у сфері гігієни шкільної праці народна вчителька

віднесла розвиток зусиллями учителів-практиків педагогічної патології — через досліди духовного розвитку дітей, які дадуть змогу визначити «блуди ума» школярів, класифікувати їх відповідно до рекомендацій психологів і фізіологів, виявити причини виникнення та можливості усунення. Цим самим, підкреслювала В.Літинська, учитель зможе дійсно в «найліпший спосіб» служити «здоровлю ума... і тіла» молоді, а значить — і своїй вітчизні [16, 118].

Стаття В.Літинської поклала початок аналізу жінками-східногалицькими педагогами змісту і методики навчання в різних типах народних шкіл та обґрунтуванню потреби їх зміни, передусім для забезпечення фізичного й морального здоров'я дітей і молоді — загальнопедагогічної проблеми, актуальної і в сьогоденні умовах утвердження гуманістичних освітніх ідеалів.

Але на відміну від автобіографічних і художніх творів, перші жіночі статті педагогічного змісту базувалися на «чужому» матеріалі — теоретичних висновках західноєвропейських педагогів і психологів. І це закономірно, оскільки, з одного боку, власні науково-педагогічні надбання були обмеженими, а з другого, — існуюча в краї система підготовки вчителя та шкільного навчання ґрунтувалася на досягненнях зарубіжної педагогічної науки. Тому прагнення жінок-учителів довести до відома своїх колег і більш широкої освіченої громадськості основні положення творчої спадщини представників новітньої психолого-педагогічної думки, не відображені взагалі або подані схематично в тогочасній педагогічній літературі, і на цій основі спонукати до їх обговорення, ми розцінюємо як закономірний етап у педагогічному «усамостійненні» української жінки, як важливий фундамент майбутніх самостійних міркувань і висновків у сфері шкільного навчання та виховання.

Це намагання, характерне для вищезаналізованої статті, властиве і для двох інших публікацій В.Літинської, вміщених у журналі «Учитель» за 1897 р.

У першій із них – «Як повторяти?» – увагу авторки привернули думки І.Краузе про значення повторення – «матір» навчання, «могучий чинник до всестороннього пізнання предмету, заінтересованія і усамодільнення» дітей, і методику його проведення [17, 67]. Серед найважливіших порад учителеві в цій ділянці роботи, запозичених із творів німецького педагога, В.Літинська вибрала такі:

– на найнижчому ступені навчання повторення повинно мати «характер поучаючий», не зводиться до запитань і відповідей; на вищих ступенях воно набуває «характер іспиту»;

– через повторення слід «визискати предмет всесторонньо» – шляхом комбінування та концентрації відомостей із інших навчальних дисциплін;

– залежно від предмета і ступеня навчання використовувати різні способи повторення («рекапітуляція, інверсія і конверсія»);

– зважати на обсяг повторюваного матеріалу (повторювати тільки «речі найважливіші, становлячі суть» навчальної дисципліни) [17, 66].

Другий цикл статей В.Літинської розкриває сутність учення Ф.Ферстера про «науку погляду», тобто ознайомлення з навколишнім світом дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Аналогічно до відомого французького вченого, народна вчителька вважала її важливим підґрунтям для «образованія молодих душ», формування в дітей «ясних» уявлень про природу і світ, розвитку пам'яті, мови, органів чуття.

Цікавими є думки Ф.Ферстера, викладені в інтерпретації В.Літинської, щодо завдань «науки погляду» в початковій школі: вона має навчити дитину дивитися, слухати і говорити про найближчі та найбільш знані предмети і на цій основі підготувати її до спеціальної обсервації незнайомих предметів [18, 257].

Головними засобами ознайомлення дітей із довкіллям педагог визначила натуральні предмети, картинки, малюнки вчителя на шкільній дошці. За її переконанням, вони повинні

супроводжуватися розповідями вчителя, бесідами, оповіданнями, при цьому мова викладу має бути чистою, виразною, граматично правильною.

Велике значення в цьому процесі відводила прогулянці: наголошувала на потребі завчасного визначення її мети, детальної підготовки, методично правильного проведення. Вибір теми прогулянки нерозривно пов'язувала з часом її організації, терміном тривання, кількістю дітей, із родом занять місцевих мешканців, прошарком суспільства, до якого належать її учасники. Під час прогулянки, писала В.Літинська, треба зосереджувати увагу дітей на близькому і далекому, малому та великому, «казати їм оціняти, міряти, числити, поучати їх о цілі придорожніх ровів, дерев і стосів каміння, о потребі мостів, показати дивні форми хмар, становиско сонця... цвіти і дерева назвати людськими назвами, рільні плоди показати в різних стадіях їх розвитку...» [18, 211].

Вимагаючи від учителя говорити дітям «правдиве і чисте», В.Літинська поділяла думки Ф.Ферстера про казку як «чарівний город фантазії», де лежать «золоті зерна обичаєвої правди», але так глибоко заховані, що шестирічна дитина виявити їх неспроможна. Через те вона вважала казку непридатною ні для «релігійно-обичаєвого» навчання, ні для «реальної науки», а розглядала її лише як відпочинок по доконаній праці [18, 213].

Думки-поради В.Літинської стосовно методики ознайомлення дітей із довкіллям, організації з цією метою прогулянок, наведені нею міркування відомих європейських учених про роль казки в осягненні дітьми реального світу – єдині в науково-популярній літературі кінця ХІХ ст., створеній західними українками. Водночас перші педагогічні спроби жінок-учителів носили здебільшого популяризаторсько-роз'яснюючий характер і стосувалися навчання дітей у народних школах. Порушені в них проблеми були спільними для початкової освіти як західноукраїнського регіону, так і всього європейського континенту. Національний компонент у цих публікаціях майже не простежувався.

Першу ґрунтовну «жіночу» спробу аналізу проблем української народної школи в межах Австро-Угорської імперії зробила К.Малицька. У наукових і публіцистичних статтях, педагогічних нарисах, етюдах, казках вона розкрила дійсний стан «рідної» освіти в умовах негативних чужодержавних впливів. Її характеристика базувалася, по-перше, на глибокій теоретичній підготовці, багатому власному вчительському досвіді та національно-світоглядних переконаннях; по-друге, – на обізнаності (як члена провідних культурно-освітніх і педагогічних товариств регіону) з потребами української школи й учителя. Це дало змогу педагогові започаткувати нову тенденцію в трактуванні шкільних проблем. Новаторство К.Малицької полягає в тому, що вона не лише показала реальне становище української школи, а й намітила шляхи до його зміни, безпосередньо впливала на розвиток національної освіти, на підвищення професійної майстерності та громадської ініціативи учителів Галичини і Буковини.

У вже згадуваних виступах перед педагогічною громадськістю Станиславова 1900 р. педагог висловила думку про те, що відродження народу може наступити лише через відродження кожної окремої людини, відродження якої, у свою чергу, залежить від виховання. На цій основі К.Малицька виклала своє розуміння «єдино гідного» ідеалу «новочасного» виховання: «повний чоловік, не дробинцевий і покорчений, яким стає нині під впливом сильної... спеціалізації» в економічній і в духовній сферах, людина кришталеву чистої душі та «сніжно білих рук», великої сили моральної та почуття обов'язку, в якій відсутній розрив між «голошеною теорією а практикою» [19, 358-359], котра з «жаром любови в серці, з огнем ідеї в очі» йде до «нової вікової Порто Санта» під стягом одного моменту: «Вільна, самостійна Русь-Україна» [19, 373].

Зазначимо, що аналогічне трактування суті ідеалу як мети виховання притаманне й І.Франку. Взірцем досконалості він теж вважав «цілого чоловіка» – людину, в якій «дух і тіло одно суть» [20, 189]. «Цілий чоловік» в етико-антропологічній кон-

цепції Івана Франка, як і в педагогічних поглядах К.Малицької, відзначається духовністю, високою моральністю, «соціальністю» (тобто прагненням жити і творити на користь рідного народу), «діяльністю» та «реальністю», що досягаються завдяки науці, праці, добродійності [21, 32-33].

Формування визначених якостей особистості-ідеалу К.Малицька поклала на сім'ю та школу. Проте сучасне їй державне шкільництво, за переконанням громадської діячки, неспроможне було справитися з цим завданням. Причину цієї неспроможності К.Малицька вбачала передусім у байдужості «руської суспільності до розумного і на національних основах опертого виховання молодіжи...» [19, 371]. Саме вона, на її думку, виявилася основною причиною утраквізації сотень українських шкіл. «Яка будучність жде ... націю, – запитувала педагог, – котрої підвалини збудовані на чужім ґрунті?» І тут же констатувала: майбутнє українського народу, розквіт і доля рідного слова «спочивають і спочити мусять в руках руского учительства – рускої школи» [22, 25].

Таким чином, подібно до визначних просвітителів минулого та сучасних їй українських педагогів, К.Малицька визначила школу з рідною мовою навчання головним чинником відродження українського народу.

У творчій спадщині К.Малицької початку ХХ ст. чітко простежується і друга причина національно-виховної неспроможності діючого державного шкільництва: прагнення офіційної влади зробити Галичину окремою австрійською провінцією, точніше, «крулевством польським» у складі Австро-Угорської імперії, а знаряддя для реалізації цього задуму – школу. Особливості зазначеного процесу розкриває цикл її педагогічних нарисів під загальною назвою «Народна руска школа і рускі учителі в Галичині», опублікований у двотижневику «Промінь» за 1904 р. У передмові до нього вперше з уст жінки-українки прозвучала різка критика освітньої політики шкільної влади стосовно української школи і вчителя, підтверджена та поглиблена рядом «живих документів та ілю-

страцій» у вигляді шести окремих статей (перший випуск «Променя» через гострокритичний зміст нарису К.Малицької був сконфіскований).

Аналіз стану освіти в краї дав змогу педагогові констатувати, що офіційна школа в Галичині, починаючи від елементарної й аж до найвищої, не виконує такого завдання, як у інших культурних народів: «не підготовлює характерів, не образує борців за добро і правду, будучих... робітників на поли підйоми людскости і свого народу...». Вона, навпаки, поставила собі за мету виховувати бездушні темні маси, м'який податний матеріал у руках верховодів, з якого «передовсім мають вони ліпити будучі легіони для «wskreszenia Polski» (відродження Польщі – *З.Н.*). За її спостереженням, польськими є школи в українських містах, а народні в селах «настільки хіба рускі, що в них на папери язик викладовий руский» [23, 4].

У руках поляків перебуває і шкільна влада: «одиниці Русини», писала К.Малицька, які засідають у Раді шкільній крайовій, здеморалізовані національно і нездатні подбати про народну школу, а українська громадськість, на відміну від польської, все ще вважає її «меншої ваги» в суспільному житті, ніж гімназія чи університет [23, 3].

Існуюча система освіти поставила у принизливе становище й українського вчителя: він перебуває «немов між молотом і ковадлом». З одного боку, його «давить... система», метою якої є «не зріст шкіл, не поправа виховання, не піднесення умового і матеріального положення учителів – а ... затемнюване мас сільського народу, ... протеговане усіх тих, що йдуть на руку верховодам...»; він «спутаний» офіційними шкільними планами й інструкціями, які «прямо наказують ему ширити ідею польскости в школі». За таких умов учитель-українець має «зв'язані руки, загуканий властями дорожить о свій ... кусок хліба», а щоб його не втратити – відрікається від своєї нації і мовчить.

З іншого боку, він не знаходить підмоги у «народній роботі» і від «своїх», які бояться її як небезпечного «радикаль-

ного елементу». Ці «свої» зневажають учителя, особливо жінку-педагога, за «найменшу ... чисто просвітну діяльність поза школою на користь свого народу» [23, 5].

В одному з нарисів («Нерівна міра») розкрито ставлення сільської «верхівки» в особі неосвіченого і слабохарактерного управителя-поляка місцевої народної школи та священника-москвофіла до прагнення молодих учительок – «ширих русинок» – включитися у просвіту народу. В очах представника духовенства братання з «простим хлопом» виглядало неморальним, а для молодих дівчат – і непристойним, а просвіта народу – однією з найстрашніших їхніх провин. Своє обурення з приводу позашкільної діяльності українок отець-добродій висловлював за будь-якої нагоди: перед шкільним інспектором, повітовим старостою, місцевою інтелігенцією. Наслідком спільної з управителем школи «змови» проти молодих педагогів стало те, що за два дні до початку нового навчального року одній з учительок «прийшов ... декрет» про переведення її «на одну з найгірших посад в окрузі» [23, 47].

Сюжет цього нариса (як і п'яти інших) авторка взяла з реального життя, оскільки аналогічне ставлення шкільної влади та представників місцевих «верховодів» відчули на собі й сама К.Малицька, і Є.Бохенська, й Уляна Кравченко, і К.Попович-Боярська, і десятки інших учителів-українців – відомих культурно-освітніх діячів Західної України.

На підставі наведених фактів Костянтина Малицька дійшла невтішного висновку: галицьке українське вчительство в переважній масі щодо свого суспільного становища стоїть «нині не много дальше від перших дяко-учителів...» [23, 5]. Не дивно, підсумовує педагог, що «серед таких умовин... зневіра вкрадається в его душу і він, плюнувши на патріотизм, ховається в шкарлупу байдужости» або залишає вчительську працю взагалі чи виїжджає за межі Галичини [23, 15].

Близьким за змістом до аналізованої публікації К.Малицької є допис Марії Домбровської, вміщений у часописі «Учитель» за 1906 р., де оприлюднено «немилі авантюри» інспек-

тора Перемишлянського шкільного округу (Львівщина) «п. Пйотровського». За його однорічного урядування, що перетворилося на «вчительське пекло», округ покинули 10 учителів, які не могли догодити новопризначеному державному чиновникові [24, 172-173].

Того ж року в чернівецькій газеті «Bukowiner Schule» побачила світ стаття народної вчительки з Буковини Ольги Жураківської «Товариське життя учителя в громаді». Найважливішим громадським завданням учителя авторка вважала любов і прив'язаність до людей, закликала жити діяльно, проте, на відміну від К.Малицької, не радила включатися в активну політичну роботу [25, 4-6].

У 1911 р. К.Малицька знову повернулася до питання про українські школи й українське народне вчителство на сторінках львівської газети «Діло». Безпосереднім поштовхом до дискусії з цієї теми стала поява статті М.Творидла в липневому (159) номері газети за 1911 р., написана під враженням ознайомлення з організацією навчання та виховання дітей у двокласній школі моравського села Пшеставльк. Його успіхи автор — економічний діяч у Галичині й Закарпатті, згодом співзасновник товариства «Просвіта» в Ужгороді — пов'язував із роботою місцевих учителів, які «не лінують ся працювати для добра чеського народу», та з їхнім умінням контактувати з батьками учнів. Підкресливши, що народ, який має таке вчителство, не буде невільником, М.Творидло завершив викладене запитанням: «Коли ми будемо мати правдивих учителів?»

Першим відповідь на нього спробував дати Б.Заклинський. Проаналізувавши якісний склад народного вчителства у Галичині, він дійшов висновку про превалювання в українських селах некваліфікованих фахівців польської та єврейської національностей, які не володіють рідною мовою учнів, і закликав протиставити навалі «иноплемеников» професіоналів, підготовлених в українських приватних учительських семінаріях [26, 4].

У статті «На часі» І.Ющишин визнав справу, порушену в «Ділі» попередніми авторами, «цінною й пекучою», такою, що має «всенародний інтерес», оскільки на 15000 учителів галицьких народних шкіл українці становили лише 2000. Він також подав низку практичних порад, як «витворити потрібну кількість українських учителів і учительок» [27, 5].

Завершуючи дискусію, К.Малицька виклала власне бачення шляхів розвитку української народної школи та перспектив підготовки учителів, актуальне й сьогодні. На її думку, формальне збільшення кількості українських приватних учительських семінарій, по-перше, не призведе до автоматичного зростання професійної майстерності педагогів; по-друге, обмежена мережа рідномовних шкіл неспроможна забезпечити працевлаштування випускників навіть діючих учительських навчальних закладів. Єдино доцільним вона визнала відкриття української чоловічої гімназії у Львові, де «лекше її удержати і зібрати збір учительський, ... де кипить найживіше жите наше національне...» [28, 2].

К.Малицька пропонувала більш ефективно використовувати можливості існуючих державних утравістичних учительських семінарій, «хоч би зі зглядів чисто утилітарних, ...щоб наші українські діти також користали з підмог краєвих, які дістають ученики і учениці державних семінарій». Особливу увагу педагог приділила справі підготовки до вступу на навчання в учительські семінарії дівчат-українок і вихованню в них почуття «морального обов'язку звернути народний гріш своєму таки народови», тобто погоджуватися працювати не лише в містах, а й і в селах краю, «між хлопами», як це робили польки та єврейки.

Неодмінною умовою формування когорти «своїх» учителів, готових «для справи рідної школи», К.Малицька вважала турботу про учнів педагогічних навчальних закладів — через відкриття бурс для їх проживання, організацію харчування, а також захист інтересів рідної школи й українських учителів послами-українцями у віденському парламенті та галицькому сеймі [28, 2].

Важливим напрямом педагогічного пошуку жінок-учителів з початку ХХ ст. стало обґрунтування мети і завдань виховання, які б забезпечували реалізацію в освіті принципів загальнолюдського та національного.

Школа, стверджувала К.Малицька, – це другий після сім'ї етап у житті дитини, на якому через особу вчителя й однолітків («малий світ, що громадиться в школі») розвиваються загальнолюдські почуття братерства й любові, що «спараліжують опісля усякі другі... менш людські, а більш звірські інстинкти», які відтак можуть проявитися у кривавих війнах і народних «антагонізмах» [29, 94].

Для шкільництва «недержавних» народів, що протягом віків перебували у «приниженому» становищі, особливо важливим є подолання «глухої ненависти расової», привнесеної дитиною в школу з родини. Не можна, підкреслювала педагог, розвивати патріотизм у «своїх» коштом нехтування найсвятіших почуттів інших.

Однак уже на початковому етапі своєї громадсько-педагогічної діяльності К.Малицька усвідомила, що принцип загальнолюдського в діяльності школи несумісний із космополітизмом, який вона називала «покривкою найнижчого егоїзму». У своєму «ґрунті і формі» виховання має бути національним. Воно повинно прищепити дітям любов до того «кутка» землі, де вони живуть і «котрому колись весь труд свого життя жертвувати мають» [29, 94-95].

Таким чином, головним виховним завданням школи К.Малицька визначила прищеплення дітям любові до рідної землі і свого народу, усвідомлення ними вартості своєї нації.

Близькими до окреслених К.Малицькою виховних проблем української школи є положення доповіді М.Домбровської, виголошеної на зборах філії РТП в Кутах (Косівщина) 24 вересня 1906 р. Її текст з'явився друком у трьох номерах коломийського двотижневика «Прапор» під заголовком «Національне і патріотичне виховання молодіжи».

Вважаючи виховання молодого покоління в «дусі правдиво народнім» підвалиною, яка дасть Україні змогу «піднятися», народна вчителька глибоко і всебічно проаналізувала сутність патріотизму як основи такого виховання, застерегла від впливу на дітей і молодь лжепатріотів. Під поняттям патріотизм вона розуміла «не геройство, не мучеництво», не славу, а «просто обов'язок кожної людини зглядом своєї народности». Хто працює для народу чи людства лише задля слави, підкреслювала М.Домбровська, той не народ любить, а «ту славу». Діти, яких навчено вважати патріотизм дорогою до почестей, не будуть ніколи «щирими робітниками на народній ниві» [30, 7].

Особливо актуальною є теза виступу М.Домбровської про те, що «великому числу народних діячів наших не вистарчає бути рядовими – вони конче хочуть бути генералами...», «конче бажають шуму і гуку і кадил», вважають, що лише їм вони мають належати, а коли ці амбіції не вдовольняються, то усуваються від будь-якої «народної праці», а то й перекидаються в «інший табір», і з народних діячів стають «зрадниками народної справи» [30, 11]. Від такого патріотизму авторка радила захищати дітей удома й у школі. М.Домбровська засуджувала практику відчуження такими «патріотами» своїх дітей від «хлопської» рідномовної школи [30, 10].

Отож 100 років тому організатори і репрезентантки жіночого руху порушували питання, які не втратили своєї значущості й на початку ХХІ ст.

Велику увагу жінки-педагоги приділяли розкриттю завдань і змісту шкільного навчання, аналізу його засобів і методів. Навчання в народній школі, підкреслювала К.Малицька, має «образувати гармонійно ум, розсудок, розум – се-б то спосібність правильного осуду і заключування», своїм змістом впливати на «ублагороднене серця, на скріплене волі». Звідси – бачення нею основного дидактичного завдання вчителя: він має розвивати в учнів «ясну свідомість і цілковиту самостійність», старатися, аби кожний навчальний предмет впливав «корисно» на їх виховання [31, 38].

«Найлекшим способом фабрикування ідіотів» Костянтина Малицька вважала намагання окремих народних учителів «в голови діточі впакувати» якнайбільшу суму відомостей, часто абстрактних і «в житю непригожих», а також способи цього «впакування», які вона оформила у вигляді гостросатиричних правил:

— учити «наугад», без навчального плану; навчальні дисципліни в розкладі розташовувати за принципом від менш втомлюючих (співи, малювання) до більш складних;

— учителеві не обов'язково готуватися до уроків, оскільки він всеодно знає більше від учнів, — достатньо скористатися «взірцевими лекціями з методичних підручників, уложених шабльоново...»;

— при виборі методів навчання зовсім не використовувати наочність, обмежуватися описом учителя, викладеним «краснорічними а добірними словами» з якомога більшою кількістю «технічних термінів» (природничі дисципліни);

— «сміло катехизувати, кидаючи питаннями на всі боки...», мов «сверликом» витягати з дітей те, про що вони ніколи не чули, при цьому не дозволяти їм відповідати повними реченнями (мова й історія);

— карти і рисунки картографічні вважати непотрібним баластом (географія);

— засипати безліччю запитань насамперед слабших учнів, домагаючись від них відповідей лише словами «так» або «ні»;

— відлучати «вибраних» учнів від менш здібних, як «добрий пастир відлучає вівці від козлів» [31, 38-40].

Поруч із викриттям абсурдності такої «методики» та її негативного впливу на дитину, К.Малицька запропонувала методи навчання, які базувалися на засадах новітньої зарубіжної педагогіки і потребах українського суспільства початку ХХ ст.

Проповідуючи як основний педагогічний принцип школи з рідною мовою викладання, вона заявляла: підґрунтям «науки в нашій школі повинна бути в першій мірі і передовсім наука рідної мови, української мови» — як найважливіша ос-

нова українознавства та національно-патріотичного виховання учнів [32, 3]. Через те звертала особливу увагу на зміст і методику її вивчення. Передусім народна вчителька не погоджувалася з практикою навчання граматики шляхом з'ясування її основних дефініцій «методом дедукційною» та механічного заучування дітьми правил і лише відтак — підтвердження їх на «примірах мовних» [31, 40]. Свої міркування поради стосовно навчання рідної мови К.Малицька, як фахівець цієї навчальної дисципліни, виклала у доповіді на окремій нараді учителів шкіл Руського товариства педагогічного у Львові 1910 р., а також у багатьох публікаціях початку ХХ ст. [32; 33] У своїй сукупності вони становлять своєрідну програму, основні положення якої стосуються мети і завдань вивчення рідної мови у народній школі; змісту навчальної дисципліни у школах цього типу, передусім у жіночих виділових; методики навчання рідної мови; методів і прийомів виконання учнями домашніх завдань; змісту діючих підручників із предмету та порад стосовно його вдосконалення тощо.

Викладені К.Малицькою думки щодо завдань та особливостей студіювання рідної мови стали важливим підґрунтям для аналізу цієї проблеми іншими педагогами Західної України, лягли в основу практичної роботи українських приватних народних шкіл, зокрема виділової дівочої ім. Т.Шевченка у Львові.

Так, закликаючи «під ніяким услів'єм» не занедбувати «науки рідної мови задля другої!», М.Домбровська підкреслювала, що вчити української мови треба так, аби діти не лише її засвоїли, а й полюбили і вважали «за свій скарб» [30, 8]. Учити треба «у спосіб простий і зрозумілий», «прикрашаючи» «науку» рідної мови народними «співаннями», оповіданнями, казками. Успішним засобом навчання рідної мови і водночас національного виховання дитини педагог вважала малі форми усної народної творчості, а також літературу для домашнього читання [30, 5].

Про необмежений вплив рідного художнього слова на виховання школярів у 1912 р. писала й О.Кисілевська [34, 1].

У публікаціях К.Малицької, М.Домбровської та інших представниць українського жіноцтва початку ХХ ст. велика увага приділяється змісту і методиці викладання в народній школі історії.

Аналізуючи програми та підручники з цієї дисципліни, Костянтина Малицька переконалася, що її вивчення зводиться до ознайомлення дітей із біографіями «поодиноких королів», генеалогією «пануючих родів», опису найбільших битв і визначення числа «побіджених і переможців». «Се не історія народа... — підкреслювала педагог, — се історія верховодячих наставників і їх інтересів, які спонукували... жертвувати безжалісно міліонами підданих для заспокоєння своєї амбіції...» Громадська діячка не могла погодитися з трактуванням навіть такої історії вчителями-поляками: вони аналізували історичні події з шовіністичних позицій, принижуючи історичне минуле інших народів («Чотири тисячі Поляків побіджує сотки тисячі Турків, Козаків і Татарів...») [29, 94].

Пропозиції К.Малицької щодо вивчення історії у народній школі, викладені у статті «Війна — а школа», можна звести до кількох основних тез:

1) історія рідного краю повинна розкривати «об'єктивний образ минувшини» — не лише з його «світлами», а й із «тінями»;

2) з історичного минулого обирати факти та діячів, які можуть своїм прикладом «світити ... грядучим поколінням»;

3) розвиваючи в дітях любов до рідної історії, показати їм, що і в інших народів є «свої герої», «свої ідеали», які треба шанувати;

4) земна цивілізація має «спільних ... великих людей», праця яких є внеском до загальної скарбниці народів — не у сфері ведення воєн, а в галузі винаходів і відкриттів, які полегшили «працю рук людських», усмирили болі й терпіння страждальців [29, 95].

Гуманістичні за своєю суттю, ці ідеї виходять за межі «стаєвого» тлумачення і залишаються актуальними й сьогодні.

Відповідно до стрижневої лінії жіночого руху, у творчому доробку жінок-учителів кінця ХІХ — початку ХХ ст. широко представлені проблеми початкової освіти дівчат. Це обумовлювалося як палко підтримуваними ідеями освітньої рівності жінки, так і загальнопедагогічними потребами.

Завдяки глибокій обізнаності з практикою роботи першої української жіночої віділової школи ім. Т.Шевченка найбільше уваги з'ясуванню різних аспектів шкільного навчання та виховання дівчат приділила К.Малицька. В обширних аналітичних матеріалах «Наші дівчата в наших школах» (1910) і «Кілька заміток про науку української мови в дівочих школах віділових» (1912) вона простежила історію «змагання на поли образования дівчат в національнім дусі» на теренах Галичини — практично започаткувала дослідження цієї проблеми на всіх західноукраїнських землях. Зазначивши, що першими за навчання і виховання дівчат взялися жіночі чернечі об'єднання, насамперед Сестри василіянки, та світські жіночі товариства Станиславова, Коломиї, Тернополя, Перемишля, К.Малицька наголосила: заслуга планової роботи, покликанної «спаралізувати» чужі впливи на «українську дівчину, доньку, сестру, матір», належить все-таки Руському товариству педагогічному. Епіграфом до першої зі статей вона обрала слова: «Просвічене патріотичне жіноцтво — запорука відродження нації» [33, 3]. Цим самим педагог спонукала українську громадськість зосередити увагу на цьому напрямі виховної діяльності школи.

Грунтовний педагогічний аналіз роботи закладів початкової жіночої освіти вищого типу, призначених у межах Австро-Угорщини переважно для дівчат із міського «середнього стану», здійснила галицька письменниця і педагог Володимира Вільшанецька (В.Жуковецька-Вільшанецька) у педагогічному нарисі «Будуча жіноча віділова школа». Він був надрукований у 12-ти номерах журналу «Учитель» за 1912 — 1913 рр. поруч зі статтею Я.Зеленкевича (Я.Чепіги) «Вільна школа. Її ідеї й здійснення їх у практиці» та науковими розвідками І.Ющиши-

на «Жан Жак Руссо» і «Проект на зміну державного шкільного закону з дня 14 мая 1869 р.». І хоч редакція часопису висловила незгоду з окремими положеннями нарису, думки, викладені в ньому, позначені новаторським підходом як до оцінки роботи жіночих виділових шкіл початку ХХ ст., так і до перспектив їхнього подальшого розвитку. Тим більше, що вперше в українській педагогіці з конкретними пропозиціями стосовно докорінного реформування навчальних закладів цього типу виступила жінка-народна вчителька.

За спостереженнями В.Вільшанецької, сучасна їй державна школа була «карною колонією», місцем тяжкої муки дітей, бо в ній панувала виснажлива і нудна розумова праця [35, 276]. Не становила виняток і виділова жіноча школа. Вона «невідповідно організована», обмежена офіційними «приписами», перевантажена навчальними предметами і «науковим» матеріалом. Через те не має ні часу, ні «спромоги» впливати відповідним чином на підлітків, віддаляє їх від буденного реального життя: вчить для школи, а життя іде «традиційним шляхом назадництва, простацтва, глупоти...». Засвоєні у такій школі теоретичні відомості непридатні «для здобуття хліба» [35, 21-22].

Суттєвими недоліками виділового жіночого шкільництва педагог вважала різноманітність його типів (трикласні обов'язкові, п'ятикласні без «шкільного примусу» у двох старших класах, шестикласні ліцеї); переповнення трикласних і низьку наповнюваність п'яти-шестикласних навчальних закладів; невідповідну методику викладання; брак навчально-методичної літератури для вчителя; відсутність у наявних навчально-методичних посібниках зв'язку з реальним життям тощо. Початкуюча громадська діячка критично ставилася і до культивування в тогочасному суспільстві думки про те, що випускниця виділової школи «не піде на кухарку», розраховуватиме лише на «інтелігентну» працю.

На підставі вищезазначеного В.Вільшанецька обгрунтувала доцільність нової школи, яка б від школи минулого взяла тільки «дійсно...добре, те, що показалося в практичній

життю потрібним та хосенним», пережило «всі часи, всі зміни» [35, 22]. Опираючись на ідеї «наукових авторитетів» своєї доби (Е.Демолена, Г.Кершенштейнера, П.Наторпа, Ф.Ферстера), враховуючи новітні західноєвропейські освітні тенденції, вона визначила головні навчально-виховні пріоритети шкіл цього типу. Нова жіноча виділова школа, за її переконанням, має бути, по-перше, практичною, тісно пов'язаною з життям і рівночасно такою, що вводитиме учениць у самостійне життя, тобто соціалізуватиме їх («наука для життя, ось де зміст і ціль кожної школи»); по-друге, «поступовою», по-третє, однотипною, по-четверте, «рівною» для всіх дітей. Мету такої школи педагог формулювала аналогічно до мети німецьких жіночих «Bürgerschule»: «дати суспільности новочасний тип міщанки, розумної, чесної, відповідно до свого стану просвіченої і самостійної, свідомої своїх обов'язків культурної одиниці, газдині дому і горожанки», а не силоміць «образованої, многоязичної панни...» [35, 23].

Таким чином, у визначенні мети вищої початкової жіночої освіти В.Вільшанецька не виходила за межі офіційного принципу становості, однак істотно розширювала та поглиблювала її.

Нова виділова жіноча школа, стверджувала авторка аналізованої праці, має «культуризувати», виховувати, а не лише навчати, оскільки міська дитина оточена негативними впливами «шумовин» і псевдокультури більше, ніж сільська. Тому тодішнє міщанство в цілому стояло морально нижче навіть від «хлопа-анальфабета», тобто неграмотного селянина [35, 58]. Превалювання виховуючої функції школи вимагає, за В.Вільшанецькою, крім учителів-предметників, ще й окремих вихователів і «материнського опікуна» — педагога, вільного від «обов'язку навчання», який здійснюватиме нагляд за моральним і фізичним вихованням дівчат («чистотою душі й тіла») [35, 83].

Саме з даним положенням проекту «устрою» майбутньої виділової школи не погоджувалася редакція «Учителя». «Як

можна відділити навчання від виховання? — справедливо запитувалося у примітці до публікації. — Та ж виховане — мета, а навчане — засіб. Як можна їх розділити на два окремі світи, між дві окремі групи людей... Як можна в практиці поділити учителів на таких, що тільки вчать... і тих, що тільки виховують...» [35, 83].

Нагадаємо, що думка В.Вільшанецької про необхідність мати в школі окремих педагогів-вихователів матеріалізувалася частково в західноукраїнській школі вже через вісім років, коли Міністерство віросповідань і освіти Польщі запровадило платні посади вихователів (класних опікунів) у всіх інституціях середньошкільного типу, включаючи жіночі та чоловічі учительські семінарії (підрозділ 2.1.3.).

В аналізованому педагогічному нарисі найглибше розкритими виявилися проблеми та перспективи реформування змісту і методів навчання у виділових жіночих школах. Авторку насамперед не задовільняло перевантаження учениць «трудними...іноді зовсім безкорисними в щоденнім життю» дисциплінами, тобто обширні навчальні плани і програми, які не сприяли дотриманню принципів ґрунтовності та міцності засвоєння знань. Так, у діючій трикласній виділовій школі 11 — 13-річні діти вивчали 16 навчальних предметів: п'ять годин щоденно в класі та ще стільки ж — на підготовку домашніх завдань. «Та ж навіть кандидатка учительського стану, — підкреслювала педагог, — не вміє більше ні щодо об'єму, ні щодо кількості» [35, 57].

Запропонована народною вчительською програма вилучала з переліку навчальних дисциплін німецьку мову, фізику, хімію, каліграфію та необов'язкові предмети. Йдучи за тогочасними західноєвропейськими кличами про формування, з одного боку, загальнолюдської спільноти, а з іншого, — виховання людини-громадянина, В.Вільшанецька вважала за доцільне запровадити вивчення «міжнародної мови» (есперанто), «науки про горожанські права і обов'язки», а також корисних для представниць середнього стану практичних дис-

циплін: пошиття білизни, домашнє господарство із застосуванням досягнень хімії, гігієна, гімнастика.

Тижневе навантаження для виділових жіночих закладів за проектом В.Вільшанецької залишалось незмінним (30 год.), але обсяг навчального матеріалу скорочувався і становив не «початки» знань із кожного предмета, як це передбачалося в тогочасній школі, а «заокруглену цілість» [35, 115]. Сутність цього поняття педагог розкрила на прикладі провідних навчальних курсів.

Оригінальними є міркування В.Вільшанецької з приводу вивчення історії. Як і К.Малицька, вона підкреслювала, що з усіх предметів саме викладання історії «найменше... реальному життю відповідає», а тому потребує негайного оновлення [35, 145]. Передусім вона не погоджувалася зі структуруванням дисципліни: діюча навчальна програма націлювала на опанування витоків історії людства, часто «річий казочних» (казкових), що зародилися, найвірогідніше, у творчій уяві «людського духа», та на вихвалання того, як «люди давно хоробро взаємно ся вбивали». Як наслідок, випускниці виділової школи не володіли інформацією про сучасні їм ево- та революційні процеси, про новітній устрій «держав-сусідів» та про наболілі проблеми власного народу. Палкий прихильник жіночої емансипації, Володимира Вільшанецька не могла погодитися з тим, що в змісті предмета були відомості про життя жінок Древнього світу, але взагалі не розкривалися економічні, політичні та культурно-освітні домагання жіноцтва XIX — початку XX ст. [35, 145].

Не відкидаючи вивчення історичного минулого (його педагог поклала на середню школу), вона стверджувала, що історія у початковій жіночій школі вищого типу має стати дійсною вчительською теперішнього життя, а не «загиблої старовини», виховувати «не старинну, не середньовічну і не новочасну, а сучасну і будучу мішанку» [35, 146]. Через те при викладанні історії радила дотримуватися усталених загальнодидактичних принципів: від близького, знаного дитині

(місця осідку, свого повіту, краю) до далекого, менш відомого. На цій підставі окреслені педагогом план і «об'єм науки історії» для чотирикласної виділової школи включали:

— у 1 кл. — вивчення історії та історичної географії «родинного краю»— від найновіших до найдавніших часів, а не навпаки;

— у 2 кл. — історії та історичної географії своєї батьківщини-України (у складі всіх чужих держав) — теж за аналогічним принципом;

— у 3 кл. — історії та історичної географії Австрії — аналогічно;

— у 4 кл. — відповідно всесвітньої історії.

Організоване таким чином навчання мало сприяти перш за все студюванню історії та географії вітчизни, а вже потім — інших народів і держав. При цьому матеріал для вивчення мав бути невеликим за обсягом, щоб діти могли засвоїти його без поспіху, ґрунтовно й докладно, а вчитель — не перетворюватися на «ремісника», який турбується лише про «вечерпанє планів» [35, 147].

Відповідно до нової методики викладання історії та змісту навчального матеріалу мали бути «уладжені» для кожного класу і кожної учениці карти: рідного краю, «цілої вітчизни», всієї держави, усього світу.

Вважаючи, що «в парі з історією йде географія», В. Вільшанецька закликала поставити її вивчення в майбутній виділовій жіночій школі на належне місце. Пропоновані нею зміст і методика викладання цього предмета теж впливали з практичного спрямування дидактично-виховного процесу: навчання має базуватися «на конкретнім погляді», невеликих за обсягом і найпотрібніших відомостях. На нашу думку, не втратила своєї значущості думка-порада автора про те, що вчити географії треба так, аби «дитина свою рідну землю докладно пізнала й полюбила, щоби ніколи, на другій навіть півкулі, загнана лихою долею, єї рік і гір, міст та сіл не позабула» [35, 185].

У проектованій В. Вільшанецькою жіночій школі викладання географії повинно здійснюватись аналогічним до вивчення історії «природним способом» — від ближчого, а тим самим легшого, — до дальшого. Педагог прагнула сконцентрувати увагу школи і вчителя не на відомостях про континенти світу (як це передбачалося у I класі діючих виділових шкіл), а на географії найближчих і найдорожчих для підлітка місць. Запропонований проект навчання географії включав засвоєння найголовніших географічних понять, «знаків», читання карти, яке, поруч із екскурсіями та картографією, вважалося основою предмета, а також (що видається актуальним і для сьогодення) географії рідного міста « в теперішнім его вигляді», разом із його політичним та адміністративним устроєм, економічним і соціокультурним становищем [35, 188].

Найголовнішим шкільним предметом В. Вільшанецька (аналогічно до К. Малицької) вважала рідну мову, вивчення якої у виділових навчальних закладах теж вимагало «цілковитої реформації»: в обсязі матеріалу і змісті підручників, у методиці викладання тощо.

Головним завданням опанування особливостей рідної мови у виділовій школі педагог визначила її практичне вживання учнями, розуміння, а не механічне зазубрювання правил. Через те шкільна і домашня «лектура», на якій базувалося вивчення мови, має включати цікаві, «для життя потрібні» літературні зразки сучасних дітям письменників, а не бути «реєстром імен авторів, дат і заголовків творів» [35, 214]. Лише за такої умови вона буде впливати і на розвиток інтелекту, і на формування характеру дитини, і на «вироблення» правильної літературної (а не «архаїчної») мови та «гарного» стилю. Замість вивчення напам'ять довгих, продиктованих учителем біографій письменників (через відсутність підручників із історії літератури), засвоєння складних описових вступів до них, переважно географічного та природничого змісту, В. Вільшанецька радила ознайомлювати дітей зі змістом самого твору. Передусім «пізнане твору», його характеристика, подана «через самі уче-

ниці», — наголошувала авторка проекту, а вже потім — коротка біографія письменника. Адже не історія літератури, а її «плоди» учать життєвої правди, ознайомлюють з новими суспільними течіями, ідеалами та змаганнями.

Пропонована В.Вільшанецькою методика навчання літератури включала такі елементи:

1) читання і тлумачення твору «під оглядом: а) форми; б) змісту; в) тенденції; г) провідної ідеї»;

2) характеристика письменника (самостійна, на основі прочитаного);

3) короткі біографічні відомості [35, 247].

Слід зазначити, що з вивченням «гарно дібраних творів» літератури за розробленою нею «поступовою» методикою народна вчителька пов'язувала перемену існуючої школи в «ліпший діточий світ, в ясну країну духа, місце краси, добра і розуму» [35, 276].

Прагнучи зреформувати середньовічну методику студювання рідної мови у виділовій школі, педагог радила вчити її на основі «граматики, стилістики і правописи». При цьому вважала, що вивчення граматики у діючих жіночих навчальних закладах зводиться до принагідного повторення засвоєного в елементарній школі. На її думку, граматику не вміти, а розуміти треба, тому в майбутній виділовій школі її підгрунтям повинні стати не «дотеперішне писане правил по підручниках, ... і виучуване їх на пам'ять», а власні досліди учениць, здобуті у процесі роботи над текстами художніх творів, і на цій основі — самостійне формулювання граматичних правил, які «не забивають» пам'ять непотрібним баластом [35, 276].

В.Вільшанецька першою серед жінок-українок зробила спробу оцінити роль стилістики як потрібної «на кождім кроці» науки та окреслити методи її викладання у неповносередньому навчальному закладі. Наголошуючи на важливості теоретичних і практичних аспектів цієї невід'ємної складової навчання мови, вона визначила стрижневими у стилістиці

письмові вправи (складання листів, телеграм, переказів, звітів), а також висловила думку про необхідність підготовки окремого підручника зі стилістики української мови.

Цікавими є міркування авторки щодо тематики і видів самостійних письмових завдань із української мови («шкільних задач»), які педагог вважала «найліпшим орудником до пізнання інтелекту дитини», а головною умовою виконання — опору на розум і «реальний підклад», на знання, а не на «фантазію» дитини [35, 277].

Серед найдоцільніших і найбільш доступних для учениць виділової школи завдань із розвитку зв'язного писемного мовлення В.Вільшанецька визначила вільну репродукцію вивчених «уступів» із читанки, відтворення на письмі опрацьованого матеріалу з інших навчальних предметів, власні («не з книжки!») географічні описи, особливо за результатами екскурсій, виклад особистих почуттів, вражень, результатів спостережень (т. зв. «вільні» теми); у четвертому (випускному) класі — підготовку рефератів для виголошення перед однокласниками та молодшими учнями з різних галузей знань, особливо з гігієни, історії, літератури, «життєвого регуляміну».

Отож можна стверджувати, що поруч із К.Малицькою В.Вільшанецька ще перед Першою світовою війною запропонувала нову методику навчання дітей рідної мови та літератури, сформулювала вимоги до змісту цих дисциплін, багато з яких стали предметом уваги педагогів Західної України у 1920-х — 1930-х рр. і реалізувалися в практичній діяльності вчителів недержавних українських шкіл.

Педагогічний нарис В.Вільшанецької містить конкретні пропозиції стосовно реформування «науки рахунків» (арифметики) і геометрії, вивчення яких у діючій виділовій школі, як і мови, базувалося на заучуванні напам'ять замість розуміння. «Просте, «хлопське» розумоване — отсе одинока метода навчання рахунків», — наголошувала авторка публікації. При викладанні цих дисциплін у майбутній школі для дівчат вона радила дотримуватися таких правил:

1) всі пояснення «відбувати... на дійсних предметах, взятих з природи»;

2) замість «паперових рахунків і комбінацій» запровадити «науку рахунку», як це мало місце в народній школі;

3) письмові арифметичні й геометричні завдання використовувати в основному для «справдження пам'ятевого рахунку»;

4) викинути з навчального плану «всякі способи», які замість роз'яснення «затемнюють потрібний в життю простий рахунок» [35, 314].

Прагнення до змін у викладанні «науки рахунків» народна вчителька мотивувала палко підтримуваним принципом корисності знань для жінки-міщанки, проповідуваним тогочасною реформаторською педагогікою. Вона розуміла, що «трудні (для дитини) загадки (задачі – *З.Н.*)..., вправляють розум», однак «не представляють для життя вартости» [35, 277].

Зазначеним, а також «доволі занедбаним» українським «хатнім» господарством початку ХХ ст. пояснюється увага В. Вільшанецької до змісту запропонованої нею нової навчальної дисципліни – домашнього жіночого господарства. За задумом педагога, цей предмет мав суттєво відрізнитися від сучасних їй жіночих ручних робіт.

Матеріали дослідження підтверджують, що окремі аспекти цієї проблеми у шкільництві Буковини в 1907 р. порушила М. Трусевич, опублікувавши на сторінках чернівецької «*Bukowiner Schule*» статтю «Наука жіночих ручних робіт в народній школі» [36]. Проте під пером В. Вільшанецької ця шкільна дисципліна набула чітко вираженого «програмового» характеру з визначенням конкретних завдань учителя й учнів на різних ступенях навчання.

Уже в I класі учениці виділової школи, на думку В. Вільшанецької, повинні опанувати «економічну управу» своїм дитячим майном, навчитися тримати в порядку книжки, зошити, «прибори до писання, шиття», одяг і взуття; належним чином розпоряджатися отримуваними від батьків коштами; вміти правильно планувати свій час («наука, праця..., лектура, забава»).

У II класі – самостійно утримувати своє помешкання, дбаючи при цьому не тільки про його чистоту, провітрювання, належну вологість, а й «естетику» та економічну вигоду. Крім того, другокласниці мають опанувати способи приготування дешевих і поживних страв, «пізнати» якість продуктів харчування, їхні ціни.

У III класі дівчата-підлітки оволодівають навичками прання, латання, пошиття верхнього одягу; вчать розрізняти різні види тканин, а також одягатися практично, модно, відповідно до сезону і водночас не на шкоду родинному бюджетові та власному здоров'ю.

Програма курсу домашнього господарства в IV класі, запропонована В. Вільшанецькою, передбачала виховання у дівчат-майбутніх господинь ощадності, була спрямована на формування вміння складати «домовий» бюджет, розкривала джерела заробітку тощо [35, 315].

«Наука домашнього господарства» Володимири Вільшанецької – це перша в національній педагогічній думці та в українському жіночому русі програма економічної освіти дівчини-школярки, елементи якої не втратили своєї значущості і в наш час, особливо через зростаючу тенденцію до тривалого «зарібкування» матерів і батьків, полишення малолітніх дітей на непідготовлених до самостійного життя старших дочок.

Педагогічно вартісними є думки В. Вільшанецької щодо опанування дівчатами-підлітками гігієни, яку треба викладати «без наукових термінів, дефініцій», ясно, зрозуміло, практично й цікаво. Усвідомлюючи, що жінка-майбутня мати відповідає «перед людьми і Богом» не лише за щастя, а й за здоров'я близьких їй людей, вона окреслила програму гігієнічного навчання і виховання, яка включала ознайомлення учениць із гігієнічними аспектами розумової та фізичної праці, харчування, одягу; передбачала вивчення основ фізичного розвитку жінки, зокрема гігієни «жіночого» життя, профілактики різних захворювань, впливу алкоголю на «устрій жінки» і здоров'я потомства, а також «розумний» догляд за

хворими (його педагог вважала «найпотрібнішою» частиною гігієни, зокрема й гігієнічного виховання жінки) [35, 347].

Аналізована праця В. Вільшанецької своїм змістом спрямована на утвердження школи, у якій превалуючою мала бути проблема здоров'я дівчат – майбутніх жінок і матерів, а не їхня «наука». Поруч із турботою про фізичне здоров'я, авторка висловила низку думок з приводу проблем морального оздоровлення навчально-виховного процесу, передусім через подолання страху перед «лихою» оцінкою, яка у тогочасній (як і в сьогоденній) школі часто виступає в ролі «постраху»; уникнення застосування «кари для всіх, без огляду на індивідуальність дитини», створення атмосфери довіри між учителем і учнями тощо.

Таким чином, основою реформування жіночого початкового шкільництва В.Вільшанецька визначила принципи гуманізму, демократизму, зв'язку теоретичних знань із проблемами та потребами реального практичного життя української дитини, виховуючого навчання.

Як уже зазначалось, одним із ключових у концептуально-організаційних засадах українського жіночого руху було питання середньої загальної освіти жінки. Оскільки його вирішення та формування когорт жінок-учителів українських гімназій і учительських семінарій припадає на значно пізніший період, ніж народних шкіл, то, природно, обмеженою на етапі організаційного становлення жіночого руху є їхня участь в обговоренні проблем середньошкільних інституцій.

Поодинокі скупі відомості про це зустрічаються в періодичних виданнях Галичини починаючи з 1890-х рр. Так, аналізуючи підсумки з'їзду викладачів і випускниць жіночих учительських семінарій краю, присвяченого 25-річчю їх заснування (Львів, 1896), часопис «Учитель» кількома рядками згадав про те, що глибокі думки в «гарній рускій промові» при його відкритті висловила народна вчителька зі Збаража «п-а Бохенська» (Є.Бохенська – *З.Н.*) [37, 353]. Але ця промова була позапланова, «одушевлена хвилею зібрання»: про-

грама з'їзду не передбачала виступів жінок-українок. Водночас польсько-українське чоловіче та польсько-єврейське жіноче представництва у програмі з'їзду виявилися широкими. Поруч із такими відомими в краї громадськими й освітніми діячами, як Б.Барановський, О.Барвінський, М.Жулинський, В.Коцовський, виступили польська жіноча діячка і педагог А.Александрович, «п-і Коссовська», «п-і Михчинська», «п-і Нивинська», «п-і Гроттова» та інші педагоги – керівники провідних польських жіночих товариств Галичини, зокрема «Союзу колишніх семінаристок» (Ф.Гротт і А.Махчинська) [37, 354-355].

Львівська українська газета «Діло» в 1904 р. повідомила про участь у дискусії з приводу реформування середньої освіти в Австро-Угорщині організаторів дівочої молоді Львова О.Бережницької та Д.Шухевич [38, 1-2].

Того ж року Костянтина Малицька висловила свої міркування з приводу «іспитування» абітурієнтів галицько-буковинських гімназій. У статті «Картки з дневника матері» вона підкреслювала, що добрий іспит – це неначе виграний у лотерею приз – «не все припаде він заслуженому» [39, 109]. Крім того, К.Малицька вважала, що складати вступний іспит до гімназії після чотирьох років навчання в народній школі є приниженням цієї ланки освіти, способом додаткової фізичної та психічної «змори» дітей. А найголовніше, в умовах дискримінації української національної меншини іспит був чинником обмеження доступу до середніх навчальних закладів «хлопських» синів і доньок, як це сталося з героєм щоденника – здібним сільським хлопцем Мироном [39, 110].

Мету, завдання, частково – і зміст гімназійного навчання дівчат розкриває стаття О.Бережницької «Гімназія як середник висшого образования жінок», вміщена у звіті дирекції першої української приватної жіночої гімназії Сестер василіянок у Львові за 1906/1907 н.р. За даними дослідження, це єдина публікація вчительки-українки такого характеру в межах австро-угорської держави.

За переконанням авторки, класичні гімназії є «поки що найлучшими» середніми школами, які успішно готують до університетських студій і фахової праці. Через те вона визнавала природним правом жінок їхні домагання щодо «підмоги в ... стремліннях» до гімназійної освіти та «рівного трактування їх з мужчинами» на полі середнього шкільництва [39, 5]. Педагог вважала гімназійну освіту не прерогативою найздібніших дівчат, тих, що відзначалися «незвичайною охотою до утяжливості умової праці», а й «пересічних» («накопи пересічний ... мужчина кінчить гімназію, то чому ж не мала-б її закінчити також пересічна жінка?») [40, 8].

Спонукаючи дівчат-українок до здобуття середньої освіти, О.Бережницька детально проаналізувала «користь» кожного з гімназійних предметів. Грецька й латинська мови, поруч із математикою, є, на її думку, найлегшим способом вишколення учнів у «льоґічній думаню», своєрідною гімнастикою розуму; рідна мова і релігія формують перші поняття людини, служать до «вироблення» її характеру; німецька мова виступає засобом міжнародного порозуміння; всесвітня історія «виробляє характер» і формує критичний погляд на історичні події; географія ознайомлює із «сучасними відносинами економічними та політичними»; природничі науки (історія природи, фізика, хімія), побіч формулювання загальних законів природи, учать самостійно досліджувати причини та наслідки різних явищ і процесів; пропедевтика філософії пояснює прояви людського духу, сутність духовного життя, яке є «осередком всіх наших чинностей» [40, 6-7].

Визначальною метою опанування українською жінкою освіти в рідномовній приватній гімназії авторка визначила не лише фахову освіту як підставу зрівняння у правах із чоловіком та її економічного усамостійнення, а й прагнення цієї інституції «вчинити» молоденьких дівчат свідомими «просьвіченими горожанками нашої суспільности, піонерками ідеї рівности, котра єсть запорукою лучшої будучности» [40, 9].

Таким чином, освітній задум статті О.Бережницької, як і більшості її сучасниць, базувався і на загальнопедагогічних мотивах, і на «жіночих» проблемах у царині освіти, що вказувало на тісне переплетення цих двох начал у творчості та в практичній діяльності жінок-українок кінця ХІХ – передвоєнного періоду ХХ ст.

Прагнучи реалізувати ідеї Н.Кобринської про забезпечення матеріальної самоспроможності жінки, репрезентантки жіночого руху на початку ХХ ст. звернулися до питань організації та змісту фахового початкового шкільництва. Вони передовсім розкриті у виступі О.Жураківської на Першому українському просвітно-економічному конгресі у Львові 1909 р. Безпосередньо ознайомлена з роботою таких шкіл за межами західноукраїнського регіону (як стипендіат товариства «Просвіта» на студіях домашнього жіночого господарства і фахових шкіл в інших регіонах Австро-Угорщини та за її межами), вона обґрунтувала потребу аналогічних українських шкіл, оскільки діючі в Галичині заклади цього типу (два в західній, один у східній частинах краю) призначалися виключно для польок. За «взірець гарно устроєної та взірцево веденої школи» О.Жураківська радила взяти чеські школи, в одній із яких «прожила ... шість неділь і вспіла всьо гаразд пізнати, що заслугує на увагу і на наслідуване» [41, 526]. Доповідач проаналізувала навчальний план школи, зміст її роботи і на цій основі підсумувала, що там вчать «всього, що кожда розумна жінка повинна і мусить знати, коли хоче відповісти своїй високій задачі: бути жінкою, горожанкою, матір'ю-вихователкою та знаменитою хазяйкою» [41, 530]. Засновані за цим зразком українські господарські школи, підкреслювала доповідач, «виховували б інтелігентне, свідоме, патріотичне та роботяще жіноцтво», з «приростом» якого «стало б відрадіше на нашій рідній землі ...» [41, 533].

Як бачимо, висновок учительки виходив за рамки педагогічної значущості фахової жіночої освіти, набував яскраво вираженого соціального забарвлення, що знайшло відобра-

ження і в запропонованому нею «Начерку плану науки заводої школи домашнього жіночого господарства з українською викладовою мовою» (*Додаток 5.А*) [41, 535-537].

Закономірно, що питання, порушені О.Жураківською, знайшли підтримку в учасників конгресу та відображення в його резолюціях, а незабаром — і в практичній роботі західноукраїнської громадськості, зокрема товариства «Просвіта» як засновника вже згадуваної першої української дівочої фахової школи в Угерцях Винявських.

Думки, оприлюднені чільними представницями українського жіночого поступу Галичини і Буковини наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., стали важливим підґрунтям для подальшого науково-теоретичного пошуку та практичної діяльності всього західноукраїнського організованого жіноцтва в царині розвитку національного шкільництва.

5.2. Рідномовне шкільництво в емансипаційних змаганнях жінок Західної України 1919-1939 рр.

Творча спадщина й організаційно-практична діяльність очільниць українського жіночого руху 1919-го — 1939-го рр. є віддзеркаленням загальнополітичних і культурних процесів, які розгорнулися у західноукраїнському етнічному масиві в поставстроугорську добу. Найхарактернішою їх рисою в межах новоутворених польської та румунської держав стала дискримінація українського шкільництва, що виявилася передусім у його утраквізації чи повній денационалізації, а в межах Чехословаччини — деяка лібералізація у ставленні до освітньо-виховних інституцій української меншини. Через те стрижнем громадської культурно-освітньої діяльності в Західній Україні міжвоєнного періоду були захист прав українського народу на повноцінну рідномовну освіту, боротьба за утвердження національної системи шкільництва. Як писав М.Євшан, проблема рідної школи та української мови як мови «викладової» стала в цей час найпекучішою дефініцією, тісно зв'язаною з життям українського суспільства [42, 38].

У перші після краху Австро-Угорської монархії місяці та в час національно-визвольних змагань за українську державу жінки активно включилися в пошуки шляхів реформування системи освіти, яка склалася на західноукраїнських землях у попереднє століття, аби, за словами закарпатської народної вчительки Миколаї Божук, стерти старим режимом витиснуте клеймо безпорадності й рабського духу з кількох поколінь українців [43, 121].

Свідченням цього виступають «Замітки до реформи шкільництва», вміщені під рубрикою «Століття дитини» у львівському жіночому часописі «Наша мета» напередодні з'їзду українського вчителства регіону (березень 1919 р., м. Станиславів). Авторка («с-я», найімовірніше Стефанія Пашкевич, тоді активний член жіночої секції при Українській Соціал-Демократичній Partії у Львові), закликаючи до зміни чужої, непридатної «для нас», «невиносимої» шкільної системи, підкреслювала, що реформа школи не може обмежитися лише усуненням деяких «хиб і браків». Вона повинна базуватися на перебудові «з основ», і в її здійсненні жінка-вчителька повинна відігравати визначальну роль, оскільки «в останніх часах праця учительства майже вся була в її руках».

Базуючись на переконанні в тому, що кожний народ мусить творити свою «педагогію», авторка публікації визначила початкові заходи жіноцтва в царині докорінного реформування народного шкільництва.

По-перше, треба витіснити чужу атмосферу зі школи, наповнити її новим, українським духом.

По-друге, переорієнтувати школу на нову мету: замість «виображення розуму» (як підстави для подальшого навчання), розвивати всі психічні та фізичні задатки дитини, опираючись на «знання душі малого чоловіка», — лише організоване таким чином навчання «допровадить нарід до правди і свободи».

По-третє, втілювати в життя ідеї «апостолів» світової педагогіки, але в жодному разі сліпо їх не копіювати [44, 3].

В умовах ЗУНР на порядку денному постало також питання про зміну гімназійної освіти. Жінки виступили палкими прихильниками її переорієнтування зі школи для «диплому» на школу «для життя». Замість існуючої, в аналізованій статті пропонувалася така структура середньої школи: шестирічні гімназії та дворічні вищі курси для тих, хто хотів продовжувати навчання у класичних університетах чи «техніці», або дворічне навчання в стінах зреформованої учительської семінарії.

Авторка «Заміток до реформи шкільництва» закликала жінок взяти активну участь у майбутньому з'їзді вчителів, щоб там мати змогу висловити свої думки, почути міркування про шляхи перебудови школи «тихих робітниць у забитих закутках краю», які, за її переконанням, часто є найбільшими «знаками дитинячої душі» [44, 3].

Вимога «зірвати зі старою школою абсолютизму, накопичування всякої вчености та пересудів», створити нову школу самостійної творчої праці, «ушляхотнення» душі дитини – важлива ідея публікацій жінок-українок 1920-х рр., наприклад, уже згадуваної рецензії К.Малицької на працю В.Калиновича «Наша молодь у переломовій добі» [45, 161] та її ж статті «Деякі рефлексії з новим шкільним роком» [46, 7].

З утвердженням на західноукраїнських землях нових чужодержавних режимів та посиленням їх антиукраїнського освітнього курсу рідношкільна освіта стала трактуватися діячками жіночого руху як основа національного і державного відродження. Вважаючи виховання й навчання дітей і молоді рідною мовою беззаперечним і природним правом кожного народу, жінки-українки (Б.Баран, І.Блажкевич, К.Малицька, М.Рудницька) поділяли думки прогресивної «чоловічої» громадськості з приводу того, що боротьба за школу з українською мовою навчання – це політична боротьба, кінцевою метою якої є виховання національно свідомого покоління, від якого залежить «будучність» усієї України [47, 4].

Для реалізації цього завдання організатори жіночого руху обрали, з одного боку, гостру критику політики офіційної

влади у галузі освіти української національної меншини, а з другого, – спонукання до розвитку мережі недержавних інституцій навчання й виховання дітей і молоді та вдосконалення навчально-виховного процесу в них.

На українських землях у складі відновленої Речі Посполитої теоретичним та організаційно-практичним підґрунтям для відстоювання національного шкільництва на початку 1920-х рр. (як і в передвоєнне десятиріччя) стали наукові розвідки Костянтини Малицької, передусім – «За рідне слово – рідну школу» (1921) та «В боротьбі за рідну школу» (1924).

Важливою педагогічною ідеєю першої публікації є думка про те, що рідна мова – це не допоміжний засіб, а фундамент для опанування всіх навчальних предметів у різних типах шкіл. Водночас рідну мову педагог розглядала як чинник, здатний перетворити «цілий народ... в одноцільний організм – доконечний шабель в поступі до освіти і дальшого образования» [48, 45]. При цьому вперше в педагогічній думці Наддністрянщини жінка-вчителька поставила за мету проаналізувати становище рідної мови як основи національної школи на всіх українських землях.

Опираючись на педагогічні погляди західноєвропейських учених (Д.Локк), на думки вітчизняних педагогів і письменників (Б.Грінченко, О.Духнович, О.Корф, А.Тесленко, К.Ушинський, Т.Шевченко, Г.Шерстюк), на досвід розбудови національної школи німецькими, польськими, чеськими громадськими організаціями, вона підкреслювала, що запровадження чужомовного шкільного навчання, особливо початкового, «противиться кардинальним законам педагогіки». Це твердження К.Малицька обґрунтувала «педагогічними доказами»: по-перше, навчання може бути легким і доступним для дитини лише рідною мовою; по-друге, поступ від близького до далекого, від відомого до невідомого неможливий, якщо він здійснюється на підставі «чужого духа» [48, 45].

За переконанням К.Малицької, нерозуміння чужої мови «вводить заколот в дитячу душу», будить ненависть до неї та

до її носіїв, а в кінцевому результаті – поглиблює пропасть між націями. Крім того, чужомовна школа вчить «рабства: думати чужими думками, говорити чужими словами, йти за поводами чужих мрій і бажань сліпо...» [48, 46].

Можна стверджувати, що в обґрунтуванні потреби школи з рідною мовою навчання К.Малицька була найбільш близькою до суджень С.Русової, яка вважала чужомовну й утраквістичну школи педагогічним нонсенсом [49, 44].

Рідномовне шкільництво в педагогічних поглядах К.Малицької – це запорука підготовки дитини до повновартісного життя задля блага «власного громадянства, власного народу». Простеживши змагання українського народу за її розвиток у межах Австро-Угорської та Російської імперій, вона зауважила, що він відбувався переважно громадською ініціативою: «власні» школи творилися «власним коштом» [48, 46].

Одним із головних шляхів розбудови рідної школи у нових для українського суспільства умовах педагог і діячка жіночого руху визначила глибоке вивчення та використання позитивного громадського досвіду цієї роботи, накопиченого в минулому. «Мусимо, – підкреслювала К.Малицька, – найти в нашій минувшині загублену віками шкільну традицію, традицію своєї рідної, вільної, наскрізь демократичної школи, такої – якою український народ в XVI і XVII ст. відстояв свою національну самобутність...» [48, 49].

Великою мрією народної вчительки було прагнення забезпечити соборність і одноцільність української освіти, духовний зв'язок галицького шкільництва з навчальними закладами Волині, Буковини, Закарпаття, Полісся, Холмщини, започатковані листуванням вихованок очолюваної нею відлової дівочої школи імені Т.Шевченка зі школярами інших українських земель [50, 21-22].

Але в умовах посилення тиску на українські школи з боку нових володарів краю К.Малицька усвідомлювала, що національний досвід школотворення, який базувався на принципах рідномовності, демократизму, гуманного став-

лення до української дитини, може бути використаний лише в розвитку мережі приватно-громадських навчально-виховних інституцій.

Перші «висліди» політики офіційної шкільної влади Польщі у сфері українського шкільництва в Галичині К.Малицька показала у статті «В боротьбі за рідну школу». Ними, за її спостереженням, стали:

– скорочення мережі початкових шкіл (лише впродовж 1923/1924 н.р. влада закрила «19 народних шкіл У.П.Т... – не дано дозволу на отворене хочби одної шкільки»);

– утраквізація діючих українських шкіл;

– денационалізація приватного шкільництва шляхом запровадження тенденційних курсів історії та географії, зі змісту яких вилучені відомості «про бувальщину... рідного краю» і навіть терміни «Україна» й «український»;

– позбавлення українських шкіл права прилюдності тощо [51, 262-263].

У цій ситуації педагога непокоїло те, що з'їзд Українського педагогічного товариства, скликаний після прийняття в Польщі сумнозвісного мовного закону 1924 р., «виявив типову психіку юрби», обмежився обговоренням дрібних приватних справ «кількох одиниць», замість визначення плану протидії наступу на українське шкільництво «кресових шкільних законів», утворення окремого фонду для його оборони від денационалізації, розширення впливу товариства на всі українські землі в складі польської держави: Волинь, Холмщину, Полісся, Підляшшя [50, 264].

Таким чином, Костянтина Малицька однією з перших серед жінок-педагогів і діячів жіночого руху Західної України міжвоєнного періоду привернула увагу освіченої громадськості до нових обставин функціонування українського шкільництва, спонукала зосередитися на його захисті від зазіхань нової влади, розкривала їх загрозу не лише для справи навчання і виховання українців, а й для загальнонаціональної справи – майбутнього українського народу.

Аналогічні проблеми знайшли відображення і в інших публікаціях К.Малицької 1920-х – 1930-х рр., а також у творчій спадщині її соратниць – активних членів західноукраїнських жіночих товариств. Вони були співзвучними з положеннями тогочасного «чоловічого» науково-публіцистичного доробку, викладеними в працях М.Галушинського [52], І.Герасимовича [53], С.Конрада [54], Т.Руснака [55], Л.Ясінчука [56; 57] та ін.

Розвиток системи рідномовного шкільництва визначні громадські діячі й педагоги Західної України пов'язували з діяльністю культурно-освітніх і педагогічних товариств регіону, передусім «Рідної школи» УПТ в Галичині.

«Рідна школа» (і як товариство, і як приватний навчально-виховний заклад) – це добро для цілого громадянства, писала К.Малицька. Вона не може, не сміє бути ареною для особистих чи партійних поррахунків: вона аполітична, позапартійна. Її «політика одна, ясна і проста: виховати молоде покоління на розумних, національно освідомлених Українців, майбутніх творців нового, кращого життя».

Окреслюючи початкові заходи «рідношкільних» діячів у сфері збереження та розвитку національного шкільництва, К.Малицька наголошувала, що вони повинні зосередитися на таких питаннях: «а) як придбати фондів на дальший розвиток наших шкіл; б) які школи під сучасну хвилю найбільше нам потрібні, а без яких можемо обійтися; в) як перестроїти на новий лад наше шкільництво у всіх його ділянках» [58, 1].

Такі ж думки стосовно шляхів розвитку початкової та середньої ланок української освіти К.Малицька оприлюднила на вічі львівських русинів у 1926 р.

У цю роботу, за її твердим переконанням, мали активно включитися жінки – як діяльні члени осередків УПТ, спроможні внести туди «живішу струю інтересу» до справ «чистої педагогії», порушити «неторкані ще квестії» жіночого виховання, жіночих фахових і загальноосвітніх шкіл, опіки над занедбанними дітьми, видавництв для дітей і молоді; створити при школах «материнські ради» для організації позашкільної роботи [59, 8-9].

Трактуючи рідну школу як національний духовний скарб, багаторічний член Головного відділу «Союзу українок» Марія Струтинська в 1927р. закликала жінок не обмежуватися лише словесною боротьбою за право її функціонування в чужій державі, а й брати безпосередню участь у її творенні. Ідеал школи, за М.Струтинською, – це рідна школа, в якій український учитель чи вчителька навчають дитину материнською мовою «для добра її та її народу». Вона поділяла і популяризувала думки своїх сучасників про те, що створити таку школу в умовах відсутності власної держави можна лише приватним способом чи зусиллями громадських організацій. Фортецею, яка зберігає силу і снагу народу та його майбутнє, М.Струтинська, як і К.Малицька, вважала Українське педагогічне товариство. Через те стверджувала: всі жінки, як одна, повинні стати членами його гуртків, ініціювати заснування приватних шкіл, забезпечувати їхню матеріальну підтримку [60, 3].

Подібні міркування у статті «В рідній школі» виклала Меланія Нижанківська. Авторка закликала рятувати рідномовне шкільництво та підтримувати його засновника – Українське педагогічне товариство «доброю радою», матеріальними «датками». «Здаймо собі ясно справу з того, – підкреслювала педагог і активна учасниця жіночого руху, – що Рідна Школа – це одинокий осередок, де наші діти виховуються на добрих громадян нашої нації» [61, 263].

Пристрасним захисником українського шкільництва в міжвоєнний період була Іванна Блажкевич. Скупі архівні відомості автобіографічного характеру відтворюють її організаційну та популяризаторсько-просвітницьку роботу в цьому напрямі:

– 1922 р., с. Денисів Тернопільського повіту: «Веду боротьбу за право української мови в школі. Підготворюю шкільний плебісцит»;

– 1924 р.: «Доповідаю про права укр. мови на жіночому вічі 20/ I ... в Станіславі ...»;

– 1927 р.: «Доповідаю на вічу в честь Драгоманова в Купчинцях Тернопільського повіту ... на тему: «Кожна хата хай стане рідною школою, в якій учителькою – свідома мама»;

– 1927 р.: «... перше жіноче віче в Зборові. Доповідаю про шкільні справи» [62, 16-17].

Лише впродовж 1928-1929-го рр. І.Блажкевич виступила на 58 вічах у містах і селах Східної Галичини. Лейтмотивом її промов і діалогів із учасниками віч, переважно сільським жіноцтвом, теж були «шкільні справи», бо, як писала народна вчителька, «теперішна школа до живого допекла селянці», адже вже у першому році навчання в державних школах «вчать чужою мовою». У результаті принижується «гідність і повага мами, як першої вчительки», що вчила дитину рідних літер: «и» – то «и», а «у» – то «у», а в школі виходить інакше». Крім того, від батьків діти чули, що вони українці, а чужа школа трактує їх «всех поляками». Через те, наголошувала педагог, жінка, як ніхто інший, «бажає своїм дітям Рідної Школи» [63, 173-174].

Вважаючи шкільництво одним із найважливіших чинників у житті кожного народу, «відбиткою» його культурного рівня та запорукою подальшого розвитку, І.Блажкевич домагалася школи з рідною мовою викладання, у якій би до дітей ставилися з любов'ю, де б вони «навчилися любити свій народ і жили для нього», виховувалися «в стремлінню до власної державності, бо дійсність вчить, що лиш власна держава може бути рідною матір'ю» [63, 72]. Утраквістична ж школа, за її переконанням, «навчить облуди», «скривить характер» [64, 1].

У контексті аналізованої проблеми привертають увагу тези доповіді І.Блажкевич, присвячені проблемам української школи та виховання дітей і молоді, що зберігаються у відділі рукописів Наукової бібліотеки імені В.Стефаніка НАН України у Львові. Серед положень доповіді головними вважаємо такі:

– організація рідномовного шкільного навчання – це обов'язок кожного члена нації («хто від того обов'язку ... відступає, той є ворогом своєї нації»);

– у боротьбі за душу дитини не може бути різниці думок, бо це «боротьба за життя нації»;

– рідна школа – неоціненна для загальної української справи: в ній «всі діти одного... народу тут і за океаном побиратимуть ту саму науку», матимуть те саме національне виховання, перейматимуться «тими самими ідеями» і прагнутимуть «до одної і тої самої світлої великої Меті» – в цьому «лежить велике значіння і велика сила Р.Ш. як ідейного лучника і двигуна всіх українців світа!» [65, 2].

Ідея школи з рідною мовою навчання, національно-громадянського виховання учнів у міжвоєнну добу стала однією з головних у публікаціях жінок усіх регіонів Західної України. Так, у статті «Національне виховання і наша школа» М.Божук «золотою цілею» українських учителів Закарпаття визначила формування «горожанського духа», національної свідомості дітей і молоді [43, 121]. Реалізація цього педагогічного завдання, стверджувала народна вчителька, має починатися в сім'ї, зусиллями батьків. Однак, виховуючись протягом століть у «чужім пір'ю», українські закарпатські родини значною мірою втратили «національний дух». Через те школа і вчителі повинні стати головним чинником його «скріплення»: шляхом забезпечення «високого рівня науки» про історію народу, його матеріальну та духовну культуру, реалії сучасного учням життя. Важливою умовою ефективності національно-громадянського виховання М.Божук вважала силу, міцність, «тугість», єдність українського народу [43, 121].

Яничарські методи виховання дітей українців гостро критикувала провідниця закарпатського жіноцтва І.Невицька. У публіцистичній статті «Доборолись» вона зауважувала, що в ХІХ – на початку ХХ ст. угорська влада готувала «вірних русинів» – захисників «мадярської святої корони», а австрійський уряд – німецьких вірнопідданих. У 1930-х рр. чеські партії з метою здійснення своїх шовіністичних планів звернулися у вихованні українських дітей до «методи турків»:

– «випускають нам» українські новини;

– направляють «красномовних хлопців», які прославляють москвофілів і велять підкорятися їх «заслуженим діячам»;
– мобілізують українську сільську молодь для слухання доповідей і лекцій москвофілів і чехів тощо.

Вихід із «чарівного кола яничарської політики» І.Невицька пов'язувала із заснуванням Української Селянської Партії, засадничі ідеї якої включали боротьбу за українську літературну мову і «справжню науку» [66, 3-4].

Показовими з точки зору захисту прав українського народу на повноцінну рідномовну освіту і розвиток національного шкільництва є промови жінок-українок, обраних у 1920-х рр. до сенату чи сейму Польщі: Олени Левчанівської, Олени Кисілевської та Мілени Рудницької.

Активна позиція українських парламентарів щодо розв'язання проблем української школи, самостійність мислення, відвага оприлюднювати сміливі думки були зумовлені, з одного боку, нехтуванням потреб українців у галузі освіти офіційною владою, а з другого, – вірою в можливість рідної школи як основи утвердження національної ідеї.

Виявлені у процесі дослідження матеріали засвідчують, що проблеми рідномовної школи, як і в добу австро-угорської державності, були предметом уваги всього Українського парламентського клубу. Зокрема впродовж жовтня-грудня 1928 р. їх неодноразово порушували постійні члени освітньої комісії сейму С.Хруцький, В.Целевич [67, 1]; у 1930-х рр. – Д.Великанович [68, 108-109], В.Кузьмович [69, 36-38]. Але однією з перших на незадовільне становище української школи в Польщі вказала О.Левчанівська. Порівняльний аналіз стану шкільництва у Східній Галичині в межах Австро-Угорської монархії та нововідродженої Речі Посполитої, вивчення шляхів і методів його ополячення на Волині, Поліссі, Підляшші та Холмщині дали їй змогу розкрити реакційну сутність освітньої політики Польщі вже на початку 1920-х рр. Як писала С.Русова, «заступаючи» Україну на черговому з'їзді Жіночої Ліги Миру і Свободи у Подебрадах (1923 р., Чехо-

словачина), О.Левчанівська своєю промовою французькою та німецькою мовами переконливо довела, що «чудова» конституція Польщі, особливо її статті, дотичні до розвитку освіти національних меншин, «стоїть оддаль од реальної акції польської адміністрації». На Волині, де українці становлять 70% населення, зазначала промовець, українські школи «творюють» лише 22%, на Поліссі, де відповідно українців 75% – усього 2%, а на Холмщині та Підляшші немає жодної української школи. Промову О.Левчанівської учасники міжнародного з'їзду «приняли голосними оплесками», а чеські жінки привітали «нашу сенаторку» квітами [70, 160-161].

Велике враження на повноважних представників світової громадськості справив виступ О.Левчанівської на Міжнародному конгресі миру в Парижі 1925 р., метою якого було ознайомити Раду Ліги Націй із «плачевним» станом української школи та культури у польській державі. Сенаторка наголосила на тому, що український народ мусить мати свою рідну школу на рідній українській мові [71, 131-132].

Послідовними і безкомпромисними у своїх судженнях, коли йшлося про долю українського шкільництва в польській державі, були О.Кисілевська та М.Рудницька. Добре обгрунтований та аргументований виклад, поєднаний із гострою критикою, надавали їхнім виступам особливої сили й ефективності. Тексти промов жінок-парламентарів, частина з яких конфіскувалася офіційною цензурою, поширювали львівські періодичні видання «Діло», «Жіноча доля», «Новий час», «Рідна школа» та ін. Аналіз змісту промов і виступів дає змогу виокремити положення та ідеї, що розкривають позицію цих громадсько-політичних діячок, уможливорює сутнісну характеристику педагогічних аспектів їхнього творчого доробку.

Спробою першого загальнодержавного оприлюднення жінкою-українкою результатів 10-річного панування польської влади на українських теренах можна вважати виступ О.Кисілевської 9 березня 1929 р. при обговоренні бюджету Міністерства освіти і віросповідань Польщі. У ньому вона

розкрила всі «болячки» початкового й середнього шкільництва та вищої освіти найбільшої національної меншини в складі цієї держави.

Першою серед них О.Кисілевська вважала невідрадне становище народної школи. Незважаючи на гарантовані українському народові права версальським і ризьким мирними договорами, підкреслювала О.Кисілевська, «відібрано нам українську мову з наших шкіл».

Друга проблема, на якій наголосила промовець, – це усунення зі школи вчителя-українця, котрого «переносять до інших польських дільниць», а взамін дають учителів і вчителюк, які «не розуміють української дівтори», та працевлаштування випускників учительських семінарій товариства «Рідна школа» [72, 19]. На підтвердження зазначеного вона ознайомила сенат із результатами свого візиту в цій справі до Кураторії Львівського шкільного округу. «Дістала відповідь, – зазначала О.Кисілевська, – що нема мови про те, щоби наші вчительські кандидати з У.П.Т. могли дістати якусь посаду». І це в умовах, коли, за її підрахунками, лише в Західній Волині близько 600 учителів «має посади без усяких кваліфікацій, ... ані семінарії, ані вчительської матури» [72, 20].

Одне з положень промови О.Кисілевської стосувалося вихолощування зі шкільних підручників усього, що торкалося «нашої історії і нашого народу». Якщо ж деяка інформація залишалася, зауважувала О.Кисілевська, то «лише такі речі, які можуть радше принизити в очах дитини батьківщину замість її вивищити» [72, 20].

Гострій критиці О.Кисілевська піддала офіційну освітню політику Польщі в галузі фахової освіти жінки-українки. За її даними, для польських жінок держава відкрила «30 господарських шкіл, є курси, є інструкторки, які їздять до найдаальших сіл, щоби нести туди освіту, є 12 агрономічних шкіл, 86 народніх, 6 садівничих..., – ми нічого із цього не маємо». На цій підставі нагальною потребою українського народу вона визначила заснування державою хоча б однієї «господарської» ук-

раїнської школи, оскільки утримуваних «Рідною школою» 8 фахових і 4 ремісничих шкіл катастрофічно бракувало [72, 20].

На «дошкульність» потреби українських фахових шкіл того ж року вказувала й О.Охримович-Залізник. Як і О.Кисілевська, вона оцінювала діючі в краї державні та приватні навчальні заклади цього типу (за винятком української торговельної школи у Львові), як «чужинецькі, з правила ворожі, в найліпшому разі байдужі до нашої молоді» [73, 7].

Щодо стану середньої та вищої освіти на українських землях у складі Польщі, то О.Кисілевська зазначала: рідномовні гімназії в краї майже ліквідовані або існують радше «на папері» (як це мало місце в Коломиї, де «кілька літ тому було ще тисяча кількасот учнів, нині доведено політикою ... до ледве 300»), а обіцяний українцям офіційною владою університет «мабуть ніколи Божого світа не побачить» [72, 10].

На основі здійсненого аналізу О.Кисілевська сміливо заявила «високому сенату», що дискримінаційна політика польської держави в галузі освіти українського народу спонукає громадськість самотужки вчити своїх дітей, щоби «вміли боронити кожної п'яди землі» та знали, звідки «походить їх славний рід». І чим швидше це зрозуміють «короткозорі політики», чим швидше вони зуміють оцінити «надзвичайний факт відродження українського народу, тим краще для них».

Вмотивоване промовцем послужило підставою для відмови українців-сенаторів від голосування за прийняття бюджету, в якому «для наших потреб з наших власних податків нема ані сотика» [72, 10].

У виступі на пленарному засіданні сенату 1 березня 1935 р. О.Кисілевська проаналізувала проблеми української школи в контексті шкільництва всієї польської держави. Зауваживши, що в 1921 р. у відродженій Речі Посполитій було 6,5 млн. неписьменних, вона наголосила: найгірше освітня справа «стоїть» у її східних воєводствах, особливо на Волині, Лемківщині та Поліссі. Цей факт визнавала навіть урядова статистика, згідно з якою більш ніж півмільйона дітей шкільного

віку через брак місць у школах або їх відсутність «засуджені» лишитися неграмотними.

Відсутність шкіл із рідною мовою навчання, низький рівень освіти, за переконанням О.Кисілевської, є причиною «страшної темноти і бідуювання нашого народу на цих землях» [74, 82].

В аналізованій промові оприлюднено конкретні факти особливої опіки польської влади шкільництвом кожного з вищеперелічених українських регіонів, виявлені сенаторкою у процесі безпосередніх контактах із цими куточками «нашої землі» («була у всіх повітах, у дуже багатьох селах, не поминаючи сіл, що мають марку москвофільських»). Особливо вразило О.Кисілевську те, що офіційна влада через учителя-поляка навіть «вміщується до того, що діти читають вдома», забороняє їм ознайомлюватися з публікаціями львівського дитячого часопису «Дзвіночок», а тим, які «мають його, погрожують арештом» [74, 82].

Проте взірцем «ядерної» критики освітньої політики «супроти» українського народу сучасники вважали виступи в польському сеймі Мілени Рудницької, яка входила одразу до двох його комісій — освітньої та зовнішніх справ. Педагог за фахом, М.Рудницька усвідомлювала, що для українців у межах чужої держави особливо важливою є праця в першій із них. Вона виходила за рамки регіональних потреб, набувала загальнонаціонального значення, оскільки ілюструвала, як треба захищати дітей і молодь від зростаючих антиукраїнських впливів на всіх землях України та за її межами.

Як учитель середніх і викладач «високих» львівських шкіл, Мілена Рудницька в першу чергу переймалася долею гімназійної молоді, дискримінованої польською шкільною владою, та станом вищої освіти у краї. На 11 і 12 засіданнях сейму (29 травня і 19 червня 1928 р.) вона виступила з протестом проти закриття старших класів державної української гімназії у Станиславові. Факт припинення навчання близько 200 учнів за шість тижнів до закінчення навчального року через їх відмо-

ву взяти участь у польських публічних маніфестаціях М.Рудницька назвала нечуваним в історії шкільництва, таким, що «не витримує критики ані з педагогічного, ані з політичного погляду» [75, 443]. За її переконанням, метою цього акту є «роз'ятрювання і збуджування національної ненависті». Незважаючи на те, що польська шкільна влада отримала письмові заяви від учнів про визнання своєї вини, а від батьків — про засудження вчинку своїх синів, зміст яких доходив «до крайності і навіть... до самоприниження», Міністерство освіти і віросповідань Польщі впродовж майже двох місяців так і не відновило навчання п'ятикласників. Остаточною формою покарання гімназистів було обрано екзамен, за підсумками якого вони могли поновити свій учнівський статус.

Мотивуючи свою незгоду з таким рішенням, М.Рудницька наголошувала: по-перше, не можна прищеплювати молоді переконання, що навчання є покаранням; по-друге, в результаті іспиту «впали 6 жертвою найслабші учні», які у станиславівських «подіях» відіграли найменшу роль, і, по-третє, з дидактичного погляду цей екзамен не витримує критики, оскільки учні мали засвоїти пропущений матеріал «зубрінням зі шкільних підручників без наочного наукового приладдя і без допомоги вчителя...» [75, 449]. Протестуючи проти «ламання душ української молоді», проти залучення її до польських патріотичних свят, вона від імені всього Українського сеймового клубу звернулася до уряду Польщі із закликом закінчити «справу подій» у державній гімназії з українською мовою викладання таким чином, щоб учням закритих класів було дозволено продовжити навчання «без втрати навчального року, шляхом поновлення тієї молоді без іспиту до названої гімназії» [75, 450].

За інформацією газети «Діло», величезне враження у присутніх парламентарів викликала півторагодинна промова Мілени Рудницької на засіданні бюджетної комісії сейму в січні 1931 р. У ній педагог розкрила сутність «пацифікаційної концепції» польського уряду стосовно українського середнього шкільництва, практичним результатом якої стало закриття

восени 1930 р. трьох українських гімназій, де навчалися 1000 учнів: державної в Тернополі та приватних, утримуваних Українським педагогічним товариством «Рідна школа» в Дрогобичі й Рогатині.

Простеживши історію заснування навчальних закладів, які впродовж десятиліть були гордістю і радістю українського громадянства, та зміст навчально-виховної роботи в них, промовець дійшла висновку про те, що рішення Міністерства освіти і віросповідань Польщі про ліквідацію українських гімназій носило політичний, а не педагогічний характер. На підтвердження вона оприлюднила конкретні, документально перевірені факти. Так, 5 червня 1930 р. дрогобицька гімназія за підсумками інспектування вже вкотре офіційно удостоїлася права державних навчальних закладів, а 27 жовтня того ж року її було позбавлено цього права за невиховання молоді «у виразно державному» (тобто пропольському – *З.Н.*) дусі. Рівночасно з'явилось розпорядження про закриття школи, оскільки вона «прийняла шкідливий характер під моральним і політичним оглядом» [75, 465]. Підставою для ліквідації дрогобицької гімназії стала інформація поліції про причетність її директора В.Кузьмовича та викладачів і учнів до «антидержавної» діяльності, яка виявилася в тому, що, по-перше, гімназійне молодіжне об'єднання «Пласт» нібито підтримувало зв'язки з нелегально діючою поза межами навчального закладу пластовою організацією, а, по-друге, в гімназії «видавано буцім-то нелегальну газету начеб-то з протидержавним змістом» [75, 467]. М.Рудницька довела, що рішення ліквідувати українську гімназію прийняте «згори» саме тому, що гімназія була зразковою школою, яка «корисно розвивалася і була сіллю в оці деяких чинників» [75, 469].

Аналогічно провокаційними, як підтверджують наведені М.Рудницькою факти, виявилися причини закриття двох інших гімназій – найстарішої та найбільшої рогатинської, що «заспокоювала культурні потреби» українського населення п'яти повітів Східної Галичини, і тер-

нопільської, з ліквідацією якої 800 тис. українців воєводства залишилися без жодної державної середньої школи (для порівняння: в 1931 р. польська меншина мала тут 17 середніх шкіл) [75, 470].

Переконливими виявилися аргументи М.Рудницької на користь зліквідованих навчальних закладів і на засіданні освітньої комісії сейму в жовтні 1931 р. Під їх впливом навіть посли, відомі зі свого «україножерного шовінізму», змушені були визнати безпідставність такого рішення влади [75, 484].

Негативно ставилася М.Рудницька і до політики офіційної польської влади в галузі вищої освіти української молоді. Зокрема в грудні 1928 р. громадська діячка виступила із заявою на засіданні бюджетної комісії, яку часопис «Діло» вмістив під заголовком «Проти кпин над українським університетом». Суму в 200 тис. зл., запропоновану на організацію українського університету у Львові (його заснування передбачалося спеціальним законом від 26 вересня 1922 про т. зв. «воєводську автономію»), порівняно з «тридцятькілкома» мільйонами, які держава щорічно виділяла на розвиток польських високих шкіл, М. Рудницька розцінила як «несмачний жарт», як глум над найпекучішими потребами українського населення [76, 1].

У вищепроаналізованій промові на засіданні тієї ж комісії в січні 1931 р. вона акцентувала на атмосфері, в якій галицька молодь здобувала вищу освіту в польських навчальних закладах, оскільки мільйони українців у складі Польщі так і не дочекалися заснування хоча б одної вищої рідномовної інституції. За спостереженням М.Рудницької, ця атмосфера «нездорова» і «невиносима». Для обмеження доступу до навчання у високих школах представників «небажаної меншини» широко використовувалися система вступних іспитів, лікарські огляди абітурієнтів, брутальні «нагінки» з боку польських «товаришів», які у 30-х рр. ХХ ст. набули особливо яскравого характеру на теренах «Львівської політехніки» та політехнічного інституту в Дублянах [75, 477].

Важливе місце в діяльності Мілени Рудницької – парламентарної представниці галицького жіноцтва в польському сеймі, посідали питання становища українського вчителя, «персональної політики» шкільної влади стосовно педагогів-українців. Так, на 35-ому засіданні сейму (5 грудня 1928 р.) вона запропонувала внести поправку до закону від 26 вересня 1922 р. про «професійні кваліфікації» вчителів, за яким у відновленій Речі Посполитій не визнавалися закордонні дипломи педагогів, здобуті до 1 січня 1923 р. Від положень цього закону потерпали передусім українські вчителі, оскільки в 1918–1922 рр. галицька молодь не мала доступу до вищих навчальних закладів Польщі. Переслідувана офіційною владою за участь у національно-визвольних змаганнях періоду Західно-Української Народної Республіки, вона змушена була емігрувати і здобувала вищу освіту в закордонних університетах. Власне, підкреслювала М.Рудницька, поправка до закону щодо нострифікації закордонних дипломів стосувалася саме цієї молоді і мала на меті «бодай частково вирівняти... нерівне трактування вчителів іншої національності» в межах польської держави [75, 451].

Одним із «секторів бойового фронту» для українських парламентарів стала боротьба зі статтею 58 закону про «службові взаємини вчителів» від 1926 р. [75, 460], що передбачала часте переміщення вчителів (особливо українців) з одного регіону Польщі до іншого. На 82-ому засіданні сейму в лютому 1930 р. М.Рудницька всебічно розкрила педагогічні засади «постійності» місця вчителя. Потребу його стабільності педагог мотивувала насамперед специфікою вчительської професії, безумовним імперативом якої є «органічне об'єднання з середовищем», глибоке знання місцевих умов, усіх виховних факторів, до яких вона відносила національні й релігійні традиції, родинні стосунки, спадкові риси та нахили і навіть матеріальні умови кожної дитини.

Педагогічна праця, стверджувала М.Рудницька, не терпить ставлення шкільної влади до вчителя за принципом «во-

лодар –безумовний виконавець». Учителеві потрібно забезпечити такі умови праці, які б дозволили йому створити у школі атмосферу свободи й задоволення, радості життя, бо лише в такій атмосфері можуть розвиватися молоді серця і розум. Така атмосфера неможлива там, де над учителем нависає, як меч Дамокла, загроза зміни місця роботи. Головним аргументом на користь стабільності й постійності вчительської праці, за М.Рудницькою, є природне право, визнане усіма педагогами світу: вихователь мусить бути «кров з крові, кість з кісті того суспільства, вихованням котрого займається» [75, 459]. Виходячи з цього загальновизнаного педагогічного принципу, М.Рудницька репрезентувала думку всіх українських парламентарів про те, що переміщення вчителів під маркою «добра школи» мусить назавжди зникнути з вчительської практики власне для добра школи [75, 461].

У сеймових промовах і заявах М.Рудницької знайшла відображення позиція української громадськості щодо законів, прийнятих у рамках реформи освіти в Польщі 1932 р. Цій темі присвячені її виступи на засіданнях сейму 17, 26, 27 лютого того ж року. Вони свідчать не лише про глибоку обізнаність педагога-парламентаря з проблемами і потребами українського шкільництва, а й підтверджують незмінність її поглядів як захисника освітніх прав українського народу. Так, проаналізувавши «під кутом інтересів українського громадянства» проект закону про приватне шкільництво, М.Рудницька визнала його вкрай шкідливим. Свій висновок вона аргументувала порівнянням його статей із положеннями міжнародних документів щодо гарантування прав національних меншин та опертій на них конституції Польщі. Законопроект про приватне шкільництво, наголошувала М.Рудницька, «нехтує вповні ці постанови». Запроваджуючи свідоцтво політичної благодійності для фундатора школи та колективу вчителів, систему шпигування й доносів серед учнів, він «вводить поліційну систему» в життя навчального закладу [75, 502].

Предметом уваги Українського клубу у варшавському сеймі загалом і посла Мілени Рудницької зокрема став також проект закону про устрій шкільництва в Польщі 1932 р. Аналогічно оцінюючи його «з погляду розвитку української культури і освіти», педагог підкреслювала: закон розроблений з повним ігноруванням того факту, що в межах польської держави існують «величезні українські етнографічні обшири»; організаційна, програмна й ідейна уніфікація шкільництва як стрижневе положення його змісту цілковито перекреслює права українського народу «плекаючи свої національні особливості». Ця обставина змусила послів-українців «протиставляти» доктрині про державне виховання як головному ідейному принципіві закону.

Знехтувавши застереженнями багатьох парламентарів, сейм ухвалив запропоновані законопроекти реформи освіти в Польщі. Її результати для етнічних українців у найбільш концентрованому вигляді М.Рудницька висвітлила в сеймових промовах 10 лютого і 20 грудня 1934 р. Першу з них педагогічний часопис «Рідна школа» опублікував під назвою «Політика і школа» (без сконфісованої прикінцевої частини) [77], друга вийшла друком у газеті «Діло» під заголовком «Шкільництво, якого нема...» [78]. У них чітко окреслені негативні тенденції та напрями державної шкільної політики на українських теренах, підтверджені офіційними статистичними даними і фактами з діяльності різних типів шкіл.

Першою «характеристичною рисою цілої шкільної та виховної системи, в яку вбгано українську молодь», М.Рудницька вважала денационалізацію, або винародовлення [77, 54; 78, 4]. Основними її формами педагог визначила «облудні кличі співжиття», утравізм, а після шкільної реформи 1932 р. – ще й державне виховання. Свій практичний вияв денационалізація знайшла перш за все в різкому скороченні мережі українських навчальних закладів: у 1930/1931 н. р. з 3662 державних початкових шкіл, що функціонували в Галичині, українськомовних було «ледве 123». Кількість української молоді в се-

редніх і вищих навчальних закладах становила 5% від загального числа учнів і студентів у Польщі, водночас українська меншина – 20% від усього населення держави.

Другою тенденцією шкільної політики «супроти нас» і водночас другим засобом боротьби з українським народом М.Рудницька назвала «темноту» [79, 4]. Формами її виявлення педагог вважала передусім обмеження елементарної освіти дітей в українському селі одно-двокласними початковими школами, заборону «домашнього» навчання 300 тис. дітей, які залишилися поза впливом будь-якої школи під страхом «грошевої кари» для батьків і вчителів. Через те сільська молодь, як основа західноукраїнського суспільства, фактично позбавлялася доступу до середньої та вищої освіти. За словами М.Рудницької, «все це речі не випадкові, в цьому всьому криється глибокий змісл, в цьому криється переконання, що в темноті українського простолюддя є запурука його покори, його льяольности до польської держави» [77, 55].

Третьою характерною рисою польської виховної системи була «супремация поліційного фактора в шкільництві», яка спричинилася до «сіяння морального розкладу» серед дітей і молоді. Цей висновок педагог підтвердила низкою документальних даних і прикладів, вилучених із протоколів поліцейських допитів учнів гімназій, які назвала достатнім доказом того, що школа, в якій навчається українська молодь, перестала бути виховним закладом, вона стала місцем «тихої та завзятої боротьби» [77, 55].

Не заперечуючи права державної влади на боротьбу з «конспірацією» в стінах навчальних закладів, М.Рудницька засудила її методи – не педагогічні, а репресивні, поліцейські. Агресивною поведінкою поліцейських чинників, арештами й переслідуваннями учнів вона пояснювала зростання революційних настроїв у їхньому середовищі. Проте «найбільш поважні» її застереження стосувалися «конфіденціоналізму» (тобто платних доносів) і провокацій, які адміністративна влада широко використовувала в боротьбі за душу української молоді [75, 545].

Поруч із критикою офіційної освітньої політики, пошуком шляхів удосконалення роботи української громадськості над розвитком мережі рідномовного шкільництва, жінки-українки в міжвоєнний період приділяли увагу питанням змісту й методики викладання різних навчальних предметів у початкових і середніх школах. Найбільший внесок у розробку питань вивчення в школах різних типів рідної мови в 1920-х – 1930-х рр. зробили О.Заклинська, М.Домбровська, К.Малицька, І.Петрів; географії та історії – М.Божук, С.Пашкевич, О.Степанів-Дашкевич; природи – М.Ліщинська, І.Петрів; фізики і хімії – М.Цегельська; жіночих ручних робіт – М.Савицька; руханки та фізичного виховання дівчат – О.Суховерська і М.Пастернак; ручної праці – С.Сидорович.

Виступаючи проти середньовічних схоластичних методів навчання і виходячи з вимог реформаторської педагогіки, Осипа Заклинська (тоді вчителька у В. Бичкові на Закарпатті) поділяла думку її визначних представників про те, що дітям початкового шкільного віку не слід учитися вдома: весь навчально-виховний процес повинен зосереджуватися в стінах школи; не завчені напам'ять відомості з книжки, а життя і вчитель повинні стати для них головним джерелом знань [80, 41]. Вслід за Г.Кершенштейнером, важливим чинником у навчанні й вихованні вона вважала активну творчу працю дитини.

На підставі аналізу укладеного закарпатськими педагогами А.Маркушем, С.Бочеком і Г.Шуткою підручника «Рідне слово» (Ужгород, 1923), О.Заклинська схвально поставилася до запропонованої авторами методики навчання граматики («індуктивним способом, без довгих правил граматичних»), відмітила «чисту народну мову», наявність зразків малих жанрів усної народної творчості, що робило «всю науку приємною і займаючою» [80, 42]. Заслужовують на увагу поради народної вчительки щодо методики навчання дітей елементів синтаксису (дефініція речення є, за її переконанням, «неконечна» для учнів початкової школи, головне – навчити їх зв'язного мовлення), збагачення слов-

ника дитини і на цій основі засвоєння основних граматичних понять.

Цікаві засадничі ідеї, дотичні до навчання дітей рідної мови та природи, містять педагогічні праці галицької народної вчительки Іванни Петрів. У циклі статей «Діти говорять. Наука мови й вимови» (1936) вона виклала власне розуміння суті «науки говорення» як основи навчання мови взагалі. Основними засобами і методами розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку педагог вважала зразок мови «доброго вчителя»; вмиле виправлення мовних похибок дітей; розмови (принагідні, вільні, зарані не плановані, але на актуальні теми); товариські «поговірки» й «гутірки» близької до життя дітей тематики; словникові вправи. Відповідно до вимог новітньої педагогічної думки І.Петрів стверджувала, що найкращих результатів у навчанні мови можна досягти шляхом використання наочності, зокрема картинок, дитячих малюнків, а також у процесі ігрової діяльності [81]. І.Петрів належать чи не найзмістовніші в тогочасній західноукраїнській методиці початкового навчання зразки занять (або їх фрагментів) із розвитку мовлення, які вміщував провідний педагогічно-методичний часопис Галичини «Учительське слово» та додаток до нього «Методика і шкільна практика» [82].

Власні методичні «зауваги» залишила І.Петрів і щодо навчання віршів у старших класах народної школи, де вони, за її переконанням, виступають «самостійною дидактичною одиницею», своїми мовою, формою та змістом впливають на «вишляхотнення почувань», вироблення естетичного смаку в дітей. Рекомендації І.Петрів стосувалися правильного вибору тексту вірша, створення відповідної емоційної атмосфери для його сприйняття, «виголошення» чи «відчитання» та ін. [83].

Взірцевими з точки зору використання в навчальному процесі бесід і їхнього змісту можна вважати «Зразкові лекції з природи в III класі», підготовлені Іванною Петрів у співпраці з чоловіком Денисом Петрівим у 1925 р. [84].

У грудні 1922 р. «Розклад научного матеріалу при науці географії у всенародній школі» підготувала Стефанія Пашкевич. При цьому метою дисципліни вона визначила пізнання рідного краю, «сусідніх країв, Європи і інших частей світа», пробудження в учнів любові «до рідної землі і співгромадян» [85, 33].

На Першому з'їзді учителів географії у Львові 27-28 вересня 1929 р. знаний у краї педагог і громадська діячка Олена Степанів-Дашкевич ознайомила присутніх із новими «напрямами» географії як науки і новими методами її навчання [86, 24]. С.Пашкевич доповідала про застосування Дальтон-плану при викладанні цієї дисципліни. Зауваживши, що цей план «продуманий гарно і серйозно», вона однак підкреслила: «практика виказала конечність великої підготовки, тому не є бажаним спішитися з введенням його в життя» [86, 25].

На потребу вдосконалення методики вивчення географії та історії в початковій школі вказувала уже згадувана народна вчителька й діячка жіночого руху в Закарпатті М.Божук. За її переконанням, мета цих предметів — не лише подати сухі поняття (описи, назви, дати історичних подій), а й виховати дітей «на сильних характером свідомих горожан і вщепити любов і пошану до всього свого рідного»; дати змогу дітям пізнати добре «свою вотчину» та інші держави [87, 64]. При вивченні історії найбільш «вдячними» М.Божук вважала екскурсії до місць історичних подій та історичних музеїв, участь у пам'ятних акціях, присвячених героїчному минулому українського народу; збірки «краєзнання», літературні твори, фільми на історичні теми, історичні «читанки», картини тощо [87, 65].

Усвідомлюючи роль книжки у навчанні та вихованні дитини, жінки-письменниці та педагоги ще на зорі становлення українського жіночого руху турбувалися про створення літератури для дітей. Із листа О.Кобилянської до Є.Ярошинської від 20 липня 1895 р. довідуємося про те, що виділ жіночо-

го товариства у Станиславові оголосив конкурс на кращий твір для дівчат, окремо до 10-річного та до 14-річного віку з врученням двох премій: відповідно 60 кор. і 40 кор. Повідомляючи про цю акцію, адресантка просила народну вчительку написати «щось» і прибути на його засідання, «бо нам треба якомога більше жінок» [88, 277]. Як відомо, великою популярністю серед маленьких читачів наприкінці ХІХ ст. користувалися твори саме Є.Ярошинської, зокрема її збірки «Перша китичка для малих дівчат» і «Друга китичка для малих дівчат», а також оповідання для молоді, видані Руським товариством педагогічним у Львові [89].

Друковане слово, книжка змалку були «святощами» та найбільшим «чудом із усіх чудес» для К.Малицької [90, 12]. Виступаючи 1909 р. на Першому українському просвітно-економічному конгресі, вона наголошувала, що «добра книжка» — це один із «преважних чинників виховуючих», яким можна впливати на інтелектуальний і моральний розвиток молодого покоління. За її переконанням, українським дітям слід давати «з доброго лише найліпше» — книжки, які зможуть «вщепити» в них бадьорість, енергію, підприємливість, «чесну гордість» і віру у власні сили, тобто все те, що «противорічило нашій... віками плеканій безрадности, зневірі, раболіпію, сентиментальности» [91; 127, 143]. Цим вимогам відповідали твори самої К.Малицької, написані на межі ХІХ — ХХ ст., особливо її збірка оповідань «Малі герої» (1898).

Велику увагу українському підручникотворенню та підготовці літератури для позакласного читання приділяли репрезентантки українського жіночого руху міжвоєнного періоду (І.Блажкевич, В.Жуковецька-Вільшанецька, С.Кабаровська, М.Колцуняк-Кузьмів, К.Малицька, І.Невицька, Марійка Підгірянкa, О.Цегельська та ін.)

Жінки-педагоги ратували за активне використання в цій роботі літератури для дітей, створеної в Наддніпрянській Україні: крім поезій великого Кобзаря, підкреслювала М.Колцуняк, твори В.Винниченка, Б.Грінченка, М.Гру-

шевського, М. Драгоманова, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, С. Русової, Лесі Українки [93, 196-197]. Водночас вони самі активно працювали над створенням дитячих книжок. Укладені жінками Західної України букварі та читанки для початкової школи, створені збірки оповідань і віршів, дитячі п'єси, навчально-методичні посібники для вчителів відзначалися доступністю, виразним національно-вихованим спрямуванням змісту, широким використанням зразків народної творчості, мистецьки виконаними ілюстраціями (*Додаток 5.Б*). Підкреслюючи, наприклад, значущість для дітей дошкільного та шкільного віку віршованих казок Марійки Підгірянки, редакція львівського часопису «Рідна школа» наголошувала, що вони є не лише «цінним методичним засобом у початковому навчанні... та в інтелектуальному розвитку малих дітей, а цікавими малюнками розбудять у них охоту знати зміст книжечки» (Рідна школа. — 1938. — Ч. 13-14. — С. 226).

Аналогічно високими були оцінки творчого доробку для дітей і молоді І. Блажкевич, Ірини Вільде, К. Малицької, І. Невицької (вже згадувана повість «Пригоди Матея Куколки»), О. Цегельської (збірка «Слідами босих ніжок») та ін.

Найбільш завершеного, програмового характеру питання навчання та виховання дітей і молоді шкільного віку, як і інші аспекти діяльності західноукраїнського жіноцтва, набули в документах і матеріалах жіночих з'їздів і конгресів кінця 1920-х — 1930-х рр. Чітко окресленими, такими, що виступали засадничими в педагогічно-просвітницькій діяльності жіночих організацій усієї Західної України та українок-політичних емігранток, можна вважати такі їх положення:

— «...згідно з засадами новітньої педагогіки ... українська дитина й молодь має право на науку й молитву в рідній мові у своїй школі під опікою українських виховників...» (із резолюцій УЖК 1934 р. у Станиславові [94, 224]);

— школа — це політика; з її допомогою держава має виховувати таких громадян, які будуть жити її інтересами (із виступу

І. Блажкевич на II Краєвому конгресі СУПЖ «Жіноча громада» 1937 р. [95, 3]);

— в умовах чужих політичних режимів, особливо монархічних, недемократичних, офіційна школа виконує денационалізуючі асиміляторські функції, через що прогресивна громадськість повинна вести послідовну й енергійну боротьбу за українську школу приватно-громадського характеру, утримувати здебільшого педагогічними та культурно-освітніми товариствами;

— метою і змістом шкільного навчання й виховання українських дітей і молоді повинні стати «наука любові до батьківщини», яка «не дасть своєму народові зробити шкоду», плекання любові до правди, до свободи, до національної та соціальної справедливості, пошани до рідної мови та поширення її літературного варіанту «в слові й письмі», дотримання рідних релігійних і народних традицій, звичаїв, обрядів (із виступів делегатів УЖК у Станиславові 1934 р. та II Краєвого конгресу СУПЖ «Жіноча громада» 1937 р. [96, 2-6; 95, 3-4]);

— «управа» і навчально-виховний процес в українських приватних жіночих школах повинні бути в руках «жіночих українських сил» (із резолюцій УЖК у Станиславові 1934 р. [97, 4]);

— для забезпечення фахової освіти молоді слід розширити мережу «фахових порадень» (тобто пунктів професійного консультування), шкіл «родинного» й «домашнього» господарства; засновувати навчальні заклади для підготовки вчителів таких шкіл; домагатися перенесення Української Господарської Академії з Поебрад (ЧСР) на терени Закарпаття (із резолюцій УЖК в Станиславові 1934 р. [97, 4] та резолюцій Першого з'їзду жінок Підкарпаття 28.V.1934 р. [98, 7]).

Таким чином, проблеми школи та виховання дітей і молоді залишалися прерогативою творчої спадщини й організаційно-практичної діяльності жінок Західної України і в міжвоєнну добу.

5.3. Опіка і позашкільне виховання молодого покоління як педагогічні проблеми українського жіночого руху

Різнобічна суспільна опіка над дітьми та молоддю – одна з найпомітніших ознак соціально-культурних рухів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в усіх розвинених європейських державах. Важливим теоретичним підґрунтям для розгортання діяльності в цьому напрямі стали думки визначних філософів, соціологів і педагогів про те, що держава-нація потребують здорових, сильних фізично і загартованих морально громадян, а юридичним – відповідні законодавчі акти. Подальша актуалізація цієї проблеми пов'язана з наслідками Першої світової війни, яка принесла на європейський континент депопуляцію і дегенерацію. За даними тогочасної статистики, війна забрала 10 млн. людських життів, за цей період на 20 млн. скоротилася народжуваність [99, 128].

На відміну від «державних» народів, опіка над українськими дітьми і молоддю та їх позашкільне виховання у досліджуваній період розвивалися як приватно-громадська справа – чужодержавний чинник був у них обмежений і мав денационалізуючий характер.

Традиційно опіка – як добродійність, філантропія, харитативна діяльність – превалювала в діяльності церкви, релігійних чернечих згромаджень і визначних представників духовенства («протектора» культурного пробудження Закарпаття єпископа А.Бачинського, галицького митрополита А.Шептицького, єпископа Станиславівської єпархії Г.Хомишина, львівських церковних і громадських діячів Т.Войнаровського, В.Лициняка, І.Чапельського та ін.).

Водночас гуманні ідеї та кличі «Христової науки», глибокі патріотичні почуття значною мірою зумовили яскраві прояви колективної та індивідуальної світської доброчинності. З нагоди 80-річчя від дня народження Т.Шевченка (1894) товариство «Просвіта» у Львові заснувало «на вічні часи» стипендію його імені для убогої творчої молоді та юнаків, які

успішно займалися науковою діяльністю [100, 158]. На початку ХХ ст. у Львові постав фонд «Просвіти» для потреб убогої учнівської молоді подружжя народних учителів Врецьонів – Юлії, одного з перших членів станиславівського «Общества руських женщин», і вже згаданого Григорія – знаного в краї педагога та громадського діяча кінця ХІХ ст. У 1930-х рр. – рідношкільна «Фундація Іллі та Іванни Кокорудзів», з іменами й діяльністю яких пов'язана активізація культурно-освітнього життя у Станиславові в 1890-х рр., а на львівських теренах – у першій третині ХХ ст. Цей фонд виявився матеріальною базою для функціонування в 1930-х рр. у Львові приватної української дівочої гімназії імені цих педагогів, відродженої з проголошенням незалежності України [101].

Одна із чільних організаторок закарпатського жіноцтва Ірина Волошин, помираючи, заповіла свою велику «каменіцю» місцевому сирітському притулку, заснованому разом із чоловіком – А.Волошином для 20-ти верховинських дівчат-сиріт [102, 7].

Природною в цьому контексті є опікунська діяльність уже перших західноукраїнських жіночих товариств. Спільним у меті їх роботи була турбота про сиріт, бідних дівчат і потребуючих допомоги жінок. Основними засобами для її досягнення статuti товариств визначили заснування й утримання опікунсько-виховних інституцій (пансіонів, бурс-інститутів, притулків для обездолених, сирітських захистів, захоронок для дітей дошкільного віку), а також створення фондаций для здобуття освіти здібними дівчатами-українками, проведення добродійних акцій тощо [103, 1; 104, 1; 105, 1].

Ця тенденція характерна для початкової діяльності всіх жіночих товариств. В.Антонович, «оповідаючи» про життя жіночих організацій Києва 1870-х – 1880-х рр., зауважував, що вони були «трохи забарвлені національною ідеєю», але «робили виключно благодійну роботу» [106, 5]. Та навіть Український жіночий союз як перша національна жіноча спілка Наддніпрянщини (Київ, 1917) зосереджувався переважно на опікунських завданнях –

матеріальній і моральній обороні «трудогих», небагатих, скривджених, бездомних жінок і дітей [107, 3].

Опікунсько-виховний потенціал жіночого руху наддністрянської частини України доби його організаційного становлення розкривають факти з діяльності найстаріших жіночих товариств Східної Галичини та Буковини.

Так, найбільшим досягненням львівського «Общества руських дам» можна вважати ініціювання відкриття першого в галицькій столиці пансіону для дівчат-«русинок» на базі місцевого «Народного дому». Щоправда, його рада в 1881 р. започаткувала цей заклад під своєю управою, передавши вихованок під опіку Сестер василянок. У 1895 р. загальні збори «Общества руських дам» за пропозицією активних членів (К.Алексович) ухвалили організувати дівочий пансіон під безпосереднім керівництвом товариства. Якщо в закладі Сестер василянок щорічно перебувало шість вихованок, то в пансіоні «общества» — у 3-4 рази більше (у 1905 р. — 26 учениць львівських учительських жіночих семінарій, народних і фахових, переважно польськокомовних, шкіл) [108, 61]. При цьому на початку функціонування пансіону К.Алексович віддала для його потреб своє помешкання та оселилася в ньому, щоб ним «кермувати» [108, 48].

Вихованки пансіону отримували відомості про те, що «єсть Русь», виховувалися на «честныи руськіи гражданки» [108, 44]. Крім «шкільної науки», їм викладали мову, літературу та історію «Руси», німецьку мову, музику, навчали танців. Уже в перших роках діяльності «Общество руських дам», подібно до тодішніх польських жіночих товариств, організовувало «маївки», «вечерки» з «фантовою» лотереєю, дохід від яких призначався для бідних дівчат-учениць [109, 4].

Але москвофільська орієнтація товариства, негативне ставлення його членів до національного відродження русинів-українців (за їхнім твердженням — «сепаратистського духу») не сприяли формуванню в дівчат власне українських національно-патріотичних почуттів, а діяльність пансіону перери-

валася, а то й призупинялася: з вересня 1899 р. до липня 1902 р. він взагалі не діяв [108, 32].

Відповідно до своєї первісної мети, станиславівське «Общество руських женщин» зініціювало створення бурси-інституту для дівчат із «провінції». Головним його завданням визначалася допомога у здобутті ними більш високої «науки» в школах Станиславова, яке обмежувалося через відсутність у місті житла і «надзору домового», а також поглиблення знань із українських історії, географії, літератури, недоступних в офіційній школі, та прищеплення вихованкам «благородних ідей» [110, 2].

Першим кроком до реалізації наміченого задуму стала підготовлена віділом товариства відозва до українських жінок з приводу накопичення фондів для заснування інституту (1891). У ній зазначалося, що інститут буде «впоювати в дівчата національні ідеї» як основу того, що майбутнє покоління виросте патріотами, шануватиме рідну мову і свій обряд, працюватиме на користь рідного народу [110, 3].

Таким чином, планувалося відкрити національно-виховну інституцію для дівчат-українок, аналогічної якій на той час не було в усій Україні.

Проте лише в липні 1899 р. львівський часопис «Учитель» повідомив про «переведення в діло» найголовнішого завдання станиславівського жіноцтва — відкриття з початком нового навчального року українського дівочого інституту. Для його повноцінного функціонування при товаристві було створено спеціальний комітет за участю світських і релігійних діячів Станиславівщини. З-поміж жінок, членів трьох секцій комітету (адміністративна, «регулямінова», збирання фондів), були тодішні керівники та члени віділу жіночого товариства: К.Чорненькова (голова), Е.Дольницька (секретар), Е.Кадайська, К.Малицька, М.Цурковська (*Додаток 5. В*) [111, 234].

Поруч із українськими дівочими інститутами в Перемишлі (1895) та Львові (1899), відкритими нежіночими товариствами, станиславівський дівочий інститут уможлилював освіту

в державних школах міста більшої кількості українок, забезпечував їхні українознавчі студії, сприяв пробудженню національної свідомості.

На початку ХХ ст. педагогічний нагляд за вихованками дівочого інституту перейняли прибулі до Станиславова Сестри василіянки (1900), які стали відігравати головну роль у освіті та вихованні українських дівчат міста і його околиць. Завдяки їхній праці напередодні Першої світової війни тут були відкриті жіночі сиротинець, народна і виділова школи, вчительська семінарія, що перебували під патронатом станиславівського єпископа Г.Хомишина [112, 320].

У 1906 р. станиславівське «Общество руських женщин» відновило діяльність заснованого ним закладу під своєю управою, але на новій базі – вул. Липовій (тепер Т.Шевченка). Вихованками інституту (до 30 дівчат) були переважно дочки священників і селян із приміських населених пунктів. Ними опікувалися «пані» з товариства, насамперед його голова – Антонія Кульчицька, дружина пароха із с. Підпечари, дві дочки якої виховувалися в інституті. Показово, що в 1914 р. одна з них – Олександра Кульчицька-Олесницька – стала черговим керівником української жіночої організації Станиславова.

Про зміст роботи товариства «на користь» дівочої бурси-інституту свідчить низка повідомлень у провідних галицьких українських газетах. Зокрема «Діло» за 1910 р. (ч. 242) інформувало про влаштування ним вечорниць, дохід від яких направлявся на потреби бурси. Аналогічне повідомлення містить ч. 76 «Діла» за 1912 р. та ін.

Перша світова війна знищила приміщення закладу, яке вдалося відновити лише на початку 1930-х рр. завдяки старанням голови виділу товариства Софії Олесницької. Проте через економічну кризу в Польщі та зумовлену нею «велику дорожнечу» бурса стала «дефіцитною», і в середині 1930-х рр. її діяльність була припинена [113, 431].

У 1894 р. «Общество руських женщин» Станиславова (як ще раніше – «Общество руських дам» у Львові) організувало

свято Миколая для 80 українських дітей. Його програма включала «оперетку» М.Лисенка «Коза-дереза» за участю більше 20 «гарненьких малих співачок» у постановці тодішнього керівника товариства Іванни Кокорудз, «святомиколаївську акцію», написану й інсценізовану уже згадуваним гімназійним учителем і письменником О.Левицьким (літ. псевдонім Остап Ковбасюк), а також ігри, розваги, демонстрування й тлумачення цікавих картинок, вручення дітям подарунків [110, 3].

Аналогічні заходи на межі ХІХ – ХХ ст. стали невід'ємною складовою роботи всіх жіночих організацій Галичини і Буковини. 1896 р. «Общество руських женщин» у Перемишлі влаштувало «фестин» на користь бідної учнівської молоді міста [114, 3]. У грудні 1900 р. вечорниці з нагоди свята Миколая організував «Клуб русинок» у Львові, направивши зібрані кошти на потреби виділової дівочої школи ім.Т.Шевченка [115, 3]. Стрийське жіноче товариство, проголосивши первісною метою згуртування українок «під кличами національно-гуманітарно-релігійними», проводило платні вистави, концерти, дохід від яких направлявся убогим жінкам, дитячому притулкові та церкві. У 1906 р. його активні члени О.Бобикевич, І.Витвицька й О.Тишинська увійшли до складу комітету із заснування дівочої бурси [116, 166], а 1918 року товариство передало свої приміщення у власність сирітському захистові [117, 2].

Бурсу-інтернат перед Першою світовою війною утримував «Руський жіночий кружок» у Коломиї. Тут здібні дівчата із навколишніх сіл отримували не лише «добрий і здоровий харч», а й національно-моральне виховання [118, 356].

Заслугою львівської Жіночої кооперативи «Труд» стало відкриття ремісничої бурси для дівчат (*Додаток 5. Г*).

Важливим внеском в опіку та виховання українських дітей буковинського «Общества руських женщин» було заснування в Чернівцях у травні 1895 р. безоплатної 10-місячної кравецької школи (практично курсів) для бідних «міщанських» дівчат під управою заступника голови товариства М.Матковської. Відкриттям школи «патріотичне» жіноцтво бажало дати

їм «спосіб до существованья» та пробудити в серцях «ширу и горячу любовь до св.Руси» [119, 3;120 ,3].

Якщо в першому місяці роботи тут навчалися три учениці, то через півроку — вже 25. Школа не обмежувалася фаховою підготовкою. Її вихованки мали змогу поповнювати свої загальноосвітні знання. «Наукою чудного нашого руского языка и его ... письма, ... истории родного народа, — підкреслювала газета «Буковинські відомості», — будило «общество» серед учениць сильне «руске чувство», що уможливлювало виховання в них гордості за свою «народність», любов до рідної мови та церкви. Як свідчать численні публікації в тогочасній буковинській пресі, учениці школи брали участь у підготовці «театральних» і «святомиколаївських» вистав, влаштовували «коляду» та ін. У 1896 р. виділ товариства направив чотири своїх вихованки «на науку співу» в школу чернівецького музичного товариства. Водночас кравецька школа слугувала дівчатам і притулком, де вони отримували відповідну допомогу — теплим одягом і взуттям, медикаментами, подарунками тощо [121, 2].

Природно, що така діяльність товариства була визнана і схвалена чернівецькою громадськістю кінця ХІХ ст., оцінювалася як гідна для наслідування [122, 2].

Одним із перших практичних кроків буковинського товариства «Жіноча громада» стало прохання до міської ради в Чернівцях виділити безоплатно площу на передмісті «Монастириська» для спорудження бурси-інституту для служниць [123, 2]. Благодійництво залишалося визначальним напрямом роботи українських жіночих товариств Буковини і в міжвоєнний період. Так, у 1926 р. «Жіноча громада» краю розпочала активний збір коштів у фонд спорудження сиротинця, «щоб дати притулок, прогодівок і навчання українським сиротам», а 1929 р. для цієї мети було створено Жіночий національний фонд («Фонд опіки українського жіноцтва»). У 1930 р. «Жіноча громада» відновила діяльність заснованої ще перед Першою світовою війною дівочої бурси [124; 106, 138].

Соціально-опікунські та виховні завдання стосовно українських дітей реалізував і міжвоєнний «Жіночий союз» Закарпаття. Найбільшим його досягненням вважається заснування в Ужгороді «Руської народної кухні», де могли щоденно обідати понад 500 школярів із бідних родин. Крім того, члени жіночого товариства організовували зимові курси для дівчат-служниць — переважно підлітків із верховинських сіл, вчили їх читати, писати, рахувати, розвивали навички художнього ремесла, влаштовували свята Миколая, Різдвяні вечори тощо [125, 8-9].

З початку ХХ ст. в опікунсько-виховну роботу з дітьми та молоддю включаються і низові жіночі осередки «чоловічих» культурно-освітніх товариств. У 1896 р. (тобто в першому році функціонування) жіночий гурток при тернопільській філії РТП вирішив відкрити дівочий інститут-бурсу. Відповідальність за «зовнішній» порядок у ньому мало взяти на себе чернече згромадження Сестер-служебниць, а педагогічну опіку — члени гуртка [126, 204]. Узимку 1899-1900 рр. цей жіночий осередок організував кількамісячне навчання шиття, крою та вишивки дівчат-міщанок. Завідувати цією справою погодилася Олімпія Витошинська, а навчанням дівчат (від 7 до 30 осіб) займалися члени гуртка «Вашкевичева, ...Громницка, Гутковска, Домбровицка, Дубицка, Левицка, Пігутова і Тененбавмова» [127, 159].

У 1906 р. загальні збори Товариства руської православної шляхти (Буковина) висловили подяку за «взірцевий догляд і старане околом дівочої бурси» в Чернівцях її наглядовому жіночому комітетові та вшанували його працю вставанням і «запротоколюванням» подяки. Серед жінок, які тоді належали до комітету, були О.Бриндзан, О.Галіп, І.Льницька, О.Ковалюк, С.Пап, О.Петрашук. Ці ж збори ухвалили домагатися від органів місцевої влади згоди на «відступлення ґрунту» для спорудження в Чернівцях безплатного «дому сиротинського», аналогічного до вже заснованого румунським жіночим товариством [128, 3].

Із викладеного випливає, що у світському жіночому русі Західної України вже на початковому етапі не було «чистої» опіки-філантропії. Статути навіть власне благодійних жіночих організацій регіону передбачали заснування й утримання позашкільних інституцій, відкриття при них бібліотек, організацію відчитів, вечорниць, аматорських вистав тощо [119]. Так, стрийське Товариство опіки над служницями і робітницями під багаторічною управою Ольги Бачинської-Тишинської, піклуючись дівчатами, які опинилися «серед незнаних їм обставин великого міста», організовувало для них виклади, залучало до «науки співу», народних танців і промислів, до організації театральних вистав; влаштовувало спільні «просфори» та Великодне «свячене» й ін. [130, 2].

Як бачимо, гуманітарно-«допомогова» діяльність членів перших західноукраїнських жіночих товариств зосереджувалася на «дрібній, невдячній праці над улаштуванням ... вечірок, буфетів, на збірках і складках на добродійні цілі, на опіці над молоддю, хворими, убогими» [131, 3]. Але в ній від першопочатків українського жіночого руху простежувалося намагання поєднати опіку із вихованням, тобто реформувати її в педагогічну категорію.

Ця тенденція знайшла відображення в організаційно-практичній діяльності найвизначніших представниць жіночого руху початку ХХ ст. та міжвоєнної доби. Її наслідком стало передусім заснування рідномовних закладів опіки і виховання дітей дошкільного віку, що, як уже зазначалося, було найголовнішою опікунсько-виховною акцією західноукраїнського жіноцтва.

Із прагнення подолати «фізичну неміч» дітей шкільного віку – вихідців із найбідніших верств міського населення, дати їм «здорову поживу», чисте повітря, уможливити «зазнати на коротко веселих, яскравих хвиль у відповіднім товаристві», далеко від «клопотів і недостатків» виходили організатори вакаційних осель (тобто інституцій канікулярного відпочинку учнів) – львівські «Марійська дружина пань» і Товариство

вакаційних осель [132, 17]. У 1905 р. їх зусиллями в с. Миловання Товмацького повіту (тепер Милування Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.) була відкрита перша в Україні «рідна» вакаційна оселя для дівчат-українок.

Зауважимо, що заклади цього типу ініціював швейцарський священик Біон у Цюріху ще 1876 р. [133, 139]. У 1883 р. першу в Галичині вакаційну оселю заснувало польське педагогічне товариство у Жаб'ї на Станиславівщині (тепер райцентр Верховина Івано-Франківської обл.), а в 1884 р. постала польська «Колонія вакаційна для дівчат» у Моршині [134, 244].

Бажання галицького жіноцтва організувати таку інституцію для українських школярок можна вважати закономірним наслідком загальноєвропейського соціально-педагогічного процесу та об'єктивною потребою тогочасного українського суспільства.

Матеріали нашого наукового пошуку, результати спеціальних досліджень у сфері суспільної опіки [135] засвідчують, що будинок під українську оселю в Милованні пожертвував покровитель Товариства вакаційних осель митрополит А.Шептицький [136, 122]. Крім того, він виділив квоту у 5000 кор. для її потреб, ще 500 кор. – о.Т.Войнаровський зі Львова. Священик П.Бачинський із Миловання віддав «оселянкам» дві свої корови і «кільканадцять овець до безплатного ужитку». Це, а також кошти, зібрані членами «Марійської дружини пань» (2000 кор.), дало змогу вже в першому році функціонування забезпечити літнім чотиритижневим відпочинком «громадку» дівчаток із львівських українських шкіл (*Додаток 5.Д*) [137, 120]. Про авторитет оселі серед львів'ян свідчило те, що число її вихованок до 1909 р. зросло майже вп'ятеро і сягнуло 115 осіб [138, 13].

У вступній статті до звіту Товариства вакаційних осель за 1905-1909 рр. О.Бачинська підкреслювала, що оселя забезпечувала фізичне і моральне виховання дітей, їхнє харчування. День був «виповнений проходами, гімнастичними іграми, купелями штучно урядженими, забавами в парку, співом», а

в непогожі дні — написанням листів, ручними роботами, читанням книжок і «товариськими забавами» [138, 9].

Виступаючи в 1909 р. на Першому просвітньо-економічному конгресі, О.Бачинська визначила триєдине завдання вакаційних осель: по-перше, вони повинні «достарчати ... свіжого воздуха, ... здорового поживного харчу» для дітей найбідніших верств міського населення; по-друге, — «вирвати тих дітей з посеред зіпсуття» морального, «піддержати змаганя школи в напрямі виховуючим», по-третє, навчити хоч частину з них материнської мови, «нашої» пісні, перенести їх «бодай на місяць між широко руську громадку дівчорі ...». Водночас промовець закликала національно-патріотичну громадськість сприяти роботі товариства, приймати у свої домівки на час канікул дітей, які живуть дуже часто в «пивниці, нераз спільно по кілька родин», без свіжого повітря, належного харчування [139, 351-352].

Аналогічні «пекучі» проблеми О.Бачинська як керівник Товариства вакаційних осель, а також К.Ліщинська, К.Малицька як члени його управи порушували і в міжвоєнний період [140; 141; 142], оскільки вбачали у їх вирішенні шлях до розв'язання питання: «рости нам у наших дітях — чи загинуть?» [141, 3].

У контексті викладеного зрозумілою є увага організаторів українського жіноцтва і до такої форми позашкільної роботи, як дитячо-молодіжні об'єднання, насамперед фізкультурно-спортивне товариство «Сокіл» (1894, Львів; В.Нагірний), руханково-протипожежне об'єднання «Січ» (1900, с. Завалє Снятинського повіту Станіславщини; К.Трильовський), «Пласт» (1912, Львів; О.Тисовський, П.Франко, І.Чмола), які відіграли значну роль у національному пробудженні західноукраїнської молоді.

Працюючи на Буковині, де, як і в Галичині, знайшов широкий відгук клич «У Січі» (на початку ХХ ст. тут налічувалося 30 січових кошів, окремі з них об'єднували по кількасот членів), К.Малицька в 1904 р. вмістила у коломийському ка-

лендарі «Отаман» статтю «Про виховуюче значінє «Січий». Відповідь на запитання, «... в чім лежить ... могутча сила» січової організації, вона сформулювала таким чином: «усі щирі патріоти вбачають у ній запоруку кращої долі народу, школу, виховуючу нове сьміле поколінє кріпких новочасних Запорожців, що піднесуть високо прапор народний і добудуть волю і славу і честь рідній країні» [143, 35]. На думку педагога, основна (профілактично-пожежна) мета роботи цього товариства не мала відлякувати дівчат. Вони теж повинні горнутися до «Січей», оскільки своїм «вразливим жіночим відчуванєм усякого горя» спроможні винести з вогню немічних «старців» і малих дітей [143, 39].

У «Січах» К.Мадицькій особливо імпонували:

— практиковані фізичні вправи, як засіб для обмеження «надміру сил і молодечої буйности», зміцнення здоров'я та підтримання бадьорого настрою, так важливого з «виховуючої точки»;

— виховання в січовиків почуття солідарності, дисциплінованості, «послуху старшині»;

— формування вміння власну волю, власне «я» підпорядкувати «справі і добру загальному»;

— забави й товариські ігри, які сприяли фізичному та моральному розвитку, виробляли «меткість ума», формували культуру поведінки і дозвілля молоді;

— вимога до членів «Січей» уміти читати і писати, відмовитися від вживання алкоголю та ін. [143, 36-39].

Із діяльністю «Соколів» і «Січей» пов'язувала появу галичанок-«руховичок» представниця першої когорти організаторів українських дівочих відділів при цих товариствах О.Федів-Суховерська. За її інформацією, викладеною в обширній розвідці «Стан руханки серед галицького жіноцтва», перший гурток дівчат-«сокілок» постав у 1907 р. на базі гімназії Сестер василіянок у Львові (до того «не знайдено в історії жіночого руху згадки, щоби українки займалися руханкою чи спортом» [144, 116]). Його засновником був один із провідних

організаторів сокільського руху та «тіловиховання» на західноукраїнських землях І.Боберський (1873-1947).

Уже в першому крайовому «здвигу» (масовій маніфестації) членів цих товариств у Львові в 1911 р. дівчата брали «чисельну» участь – тоді керівником їхніх вправ була О.Степанів; у «здвигу» 1914 р., присвяченому 100-річчю від дня народження Т.Шевченка, який відбувся за участю більше 1000 дівчат, – О.Федів-Суховерська.

Перед Першою світовою війною серед 50 000 членів сокільсько-січових організацій краю (30 руханкових філій «Сокола» і 311 філій «Січей») дівчата становили майже 10% (5382 особи) [144, 118]. Крім того, при всіх українських і багатьох польських гімназіях Галичини діяли хлоп'ячі та дівочі пластові гуртки, а середньошкільна молодь Буковини об'єдналася в «Буковинський полк українських пластунів ім. І.Богуна» [145, 2103].

«Вишколені» в дитячо-молодіжних організаціях цих типів випускниці віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка, гімназії Сестер василіянок у Львові, молоді дівчата, об'єднані у львівських жіночих осередках («Жіноча громада», Жіноча секція при Українському студентському союзі), в 1914 р. організували стрілецьку чоту в складі Українських Січових Стрільців [146, 141] і боролися «до загину» за ідеали запорожців-січовиків, «роздували полум'я просвіти та великої народної злуки-сили» [143, 43].

Ще більшого розмаху опікунська робота жінок-українок набула в роки Першої світової війни та повоєнної розрухи. Призупинивши організаційну і просвітницьку діяльність у довоєнних товариствах, вони зосередили свою увагу на питаннях:

– опіки «дітей війни» на рідних теренах і в таборах біженців у Австрії та на польських і чехословацьких землях;

– піклування про поранених українських «жовнів», передусім січових стрільців, серед яких були сотні недавніх гімназистів, учнів учительських семінарій і студентів;

– турботи про полонених та інтернованих воїнів-українців із російської армії.

Щодо першого напрямку роботи, то зразком гуманізму української жінки можна вважати її працю в таборах біженців із прифронтової зони за межами української етнічної території. Так, лікарський нагляд у таборі дітей-сиріт і «старців» у Святобожницях (південна Моравія, 1917-1920 рр.) здійснювала перша в Австрії українка-лікар Софія Окуневська. У табірній чотирикласній народній школі «здорових» дітей (154 хлопчики і 93 дівчинки) працювала майбутній багаторічний голова львівського товариства «Українська захоронка» Олена Гординська. Дітьми, хворими «на трахому» (133 особи, з них 60 дівчат), опікувалися О.Заклинська, Е.Ільницька, М.Домбровська, яка водночас «наглядала» за створеною в таборі дівочою бурсою, а найменшими українцями (26 хлопчиків і 17 дівчаток) – Е.Кабаровська [147, 11-13].

Учителькою табірної школи у Гмінді (Австрія) працювала Катря Гриневичева, згодом активний член «Союзу українок» у Львові. Нелюдські умови життя жінок і дітей, їхні надії на виживання і повернення до рідних осель вона відобразила у циклі оповідань «Непоборні» [148, 15-16].

Моральну і матеріальну опіку над дітьми-«збігцями», учнями навчально-виховних інституцій у Відні (гімназійні курси, курс учительської семінарії та народна школа вправ при ній) у 1914-1917 рр. здійснював спеціально створений «Комітет охорони й помочи для української шкільної молодіжи». Його секцію, яка займалася проблемами дівчат-учениць, очолювала активна учасниця жіночого руху М.Цегельська. На щотижневих засіданнях секції розглядалися питання організації доїзду дітей на навчання, поселення та харчування новоприбулої молоді, перевірки приватних помешкань учениць та ін. Загалом секція, як і комітет у цілому, сприяла полегшенню бездомній молоді та дітям у їхньому побуті на чужині, продовженню шкільного навчання, моральному вихованню та збереженню здоров'я [149, 273-274].

Пораненими українськими воїнами у австрійських шпиталях опікувалися жінки – члени «Українського жіночого

комітету помочи для ранених» у Відні: спочатку О.Левицька, О.Ціпановська, С.Кабаровська, Олена і Ольга Кульчицькі, а згодом – М.Білецька, М.Бордун, О.Кисілевська, І.Лежогубська та ін.[150, 64-65; 151, 47; 152, 9].

«Пік» роботи жіночого комітету припав на 1915 р. і включав:

- виявлення «земляків» у майже 400 віденських шпиталях;
- відвідування поранених (двічі на тиждень), читання їм молитовників, доставку преси, допомогу в написанні листів;
- організацію свята Миколая;
- грошові підмоги, забезпечення теплим одягом і взуттям;
- проводи на фронт виздоровілих;
- організацію похоронів тощо.

Члени комітету виконували і культурно-освітню роботу – шляхом забезпечення поранених і хворих літературою, проведення для них відчитів, влаштування невеликих концертів з нагоди Різдва, Великодня, Шевченківських днів, організації курсів для неграмотної молоді (в 1916-1917 рр. їх вела бібліотекар комітету Ольга Басараб) і курсів німецької мови, навчання незрячих тощо [151, 46].

Підтвердженням потрібності такої роботи, її моральної вартості є листи членів комітету (О.Залізник, С.Кабаровської, О.Кисілевської, О.Ціпановської) до «жертводавців» і потребуючих допомоги поранених, збережені у фонді 398 ЦДІА України у Львові. Так, 11 травня 1915 р. 20 «жовнірів» висловили письмову подяку членам комітету за доставляння їм українських часописів [153, 116].

На окрему увагу заслуговує харитативно-освітня діяльність воєнного періоду О.Ціпановської. Започаткована у вищезгаданому комітеті у Відні, вона знайшла своє продовження в рідному Перемишлі. 1917 р. О.Ціпановська стала співзасновником товариства «Брат Братові», метою якого була допомога емігрантам зі східних земель України. «Збірками»- пожертвуваннями воно відкрило в Перемишлі бурсу («захист») для дітей утікачів із Наддніпрянщини. У таборі інтернованих поблизу

Кракова, куди польська влада «запроторила» громадську діячку взимку 1918-1919 рр., О.Ціпановська допомагала військовополоненим душевними розмовами, виконувала їхні дрібні прохання, активно спілкувалася з вивезеними сюди ж галицькими громадськими діячами (як В.Загайкевич, В.Старосольський), зі старшинами «наддніпрянської» армії [154, 4-5].

Зразки безкорисливої опікунсько-виховної роботи в цей час продемонстрували й інші українські жінки. Як писала в «Автобіографії» І.Блажкевич, у 1917 р. вона заснувала захист для воєнних сиріт у Галичі, а в 1920 р. – захоронку на передмісті «Княгинин-Гірка» у Станиславові [62, 15].

Голова чернівецького «Товариства православних русинів» Є.Галіп у роки війни створила «Фундацію ім. митрополита В.Репти», яка опікувалася німецькими та хворими в лікарнях [124, 91].

Самовідданою була опікунська діяльність жінок Східної Галичини, які увійшли до складу Українського горожанського комітету у Львові (1918) – О.Косевич-Гомзінової, С.Олесків-Федорчак, Д.Старосольської, С.Пашкевич, О.Федак-Шепарович та ін. У 1919 р. жінки – члени комітету та його секцій опікувалися 800 львівськими родинами [155, 2].

Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами, серед діяльних членів якого були М.Білецька та Г.Шухевич, до 1921 р. зініціював відкриття 18 захистів для 1000 сиріт Львівської, шести – для 300 дітей Перемишльської та семи – для 400 сиріт Станиславівської єпархій [156, 12].

Комітет українських пань «для опіки й помочі збігцям» у Чернівцях під головуванням Михайлини Левицької заопікувався втікачами і «поворотцями», що сотнями переправлялися в 1919-1922 р. з чернівецького залізничного вокзалу: одні – на Захід, інші – на рідні східноукраїнські терени. Члени комітету забезпечували їх теплим одягом, влаштовували «харчівні» та нічліжки [157, 3].

Опіку над дітьми-сиротами в цей важкий час організували жінки-члени інших громадських організацій. Зокрема вес-

ною 1919 р. повіти Тернопільщини, не знищені воєнним лихоліттям, заявили про готовність прийняти 600 сиріт, які мали повернутися з таборів біженців на рідну землю. Жінки з тернопільського Червоного Хреста «пекли для них ласощі та щодня виходили... ждати їх приїзду». Тоді ж Державний секретаріат внутрішніх справ ЗУНР передав С.Олеськів-Федорчак опіку над воєнними сиротами і доручив негайно зайнятися заснуванням для них притулків. Перший із них мав постати впродовж місяця у маєтку товариства «Просвіта» у Грабівці (Станиславівщина). Проте польська окупація краю унеможливила його відкриття, залишивши організаторам лише надію на те, що українським дітям таки «зійде світло ясної будучности...» [158, 4-5].

Львівська філія Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю, в управі якої було 50% жінок (5 із 10), поклала початок функціонуванню двох незнаних до цього українських інституцій – сирітських матерів (добровільних громадських опікунок) і «Порадні матерів» – своєрідної медико-консультаційної та опікунської інституції для матерів і немовлят. Серед перших українських сирітських матерів були дружини та доньки знаних у краї громадсько-політичних і культурно-освітніх діячів, організатори жіночого руху: Б.Баран, М.Біляк, І.Галущинська, М.Колесса, Є.Макарушка, С.Панькевич та ін. Під їхньою опікою в 1921 р. перебувало понад 5 тис. українських дітей [159, 25].

Отож у 1914-у – на початку 1920-х рр. активні учасниці жіночого руху включилися в роботу з дітьми та молоддю, яка була не менш значущою, ніж попередня організаційно-просвітницька діяльність.

Суспільна «поголовна опіка над людиною, від немовляти до найстарших літ», стала, за словами І.Блажкевич, важливим полем праці для жінок, згуртованих у жіночих товариствах у 1920-х – 1930-х рр. [160, 5].

З одного боку, вона була продовженням опікунсько-виховної діяльності, започаткованої в межах австро-угорської держа-

ви, а з другого, – «покликала до життя» нові форми роботи, наповнилася новим, національно-громадянським змістом.

Оновлення змісту опікунсько-виховної діяльності жіночих товариств у 1920-х рр. зумовлювалося тими ж чинниками, що й переорієнтація всієї культурно-освітньої та педагогічної праці західноукраїнської громадськості. В умовах, коли на українських землях, приєднаних до чужих держав, виявилося «загрозеним» навіть поняття «субстрат рідної школи», організатори української освітньої справи (М.Галущинський) визначили позашкільну опіку як «самооборонну акцію» і поставили перед нею такі завдання:

- «хоронити нашу дітвору перед впливами нерідної школи»;
- «доповнюючо та поправно впливати на домашнє життя дітвори...»;
- «вирвати дитину від оставання одинцем ..., дати їй можливість зносин із подібними собі» [161, 4].

На 1920-і – 1930-і рр. припадають і перші спроби теоретичного обгрутування жінками Західної України сутності поняття «суспільна опіка», визначення мети й завдань громадсько-опікунської діяльності українського жіноцтва в нових для регіону умовах, форм і методів роботи в різних типах закладів цього профілю.

Цікаві думки щодо виховання дітей у сирітських захистах оприлюднила на сторінках львівського часопису «Світло» за 1922 р. Оксана Кадлубицька. За її переконанням, вихователька таких дітей має бути їм старшою рідною сестрою (не матір'ю, бо матір ніхто не замінить). Роботу з дітьми-сиротами слід будувати за принципом родинного укладу: створювати різновікові групи, де молодші можуть наслідувати старших, але брати від них лише «добре». У таких групах мусять панувати відкритість, довір'я, поєднані з вимогливістю та дисципліною. На думку авторки, у цій роботі замало «методи» Й.Песталоцці та Ж.Ж.Руссо – вихователька має сама пізнати душу дитини та чітко усвідомити «згубні впливи сучасного оточення сироти» [162, 91].

Сутність суспільної опіки О.Макарушка-Терпиляк вбачала у нагоді пізнати «величину і розміри людської нужди», усвідомити, як мало робиться для того, щоб її «злагіднити». Суспільна опіка, за її словами, прагне до того, «щоби кожна одиниця... мала усі середники», яких потребує для свого фізичного і морального розвитку. Основним завданням українського жіноцтва в «праці суспільної опіки» вона визначила забезпечення життєвого рівня усіх людей «на такій висоті, яка відповідає сучасному станowi людської культури» [163, 8].

Праця української жінки в царині суспільної опіки в 1930-х рр. стала предметом аналізу представниці католицького жіночого руху І.Янович. У доповіді на станиславівському жіночому конгресі 1934 р. вона простежила її генезу від найдавніших часів, з'ясувала різницю між філантропією (громадсько-харитативною діяльністю) та суспільною опікою, охарактеризувала польське законодавство у цій сфері міжвоєнної доби та справедливо наголосила на недостатній увазі до цієї роботи «у нас» [164, 3].

Проте найбільш завершеного вигляду дефініція позашкільної суспільної опіки дітей і молоді як педагогічна категорія набула у творчому доробку К.Малицької.

29 квітня 1927 р. К.Малицька виступила з доповіддю на загальних зборах Українського крайового товариства охорони дітей і опіки над молоддю, яка лягла в основу її статті «Суспільна опіка над дітворою і молоддю». Охарактеризувавши основні чинники «зорганізованого всесторонньої опіки над дітворою» та забезпечення фізичного і морального здоров'я молоді генерации в «культурних народів» і в сучасній Польщі (церква, держава, гуманітарні товариства, публічна і приватна «жертвенність»), педагог виклала низку теоретичних положень, які у своїй сукупності стали важливим підґрунтям для утвердження змісту опікунсько-виховної діяльності західноукраїнського жіноцтва у наступне десятиріччя, а окремі з них не втратили своєї значущості й сьогодні, насамперед у сфері соціально-педагогічної роботи.

Українська соціальна опіка, за переконанням К.Малицької, мусить розвиватися у двох напрямках:

1) забезпечення дітям і молоді «корисних умов фізичного і духового розвитку від найперших хвиль життя»;

2) «охорона людського українського матеріялу, щоби ні одна одиниця для нас не пропала ...» [99, 130].

К.Малицька радила починати опіку над дитиною від опіки над матір'ю з метою підвищення її відповідальності за здоров'я і силу молодого покоління та, що особливо важливе, збереження дитини від «національної» смерті – через розширення мережі «порадень» матерів, організацію курсів, викладів із гігієни «діточого віку», дискусійних вечорів, заснування ясел і захоронок для маленьких дітей.

Обов'язковим і зрозумілим «інтересом» українського громадянства народна вчителька визначила справу захисту дітей найбільш вразливих родичів, вдів, а також повоєнних сиріт і «неправесних» (тобто «безбатченків»), яких на початку 1920-х рр. на теренах Східної Галичини налічувалося близько 100 тис. [99, 131]. Головними осередками їх опіки й виховання К.Малицька вважала «приюти-захисти», подібні до тих, які в 1915 р. започаткував Український єпархіальний комітет опіки над воєнними сиротами. Схвально відгукувалася і пропонувала розширювати інституцію «сирітських матерів», завдання якої сформулювала таким чином: «вишукувати бідні і занедбані українські діти, опікуватися ними, дбаючи, щоби користали з поради, ходили до українських захоронок і вкраїнських шкіл, належно виховувалися і працювали», та підтримувати їх матеріально («поміч в одежі, харчах, шкільних приборах, а то й грошах») [99, 133].

Серед інституцій опіки і виховання, доцільних на західноукраїнських теренах, громадська діячка називала дитячі санаторії, вакаційні оселі та півоселі для міських дітей, пластові організації; аналогічні до країн Західної Європи дитячі клуби, в яких «бідні діти по школі сходяться, ... бавляться, дають представлення, користають з бібліотеки, творять між

собою... кружки самообразование», готуються до шкільних занять [99, 132].

Позашкільну опіку над учнівською молоддю, особливо учнями неукраїнських шкіл, К.Малицька рекомендувала зосередити в бурсах, післяобідніх курсах української мови, історії, літератури, у молодіжних об'єднаннях. Велику роль у її здійсненні відводила батьківським гурткам, створюваним при народних і середніх школах. За зразком чехословацької «Порадні вибору фаху» пропонувала створити аналогічні українські інституції, де б батьки та молодь отримували відповідні консультації щодо вибору майбутньої професії.

Опіку над «опущеними вуличними» дітьми педагог вважала прерогативою церкви, священників, монахів.

Головними умовами реалізації наміченої опікунсько-виховної програми К.Малицька визначила створення силами громадськості «суспільного апарату всередині іншої держави» для здійснення цієї «великанської» праці та заснування, за прикладом інших держав, школи соціальної опіки. «Нині, – підкреслювала громадська діячка, – вже не можемо обмежитися на людях доброї волі, які з одного патріотизму сповняють тисячі громадянських обов'язків – поле праці росте, старі робітники вичерпуються, треба їх заступити молодшими, фахово підготовленими, які за свою фахову працю побирали б і належну платню» [99, 135].

Таким чином, К.Малицька першою серед жінок Західної України обґрунтувала доцільність професійної опікунсько-виховної (у сучасному розумінні – соціально-педагогічної) діяльності й окреслила її мету, завдання та головні напрями.

Викладені жінками-педагогами думки знайшли відображення в резолюціях Українського жіночого конгресу 1934 р. у Станиславові. Для запобігання денационалізуючим впливам державних шкіл, у яких навчалася переважна частина українських дітей і молоді, конгрес закликав жінок забезпечити над ними «якнайбайливішу позашкільну опіку» шляхом:

«1) ... творення й активної праці в батьківських шкільних кружках;

2) ... оснування дитячих бібліотек, світлиць і читалень;

3) ... ведення збірних та індивідуальних курсів українознавства» [165, 224].

З'їзд буковинського жіноцтва 1929 р. зініціював створення спеціального Жіночого національного фонду для опіки над дітьми-сиротами та матеріальної підтримки учнів і студентів українських навчально-виховних закладів у державах масового осідку української політичної еміграції [166, 3].

Практичні спроби оновлення змісту опікунсько-виховної роботи з дітьми та молоддю, намагання «педагогізувати» позашкільну опіку дітей і молоді, зробити її важливим чинником національно-громадянського становлення особистості чи не найчіткіше простежуються в діяльності «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок». Як уже зазначалось, одним із його головних завдань на етапі становлення (перед Першою світовою війною) була турбота про учнів навчальних закладів, заснованих і утримуваних Українським педагогічним товариством у Львові.

Наприклад, у грудні 1910 р. керівництво гуртка виклало «дві просьби» до «свідомого громадянства» на сторінках газети «Діло»:

1) пожертвувати для убогої шкільної дівчини та молоді зайвий зимовий одяг;

2) з метою відкриття «випозичальні книжок» (бібліотеки) для учнівської молоді, «слуг і міщанства» вислати на адресу управи хоча б по одній книжці [167, 7].

У зимовий період 1911/1912 н. р. члени жіночого осередку запровадили гарячі сніданки для дівчат із львівських українських шкіл. За інформацією К.Малицької, впродовж 68 шкільних днів було роздано 7862 порції молока (115 щоденно). Користали з них учениці виділової дівочої школи ім. Т.Шевченка, жіночої учительської семінарії УПТ та зі школи вправ при ній [168, 5].

Уже в цей період «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок» запровадив щорічні вакаційні курси для дівчат, які бажали продовжувати навчання в українській жіночій учительській семінарії, а з 1913 р. за рішенням Головного віділу Українського педагогічного товариства заопікувався приватним інститутом-бурсою ім. св. Ольги, де проживали учениці заснованих ним навчально-виховних закладів Львова [169, 122].

Отже, початкова діяльність гуртківців, як і членів інших жіночих організацій, носила добродійно-педагогічний характер із перевагою в її змісті філантропічних заходів.

У міжвоєнний період жіночий гурток зосередився на забезпеченні належного функціонування віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка. При цьому «найболючішою журбою» його керівництва було фінансове утримання школи. Декларація, підписана на початку 1930-х рр. головою старшини гуртка І.Витковицькою та секретарем С.Дорошенко, підтверджує, що «Жіночий гурток ім. Ганни Барвінок» зобов'язувався щорічно «причинятися» до утримання школи квотою у 10000 зл. Насправді ж видатки сягали 2000 зл. на місяць. Однопроцентні прибутки від своєї діяльності на потреби школи перераховували гурткові провідні українські фінансово-господарські установи краю: «Центробанк», «Центросоюз», «Дністер». 1 лютого 1934 р. Головна управа товариства «Рідна школа» «сцентралізувала всі впливи», перебравши на себе покриття педагогічних видатків школи. Гуртківцям «остала» адміністрація будинку, оплата за світло, паливо і ремонт приміщень, що виносило місячно 180 зл., крім «вакаційного ремонту поверх 800 зл.» [170, 40].

Не меншу увагу «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок» приділяв вирішенню виховно-освітніх проблем школи, підтвердженням чого є звіти її керівників на щорічних загальних зборах гуртка, наявність у його звітній документації окремого розділу, який узагальнював здобутки навчально-виховного закладу, розкривав недоліки у педагогічній діяльності, а також розгляд питань шкільного життя на засіданнях стар-

шини, проведення спільних із членами жіночого об'єднання учительських конференцій тощо.

Так, 10 квітня 1921 р. шоста вчительська конференція під проводом К.Малицької обговорила «поступи в науці і поведене учениць», а також питання про участь колективу школи в міських заходах – концерті на честь Т.Шевченка і «Тижні дитини».

23 квітня того ж року сьома конференція вчителів віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка розглянула справу про заснування шкільної кухні та організацію підготовчих курсів для продовження фахової освіти дівчат. Уже влітку 1922 р. гурток «устроїв» 2 курси української мови для 25 учениць із польських шкіл, більшість із яких відтак перейшли до «нашої школи», двомісячні платні підготовчі курси до вступу на навчання в учительській семінарії для 30 своїх випускниць і вечірні курси для молодих дівчат-робітниць. Із 1922 р. при жіночому гуртку діяв стипендіальний фонд для «вбогих... а пильних» учениць віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка, з якого щороку користали по декілька дітей. За свої кошти гурток також утримував 1-2 учениці вчительської семінарії [170; 4-6].

Позашкільна діяльність «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок» спрямовувалася на підготовку незалежної «під оглядом ведення культурно-освітньої праці серед українського народу» жіночої молоді [171, 14]. Цьому сприяла організація масових виховно-освітніх заходів національного змісту: «Листопадового» свята, днів «Просвіти», «Рідної школи», Шевченківських; пошанування пам'яті чи відзначення ювілеїв Ганни Барвінок, М.Грушевського, О.Кобилянської, Н.Кобринської, Уляни Кравченко, Лесі Українки, С.Русової, В.Стефаніка, І.Франка, А.Шептицького; свят матері, книжки, а також релігійних – Великодня, Різдва Христового, Миколая, супроводжуваних «фінансовими імпрезами» (різдвяними ярмарками й великодніми базарами), призначеними для зміцнення матеріальної бази гуртка та дівочої школи, і сценічними виставами. З ініціативи К.Малицької було запровадже-

но відзначення Дня школи ім. Т.Шевченка. Запропонований нею проект програми святкування 30-річчя відкриття цього навчального закладу (1928 р.) включав такі «точки»: видання літопису школи, з'їзд колишніх її учениць і вчителів, заснування товариства випускниць з метою опіки над школою, створення фонду для відновлення бурси-інституту для дівчат. Більш ніж імовірно, що цей проект не був реалізований, оскільки з нагоди 50-річного ювілею товариства «Рідна школа» (1931) жіночий гурток за пропозицією К.Малицької як голови його старшини повторив попередні «точки»:

а) видати брошурою історію кружка зі світлинами і споминами б. (бувших — *З.Н.*) учениць і учителів;

б) скликати з'їзд б. учениць і учителів і при тій нагоді створити з них комітет для постійної матеріальної помочі нашій школі;

в) заініціювати ювілейну бурсу для дівочих шкіл *Р.Ш.*» [170, 30 зв.].

Опікунська робота гуртка зосереджувалася у спеціально створеній 1927 року секції опіки над молоддю. Старшина гуртка і його опікунська секція приділяли велику увагу охороні та зміцненню здоров'я вихованок школи. Цьому передусім сприяли зустрічі з українськими лікарями та їхня опіка над школою. Наприклад, у 1934 р. її здійснювали *М.Щуровська* і *Л.Туркевич*. «Безплатної поради» хворим дітям «уділював др. *Дзерович*». У 1930-х рр. з лекціями на медичні теми перед учнями виступали відомі українські лікарі *Львова Т.Надрага* та *Р.Осінчук*. Член старшини гуртка *О.Федів-Суховерська* організувала при школі курси методики руханки, а в 1935-у — 1936-у рр. — ритміки [170; 5 зв., 36 зв., 52 зв.].

Як і в довоєнний період, предметом уваги гуртка було «доживлення» найбільш вразливих учениць шляхом організації гарячих сніданків: на початку 1930-х рр. їх щоденно отримували 90-100 дівчат, або 42-46 відсотків від загальної кількості школярок [170, 42].

Із 1929 р. жіночий гурток поширив свою діяльність на відкрити при дівочій віділовій школі ім. Т.Шевченка захо-

ронку, дбаючи насамперед про збільшення в ній числа вихованців: якщо на початку 1929 р. тут налічувалося 6 дітей, то в 1930 р. — уже 22 [170, 32]. Для зміцнення матеріальної бази дошкільної установи того ж року було використано дохід із розпродажі іграшок, виготовлених старшокласницями — слухачками спеціально організованих тримісячних курсів «забавкарства і прикрас на ялинку» під керівництвом члена гуртка, керівника заборони *М.Козловської* [170, 29].

Важливим напрямом роботи старшини і гуртка в цілому стала співпраця з батьками учениць віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка, що здійснювалася шляхом нарад із родичами, зборів батьків, на яких обговорювалися питання навчання і виховання дітей, зміцнення матеріальної бази навчального закладу, допомоги дітям-сиротам тощо. У 1930 р. при школі постав «Материнський комітет», підзвітний старшині гуртка. Спільно з аналогічними комітетами інших приватних навчально-виховних інституцій Українського педагогічного товариства він організував пропаганду «за «Рідною Школою», ... щоби всі українські діти ... вписалися до українських шкіл» [170, 29]. У листопаді 1933 р. було засновано «Батьківську секцію» із 40 осіб під керівництвом члена гуртка *І.Тисовської*. Звіти про роботу секції заслуховувалися щорічно на загальних зборах «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок». Головною метою діяльності секції визначалася допомога ученицям: придбання одягу для «бідної дітвори», надання безкоштовних лікарських консультацій, частково ліків, вишукування коштів на їх додаткове «доживлювання». У 1936 р. секція батьків домоглася від органів самоврядування *Львова* та воеводського уряду виділення 1648 порцій молока, а з «власних приписів» виділила 7527, із яких 3095 — безплатно. Крім того, за власні кошти направила двох дітей на літній відпочинок [170, 53 зв.-54].

Не менш важливою в роботі «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок» була турбота про загальноосвітнє, фахове і національно-громадянське зростання випускниць віділової дівочої школи ім. Т.Шевченка. Зокрема на зборах членів гуртка

27 листопада 1927 р. (після реферату Олени Залізняка на тему «Порадні для вибору фаху у Відні») було ухвалено «створити ... при «Рідній Школі» поки що бодай інформаційне бюро», яке б орієнтувало випускниць та їхніх батьків на вибір фаху, оцінювало «здатність» молоді до тієї чи іншої роботи [175, 5 зв].

Прагнучи залучити випускниць виділової дівочої школи до громадського життя, сприяти їхній моральній і матеріальній «самодопомозі», старшина гуртка на початку 1930-х рр. організувала секцію «абсолювенток» (керівник Люба Гаращак), які не змогли «знайти праці».

Секція діяла на правах філії жіночих товариств. Метою роботи визначила об'єднання «усіх абсолювенток семінарій, які по зложенні іспиту зрілості не одержали учительської посади й тому жили життям неорганізованим, без вищої ціли...» [172, 14]. У 1932 р. секція згуртувала 50 осіб, майже половину з них залучила до роботи в читальнях «Просвіти», що діяли на передмістях Львова. У 1933 р. на базі осідку «Жіночого кружка ім. Ганни Барвінок» члени секції виголосили 17 доповідей («Ганна Барвінок, її життя та творчість», «Життя та діяльність Софії Русової», «Завдання модерної руханки», «Провідна думка у творах Лесі Українки», «Сецесія українських студентів університету» та ін.). Зазначимо, що аналогічні секції діяли також при філіях «Союзу українок». Зокрема секція абсолювенток у Самборі в 1933 р. організувала спільно з місцевою «Українською захоронкою» Свято матері [173, 2].

Відповідні виховно-освітні функції виконувала бібліотека гуртка, відкрита для користування дорослим читачам і учням українських шкіл. У 1936/1937 н. р. її фонд налічував 498 примірників книжок, а також підшивки українських періодичних видань, що виходили у Львові: «Рідна школа», «Шлях молоді», «На сліді», «Кооперативна республіка» [174, 48 зв.].

Одним із важливих напрямів діяльності гуртківців була просвіта мешканців офіційно закріпленої за ними в 1933 р. території Львова, де проживали близько 200 українських родин.

Наголошуючи на плідності роботи свого осередку, Головна управа товариства «Рідна школа» небезпідставно зауважувала, що «Жіночий кружок ім. Ганни Барвінок» «сповнює зовсім удачно обов'язок не тільки виховно-адміністративної організації, але й у багатьох справах стає до помочі і виручує жіночу організацію» («Союз українок») [175, 10].

Аналогічною, щоправда, меншою за обсягом, була позашкільна діяльність жіночих гуртків (секцій) інших навчальних закладів «Рідної школи», призначених для дівчат.

Так, у річному звіті дівочої школи ім. Б.Грінченка у Львові за 1938/1939 н.р. зазначалося, що її педагогічний колектив та створений при школі жіночий гурток звертають основну увагу на «гармонійне виховання душі і тіла дитини». Цьому, як і в дівочій школі ім. Т.Шевченка, сприяло відзначення національних, релігійних і шкільних свят (Шевченківські, Миколая, шкільні УПТ і матері, посвячення шкільного прапора, урочисте завершення навчального року, походи на Янівське кладовище). При школі працювали три гуртки «Пласту», захоронка для дітей дошкільного віку (39 вихованців, керівник Марія Ганущак), курси для неграмотних служниць (30 осіб). Починаючи від III класу, в школі діяло учнівське самоврядування у вигляді старшини «класової громади», «товариської самопомочі», шкільної кооперативи, аматорських гуртків тощо [176, 19-19 зв.].

Активну позашкільну опікунсько-виховну роботу серед учнів Рівненської української гімназії розгорнув волинський «Союз українок». За формами, засобами і методами вона нагадувала працю львівських жіночих товариств: масові культурно-освітні акції, збір пожертв на користь гімназійної молоді, клопотання про звільнення дітей із малозабезпечених сімей від плати за навчання, виділення для цього власних коштів. Крім того, «Союз українок» запровадив у 1929 р. стипендію для бідної здібної учениці початкової школи м. Рівного у пам'ять про свого активного члена Є.Овдєнко.

Опіку над учнями Чорторийської гімназії 1936 р. взяв на себе волинський Союз жінок-українок громадської праці [176а, 52-53].

Зусиллями педагогів, членів жіночих організацій, оригінальна система позашкільної роботи склалася у приватній жіночій гімназії «Українського інституту для дівчат» у Перемишлі. Під керівництвом знаних у краї педагогів українки-гімназистки виховувалися не лише на «porządne i dzielne kobiety» («порядні й діяльні жінки» – *З.Н.*), як цього вимагали офіційні приписи [177, 89], а й «скріплювали» свій національний дух. У гімназії були створені пластова і Марійська дружини, спортивний гурток «Спартанка», шкільна читальня, де учениці «відбували власні реферати», проводили свята, приурочені пам'ятним датам національно-історичного й літературного календарів [177, 38 зв.-39].

Організована таким чином робота давала змогу вихованкам не замикатися в майбутньому у вузькому родинному колі, а включатися в громадське життя, ставати провідницями національної ідеї за місцем проживання: у читальнях «Просвіти», гуртках товариств «Рідна школа», «Сільський господар», «Союз українок» [178, 19].

Як і перед Першою світовою війною, на розвиток і зміцнення здоров'я шкільної та гімназійної молоді, її національно-моральне і патріотичне виховання позитивно впливала участь у пластовому русі: на українських землях у складі Польщі – до кінця 1920-х рр., часу його заборони; у Закарпатті – від 1921 р. до кінця досліджуваного періоду [179, 234]. Крім того, з проголошенням у листопаді 1938 р. Карпатської України тут розгорнула активну діяльність «Карпатська Січ», референтуру жіночих відділів при Головній команді якої в 1939 р. очолила С.Тисовська [180, 486], а її заступником стала член жіночого товариства «Юнацтво» при Мукачівській торговельній академії, згодом референтка суспільної опіки «централі» «Союзу українок» у США М.Химинець [181, 11-12]. Визначними діячами жіночого пластуства в цей період були ко-

лишня вихованка «Сокола», одна з перших на західноукраїнських землях учительок руханки з вищою освітою Дарія Навроцька, а також К.Паліїв, У.Старосольська (Східна Галичина), Н.Балицька (Закарпаття) [182, 7].

Організаторами гуртків пластунок ставали діючі або майбутні організатори жіночого руху Західної України й української діаспори другої половини ХХ ст. Так, 3 жовтня 1921 р. уже згадувана «професорова» Н.Левицька організувала членів першого в Станиславові дівочого пластового гуртка з числа учениць місцевої державної гімназії у ХІІ полк ім. княгині Романової. Активний член цього полку Н.Павлюх у 1922 р. заснувала гурток пластунок у відкритій у місті приватній жіночій гімназії Українського педагогічного товариства, а після виїзду Н.Левицької «вела полк яко полковниця, а відтак яко неофіційна опікунка». У цьому полку утверджували свої національно-патріотичні переконання репрезентантки жіночого поступу Станиславівщини 1930-х рр. Ірина Білінкевич, Ліда Мак, Дарія Скочдополь, Марія Ясеницька [183, 22]. Незаперечними аксіомами світогляду пластунок були пошана і дотримання «пластового закону», суть якого становили служіння Богові й Україні, дисциплінованість, глибока релігійність, любов до батьківщини, патріотизм, що «виріс із Шевченкового слова та ще з так недавніх визвольних змагань» [184, 65].

Такими ж «заповідями» керувалися у своїй роботі гуртки сокілок і пластунок при «Жіночій громаді» Дрогобича [185, 5], пластові курені імені Марка Вовчка й Ориси Завісної в Коломиї, які видавали свій часопис «Шляхом юначок», а також пластуни Львова, Перемишля, Закарпаття.

Наголошуючи на ролі пластового руху у вихованні та самовихованні, організатори жіночого руху переконували громадськість у тому, що він є «школою... громадянського життя, через яку повинна пройти наша жіноча молодь» [186, 5].

Важливі опікунсько-виховні функції в міжвоєнний період виконували жіночі пластові табори і вакаційні оселі, які

діяли на українських землях у складі Польщі та в Закарпатті. Участь жінок у їх організації та популяризації простежується впродовж усього періоду функціонування.

Враження «з подорожі і побуту» в жіночому пластовому таборі «на Соколі» (тепер Рожнятівський р-н Івано-Франківщини), для якого земельну ділянку подарував А.Шептицький, оприлюднила в 1929 р. О.Дучимінська. За її спостереженням, життя в таборі формувало у пластунок самостійність, точність, відповідальність, навички спільної роботи «в згоді» та ведення культурно-освітньої праці, поповнювало їхні знання з природо-краєзнавства, картографії. «Таборові» будні, що починалися і закінчувалися молитвою («Боже, нам єдність подай!... Силу пішли Україні, щастя і волі дай дні!...»), підняттям чи опусканням національного українського прапора та виконанням гімну «Ще не вмерла Україна», вчили дівчат бути «ідейними робітницями», майбутніми свідомими матерями-громадянками, які виховуватимуть покоління, котрому «будуть чужі усі наші старі невільницькі традиції» [187, 10]. Архівні дані підтверджують, що з 20 червня до 20 серпня 1938 р. в цьому таборі перебували 22 дівчини з міст і сіл Східної Галичини [188, 2-3].

Режим дня дівочої вакаційної оселі в Старяві (Львівщина) для дітей і молоді від 8 до 21 р. передбачав фізкультурно-спортивні ігри, прогулянки, походи, «водні і сонячні купелі», самообслуговуючу працю, «реферати і гутірки», вивчення азбуки Морзе, картографії тощо [189, 161-162].

Серед чотирьох таборів українських пластунів, які діяли в 1929 р. у Закарпатті, один призначався для дівчат (у Солочині поблизу Сваляви). Його комендантом була С.Бірчак, а опікункою – А.Устиянович [190, 26].

У 1935 р. О.Залізник (тоді керівник фахового «вишколу жіночих кравецьких сил» у Львові) порушила питання про потребу відпочинково-виховного табору для дівчат-майбутніх кравчинь [191, 4]. Таку двотижневу інституцію Комісія виховних осель при УКТОДІОМ заснувала того року в Рожанці (Бойківщина). Це була перша вакаційна оселя для українсь-

кої ремісничої молоді в усьому регіоні, організована «на взір пластових таборів» [192, 4]. Тут панували «взірцевий лад і таборова дисципліна»: щоденні ранкові гігієнічні процедури, руханка на «поляні», спільна молитва, «наказ», сніданок, виховна бесіда, «купіль» або фізична праця до обіду. Після цього – відпочинок, прогулянки, походи, спортивні ігри. Як і в інших пластових таборах, складовою режиму роботи оселі було щоденне підняття і спуск жовто-блакитного прапора, виконання українського гімну.

Водночас у відкритому таборі не було учениць очолюваної О.Залізник фахової школи жіночої кооперативи «Труд». Тому обов'язком жінок – колишніх і сучасних їй пластунок, О.Залізник визначила підготовку ґрунту для заснування нових виховних і відпочинкових осель для цієї категорії підлітків і молоді. За її безпосередньою участю така інституція «відбулася» 1936 р. у Славську на Львівщині [151, 74].

Великі можливості для розвитку і вдосконалення форм позашкільної опікунсько-виховної роботи з підлітками і молоддю на українських землях у складі Польщі відкривало поширення повноважень «Союзу українок» на 14-18-річний «доріст», передбачене змінами до статуту товариства 1933 р. [193, 2]. (До цього «Союз українок» об'єднував жінок від 19 років життя). Серед причин уваги до осіб цієї вікової категорії О.Кисілевська небезпідставно називала «безділля». На цій основі вона закликала дівочу молодь, що опинилася поза впливом середньої чи вищої школи або не змогла знайти роботу, зайнятися «безкорисно» громадською діяльністю:

- допомагати навчати неграмотних;
- брати участь в організаційній праці культурно-освітніх товариств;
- добре навчитися куховарства, порядку й «усякої хатньої роботи»;
- засвоїти наукові основи виховання своїх дітей [194, 14-15].

Мету і завдання гуртків «доросту» розкриває звернення до молоді, вміщене в першому номері місячника «Українка»

за 1939 р., авторкою якого була О.Ціпановська, обрана головою створеної при культурно-освітній рефературі Головної управи «Союз українок» спеціальної секції для організації їх діяльності. Трактуючи гуртки «доросту» як осередки виховання дівчат «на чесні жінки, свідомі громадянки», діяльні «союзнянки», педагог і визначна діячка жіночого руху зверталася до юнок із такими настановами:

– будь-яку працю починайте з Богом, «дорожіть нашим святим обрядом...»;

– любіть українську мову, не цурайтеся ніде і ніколи свого рідного слова;

– вивчайте історію свого народу, «пізнайте нашу славу бувальщину, щоб дізнатись, хто ми і яких батьків діти»;

– ознайомлюйтеся з багатствами рідної землі, осягайте її красу;

– не забувайте про «пам'яткові дні» народних героїв і «великих людей», бо вони свою довголітню працю, своє життя віддали для свого народу», та йдіть за їхнім прикладом [195, 10].

Фактично це була популярна програма діяльності наймолодших членів «Союзу українок». Шляхи, засоби та методи її практичного втілення визначали окремі підрозділи в «Календариках праці кружка С.У.», регулярно вмішувані на сторінці «Світ українки» часопису «Українка» (*Додаток 5.Д*) [196, 13].

Отож жінки Західної України приділяли велику увагу не лише навчанню та вихованню дітей і молоді у стінах школи, а й організації позашкільної роботи, яка розглядалася як важливий чинник їхнього інтелектуального, фізичного та морально-національного розвитку, зробили посильний внесок у формування широкої мережі приватно-громадських інституцій опіки та виховання підростаючого українського покоління і розробку теоретико-методичних основ їх діяльності.

Важливе місце у творчій спадщині та в змісті діяльності активних учасниць жіночого руху Західної України посідали питання про місце і роль школи та вчителя в суспільстві, мету і завдання шкільного виховання та навчання, зміст навчально-виховного процесу. Аналізуючи їх, репрезентантки жіночих емансипаційних змагань кінця ХІХ – початку ХХ ст. (В.Вільшанецька, М.Домбровська, О.Жураківська, Уляна Кравченко, В.Літинська, К.Малицька, Є.Ярошинська та ін.) прагнули йти «в ногу» з духом своєї епохи. Він втілювався у новому вихованні, у прагматичній педагогіці, школі праці та «виховавчій» – тобто у провідних течіях реформаторської педагогіки, ідеї якої стали теоретичним підґрунтям для перебудови систем початкової освіти багатьох розвинених держав Західної Європи й Америки. Водночас організатори українського жіноцтва оберегали і примножували накопичені впродовж віків українською народною педагогікою традиції гуманізму, природо- та культуровідповідності виховання української дитини, утверджували єдність загальнолюдських і національних цінностей як одного з найважливіших загальнопедагогічних принципів, що знайшло відображення вже в перших зразках їхньої педагогічної творчості.

Соціологічною основою обґрунтовуваних жінками-українками педагогічних ідей на етапі організаційного становлення жіночого руху були положення про зв'язок школи із життям та з потребами українського суспільства, найболючішими серед яких виявилися проблеми початкового всеобучу (як засобу подолання неграмотності) та рідномовної освіти як головного чинника протидії «винародовленню» дітей і молоді, а також поліпшення становища українського вчителя.

Ще перед Першою світовою війною жінки-педагоги зробили спробу окреслити перспективи розвитку освіти дівчат-українок, розкрити власне бачення організаційних і теорети-

ко-методичних засад загальноосвітнього та фахового жіночого шкільництва.

У міжвоєнний період у полі зору представниць українського жіноцтва (І.Блажкевич, М.Божук, О.Кисілевська, О.Левчанівська, К.Малицька, М.Рудницька, М.Струтинська й ін.) та жіночих товариств регіону опинилися питання:

– дискримінаційної сутності освітньої політики держав, до складу яких у 1920-х – 1930-х рр. входив західний етнічний регіон України;

– відстоювання права української дитини на державну школу всіх типів із рідною мовою навчання;

– обґрунтування потреби розвитку системи українського приватно-громадського шкільництва;

– національного характеру мети, завдань і змісту навчання та виховання дітей і молоді як основи підготовки покоління, готового і спроможного відродити незалежність української держави.

Суттєвим є внесок жінок-українок регіону у створення підручників для початкової ланки освіти і літератури для позакласного читання (М.Домбровська, С.Кабаровська, М.Колцуняк-Кузьмів, К.Малицька, І.Невицька, О.Цегельська, Є.Ярошинська).

Уже на етапі становлення українського жіночого руху в межах Австро-Угорської монархії в ньому утвердилося переконання в необхідності громадсько-суспільної опіки та цілеспрямованого позашкільного виховання дітей і молоді, сформувалися перші інституції для реалізації опікунсько-виховної мети жіночих організацій (інститути-бурси, школи-курси жіночих ремесел, вакаційні оселі, дівочі відділи при дитячо-молодіжних руханково-пожежних товариствах тощо). У змісті роботи багатьох із них превалювала благодійність, однак виразно простежувався педагогічний аспект опікунства. Активні учасниці жіночого руху (О.Бачинська, І.Волошин, О.Залізник, К.Малицька, О.Федак-Суховерська, О.Ціпановська), які були безпосередні-

ми організаторами опікунсько-виховних акцій із дітьми та молоддю, забезпечили переорієнтування цієї сфери діяльності жіночих товариств із філантропії на різнобічну позашкільну виховно-опікунську роботу, результати якої були найпомітнішими у львівському «Жіночому кружку ім. Ганни Барвінок», «Союзах українок» Східної Галичини та Волині, чернівецькій «Жіночій громаді», у жіночих організаціях Закарпаття.

ВИСНОВКИ

Теоретичне узагальнення педагогічно-просвітницького потенціалу українського жіночого руху Західної України, що, розвиваючись у руслі єдиного національно-визвольного процесу другої половини ХІХ ст. — 1930-х рр., не розчинився в ньому, а викристалізувався в окреме, оригінальне соціально-культурне явище, — одне з важливих джерел для усвідомлення багатства та незнищенності національної педагогічної думки, багатогранності освітньо-виховного досвіду українського народу, утвердження переконаності в самодостатності та самоспроможності жінки-українки. Критичне осмислення генези організованої жіночої діяльності та положень творчої спадщини сотень представниць західноукраїнського жіноцтва, які в умовах відсутності власної держави зуміли виробити цілісну систему поглядів на виховання й навчання дітей і молоді, просвіту дорослих членів суспільства та запровадити її у практику роботи жіночих організацій, є важливим чинником подальшого розвитку української педагогіки, відродження традицій національного просвітництва, що в усі віки базувалися на власних надбаннях і кращих європейських освітніх зразках.

Аналіз ретроспективи культурно-освітнього поступу європейської цивілізації підтверджує, що впродовж століть його невід'ємною складовою було жіноче питання, передусім як питання виховання та навчання жінки, — основи її духовно-інтелектуального розвитку та запоруки активної участі у розв'язанні родинних і громадсько-суспільних проблем. Воно порушувалося найвизначнішими представниками філософсько-педагогічної, політичної та економічної думки давноминулого і досліджуваного періоду (Платон, педагоги-гуманісти доби Відродження, Я.А.Коменський, Ф.Фенелон, Й.Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, Ж.А.Кондорсе, Р.Оуен, Ф.Фіхте, Г.Т.Бокль, Дж.С.Мілль, К.Ушинський), матеріалізувалося у початкових спробах прилучення жінок Древньої Греції та Стародавнього Риму до накопичених культурних цінностей і в

перших жіночих публікаціях епох Ренесансу та Просвітництва; у практичних зусиллях представниць заможного жіноцтва щодо організації навчально-виховних інституцій для дівчат на українських землях і в державах Західної Європи ХІ — ХVІІ ст.; в ідеях освітньої рівноправності та духовної емансипації жінки кінця ХVІІІ — початку ХХ ст. (О.Гуж і М.Воллстонкрафт, Ж.Санд і Г.Тейлор, Б.Немцова й Е.Ожешко, Л.Браун і Г.Ланге), які стали важливою засадою європейського фемінізму, та в концепціях освіти і виховання, створених жінками (Х.Алчевська, Е.Кей, М.Монтессорі, С.Русова).

Феміністична теорія та практика жіночого руху держав Заходу, особливо Франції, Англії, Німеччини, національне культурно-освітнє пробудження середини ХІХ ст. виявилися безпосереднім поштовхом до формування українського жіночого руху; його становленню в Західній Україні передувало кількадесятилітній період (1850-і — початок 1880-х рр.), упродовж якого:

— на західні етнічні території, перш за все у Східну Галичину, проникли і знайшли підтримку та поширення вільнолюбні народницькі ідеї з українських земель у складі Російської імперії, які зумовили активізацію всього національно-культурного життя;

— під впливом західноєвропейських емансипаційних ідей, творів Т.Шевченка, П.Куліша, М.Драгоманова, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Олени Пчілки жіноче питання в цілому та проблеми виховання й навчання жінки-українки, її місця і ролі в сім'ї та в суспільстві зокрема, опинилися в полі зору визначних українських громадських діячів, письменників і педагогів регіону (В.Барвінський, О.Барвінський, Г.Врецьона, О.Маковей, М.Павлик, І.Франко), які вилилися на сторінки перших рідномовних суспільно-політичних і педагогічних періодичних видань, часописів, призначених для жінок («Діло», «Друг», «Зоря галицька», «Галичанин», «Слово», «Учитель», «Школьна часопись»; «Лада», «Перемишлянка», «Русалка»);

– з'явилися одиничні прояви самовираження української жінки, громадянки Австро-Угорщини, у сфері літературної, етнографічної, просвітницької діяльності та перші публічні заяви українок Східної Галичини про необхідність жіночої консолідації (1868);

– сформувалася законодавча база для функціонування громадських організацій (австрійський закон про товариства 1867 р.), які в умовах «бездержавного» українського суспільства стали головною формою самовиявлення та самозахисту різних категорій населення, важливою запорукою вирішення актуальних культурно-освітніх завдань;

– виникли перші світські жіночі об'єднання представниць інших етносів у складі Австро-Угорської імперії та перше клерикально-москвофільське «Общество руських дам» у Львові (1879);

– виросла група небуденних особистостей, які очолили змагання за рівноправність українського жіноцтва, і найяскравішою серед них була Наталія Кобринська.

Із здійсненого аналізу конкретно-історичних умов, особливостей соціально-політичного й економічного розвитку західноукраїнського суспільства другої половини ХІХ ст. – 1939 р., пануючих на різних етапах його функціонування ідейних та ідеологічних концепцій і зумовлених ними тенденцій національного культурно-освітнього процесу логічно випливають головні, умовно виокремлені етапи становлення жіночого руху та формування його педагогічно-просвітницької програми:

– *1884-1890-і рр.* – відстоювання та популяризація ідеї жіночого руху як організованої громадської культурно-освітньої діяльності жінок, дискусія з цих питань у пресі; виникнення перших українських жіночих товариств, що базувалися на засадах народництва та визначили змістом роботи просвітницькі й опікунсько-виховні заходи; розширення мережі жіночих об'єднань релігійно-харитативної спрямованості; активне домагання українками Галичини і Буковини допуску жінок до середньої та вищої освіти (петиції 1890-1891 рр.),

актуалізація питання про необхідність українських дошкільних інституцій (ухвали жіночого віча 1891 р.) та поява перших українських альманахів і збірників праць, укладених самими жінками («Перший вінок», «Наша доля»);

– *1900-й – 1914-й рр.* – подальше організаційне становлення українського жіночого руху та його структурування, утвердження українських національних орієнтирів у меті, завданнях і змісті роботи жіночих товариств, включення в організовану працю гімназійної та студентської дівочої молоді, виникнення жіночої преси («Мета»); формування когорти педагогів – очільниць емансипаційних жіночих змагань (О.Бачинська, О.Бережницька, М.Білецька, М.Бордун, С.Кабаровська, М.Колцуняк, О.Коренець, Є.Макарушка, К.Малицька, О.Охримович-Залізник, О.Ціпановська) та пов'язані з ним активізація практичної діяльності жінок у царині українського приватного шкільництва і громадської опіки, поява перших науково-педагогічних жіночих публікацій, у яких обґрунтовувалася ідея школи з рідною мовою навчання, актуалізувалися проблеми змісту шкільного й позашкільного виховання дівчат-українок, порушувалися питання ролі родини та школи у пробудженні національної свідомості дітей і формуванні високих моральних якостей особистості;

– *1914-й – 1920-й рр.* – призупинення діяльності громадських жіночих організацій через події Першої світової війни, зосередження головних українських «жіночих сил» на етнічних австрійських територіях, превалювання харитативно-культурницького напрямку в змісті їхньої роботи; реформування довоєнної львівської «Жіночої громади» на «Союз українок» (1917); прилучення жінок Східної Галичини та Північної Буковини до благодійницько-опікунських акцій на рідних теренах, до участі в національно-визвольній боротьбі українського народу та націоналізації існуючої державно-приватної системи освіти доби ЗУНР;

– *1921-й – 1939-й рр.* – активна консолідація західноукраїнського жіноцтва, демократизація жіночого руху, включення в

організовану діяльність жінок Закарпаття, волинських і польських земель; усталення національно-державницької ідеології жіночих емансипаційних змагань, найвиразніше окресленої в документах і матеріалах Українського жіночого конгресу 1934 р., вихід українського жіночого руху на міжнародну арену, заснування Всесвітнього союзу українок (1937) і першої політичної організації українок (1938); безкомпромісне відстоювання права українського народу на національну школу всіх рівнів, національно-громадянська спрямованість дошкільної, шкільної та позашкільної виховної роботи; участь жінок у підготовці підручників, навчально-методичних посібників і дитячо-юнацької художньої літератури; утвердження культу матері й дитини; переорієнтування просвітницької роботи на вирішення загальнонаціональних проблем (боротьба з неграмотністю, культурний та економічний розвиток українського села), урізноманітнення форм, засобів і методів поглиблення загальноосвітніх і фахових знань, національного «освідомлення» жінки-українки, усвідомлення нею сутності національного ідеалу та формування готовності й волі до його здійснення.

Цілісний ретроспективний аналіз педагогічно-просвітницької проблематики у творчій спадщині кількох поколінь активних учасниць жіночого руху, передусім жінок-педагогів, у документах і матеріалах жіночих організацій, віч, зборів, з'їздів, конгресів західноукраїнського жіноцтва переконує в тому, що її еволюція віддзеркалює як головні тенденції у боротьбі за самовизначення української нації та відстоювання громадсько-політичних прав жінки-українки, так і особливості розвитку європейської та національної педагогіки і просвітництва другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Як наслідок, суттєвими ознаками творчого доробку жінок Західної України у цій сфері є його різноплановість, широка соціальна, почасти і політична база, опора на народновиховні ідеали та найновіші здобутки української й зарубіжної педагогічної думки.

Уперше в історії української педагогіки та просвітництва жінки наддністрянської частини України:

– обґрунтували необхідність повноцінної рідномовної початкової, середньої і вищої жіночої освіти, виходячи не лише з потреби загальносоціального та національного розвитку, а й із прав жінки-людини;

– заманіфестували й утвердили думку про співвідповідальність українських жінок, нарівні з чоловіками, за долю свого народу та майбутнє України;

– піднесли родинно-соціальний статус матері-українки, довели її першорядну роль у фізичному, моральному й інтелектуальному розвитку своїх дітей і значення в «оздоровленні» всієї нації («духовне материнство»).

Результатом матеріалізації цих ідей стали зміна поглядів на родинно-громадське призначення української жінки, зростання національної свідомості та формування громадянських якостей представниць усіх суспільних прошарків.

В умовах функціонування в Західній Україні дискримінаційних щодо української національної меншини офіційних шкільних систем теоретики та практики жіночого руху наполегливо відстоювали принципи загальнообов'язковості та доступності шкіл усіх типів із рідною мовою навчання; єдності сім'ї, школи, громадськості у формуванні високоморальної національно-свідомої особистості; теоретично осмислювали мету і завдання навчання та виховання дітей і молоді у контексті потреб і можливостей західноукраїнського суспільства; утверджували провідну роль у змісті навчання дисциплін національно-виховуючого спрямування та вдосконалювали методику їх вивчення (рідна мова, історія українського народу, географія рідного краю, народне мистецтво); обґрунтовували педагогічну сутність громадської опіки над різними категоріями українського населення.

Конкретним практичним внеском жінок Західної України, об'єднаних у десятки товариств, секцій, гуртків, читалень, у розвиток українського дошкільця, шкільництва, освіти і виховання дорослих стали ініціювання, заснування чи активна участь у забезпеченні діяльності:

— сезонних і постійних українських дошкільних закладів приватного характеру;

— українських виховно-освітніх і оздоровчих позашкільних інституцій (бурси-інтернати для дівчат, курси з підготовки учнівської молоді до продовження навчання, фахові «порадні»; вакаційні півоселі й оселі, пластово-сокільські табори);

— українських приватних шкіл різних типів;

— курсів із підготовки фахівців освітньої роботи, а також:

— створення українських підручників і навчальних посібників, розвиток художньої літератури для дітей і молоді;

— запровадження національних за змістом форм освіти і виховання дорослого жіноцтва (читальні, бібліотеки, курси з ліквідації неграмотності та господарські; свята матері, жінки-селянки, українки-громадянки, вшанування визначних постатей української історії та культури тощо);

— підготовка і розробка програми самоосвіти і самовиховання української жінки;

— створення власних засобів масового інформування про різні аспекти «жіночої» діяльності, про стан, проблеми та перспективи розвитку навчання і виховання дівчини-жінки.

Розвиваючись у напрямі від благодійництва та «культурництва» до організаційно-практичної освітньо-виховної роботи, а від них — до теоретичного узагальнення набутого педагогічно-просвітницького досвіду, діяльність західноукраїнського жіноцтва досліджуваного періоду стала одним із важливих чинників формування покоління, готового не тільки до праці на користь рідної землі, а й здатного на самопожертву заради її незалежності. Теоретико-практичні надбання у царині освіти і виховання, накопичені жінками Західної України, можуть бути використані для створення ефективних механізмів сучасної соціальної політики у сфері гендеру, визначення й утвердження місця і ролі жінки в суспільно-громадських, соціокультурних та освітніх процесах молоді української держави, у пошуку шляхів до забезпечення тісної єдності національних і загальноєвропейських пріоритетів її сучасного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

1. Загальна декларація прав людини // У кн.: Архипова С.П., Майборода Г.Я. Соціальна педагогіка: Навчально-методичний посібник. — Черкаси-Ужгород: Мистецька лінія, 2002. — С. 229-235.

2. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини // Голос України. — 2001, 10 січня.

3. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. // Права людини: Основні міжнародно-правові документи / Упоряд. Ю.А. Качуренко. — К.: Наукова думка, 1989. — С. 136-150.

4. Заключні документи Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток та мир у XXI столітті» // Інтернет-сайт: www.brama.com/news/press/000605un-stanik.html. — 30 к; www.westukr.iatp.org.ua/gender.html.

5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — Івано-Франківськ: Галичина, 1996. — 64 с.

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2860-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — С. 8-11.

7. Перепис 2001 // Інтернет-сайт Державного комітету статистики України: www.ukrstat.kmu.gov.ua.

8. Гендерний аналіз українського суспільства / Наук. ред. Т.Мельник. — К.: ПРООН, Представництво в Україні. — 1999. — 293 с.

9. Шкіряк-Нижник З. Здоров'я жінки і проблема відродження України // Наше Життя. — 1992, липень-серпень. — С. 4-5.

10. Єщенко В. Проблеми жінок у сучасній Україні // Наше Життя. — 1994, червень. — С. 11-12.

11. Гендерний розвиток у суспільстві (конспекти лекцій): 2-е вид. / Відп. ред. К.М.Левківський. — К.: ПЦ «Фоліант», 2005. — 351 с.

12. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / Ред. кол. В.П.Агеева, Л.С.Кобелянська, В.П.Скорик. — К.: К.І.С., 2004. — 536 с.

13. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. — К.: А.П.Н., 2002. — 224 с.

14. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — К.: А.П.Н., 2003. — 68 с.

15. Про освіту. Закон України від 23 травня 1991 року № 1060 із змінами та доповненнями // Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. — К.: ДЦССМ, 2002. — С. 131-139.

16. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) // Освіта: спецвипуск. — 1993. — №. 44-45-46. — С. 1-16.

17. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. — 2002. — № 7. — С. 4-9.

18. Концепція національного виховання // Освіта. — 1996, 7 серпня.

19. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи // Рідна школа. — 1991. — № 6. — С. 48-55.

20. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К.: ДЦССМ, 2002. – С. 13-28.

21. Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок: Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1999 року, № 475-XIV // Офіційний вісник України. – 1999. – № 11. – С. 11-12.

22. Энциклопедический Словарь / Репринтное воспроизведение издания Ф.А.Брокгауз-И.А.Ефрон, 1890 г. – Т. 80. – М.: Терра-Тетра, 1994. – 954 с.

23. Мижуев П. Женский вопрос и женское движение // Новый Энциклопедический Словарь: Изд. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – Т. 17. – С.-Петербург: Типография Акционерного общества «Брокгауз-Ефрон», б. г. – С. 772-786.

24. Мижуев П.Г. Женский вопрос и женское движение. – С.-Петербург: Типография Альтшулера, 1906. – 72с.

25. Браун Л. Женский вопрос: его историческое развитие и его экономическая сторона / Пер. с нем. А.Ачкасова и М.Кугеля. – М.: Госиздат, 1922. – 556 с.

26. Ланге Е. Женский вопрос в его современной постановке / Пер. с нем. И. и В.Слонимъ, под. ред. и съ предисловиемъ Ю.И.Айхенвальда. – М., 1909. – 152 с.

27. Шабанова А.Н. Очеркъ женскаго движения въ Россіи. – С.-Петербург: Просвещение, 1912. – 32 с.

28. Попович Д. Женский вопрос. – Ужгород: Накладом газеты «Русинь», 1923. – 40 с.

29. Большая Советская Энциклопедия / Гл. ред. Б.А. Введенский: Т. 16. – М.: Гос. науч. изд-во «Большая Советская Энциклопедия», 1952. – 672.

30. Дорошенко Н.В. Жіночий рух // Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання в 3-ох томах: Том третій. – Львів-Станіславів-Коломия: Видання Кооперативи «Рідна Школа», б. р. – С. 998-999.

31. Залізняка О., Бурачинська Л. Жіночий рух // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 693-696.

32. Смоляр Л. Минуте заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с.

33. Фемінізм як засіб, а не ціль // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 4. – С. 3-4.

34. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д.Міллера, Дж.Коумена, В.Коноллі, А.Райана: Перекл. з англ. за ред. Н.Лисюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – 472 с.

35. Феминология: Словарь терминов / Под общ. ред. О.Н.Пишулиной. – Х.: Изд-во ХНУ им. В.Н.Каразина, 2002. – 291 с.

36. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В.І.Шинкарук – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

37. Рибак О. Фемінізм // Довідник з історії України / За заг. ред. І.Підкови і Р.Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 992-993.

38. Маланчук-Рибак О. Идеология та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія. – Чернівці: Книги-XXI, 2006. – 500 с.

39. Теория и история феминизма. Курс лекций: Учебное пособие / Под. ред. И.А.Жеребкиной. – Х.: Ф.-Пресс: Харьковский Центр Гендерных исследований, 1996. – 388 с.

40. Русова С. Наталія Кобринська // Народознавство: Збірник відділу Народознавства Укр. Соціологічного Інституту / Ред. проф. Л.Білецького. – Прага, 1930. – С. 269-287.

41. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.

42. Аблова Р.Т., Лапчинская В.П. Женское образование // Педагогическая Энциклопедия: Т. 2. – М.: Советская Энциклопедия, 1965. – С. 18-25.

РОЗДІЛ 1

ЖІНОЧИЙ РУХ: ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА РЕТРОСПЕКТИВА, СТАНОВЛЕННЯ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

1.1. Генеза духовно-інтелектуального поступу жінки у державах європейського континенту

1. Цольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич та ін. – Львів: Літопис, 2001. – 712с.

2. Бовуар де С. Друга стаття / Пер. з франц. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко: В 2т. – Т.1. – К.: Основи, 1994. – 390 с.

3. Аспазія до жінок // Наша Мета. – 1920. – Ч. 17. – С. 6.

4. Попович Д. Женский вопрос. – Ужгород: Накладом газеты «Русинь». – 1923. – 40с.

5. Браун Л. Женский вопрос: его историческое развитие и его экономическая сторона / Пер. с нем. А. Ачкасова и М. Кугеля. – М.: Госиздат, 1922. – 566 с.

6. Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Тернопіль, 1996. – 436с.

7. Плутарх. Сравнительные жизнеописания: В 3-х т. – Т.1. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С.63-72.

8. Малицька К. Мати й дитина в поході сторіч. Матеріал до «Дня Української Матері і Дитини». – Краків-Львів: Відділ культурної праці Українського Центрального Комітету, Головна Жіноча Секція, 1943. – 15с.

9. Платон. Законы // Платон. Сочинения в трех томах: Т. 3. – Ч.2. – М.: Мысль, 1972. – С.85-503.

10. Василенко А. Жінка у старовинних греків та римлян //Життя і Знання. – 1935. – Ч. 10. – С.281-282.

11. Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики. – М.: Учпедгиз, 1940. – 473 с.

12. Пропам'ятна книга Першого З'їзду Марійських дружин інтелегентного жіноцтва з приводу 30-ліття існування Марійської дружини пань у Львові: 1904-1934. – Львів: Накладом Марійської дружини пань, 1937. – 162с.
13. Шабанова А. Н. Очеркъ женскаго движенія въ Россіи. – С.-Петербургъ: Просвещеніе, 1912. – 32с.
14. Джури́нский А.Н. История педагогики Древнего и Средневекового мира: Учебное пособие для высшей школы. – М.: Совершенство, 1999. – 224 с.
15. Жінка в давній Україні. – Львів: Накладом Констанини Малицької, б.р.– 11 с.
16. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. – Вінніпег, Мюнхен. – 1969. – 160 с.
17. Літопис Голготи України. – Т.4: Славні дочки України-Руси /Гол. ред. В. Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – 1006 с.
18. Кокорудзь И. О становищи женщины въ стринномъ законодательствѣ рускомъ // Зоря. – 1886. – Ч.9-10. – С. 150-152; 172-178.
19. ДАЛО. – Ф.26, оп. 4, спр. 602, 95арк.
20. А.Я. Женское образование // Энциклопедический словарь /Под. ред. К.К. Арсеньева и Ф.Ф. Петрушевского. – Т. XI. – С.-Петербургъ: Изд. Ф.А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1891. – С. 864-873.
21. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / Сост. А. И. Пискунов. – М.: Просвещение, 1981. – 258 с.
22. Сухенко Т. В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX – початок ХХ ст.): Дис... канд. істор. наук. – К., 2000. – 183 с.
23. Сінькевич Н. Проблеми морального виховання дівчат-підлітків в історії педагогіки //Рідна школа. – 2000. – №3. – С. 60-62.
24. Пеленська І. Наше організоване жіноцтво // Стрийщина: Історично-мемуарний збірник / За ред. І. Пеленської, К. Баб'як: У 2 т. –Т.ІІ. – Нью-Йорк: Комітет Стрийщини, 1990. – С.9-43.
25. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. ХХ ст.): Нариси / Редколегія: М.Д. Ярмаченко (відп. редактор) та ін. – К.: Рад. школа, 1991. – 384 с.
26. Kronika kobiet. – Warszawa: Wydawnictwo Kronika, 1993. – 640 s.
27. Кониський О. Я. Женщины-професоры на университетѣ въ Болоніи // Зоря. – 1884. – Ч.20. – С.167-168; Ч.21. – С. 175-177; Ч.22. – С.189-191; Ч. 23. – С.196.
28. Machczyńska A. Kobieta polska. Skis Historyczny. – Lwow: Nakladem Komitetu Lwowskiego Wystawy prastej, 1912. – 48 s.
29. Фемінізм // Енциклопедія політичної думки / За ред. Д. Міллера, Дж. Коумен, В. Коноллі, М. Райана: Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – С.422-423.
30. Кечеджи-Шаповаловъ М. В. Женское движеніе въ Россіи и за границей.– С.-Петербургъ: Типографія Спб. Общ. печ. дела в Россіи, 1902. – 211 с.
31. Рудницька М. Статті, листи, документи / Упор. М. Дядюк: Відп. ред. М. Богачевська-Хом'як. – Львів, 1998. – 844 с., іл.
32. Бавн М. (Marjorie Bowen). Безсмертні гріхи (Перекл. М.Струтинська) // Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – 1933. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 100-106.
33. Джури́нский А.Н. История педагогики. – М.: Владос, 1999. – 432 с.
34. Коменский Я. А. Великая дидактика // В кн.: Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: В. 2 т. – Т. 1. – М.: Просвещение, 1982. – С. 242-476.
35. Фенелонъ. О воспитаніи девиць / Пер. под. ред. Н. С. Карцева. – С.-Петербургъ: Типографія Училища Глухонемых, 1893. – 32 с.
36. Dryhynucz J. Українська kobieta przed 50-ciu latu // Biuletyn polsko-ukraiński. – Warszawa. – 1937. – № 11. – S. 125-126.
37. ДАЛО. – Ф.26, оп. 4, спр. 176, 208 арк.
38. Українки в історії / За заг. ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – 328 с., іл.
39. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1994. – 704 с.
40. Грушевський М. С. Духовна Україна (Збірка творів) / Упоряд. та дод. І.Гирича, О.Дзюби, В.Ульяновського. – К.: Либідь, 1994. – 560 с.
41. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
42. Д.О. Гетьманова мати // Наше Життя. – 1959, травень. – С. 3.
43. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2 т. – Т.ІІ. – К.: Україна, 1993. – 284с.
44. Аелпський П. Подорож патріарха Макара / Пер. В. Огоновського // Життя і Знання. – 1935. – Ч. 4. – С. 125-128.
45. О.С. Українська жінка в світлі століть // Наша Книга. – Альманах «Жіночої Долі». – Коломия. – 1928. – С.105-110.
46. Ланге Е. Женскій вопросъ въ его современной постановке / Пер. съ нем. И. и В. Слонимъ, под. ред. и съ предисловіемъ Ю. И. Айхенвальда. – М. – 1909. – 152 с.
47. ЦДАВО України. – Ф. 3889, оп. 2, од. зб. 2, 166 арк.
48. Русова С. Жан Жак Руссо (1712-1912) // Світло. – 1912. – № 1. – С. 6-14.
49. Ющишин І. Жан Жак Руссо // Учитель. – 1912. – Ч. 4. – С. 101-107; 1913. – Ч. 5. – С. 131-136.
50. Л. С. Про виховане наших дівчат // Учитель. – 1892. – Ч. 15 і 16. – С. 219-224.
51. Гужъ (Марія Олімпія Суоугес, по мужу Aubry, 1748-1793) // Энциклопедический словарь / Изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефронъ. – Т. IX. – С.-Петербургъ, 1898. – С. 869.
52. Мижуевъ П. Г. Женскій вопросъ и женское движеніе. – С.-Петербургъ: Типография Альтшулера, 1906. – 72 с.
53. Коменский Я. А., Локк Д., Руссо Ж. Ж., Песталоцци Й. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джури́нский. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
54. Левицький В. Історія виховання і навчання. – Львів, 1925. – 184 с.

55. Кельнер Л. Коротка історія педагогії (Переложив проф. Т. Грушкевич). – Львів, 1895. – 170 с.
56. Михневич В. Русская женщина XVIII столетия. Исторические этюды / Репринт. изд. 1895 г. – М.: Панорама, 1990. – 404 с.
57. История педагогики. – Часть 2.: С XVII в. до середины XX в. / Под ред. А. И. Пискунова. – М.: ТЦ «Сфера», 1997. – 304 с.
58. Народний оповідник Марка Вовчка. – Львів, 1877. – 167 с.
59. Романовский А.К., Барсуک І.Я. Жизнь во имя будущего. Очерк научно-педагогической и литературно-публицистической деятельности К.Д. Ушинского. – К.: Радянська школа, 1974. – 120 с.
60. Кониський О. Жіноча освіта на Україні (Допись зь України) // Зоря. – 1884. – Ч. 3. – С. 23-24; Ч. 4. – С. 29-31.
61. Kot S. Historia wychowania. Zarys podręcznikowy. – Т. II: Wychowania nowoczesne (od połowy wieku XVIII do współczesnej doby). – I.wow, 1934. – 378 с.
62. J.S. Kobieta w Polsce (Wiek XIX) // Przedswit. – 1894. – № 22. – S. 181-184.
63. Сірополко С. Історія освіти в Україні: Друге видання. – Львів: Аф-ша, 2001. – 663 с.
64. Фурман А.В., Надвична Т.Л. З історії формування феміністських ідей // У кн.: Гендерний розвиток у суспільстві (конспекти лекцій). – 2-е вид. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – С. 17-19.
65. Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні до революції // Жінка. – 1937. – Ч. 6. – С. 2-3; Ч. 7. – С. 2.
66. «Захоронка» – тип українського дошкілля // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Перша книжка. – С. 67-69.
67. Вітанович І. На порозі новітнього українства (З починів органічної розбудови українського життя на межі 70-80-их років) // Календар для всіх на рік 1937. – Львів, 1936. – С. 54-61.
68. Г. Т. Бокль // Діло. – 1880. – Ч. 21. – С.1-2.
69. Миль Дж. С. О подчинении женщин. – Изд. второе /Пер. с англ. под ред. и с предисл. Г. Е. Благосветлова. – С.- Петербургъ, 1871. – 304 с.
70. Orzeszkowa E. W kwestyi równouprawnienia kobiet wobec nauki, pracy i dostojności ludzkiej // Ster. – 1896. – № 1. – S. 1-4; № 2. – S. 18-19; № 3. – S. 33-36; № 4. – S. 47-49.
71. Кей Э. Женское движение / Пер. Л. Пэшенсъ. – М.: Типографія В.М.Саблина, б. г. – 175 с.
72. (д) Еллен Кей // Нова Хата. – 1926. – Ч. 6. – С. 3.
73. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
74. О. К. На новий шлях, збірник поезій Уляни Кравченко [Рецензія] // Народ. – 1891. – Ч.19. – С.252-258.
75. Божена Немцова // Русалка. – 1869. – Ч.19. – С. 292-294.
76. Підністряня П. Божена Немцова (1820-1862) //Наша Мета. – 1920. – Ч.5. – С.6.
77. Франко І. Жіночий рух у Франції і в Німеччині (Огляд К.Шірмахер) //Літературно-Науковий Вістник. – 1898. – Т. III. – С. 136-144.
78. М.К. Жіноче питанє в радї державній // Правда. – 1895. – Т. XXVII. – С. 685-687.

79. Hulewicz J. Sprawa wyzszege wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX. – Krakow: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętnosci, 1939. – 274 s.
80. Kobiety w gadach szkolnych // Ster. – 1897. – № 3. – S. 37-38.
81. Латышина Д. И. История педагогики. Воспитание и образование в России (X – начало XX века). – М.: Форум – ИНФРА, 1998. – 584 с.
82. Кониський О. Педагогічні погляди / Упор. В.Л. Федяєва, Г. В. Белан. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2004. – 106с.
83. Перль А. Про рух жіночий // Наша Доля: Збірник праць різних авторів. – Книжка 1. – Стрий, 1893. – С. 17-23.
84. Женщины на університетах // Учитель. – 1896. – Ч.16 і 17. – С. 266.
85. Доля висшого жіночого образования в Росіи // Діло. – 1911. – Ч.181. – С. 3.
86. Указатель литературы женского вопроса на русском языке // Северный вестник. – 1887. – №7. – С. 1-32; №8. – С. 38-55.

1.2. Передумови формування теоретичних основ і практики організованої діяльності західноукраїнського жіноцтва

87. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
88. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України: 1884-1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.: іл.
89. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. – К.: Воскресіння, 1993. – 110 с.
90. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейській культурно-історичний контекст: Монографія. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2006. – 500 с.
91. Рибак О. З. Проблема емансипації жінощин в общественно-политическом и культурно-просветительном движении Восточной Галиции и Северной Буковины конца ХІХ – начала ХХ в.: Дис.... канд. истор. наук. – Львов, 1987. – 190 с.
92. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 280 с.
93. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії: Монографія. – Одеса: Астропринт, 1998. – 408 с.
94. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За заг. ред. Л.О.Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.
95. Грушевський М. О любви к отечеству и народной гордости // Літературно-Науковий Вістник. – 1907. –Т. XXXVIII. – Кн. IV. – С. 111-124.
96. Русов Ю. Кілька слів про Софію Русову (З нагоди 100-ліття народження, 1856-1956) // Визвольний шлях. – Лондон. – 1956. – Кн. 10/34 (108). – С. 1172-1182.
97. Софія Русова. З маловідомого і невідомого. – Ч. 2. «Сеньйорка українського жіноцтва...» / Упор. З.Нагачевська, О.Джус. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 364 с.
98. Русова С. Мої спомини. – Львів: Хортиця, 1937. – 280 с. + 4 с.

99. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах): Книга I: Київська громада: Науковий світ. – К., 2000. – 307 с.
100. Дмитренко С.М. Особливості громадсько-освітнього руху на Лівобережній Україні у XIX ст. – К.: Наук. світ, 2000. – 180 с.
101. Кедрин І. У межах зацікавлення. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1986. – 576 с.
102. Барвінський О. Родинне і суспільне значіння руского жіноцтва // Руслан. – 1898. – Ч. 155. – С. 1; Ч. 156. – С. 1; Ч. 157. – С. 1-2; Ч. 158. – С. 1-2.
103. Книш І. За жінку в оновленому світі // У зб.: Книш І. Жінка вчора й сьогодні: Вибрані статті. – Вінніпег: Накладом авторки, 1958. – С. 51-53.
104. Козій Д. Жіноче серце в Шевченківському світі // Літопис Гологоти України. – Т. 4: Славні дочки України-Руси / Гол. ред. В.Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – С. 144-154.
105. Русова С. Жінка в поезії Шевченка // Літературно-Науковий Вістник. – 1914. – Т. LXV. – Кн. 2. – С. 242-247.
106. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
107. Русова С. О.М. Барвінок-Кулішева // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 30. – С. 5-6; Ч. 32. – С. 5-6; Ч. 33. – С. 3-5.
108. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження // Літопис Гологоти України. – Т. 4: Славні дочки України-Руси / Гол. ред. В.Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – С. 158-170.
109. Г.Ц. [Цеглинський Г.]. Перший Вінок. Жіночий Альманах виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. – Львів, 1887 [Рецензія] // Зоря. – 1887. – Ч. 17. – С. 287-288; Ч. 18. – С. 307-308.
110. Мухін М. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д.Алчевської. – К.: Вища школа, 1979. – 184 с.
111. Русова С. Колісь і тепер // Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів / Упор., вступ. стаття, прим. і дод. Нагачевської З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – С. 16-21.
112. Возняк М. Пам'яті Івана Франка (Опис життя, діяльності й похорону). – Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1916. – С. 82-83.
113. Семчишин М. Тягача років української культури. – 2-е вид. – К.: АТ «Друга рука», МП «Фенікс», 1993. – 550 с.
114. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1992. – 511 с.
115. Оустава конституційна царства Австрійського // Зоря Галицка. – 1849. – Ч. 21. – С. 121.
116. Галицько-Руська Матиця // Енциклопедія Українознавства. / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 341.
117. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Перший Вінок. Жіночий Альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. – Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 68-102.
118. Добреприкладна русинка // Зоря Галицка. – 1848. – Ч. 17. – С. 70-71.
119. Анна зь надь Дністра. Изьясненіє статі: «О вліянію ніжного пола» // Зоря Галицка. – 1851. – Ч. 29. – С. 233-235.
120. Анна изъ Подола. Для честныхъ селянь (Співанка) // Домова школка. – 1855. – Ч. 5 – С. 17.
121. Міщенко Л. Українські поетеси дожовтневої доби // Тридцять українських поетес: Антологія / За ред. М.П.Бажана та ін. Упор. текстів, вступна стаття і примітки Л.І.Міщенко. – К.: Радянський письменник, 1968. – С. 3-30.
122. Українська літературна енциклопедія. – Т. 3. – К.: Українська енциклопедія імені М.П.Бажана, 1995. – 493 с.
123. Чайковська К. Участь жінок в українському письменстві // Діло. – 1934. – Ч. 180. – С. 3-4.
124. Українські періодичні видання для жінок в Галичині. Анотований каталог / Уклад. В.А.Передирій. – Львів: Мета, 1996. – 192 с.
125. К.М. [Малицька К.]. Про жіночий рух. – Львів: Накладом видавництва «Кружок укр. дівчат», 1904. – 41 с.
126. Бурачинська Л. Жіночі організації на Буковині // У кн.: Буковина. Її минуле і сучасне / За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського. – Париж – Філадельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 829-848.
127. Возняк М. Народина культура Шевченка в Галичині // Неділя. – 1911. – Ч. 11-12. – С. 1-5.
128. Маляр Л. Закарпатські сторінки про Шевченка, Пушкіна і Петерфі. Навчально-методичний посібник. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2003. – 84 с.
129. Джус О. Шевченкіана Софії Русової // Обрії. – Івано-Франківськ, 2000. – № 1. – С. 3-6.
130. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. У 100-річчя з дня народин. – Вінніпег: Накладом авторки, 1956. – 155 с.
131. Закон про товариства з дня 15 листопада 1867. Ч. 134. В. з. д. з узглядненням змін і доповнень, означених законом з дня 3. квітня 1925. В. з. д. Ч. 43, поз. 297 // Народний ілюстрований календар т-ва «Просвіта» на переступний рік 1932. – Львів: Накладом т-ва «Просвіта», 1931. – Річн. 54. – С. 72-79.
132. І.К. [Кокорудз І.]. Жіноче питанє // Український учитель. – 1911. – Ч. 1. – С. 6-7; Ч. 2-3. – С. 22-23; Ч. 4-5. – С. 40-41.
133. Тымчасовый законъ громадскій // Зоря Галицка. – 1849. – Ч. 81. – С. 484-486.
134. Штефан А. Общество св. Василя Великого // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 5. – Львів, 1996. – С. 1808.
135. Наталія К... Задача женщинъ // Русалка. – 1868. – Ч. 1. – С. 7.
136. Женьщины-артистки // Русалка. – 1868. – Ч. 1. – С. 3.
137. Прекрасная Фанаріотка // Русалка. – 1868. – Ч. 2. – С. 3; Ч. 3. – С. 3.
138. Достоинства женьщинъ // Русалка. – 1868. – Ч. 3. – С. 44-45.
139. Перемышлянка. Месяцесловъ для Рускихъ Женьщинъ на годъ 1862. – Перемышль: Накладомъ заведенія вдовъ и сиротъ священническихъ, 1861. – 88 с.
140. Еще одно слово о школахъ народныхъ // Слово. – 1861. – Ч. 49. – С. 275-276.
141. О назначенію матери // Дом и школа. – 1863. – Ч. 1. – С. 18.

142. Д. Вихованье дівчатъ селянскихъ и маломіщанскихъ // Учитель. – 1871. – Ч. 22. – С. 85; Ч. 23. – С. 90; Ч. 24. – С. 94.
143. Школы дівочи // Учитель. – 1869. – Ч. 32. – С. 1.
144. Петрика Т. Уваги дотычашій женской школы // Учитель. – 1871. – Ч. 45. – С. 178.
145. Афорисмы въ справі вихованья дівчатъ (Руским матерямъ посвящаеся) // Учитель. – 1870. – Ч. 26. – С. 102-103; Ч. 27. – С. 106; Ч. 28. – С. 110; Ч. 30. – С. 118; Ч. 31. – С. 122; Ч. 33. – С. 130; Ч. 34. – С. 133-134; Ч. 35. – С. 138; Ч. 37. – С. 146; Ч. 38. – С. 150; Ч. 39. – С. 155.
146. Якъ уділяеся наука дівчатамъ // Учитель. – 1870. – Ч. 41. – С. 159; Ч. 42. – С. 165-166.
147. Д.П. Воспитанье нашихъ дівчатъ // Учитель. – 1871. – Ч. 30. – С. 117.
148. Умственное вихованье дівчатъ // Учитель. – 1872. – Ч. 41. – С. 161.
149. Становище женщинъ // Русалка. – 1868. – Ч. 7-8. – С. 116-117.
150. В.Ш. Женскій вопросъ у насъ // Карпать. – Унгарь. – 1876. – Ч. 12. – С. 2-4; Ч. 13. – С. 2-4; Ч. 14. – С. 3; Ч. 15. – С. 3; Ч. 16. – С. 1-2.
151. Струтинська М. Наталя Кобринська і жіночий рух в Галичині й на Буковині // Галицька старовина. – 1994. – № 1. – С. 5-10.
152. Погребенник Ф. Євгенія Ярошинська // Ярошинська Є. Твори. – К.: Дніпро, 1968. – С. 5-23.
153. Романович Т. // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 7. – Львів, 1998. – С. 2564.
154. Невицька І. Жіночий рух на Підкарпатті // Жінка. – 1935. – Ч. 5. – С. 2.
155. Крип'якевич І. Історія української культури. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.; іл.
156. Барвінок В. [Барвінський В.] Скошений цвіт // Правда. – 1877. – Ч. 1. – С. 2-10; Ч. 2. – С. 46-57; Ч. 3. – С. 87-94; Ч. 11. – С. 408-418; Ч. 18. – С. 679-686.
157. ЦДАВО України. – Ф. 3833, оп. 1, спр. 217, 107 арк.
158. Матеріяли до історії українсько-руського життя і письменства. Листи Володимира Барвінського до панни Ольги Гузарівни (тепер пані Левицької) // Правда. – 1892. – Т. XIV. – С. 568-574.
159. О-га. Про руське жіноцтво. (Листи Галичанки до редакції «Правди»). Лист перший // Правда. – 1879. – Вип. I. – С. 36-40.
160. К.В. Слівце о нашихъ женщинахъ // Діло. – 1880. – Ч. 51. – С. 1; Ч. 52. – С. 1.
161. Листы з Буковини // Діло. – 1880. – Ч. 39. – С. 1-2; Ч. 40. – С. 1-2.
162. Г. [Врецьона Г.]. Виховане нашихъ дівчатъ // Школьна часопись. – 1886. – Ч. 17 і 18. – С. 131-132.
163. Г.А.П. О женщинахъ. Беседа на читальняныхъ вечерахъ // Неделя. – 1908. – № 13. – С. 194-196.
164. Животко А. Михайло Драгоманов (1841-1895) // Пчолка. – 1930. – Ч. 5-6. – С. 141-144.
165. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 74-100.
166. Наталя Кобринська // Народ. – 1895. – Ч. 1-2. – С. 27.

167. Українець [Драгоманов М.]. Второе письмо въ редакцію «Друга» // Другъ. – 1876. – Ч. 5. – С. 77-80.
168. Драгоманов М. Трете письмо Украинца въ редакцію «Друга» // Другъ. – 1876. – Ч. 13. – С. 201-203.
169. Павлик М. Про русько-українські народні читальні // М.Павлик. Твори. – К.: Дніпро, 1985. – С. 159-283.
170. Франко І. На склоні віку. Розмова вночі перед новим роком 1901 // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 286-299.
171. Джеджалик [Франко І.]. Жінчина-мати // Другъ. – 1875. – Ч. 22. – С. 532-535; Ч. 23. – С. 551-554; 1876. – Ч. 1. – С. 29-30; Ч. 2. – С. 60-61.
172. Франко І. Вибрані твори в двадцяти томах. – Т. XX: Вибрані листи. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1956. – С. 38-54.
173. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Т. 26. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 210-253.
174. Колесса Ф. Іван Франко // Дзвін. – 2006. – Ч. 8. – С. 84-102.
175. ЦДІА України у Львові. – Ф. 327 чт, оп. 1т, спр. 43, 40 арк.
176. О.К. [Кислевська О.]. У сеніорки наших поеток // Жіноча Доля. – 1939. – Ч. 1. – С. 11.
177. Дармограй Н.М. Жіночі об'єднання в Україні та їх громадсько-культурницька діяльність (90-і роки ХХ століття): Дис.... канд. істор. наук. – К., 1998. – 172 с.
178. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К.: Наук. думка, 1992. – 119 с.
179. Ганкевич М. Про жіночу неволю в історичнім розвою. – Львів: Вид-во «Академічного братства», 1891. – 49 с.
180. Ющишин І. На часі (Голос в дискусії про народне учительство) // Діло. – 1911. – Ч. 174. – С. 5-6.
181. Русова С. Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силуети (3 нагоди ювілейного Українського Жіночого Конгресу: 1884-1934). – Коломия, 1934. – 92 с. + VI с.
182. Першому українському борцеві за права жінки. – Львів: Накладом «Союза Українок», 1921. – 16 с.
183. Дучимінська О.О. Наталя Кобринська як феміністка. – Коломия, 1934. – 30 с. + С. I-IV.
184. Чайковський А. Наталя Кобринська // Жіноча Доля. 1931. Практичний календар-порадник для українського жіноцтва. – Коломия, 1930. – С. 30-36.
185. Скворій Р. Озаркевичі – рід подвижників // Рідна школа. – 1995. – №. 2-3. – С. 20-23.
186. Книш І. Смолоскип у темряві: Наталя Кобринська й український жіночий рух. – Вінніпег: Накладом авторки, 1957. – 302 с.
187. Огоновській О. Наталя Кобринська // У кн.: Історія літератури рускої. – Львовь: Накладом Товариства имени Шевченка, 1893. – Ч. III. – С. 1263-1305.

188. Кобринська Н. Автобіографія // Н.Кобринська. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 315-323.

189. Окуневський Т. Спомин про Неї // У зб.: Першому українському борцеві за права жінки. – Львів: Накладом «Союза Українок», 1921. – С. 5-9.

1.3. Виникнення і розвиток українських жіночих організацій

190. Баранова Б. В 50-ліття заснування першого українського жіночого товариства в Галичині // Діло. – 1934. – Ч. 7. – С. 3-4.

191. Залізняк О. Наталя Кобринська і український жіночий рух на Західних Землях // Жіночий Світ. – 1951. – Ч. 3. – С. 3-4.

192. Залізняк О. Початки українського жіночого руху // Жіночий Світ. – 1984. – Ч. 11-12. – С. 1-5.

193. Струтинська М. Гло і характер виступу Н.Кобринської (3 реферату, виголошеного на Українському Жіночому Конгресі в Станіславові) // Новий Час. – 1934. – Ч. 148. – С. 5; Ч. 149. – С. 5.

194. Струтинська М. Товариство українських жінок в Станіславові (з нагоди 40-літнього ювілею) // Діло. – 1924. – Ч. 40. – С. 2; Ч. 41. – С. 2.

195. Дутчак П.В. Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій в Західній Україні у 20-х – 30-х роках ХХ століття: Дис... канд. істор. наук. – Чернівці, 1997. – 200 с.

196. Орлик М.А. Жіночий рух в Україні: історія і сучасність // У зб.: Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції. – К., 1994. – С. 11-23.

197. Павличковська І. На громадський шлях. З нагоди 70-ліття українського жіночого руху. – Філадельфія: Накладом Світової Федерації Українських Жіночих Організацій. – 1956. – 77 с.

198. Один изъ трехъ. Исторія общества Русскихъ Дамъ во Львове. – Коломыя, 1905. – 61 с.

199. ДАЛО. – Ф. 300, оп. 1, спр. 5, 4 арк.

200. Загальні збори товариства «Рускихъ Дамъ» // Діло. – 1880. – Ч. 95. – С. 4.

201. Общество русских дам. Непокликані покровителі. Дезорганізація // Правда. – 1879. – Вип. 1. – С. 781-785.

202. Зъ листовъ Юстины В. // Зоря. – 1880. – Ч. 12. – С. 166-167; Ч. 14-15. – С. 206-207.

203. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаха. – Львів, 1937. – 88 с.

204. Передъ зборомъ руского жіночого товариства в Станіславові // Діло. – 1884. – Ч. 134. – С. 1

205. Перші загальні збори руского жіночого товариства в Станіславові // Діло. – 1884. – Ч. 138. – С. 1-3.

206. Кисілевська О. Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 4. – С. 3.

207. Отчить пані Наталіи Кобрынської, виголошений на першомъ загальному зборі товариства рускихъ женщинъ въ Станіславові д. 8 грудня 1884 р. // Діло. – 1884. – Ч. 148. – С. 1-2.

208. Кобринська Н. Про первісну ціль товариства рускихъ жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Н.Кобринська. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 297-301.

209. Список перших членів «Товариства Руских Женщин» у Станіславові // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 12-13. – С. 1-2.

210. Франко І. Жінчина // Нове Зеркало. – 1884. – Ч. 23. – С. 1.

211. Франко І. Українська альманахова література // Франко І. Вибрані твори у двадцяти томах. – Т. XVI: Літературно-критичні статті. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1955. – С. 118-129.

212. Грушевський М. Наталя Кобринська. Життя і творчість // Літературно-Науковий Вістник. – 1900. – Т. IX. – Кн. I. – С. 1-23.

213. Боднарук І. До історії першого українського жіночого альманаха // Жіночий Світ. – 1984. – Ч. 11-12. – С. 6-7.

214. Шумило Н. Сучасні голоси минулого // Слово і час. – 1996. – № 8-9. – С. 33-55.

215. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 471-529.

216. Павлик М. Перші ступні русько-українського жіноцтва // М.Павлик. Твори. – К., 1985. – С. 204-303.

217. Грушевський М. Жіноча бібліотека, видає Наталя Кобринська, книжка 3, Наша доля, збірник праць різних авторів, Львів, 1896, ст. 143, 12° [Рецензія] // Записки НТШ. – Львів, 1897. – Т. XVIII. – Кн. III. – С. 48-49.

218. Зі Станіславова // Правда. – 1892. – За грудень місяць. – С. 798-800.

219. І. [Кокорудз І.]. Десятилітня діяльність товариства Руских Женщин в Станіславові // Діло. – 1884. – Ч. 290. – С. 2-3.

220. Возняк М. Ілля Кокорудз про своє життя // Рідна Школа. – 1938. – Ч. 13-14. – С. 219-220; Ч. 15-16. – С. 245-246.

221. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 3, спр. 1852/298, арк. 309-317 зв.

222. Бойчук Д. Слідами минулого. Спогади про працю жіноцтва в Станіславові // Альманах Станіславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини / Ред.-упор. М.Климишин. – Т. II. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станіславівщини, 1985. – С. 425-259.

223. Жіночий рух на Буковині // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом Клубу Русинок, 1906. – С. 81-84.

224. ДАЧО. – Ф. 211, оп. 1, спр. 9015. – 8 арк.

225. Левинська І. Т-во «Мироносиці» в Чернівцях // Нова Хата. – 1935. – Ч. 15-16. – С. 4.

226. Гнатчук О.С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): Дис... канд. істор. наук. – Чернівці, 2001. – 211 с.

227. Статут Женського добродійного товариства імені св. Жен Мироносиць в Чернівцях. – Чернівці, 1904. – 8 с.

228. Новини // Буковина. – 1906. – Ч. 29. – С. 3.

229. Загальний статут товариств Марійських. – Жовква: Накладом Товариства Марійських пань у Львові, 1918. – 20 с.

230. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів: Основа, 1995. – 231 с.: світл.

231. Невицька І. Жіночий рух на Підкарпаття // Жіноча Сила. – Ужгород: Видано в пам'ять першого з'їзду народолюбського жіноцтва Підкарпаття, 1934. – С. 2-4.

232. Кобринська Н. Про рух жіночий в новітніх часах // Перший Вінок. Жіночий Альманах / Редактори та видавці Наталя Кобринська й Олена Пілка. – Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 5-23.

233. Статут Товариства св. Ольги. – Львів: Накладом Товариства, 1902. – 24 с.

234. Товариство опіки над слугами і робітницями у Львові // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом Клубу Русинок, 1906. – С. 66-68.

235. Устав Товариства опіки над служницями і робітницями під покровом Матері Божої. – Львів: Накладом Товариства, 1905. – 15 с.

236. Товариство виробу риз церковних в Самборі // Наша Доля: Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 91.

237. Н.Н. Жіноче товариство в Городенці // Наша Доля: Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 91.

238. Жіночий рух в Пермишли // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом Клубу Русинок, 1906. – С. 73-77.

239. ДАЧО. – Ф. 3, оп. 2, спр. 24033, арк. 2-7.

240. Дещо про ідею жіночого руху. Відчит Ольги Кобилянської на зборах товариства руских жінок на Буковині // Народ. – 1894. – Ч. 19. – С. 298-301.

241. Общество «Рускихъ женщинъ» // Буковински Відомости. – 1895. – Ч. 27. – С. 3.

242. Общество русско-русских женщин на Буковині // Буковина. – 1894. – Ч. 40. – С. 2-3; Ч. 45. – С. 1-2.

243. ЦДІА України у Львові. – Ф. 841, оп. 1, спр. 151, 5 арк.

244. Historia rozwoju i działalności Czytelni dla Kobiet we Lwowie // Przedswit. – 1894. – № 22. – S. 185-186.

245. Шухевичева Г. Клуб Русинок у Львові // Наша Доля: Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 85-86.

246. Бережницька-Будзова О. Кружок українських дівчат (До 100-ліття УЖРуху) // Жіночий Світ. – 1985. – Ч. 2. – С. 5-8.

247. Клуб Русинок у Львові // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом Клубу Русинок, 1906. – С. 61-65.

248. Кобринська Ф. Руский жіночий кружок в Коломиї // Наша Доля: Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 87-90.

249. Залеська-Онишкевич Л. Як сплетено вінок // Перший Вінок. Жіночий Альманах / Редактори та видавці Наталя Кобринська й Олена Пілка: Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. VII-XIX.

250. Жіноча спілка промислова «Труд» // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом Клубу Русинок, 1906. – С. 69-70.

251. Шухевичева Г. «Труд», жіноча промислова спілка // Учитель. – 1900. – Ч. 18. – С. 287.

252. Жіноча спілка промислова «Труд» // Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» на рік 1918. – 1917. – С. 78-79.

253. ДАЛО. – Ф. 271, оп. 1, спр. 78, арк. 51.

254. Загальні збори т-ва «Руска охоронка» // Діло. – 1901. – 4 лютого. – С. 3.

255. Нагачевська З. Перше українське дошкільне товариство у Галичині // Вісник Прикарпатського національного університету. Серія: Педагогіка. – Вип. IV. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 161-170.

256. Товариство вакаційних осель // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом Клубу Русинок, 1906. – С. 72.

257. Друге віче української академічної молодіжи // Молода Україна. – 1900. – Ч. 8. – С. 291-324.

258. У-т. З нагоди засновання товариства «Кружок українських дівчат» // Молода Україна. – 1900. – Ч. 11. – С. 463-465.

259. Статут Товариства «Кружок українських дівчат» у Львові. – Львів: Накладом «Кружка українських дівчат», б. р. – 7 с.

260. Кружок українських дівчат в Чернівцях // Буковина. – 1903. – Ч. 19. – С. 3.

261. До студенток-українок // Діло. – 1910. – Ч. 274. – С. 6.

262. З Укр. Студентського Союзу // Діло. – 1910. – Ч. 281. – С. 6.

263. Смаль-Стоцький С. На переломі // Буковина. – 1905. – Ч. 45 і 46. – С. 1-2.

264. Миколин Л. Товариство руских жінок у Чернівцях // Буковина. – 1900. – Ч. 125. – С. 1-2.

265. О.М. [Маковой О.]. Жіноче товариство // Буковина. – 1900. – Ч. 126. – С. 1.

266. Попович О. До Русинок на Буковині // Буковина. – 1905. – Ч. 45; 46. – С. 3.

267. (О.) [Попович О.]. До Русинок на Буковині // Буковина. – 1906. – Ч. 20. – С. 1-2.

268. «Жіноча Громада» на Буковині // Буковина. – 1906. – Ч. 23. – С. 2.

269. Присутня. Розв'язане «Кружка укр. дівчат» в Чернівцях // Буковина. – 1906. – Ч. 37. – С. 3.

270. Головні збори тов. «Жіноча громада» // Буковина. – 1906. – Ч. 47. – С. 3.

271. Сестри! // Буковина. – 1906. – Ч. 54. – С. 1.

272. Оповістка // Буковина. – 1906. – Ч. 59. – С. 3.

273. ДАЧО. – Ф. 211, оп. 1, спр. 11791, 7 арк.

274. Звіт з діяльності Товариства «Жіноча Громада» на Буковині за рр. 1906 до 1912. – Чернівці: Руска Рада, 1913. – 19 с.

275. Бережницька-Будзова О. Кружок українських дівчат // Наше Життя. – 1984. – Ч. 5-6. – С. 20.

276. Шлях реформ // Мета. – 1908. – Ч. 19-20. – С. 1-2.

277. Охримович О. Жіноча Громада // Письмо з «Просвіти». – 1910. – Ч. 4. – С. 74-76.

278. О. [Охримович О.]. З жіночого руху // Діло. – 1910. – Ч. 282. – С. 3-4.

279. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 2, 106 арк.

280. ЦДІА України у Львові. – Ф. 841, оп. 1, спр. 2, 59 арк.

281. ЦДІА України у Львові. – Ф. 841, оп. 1, спр. 10, 10 арк.

282. Кисілевська О. Український жіночий рух – його початки і розвиток // Наша дорога: Журнал Ліги Українських Католицьких Жінок Канади. – 1985. – Ч. 1. – С. 12-17.
283. Справоздане з діяльності виділу філії товариства педагогічного в Тернополі за час від 1 грудня 1895 до 15 січня 1896 // Учитель. – 1896. – Ч. 20. – С. 30-31.
284. Малицька К. З діяльності «Жіночого Кружка Р.Т.П.» у Львові // Діло. – 1912. – Ч. 77. – С. 5.
285. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1450, 53 арк.
286. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1445, 12 арк.
287. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1442, 10 арк.
288. Нагачевська З. Жіночий гурток ім. Ганни Барвінок Українського педагогічного товариства: становлення й зміст діяльності // Вісник Прикарпатського університету: Педагогіка. – Вип. VII. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 148-157.
289. Кабаровська С. Про повстання й діяльність «Українського Жіночого Комітету помочи для ранених» у Відні, – і про подібні йому // Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1930. – Коломия: Накладом ред. часопису «Жіноча Доля», 1929. – С. 63-71.
290. Українська Центральна Рада // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 9. – Львів, 2000. – С. 3402-3404.
291. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вольности УНР) // У кн.: Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К.: Генеза, 1995. – С. 561-573.
292. Участь представниць жіноцтва в першій Державній Нараді // Наша Мета. – 1919. – Ч. 20. – С. 1.
293. Кабаровська С. Слово до загалу українського жіноцтва у велику світлу хвилю! // Републіканець. – 1919. – Ч. 5. – С. 3-4.
294. Жіноча організація в Кам'янці на Поділлі // Наша Мета. – 1919. – Ч. 11. – С. 6.
295. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. – Вінніпег; Мюнхен, 1969. – 160 с.
- 295 а. Гонюкова Л. Софія Русова і український жіночий рух // У зб.: Етнічна історія народів Європи. Український жіночий рух і процеси державотворення: Вип. 7. – К.: Унісерв, 2000. – С. 46-49.
296. Лист отамана Петлюри до Союзу Українок в Кам'янці // Наша Мета. – 1919. – Ч. 21. – С. 5.
297. Федак-Шепарович О. В десятиліття (Кілька слів споминів і завваг) // Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1930. – Коломия. 1929. – С. 48-53.
298. Статут Товариства «Союз Українок» у Львові. – Львів: Накладом Товариства, 1917. – 19 с.
299. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 20, 6 арк.
300. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 3, спр. 2852/298, арк. 16-24.
301. Учасниця. Зріст жіночого руху. З нагоди з'їзду «Союзу Українок» // Діло. – 1925. – Ч. 63. – С. 3.
302. Короткий огляд праці в наших жіночих товариствах // На новий шлях: Альманах «Жіночої Долі». – Коломия, 1926. – С. 127-129, 158.
303. В справі розв'язання «Союзу Українок» у Львові // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 7. – С. 2.
304. До всіх філій «Союзу Українок». Обіжник Ч. 8. В справі реактовання «Союзу Українок» у Львові // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 11. – С. 2.
305. Просвітня діяльність жіноцтва в Станиславщині // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 4. – С. 5.
306. Нові жіночі кружки // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 6. – С. 14.
307. Добрий почин // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 8. – С. 5.
308. Звіт з діяльності жіночого кружка при читальні «Просвіти» в Нивицях // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 8. – С. 2.
309. ЦДІА України у Львові. – Ф. 378, оп. 1, спр. 19, арк. 1-1 зв.
310. Обіжник Ч. 8. До всіх Філій, Кружків «Союзу Українок» та сфедерованих Товариств // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 15. – С. 2; Ч. 16. – С. 2.
311. По Загальному З'їзді «С.У.» у Львові // Жіноча Доля. – 1936. – Ч. 9. – С. 2.
312. Біляк М. Союз Українок // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1938. – Коломия, 1937. – С. 74-76; 113-114.
313. ЦДІА України у Львові. – Ф. 841, оп. 1, спр. 60, 4 арк.
314. Czarkowska J. Jak pracują Kobiety Małopolskie dla dobra Ojczyzny i narodu polskiego. – Lwow, 1926. – 51 s.
315. Загальний з'їзд «Союзу Українок» // Світ Молоді. – 1935. – Ч. 3. – С. 2.
316. Богачевська-Хом'як М. Союз українок у міжвоєнний період // Наше життя. – 1991. – Ч. 3. – С. 7-9; Ч. 4. – С. 10-11; Ч. 5. – С. 9-11.
317. Всесвітній Союз Українок // Жінка. – 1937. – Ч. 7-8. – С. 3-4.
318. Важкий удар для всього українського жіноцтва // Жіноча Воля. – 1938. – Ч. 8. – С. 1-2.
319. Рудницька М. До моїх товаришок праці // Діло. – 1938. – Ч. 148. – С. 3.
320. Малицька К. По розв'язанні «Союзу Українок» // Діло. – 1938. – Ч. 149. – С. 2-3.
321. З'їзд голів філій «Союзу Українок» // Жіноча Доля. – 1939. – Ч. 1-2. – С. 22.
322. І.Б. [Блажкевич І.]. Про діяльність Жіночих Громад // Жіночий Голос. – 1936. – Ч. 17. – С. 5.
323. Блажкевич І. Пильнуймо нового покоління // Жіночий Голос. – 1936. – Ч. 17. – С. 5.
324. Союз Українських Працюючих Жінок – Жіноча Громада у Львові // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 8. – Львів, б. р. – С. 2991.
325. Заява зорганізованого українського католицького жіноцтва // Мета. – 1934. – Ч. 19. – С. 4.
326. Тишинська Є. За ідеологічні основи українського жіночого руху // Мета. – 1934. – Ч. 16. – С. 2.

327. Ол.З. [Залізник О.]. З міжнародного жіночого руху // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 112. – С. 7.
328. Дядюк М. Участь жінок у діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Хронікально-біо-бібліографічний аспект) // З історії Наукового Товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових секцій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1997. – С. 101-150.
329. Зелений П. і Р.М. «Сільський Господар» // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 8. – Львів, б.р. – С. 2830-2832.
330. Що це таке «Секції сільських Господиень» і яке їх властиве завдання // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 23. – С. 2-3.
331. Кононенко Х. Чому жіноцтво має гуртуватись в «Сільським Господарі»? // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1938. – Коломия, 1937. – С. 21-24.
332. Нова жіноча політична організація // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 15-16. – С. 2.
333. Бухало Г. Сердечними, ширими, жіночими серцями... Сторінки історії Союзу Українок Волині. 20-і – 30-і роки ХХ ст. // Літопис Волині. – Вінніпег, 1999. – Ч. 19-20. – С. 192-199.
334. Раевич Т. Виникнення, організація і громадсько-політична діяльність Союзу українок в 1921-1939 рр. // Науковий вісник ВДУ: Журнал Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історія. – 1997. – № 2. – С. 56-61.
335. Раевич Т. Український жіночий рух на Волині (1921-1939 роки): Дис... канд.. істор. наук. – Чернівці. – 2006. – 228 с.
336. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 6а, 21 арк.
337. Кисілевська О. В 10-ліття Волинського «Союзу Українок» // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 14. – С. 3-4.
338. ДАРО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 1, 70 арк.
339. ДАРО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 2, 68 арк.
340. ДАРО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 5, 21 арк.
341. Грамота про іменування редакторки «Ж.Д.» почесним членом «С.У.» у Рівному // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 1. – С. 7.
342. Сестри волинянки при праці // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 5. – С. 15.
343. Радісна вістка з Волині // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 20-21. – С. 22.
344. ДАВО. – Ф. 198, оп. 1, спр. 5, 253 арк.
345. Статут Союзу Жінок Українок Громадської Праці на Волині. – Львів, 1932. – 18 с.
346. Новохацька Л. Праця волинських жінок, організованих у Т-ві «Сільський Господар» // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 4. – С. 15.
347. Новохацька Л. Дещо про волинську сільську жінку // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 15-16. – С. 19.
348. Закарпатська Україна // Республіка. – 1919. – Ч. 72. – С. 1.
349. Божук Г. Жіночий союз на Закарпатті в 20-х – 30-х роках ХХ ст. (З історії жіночого руху) // Українка в світі. – 1992. – Ч. 3. – С. 7-11.
350. Жіноцтво на Закарпатті // Нова Хата. – 1939. – Ч. 3. – С. 9.

351. Мандриченко Л. Вивчення творчості Ірини Невицької в школі. – Ужгород: Гражда, 2002. – 38 с.
352. Х.К. [Кононенко Х.]. З життя підкарпатського жіноцтва // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 9. – С. 9-10.
353. ДАЧО. – Ф. 118, оп. 5, спр. 4304, арк. 25.
354. Гузарева-Павлюх О. Лист з Буковини // Жіноча Доля. – 1928. – Ч. 15. – С. 5.
355. Кисілевська О. З моєї гостини на Буковині // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 22. – С. 5-6; Ч. 24. – С. 6-7.
356. Л.Б. [Бурачинська Л.]. Катерина Костецька // Нова Хата. – 1934. – Ч. 9. – С. 11.
357. І.Л. Ті, що відійшли від нас // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 7. – С. 5-6.
358. О.П.Г. [Гузар-Павлюх О.]. Реорганізація жіночих товариств на селах Буковини // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 6.
359. З Буковини // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 24. – С. 2.
360. Хортик С. «Жіноча Громада» в Чернівцях // Нова Хата. – 1935. – Ч. 15-16. – С. 3-4.
361. Кисілевська О. Жіночий з'їзд на Буковині // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 37-38. – С. 9-10.
362. Кисілевська О. З побуту на Буковині // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 5. – С. 12-13.
363. Кисілевська О. Серед своїх на Буковині // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 20. – С. 3-4.
364. Блажкевич І. В гостях у Ольги Кобилянської // Нова Хата. – 1932. – Ч. 2. – С. 2-4.
365. Дучимінська О. Ювілей «Мироносиць» // Жіноча Доля. – 1936. – Ч. 20. – С. 4-5.

1.4. Інші форми і засоби консолідації та структурування жіночого руху Західної України

366. Л.О. Віче // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Перевидання в Україні. – Т.1. – Львів, 1993. – С. 291.
367. Українська Радянська Енциклопедія. – Т.2. – К.: Головна ред. Української Радянської Енциклопедії, 1978. – 544 с.
368. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
369. Отозва львовських Русинів до Русинів всієї Галичини // Русская рада. Газета для народа. – Коломия. – 1883, 15 червня. – С. 85-86.
370. ЦДІА України у Львові. – Ф. 663, оп. 2, од. зб. 61, 98 арк.
371. Вандровка рускої молодіжи (III-тя Кореспонденція «Діла») // Діло. – 1884, 28 липня. – С. 2.
372. Перші жіночі збори в Стрию // Народ. – 1891. – Ч. 20 і 21. – С. 282-284.
373. Про віче рускихь женщинъ въ Стрию // Діло. – 1891. – Ч. 200. – С. 1.
374. Перше загальне жіноче віче у Львові // Народ. – 1892. – Ч. 9. – С. 126-129; Ч. 11 і 12. – С. 163-166.

375. Кобринська Н. Жіноча справа в Галичині // Наша Доля: Книжка 1. – Стрий, 1893. – С. 1-35.
376. Жіночі справи // Народ. – 1892. – Ч. 10. – С. 138.
377. Новини // Буковина. – 1902. – Ч. 30. – С. 3.
378. В. Друге жіноче віче // Літературно-Науковий Вістник. – 1902. – Книжка VI. – С. 28-29.
379. Кабарівська С. Шлях організації українського жіноцтва (Коротенький огляд організаційних його змагань) // Наша Мета. – 1919. – Ч. 22. – С. 1-3; Ч. 23. – С. 2-4; Ч. 24. – С. 3-6.
380. Віче львівських русинок // Діло. – 1911. – Ч. 28. – С. 5.
381. Віче укр.-русских дівчат // Діло. – 1904. – Ч. 24. – С. 1.
382. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 208.1/37, 9 арк.
383. Мі-ру [Рудницька М.] Поважна, зріла маніфестація українського жіноцтва // Діло. – 1926. – Ч. 58. – С. 3.
384. Жіноче віче у Львові // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 4. – С. 4.
385. Жіноче віче УНДО // Діло. – 1926. – Ч. 137. – С. 2.
386. Богачевська О. Жінки у своїй обороні! // Український Голос. – 1926. – Ч. 35. – С. 1.
387. Баранова Б. Перші здобутки політичної праці українського жіноцтва // Український Голос. – 1926. – Ч. 46. – С. 1.
388. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 15, 179 арк.
389. Українські жінки раду радять // Мета. – 1934. – Ч. 25. – С. 3-4.
390. Русова С. Позашкільна освіта: засоби її переведення. Лекції, читані на позашкільному факультеті Київського педагогічного інституту. – К.: Дзвін, б.р. – 87 с.
391. О.П. [Пчілка Олена]. Українки на першому жіночому з'їзді // Рідний Край (Київ). – 1909. – № 9. – С. 12-13.
392. Мирович Н. Женское движение въ Россіи XX века // У кн.: Е.Ланге. Женский вопросъ въ его современной постановке / Пер с нем. И. и В.Слонимъ, под. ред. и съ предисловіемъ Ю.И.Айхенвальда. – М. – 1909. – С. 149-152.
393. Труды I-го Всероссийскаго Женскаго Съезда при Русском Женском Обществѣ въ С.-Петербурге. 10-16 декабря 1908. – С.Пб., 1909. – 927 с.
394. ЦДІА України у Львові. – Ф. 841, оп. 1, спр. 29, 6 арк.
395. Від Ради Українського Жіночого Союзу // Жіночий Вістник (Київ). – 1917. – № 2. – С. 13-14.
396. Бачинська М. Жіночий рух. Жінка на Радянській Україні // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 3. – С. 5-6.
397. Жіночий з'їзд // Діло. – 1926. – Ч. 291. – С. 2.
398. В справі організації жіноцтва // Вперед. – 1921. – 23 жовтня. – С. 3.
399. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 5, 32 арк.
400. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 2, 106 арк.
401. В 10-ліття Всеукраїнського Жіночого З'їзду // Жіноча Доля. Практичний календар-порадник для українського жіноцтва. – Коломия, 1930. – С. 152-155.
402. Рудницька М. П'ятнадцятьліття одного з'їзду // Мілена Рудницька. Статті, листи, документи / Упор. М.Дядюк. – Львів, 1998. – С. 273-287.
403. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1т, од. зб. 12, 6 арк.

404. Загальний з'їзд «Союзу Українок» // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 7. – С. 2-4.
405. По з'їзді «С.У.» у Львові // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 22. – С. 6-7.
406. Геть з бідою! (Промова п-ні Павлох-Гузаревої на конгресі «Жіночої Громади») // Час. – 1929. – Ч. 107. – С. 1-2.
407. Жіночий Національний Фонд (Промова пані Мих. Левицької на Жіночій Конгресі) // Час. – 1929. – Ч. 117. – С.3; Ч. – 118. – С.3.
408. Закон до жіноцтва Підкарпаття // Свобода. – 1934. – Ч. 13-14. – С. 2.
409. ДАЛЗО. – Ф. 72, оп. 2, спр. 72, 7 арк.
410. Гренджа-Донський В. І Жіночий Конгрес в Ужгороді // Українське Слово. – 1934. – Ч. 22. – С. 2.
411. Як відроджується нація... Вражіння і рефлексії про недільні з'їзди в Ужгороді (Розмова з пос. Міленою Рудницькою) // Мілена Рудницька. Статті, листи, документи / Упор. М.Дядюк. – Львів, 1998. – С. 176-179.
412. Конгрес українських жінок Підкарпаття // Народна Воля. – 1934. – Ч. 70. – С. 2.
413. Ювілейний з'їзд Марійських Дружин Пань у Львові // Мета. – 1934. – Ч. 45. – С. 2-3; Ч. 46. – С. 3-4.
414. Перший Жіночий Конгрес в Америці // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 18. – С. 8.
415. ЦДІА України в Києві. – Ф. 1598, оп. 2, од. зб. 29, 381 арк.
416. Міжнародний жіночий конгрес в Женеві // Наша Мета. – 1920. – Ч. 8. – С. 4.
417. Книш І. Перший виступ українки на Міжнародному жіночому конгресі // Жіночий Світ. – 1984. – Ч. 11-12. – С. 19-20.
418. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 8, 4 арк.
419. Русова С. З Відня до Гаги (Вражіння з поїздки на Всесвітній Жіночий Конгрес) // Нова Україна. – 1922. – Ч. 6. – С. 25-28; Ч. 7. – С. 14-18.
420. Шепарович О. Міжнародний Жіночий Конгрес в Парижу // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 8. – С. 5-7.
421. Шепарович О. Міжнародний Жіночий Конгрес в Парижу // Нова Хата. – 1926. – Ч. 8. – С. 5-9.
422. О.З. [Залізник О.] Жіночі конгреси // Нова Хата. – 1929. – Ч. 7. – С. 6-7.
423. Конгрес Ліги Мира і Свободи // Нова Хата. – 1929. – Ч. 11. – С. 6-7.
424. Гаврисевич-Баран Б. Всесвітній Конгрес Міжнародної Жіночої Ліги Мира і Свободи // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 6. – С. 6.
425. Жіночий Конгрес в Букарешті // Нова Хата. – 1925. – Ч. 7. – С. 2.
426. На румунській арені // Діло. – 1925. – 25 листопада. – С. 1.
427. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319т., оп. 1т., од. зб. 57, 94 арк.
428. Резолюції, ухвалені загальними зборами Матірнього товариства «Союз Українок», які відбулися 8-го й 9-го травня 1933 р. у Львові // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 11. – С.3-4.
429. Обіжник ч.9. До всіх філій «С.У.» у краю в справі організації Всеукраїнського Жіночого Конгресу // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 1. – С. 11.
430. Обіжник ч.16. До всіх філій «С.У.» У справах Українського Жіночого Конгресу // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 10. – С. 2.

431. Український Жіночий Конгрес. Організація Конгресу. – Комісії. – Намічений хід Конгресу // Діло. – 1934. – Ч. 2. – С. 3-4.
432. Завдання Українського Жіночого Конгресу // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 7. – С. 3.
433. Українська Жінко! // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 7. – С. 2.
434. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, од. зб. 71, 30 арк.
435. Вільде І. Український Жіночий Конгрес // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 14. – С. 2-6.
436. Український Жіночий Конгрес: Одноднівка. – Станиславів. – 1934. – 23-27. 06. – 16 с.
437. П.К. За успіх жіночого конгресу // Діло. – 1934. – Ч. 126. – С. 1-2.
438. Мірна З. Вразіння з Українського Жіночого Конгресу в Станиславові // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 15-16. – С. 3-4.
439. Гарашак Л. Молодь у Всеукраїнському Жіночому Конгресі // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 1. – С. 2-4.
440. За освіту української працюючої жінки. Через освіту до добробуту // Жіночий Голос. – 1937. – Ч. 2. – С. 1-3, 8.
441. П. Краєвий Конгрес Українських Працюючих Жінок // Жіночий Голос. – 1937. – Ч. 7. – С. 1-3.
442. Малицька К. Про значіння власної преси для жіноцтва і як вона у нас розвивалася // На новий шлях. Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1927. – Коломия, 1926. – С. 4-11.
443. Бурачинська Л. Про завдання жіночої преси // Нова Хата. – 1933. – Ч. 1. – С. 3-4.
444. Величко І. До генези видання першого жіночого альманаху «Перший Вінок» // Жіноча Доля: Альманах на рік 1929. – Коломия, 1928. – С. 41-47.
445. Деркач М. Ті, що творили «Перший Вінок» // Жінка. – 1937. – Ч. 8-9. – С. 2-4.
446. Животко А. Народження преси українського жіноцтва // У кн.: Животко А. Історія української преси. – К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 1999. – С. 235-236.
447. С.Г. Українська жіноча преса в Галичині // Нова Зоря. – 1934. – № 47. – С. 5.
448. Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття. – Д.-Сіті, 1978. – 175 с.
449. Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М.М.Романюка. – Вип. 1. – Львів, 1994. – 232 с.
450. Бачинська О. З нагоди десятиліття // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 17. – С. 5.
451. Дучимінська О. «Жіноча Доля» // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 17. – С. 5.
452. О.П. Роля «Жіночої Долі» в суспільно-громадському житті українського жіноцтва // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 17. – С. 3-4.
453. Русова С. З нагоди 10-ліття «Жіночої Долі». За що саме? // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 21. – С. 3-4.
454. Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом «Клубу Русинок». – 1906. – 86 с.
455. Галичанка О. [Кисілевська О.]. Жіноче питанє // Жіноче Діло. Безплатний додаток до «Діла»: Весна. – 1912, 21 цвітня. – С. 1.

456. К-ська [Кисілевська О.]. Справа жіночої рівноправности // Жіноче Діло. Безплатний додаток до «Діла»: Літо. – 1912, 30 червня. – С. 1-2.
457. Галичанка О. [Кисілевська О.]. Стрінберг і Прус та жіноцтво // Жіноче Діло. Безплатний додаток до «Діла»: Літо. – 1912, 30 червня. – С. 2-3.
458. Галичанка О. [Кисілевська О.]. Про коедукацію // Жіноче Діло. Безплатний додаток до «Діла»: Осінь. – 1912, 15 вересня. – С. 4.
459. Наша жіноча преса // Жіноча Сила: Видано в пам'ять першого з'їзду народовецького жіноцтва Підкарпаття. – Ужгород, 1934. – 27, 28. V. – С. 9.
460. Логуш М. Жінка Карпатської України у державному будівництві (нарис) // Наше Життя. – 1954, листопад. – С. 3-4.

РОЗДІЛ 2 ПРОВІДНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ І ПРОСВІТНИЦТВА В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

2.1. Політика держав-метрополій у сфері жіночої освіти

2.1.1. Австрійський контекст (кінець XVIII ст. – 1866 р.)

1. Шандор В. Закарпаття, історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р. – Інк., Нью Йорк: Карпатський Союз, 1992. – 292 с.
2. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Редколегія: М.Д.Ярмаченко (відп. редактор) та ін. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.
3. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1994. – 415с.
4. Ігнат А. М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – поч. XX ст. (Конспект лекцій). – Ужгород, 1971. – 69с.
5. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.). – Львів, 1997. – 222с.
6. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. – Івано-Франківськ, 1992. – 191с.
7. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1994. – 144с.
8. Кобилянська Л. І. Становлення і розвиток українських народних шкіл на Буковині (70-і рр. XVIII – початок XX століття): Дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. – Чернівці, 1998. – 182с., дод.
9. Пенішкевич Д. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.): Монографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.
10. Петрюк І. М. Становлення і розвиток загальної середньої освіти на Буковині (кінець XVIII – початок XX ст.): Дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. – Чернівці, 1998. – 182 с.: дод.
11. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.). – Ужгород: Закарпаття. – 1992. – 290 с.
12. Гомоннай В. В. Нариси розвитку педагогічної думки і школи Закарпаття (дорадянський період). – Ч.1. – Ужгород, 1990.
13. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакц.-видавн. відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1997. – 248 с.

14. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К. – Львів, 1993. – 524с.
15. Історія української культури /За заг. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
16. Кельнер Л. Коротка історія педагогії (переклад з нім. Т. Грушкевича) // Учитель. – 1892. – Ч. 6. – С. 88-91; Ч.7. – С. 100 – 104; Ч. 10. – С. 156 – 158; Ч. 13. – С. 201 – 206; Ч. 16 і 17. – С. 264 – 267.
17. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянко: Друге видання – Рим, 1964. – 256с.
18. Suchan E. Historyczny zarys organizacji szkolnictwa elementarnego w Polsce od Kom. Ed. Nar. po dobę obecną. – Brześć nad Bugiem, 1938. – 231 s.
19. Politische Verfassung der deutschen Volksschulen für die c.k. österreichischen Provinzen. – Wien, 1844. – 368s.
20. Жуковський А. Історія Буковини: В 2 ч. – Чернівці: Час, 1991-1993.
21. Гнатюк і Франко. І ми в Європі, протест галицьких Русинів проти малярського тисячоліття // Життя і Слово. – 1896. – Т.V. – С. 1-9.
22. Духнович О. Твори. – Ужгород: Карпати, 1993. – 255с.
23. Перль А. Про рух жіночий // Наша Доля: Збірник праць різних авторів. – Книжка І. – Стрий, 1893. – С. 17- 23.
24. Коковський Ф. Із позовних паперів. Причинки до історії народного шкільництва на Лемківщині // Рідна Школа. – 1934. – 4.7. – С. 92 – 94.
25. Єршова Л.М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX століття): Дис.... канд. пед. наук. – К., 2002. – 307 с.
26. Д. С. [Старосольська Д.]. Ідеї емансипації жінок // Мета. – 1908. – Ч.2. – С. 1-3.
27. Hulewicz J. Sprawa wyzszego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX. – Krakow: Nakladem Polskiej Akademii Umiejętności, 1939. – 274 s.
28. Пропам'ятна книга гімназії Сестер Василянко у Львові / Гол. ред. В. Лев. – Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1980. – 328с.
29. Лукич В. [Левицький В.]. Угорська Русь, її розвои и теперішній стань. – Львовь. – Коштомъ автора, 1887. – 30 с.
30. Ивановъ. Примечанія относительно девическаго сиротовоспиталища священниковъ епархії Мукачевской // Карпать-Унгарь. – 1874. – Ч. 45. – С. 3.
31. Baranowski M. Historia i statystyka szkol ludowych Krol. Stoł. miasta Lwowa. – Lwow: Nakladem gminy, 1895. – 404s.
32. ДАЛО. – Ф.26, оп. 1, од. зб. 380, 137 арк.
33. Нагачевська З., Маслій Г. Жіноча освіта у Станіславові: витоки, становлення (кінець XVIII – початок XX століття) // Джерела. – 2006. – № 3-4. – С. 3-11.
34. ДАЧО. – Ф.1, оп. 1. спр. 7359, арк. 1-2.
35. Гаджега В. Михаил Лучкай // Науковий збірник товариства «Прогресіта». – Ужгород, 1928 – 1929. – С. 65 – 70.
36. Левицька І. Українці в першому австрійським Соїмі 1848-1849 рр. // Життя і Знання. – 1930. – С. 71-74.
37. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1992. – 511 с.
38. Мудра Ю. І. Наш край – наша історія. – Ужгород, 1994. – 141 с.

39. Прикарпатская Русь подъ владеніемъ Австріи // Галичанинъ. – 1896. – Ч. 155. – С. 1-2; Ч. 163. – С.1-2; Ч. 166. – С.1.
40. Еще одно слово о школахъ народныхъ // Слово. – 1861. – Ч. 49. – С. 275-276.
41. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001. – 430с.
42. Рого Г. Становлення перших дошкільних закладів у Закарпатті (друга половина XIX ст.) // Науковий вісник Ужгородського національного у-ту: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2005. – №8. – С. 162-164.
43. Тымчасовый законъ громадскій // Зоря Галицка. – 1849. – Ч. 81. – С. 484-486.

2.1.2.Період дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867-1918 рр.)

44. Reichs-Gesertz-blatt das Keisertkum Osterreich. Jahrgang, 1867. – Wien, 1867. – S. 141-146.
45. Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді: Праці Українського Педагогічного Товариства в Празі/ За ред. С.Сірополка: Т.І. – Прага, 1932. – 71 с.
46. Krajowe ustawy szkolne wraz z Statutem Rady szkolnej krajowej / Zestawil B. Baranowski. – Lwow: Nakladem Towarzystwa Pedagogicznego, 1889. – 86 s.
47. Ю.Л. [Ловицький Ю.]. В справі нашого народного шкільництва. – Львів: Накладом Д-ра В. Бачинського, 1909. – 46с.
48. A Magyarorszagi nepoktatasiigy, kereskedelmi es ipari szakoktatás szerwezete es kozigaygatása. II Kötet. Tanítóképzés, felsőbb leanziskalak, szakoktatás stb. / Dr. Morlin E., es Szuppan Vilmos. – Budapest: Az eggenberger – fele konyverekedes kiadasa, 1898. – 1013 ol.
49. Збірка законів і розпорядків найважливіших для народних шкіл на Буковині. – Чернівці: Накладом т-ва «Руска Школа», 1902. – 92 с.
50. Rozporzadzenie ministra wysnań i oświecenia z dnia 22 czerwca 1872 zawierajace prepisy o ogrodkach dziecinnych i zakladach z niemi spowinowaconych // Dziennik ustaw państwa dla Krolestw i Krajow w radzie państwa reprezentowanycch. – W Wiedniu. 1872. – S. 343-346.
51. Рого Г. До історії становлення законів про дошкільну освіту // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2004. – №7. – С. 331-333.
52. Рого Г. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Закарпатті (1836 – 1918 рр.): Дис. ... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 2006. – 250 с.
53. Co muwil posel Okuniewski o kwestyi kobiecej // Przedswit. – 1893. – № 11 – S. 98-99.
54. Petycsya kobiet do sejmu! // Przedswit. – 1893. – № 10. – S. 89-90.
55. З Буковинського Соїму // Правда. – 1895. – Т. XXV. – С. 302-303.
56. Маковой О. З життя і письменства (Емансипація нашого жіноцтва) // Літературно-Науковий Вісник. – 1898. – Т.І. – С. 102-104.
57. Пам'яті визначної Українки // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 4. – С. 6.
58. Новинки // Буковина. – 1900. – Ч. 77. – С. 3.

59. Испити зрілості для женщин // Буковина. – 1896. – Ч. 64. – С. 3.
 60. Испити зрілості для женщин в гимназиях // Учитель. – 1896. – Ч. 11. – С. 172-174.
 61. Испыты зрілості для женщинъ // Галичанинъ. – 1896. – Ч. 64. – С. 3.
 62. Жіноча освіта // Руслан. – 1900. – Ч. 100. – С. 1.
 63. Жіночі ліцеї // Буковина. – 1900. – Ч. 100. – С. 2-3.
 64. Перший руский жіночий ліцей (Голос з краю) // Діло. – 1903. – Ч. 164. – С. 2.
 65. ЦДІА України у Львові. – Ф. 178, оп. 1, од. зб. 3950, 50 арк.
 66. До розв'язки жіночого питання // Руслан. – 1900. – Ч. 186. – С. 1.
 67. Розпоряджене міністра віросповідань і просвіти з 23 марта 1897, котрим допускається женщин за звичайні чи надзвичайні слухачки філософських виділів ц. к. університетів // Вістник законів державних. – Відень, 1897. – С. 427-428.
 68. В справі студій женщин в університеті // Учитель. – 1897. – Ч. 17. – С. 267-268.
 69. Шкляревський А. Об отличительных свойствах мужского и женского типов в приложении к вопросу о высшем образовании женщин. Речь, произнесенная на торжественном акте ун-та св. Владимира, 9 января 1874 г. – К., 1874. – 47 с.
 70. Mer. Rozporządzenie i okólnik ministryalny // Ster. – 1897. – №9. – S. 134-137.
 71. Брик І. Шкільництво меншостей в Чехословаччині // Українська Школа. – 1925. – Зш. 10-12. – С. 3-10.
 72. Pešina J. Skolství na Podkarpatske Rusi v přítomnosti. – Statn nakladatelství v Praze, 1933. – 51s.
 73. Карпатська Україна. Географія – Історія – Культура. – Нью Йорк: Накладом Карпатського Союзу в ЗСА, 1972. – 160с.
 74. Сірополко С. Освіта на Закарпатті // Рідна Школа. – 1933. – Ч. 15. – С. 242-244.
 75. Домбровський А. Шкільництво в Карпатській Україні в рр. 1919-1925 // Шлях виховання й навчання. – 1938. – Кн. 4. – С. 246-251.
 76. Мадьярські мечты // Галичанинъ. – 1896. – Ч. 151. – С. 1-2.
 77. Мадьярское тысячелетіе // Галичанинъ. – 1896. – Ч. 152. – С. 1-2.
 78. ЦДІА України у Львові. – Ф. 841, оп. 1, спр. 13, 177 арк.
 79. Стан шкільництва народного в Буковині в році 1889/90 // Буковина. – 1890. – Ч. 3. – С. 2-3.
 80. Черновецькі школи а русини // Буковина. – 1889. – Ч. 26. – С. 1-2.
 81. Новини // Буковина. – 1900. – Ч. 110. – С. 3.
 82. З університету // Буковина. – 1900. – Ч. 12. – С. 2.
 83. Буковина, її минуле і сучасне / За ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж – Філадельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
 84. Руснак Т. Румунська шкільна політика на Буковині – а дійсність // Рідна Школа. – 1937. – Ч. 20. – С. 280-282.
 85. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w kraju w latach szkolnych 1868 i 1869. – Lwow: Z drukarni E. Winiarza, 1871. – 26 s.

86. Majchrowicz F. Historia pedagogii ze szczególnem uwzględnieniem dziejow wychowania i szkół w Polsce. – Warszawa: Instytut wydawniczy «Biblioteka Polska», 1922. – 424 s.
 87. Вінковський Д. Шкільництво в Галичині // Учитель. – 1872. – Ч. 4. – С. 13-14; Ч. 5. – С. 17-18; Ч. 6. – С. 21-22.
 88. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1873/4. – B. m., b. r. – 20 s.
 89. Лукіянович Д. Про коедукцію // Життя і Знання. – 1934. – Ч. 7-8. – С. 287-288.
 90. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1887/8 i 1888/9. – We Lwowie: Nakładem c. k. Rady szkolnej krajowej, 1889. – S. I – XXV, 79 s.
 91. Вісті з Руского товариства педагогічного // Учитель. – 1896. – Ч. 7. – С. 108-110.
 92. Герусинський С. Розвій народного шкільництва в 1906/7 р. // Учитель. – 1908. – Ч. 9 і 10. – С. 148-150.
 93. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1894/5. – We Lwowie: Nakładem c. k. Rady szkolnej krajowej, 1895. – 55 s.
 94. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1904/5. – We Lwowie: Nakładem c. k. Rady szkolnej krajowej, 1905. – 83 s., tabl.
 95. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1908/09. – We Lwowie: Nakładem c. k. Rady szkolnej krajowej, 1910. – 97 s., tabl.
 96. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1911/12. – We Lwowie: Nakładem c. k. Rady szkolnej krajowej, 1913. – 69 s.
 97. Galicja // Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana: T. XXIV. – Warszawa: Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jazierskiego, 1900. – S. 502-535.
 98. Українська школа під польським ярмом у Сх. Галичині. – Відень: Видання Уряду ЗУНР для Преси і Пропаганди, 1921. – 26 с.
 99. Кревецький І. Buzek J. Rozwoj stanu szkół s'rednich w Galicyi w ciągu ostatnich lat 50 (1859 – 1909). – Lwow, 1909. – S. VII+678 [Рецензія] // Наша Школа. – 1909. – Кн. I – II. – С. 159-163.
 100. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół s'rednich w latach szkolnych 1872 do 1874. – B. m., b. r. – 41 s.
 101. Приватна руска дівоча гімназія // Учитель. – 1906. – Ч. 12. – С. 178-179.
 102. Філевич В. Проспект приватної осьмикурсної женьської гімназії у Львові // Учитель. – 1906. – Ч. 15 і 16. – С. 238-239.
 103. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 3, спр. 1571, 8 арк.
 104. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 3, спр. 1592, 79 арк.
 105. Дещо із статистики гімназій // Діло. – 1914. – 4.82. – С. 7.
 106. Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum żeńskiego z prawem publiczności im. Juliusza Slowackiego za rok szkolny 1912/13. – We Lwowie: Nakładem «Tow. Prywatnego gimnazjum żeńskiego», 1913. – 90 s.
 107. Караманов О. В. Розвиток реформаторських ідей освіти і виховання у Східній Галичині в першій третині ХХ ст.: Дис. ... канд. пед. наук. – Львів, 2004. – 215 с.

108. Bilewicz A. Prywatne srednie ogolnoksztalcące szkolnictwo zenskie w Galicji w latach 1867-1914. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 127 s.
109. Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum żeńskiego z prawem publiczności w Stanisławowie za rok szkolny 1912/13. – Stanisławow: Nakładem «Tow. Prywatnego gimnazjum żeńskiego», 1913. – 61 s.
110. Благий В. Жінки у вищих навчальних закладах Львова наприкінці XIX – на початку XX ст. // У зб.: Жіночий рух: здобутки і проблеми. – Вип. I. – Дрогобич: Коло, 2002. – С. 168-188.

2.1.3. Польсько-румунсько-чехословацька доба (1919-1939рр.)

111. Ворон А. Народне шкільництво на Підкарпатті // Рідна Школа. – 1932. – Ч. 1. – С. 5.
112. Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej. – Warszawa, 1924. – 71 s.
113. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації zagrożені. – Львів, 1929. – 152 с.
114. Герасимович І. Українські школи під польською владою. – Станіслав, 1924. – 16 с.
115. Ліщинський І. Биймо в дзвін! Польська шкільна влада переводить ліквідацію українського шкільництва. – Львів, 1924. – 32 с.
116. Малицька К. В боротьбі за рідну школу // Літературно-Науковий Вісник. – 1924. – Кн. XII. – С. 261-265.
117. Русова С. Матеріали для Ліги Націй щодо становища українського народу в Польській державі (неповний рукопис). ЦДАВОВ України. – Ф.3889, оп.1, спр. 3, арк.87-88 зв.
118. Школа на Закарпатті // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 7. – С. 95-96.
119. Луців В. Освіта та шкільництво на Закарпатті в 1919 – 1939 рр. // Життя і школа. – 1982. – № 1-2. – С. 15-19.
120. Obserwator. Шкільництво на Підкарпатській Україні // Літературно – Науковий Вісник. – 1923. – Кн.1. – С. 79-84.
121. Домагання Підкарпаття на полі шкільництва // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 11. – С. 168-169.
122. Ворон А. Учителство на Підкарпатті // Рідна Школа. – 1932. – Ч. 2. – С. 23.
123. На Закарпатті. Язва москвофільства в школах // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 3. – С. 40.
124. Адський. VII конгрес «Учительської громади» в Ужгороді // Учительське Слово. – 1937. – Ч. 3. – С. 39-42.
125. Середнє шкільництво в Карпатській Україні // Українська Школа. – 1938. – Ч. 7-12. – С. 185-188.
126. Бірчак В. Статистика учнів середніх шкіл // Українська Школа. – 1939. – Ч. 1-6. – С. 75.
127. Чапля В. Середнє і фахове шкільництво на Карпатській Україні // Українська Школа. – 1939. – Ч. 1-6 – С. 74-75.
128. Жерело лиха // Учительське Слово. – 1921. – Ч.4. – С. 15.
129. Lehnert S. Spis nauczycieli publicznych szkół powszechnych i państwowych seminarjow nauczycielskich oraz spis szkół w okręgu szkolnym

Lwowskim. – Lwow: Nakładem wydawnictwa ksiązek szkolnych, 1924. – S 1 – XXXVI+160 s.

130. Великанович Д. За зміну «Lex Grabski» // Рідна Школа. – 1937. – Ч. 7. – С. 87-88.
131. Szkolnictwo powszechne w roku szkolnym 1922/23. – Warszawa, 1925. – 58 s.
132. Герасимович І. Збройна і культурна війна. – Львів, 1925. – 25 с.
133. O ziemie Wschodnie : Potrzeby oświatowe. – Warszawa: Zarząd Główny Polskiej Macierzy szkolnej, 1936. – 16 s.
134. Seminarie nauczycielskie // Dzennik Urzędowy dla okręgu szkolnego Lwowskiego – 1923. – №3. – S. 131-152; №4. – S. 203-223.
135. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 280 с.
136. На Волині (Від власного кореспондента) // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 111. – С. 1.
137. Rocznik Statystyki miast polskie. – Warszawa - Varsovie: Nakładem głównego Urzędu Statystycznego, 1928. – 86 s.
138. Lehnert S. Spis szkół i nauczycieli w okręgu szkolnym Lwowskim. – Lwow: Wydawnictwo ksiązek szkolnych, 1926. – 430 s.
139. Stan szkolnictwa w okręgu szkolnym Lwowskim w roku szkolnym 1937/38. – Lwow: Nakładem «Dziennika Urzędowego», 1938. – 35 s.
140. Шкільні, освітні та вчительські справи в соїмі // Учительське Слово. – 1939. – №6. – С. 71-77.
141. Шкільництво на терені Л.Ш.О. // Учительське Слово. – 1939. – №8. – С. 100-104.
142. Obserwator. Виховні й освітні справи на сторінках преси // Учительське слово. – 1939. – Ч.10. – С. 154-156.
143. Кецик У.В. Громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини (перша третина XX ст.): Дис.... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 2005. – 255 с.
144. Перший Український Педагогічний конгрес. 1935. – Львів: Накладом Товариства Рідна Школа, 1938. – С. 1-XXII+252 с.
145. Коренець Д. Фахові школи // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 11. – С.168-169.
146. Козоріз Л. Тенденції розвитку початкового шкільництва на Волині (1919-1939 рр.) // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 2000. – №2. – С. 315-322.
147. Островський В. Освіта на Волині // Рідна Школа. – 1932. – Ч.1. – С. 6.
148. Неграмотність на українських землях // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 15-16. – С. 217-220.
149. Лупшак В. Українське шкільництво в системі освіти Румунії // Вісник Прикарпатського університету. Серія пед. наук. – 1999. – Вип. 2. – С. 84-90.
150. Буковинська Україна в рр. 1918 – 1922 // Громадський Вістник. – 1922. – Ч.23. – С. 1-2.
151. Ясінчук Л. Українське шкільництво на Буковині (замість рецензії на книжку д-ра В. Сімовича) // Рідна Школа. – 1933. – Ч. 20-21. – С. 326-327.
152. Карбулицький І. Сумерк українського шкільництва на Буковині // Рідна Школа. – 1932. – Ч.1. – С. 4-5.

153. Герасимович І. Не скує душі живої і слова живого. Введення української мови в школах на Буковині // Рідна Школа. – 1932. – Ч. 19 і 20. – С. 279.

154. Переслідування українських учительок на Буковині // Рідна Школа. – 1933. – Ч. 20-21. – С. 327.

**2.2. Діяльність «чоловічих» товариств
у царині утвердження педагогічно-просвітницьких
орієнтирів українського жіночого руху**

155. Богачевська М. Дума України – жіночого роду. – К.: Воскресіння, 1993. – 110 с.

156. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаха. – Львів, 1937. – 88с.

157. ЦДІА України у Львові. – Ф.348, оп.1, спр.7628, 438 арк.

158. ЦДІА України у Львові. – Ф.348, оп.1, спр.7629, 754 арк.

159. Кравців Б., Р. М. Просвіта // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Перевидання в Україні: Т. 6. – Львів, 1996. – С. 2365-2372.

160. Павлик М. Про русько-українські народні читальні. – Львів, 1887. – 188 с.

161. Примір'я, достойний наслідування // Учитель. – 1872. – Ч. 4. – С. 15.

162. Історія Товариства «Просвіта» у Львові // Життя і Знання. – 1933. – Ч. 11. – С. 151-154; 1934. – Ч.1. – С. 161-166.

163. Колесса О. Перестрій руских читальень // Народ. – 1890. – Ч.16. – С. 237-239.

164. Ганкевич М. Отворене читальні в Рудні і перший у читальні відчит про жіночу справу // Народ. – 1890. – Ч. 2. – С. 187.

165. Перший український просвітно-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зред. Д-р І.Брик і Д-р М.Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. – 655 с.

166. Творидло М. Економічна діяльність «Просвіти» // Шістдесят літ.1868-1928: «Просвіта» у Львові. – Львів: Видання Т-ва «Просвіта», 1927. – С. 106-130.

167. Коренець Д. Торговельна Школа Т-ва «Просвіта» у Львові // Світло. – 1921. – Ч. 3. – С. 3-5.

168. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348, оп.1, спр. 7272, 28 арк.

169. ЦДІА України у Львові. – Ф. 348, оп.1, спр. 7268, 70 арк.

170. Звіт з діяльності Товариства «Просвіта» у Львові за час від 8.IV. 1913 до 31.XII. 1920 року. – Львів: Накладом тов-а «Просвіта», 1921. – 107с.

171. ЦДІА України у Львові. – Ф.348, оп.1, спр.136, 143 арк.

172. Освітній конгрес з нагоди 60-ліття «Просвіти» у Львові 22-24 вересня 1929р. // Нава Хата. – 1929. – Ч. 11. – С.18.

173. За працю для народу. Нові почесні члени товариства «Просвіта» // Народний ілюстрований календар т-ва «Просвіта». – 1929. – С. 161-163, 176-178.

174. Відзначені за заслуги для народу // Народний ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1930. – Львів: Коштом Товариства «Просвіта» у Львові, 1929. – С. 147-153.

175. Кременець. Повітове Т-во «Просвіта» // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 1. – С. 8-9.

176. ЦДІА України у Львові. – Ф.348, оп.1, спр.135, 147 арк.

177. Савчук Б. Волинська «Просвіта». – Рівне: Ліста, 1996. – 154 с.

178. Творидло М. Як закладалася «Просвіта» в Ужгороді // Життя і Знання. – 1930. – Р. III. – С. 336-341.

179. ЦДАВО України. – Ф.4465, оп.1, од. зб.1041, 10 арк.

180. Дівнич А. Товариство «Просвіта» в Ужгороді // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 3. – С. 39-41.

181. Всепросвітянський зїзд // Народня Сила. – 1937. – Ч.19. – С.4.

182. Нарис історії Закарпаття. – Т. II (1918-1945). – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.

183. Дрібні вісти // Буковина. – 1891. – Ч. 8. – С. 5.

184. Жуковський А. Руська Бесіда // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Перевидання в Україні: Т. 7. – Львів, 1998. – С. 2653.

185. Ясінчук Л. 50 літ Рідної Школи. 1881-1931. – Львів: Накладом товариства «Рідна Школа», б.р. – 270 с.

186. Малицька К. Перша середня дівоча школа. Промова на ювілейнім святі дівочої школи ім. Шевченка у Львові // Діло. – 1933. – Ч. 142. – С. 2-3.

187. Д.з.о. Засіданіє філії педагогічної въ Дрогобичи // Учитель. – 1869. – Ч. 42. – С. 166-167.

188. Sprawozdane z діяльності виділу Руского Товариства педагогічного у Львові за час від 1 грудня 1891 р. до 30 липня 1892 // Учитель. – 1892. – Ч. 14 і 15. – С. 236-239.

189. Sprawozdane Головного виділу Руского Товариства Педагогічного // Учитель. – 1900. – Ч. 9. – С. 129-138.

190. Sprawy Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1892. – Ч. 2. – С. 28-29.

191. Szematyzm nauczycielski wraz z Kalendarjum na rok 1911. – We Lwowie: Nakladem Towarzystwa Pedagogicznego. – 1910. – 409 s.

192. Школьні вісти // Учитель. – 1892. – Ч.9. – С. 147.

193. Загальні збори Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1895. – Ч. 7. – С. 107-108.

194. Вісти з Руского товариства педагогічного // Учитель. – 1897. – Ч. 6. – С. 92-93.

195. Звичайні загальні збори «Руского Товариства педагогічного» у Львові // Промінь. – 1905. – Ч. 5. – С. 59-60.

196. Перші загальні збори філії руского тов. педагогічного в Тернополі // Учитель. – 1895. – Ч. 23. – С. 366-367.

197. Громницький В., Ловицький Ю. Sprawozdane z діяльності філії Руского Товариства педагогічного в Тернополі від часу основаня до тепер // Учитель. – 1896. – Ч. 5. – С. 71-72.

198. Сатир Олег. Допись // Буковина. – 1900. – Ч. 30. – С. 2-3.

199. На рідношкільні теми // Жінка. – 1938. – 15 лютого – С. 1-2.
200. Т.О.Д. [Блажкевич І.]. Замало жінок у наших установах // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 9. – С.4.
201. Справи Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1892. – Ч. 2. – С.28-29.
202. Справи Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1892. – Ч. 3. – С.43.
203. Звіт з діяльності Українського Педагогічного Товариства за рік адміністраційний 1910/11, 1911/12 і 1912/13 (від 1 вересня 1910 до 31 серпня 1913). – Львів. – 1913. – 146 с.
204. Рідна школа // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Перевидання в Україні: Т.7. – Львів, 1998. – С. 2518-2520.
205. Про шкільні конгреси // Нова Хата. – 1935. – Ч. 22. – С. 4.
206. Процесь о руску школу // Діло. – 1880. – Ч. 2. – С.3.
207. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. – К.: Либідь, 1995. – 424с.: іл.
208. Загайкевич Б. Освіта і школи в Перемишлі // У кн.: Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк, Філадельфія: Перемиський видавничий комітет, 1961. – С. 239-284.
209. Терлецький М. Український Інститут для дівчат у Перемишлі // У кн.: Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк, Філадельфія: Перемиський видавничий комітет, 1961. – С. 285-292.
210. Шостаковська І. Руський (український) Інститут для дівчат у Перемишлі – його роль в культурному житті Галичини // Перемишль і Перемиська земля протягом віків: Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції. – 24-25 червня 1994. – Перемишль-Львів, 1996. – С. 285-299.
211. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 3, од. зб. 920,25 арк.
212. Справоздане Виділу Товариства Руский Інститут для дівчат в Перемишли. – Перемишль: З друкарні Йосифа Стифіото, 1899. – 22 с.
213. Справоздане Виділу Товариства Руский Інститут для дівчат в Перемишли. – Перемишль: З друкарні Николая Джульньського, 1898. – 13 с.
214. Первый пансіонъ женскій въ Перемишли // Учитель. – 1869. – Ч. 44. – С. 1.
215. Алексович К. Школа дівоча в Перемишли // Учитель. – 1870. – Ч. 10. – С. 38.
216. Звіт виділу Товариства Руский Інститут для дівчат в Перемишли за рік 1904. – Перемишль: З друкарні Йосифа Стифіото, 1904. – 10 с.
217. Звіт виділу товариства Руский інститут для дівчат в Перемишлі за рік 1913. – Перемишль: З друкарні гр.-кат. Капітули, 1913. – 8 с.
218. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 3, спр. 930, 217 арк.
219. З любов'ю до України. Марія Примівна та її Послідовниці / Упор. Л.Дармохвал. – Болехів, 2000. – 89 с.
220. Український інститут для дівчат у Перемишлі: 1895 – 1995. Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування / Упор. І.Гнаткевич. – Дрогобич: Відродження, 1995. – 168 с.

221. Діяльність руських товариств і інститутів // Правда. – 1892. – За март. – С.171-179.
222. Справи Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1892. – Ч. 13. – С. 208.
223. Інститут для дівчат у Львові // Літературно-Науковий Вістник. – 1899. – Т.6. – Ч. 2. – С. 197-198.
224. Конкурс щодо припинання до женьського інституту Руского товариства педагогічного у Львові // Учитель. – 1900. – Ч. 14. – С. 223-224.
225. Справоздане Головного Виділу Руского Товариства педагогічного у Львові за час від 1. січня до 31. грудня 1900 року // Учитель. – 1901. – Ч. 11. – С. 162-165.
226. Звіт з Інституту ім. св. Ольги // Учитель. – 1906. – Ч. 13 і 14. – С. 209.
227. Справоздане женьського інституту Руского Товариства педагогічного у Львові // Учитель. – 1900. – Ч. 14. – С. 217-218.
228. Мещельський Г. Внесене // Учитель. – 1906. – Ч. 3. – С. 38-39.
229. Оповіщене // Учитель. – 1902. – Ч. 11. – С. 173.
230. Звіт з інституту св. Софії // Учитель. – 1906. – Ч. 2. – С. 18-19.
231. Вісти з Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1896. – Ч. 7. – С. 108-110.
232. Руска виділова школа женьска у Львові // Руслан. – 1898. – 14 (26) липня. – С. 1-2.
233. Загальні збори Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1896. – Ч.5. – С. 73-75.
234. Вісти з Руского товариства педагогічного // Учитель. – 1897. – Ч. 12. – С. 189-190.
235. Відозва до руских родичів // Учитель. – 1896. – Ч. 7. – С. 106-107.
236. Справа рускої женьської школи // Учитель. – 1897. – Ч. 11. – С. 169-171.
237. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, од. зб. 1585, 79 арк.
238. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1600, 5 арк.
239. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 2, спр. 1900, 129 арк.
240. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, од. зб. 1587, 24 арк.
241. Руска школа ім. Шевченка (виділова) у Львові // Руслан. – 1899. – Ч. 133 – С. 1.
242. Степанів О. Мої спомини із шкільних літ // Рідна Школа. – 1933 – Ч. 13-14. – С. 216-218.
243. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1590, 217 (зв.) арк.
244. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, од. зб. 1412, 18 арк.
245. Лаврів М. Історія приватної української жіночої семінарії «Кружка Українського Педагогічного Товариства» в Коломиї // ЦДІА у Львові. – Ф. 178, оп. 2, спр. 5125, 13 арк.
246. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 5, спр. 100, 135 арк
247. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1463, 23 арк.
248. Приватна народна школа ім. Бориса Грінченка на Городецьким передмістю. Історія заснування школи // Звіт шкіл Руского Товариства Педагогічного у Львові за шкільний рік 1911/12. – Львів: Накладом Руского Товариства Педагогічного, 1912. – С. 34-39.
249. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1458, 4 арк.

250. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 4, спр. 1520, 46 арк.
251. Рідна Школа в 1933-1934 р. Звідомлення Головної Управи Р.Ш. за час від 1.вересня 1933 до 31.серпня 1934 р. // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 23-24. – С. 339-371.
252. Українські приватні гімназії в шк. р. 1910/1911 // Наша Школа. – 1910. – Кн. IV. – С. 73-79.
253. Минетей Г. Статистика українського середнього шкільництва // Українська Школа. – 1938. – С. 121, 124-125.
254. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 2458, 86 арк.
255. ЦДАВО України. – Ф. 3889, оп. 2, од. зб. 2. – 166 арк.
256. Загальні збори товариства «Руска Школа» // Учитель. – 1896. – Ч. 18. – С. 273-274.
257. Третя філія Рускої школи в Вишніці // Учитель. – 1896. – Ч. 4. – С. 1-2.
258. Загальні збори товариства «Руска школа» // Буковина. – 1900. – Ч. 21. – С. 329-330.
259. Відозва // Буковина. – 1902. – Ч. 11. – С. 3.
260. Українська Школа // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Перевидання в Україні: Т.7. – Львів, 2000. – С. 3404.
261. Курси для неграмотних в Подкарп. Русі // Наука. – 1921. – Ч. 42. – С. 1.
262. Гренджа-Донський В. І Жіночий Конгрес в Ужгороді // Українське Слово. – 1934. – Ч. 22. – С. 1.
263. Товариство Взаїмна Поміч українського вчителства. 1905-1930. – Львів: Наклад Взаїмної помічі українського вчителства, 1932. – 339 с.: дод. 29 с.
264. Звіт Товариства «Взаїмна Поміч Учительська», стоваришеня зареєстрованого з обмеженою порукою у Львові за рік 1911 // Учитель. – 1912. – Ч. 1. – С. 27-29.
265. Звідомлення з діяльності т-ва «Взаїмна поміч українського вчителства» // Учительське Слово. – 1939. – Ч. 10. – С. 131-143.
266. Статистична таблиця членів тов-а «Взаїмна поміч українського вчителства» // Учительське Слово. – 1937. – Ч. 5. – С.86-89.
267. Перший всеукраїнський зїзд народного учителства з усіх земель України // Учительське Слово. – 1916. – Ч. 6. – С.87-90.
268. Загальні збори Товариства Українських Учителів Висших Шкіл «Учительська Громада» // Наша Школа. – Кн. I-II. – С. 132-141.
269. Двадцятьп'ятьліття Товариства «Учительська Громада». Ювілейний науковий збірник. –Львів: Накладом Товариства «Учительська Громада», 1935. – 264 с.
270. Адський. VII конгрес «Учительської Громади» в Ужгороді // Учительське Слово. – 1937. – Ч. 3. – С.39-42.
271. ЦДАВО України. – Ф. 4465, оп. 1, од. зб. 252, 13 арк.
272. Дядюк М. Участь жінок у діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (Хронікально-біо-бібліографічний аспект) // З історії Наукового Товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових секцій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1997. – С. 101-150.

273. Грушевський М. Наші товариства // Літературно-Науковий Вістник. – 1900. – Т. IX. – Кн. третя. – С. 184-200.
274. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1. – спр. 380, арк. 9.
275. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1. – спр. 2259, арк. 104 зв.
276. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1. – спр. 372, арк. 55 зв.

2.3. Формування когорти жінок-педагогів – організаторів емансипаційних жіночих змагань

277. Woskowski J. Feminizacja zawodu nauczycielskiego // Encyklopedia pedagogiczna / Pod red. W.Pomykało. – Warszawa: Fundacja innowacja, 1996. – S. 203-205.
278. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 3, од. зб. 109, 11 арк.
279. Sprawozdanie s. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w kraju w latach 1872 i 1873. – Lwow: Z drukarni E.Winiarza, 47 s.
280. Просвітний поступ галицької Русі // Зоря. – 1887. – Ч. 13 і 14. – С. 231-244.
281. О.К. На новий шлях, збірник поезій Уляни Кравченко // Народ. – 1891. – Ч. 19. – С. 252-258.
282. Гуркевич В. Русини-українці в галицьких середніх школах // Молода Україна. – Львів. – 1900. – Ч.1. – С. 31-38.
283. Русини в світлі статистики просвіти // Учитель. – 1906. – Ч.9. – С.136.
284. Дотеперішня діяльність учительської організації // Учительське Слово. – 1916. – Ч.1. – С.4-6.
285. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленню // Діло. – 1912. – Ч. 62. – С.2-3.
286. Як дбає ц.к Рада школьна краєва о руску народну школу? Промова посла д-ра Т.Окуневського, виголошена в Соїмі дня 4 марта 1899 р. – Львів: Наклад О.А.Маркова, 1899. – 51 с.
287. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці: Руска Рада, 1905. – 148 с.
288. Народне шкільництво на Буковині в році 1899/900 // Буковина. – 1900. – Ч. 153. – С. 1.
289. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів: Основа, 1995. – 231 с.: світл.
290. Справозданє з загальних зборів грибовицької філії Руского Товариства педагогічного // Учитель. – 1896. – Ч. 5. – С. 72-73.
291. Гр. Вр. [Врецьона Г.]. Зоня. Безплатна учителька. – Львів: Накладом редакції «Школьної Часописи», 1883. – 80 с.
292. Була М. Із теки сільської учительки // Літературно-Науковий Вістник. – 1900. – Т. 9. – Кн. III. – С. 232-234.
293. Заклинська О. Культурна праця народних учительок на тлі феміністичних стремлінь (доповідь-реферат) // Наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України у Львові: Відділ рукописів. – Ф. 48, оп. 1, од. зб. 143-Г, 9 арк.
294. Залізняка О. Виховниці поколінь // Літопис Голготи України. – Т. 4: Славні дочки України-Русі / Гол. ред. В.Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – С. 330-334.

295. Бурачинська Л. Жіночі організації на Буковині // У кн.: Буковина. Її минуле і сучасне / За ред. Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського. – Париж – Філадельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 829-848.

296. О.П.Г. [Павлюх-Гузар О.]. Реорганізація жіночих товариств по селах Буковини // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 6.

297. Л.Б. [Бурачинська Л.]. Уляна Кравченко вчителькою // Українка. – 1939. – Ч. 6. – С. 3.

298. Книш І. Уляна Кравченко // У кн.: Книш І. Відгуки часу. Вибрані нариси, статті, спогади, матеріали. – Вінніпег: Накладом авторки, 1972. – С. 133-139.

299. Кравченко У. Уривки спогадів // Жіноча Доля. 1931: Практичний календар-порадник для українського жіноцтва. – Коломия, 1930. – С. 38-46.

300. Каспрук А. Уляна Кравченко // Кравченко У. Вибрані твори. – К.: Державне вид-во художньої літератури, 1958. – С. 3-26.

301. Кравченко У. На новий шлях // Перший Вінок. Жіночий Альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пілка. – Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 207-208.

302. Залізник О. З нагоди ювілею Уляни Кравченко // Залізник О. Монографія. – Торонто: Видання СФУЖО, 1987. – С. 153-156.

303. Попович К. Твори / Упор., вступна стаття, прим. та бібліогр. П.Г.Баб'яка. – Львів: Каменяр, 1990. – 214 с.

304. Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Історико-краєзнавчі есеї. – Львів: Каменяр, 2007. – 175 с.: іл.

305. Попович-Боярська К. Пам'яті письменниці // Наша Мета. – 1920. – Ч. 3. – С. 6.

306. Б-а Євг. [Бохенська Є.]. Замітки про національну свідомість руского жіноцтва і народний стрій // Діло. – 1888. – Ч. 89. – С. 1.

307. Іванна Витковицька // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 8. – С. 128.

308. Залізник О. У місті Стрию при кінці минулого століття // Стрийщина. – Історично-мемуарний збірник. – Т. II. – Нью-Йорк, 1990. – С. 429-437.

309. Малицька К. Іванна Витковицька // Нова Хата. – 1934. – Ч. 5. – С. 8.

310. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 35, 38 арк.

311. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1450, 53 арк.

312. Барагура М. Ольга Ціпановська – «тітка Оля» // Наше Життя. – 1978. – Ч. 9. – С. 4-5, 16.

313. Ольга Ціпановська // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 10. – С. 8-9.

314. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 2, 106 арк.

315. Демидчук М. Опікунка полонених (Пам'яті Ольги Ціпановської) // Наше Життя. – 1959, лютий. – С. 5-6.

316. Євгенія Ярошинська // Промінь. – 1904. – Ч. 21. – С. 149-150.

317. Євгенія Ярошинська // Буковина. – 1904. – Ч. 121. – С. 1.

318. Панчук Я. Євгенія Ярошинська – моя вчителька // Літопис Голготи України. – Т. 4: Славні дочки України-Русі / Гол. ред. В.Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – С. 253.

319. Бурачинська Л. Одна з перших (У 100-ліття народин Євгенії Ярошинської) // Літопис Голготи України. – Т. 4: Славні дочки України-Русі / Гол. ред. В.Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – С. 251-253.

320. Ярошинська Є. Твори / Упор., підготовка текстів, вступна стаття та прим. Ф.Погребенника. – К.: Дніпро, 1968. – 468 с.

321. Гнідан О. Євгенія Ярошинська (1868-1904) // Ми – в історії: Збірник / За ред. Г.Дацюк, Н.Самуляк. – К.: Спадщина, 1998. – С. 22-41.

322. Ярошинська Є. Вибрані твори // Упор., підготовка текстів, вступна стаття та прим. А.П.Коржупової. – К.: Державне вид-во художньої літератури, 1958. – 427 с.

323. Вахнянин Н. Подорож русинів до Праги // Буковина. – 1891. – Ч. 15. – С. 2; Ч. 16. – С. 2-6.

324. В.К. Похорон бл. п. Євгенії Ярошинської // Буковина. – 1904. – Ч. 122. – С. 2-3.

325. Жіноча освіта // Учитель. – 1900. – Ч. 16 і 17. – С. 261-262.

326. Померла небуденна людина й визначна жінка-патріотка // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 4. – С. 4.

327. Малицька К. Марія Білецька // Нова Хата. – 1938. – Ч. 2. – С. 1-2.

328. Кабаровська С. Коротенький огляд визначніших наших жінок, працюючих на педагогічно-виховавчій ниві // Наш Світ. Альманах «Жіночої Доли» з додатком календаря на рік 1929. – Коломия, 1928. – С. 106-120.

329. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1446, 5 арк.

330. Малицька К. Померла Велика громадянка // Жінка. – 1938. – Ч. 3. – С. 2.

331. Марія Білецька († 31. 12. 1937) // Рідна Школа. – 1938. – Ч. 4. – С. 64.

332. Скоплякова І. Пам'яті вчительки // Нова Хата. – 1938. – Ч. 2. – С. 3.

333. Домбчевська І. При перших починах (У 80-ліття народин Ольги Бачинської) // Наше Життя. – 1954, червень. – С. 9-10.

334. Левицька І. У великої вчительки // Наше Життя. – 1954, червень. – С. 10-11.

335. Залізник О. Ольга Барвінська-Бачинська // Жіночий Світ. – 1954. – Ч. 6. – С. 5-6.

336. Малицька К. Заслужена ювілятка // Нова Хата. – 1935. – Ч. 24. – С. 4-5.

337. Домбчевська І. Пам'яті Ольги із Барвінських-Бачинської // Наше Життя. – 1955, жовтень. – С. 11.

338. Виховниця поколінь Константина Малицька : громадська діячка, педагог і письменниця / Ред. Л.Бурачинська. – Торонто: Накладом СФУЖО, 1965. – 126 с.

339. М.Ф. [Фуртак М.]. Літературна творчість Константини Малицької // Рідна Школа. – 1937. – Ч. 22. – С. 322-324.

340. Гібайло-Дорошенко С. Слідами великої вчительки // Наше Життя. – 1933, листопад. – С. 10-11.

341. Кузьмович О. Надія. Пам'яті Константини Малицької // Наше Життя. – 1957, липень-серпень. – С. 7-8.

342. Павликовська І. На громадський шлях. З нагоди 70-ліття українського жіночого руху. – Філадельфія: Накладом СФУЖО, 1956. – 77 с.

343. Сіменович-Кисілевська О. Товарищі з привітом // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 24. – С. 6.

344. Качкан В. «Визначна сила педагогічна...» Літературна силуетка К.Малицької // Освіта. – 1997. – № 23-24. С. 10.
345. Лисенко Н., Пахомов З. Вірна своєму покликанню (З епістолярії К.Малицької) // Дзвін. – 1998. – № 10. – С. 121-122.
346. Панжевич Г. Педагогічна спадщина Костянтини Малицької // Педагогіка: Республіканський науково-методичний збірник. – К., 1990. – Вип. 29. – С. 109-114.
347. Чом, чом, земле моя. Сторінки життя і творчості Віри Лебедової / Упор. В.Слезінський. – Калуш, 1993. – 77 с.
348. Якубовська М. Життєвий і творчий шлях Костянтини Малицької. – Львів: Основа, 1995. – 123 с.
349. Якубовська М.С. Костянтина Малицька у літературному житті кінця ХІХ ст. – початку ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Львів, 1977. – 16 с.
350. Рух в руских товариствах. Из Станиславова. – 1900. – 3 лютого. – С. 3.
351. Клуб русинок у Львові // Діло. – 1903, 3 березня. – С. 3.
352. Малицька К. На фільмі споминів // Нова Хата. – 1934. – Ч. 9. – С. 3-4, 10.
353. Збори «Жіночої Громади» // Буковина. – 1906. – Ч. 53. – С. 2.
354. К.М. [Малицька К.]. Из «Жіночої Громади» в Вашківцях н. Черемошем // Буковина. – 1906, 11 червня. – С. 1-2.
355. Збори «Ж.Г.» і основане її Кружка в Чернівцях // Буковина. – 1906. – 17 вересня. – С. 2-3.
356. Звіт шкіл Руского Товариства Педагогічного у Львові за рік шкільний 1909/10. – Львів: Накладом Руского Товариства Педагогічного, 1910. – 40 с.
357. Звіт шкіл Руского Товариства Педагогічного у Львові за рік шкільний 1911/12. – Львів: Накладом Руского Товариства Педагогічного, 1912. – 39 с.
358. Макарушка О. Школи Руського Товариства Педагогічного у Львові в шк. році 1910/11 // Діло. – 1910, 8 падолиста. – С. 3-4.
359. Головна Українська Рада // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 395-396.
360. ЦДАВО України. – Ф. 4465, оп. 1, од. зб. 360, 7 арк.
361. Федак С. Мої спомини // Календар «Просвіти» на 1918 р. – Львів. – 1917. – С. 189-205.
362. Малицька К. На хвилях світової війни // Діло. – 1937. – 28 березня. – С. 2-3.
363. С-а. «Союз Українок». Звіт із загальних зборів // Діло. – 1923. – Ч. 212. – С. 3-4.
364. Нахлік О. Талант, відданий дітям // Марійка Підгірянкa. Учись, маленький! Вірші, казки, п'єса, загадки / Упор. і передмова О.М.Нахлік. – К.: Веселка, 1994. – С.5-10.
365. Вільшук М.І., Шкапій І.В. З відомого і невідомого в житті і творчості Марійки Підгірянки. – Івано-Франківськ, 1990. – 56 с.
366. Заклинська О. Марійка Підгірянкa (Марія з Ленертів Домбровська) // Нова Хата. – 1929. – Ч. 5. – С. 1-3.

367. Домбровська М. Національне і патріотичне виховане молодіжи (Відчит читаний в Кутах дня 24 вересня 1906 на зборах філії Тов. пед.) // Прапор. – 1908. – Ч. 1. – С. 6-8; Ч. 2. – С. 9-11; Ч. 3. – С. 9-10; Ч. 7. – С. 7-8; Ч. 8. – С. 5-6.

368. Арсеніч П. Сучасниця Каменяра // Літопис Голоти України. – Т. 4: Славні дочки України-Русі / Гол. ред. В.Цветков. – Львів: Сполом, 1990. – С. 343-347.

369. Книш І. 105-річна ровесниця українського жіночого руху Ольга-Олександра Дучимінська // Жіночий Світ. – 1988. – № 7-8. – С. 14-15.

370. Пахомов В. Творча спадщина Ольги Дучимінської. – Івано-Франківськ: Факел, 2001. – 249 с.

371. Дучимінська О.О. Сумний Христос (Повісті, оповідання) / Упор. та автор. післямови Р.Д.Горак. – Львів: Каменяра, 1992. – С. 152-218.

372. Проспект // Учитель. – 1911. – Ч. 6. – С. 191-192.

373. Светла К. З наших боїв і змагань: Оповідання. Пер. з чес. Ольги Д. – Львів: Накладом Н.Кобринської, 1912. – 96 с.

374. Дучимінська О. Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 12-13. – С. 3-7.

375. Дучимінська О.О. Наталія Кобринська // Новий Час («Жіночі Вісті»). – 1934. – Ч. 125. – С. 6.

376. Дучимінська О.О. Падає сніг (Пам'яті Н.Кобринської) // Наш Світ. Ілюстрований літературний і популярно-науковий тижневик. – 1925. – Ч. 1. – С. 12-13.

377. Дучимінська О.О. Наталія Кобринська як феміністка. – Коломия, 1934. – 34 с. + І-ІV.

378. Заява представниць українського зорганізованого жіноцтва // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 1. – С. 3.

379. Дучимінська О.О. Жіночий рух в Західній Україні // Український календар. – Варшава, 1967. – С. 113-135.

380. Качкан В. По кременистій дорозі з терновим вінком (Голгофа Ольги Дучимінської) // У кн.: Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: Студії з історії української літератури ХІХ – ХХ ст. Книга друга. – Коломия: Вік, 1996. – С. 221-247.

381. Морозюк В. «Хай живуть добрі люди з любов'ю і сонцем в душі»: Ольга Дучимінська. Весняна симфонія (1962 р.) // Вперед. – 1996, 23 березня.

382. Бородієвич І. [Блажкевич І.]. Денисів // Шляхами золотого Поділля: Регіональний історико-мемуарний збірник у 3 т.: Т. II. – Філадельфія, Па, 1970. – С. 239-259.

383. ДАТО. – Ф. Р-3205, оп. 1, спр. 1, 4 арк.

384. ДАТО. – Ф. Р-3205, оп. 1, спр. 1 а, 1 арк.

385. Блажкевич І. Іван Франко в с. Купчинцях // У зб.: Іван Франко у спогадах сучасників, – Львів, 1956. – С. 257-261.

386. Блажкевич І. На Маланчиному вечорі в Тернополі // У зб.: Василь Стефаник у критиці та спогадах. – К., 1970. – С. 405-408.

387. Блажкевич І. Спогади про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / Упор. Ф. Погребенник. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1963. – С. 438-444.

388. Бородівчич І. [Блажкевич І.]. Годівля кріликів // Перший Український посвітно-економічний конгрес, уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. Протоколи і реферати / Зред. Д-р І. Брик і Д-р М. Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. – С. 466-473.

389. Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станиславів у 1918-1919 роках // Альманах Станиславівської землі. – Т. I / Ред.-упор. Б. Кравців. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станіславівщини, 1975. – С. 118-141.

390. Чопик Б. Іванна Блажкевич (1886-1972) // Шляхами золотого Поділля: Регіональний історико-мемуарний збірник у 3 томах. – Т. III. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1983. – С. 608-610.

391. Правильник кооперативної секції «Союзу Українок» // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 5. – С. 6.

392. Блажкевичева І. В справі кооперативних секцій // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 6. – С. 2.

393. Мацьків В. Паціфікація в Тернопільщині // Шляхами золотого Поділля: Регіональний історико-мемуарний збірник у 3 томах. – Т. II. – Філадельфія, Па. – 1970. – С. 110-120.

394. ДАТО. – Ф. 231 сп, оп. 1, спр. 2268, арк. 1-25.

395. Невицька І. Моя праця: Спогади про моє життя // Дукля (Пряшів). – 1991. – Ч. 2. – С. 47-55.

396. Мандриченко Л. Бивчення творчості Ірини Невицької в школі. – Ужгород: Гражда, 2002. – 38 с.

397. Ірена Невицька. Промова А. Волошина, дня 10. ХІІ. в Т-ві «Просвіта» з нагоди 50 л. ювілею письменниці // Свобода. – 1937. – Ч. 1. – С. 2-3.

398. Тулик, Невицька. / Проголошення Проводу Української Селянської Партії // Народня Сила. – 1936. – Ч. 2-3-4. – С. 1.

399. Невицька І. Пригоди Матея Куколки // Пчолка. – 1929. – Ч. 1. – С. 7-9; Ч. 2. – С. 51-54; Ч. 3. – С. 80-82; Ч. 4. – С. 113-115; 1930. – Ч. 8. – С. 219-221; Ч. 9. – С. 253-255; Ч. 10. – С. 284-289.

400. Кабарівська Северина // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійовича: Перевидання в Україні. – Т. 3. – Львів, 1994. – С. 910.

401. Северина Кабаровська // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 24. – С. 5.

402. Віче укр.-русских дівчат // Діло. – 1904. – Ч. 24. – С. 1.

403. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 208.1/37, 9 арк.

404. Кабаровська С. Хвилина в хаті генія (Хвилина – біла рожа) // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 6. – С. 2-3.

405. Кабаровська С. Слово до загалу українського жіноцтва у велику світлу хвилю // Републіканець. – 1919. – Ч. 5. – С. 3-4.

406. Кабарівська С. Шлях організації українського жіноцтва (Коротенький огляд організаційних його змагань) // Наша Мета. – 1919. – Ч. 22. – С. 1-3; Ч. 23. – С. 2-3; Ч. 24. – С. 3-6.

407. Кабаровська С. Вкраїні служи! Оповідання для молодіж. – Львів: З друкарні НТШ, 1919. – 49 с.

408. Колцуняк М. Начерк розвою українського жіноцтва // Промінь. – 1906. – Ч. 1. – С. 4-6; Ч. 2. – С. 22-23; Ч. 3. – С. 33-34.

409. Кузьмова М. Про наші шкільні підручники // Учительський Голос. – 1919. – Ч. 2. – С. 3-4.

410. Кузьмова М. Українська Читанка. – Коломия, 1922. – 64 с.

410а. Слобожанка Н. Наші визначні жінки // На новий шлях: Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на 1927 р. – Коломия, 1926. – С. 48-70.

411. Колцуняк М. На стрічу сонцю золотому (повість) // Літературно-Науковий Вісник. – 1904. – Т. XXV. – С. 50-74; 121-155; 212-238; Т. XXVI. – С. 21-45.

412. Колцуняк М. На стрічу сонцю золотому. Повість. – Scranton, Pa: Ukrainian Book Store, 1918. – 135 р.

413. Звіт дирекції приватної женьської гімназії СС Василянок. За шкільний рік 1906/7. – Львів: Накладом монастиря СС Василянок, 1907. – 26 с.

414. Звіт з діяльності Руского Товариства Педагогічного за рік 1907. – Львів: Накладом Товариства, 1908. – 23 с.

415. Звіт дирекції приватної женьської гімназії СС Василянок у Львові. За шкільний рік 1913/14. – Львів: Накладом монастиря СС Василянок, 1914. – 59 с.

416. Олена Залізник. Монографія. – Торонто: Видавництво СФУЖО, 1987. – 183 с.

417. Олена Залізник // Наше Життя. – 1956, червень. – С. 15.

418. Пеленська І. Життєвим шляхом // Літопис Голготи України. – Т. 4: Славні дочки України-Русі / Гол. ред. В. Цветков. – Львів: Сполом, 1990. – С. 748-753.

419. Залізник Олена // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993. – С. 734.

420. Левчанівська І. Сенаторка (мемуари). – Львів-Дубно-Луцьк: Джерело – Настир'я, 2004. – 181 с.

421. Сен. Левчанівська й міжнародні зв'язки // Нова Хата. – 1926, січень. – С. 3.

422. Пашко А. З поглядом у майбутнє. – Львів: Логос, 2001. – 184 с.

423. Рудницька М. Статті. Листи. Документи / Упор. М. Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с., іл.

424. Богачевська-Хом'як М. Мілена Рудницька і жіночий рух // Літопис Голготи України. – Т. 4.: Славні дочки України-Русі / Гол. ред. В. Цветков. – Львів: Сполом, 1999. – С. 396-415.

425. Книш І. Перші роки на еміграції (з недавнього минулого). – Вінніпег: Культура й освіта, 1955. – 40 с.

426. Рудницька Мілена // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 7. – Львів, 1998. – С. 2630-2631.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ПОТРЕБИ ПОВНОЦІННОЇ ОСВІТИ І НАЦІОНАЛЬНОГО «ОСВІДОМЛЕННЯ» ЖІНКИ У ФЕМІНІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІ ТА В ЗМІСТІ ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Освіта жінки у поглядах визначних представниць

західноукраїнського жіноцтва другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

1. Маґаляс С. Що освітник повинен знати про освіту та освітню працю // Життя і Знання. – 1933. – Ч.2. – С. 61-62.
2. Малицька К. Через просвіту – до воскресеня // У кн.: Барвінський О. Читанка для приготовної класи учительських семінарій. – Львів, 1916. – 416 с.
3. Шкрумеляк Ю. В освіті перемога // «Просвіта» за шістдесят літ: Ювілейний альманах. – Львів, 1928. – 292 с.
4. Учасник зїзду. Яка освіта? По загальних зборах «Просвіти» // Нова Зоря. – 1929. – Ч. 29. – С. 1-2.
5. К.М. [Малицька К.]. Кілька думок про виклади і відчити для селян // Промінь. – 1907. – Ч. 1. – С. 11-12; Ч. 2. – С. 28-29; Ч. 3. – С. 42-43.
6. В.Л. [Малицька К.]. З Лисенкового свята // Промінь. – 1904. – Ч. 11. – С. 74-75.
7. Маґаляс С. Публичні освітні віча (Значіння й потреби пропаганди) // Життя і Знання. – 1934. – Ч. 4. – С. 111-112.
8. ЦДІА України у Львові. – Ф.348, оп.1, спр.136, арк. 97-106.
9. Відчит пр. Ю.Ловіцького при нагоди перших загальних зборів філії Руского товариства педагогічного в Тернополі // Учитель. – 1896. – Ч. 1. – С. 2-7.
10. Маґаляс С. Освіта й виховання // Життя і Знання. – 1933. – Ч. 4. – С. 124-125; Ч. 5. – С. 155-156.
11. Загірня М. До сестер-українок // Правда. – 1892. – Вип. XLII. – С. 499-500.
12. Дешо з історії жіночої преси // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 88. – С. 5.
13. Г.Ц. [Цеглинський Г.]. Перший Вінок. Жіночий альманах виданий коштом и заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки [Рецензія] // Зоря. – 1887. – Ч. 17. – С. 287-288; Ч. 18. – С. 307-308.
14. Колесса О. Століте обновленої українсько-руської літератури // Літературно-Науковий Вістник. – 1898. – Т. IV. – Кн. 12. – С. 161-168.
15. О-га. Про руське жіноцтво (Листи Галичанки до редакції «Правди»). Лист перший // Правда. – 1879. – Вип. I. – С. 36-40.
16. Баранова Б. Наталія Кобринська – а український рух жіночий // Український Голос. – 1926. – Ч. 18. – С. 4-5.
17. Кобринська Н. Вибрані твори / Упор. І.О.Денисюка та К.А.Кріль. – К: Дніпро, 1980. – 446 с.
18. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. – Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 68-102.

19. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.
20. Отчить пані Наталії Кобринскої, виголошений на першому загальному зборі товариства рускихь женщинъ въ Станиславові д.8 грудня 1884 // Діло. – 1884. – Ч. 148. – С. 1-2.
21. Русова С. Наталія Кобринська // Народознавство: Збірник відділу Народознавства Українського Соціологічного Інституту / Ред. проф. М.Білецького. – Прага, 1930. – С. 269-287.
22. (Русинкам з Галичини і Буковини) // Буковина. – 1890. – Ч.11. – С. 4.
23. Книш І. Смолоскип у темряві: Наталія Кобринська й український жіночий рух. – Вінніпег: Накладом авторки, 1957. – 302 с.
24. Кобринська Н. Відозва. Родачки Галичини і Буковини // Буковина. – 1891. – Ч. 12. – С. 3.
25. В справі жіночої петиції до ради державної // Народ. – 1891. – Ч. 10-12. – С. 176.
26. Збори рускихь жінокъ въ Стрию // Діло. – 1891. – Ч. 187. – С. 1-2.
27. Кобринська Н., Ярошинська Е. Відозва! // Буковина. – 1891. – Ч. 19. – С. 5.
28. Свідома Русинка. Жіноча справа в раді державній // Народ. – 1891. – Ч. 7 і 8. – С. 111-113.
29. Рух жіночих товариств // Наша Доля. – Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 85-96.
30. Перше загальне жіноче віче у Львові // Народ. – 1892. – Ч. 11-12. – С. 163-166.
31. Макарушка Є. «Наша Доля». Збірник праць різних авторів. – Книжка 2. У Львові, 1895р. [Рецензія] // Зоря. – 1895. – Ч. 14. – С. 278-279.
32. Кобринська Н. Стремління жіночого руху // Наша Доля. – Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 3-17.
33. Petycyя kobiet do sejmu! // Przedswit. – 1893 – № 10. – S. 89-90.
34. Petycyя do Wysockiego Sejmu o zalozenie gimnazyum dla dziewczat we Lwowie // Ster. – 1897. – № 5. – S. 73-74.
35. Кобринська Н. з Озаркевичів. Не ходи Грицю на вечерниці... Драма Старицького і народна пісня [Рецензія] // Неділя. – 1911. – Ч. 8. – С. 2.
36. Грушевський М. Наталія Кобринська. Життя і творчість // Літературно-Науковий Вістник. – 1900. – Т. IX. – Кн. I. – С. 1-23.
37. Кобринська Н. Про рух жіночий в новіших часах // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 5-23.
38. Кобринська Н. Передне слово // У кн.: М.Метерлінк. Синьобородий і Аріяна або даремний визвіл. Драма в 3-х діях. Перевід з французького. Жіноча бібліотека: Ч.2. – Львів: Накладом Наталії з Озаркевичів Кобринської, 1912. – 71 с.
39. Ющишин І. М.Метерлінк. Синьобородий і Аріяна. Драма в 3 діях. Перевід з французького: Жіноча бібліотека. – Ч.2. – Львів: Накладом Наталії з Озаркевичів Кобринської, 1912, 71с. [Рецензія] // Учитель. – 1913. – Ч. 11-12. – С. 376-378.

40. Першому українському боршеви за права жінки. – Львів: Накладом «Союзу Українок», 1921. – 16 с.
41. Коренець О. Наталія Кобринська (Громадянська діячка і письменниця) // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Т. СІІ. – Кн. VI. – С. 523-532.
42. Кравченко У. Уривки спогадів // Жіноча Доля. 1931: Практичний календар поради для українського жіноцтва. – Коломия, 1930. – С. 38-46.
43. Побратимка. Як у нас виховуються їмосцянки на їмосці в який хосен із них народови (Письмо з Станіславщини) // Народ. – 1890. – Ч. 11. – С. 157-159.
44. Книш І. Одна з перших (До роковин Олесі Бажанської – Озаркевич) // Наше Життя. – 1957. – Ч. 4. – С. 5-6.
45. Оксана [Бажанська О.]. 5. V. 1891. // Народ. – 1891. – Ч. 13 і 14. – С. 207-209; Ч. 15 і 16. – С. 219-225; Ч. 17 і 18. – С. 237-241.
46. Б-а Євг. [Бохенська Є]. Замітки про національну свідомість руского жіноцтва і народний строй // Діло. – 1888. – Ч. 89. – С. 1.
47. Mikulowska С. «Ukrainski» ruch kobiecy. – Lwow, 1937. – 47 s.
48. М-ей О. [Маковой О.]. Про національну свідомість Русинок і народні строї // Зоря. – 1895. – Ч. 2. – С. 38-40.
49. Солтисова з Рибачків М. [Солтис М.]. О образованию і вихованю дівчат // Учитель. – 1896. – Ч. 9. – С. 138-143.
50. Ярошинська Є. Чого нам боятись? // Наша Доля. Збірник праць ріжних авторів: Книжка І. – Стрий, 1893. – С. 55-58.
51. Лукіянович Д. Перекиньчики. Повесть. Львів, 1903. 105с. [Рецензія] // Літературно-Науковий Вістник. – 1904. – Т. 26. – Кн. 4. – С. 29-37.
52. Ярошинська Є. Як ведеться нашим селянкам на Буковині, коло Вікна // Народ. – 1890. – Ч. 10. – С. 154-156.
53. Ярошинська Є. Про средства вихованя жіночої молодіжи. Відчит на окружній учительській конференції в Кіцмани, дня 4. липня 1895р. // Учитель. – 1896. – Ч. 13. – С. 201-203.
54. Ольга Кобилянська в критиці та спогадах / Упор. Ф.Погребенник. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1963. – 560 с.
55. Гундорова Т. Femina melancholica: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика, 2002. – 272 с.
56. Фуртат М. Ольга Кобилянська // Нова Хата. – 1926. – Ч. 7-8. – С. 1-3.
57. О.Л. Ольга Кобилянська // Мета. – 1908. – Ч. 9 і 10. – С. 7-9.
58. Костецкий І. Дещо про перші збори Буковинського жіночого общества // Народ. – 1894. – Ч. 18. – С. 282-283.
59. Кобилянська О. Твори в п'яти томах. – Том п'ятий / Упор., підготовка текстів та прим. Ф.Погребенника. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1963. – 768 с.
60. Дещо про ідею жіночого руху. Відчит Ольги Кобилянської на зборах товариства руских жінок на Буковині // Народ. – 1894. – Ч. 19. – С.298-301.
61. Кобилянська О. Апостол черні / Вступне слово та підготовка тексту Є.Г.Куртяка. – Львів: Каменяр, 1994. – 243 с.
62. М.П. [Павлик М.]. Ще із-за товариства руских жінок на Буковині // Народ. – 1894. – Ч. 21. – С. 331-333.

63. Про жіночий рух, реферат п.К.М. – Львів: Вид-во «Кружка укр. дівчат», 1904. – 41 с.
64. Збори «Жіночої Громади» // Буковина. – 1906. – Ч. 53. – С. 2.
65. К.М. [Малицька К.] «Жіноча Громада» в Вашківцях н.Черемошем // Буковина. – 1906. – Ч. 79. – С. 12.
66. Кумановська Е., Малицька К. Сестри! // Буковина. – 1906. – Ч. 54. – С. 1.
67. Секретарка [Трусевич М.]. Збори «Ж.Г.» і основане її Кружка в Чернівцях // Буковина. – 1906. – Ч. 111. – С. 2-3; Ч. 112. – С. 2.
68. Колпуняк М. Начерк розвою українського жіноцтва // Промінь. – 1906. – Ч. 1. – С. 4-7; Ч. 2. – С. 22-23; Ч. 3. – С. 33-34.
69. У-т. З нагоди заснованя товариства: «Кружок українських дівчат» // Молода Україна. – 1900. – Ч. 11. – С. 463-465.
70. Віче укр. – руских дівчат // Діло. – 1904. – Ч. 24. – С. 1.
71. Віче львівських русинок // Діло. – 1911. – Ч. 28. – С. 5-6.
72. Д.С. [Старосольська Д.] Ідеї емансипації жінок // Мета. – 1908. – Ч. 2. – С. 1-3; Ч. 3. – С. 2-3.

3.2. Сутність феміністичних домагань у сфері просвіти і виховання жінки-українки в поставстроугорський період

73. Українська жінко! // Република. – 1919. – Ч. 83. – С. 2
74. Лозинська М. Жінка в Українській Народній Республіці // Република. – 1919. – Ч. 56. – С. 2; Ч. 57. – С. 3; Ч. 59. – С. 3; Ч. 60. – С. 3; Ч. 61. – С. 3; Ч. 62. – С. 3-4; Ч. 63. – С. 3.
75. Струтинська М. Книжка доброї віри [Рецензія] // Діло [Жіночий Вістник]. – 1922. – Ч. 23. – С. 6-7.
76. Одна з матерей. Голос матери // Наша Мета. – 1919. – Ч. 17. – С. 2-4.
77. Малицька К. Декілька рефлексій з новим шкільним роком // Діло. – 1922. – Ч. 2. – С. 7.
78. Рудницька М. Статті, листи, документи / Упор. М.Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с., іл.
79. М.Р.Л. [Рудницька М.] Чому українські жінки не мають представництва в Національній Раді? // Наша Мета. – 1919. – Ч. 1. – С. 3-4.
80. Могутня сила народної освіти // Життя і Знання. – 1932. – Ч. 4. – С. 121.
81. Галушинський М. Дещо про народню освіту і виховання. III. Курси для неграмотних (анальфаветів) // Наша Мета. – 1919. – Ч. 16. – С. 3-5.
82. Дужий М. Нарис організації й методики популярних викладів. – Львів: Накл. т-ва «Просвіта», 1928. – 39 с.
83. (Б.З.) [Заклинський Б.]. Ще в справі неграмотности // Учительське Слово. – 1916. – Ч. 6. – С. 91-92.
84. Магалає С. Методика освітньої праці // Життя і Знання. – 1933. – Ч. 6. – С. 188-189; Ч. 7-8. – С. 234-236.
85. Сірополко С. Принципи позашкільної освіти // Учительський Голос. – 1919. – Ч. 4. – С. 2-3.
86. ЦДАВО України. – Ф. 3889 с., оп. 1, спр. 3, арк. 63-65 зв.

87. Ющишин І. Правні підстави боротьби з неписьменністю // Учительське Слово. – 1939. – Ч. 1-2. – С. 11-13.
88. ДАІФО. – Ф. 378, оп. 1, спр. 19, арк. 60-67.
89. Малицька К. В боротьбі з неграмотністю // Народня Просвіта. – 1923. – Ч. 7. – С. 108.
90. Струтинська М. Організуймо курси // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 1. – С. 4-5.
91. Струтинська М. Підходячий момент (Під розвагу сільським інтелігенткам) // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 2. – С. 20-21.
92. Струтинська М. Освіта і сільське жіноцтво // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 7. – С. 105-106.
93. Струтинська М. Позір сільське інтелігентне жіноцтво! // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 10. – С. 153-154.
94. Кисілевська О. Як вести працю в жіночих гуртках. – Коломия: Накладом редакції часопису «Жіноча Доля», 1927. – 16 с.
95. О.К. [Кисілевська О.]. Наказ хвилі // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 12. – С. 2-4.
96. Кисілевська О. Жінки, берім наші справи в свої руки // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1938. – Коломия, 1937. – С. 2-4.
97. Кисілевська О. На маргінесі жіночого руху // Діло. – 1926. – Ч. 102. – С. 2.
98. О.К. [Кисілевська О.]. Чого ждемо від нашої інтелігенції // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 11. – С. 4.
99. Кисілевська О. Українська селянка при праці. – Краків: Укр. вид-во, 1942. – 103 с.
100. Блажкевич І. Як має працювати Жіноча Громада? // Жіночий Голос. – 1936. – Ч. 4. – С. 5.
101. Ющишин І., Петрів І. Вчіть неписьменних: Порадник для тих, що гуртують неписьменних до науки письма та метод. показчик. – Львів: Накладом Товариства «Просвіта», 1938. – 32 с.
102. Стражнікова І. Педагогічні погляди та освітня діяльність Івонни Петрів (1892-1971 рр.). – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 232 с.
103. Горбачева Л. Азбука жіночого руху. – Львів: Накладом Центр. Укр. жін. Тов. «Союз Українок» у Львові, 1937. – 32 с.
104. За освіту української працюючої жінки. Через освіту до добробуту // Жіночий Голос. – 1937. – Ч. 2. – С. 8.
105. Фуртак М. Школа і самоосвіта // Нова Хата. – 1929. – Ч. 8-9. – С. 5-6.
106. Галушинський М. Самоосвіта учительства // Учитель. Педагогічно-науковий збірник. – Т. 1. – Львів: Накладом учительської організації. – 1925. – С. 4-9.
107. Галушинський М. Позашкільна освіта. Народини, – зміст, – освітні установи, – організаційні форми // Шістьдесят літ. 1868-1928: Ювілейний альманах т-ва «Просвіта» у Львові. – Львів: Видання Т-ва «Просвіта», 1927. – С. 4-30.
108. Жовтень – місяць книжки // Учительське Слово – 1927. – Ч. 10. – С. 1-3.
109. Дорошенко Н. Самоосвітник і книжка // Життя і Знання. – 1935. – Ч. 12. – С. 343-344.

110. Дорошенко Н. Що повинна прочитати жінка, розумна мати та громадянка // Життя і Знання. – 1934. – Ч. 3. – С. 79-81.
111. Русова С. А.Животко (А.Пуховський). «Народня Просвіта» (Порадник позашкільної освіти). Ужгород, 1927. Ст. 93. (Бібліотека «Робітничої Академії» в Ужгороді, Ч. 7.) [Рецензія] // Народня Посвіта. – 1927. – Ч. 5-6. – С. 85-86.
112. Сірополко С. Організація дитячих бібліотек // Народня Посвіта. – 1924. – Ч. 1. – С. 3-4.
113. Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства. Історія, теорія та практика бібліотечної справи. – Львів, 1924. – 122 с.
114. Дорошенко Н. Суспільні функції громадських бібліотек // Шлях виховання й навчання. – 1935. – Ч. 4. – С. 201-218.
115. Дорошенко Н. Читаймо й шануймо книжку // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 40. – С. 4-5.
116. Н.Д. [Дорошенко Н.]. Бібліотеки при кружках «Союзу Українок». – Львів: Головний відділ «Союзу Українок», 1935. – 8 с.
117. Дорошенко Н. Діточі бібліотеки // Життя і Знання. – 1930. – Ч. 28. – С. 117.
118. Калинович В. Наша молодь в переломовій добі. – Львів, 1926. – 94 с.
119. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. – 123 с.
120. Малицька К. Дві книжки, які кожда жінка повинна причитати. [Рецензія] // На новий шлях. Альманах «Жіночої Долі». – Коломия, 1926. – С.161-163.
121. Блажкевич І. Культурна людина. – Львів: Самоосвіта, 1930. – Ч. 4. – 40 с.
122. Парфанович С. Гігієна жінки. – Львів, 1930.
123. Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. – Львів, 1934. – 32 с.
124. Селезінка Н. Роля жінки в кооперації. – Львів: Накл. Ревізійного Союзу Українських Кооператив, 1934. – 22 с.
125. Степанів О. Кооперативи здоров'я, їх завдання, організація, історія: Друге вид. – Львів, 1938. – 36 с.
126. Жінка в давній Україні. – Львів: Накладом К.Малицької, б.р. – 11 с.
127. Ляшинська С. Княгиня св. Ольга. – Львів: Накладом Центр. Укр. Жін. Т-ва «Союз Українок», 1938. – 31 с.
128. Наш ювілей // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 17. – С. 6-7.
129. Кисілевська О. Десять літ // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 17. – С. 2-3.
130. Гнатчук О.С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): Дис. ... канд. істор. наук. – Чернівці, 2001. – 211 с.
131. Кисілевська О. Самовиховання // Наша Книга. Альманах «Жіночої Долі» на рік 1929. – Коломия, 1928. – С. 152. – 166.
132. Крушельницька М. Про фахову освіту жіноцтва // Наш Світ. Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1929. – Коломия, 1927. – С. 70-77.
133. Стахова Е. Сільські школи домашнього господарства // Наша Книга. Альманах «Жіночої Долі» на рік 1929. – Коломия, 1928. – С. 168-176.

134. Сільськогосподарська організація жіноцтва (Зміст реферату Др. Хариті Кононенко) // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 10. – С. 10; Ч. 11. – С. 12-13.
135. Охримович-Залізник О. За фахове навчання жіночої молоді // Нова Хата. – 1929. – Ч. 8-9. – С. 7-8.
136. Андрохівич А. Наукова програма до ведення курсів жіночого господарства // Учитель. Педагогічно-науковий збірник. – Т. 1. – Львів: Накладом учительської організації, 1925. – С. 87-91.
137. Струтинська М. Плян навчання 3-місячного курсу зразкових сільських господинь в Коршеві біля Коломиї (від 1 квітня до 30. червня 1929) // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 2-3.
138. Струтинська М. Інструкція організування куховарських курсів на селі // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 4. – С. 2-3.
139. Резолюції, прийняті загальними зборами «Союзу Українок» дня 23. грудня 1929 р. // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 6. – С. 2.
140. Фемінізм як засіб, а не ціль // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 4. – С. 2-4.
141. Целевич В. Громадянська праця українського жіноцтва в часі світової війни // Наша Мета. – 1920. – Ч. 7. – С. 3-4.
142. Чикаленко Г. Фемінізм і криза демократії // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 12-13. – С. 14-16.
143. Л.Б. [Бурачинська Л.]. Перед жіночим конгресом // Нова Хата. – 1934. – Ч. 1. – С. 2.
144. Чого жде нарід від свідомої українки? // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1939. – 1938. – Річ. 59. – С. 141-144.
145. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 124, арк. 72-75.
146. Гаращак Л. Молодь у Всеукраїнському Жіночому Конгресі // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 1. – С. 2-4.
147. Маланюк Є. Жіноча мужність // Нова Хата. – 1931. – Ч. 12. – С. 6-7.
148. Охримович-Залізник О. Ще про організацію // Наша Мета. – 1920. – Ч. 2. – С. 6-7.
149. Геть з бідою! (Промова п-ні Павлюх-Гузаревої на конгресі «Жіночої Громади») // Час. – 1929. – Ч. 107. – С. 1-2.
150. Проголошення видане з приводу Першого З'їзду Народовецького Жіноцтва Підкарпаття в Ужгороді 27-28. V. 1934 р. // Жіноча Сила. – Ужгород: Видано з'їздовим комітетом, 1934. – С. 1-2.
151. Гренджа-Донський В. І Жіночий Конгрес в Ужгороді // Українське Слово. – 1934. – Ч. 22. – С. 2.
152. Проект резолюцій, які мають бути прийняті на Першій З'їзді Народовецького Жіноцтва Підкарпаття 28. V. 1834 // Жіноча Сила. – Ужгород: Видано з'їздовим комітетом, 1934. – С. 6-7.
153. Манцібович Р. Католицький жіночий рух (3 нагоди І. Всеукраїнського Жіночого Конгресу) // Мета. – 1934. – Ч. 24. – С. 2-3.
154. Тишинська Є. Післанництво сучасної жінки і джерела її сили // Мета. – 1935. – Ч. 10 – С. 2.
155. Тишинська Є. Про сьогоднішні завдання української жінки // Мета. – 1935. – Ч. 11 – С. 2-3.
156. Дзерович М. Жінка // Мета. – 1935. – Ч. 11. – С. 4-5; Ч. 12. – С. 3-5.

157. Резолюції Українського Жіночого Конгресу, ухвалені в Станиславові дня 27 червня ц. р. // Жіноча Доля. – 1934 – Ч. 15-16. – С. 15-16; Ч. 17. – С. 14-15.
158. Великий з'їзд українських жінок // Мета. – 1934 – Ч. 26. – С. 2.
159. Колтунюк Л. Як улашувати національні свята? // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1938. – Коломия, 1937. – С. 89-91.
160. Колтунюк Л. Як улашувати філіяльні або кружкові обжинки? // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1938. – Коломия, 1937. – С. 92-95.
161. Герасимович І. Відозва // Народ. – 1892. – Ч. 15-18. – С. 166.
162. Новинки // Діло. – 1911. – Ч. 39. – С. 5.
163. Кабаровська С. Тарас Шевченко – сонцем України // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 3. – С. 2-3.
164. Малицька К. Шевченко у дівочій школі // Рідна Школа. – 1932. – Ч. 6. – С. 82-86.
165. Невицька І. Т. Шевченко // Пчолка. – 1928. – Ч. 7. – С. 189.
166. Павлюх-Гузарева О. «А до того – я не знаю Бога...» // Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – 1934. – Т. 2. – С. 291-301.
167. Блажкевич І. Діло в честь Тараса. Сценічна картина у 2-х діях для підготовки Шевченкових свят. – Львів: Світ Дитини, 1924. – 16 с.
168. Блажкевич І. Тарас у дяка. Сценічна картина в 2 діях із життя Т. Шевченка. – Львів, 1923. – 16 с.
169. Кабаровська С. Тарас пастушок. Сценічний образок у двох діях для діточих театрів. – Львів: Добра книжка, 1925. – 32 с.
170. Нерішена Л. [Кабарівська С.]. Слідами Тараса. Образець з діточого життя в 2 діях зі словами і грами. – Львів: Видане Українського Педагогічного товариства, 1914. – 36 с.
171. Лебедова В. [Малицька К.]. Вінок на могилу Тараса Шевченка. Діточа сцена у 2 відслонах. – Львів: З друкарні НТШ, 1914. – 8 с.
172. Кравченко У. Шевченкові роковини // Світ Дитини. – 1933. – Ч. 8. – С. 214.
173. Русова С. Наталка Полтавка і її правнучка // Громадянка. – 1938. – Ч. 5. – С. 2-3.

3.3. Жіночі товариства як організатори позашкільної освіти жінок регіону

174. Шухевич Г. Клюб Русинки у Львові // Наша Доля. – Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 85-86.
175. Статут товариства «Руский жіночий кружок» в Коломиї. – Коломия: Накладом товариства, 1904. – 10 с.
176. О.З. [Залізник О.]. З жіночого руху // Діло. – 1910. – Ч. 282. – С. 3-4.
177. З товариства «Жіноча громада» // Діло. – 1910. – Ч. 261. – С. 7.
178. Статут Товариства «Кружок українських дівчат» у Львові. – Львів: Накладом «Кружка українських дівчат», б. р. – 7 с.
179. Основательки. Товаришки! // Молода Україна. – 1901. – Ч. 2. – С. 40-41.

180. З «Кружка українських дівчат» // Молода Україна. – 1901. – Ч. 4. – С. 140-141.
181. До студенток – Українок // Діло. – 1910. – Ч. 274. – С. 6.
182. Зі Станиславова // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 24. – С. 2.
183. ДАЧО. – Ф. 211, оп. 1, спр. 11791, 7 арк.
184. Відозва // Молода Україна. – 1901. – Ч. 4. – С. 141-143.
185. Бачинська-Донцов[а]М. Розвиток наших жіночих товариств // На новий шлях. Альманах «Жіночої Долі». – Коломия, 1926. – С. 14-17.
186. Статут товариства «Союз Українок» у Львові. – Львів: Накладом Товариства, 1917. – 19 с.
187. Статут товариства «Союз Українок» у Львові. – Львів: Накладом товариства «Союз Українок», 1924. – 16 с.
188. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 2, 106 арк.
189. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 12, 60 арк.
190. С-а. «Союз Українок». Звіт із загальних зборів // Діло. – 1923. – Ч. 212. – С. 3-4.
191. До всього нашого інтелігентного жіноцтва по селах // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 5. – С. 77-78.
192. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 19, 2 арк.
193. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 20, 6 арк.
194. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 15, 179 арк.
195. Учасниця. Зріст жіночого руху. З нагоди з'їзду «Союза Українок» // Діло. – 1925. – Ч. 63. – С. 3-4.
196. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 35, 38 арк.
197. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 8, 4 арк.
198. Загальний зїзд «С.У.» у Львові // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 20-21. – С. 5-6.
199. Підсумки Загального З'їзду «С.У.» й висновки з них для нас // Світ Молоді. – 1935. – Ч. 4. – С. 1-2.
200. З'їзд делегаток у Львові // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 6. – С. 5.
201. Діяльність філій Союзу Українок за рік 1928 // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 5. – С. 2.
202. Львів – філія ім. Маркіяна Шашкевича // Народня Просвіта. – 1924. – Ч. 5-6. – С. 78-79.
203. Біляк М. Союз Українок // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1938. – Коломия, 1937. – С. 74-76; 113-114.
204. Обіжник ч. 19. У справі культ.-освітньої праці по філіях та кружках «С.У.» // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 20. – С. 2.
205. Обіжник ч. 8. До всіх філій «С.У.» у краю. У культурно-освітніх справах // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 3. – С. 2-3.
206. Резолюції, прийняті загальними зборами «Союзу Українок» дня 23 грудня 1929 р. // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 6. – С. 2-3.
207. Обіжник ч. 14. До всіх філій «Союзу Українок». В справах культурно-освітніх. 1. Боротьба з неписьменністю // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 3. – С. 2.
208. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, од. зб. 7, арк. 119-122.
209. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 48, арк. 11-15.

210. Домбчевська І., Савків О. Як працює жіноцтво Стрийщини // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 24. – С. 2.
211. Обіжник ч. 5. До всіх філій «С.У.» // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 20. – С. 2.
212. Курс крою і шиття в Боремлі пов. Дубно на Волині // Нова Хата. – 1926. – Ч. 9. – С. 5.
213. Зелений П. і Р.М. «Сільський Господар» // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Первидання в Україні. – Т. 8. – Львів, 1993. – С. 2830-2832.
214. ДАІФО. – Ф. 373, оп. 1, спр. 1, 48 арк.
215. Курс Вишколу Організаторок і Інструкторок «С.У.» // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 1-2. – С. 23.
216. Інструкторський курс «С.У.» // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 1-2. – С. 21.
217. До завдань жіночих організацій // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 3. – С. 2-3.
218. М.Н. Молоді при роботі. Культурно-освітня секція при «С.У.» в Коломиї // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 6. – С. 14-15.
- 218а. Логуш М. Жінка Карпатської України у державному будівництві (Нарис) // Наше Життя. – 1954, листопад. – С.3-4.
219. Українські жінки раду радять // Мета. – 1934. – Ч. 25. – С. 3-4.
220. Після І. Укр. Жіночого Конгресу // Мета. – 1934. – Ч. 27. – С. 2.
221. По «Днях Селянки» // Жіноча Доля. – 1936. – Ч. 14. – С. 2.
222. Свята Української Селянки // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 14. – С. 5-6.
223. «Свято Селянки» в Коломиї // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 15-16. – С. 2-3.
224. Кисілевська О. Свято «Української Селянки» в Радехові // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 17. – С. 3-4.
225. Учасниця. «Свято Селянки» в Жовкві // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 15-16. – С. 20.
226. «День Селянки» в Чорткові // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 18. – С. 3-4.
227. Селянка перед веде // Жіноча Воля. – 1936. – Ч. 12. – С. 2.
228. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 121, 18 арк.
229. Історичні пригадки // Жіноча Доля. 1931. Практичний календар-порадник для українського жіноцтва. – Коломия: Накладом редакції часопису «Жіноча Доля», 1930. – С. VI-VII.
230. ДАВО. – Ф. 198, оп. 1, спр. 5, 253 арк.
231. Обіжник ч. 2. До всіх філій «С.У.». В справі Свята Лесі Українки // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 13-14. – С. 2.
232. З жіночого руху. Белз // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 11. – С. 14-15.
233. Х.К. [Кононенко Х.]. Із життя жіноцтва на Підкарпаття // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 23. – С. 7.
234. Викупно дому Лесі Українки. Культ великої поетки об'єднує українське жіноцтво // Жінка. – 1937. – Ч. 19-20. – С. 2.
235. Русов Ю. Кілька спогадів про Софію Русову (З нагоди 100-ліття народження, 1856-1956) // Визвольний шлях. – 1956. – Кн. 10 / 34 (108). – С. 1172-118.

236. Нагачевська З. Софія Русова і педагогічно-просвітницька діяльність західноукраїнського жіноцтва // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка, 2001. – Вип. V. – С. – 31-37.

237. Гриневичева К., Лежогубська І. Ольга Кобилянська // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 35. – С. 6.

238. Павлюх-Гузарева О. Свято в Коломиї // У зб.: О.Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887-1927) / Зладив Др. Л.Когут. – Чернівці: Накладом Ювілейного Комітету, 1927. – С. 77-84.

239. Жіноча секція ім. О.Кобилянської в Камінці Струмиловій // Жіноча Доля. – 1928. – Ч. 5. – С. 5.

240. К.Г. Свято Наталії Кобринської // Громадський Вісник. – 1922. – Ч. 13. – С. 6.

241. Обіжник ч. 4. До всіх філій і кружків та сфедерованих товариств // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 14. – С. 2.

242. ЦДІА України у Львові. – Ф. 327 чт., оп. 1 т, спр. 43, 40 арк.

243. Лукіяновичева К. Звіт з загальних зборів «Союза Українок» в Перемишлі, відбутих дня 28-го лютого 1930 // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 39. – С. 2; Ч. 42. – С. 23.

244. Новохацька Л. Праця волинських жінок, організованих у Т-ві «Сільський Господар» // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 4. – С. 15.

245. Академія пам'яті Наталії Кобринської // Тризуб (Париж). – 1930. – Ч. 22-23. – С. 65.

246. Охримович-Залізник О. З нагоди ювілею Уляни Кравченко // Нова Хата. – 1929. – Ч. 12. – С. 3.

247. Ювілеї нашого визначного жіноцтва // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 8. – С. 7.

248. Ольга Ціпановська // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 10. – С. 8-9.

249. Ірена Невицька. Промова А.Волошина, дня 10. XII. в Т-ві «Просвіта» з нагоди 50. л. ювілею письменниці // Свобода. – 1937. – Ч. 1. – С. 2-3.

250. (Ст.) Свято пані Ірини Невицької // Народня Сила. – 1936. – Ч. 6. – С. 1.

РОЗДІЛ 4

УТВЕРДЖЕННЯ В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КУЛЬТУ ЖІНКИ-МАТЕРІ Й ДИТИНИ

4.1. Материнство і дитинство у феміністичному світогляді та в жіночій освітньо-виховній практиці

4.1.1. Еволюція поглядів на сутність материнства і головні завдання жінки-матері в досліджуваній період

1. Єрина [Окуневська С.] Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 144-159.

2. Довбенчукова К. [Павлик К.]. Дівка і княгиня, народні обичаї з Косівщини // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Ната-

лія Кобринська й Олена Пчілка. Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 197-207.

3. Рошкевич М. Таку вже Бог доло судив. Оповідання, спогади / Упор. і післямова Р.Д.Горака. – Львів: Каменярь, 1993. – 112 с.

4. Ярошинська Є. Вибрані твори / Упор., підгот. текстів, вступна стаття та прим. А.П.Коржупової. – К.: Державне вид-во худ. літератури, 1958. – 427 с.

5. Галичанка [Кисілевська О.]. Циган // Неділя. – 1912. – Ч. 44. – С. 2-3.

6. Коренець О. Нещасний випадок // Літературно-Науковий Вістник. – 1904. – Кн. XII. – С. 194-196.

7. Галя [Цегельська О.]. «Красти!» // Неділя. – 1912. – Ч. 33. – С. 6.

8. Слободівна М. [Крушельницька М.]. Мати // Буковина. – 1901. – Ч. 92. – С. 1-2; Ч. 93. – С. 1-3; Ч. 94. – С. 1-2; Ч. 95. – С. 1-2; Ч. 96. – С. 1-3.

9. Слободівна М. [Крушельницька М.]. Поезія молодих її літ // Буковина. – 1901. – Ч. 59. – С. 1-2; Ч. 60. – С. 1-2; Ч. 61. – С. 1-3; Ч. 62. – С. 1-3; Ч. 63. – С. 1-2.

10. Колцуняк М. Сама винна... (Оповідане з гуцульського життя) // Календар для жінок на рік звичайний 1907. – Львів: Накладом «Клубу русинок», 1906. – С. 2-35.

11. Єрина [Окуневська С.] Пісок! Пісок! // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 209-216.

12. Попович К. Звичайна історія (поема) // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 212-219.

13. Попович К. Твори / Упор., вступна стаття, прим. та бібліографія П.Г.Баб'яка – Львів: Каменярь, 1990. – 214 с.

14. Лукіянович Д. Євгенія Ярошинська (Літ. силуетка) // Літературно-Науковий Вістник. – 1904. – Кн. XII. – С. 208-213.

15. Бачинська-Донцов[а] М. Особисте в ліриці Лесі Українки // Наше Життя. – 1953. – Ч. 10. – С. 3-4.

16. Кобилянська О. Дискусія // Самостійна Думка Української Матері. – 1931. – Ч. 1. – С. 6-7.

17. Кононенко Х. Роля жінки в житті родинному й громадському // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на переступний рік 1936. – Львів, 1935. – С. 79-81.

18. Кобринська Н. Замужна жінка середньої верстви // Перший Вінок. Жіночий альманах / Редактори та видавці Наталія Кобринська й Олена Пчілка. Друге, доповнене видання. – Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984. – С. 406-416.

19. О.Л. Ольга Кобилянська // Мета. – 1908. – Ч. 5. – С. 9-10; Ч. 6. – С. 4-5; Ч. 9 і 10. – С. 7-9.

20. Малицька К. Мати й дитина в поході сторіч. Матеріал до «Дня Української Матері і Дитини». – Краків – Львів, 1943. – 15 с.

21. Віче укр.-русских дівчат // Діло. – 1904. – Ч. 24. – С. 1.

22. Новинки // Буковина. – 1906. – Ч. 71. – С. 3.

23. Підгірянка М. [Домбровська М.] Мати-страдниця // Дзвони Підгір'я. Літературно-мистецький випуск / Укл. В.Слезінський. – 1991. – № 6. – 16 с.

24. Іванець Й. Вольфсберг. Найстаріший концентраційний табор українських виселенців в Австрії в часі світової війни // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч. 10. – С. 16-19; Ч. 11. – С. 6-8; Ч. 12. – С. 15-19.

25. Лозинська М. Жінка в Українській Народній Республіці // Републіка. – 1919. – Ч. 62. – С. 3.

26. О.К. [Коренєв О.]. Про виховання // Наша Мета. – 1919 – Ч. 11. – С. 5; Ч. 12. – С. 4-5; Ч. 13. – С. 4-5; Ч. 14. – С. 3; Ч. 15. – С. 3-4.

27. Т.О.Д. [Блажкевич І.]. Мати мусить бути освіченою! // Громадський Голос. – 1931. – Ч. 23. – С. 5.

28. ЦДІА України. – Ф. 319, оп. 1, спр. 12, арк. 41-71.

29. Завадська В. Жіночий рух // Діло. – 1926. – Ч. 108. – С. 2-3; Ч. 109. – С. 2; Ч. 110. – С. 2; Ч. 111. – С. 2; Ч. 113 і 114. – С. 2.

30. Стругинська М. Материнство у феміністичному світогляді // Для Неї – все. Альманах «Жіночої Долі». – 1929. – С. 25-27.

31. Стругинська М. Материнство // Жінка. – 1939. – 1 травня. – С. 1.

32. Парфанович С. Материнство // Нові Шляхи. – 1932. – Т. 5. – Ч. 2. – С. 121-123.

33. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 123, 122 арк.

34. Бачинська-Донцова М. На біжучі теми жіночого руху // Наш Світ. Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1928. – Коломия, 1927. – С. 26-27; 87-90.

35. Українській матері // Самостійна Думка Української Матері. – 1931. – Ч. 1. – С. 3-4.

36. Буковинка Л. Емансипація жінки // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 18. – С. 3-4.

37. Фемінізм як засіб, а не ціль // Світ Молоді. – 1934. – Ч. 4. – С. 2-4.

38. Чого жде нарід від свідомої українки? // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1939. – Річник 59. – С. 141-144.

39. Полотнюк Д. Особиста й родинна мораль жінки, як підстава громадської моралі // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 15-16. – С. 4-6; Ч. 17. – С. 4-6; Ч. 18. – С. 7-9; Ч. 19. – С. 5-6.

40. Рудницька М. Статті, листи, документи / Упор. М.Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с., іл.

41. Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. – Львів, 1934. – 32 с.

42. М.Р. [Рудницька М.]. Школа і родинний дім // Жінка. – 1935. – Ч. 3. – С. 1.

43. Рудницька М. До всього жіноцтва, згуртованого в Союзі Українок // Українка. – 1938. – Ч. 1. – С. 3.

44. Рудницька М. Великодні листи // Жінка. – 1939. – Ч. 6-7. – С. 1.

45. Добра громадянка – це добра жінка й мати // Українка. – 1938. – Ч. 2. – С. 3.

46. Резолюції Українського Жіночого Конгресу, ухвалені в Станиславові дня 27 червня ц.р. // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 15-16. – С. 15-16.

47. Проголошення видане з приводу Першого З'їзду Народовесцького Жіноцтва Підкарпаття в Ужгороді 27-28.V.1934 р. // Жіноча Сила. – Ужгород: Видано з'їздовим Комітетом, 1934. – С. 1-2.

4.1.2. Виховно-освітній потенціал Свята матері

48. Зараска Л. Українська матір. Значення Дня Матері для українців // Жіночий Світ. – 1993. – Ч. 5. – С. 1-3.

49. Дучимінська О.О. Мати // Жіноча Доля. – 1928. – Ч. 11. – С. 3.

50. Дучимінська О.О. Значіння Свята Матері // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 19. – С. 3-4.

51. Дучимінська О.О. Матерям у день їхнього свята // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 10. – С. 3-4.

52. Рудницька М., Кисілевська О. До всіх філій, кружків «С.У.» та сфедерованих товариств. В справі «Дня Української Матері» // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 2.

53. Кисілевська О. Свято Матері // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 3-4.

54. Кисілевська О. Над чим радить і що робить наше жіноцтво // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 7. – С. 2-3.

55. Рудницька М., Кисілевська О. До філій і кружків «С.У.» і сфедерованих товариств // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 12. – С. 2.

56. До свята Матері // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 8. – С. 2-3.

57. Обіжник Ч. 5. До всіх філій і кружків та сфедерованих товариств // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 15. – С. 2.

58. Малицька К. У свято Матері // Нова Хата. – 1930. – Ч. 5. – С. 1-2.

59. Сухомлинський В.О. Серце вілдаю дітям // В.О.Сухомлинський. Вибрані твори в п'яти томах: Том третій. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 9-279.

60. Блажкевич І. В Мамин День. – Львів: Накладом видавництва «Світ дитини», 1931. – 32 с.

61. Ющишин І. Іванна Блажкевич: В Мамин День. Сценічна картина в трьох діях. Діточа Бібліотека. Книжечка 127. Накладом видавництва «Світ дитини». Стор. 32. Ціна 80 сот. – Львів, 1931 [Рецензія] // Шлях виховання й навчання. – Львів, 1931. – Ч. 5. – 1 травня. – С. 190-191.

62. Кравченко У. Шелести нам, барвіночку, поезії до Свята Матері. – Коломия: Накладом загальної книгозбірні, 1932. – 51 с.

63. Обіжник Ч. 8. До всіх філій, Кружків «Союзу Українок» та сфедерованих Товариств // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 16. – С. 2.

64. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 163, 2 арк.

65. Кисілевська О. Свято Матері в селі Здовбиці біля Здолбунова на Волині // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 17. – С. 19.

66. З недавно-минулого «Союзу Українок» на Волині // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 15-16. – С. 18.

67. ЦДАВО України. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 22, арк. 262-263 зв.

68. ДАІФО. – Ф. 378, оп. 1, спр. 57, 39 арк.

69. День 10 травня – День Матері // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 19. – С. 2.

70. Поклін Матері // Діло. – 1934. – Ч. 123. – С. 1.

71. Роля матері в житті громадянства // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 12. – С. 183.

72. Підготовка Дня Матери // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 9. – С. 140.
73. Ярмів В. Лекція-проект, переведена в II відділі народної школи з нагоди «Свята Матери» // Шлях виховання й навчання. – 1932. – Перша кн. – С. 8-11.
74. Ярмів В. «Свято Матери» – одна з форм співпраці школи зі середовищем // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Перша кн. – С. 52-54.
75. Про День матері: Указ Президента України від 10 травня 1999 р., № 489/99 // Збірник указів Президента України. – 1999. – Вип. 1. – С. 182-187.

4.2. Родинне та громадське дошкільне виховання у теоретичних надбаннях і в організаційно-практичній діяльності жінок-українок

4.2.1. Проблеми «домашньої педагогії»

у творчій спадщині активних учасниць жіночого руху

76. Русова С. Наталія Кобринська // У кн.: Русова С. Наші визначні жінки. – Коломия, 1934. – С. 8-21.
77. Кобринська Н. Вибрані твори / Упор. І.О.Денисюк та К.А.Кріль. – К.: Дніпро, 1980. – 446 с.
78. Кобринська Н. Відозва до руского жіноцтва в справі охоронок // Наша Доля: Збірник праць різних авторів. – Книжка 3. – Львів, 1896. – С. 138-142.
79. Стельмахович М. Няні з народу // Дошкільне виховання. – 1993. – № 12. – С. 12.
80. На межі ХХ століття. Відчит п. Меланії Маліцкої на загальних зборах філії Руского Товариства педагогічного в Станиславові // Учитель. – 1900. – Ч. 23. – С. 353-360; Ч. 24. – С. 370-373.
81. Олесницький Ю.С. Рух в руских товариствах // Діло. – 1900. – Ч. 17. – С. 3.
82. Лебедова В. [Малицька К.]. Сум сучасної хвилі і єго відгомін в діточому світі // Промінь. – 1904. – Ч. 1 і 2. – С. 7-9; Ч. 3. – С. 15-17; Ч. 4. – С. 24-26; Ч. 5. – С. 31-32; Ч. 6. – С. 39-41.
83. (к м) [Малицька К.]. Дві нації // Промінь, 1904. – Ч. 4. – С. 22-25.
84. Лебедів В. [Малицька К.]. Мама. Нариси із нашої домашньої педагогії. – Львів: Видане Руского товариства педагогічного, 1902. – 22 с.
85. Лебедова В. [Малицька К.]. З трагедій діточих душ // Промінь. – 1905. – Ч. 3. – С. 34-39; Ч. 4. – С. 48-52; Ч. 5. – С. 58-62; Ч. 6. – С. 70-74; Ч. 7. – С. 82-85; Ч. 8. – С. 94-98.
86. Виховниця поколінь Константина Малицька: громадська діячка, педагог і письменниця. – Торонто: Накладом СФУЖО, 1965. – 126 с.
87. Ярошинська Є. Правда. Нарис на тлі домашньої педагогії // Промінь. – 1904. – Ч. 16-17. – С. 114-120.
88. Баранова Б. Сучасні завдання українського жіноцтва // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 6. – С. 4.
89. Дучимінська О.О. Про виховання // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 46. – С. 2; Ч. 47. – С. 2; Ч. 48. – С. 2; Ч. 49. – С. 2.
90. Жуковецька-Вільшанецька В. Виховання і навчання дитини // Жіноча Доля. – 1931. – Ч. 4. – С. 5-6; Ч. 6. – С. 5; Ч. 8. – С. 5; Ч. 10. – С. 5; Ч. 12.

- С. 5; Ч. 26. – С. 5; Ч. 28. – С. 4; Ч. 47. – С. 4; Ч. 48. – С. 6; 1932. – Ч. 1-2. – С. 7; Ч. 4. – С. 11-12; Ч. 5. – С. 5; Ч. 7. – С. 3-4; Ч. 10. – С. 7.

91. Софія Русова: 3 маловідомого і невідомого. – Ч. I: «Несторка української педагогічної літератури...» / Упор. О.Джус, З.Нагачевська. – Івано-Франківськ: Гостиниць, 2006. – 456 с.

92. Жуковецька В. Дитина й природа // Рідна Школа. – 1932. – Ч. 19 і 20. – С. 281.

93. Передирій В. Публікації І.Блажкевич на сторінках часопису «Жіноча Доля» (1926-2939 рр.) // Книга пам'яті Іванни Блажкевич. – Галич, 1991. – С. 18-22.

94. Блажкевич І. Дещо про виховання національних почувань // Жіноча Доля. 1931. Практичний календар порадинок для українського жіноцтва. – Коломия, 1930. – С. 3-23.

95. Т.О.Д. [Блажкевич І.]. Як ми повинні виховувати свої діти // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 18. – С. 3-4; Ч. 19. – С. 4; Ч. 21-22. – С. 4-5; Ч. 23. – С. 3-4; Ч. 24. – С. 4; Ч. 26. – С. 3-4.

96. О.К. [Кисілевська О.]. З тайн виховання // Жіноча Доля. – 1936. – Ч. 13. – С. 4-5.

97. Кисілевська О. Мамо, уважай // Жіноча Доля. – 1936. – Ч. 15-16. – С. 8.

98. Кисілевська О. Дещо про виховання // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 3. – С. 7-8.

99. Кисілевська О. Про виховання дітей // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 2. – С. 9.

100. Кисілевська О. Виховання нації // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 23. – С. 3-4; Ч. 24. – С. 8-9; 1935. – Ч. 1. – С. 8-9; Ч. 2. – С. 4-5; Ч. 3. – С. 5-6; Ч. 4. – С. 5.

101. Буковинка Л. Мати й дитина (Живий образець) // Самостійна Думка Української Матери. – 1931. – Ч. 3 і 4. – С. 17.

102. Буковинка Л. Педагогічні уваги для виховання в рідній хаті // Самостійна Думка Української Матери. – 1932. – Ч. 5 і 6. – С. 9-10.

103. Г.Никорович С. Тепер і колись (Свята традиція батьків) // Самостійна Думка Української Матери. – 1931. – Ч. 5 і 6. – С. 22.

104. Дашкевич Н. Як улаштувати собі виховання дітей // Самостійна Думка Української Матери. – 1932. – Ч. 5. – С. III-IV.

4.2.2. Громадське дошкільне виховання в жіночому освітньому поступі

105. Пастернакова М., Петрушевська Л., Юркевич М. Дошкільне виховання // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович: Первидання в Україні. – Т.2. – Львів, 1993. – С. 586-588.

106. Кобринська Н. Статут товариства «Охоронка» // Наша Доля. Збірник праць різних авторів. – Книжка 1. – Стрий, 1893. – С. 94-104.

107. Павлик М. Жіноча бібліотека. Видає Наталія Кобринська // Павлик М. Твори. – К., 1959. – С. 599-606.

108. Франко І. Жіноча бібліотека, видає Наталія Кобринська // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах : Т. 45. – К., 1986. – С. 151-164.

109. ЦДІА України у Львові. – Ф. 271, оп. 1, спр. 78, арк. 51.

110. Кобринська Н. Жіноча справа в Галичині // Наша Доля. – Книжка 1. – Стрий, 1893. – С. 1-35.
111. Рух жіночих товариств // Наша Доля. – Книжка 2. – Львів, 1895. – С. 85-96.
112. Кобринська Н. Фелетон // Наша Доля. – Книжка 3. – Львів, 1896. – С. 116-137.
113. Кобринська Н., Грушевська М. Відозва товариства Руська Охоронка у Львові // Діло. – 1900, 28 падолиста (11 грудня).
114. Кобринська Н. Промова на загальних зборах Рускої Охоронки. – Львів: Накладом тов. Руска Охоронка, 1901. – 11 с.
115. Загальні збори т-ва «Руска охоронка» // Діло. – 1901, 4 лютого.
116. Сельський Є. Українські поради матерей // Українській дитині. Збірник. – Львів, 1921. – С. 19-21.
117. Сельський Є. Суспільно-національна опіка над дітьми // Світло. – 1922. – Ч. 4-6. – С. 65-72.
118. ЦДІА України у Львові. – Ф. 146, оп. 8, спр. 231, 58 арк.
119. З товариства «Руської Захоронки» // Діло. – 1903, 4 вересня.
120. Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Іст.-краєзнавчі есеї. – Львів: Каменяр, 2007. – 175 с.: іл.
121. Кобринська Н. Захоронки – їх значіне і розвій / Перший Український просвітно-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснована у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. Протоколи і реферати / Зред. Д-р І.Брик і Д-р М.Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. – С. 330-335.
122. Нарис історії «Просвіти» / За ред. І.Мельника. – Львів – Краків – Париж. – 232 с.
123. Коцовська В. Організація міських захоронок // Перший Український просвітно-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснована у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зред. Д-р І.Брик і Д-р М.Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. – С. 335-343.
124. Статут товариства «Руска охоронка» у Львові. – Львів: Друк. НТШ, б. р. – 8 с.
125. Статут Товариства «Українська Захоронка». – Львів. – 1916. – 9 с.
126. «Захоронка» – тип українського дошкілля // Шлях виховання й навчання. – 1934. – Перша книжка. – С. 67-69.
127. Павлюх-Гузарева О. Лист з Буковини // Жіноча Доля. – 1928. – Ч. 15. – С. 5.
128. Русова С. День у Чернівцях // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 15-16. – С. 8-9.
129. Справоздане з діяльності виділу філії Товариства педагогічного в Тернополи за час від 1 грудня 1895 до січня 1896 // Учитель. – 1896. – Ч. 20. – С. 30-31.
130. Клуб Русинок у Львові // Діло. – 1903, 3 березня.
131. Статут товариства «Руский Жіночий Кружок» в Коломиї. – Коломия. – 1904. – 10 с.
132. До організаційної праці // Мета. – 1908, 1 мая.

133. Зазив до руського жіноцтва (в справі закладання захоронки для сільських дітей) // Діло. – 1910, 29 липня.
134. Звичайні загальні збори т-ва «Жіноча громада» у Львові // Діло. – 1911, 9 червня.
135. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 34, арк. 1.
136. С.к. Rada szkolna krajowa o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1911/12. – We Lwowie, 1913. – 67 s.
137. Maguar statisztikai: LIV kötetén. – Bp., 1916. – XXII. K. – О. 143-247.
138. Малицька К. Про захоронки і діточі садки // Українській дитині: Збірник. – Львів. – 1921. – С. 12-15.
139. Малицька К. В ювілейне свято Української Захоронки // В 25 роковини Української Захоронки. – Львів: Накладом товариства «Українська Захоронка», 1927. – С. 4-14.
140. Олеськів-Федорчакова С. На діточому майдані // В 25 роковини Української Захоронки. – Львів: Накладом товариства «Українська Захоронка», 1927. – С.22-25.
141. Олеськів-Федорчакова С. Українська Захоронка // Рідна Школа. – 1927. – Ч. 1. – С. 10-11.
142. Бачинська-Донцова М. Праця в Т-ві «Українська Захоронка» // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 13-14. – С. 196-198.
143. Малицька К. Товариство для наших найменших // Діло. – 1926. – Ч. 10. – С. 3-4.
144. Пастернакова М. Маленькі наші ноги, та знають свою путь... // Нова Хата. – 1935. – Ч. 23. – С. 5.
145. Федак-Шепарович О. Українська Захоронка у Львові (3 нагоди 25-літнього ювілею) // Нова Хата. – 1927. – Ч. 6. – С. 4.
146. Макарюсова А. Де-колько словъ о захоронкахъ въ Подкарпатской Руси // Учитель. – 1920. – Ч. 3. – С. 7.
147. Макарюсова А. Опіка над дітьми в часі предшкольномъ // Учитель. – 1920. – Ч. 10. – С. 5-7.
148. Макарюсова А. Дасколько словъ про працю въ захоронкахъ // Учитель. – 1921. – Ч. 1. – С. 2-7.
149. Литвиненко Н. Дитина й дошкілля // Українське дошкілля. – 1938. – Ч. 2. – С. 20-23.
150. ДАЗО. – Ф. 72, оп. 2, спр. 8, 14 арк.
151. Вказівки для тих, що беруться засновувати захоронку // В 25 роковини Української Захоронки. – Львів: Накладом товариства «Українська Захоронка», 1927. – С. 29-30.
152. Звіт з діяльності жіночої секції кружка «Рідної Школи ім. кн. Ольги на Личакові» // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 8. – С. 2.
153. Малицька К. Починаймо будувати від основ // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 55. – С. 7.
154. О.К. [Кисілевська О.]. Загроза нації // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 3. – С. 3; Ч. 4. – С. 3.
155. О.К. [Кисілевська О.]. Дбаймо про наших найменших // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 14. – С. 3.

- 155а. Кисілевська О. Є праця – нема рук до неї // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 4. – С. 5.
156. Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 г. o opiece społecznie. – Nr. 92, poz. 726 // Dz. U.R.P. – Warszawa, 1923. – 356 s.
157. Про діточі садки // Жіноча Доля. – 1927. – Ч. 6. – С. 8-9.
158. Баран Б. На село // Жіноча Доля. – 1927. – Ч. 6. – С. 2.
159. Селезінкова Н. 10-ліття найріднішої школи. Кілька слів про вагу дитячих садків // Діло. – 1934. – Ч. 108. – С. 3; Ч. 109. – С. 5; Ч. 110. – С. 4.
160. Із жіночих організацій Стрийщини // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 2. – С. 4.
- 160а. В.Г. Перші діточі садки (Спроба в Стрийщині) // Діло. – 1925. – Ч. 209. – С. 3-4.
161. М.М. Жіноче віче в Стрию // Нова Хата. – 1926. – Ч. 1. – С. 1-2.
162. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 5, арк. 1-32.
163. Селезінка Н. Дошкільне виховання. – Львів, 1927. – 15 с.
164. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. – Прага: Сіяч, 1927. – 112 с.
165. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. – Прага: Укр. Гром. видавничий фонд, 1924. – 127 с.
166. Звіт з загальних зборів С.У. 27 і 28 грудня 1928 р. // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 3. – С. 2-3.
167. Вісти з «Союзу Українок» // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 12. – С. 2.
168. Резолюції прийняті загальними зборами «Союзу Українок» дня 23 грудня 1929 р. // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 6. – С. 2.
169. ДАРО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 1, 70 арк.
170. ДАВО. – Ф. 199, оп. 2, спр. 14, 6 арк.
171. З життя «Товариства Українських Жінок» у Станиславові // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 8. – С. 7.
172. Праця організованого жіноцтва // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 8. – С. 2.
173. Допись з Поточиськ (пов. Городенка) // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 6.
174. Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів / Упор. текстів, вступна стаття, прим. й додатки Нагачевської З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – 126 с.
175. Звідомлення Головної Управи Рідної Школи за час від 1 вересня 1937 р. до 31 серпня 1938 // Рідна Школа. – 1938. – Ч. 23-24. – С. 367-378.
176. Ярема Я. Софія Русова // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 6. – С. 82-84.
177. Блажкевич І. В діточому садку // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 1. – С. 4.
178. Блажкевичева І. Діточий садок // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 4. – С. 3-4.
179. Блажкевич І. Який хосен з діточих садків? // Рідна Школа. – 1932. – Ч. 7-9. – С. 104-106.
180. Блажкевич І. Діточий садок на селі в часі літніх робіт: Практичні вказівки. – Львів, 1930. – 70 с.
181. Животко А. Будемо бавитися. Збірка забав для дітей. – Ужгород, 1926. – 49 с.
182. Животко А. Промінь. Збірничок для праці з дітьми в дошкільних закладах та в родинях. – Катеринослав-Ляйпціг, 1922. – 94 с.

183. Суховерська О. Рухові забави й гри з мільдіями й примівками. – Львів, 1924. – 120 с.
184. Домбчевська І. Перше виховання дитини в дитячому садку // Ілюстрований календар-альманах «Жіночої Доли» на рік 1938. – Коломия. – 1937. – С. 13-15.
185. Малицька К. Дитячі садки по наших селах // Нова Хата. – 1936. – Ч. 20. – С. 2.
186. Тимкевич М. Мої спостереження (В справі «Діточих Садків») // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 24. – С. 3-4.
187. Храплива Е. Як закладати дитячі садки // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 8. – С. 5-6.
188. Малицька К. Вага вакаційних осель для молоді // Діло. – 1934. – Ч. 106. – С. 2-3.
189. Малицька К. Проходом по львівських вакаційних оселях // Діло. – 1933. – Ч. 208. – С. 4; Ч. 209. – С. 3; Ч. 210. – С. 5; Ч. 211. – С. 5.
190. Діточа вакаційна півоселя в Тернополі // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 1-2. – С. 5.

РОЗДІЛ 5

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА, ПОЗАШКІЛЬНІ ОПІКА Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ

5.1. Репрезентантки жіночого руху про стан і проблеми української школи в Австро-Угорській імперії

1. Кравченко У. Вибрані твори / Упор. А.А.Каспрука. – К.: Державне вид-во худ. літератури, 1958. – 498 с.
2. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 1327, арк. 1-56.
3. Дучимінська О.О. Сумний Христос [Повісті, оповідання] / Упор. та автор. післямови Р.Д.Горак. – Львів: Каменяр, 1992. – 238 с.
4. Качкан В. По кременистій дорозі з терновим вінком (Голгофа Ольги Дучимінської) // Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: Студії з історії української літератури ХІХ–ХХ ст. – Книга друга. – Коломия: Вік, 1996. – С.221-247.
5. Пахомов В. Творча спадщина Ольги Дучимінської. – Івано-Франківськ: Факел, 2001. – 249 с.
6. Б.З. [Заклинський Б.] Уляна Кравченко: Спогади учительки. – Коломия, 1936, ст. 316 (Рецензія) // Шлях виховання і навчання. – 1936. – Друга книжка. – С. 124.
7. Галя [Цегельська О.]. Михась // Діло. – 1912. – Ч. 54. – С. 1.
8. Галя [Цегельська О.]. Настуня // Діло. – 1912. – Ч. 53. – С. 1-2.
9. Колцуняк М. На стрічу сонцю золотому (повість) // Літературно-Науковий Вістник. – 1904. – Т. XXV. – С. 50-74; 121-155; 212-238; Т. XXVI. – С. 21-45.
10. Ярошинська Є. Вибрані твори / Упор., підгот. текстів, вступна стаття та прим. А.П.Коржупової. – К.: Державне вид-во худ. літератури, 1958. – 427 с.
11. Рошкевич О. При звуках музики // Народ. – 1890. – Ч. 17. – С. 275-279.
12. Ярошинська Є. Що може школа // Бібліотека для молодіжи, селян і міщан. – Чернівці, 1887. – С. 108-110.

13. Нерішена Л. [Кабаровська С.]. Слідами Тараса. – Львів: Видане Українського Педагогічного товариства, 1914. – 36 с.
14. Малицька К. Рідна школа // Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» на рік 1918. – Львів, 1917. – С. 293-294.
15. Ярошинська Є. Про средства виховання жіночої молодіжи на селах. Відчит на окружній учительській конференції в Кіцмани, дня 4. Липня 1895 р. // Учитель. – 1896. – Ч. – С. 201-203.
16. Літинська В. Перетяжене ума в школах і нервовість // Учитель. – 1896. – Ч. 8. – С. 113-118.
17. Літинська В. Як повтаряти? // Учитель. – 1897. – Ч. 5. – С. 65-67.
18. Літинська В. Значіне науки погляду // Учитель. – 1897. – Ч. 13. – С. 193-195; Становисько науки погляду. Вибір і упорядковане матеріалу. – Ч. 14. – С. 209-217; Як поступати при науці погляду? – Ч. 17. – С. 257-259.
19. На межі ХХ століття. Відчит п. Меланії Малицької на загальних зборах філії Руского Товариства педагогічного в Станиславові // Учитель. – 1900. – Ч. 23. – С. 353-360; Ч. 24. – С. 370-373.
20. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах: Т. 45. – К.: Наукова думка, 1986. – 574 с.
21. Тихолоз Б. «Цілий чоловік» в етико-антропологічній концепції І.Франка // Слово і час. – 1999. – № 2. – С. 32-34.
22. (км) [Малицька К.]. Дві нації // Промінь. – 1904. – Ч. 4. – С. 22-25.
23. (км) [Малицька К.]. Народна руска школа і рускі учителі в Галичині (Нариси на тлі галицького шкільництва) // Промінь. – 1904. – Ч. 1-2. – С. 3-6; Ч. 3. – С. 14-15; Ч. 4. – С. 22-24; Ч. 5. – С. 30-31; Ч. 6. – С. 38-39; Ч. 7. – С. 46-48; Ч. 8 і 9. – С. 54-55; Ч. 10. – С. 67-68.
24. М.Д. [Домбровська М.] З Перемишлян // Промінь. – 1906. – Ч. 21. – С. 172-173.
25. Жураківська О. Товариське життя учителя в громаді // Bukowiner Schule. – 1906. – Ч. 1. – С. 4-6.
26. Богданський З. [Заклинський Б.]. Коли мати-мемо красших учителів? // Діло. – 1911. – Ч. – 163. – С. 6.
27. Ющишин І. На часі (Голос в дискусії про народне учительство) // Діло. – 1911. – Ч. 174. – С. 5-6.
28. Малицька К. Ще про українські приватні школи і українське народне учительство // Діло. – 1911. – Ч. 186. – С. 1-2.
29. (км) [Малицька К.]. Війна – а школа / Промінь. – 1904. – Ч. 13. – С. 93-95.
30. Домбровська М. Національне і патріотичне виховання молодіжи (Відчит читаний у Кутах дня 24. вересня 1906 на зборах Філії Тов. пед.) // Прапор. – 1908. – Ч. 1. – С. 6-8; Ч. 2. – С. 9-11; Ч. 7. – С. 7-8; Ч. 8. – С. 5-6.
31. Малицька К. Найлекший спосіб фабрикування ідіотів // Bukowiner Schule. – 1906. – Ч. 4. – С. 38-43.
32. Малицька К. Кілька заміток про науку української мови в дівочих школах виділових // Звіт шкіл Руского Товариства Педагогічного за шкільний рік 1911/12: Накладом Руского Товариства Педагогічного, 1912. – С. 3-12.

33. Малицька К. Наші дівчата в наших школах // Звіт шкіл Руского Товариства Педагогічного у Львові за шкільний рік 1909/10. – Львів: Накладом Руского Товариства Педагогічного. – 1910. – С. 3-10.
34. Галичанка О. [Кисілевська О.]. Поборім слабодушність (Голос матери) // Діло. – 1912. – Ч. 84. – С. 1-2.
35. Вільшанецька В. [Жуковецька-Вільшанецька В.] Будуча жіноча виділова школа. Педагогічний нарис // Учитель. – 1912/13 – Ч. 1. – С. 21-23; Ч. 2. – С. 56-58; Ч. 3. – С. 82-85; Ч. 4. – С. 115-116; Ч. 5. – С. 145-148; Ч. 6. – С. 185-188; Ч. 7. – С. 212-215; Ч. 8. – С. 246-247; Ч. 9. – С. 275-277; Ч. 10. – С. 314-318; 1913. – Ч. 11-12. – С. 347-352.
36. Трусевич М. Наука жіночих ручних робіт в народній школі // Bukowiner Schule. – 1907. – Ч. 7. – С. 242-246.
37. Ювілей семинарий учительских // Учитель. – 1896. – Ч. 23. – С. 353-356.
38. Гімназія чи ліцей (причинок до публічної дискусії) // Діло. – 1904. – Ч. 186. – С. 1-2.
39. Лебедова В. [Малицька К.] Картки з дневника матері // Промінь. – 1904. – Ч. 15. – С. 108-110.
40. Бережницька О. Гімназія яко середник висшого образования жіноцтва // Звіт дирекції приватної женьської гімназії СС. Василянок у Львові за шкільний рік 1906/7. – Львів: Накладом монастиря СС. Василянок. 1907. – С. 3-9.
41. Жураківська О. Про заводіві школи домашнього господарства для дівчат // Перший Український просвітно-економічний конгрес, уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. Протоколи і реферати / Зред. Д-р І.Брик і Д-р М.Кошуба. – Львів: Коштом і накладом т-ва «Просвіта», 1910. – С. 519-538.

5.2. Рідномовне шкільництво в емансипаційних змаганнях жінок Західної України 1919-1939 рр.

42. Євшан М. [Федюшка М.] Національне виховання (Гадки і мрії) // Життя і мистецтво. – 1920. – Ч. 2. – С. 38-41.
43. Божук М. Національне виховання і наша школа // Учитель (Ужгород). – 1930. – Ч. 7-10. – С. 120-121.
44. с-я. Століття дитини. Замітки до реформи шкільництва // Наша Мета. – 1919. – Ч. 8. – С. 2-3.
45. Малицька К. Дві книжки, які кожда жінка повинна прочитати // На новий шлях: Альманах «Жіночої Доли». – Коломия, 1926. – С. 161-163.
46. Малицька К. Декілька рефлексій з новим шкільним роком // Діло – 1922. – Ч. 2. – С. 7.
47. Баранова Б. Сучасні завдання українського жіноцтва // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 6. – С. 4.
48. Малицька К. За рідне слово – рідну школу // Світло. – 1921. – Ч. 5. – С. 45-49.
49. Софія Русова і Галичина / Упор. Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ: Вік, 1996. – 127 с.

50. Малицька К. Через ріки, через гори ... // Рідна Школа. – 1935. – Ч. 2. – С. 19-21.

51. Малицька К. В боротьбі за рідну школу // Літературно- Науковий Вістник. – 1924. – Кн. XII. – С. 261-265.

52. Галушинський М. Новими шляхами // Літературно – Науковий Вістник. – 1926. – Т. LXXXIX. – Кн. 1. – С. 62-69.

53. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації загроженої. – Львів, 1929. – 152 с.

54. Конрад С. За непохитні основи національного виховання (З приводу нового шкільного року) // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 18. – С. 260-261.

55. Руснак Т. Румунська шкільна політика на Буковині – а дійсність // Рідна Школа. – 1937. – Ч. 20. – С. 280-282.

56. Ясінчук Л. Азбука нації. Рідна Школа та її вага. – Львів, 1931. – 32 с.

57. Ясінчук Л. Сумні перспективи державного шкільництва в Польщі // Діло. – 1931. – Ч. 144. – С. 2.

58. Малицька К. Поваги і зрозуміння ваги хвилі // Рідна Школа. – 1927. – Ч. 4. – С. 1.

59. Малицька К. Жіноцтво – а справа виховання // Діло. – 1922. – Ч. 29. – С. 7-9.

60. Струтинська М. На підмогу «Рідній Школі» // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 2. – С. 3.

61. Нижанківська М. В Рідній Школі // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 18. – С. 263.

62. ДАТО. – Ф.Р – 3205, оп. 1, спр. 1а, арк. 1-17.

63. Блажкевич І. Хто така українська селянка? // Для Неї – все! Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1930. – Коломия, 1929. – С. 170-174.

64. Блажкевич І. Твердиня духа // Жіночий Голос. – 1938. – Ч. 6. – С. 1-2.

65. Відділ рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Ф. 243, Блаж. 10, б. д. (бл. середини 1930-х рр.), 4 арк.

66. Невичька І. Доборолись // Народня Сила. – 1936. – Ч. 4. – С. 3-4.

67. Огляд парламентарної діяльності Українського Клубу від осінньої Сесії до кінця року (30. X – 21. XII) // Діло. – 1928. – Ч. 287. – С. 1.

68. Шкільна політика супроти українців. З промови посла Дмитра Великановича, виголошеної на пленарному засіданні сойму дня 21 лютого ц. р. при бюджеті міністерства освіти // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 7-8. – С. 108-109.

69. Польська освітня політика. Зміст промови В. Кузьмовича, виголошеної в бюджетній комісії сойму при дискусії над бюджетом міністерства освіти дня 28. I. 1936 // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 3. – С. 36-38.

70. Русова С. Два міжнародні конгреси // Нова Україна (Прага). – 1923. – Ч. 10. – С. 159-164.

71. Левчанівська І. Сенаторка. – Львів-Дубно-Луцьк: Джерело-Надстир'я, 2004. – 181.

72. Промова сенаторки О. Кисілевської, виголошена в дні 9. березня 1929р. при дебаті над бюджетом Міністерства Освіти і Віросповідань // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 9-10. – С. 19-20; Ч. 11. – С. 10.

73. Охримович-Залізняк О. За фахове навчання жіночої молоді // Нова Хата. – 1929. – Ч. 8-9. – С. 7-8.

74. Положення української школи в Польщі (З промови сен. О. Кисілевської на засіданні сенату 1. березня ц. р.) // Рідна Школа. – 1935. – Ч. 7. – С. 82-84.

75. Рудницька М. Статті, листи, документи // Упор. М. Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с.

76. Проти кпин над українським університетом. Заява пос. Мілени Рудницької, складена на Бюджетовій комісії 21. ц. м. перед голосуванням поправок до бюджету м-ства освіти // Діло. – 1928, 27 грудня. – С. 1.

77. Політика і школа. Промова посолки Мілени Рудницької на засіданні Сойму 10. лютого ц. р. підчас дебати над бюджетом міністерства віросповідань та освіти // Рідна школа. – 1934. – Ч. 4-5. – С. 53-55.

78. Шкільництво, якого нема... Промова пос. М. Рудницької, виголошена на бюджетовій комісії сойму у дискусії над бюджетом міністерства освіти дня 20. грудня // Діло. – 1934, 25 грудня. – С. 5-6; 26 грудня. – С. 4; 27 грудня. – С. 4-5.

79. Доля українського шкільництва в Польщі. З промови пос. М. Рудницької в соймі // Діло – 1934. – Ч. 43. – С. 4.

80. Заклинська О. Про научання граматики родного язика // Учитель (Ужгород), 1924. – Ч. 3/4. – С. 41-45.

81. Петрова І. Діти говорять. Наука мови й вимови // Учительське Слово – 1936. – Ч. 1. – С. 6-11; Ч. 2. – С. 23-31; Ч. 3. – С. 33-37; Ч. 4. – С. 41-50; Ч. 6. – С. 57-64.

82. Петрова І. Навчання граматики в II-ій класі // Методика і шкільна практика. – 1935. – Ч. 1. – С. 5-8.

83. Петрова І. Навчання віршів у VII-ій класі народної школи // Учительське Слово. – 1935. – Ч. 9. – С. 131-134.

84. Петрів Д., Петрова І. Зразкові лекції природи в III класі: Підручник для учителя. – Львів: Накладом автора, 1925. – 62 с.

85. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 60, арк. 33-36.

86. Український Зїзд учителів географії // Українська Школа. – 1930. – Ч. 1. – С. 23-26.

87. Божук М. Історія и географія в школі // Учитель (Ужгород). – 1932. – Ч. 2. – С. 64-66.

88. Кобилянська О. Твори в п'яти томах. – Том п'ятий / Упор., підготовка текстів та прим. Ф. Погребенника. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1963. – 768 с.

89. Ярошинська Є. Перша китичка для малих дівчат. – Львів: Видане Руского педагогічного Товариства, 1891. – 22 с.; Друга китичка для малих дівчат. – Львів: Видане Руского педагогічного Товариства, 1894. – 29 с.

90. Малицька К. Доріжкою спогадів // Діло. – 1938. – Ч. 9. – С. 12-13.

91. Малицька К. Видавництво для дітей і молодіжи // Перший Український просвітно-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зред. Д-р І. Брик і Д-р М. Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. – С. 126-151.

92. Вільшанецький З. Даймо дітям книжки. (Відновім колишне гарне звичаєве право) // Учительське Слово. – 1939. – Ч. 12. – С. 196-197.
93. Кузьмова М. Про наші шкільні підручники // Учительський Голос. – 1919. – Ч. 2. – С. 3-4.
94. I-ий Український Жіночий Конгрес // Рідна Школа – 1934. – Ч. 15-16. – С. 223-224.
95. Блажеквич І. Наші обов'язки // Жіночий Голос. – 1937. – Ч. 7. – С. 2-4.
96. Український Жіночий Конгрес // Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 14. – С. 2-6.
97. Резолюції Українського Жіночого Конгресу, ухвалені в Станиславові дня 27-го червня ц.р. // Діло. – 1934. – Ч. 172. – С. 4; Ч. 176. – С. 4; Ч. 177. – С. 4.
98. Проект резолюцій, які мають бути прийняті на Першій 3-їзді Народовецького Жіноцтва Підкарпаття 28.V. 1934 // Жіноча Сила. – Ужгород: Видано з'їздовим комітетом, 1934. – С. 6-7.

5.3. Опіка і позашкільне виховання молодого покоління як педагогічні проблеми українського жіночого руху

99. Малицька К. Суспільна опіка над дітворою і молоддю // Наш Світ. Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1928. – Коломия, 1927. – С. – 128-135.
100. Торонський А., Левицький К. Оголошене стипендії імені Тараса Шевченка // Учитель. – 1895. – Ч. 10. – С. 158.
101. Приватна Дівоча гімназія «Рідної Школи» Українського Педагогічного Товариства імені Іллі та Іванни Кокорудзів у Львові. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 352 с.
102. Прем'єр Підкарпаття о.Августин Волошин // Жіноча Доля. – 1938. – Ч. 21. – С. 7-10.
103. ДАЛО. – Ф. 300, оп. 1, спр. 5, 4 арк.
104. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 298, спр. 2852, 357 арк.
105. ДАЧО. – Ф. 3, оп. 2, спр. 1, 13 арк.
106. Мірна З. Часи міняються й ми з ними // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 1-2. – С. 5-6.
107. Статут Українського Жіночого Союзу // Жіночий Вістник. – 1917. – Ч. 1. – С. 3-5.
108. Один із трьох. [Полянський Г. А.]. Історія общества Рускихъ Дамъ во Львовѣ. – Коломия, 1905. – 61 с.
109. Выділ товариства рускихъ Дамъ // Діло. – 1880. – Ч. 35. – С. 4.
110. І. [Кокорудз І.]. Десятилітня діяльність товариства Руских Женщин в Станиславові // Діло. – 1884. – Ч. 290. – С. 2-3.
111. В справі дівочого інститута в Станиславові // Учитель. – 1899. – Ч. 14. – С. 234.
112. Скочдополь-Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря і шкіл Сестер Василянок у Станиславові // Альманах Станиславівської землі: Т. 1 / Ред.-упор. Б.Кравців – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславівщини, 1975. – С. 317-326.
113. Бойчук О. Слідами минулого. Спогади про працю жіноцтва в Станиславові // Альманах Станиславівської землі: Т. II / Ред.-упор. М. Климичин. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. – С. 425-459.

114. Изъ Перемышля // Галичанинъ. – 1896. – Ч. 147. – С. 3.
115. Новинки // Руслан. – 1900. – Ч. 271. – С. 3.
116. Звіт з діяльності філії руского Товариства педагогічного в Стрию // Учитель. – 1906. – Ч. 11. – С. 166.
117. Домбчевська І. Вісті зі Стрия // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 1. – С. 2.
118. Мельник М. Руський Жіночий Кружок // У зб.: Над Прутом у лузі... Коломия в спогадах / За ред. З.Книша. – Торонто: Срібна Сурма, 1962. – С. 356-362.
119. Общество «Рускихъ женщинъ» // Буковински відомости. – 1895. – Ч. 9. – С. 3-4.
120. Школа общества «Рускихъ женщинъ» // Буковински відомости. – 1895. – Ч. 21. – С. 3.
121. Обще собрание Общества рускихъ женщинъ // Буковински відомости. – 1896. – Ч. 36. – С. 2.
122. Наши общества // Буковински відомости. – 1897. – Ч. 48. – С. 2.
123. К.М. [Малицька К.]. Из «Жіночої громади» // Буковина. – 1906. – Ч. 69. – С. 1-2.
124. Гнатчук О.С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): Дис. ... канд. істор. наук. – Чернівці, 2001. – 211 с.
125. Божук М. Жіночий союз на Закарпатті в 20-30-х роках XX ст. (З історії жіночого руху) // Українка в світі. – 1992. – Ч. 3. – С. 7-11.
126. Громницький В., Глодзинський А. Вісті з Руского товариства педагогічного (Філія тернопільська) // Учитель. – 1896. – Ч. 13. – С. 204-205.
127. З Тернополя // Учитель. – 1900. – Ч. 10. – С. 159.
128. Товариство рускої православної шляхти // Буковина. – 1906. – Ч. 66. – С. 3.
129. Білецька М., Коцовська В., Лежогубська С. Устав товариства опіки над служницями і робітницями під покровом Матери Божої. – Львів: Накл. Т-ва, 1905. – 15 с.
130. М. З життя тов. «Опіки над слугами й робітницями в Стрию» // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 16. – С. 2.
131. Залізник О. Наталя Кобринська і український жіночий рух на Західних Землях // Жіночий Світ. – 1951. – Ч. 3. – С. 3-4.
132. Бачинська О. Діти на село (Вакаційна поміч міським дітям) // Українській дитині: Збірник. – Львів, 1921. – С. 17-18.
133. Коржинський С. Уджерел розвитку вакаційних осель і півосель // Рідна Школа. – 1936. – Ч. 56. – С. 139.
134. Гіжовський Б. Вакаційні Оселі // Учитель. – 1908. – Ч. 12. – С. 186; Ч. 13-14. – С. 206; Ч. 15-16. – С. 244; Ч. 17. – С. 256.
135. Волянчук Р.Я. Педагогічний аспект опіки дітей і молоді в Галичині (друга половина XIX – перша третина XX ст.): Дис. ... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 2005. – 220с.
136. Пропам'ятна книга Першого з'їзду Марійських дружин інтелігентного жіноцтва з приводу 30-ліття заснування Марійської Дружини Пань у Львові. 1904-1934. – Львів: Накладом Марійської Дружини Пань, 1937. – 162 с.

137. Творидло М. Економічна діяльність «Просвіти» // Шістьдесят літ. 1868-1928. Ювілейний Альманах Т-ва «Просвіта» у Львові. – Львів, 1928. – С. 106-130.

138. Звіт з діяльності виділу «Товариства вакаційних осель» у Львові від основаня т. є. від року 1905 до 1909 включно. – Жовква: Печатня ОО Василян, 1910. – 32 с.

139. Бачинська О. Вакаційні оселі // Перший Український просвітно-економічний конгрес, уладжений товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року: Протоколи і реферати / Зред. Д-р. І. Брик і Д-р. М. Коцюба. – Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. – С. 351-360.

140. Бачинська О., Ліщинська М. З т-ва вакаційних осель // Діло. – 1926. – Ч. 69. – С. 3-4.

141. Малицька К. Вага вакаційних осель для молоді // Діло. – 1934. – Ч. 106. – С. 2-3.

142. Малицька К. З побуту в Милованню. – Львів: Накл. тов. «Вакаційних осель», 1926. – 24 с.

143. Малицька К. Про виховуюче значіне «Січій» // Отаман. Календар для народа на рік звичайний 1905. – Коломия: Накладом К. Трильовського, 1904. – С. 34-43.

144. Федів-Суховерська О. Стан руханки серед галицького жіноцтва // Наша Книга. Альманах «Жіночої долі» на рік 1929. – Коломия, 1928. – С. 116-121.

145. Старосольський Ю. Пласт // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович: Перевидання в Україні. – Т. 6. – Львів, 1996. – С. 2101-2107.

146. Лазечко П. Участь галицького жіноцтва в стрілецькому русі // Львівський історичний музей. – Наукові записки: Вип. 1. – Львів, 1993. – С. 141-149.

147. Пастущин В. Український табір сиріт і старців в Святобожницях (1917-1920) // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 9. – С. 9-11; Ч. 10. – С. 13-16; Ч. 11. – С. 16-19.

148. Табачин Л. Т. Мала проза письменниць Західної України 20 – 30-х рр. XX століття: особливості жанрово-стильових форм вираження: Дис. ... канд. філолог. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 182 с.

149. Даниш Н. Наше шкільництво на еміграції у Відні // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік 1918. – Львів, 1917. – С. 265-274.

150. Кабаровська С. Про повстання й діяльність «Українського Жіночого Комітету помочи для ранених» у Відні – і про подібні йому // Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1930. – Коломия: Накл. ред. часопису «Жіноча Доля», 1929. – С. 63-71.

151. Залізник О. Монографія. – Торонто: Видавництво СФУЖО, 1987. – 183 с.

152. Кабаровська С. Різдвяний спомин // Жіноча Доля. – 1926. – Ч. 1. – С. 9.

153. ЦДІА України у Львові. – Ф. 398, оп. 1, спр. 3, 122 арк.

154. Барагура М. Ольга Ціпановська – «тітка Оля» // Наше Життя. – 1978, жовтень. – С. 4-5.

155. Ганкевич Л. Жінки в Горожанському Комітеті // Нова Хата. – 1934. – Ч. 11. – С. 2.

156. Лициняк В. Кілька слів про захисти для сиріт // Українській дитині: Збірник. – Львів, 1921. – С. 11-12.

157. Хортик С. «Жіноча Громада» в Чернівцях // Нова Хата. – 1935. – Ч. 15-16. – С. 3-4.

158. Олесківна С. [Олесків-Федорчак С.]. Наші діти // Наша Мета. – 1919. – Ч. 21. – С. 4-5.

159. Звіт з діяльності львівської філілі Українського Краєвого Товариства охорони дітей і опіки над молодіжю у Львові // Українській дитині: Збірник. – Львів, 1921. – С. 24-27.

160. Блажкевичева І. Громадсько-суспільні завдання Жіночих Громад // Жіночий Голос. – 1936. – Ч. 3. – С. 5.

161. Галушинський М. Дещо про народню освіту і виховання // Наша Мета. – 1919. – Ч. 14. – С. 4-5.

162. Кадлубицька О. Діти і сирітські захистки // Світло. – 1922. – Ч. 4-6. – С. 88-91.

163. Макарушка-Терпилякова О. Суспільна опіка і жінка // Жінка. – 1935. – Ч. 2. – С. 8.

164. Український Жіночий Конгрес у Станиславові // Діло. – 1934. – Ч. 170. – С. 3-4.

165. І-й Український Жіночий Конгрес // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 15-16. – С. 223-224.

166. Жіночий Національний Фонд (Промова пані Мих. Левицької на Жіночій Конгресі) // Час. – 1929. – Ч. 117. – С. 3; Ч. 118. – С. 3.

167. Дві просьби від Жіночого кружка РТП у Львові // Діло. – 1910. – Ч. 272. – С. 7.

168. Малицька К. З діяльності «Жіночого кружка Р.Т.П» у Львові // Діло. – 1912. – Ч. 77. – С. 5.

169. Звіт з діяльності Українського Педагогічного Товариства за рік адміністраційний 1910/11, 1911/12 і 1912/13 (від 1 вересня 1910 до 31 серпня 1913). – Львів: Накладом Товариства, 1913. – 146 с.

170. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 2, спр. 1901, 197 арк.

171. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1443, 57 арк.

172. Секція Абсольвенток Семінарій у Львові // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 17. – С. 14.

173. Самбір // Жіноча Доля. – 1933. – Ч. 15. – С. 2.

174. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1450, 53 арк.

175. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1445, 12 арк.

176. ЦДІА України у Львові. – Ф. 206, оп. 1, спр. 1463, 23 арк.

176а. Раевич Т. Український жіночий рух на Волині (1921-1939 роки): Дис. ... канд. істор. наук. – Чернівці. – 2006. – 228 с.

177. ЦДІА України у Львові. – Ф. 179, оп. 3, спр. 930, 217 арк.

178. Український Інститут для дівчат у Перемишлі: 1895-1995: Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування / Упор І. Гнаткевич. – Дрогобич: Відродження, 1995. – 168 с.

179. Український пласт // Рідна Школа. – 1934. – Ч. 15-16. – С. 234.

180. Русова С. Мемуари. Щоденник / Упор., вступна стаття В.Сергійчука. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
181. Пагіря В. Закарпатці у діаспорі. Нариси про закарпатських емігрантів. – Ужгород: Відкрите акц. т-во «Патент», 1997. – 164 с.
182. Дівочий пласт на Підкарпатті // Нова Хата. – 1926. – Ч. 6. – С. 7.
183. Звідомлення управи приватної дівочої гімназії кружка «Рідної Школи» в Станиславові за шкільні роки 1920/21 – 1926/27. – Станиславів: Накладом фонду учениць, 1927. – 39 с.
184. Лемеха-Луцька С. Стежками юності моєї // Альманах Станиславської землі: Т. II / Ред.-упор. М.Климишин. – Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Видання Центрального Комітету Станиславщини, 1985. – С. 56-85.
185. Кисілевська О. З моїх мандрівок. В Дрогобичі // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 15. – С. 5.
186. Значіння пласту для жіноцтва // Громадський Вістник. – 1922. – Ч. 19. – С. 5.
187. Дучимінська О.О. Вражіння з подорожі і побуту в жіночій пластовій таборі на Соколі // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 19. – С. 10.
188. ЦДІА України у Львові. – Ф. 319 с., оп. 1, спр. 108, 4 арк.
189. Вакаційна оселя в Старяві // Рідна Школа. – 1935. – Ч. 10. – С. 161-162.
190. Из вакаційної пл. хроніки // Пчолка. – 1929, вересень. – С. 6.
191. Залізник О. Новий табор // Нова Хата. – 1935. – Ч. 11-12. – С. 4.
192. Залізник О. Оселя для ремісничої молоді в Рожанці // Нова Хата. – 1935. – Ч. 18. – С. 4.
193. Перед Загальним З'їздом «Союзу Українок» // Жіноча Доля. – 1935. – Ч. 5. – С. 2.
194. О.К. [Кисілевська О.]. Не дайтеся, щоб безділля вас деморалізувало // Жіноча Доля. – 1932. – Ч. 25. – С. 14-15.
195. Ціпановська О. Слово до Молоді, згуртованої в Гуртках Доросту С. Українок // Українка. – 1939. – Ч. 1. – С. 10.
196. Календарик праці Кружка С.У. // Українка. – 1938. – Ч. 2. – С. 13-14; Ч. 3. – С. 12-13.

ДОДАТКИ

**Українські жіночі організації Західної України
досліджуваного періоду¹**

№ з/п	Назва організації	Місце і роки функціонування (заснування)	Мета діяльності	Визначні діячі
1	2	3	4	5
<i>Східна Галичина</i>				
1.	Общество руських дам	Львів, 1879 – поч. XX ст.	1. Старатися про прикрасення церкви в Галичині, зокрема Успенської церкви у Львові, та піднесення церковного обряду. 2. Допомогати бідним дівчатам «russkim» у здобутті освіти. 3. Опікуватися бідними і потребуючими допомоги жінками й дівчатами, займатися доброчинністю.	О.Ковальська (перший голова); К.Алексович, А.Геровська, Ю.Ничай
2.	Общество руських женщин (Товариство українських жінок, із 1931 р. – філія «Союзу українок»)	Станиславів, 1884-1939	«... ширити освіту межі руским жіноцтвом і уможливити єму користаньє з образования»; «... впливати на розвій жіночого духа через літературу т.є. помагати руському жіноцтву через ширенє добірних книжок до осягнення висшого образования».	Н.Кобринська (перший голова); Е.Ничай (Кумановська), І.Остерман, А.Желехівська, Н.Левицька, К.Чорненькова, А.Кульчицька, К.Малицька, О.Кульчицька-Олесницька, М.Ковальська, М.Грушкевич, Н.Пристай, С.Олесницька, А.Рублева

1	2	3	4	5
3.	Общество руських женщин (Товариство українських жінок, із 1933 р. – філія «Союзу українок»)	Стрий, 1892 (1893)-1939	«... опіка над сиротами ...», «... образованє самих членів через відчити, читанє книжок і часописий»; «... гуртовання руських женщин під кличами національно-гуманітарно-релігійними. Опіка над церквою, захоронками, убогими».	О.Нижанківська-Бобикевич (перший голова); О.Бачинська (Тишинська), І.Витковицька, М.Лучаківська-Стельмах, М.Мудрик, Н.Селезінка, І.Домачевська, М.Залеська, М.Весоловська
4.	Клуб русинок	Львів, 1893-1909	«... утворити огнище інтелектуального житя, оживити умовий рух, скріпити народний дух і оживити товариське жите Русинок».	Г.Шухевич (перший голова); М.Білецька, О.Барвінська, К.Малицька, І.Січинська, В.Коцовська
5.	Руський (Український) жіночий кружок (із 1920-х рр. – філія «Союзу українок»)	Коломия, 1893-1939	«... оживити умовий рух і товариське жите між українсько-руським жіноцтвом та причинятися до просвітнього, культурного і економічного розвитку нашого народу в Галичині, а особливо в Коломийщині».	Ф.Кобринська (перший голова); Т.Шипайло, О.Витвицька, Н.Чайковська, Г.Михайлюк (Величко), М.Мельник, О.Слюзар, М.Княжинська, Є.Винярська, М.Білозор, С.Чубата
6.	Жіночий кружок при філії Руського (Українського) товариства педагогічного	Тернопіль, 1895 – ?	Допомога філії РТП у реалізації його завдань стосовно виховання жіночої молоді.	М.Солтис, Ю.Чайковська

¹ Подаються в порядку заснування.

1	2	3	4	5
7.	Жіноча спілка промислова «Труд»	Львів. 1900-1939	«...Виріб, закупка і продаж всяких предметів, входячих в круг жіночої праці...», заснування і ведення «робітні предметів, входячих в круг жіночої праці».	О.Бачинська (Барвінська) (перший голова); Г.Шухевич, М.Грушевська, І.Кокорудз, В.Коцовська, М.Федак-Шепарович
8.	Руська (Українська) захоронка	Львів. 1900-1939	Заснування «по цілій Галичині захоронок для дітей в передшкільному віці», виховання їх на основі «науки греко-католическої Церкви в українській дусі», їхній розумовий розвиток «при помочи відповідних забав та занять».	М.Грушевська (перший голова); Н.Кобринська, В.Коцовська, С.Рудницька, О.Гординська, М.Федак-Шепарович, М.Бачинська-Донцова, С.Олеськів-Федорчак, С.Ракова
9.	Кружок українських дівчат	Львів. 1901-1906	«Бути осередком наукового і товариського життя українських дівчат і розвивати образоване своїх членів».	Н.Будзиновська (перший голова); Д.Шухевич (Старосольська), С.Данилевич (Кабаровська)
10.	Товариство св. Ольги	Львів. 1902-?	«...бережене и плекане релігійного духа и християнських чеснотъ въ рускихъ родинахъ на славу Богу и на душевний пожитокъ руского народу».	О.Гузар
11.	Товариство опіки над служницями і робітницями під покровом Матері Божої	Львів. 1904-?	«...подати опіку і поміч служницям і робітницям в напрямі морально-релігійнім. піддержувати поміж ними жите товариске і дбати про їх образоване».	М.Білецька (перший голова); В.Коцовська, С.Лежогубська

1	2	3	4	5
12.	Товариство пань під покровом Пречистої Діви Марії (Марійська дружина пань)	Львів. 1904-1939	Поглиблення релігійного життя, формування католицького світогляду членок.	О.Бачинська (Барвінська) (довгорічний незмінний голова); Є.Гузар, Є.Тишинська, М.-І.Янович, А.Конрад, М.Білинська, С.Лициняк
13.	Кружок українських дівчат	Коломия, 1904-1906	Самоосвіта членів, просвітницька робота серед української дівочої молоді.	М.Колцуняк (Кузьмів) (перший голова); О.Гаморак-Суховаченко, М.Глушкевич, М.Гердлічка-Мельник
14.	Товариство вакаційних осель	Львів. 1905-1939	Дбати про те, щоб «міські діти мали де в часі ферій на селі відпочити та відсвіжити свої сили».	О.Бачинська (Барвінська) (перший і багатор. голова); С.Демчишин, М.Ліщинська, К.Малицька
15.	Кружок українок	Львів. 1906-1909	«...розбуджене просвітного руху серед українського жіноцтва і самообразоване членів».	О.Бережницька (перший голова); З.Левицька, О.Озаркевич, О.Охримович (Залізник), М.Заячківська
16.	Товариство «Жіночий труд»	Перемишль. 1906-1939	«...засновувати і вести робітні предметів, входячих в круг праці жіночої...», «утверджувати школи ручних робіт, шиття біля, кравецтва».	О.Ціпановська

1	2	3	4	5
17.	«Жіноча громада»	Львів. 1909-1917	«...просвітна, економічна і товариська організація українського жіноцтва...» «через наради, збори, наукові відчити, бібліотеки і читальні, театральні представлення, концерти, вечерниці», видання «часопису і всякого рода письма». «...заснування дитячих захоронок, притулків, вакаційних осель. бурс».	М.Білецька (перший голова); К.Малицька. І.Кокорудз, Є.Макарушка, О.Охримович (Залізник), Д.Старосольська
18.	Секція українських студенток при Українському Студентському Союзі	Львів. 1910 – 1914	Самоосвіта і формування національної свідомості членів.	М.Бордун (перший голова); О.Охримович (Залізник), С.Пашкевич, О.Гаморак, Т.Лішинська, І.Величко
19.	Жіночий кружок УПТ ім. Ганни Барвінок	Львів. 1912-1939	Доповнення педагогічної діяльності «централі» УПТ у Львові «в обсягу праці для жінок», опіка над виділовою дівочою школою ім. Т.Шевченка.	К.Малицька. (перший і багаторічний голова: 1912-1914; 1920-1923; 1933-1934); М.Волошин (1923-1924; 1928-1929); Є.Макарушка (1925-1926); О.Федак-Шепарович (1926-1927); М.Говикович (1929-1932); І.Витковицька (1932-1933); І.Скопляк (1934 – 1935); О.Ціпановська (1935-1937)

1	2	3	4	5
20.	«Союз українок»	Львів. 1917 – 1939 (із невеликими перервами в 1929 і 1938 рр)	«...просвітна, економічна і товариська організація українського жіноцтва».	Є.Макарушка (перший голова) (1917-1921); К.Гриневич (1921-1922); М.Білецька (1922-1923); К.Малицька (1923-1924); О.Федак-Шепарович (1924-1925 і 1926-1927); М.Бачинська-Донцова (1925-1926); І.Витковицька (1927-1928); М.Рудницька (1928-1938)
21.	Товариство жінок з вищою освітою	Львів. 1924-1929	Поглиблення наукового рівня жінок із вищою освітою	О.Степанів-Дашкевич, С.Пашкевич, Л.Мриц
22.	Товариство українських домашніх робітниць «Будучність»	Львів. 1929-1939	Опіка над українськими дівчатами-служницями, турбота про їх освіту та виховання	А.Кондрад, Є.Тишинська
23.	Союз українських працюючих жінок – «Жіноча громада»	Львів, 1931 – 1939	Сприяння «культурно-освітньому і громадсько-суспільному розвитку та вихованню українського працюючого жіноцтва».	І.Блажкевич (перший і довгорічний голова), Л.Мурин Ф.Стахова. К.Урдейчук, Н.Микитчук,
24.	Дружина княгині Ольги	Львів. 1938-1939	Праця «в тому напрямі, щоби Українська Нація заняла належне їй місце побіч усіх інших культурних націй світу», для здійснення національного ідеалу. для «служби Батьківщині».	М.Рудницька (голова); К.Малицька, О.Федак-Шепарович

1	2	3	4	5
Північна Буковина				
1.	Жіноче добродійне товариство ім. св. Жен Мироносиць	Чернівці, 1886-1940	«а) Старати ся о прикрашене гр. кат. церкви парохіальної в Чернівцях... б) Допомогати убогим дівчатам гр. кат. обряду в освітанню».	Н.Шанковська (перший голова), К.Чертенко-Костецька, О.Калужняцька, Е.Смаль-Стоцька, Г.Кмшикевич, О.Сірецька, Є.Кордубова
2.	Общество руських женщин	Чернівці, 1894 – 1911	«Поднесенє культури вь загалє, а вь частности поднесенє просветы межи женщинами руской народности на Буковине, дальша поддержка сиротъ и бедныхъ девчатъ и поднесенє промысла домашнього».	А.Геровська (перший голова); О.Кобилянська, К.Чеховська, М.Матковська, Є.Галіп, А.Левицька
3.	Кружок українських дівчат	Чернівці, 1902-1906	Самоосвіта дівчат – членів гуртка, організація їх «товариського» життя	О.Кобилянська (перший голова); Н.Попович, Є.Пігуляк, О.Шкурган, А.Баб'юк, К.Суханос, С.Федорович, О.Жураківська
4.	«Жіноча громада»	Чернівці, 1906-1940	«... піднести національну свідомість, культуру і добробут руского народу через злуку, відповідне сій цілі вихованє і освіту руского жіноцтва на Буковині».	Е.Кумановська (Ничай) (перший голова); Е.Смаль-Стоцька, К.Малицька, О.Жураківська, Є.Кордубова, Є.Галіп, М.Левицька (Смук), З.Грушкевич, В.Лукашевич, С.Губко-Безбородько, О.Гузар (Павлюх), А.Федорович, М.Герасимович, С.Никорович, К.Чертенко-Костецька
5.	Товариство православних русинок	Чернівці, 1908-1922	«... піднести національну свідомість, культуру і добробут православного руського жіноцтва на Буковині».	Є.Галіп (перший голова); І.Сімович, Н.Ільницька, А.Когут, В.Павлович

1	2	3	4	5
Закарпаття				
1.	Марійська жіноча конгрегація	Ужгород, 1909 – 1930-і рр	Релігійно-моральне виховання учениць гр.-катол. семінарії та дівочої молоді гр.-катол обряду	І.Волошин, А.Тураєв
2.	Союз руських жен (Жіночий союз)	Пряшів (тепер Словаччина), 1922 – ?	Харитативно-просвітницька діяльність	І.Невицька (перший і багаторічний голова)
3.	Жіночий союз (після проголошення Карп. України – Український жіночий союз)	Ужгород, 1921-1938 (Хуст, кінець 1938 – 1939)	Благочинна, просвітницька діяльність, національне освідомлення жіноцтва.	І.Волошин (перший і багаторічний голова); Є.Брашайко-Станькова, М.Божук, Є.Грабар, І.Невицька, М.Підгірянкя
4.	Жіночий союз (філія)	Хуст, 1926 – 1940 рр	Благочинна, просвітницька діяльність, формування національної свідомості жінок	Є.Брашайко-Станькова
5.	Жіноча секція при товаристві «Просвіта»	Ужгород, 1933-1940	Аналогічна до т-ва «Просвіта», але дотична до жіноцтва: культурне та економічне піднесення, виховання в моральному і патріотичному дусі української жінки	І.Невицька (перший і багаторічний голова), І.Волошин, Х.Кононенко
Західна Волинь				
1.	«Союз українок»	Рівне, 1926(7) – 1938	«... просвітня, економічна і товариська організація українського жіноцтва...», турбота «про найширшу освіту й товариське життя українського жіноцтва...».	П.Багринівська (багаторічний голова); М.Волосевич, Г.Карпинська, О.Підгірська, І.Прісневська, А.Горохович, Л.Горбачевська
2.	Союз жінок-українок громадської праці	Луцьк, 1931 – 1939	«... об'єднання жінок українок на Волині для захисту їх прав та ширшої організованої участі їх у громадському житті».	В.Маслова, Є.Мащевич, Л.Машинська

Список перших членів «Общества руських женщин»
у Станіславові (1884)²

1. Кобринська Наталія
2. Желехівська Аделя
3. Остерманова Іванна, Галич
4. Ничаївна Емілія (Куманович)
5. Абрисовська Юлія, Тисмениця
6. Абрисовська Іванна, Тисмениця
7. Бучинська Мінодора, Станіславів
8. Бучинська Зофія, Станіславів
9. Бурачинська Марія, Криворівня
10. Бурачинська Цецилія, Криворівня
11. Чернецька Олена, Станіславів
12. Чернецька Влада, Станіславів
13. Целевичева Ванда, Львів
14. Домбчевська Леонтина, Станіславів
15. Громадкова Павліна, Кончаки
16. Ганкевич Ольга, Снятин
17. Городиска Анастасія, Пасічна
18. Городиска Теодора, Пасічна
19. Гошовська Ольга, Володимирівці
20. Яцикевичева Євгенія, Крехівці
21. Курилович Клявдія, Вікторів
22. Красічка Ольга, Ольшаниця
23. Ключенкова, Станіславів
24. Литвинович Камілля, Станіславів
25. Литвинович Наталія, Станіславів
26. Лазарська Іванна, Станіславів
27. Лопушинська Михайлина, Станіславів
28. Левицка Іванна
29. Левицка Марія, Боднарів
30. Левицка Ольга, Боднарів
31. Левицка Анна
32. Левицка Ольга, Болехів
33. Малицка Олена, Станіславів
34. Навроцка Текля, Станіславів
35. Озаркевич Ольга, Белелуя
36. Озаркевич Єронима, Болехів
37. Окуневська Емілія, Кіцмань
38. Порайкова Євгенія, Станіславів
39. Раковська Йосифа, Боднарів (тепер Румунія, Буковина)
40. Райнеровичева Матильда, Станіславів
41. Шанковська Йосифа,
42. Шанковська Єлена,
43. Шанковська Фавстіна, Дуліби
44. Стефановичева Теодора
45. Семенова Євгенія, Станіславів,

46. Сіменовичівна Олена, Монастирська (тепер: Олена Кисілевська, Коломия)
47. Сосновська Марія, Підчоснів
48. Щуровська Стефанія, Пасічна
49. Шухевич Ольга, Тишківці
50. Товста Текля, Тишківці
51. Третяківна Ольга, Угринів
52. Трачева Наталія, Станіславів
53. Винницька Катерина, Станіславів
54. Витошинська Евфрозина, Делятин
55. Витошинська Сабіна, Станіславів Голуховського
56. Врецьона Юлія, Львів
57. Зарицька Павліна, Станіславів
58. Гаморак Анна, Стецева
59. Попович Марія, Жовтанці
60. Попович Клементина-Боярська, Жовтанці (тепер: Новосілка Костюкова)
61. Калинович Антона, Львів
62. Танчаківська Євгенія, Вербівці
63. Сованська Павліна, Попельники
64. Грицей Наталія, Демянів
65. Левицка Євгенія, Стриганці
66. Навроцка Єлена, Шляхтинці
67. Навроцка Кароліна, Шляхтинці
68. Дудикевич Євгенія, Підгайці
69. Дудикевич Єлена, Підгайці
70. Новосад Марія, Ковалівка
71. Лисинецька Клементина, Космач
72. Лучаківська Амалія, Тернопіль
73. Шанковська Агрипина, Тернопіль
74. Сабатова Емілія, Станіславів
75. Навроцка Марія, Станіславів
76. Навроцка Іванна, Станіславів
77. Навроцка Олександра, Станіславів
78. Кочеркевич Емілія, Тернопіль
79. Кисілевська Єлена, Круглець
80. Коржанська Ольга, Мшана
81. Моровик Анна, Красноіля
82. Збудовська Марія, Дрижчів
83. Збудовська Леонтина, Дрижчів
84. Кониська Євгенія, Харків
85. Константинович Антоніна, Ропа
86. Константинович Анна, Ропа
87. Бобикевич Амалія, Студінка
88. Боднар Марія, Свистильники
89. Венгринович Йосифа, Могильниця
90. Лукасевич Єлена, Солотвина
91. Гаморак Олена, Стецева
92. Лугова Цецилія, Цуцилів
93. Янович Клементина, Рогожана
94. Одіжинська Олена, Станіславів
95. Балтарович Анна, Глиняни

[Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 12-13. – С. 12].

² Подається зі збереженням норм правопису оригіналу.

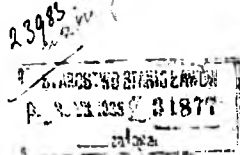
Оригінали подання про зміну статуту жіночого товариства у Станиславові та текст статуту (1928)

Вишче Товариство
Станиславів
через
Світле Товариство
Станиславів

Вносить:
Товариство руских нах
щик в Станиславові
ул. Солюховського п. 20
до нині засоби Товари
ства П-ра Катерини
Полотницької-Тристан
икарки в Станиславо
ві ул. Селюховського п. 25,

М. М. М.

представити змінений ста
тут Товариства, 4.
має 1928.

Посвідкою, напис, 5/журнали

Потоперішаний статут Товариства
обов'язує від дня заповнення Товариства і аж
7. Октобра 1884. Первонач. статуту, аби
Б. Камісництва у Львові п. 65.232/84, ка
ходиться в процесі аби п. р. р. І
319/20 Товариства руских нахщик в Стан
иславові проти Загромада Сабата
и Пилипота Кошкова о невиконанні кон
тракту, а досі мило побіжне прощю
не зійти виправити і обновили

Загромада збір Товариства, членка
ми і перевезені після постанов § 10
обов'язують статуту в год 4. має 1928
урвалит зміну статуту Товариства.

Прочитано по думці § 10 закону з 15.
листопада 1887 З. з. з. н-р 134 присяга
до відома змінений статут Товариства
з 4. має 1928.

Написати на ті приписувати зміною
статуту

Станиславів 31. серпня 1928.

Слова.
Гр. Катерини Полотницької-Тристан
Секретар:
Євфросина Кривіцька

Статут
Товариства Українських Жінок
в Станиславові.

I. Назва, цілі та засоби.

- § 1. Назва товариства є така: Товариство Українських Жінок в Станиславові.
- § 2. Ціллю товариства є місто Станиславів.
- § 3. Цілі товариства є такі: Ширити освіту, підносити рівень обробованя, організувати жіноцтво на економічній полі, поширювати і розвивати товаришче життя серед українського жіноцтва.
Політика є виключена з діяльності товариства.
- § 4. Товариство діє за наступних цілей:
а) за поглиблення нарад, зборів, наукових викладів, відкриттів, рефератів, речей, лекцій, театральних, кінематографічних, спортивних вправ,

-2-

- концертів і вечерниць;
б) видаючи літературно-наукові часописи, писемна і книжки;
в) через засновування і ведення читальних залів, садків і закордонних бюро для дітей, записків для сестер, бакалійних магазинів для дітей, курців для погранотинних жінок, дитячих курців і хат;
г) через засновування і ведення робітень для виробу предметів місцевої праці;
д) через засновування і ведення шкіл і курсів із діяльності місцевого господарства і промислу;
е) через улаштування вистав місцевої праці і місцевого домашнього промислу.
- § 5. Товариство приймає вкладки членів, добровільні дари, спадщини і записки, підмоги (субвенції), цехові з видавництва і підприємств, викладів, відкриттів, рефератів, театральних і кінематографічних вистав, концертів, вечерниць і дозвілених зборів.
- § 6. Адміністративними справами товариства є колективний рід.

II. Вклад товариства і його обнова.

- § 7. Товариство складається з членів звичайних і почесних.

-3-

- § 8. Звичайним членом може бути людина української народності. Згідно прийнятих звичайних членів на тайнім засіданні абсолютною більшістю голосів приймає виділених. Не приймати мають право відкликати до загального збору.
- Звичайним членом перестає бути:
- а) хто сам добровільно виступив;
 - б) хто через рік не платить членських вкладов, хоча його запрошували;
 - в) хто ціляє на шквду або в суперечці з товариством;
 - г) хто своєю поведінкою принижує славу товариству.
- Виділ вирішує виключити члена на тайнім засіданні абсолютною більшістю голосів приймає виділених. Виключений член має право відкликати до загального збору. Виступивший або виключений член має обов'язок заплатити членські вклади.
- § 9. Загальний збір на високій виділці і може починати членів товариства. Посесні члени членами товариства можуть стати ті особи, що поклали заслуги для товариства, зможуть справ або для українського народу.
- III Права і обов'язки членів.
- § 10. Звичайні члени мають право:

-4-

- а) брати в загальнім зборі з рішеннями голосами;
 - б) активного і пасивного вибори;
 - в) абстатися на абстаті зацікавлені виділу і брати участь в карагах, але тільки з голосом громади, без права голосування;
 - г) ставити вносити на писемні до виділу і через виділу на загальній збір / § 17 з/;
 - д) передавати протоколи, діловоди, копії її акти, предписанні загальному доброві;
 - е) користатися з усіх угод, котри дає товариство своїм членам.
- § 11. Посесні члени мають право брати участь в загальноім зборі без права голосування.
- § 12. Члени можуть виключити членські права тільки особисто, а персоні членів виключає всіх прав на троті особи не має правної сили супроти товариства.
- § 13. Звичайні члени мають обов'язок:
- а) працювати спільно в тій напрямку, щоби досягти цілей товариства;
 - б) підписатися постановою статуту, ухвалою загального збору і виділу;
 - в) платити при вступленні до товариства вписову, казенніми і через збіли нас членства членські вклади.

Висоту і спосіб заплати вписового і класичного. Вкладок випишу загальний збір на високі виділу. Виділу має право обнижити в подальшому випадку вписові і класичні вкладки сам до паровику.

IV. Управа товариства.

- § 14. Управами товариства правити загальний збір, виділу і контраста класичного.
- § 15. Виділу скликає звичайний загальний збір при тому або на початку адміністративного року виділу, найменше рин днів поперед в один з двох крайніх днів виділу або тижневих... запрошувати всіх класич. У виділу і взапросова треба подати днівний порядок загального збору.
- § 16. Виділу скликає надзвичайний загальний збір тоді, коли треба вирішити нехайні справи, у той сам спосіб і з подання днівного порядку, а при скликуванні звичайного загального збору Виділу має обов'язок скликати надзвичайний загальний збір у протязі 14 днів, коли того жадра третина всіх звичайних класич умотивована писемно.
- § 17. До компетенції загального збору са-

мати:

- а) паради над збирального виділу;
- б) призначити або виділу адміністративного виділу;
- в) вибір виділу на одну адміністративний рік, а саме гасло, місто, класич і два заступники класич виділу;
- г) вибір трох класич контраста класичного збору виділу;
- д) право сабувати, збувати і обміняти надзвичайне майно товариства на високі виділу;
- е) ухвалити на високі виділу висоту та спосіб заплати вписового і класичного вкладки;
- ж) вирішувати визначити осіб попередити до товариства і виборчого класич / § 8 /;
- з) вирішувати вписки виділу і класич / § 10 з /, а також класич вписки при яких класич обличчя за обличчя записи найменше десяти притомних класич вписки;
- и) існувати порешки класич на високі виділу / § 9 /;
- к) змінити статути товариства на високі виділу / § 23 /;
- л) розв'язати товариство на високі виділу і вирішити що збувати і майно товариства / § 23 /.

-7-

§ 18. Згідя товариства складається з голови і кількох членів. Кожен член віділяє зупинити або позитивно се авляється на жарданова голова має право повилкати на його місце заступником кжео віділю в прозбулоа порядку до віділю.

Згідя вибирає з поміж себе заступником голови, секретара і касера, а відповідно до потреби і інших доповідників і резервистів.

§ 19. Голову здійснювати віділю обіймають члє справи товариства, надстерженні загальному зборови, а передгія оті:

- а) зараджувати недвижими і движимим майном товариства;
- б) прихити звичайна членів і ставити владудатів на покесани членів і § 81/;
- в) віділювати звичайне членів і § 81/;
- г) вести рини членів, протокани і діли вогні членів;
- д) сканкувати загальному збір і віділювати його вирішення і § 15 і 16/;
- е) предлагати загальному зборови звіділення з діяльності товариства і § 17а/;
- ж) давати свої вачки і повилкати вачки членів загальному зборови до вирішення і § 102, 173/.

§ 20. Коопрациона комиссия протіпрот кані

-8-

но і расудки товариства займають збір в адміністративной расі, свої помилки передат віділюви, а за расудки збори дає з віділювані і ставити висок віділюти або віділювати абсолютній поступателю віділюви.

VI. Вилкові важности чрвал.

§ 21. Згідя загальному зборови мають право зупинити або збір, сканкувати на основі постанов статута і § 15 і 16/ і коли зібрався збор третина звичайних членів.

Щоби вирішити загальному зборови в оладі придбавати, збутти і обтастелка недвижимого майна товариства, вправа згідя статута і розведане товариства мають право зупинити, треба зупинити звичайних членів.

Клиб не зібрався вилковане кжео звичайних членів у проталу одної години по одражені рішення, може загальному зборови віділюти і його постанови будуть правосилні згідя огладу на кількість прихити звичайних членів, але зупинити одної третини чи повилкати зупинити членів може загальному зборови вирішувати тільки такі справи, що не

поставлено на дествий порядок при скликанні загального збору.

§ 22. Председатель общего собрания является главой, представляющий голову либо кто-либо из участников, избранный до своего вступления в должность либо заместителем главы.

Председатель подводит итоги работы до ведения протокола общего собрания секретаря и до образования голосов двух третей.

§ 23. Решения общего собрания принимаются абсолютным большинством участников собрания. Если в случае равенства голосов председатель предлагает другое решение. Если вдруг выясняется равенство голосов, тогда решает председатель общего собрания.

Чтобы стать законными решения в отношении приобретения, покупки и обременения недвижимого имущества товарищества, нужны статута и решение товарищества, на те права двух третей голосов участников собрания.

§ 24. Собирается собирается единолично или через посредство руки, в том числе, разделив на группы или группы, передачу через двери, или лично с противостоят, а поименно либо тайно на заседании председателя

либо на заседании большинства участников собрания.

Тайно собирается обязательно необходимо при имущественных вопросах, при решении вопросов выделенных выделенных участников и неимущественных, на решение у всех остальных случаев.

§ 25. Голова либо уполномоченный представитель председатель и проводит на первом заседании и проводит на первом заседании в течение месяца, а последующие в течение месяца. Если голова и уполномоченный представитель не явились на заседание, то для решения неимущественных вопросов может решаться заседание большинством участников собрания.

Решения собрания в отношении приобретения, покупки и обременения недвижимого имущества товарищества принимаются абсолютным большинством участников собрания. При равенстве голосов решает председатель собрания.

Уполномоченный представитель собрания должен быть единолично или через посредство руки, в том числе, разделив на группы или группы, передачу через двери, или лично с противостоят, а поименно либо тайно на заседании председателя

-11-

шкандий.

§ 26. Згідя обов'язаний удержувати книгу протоколів загального збору і засідань виділу. Присутні і всі треба докласти вписувати до протоколів. Протоколи підписують президент і секретар загального збору і кожного засідання виділу.

VI. Розв'язання спорів.

§ 27. Споры в справах товариства вирішують мировий суд, який складається з двох осіб, що одна з сторінок спору вибирає по одній судді, а вибрані судді вибирають голову мирового суду. Від рішення мирового суду нема відзиву.

VII. Заступництво на всі, писанні і печатка товариства.

§ 28. Заступником товариства на всі, перед властями і перед третіми особами є голова або упорядкований заступник голови товариства.

§ 29. Документи, грамоти, дозвілля до властей, оповістки, посвідки, відозви, запрошення на загальний збір і т. п. підписують в імені товариства під витисненою печаткою

-12-

товариства голова і секретар товариства або їх упорядкований заступник.

§ 30. Печатка товариства має вигляд: Товариство Українських Жінок в Оттаві, Канада.

VIII. Розв'язання товариства.

§ 31. На вимогу розв'язання товариства приймає загальний збір на основі постанови статуту (статуту) § 21 і 23, який власністю має стати майно товариства.

§ 32. Коли загальний збір не вирішить справи майна товариства, то всі передаються на власність Товариства "Крижолі Рідної України" в Оттаві, Канада, а якщо вони не існують, то на власність Товариства "Союз Українок" у Львові.

Ухвалений загальний збір
в домі 4 мая 1928.

Голова: *Крижолі Рідної України* Секретар: *Сиренко*

Статути українських жіночих товариств Північної Буковини (кінець XIX – початок XX ст.)

Статут³

Женьского добродійного товариства імени св.жен.Мироносиць в Чернівцях

§ 1. Женьське добродійне товариство ім.св.жен.Мироносиць в Чернівцях, котре завязало ся при гр. кат. Церкві парохіяльної св. Тадея дня: ставити собі за ціль: а) Старати ся о приокрашене гр.кат.церкви парохіяльної в Чернівцях, як о піднесене блеску церковного обряду. б) Допомогати убогим дівчатам гр.кат.обряду в образованию.

§ 2. Склад. Женьське добродійне товариство складає ся з дійсних і почетних членів.

§ 3. Дійстним членом може бути кожда образована женщина, без ріжниць обряду, котра веде моральне жите і сприяє гр.кат.обряду і рускій народности.

§ 4. Всі, що вписали ся до перших загальних зборів суть дійсними членами товариства, ті що хочуть бути по перших загальних зборах повинні предложити своє бажане, через одного члена, або через місцевих съвященників виділового товариства і через тойже виділ бути прийнятими.

§ 5. Почетним членом може бути кожний християнин приклонний нашому св.обряду церковному, котрий призначить ся яким значним датком в користь товариства, а котрого оголосять загальні збори почетним членом.

§ 6. Права і обовязки членів. Дійсні члени мають право: 1) Являти ся на зборах. 2) Забирати голос, 3) голосовати 4) вибирати і 5) бути членом вибраним до виділу і до комісії. Почетні члени мають право: 1) являти ся на загальних зборах.

§ 7. Члени дійсні повинні: 1) складати річно до каси товариства свої вкладки а іменно: замужні 2 зл. 40 кр. Панни 1 зл. 20 кр. (не кладе ся однак границі щедрости) вкладки ті можна сплатити нараз, або в місячних ратах. 2) брати участь в роботах, церковних і в препринятях товариств. 3) притягати нових членів для товариства.

§ 8. Майно товариства. Майно товариства складає ся: 1) з добровільних датків і предпринять (забави, музикальні вечерки, театральні представлення) товариства; 2) з дарів на ціль товариства добровільно пожертвованих.

§ 9. З добровільних датків членів товариства і з приходів придбаних старанем товариства (з ріжних предпринять) припадає одна половина на потреби церковні, а друга на запомоги для убогих дівчат гр.кат.обряду. Так само розділють ся і грошеві датки пожертвовані в користь товариства без виразного призначеня ціли.

§ 10. Утрата прав. Права свої утрачує член, коли виступить з товариства, або з товариства зістане виключений, а виключеним може бути, коли робить против задачі товариства, справляв томуж нечесть або жие неморально.

§ 11. Хто перестав бути членом, немає ніякого права жадати що nebude від товариства.

§ 12. Органи товариства. Органи товариства є: загальні збори і виділ. В них репрезентує товариством предсідателька, або єї заступниця.

§ 13. Всі члени товариства сходять ся два рази в рік: о седмицю о Мироносицях і в день св. Покрови. Загальні збори і надзвичайні може скликати предсідателька за рішенем виділу, або на бажане найменше 4 членів. Зібравши ся в числі, що найменше 2/4 місцевих членів уважають яко повні збори, котрі вибирають виділ і рішають більшостию голосів. Вибір виділу відбуває ся в седмицю Мироносиць. Він складає ся: з предсідательки, заступниці, секретарки, касиєрки і 6 виділових на оден рік. Крім того рішають ся на головних зборах діла, що тичать ся желізного майна товариства, рівно як і прочі діла, котрі предсідателька або заступниця представить; за рішенем головних зборів іменують ся почетні члени і залагоджують ся всякі спори.

§ 14. Виділ. Предсідателька або єї заступниця веде дебати в часі засідання виділу і головних зборів, роздає голос а в случаю потреби відбирає тійже.

§ 15. До чинностей виділу належать: приняте в члени, адміністрация майна, ведене рахунків, розділене роботи межи члени товариства і ухвалене ріжних предпріємств. Виділ приготовляє також внесеня для загальних зборів і виповняє рішене тогоч.

§ 16. Засідане виділу є явне; но на бажане трех з виділових, рівно ж і по своєму доброміню предсідателька може зарядити засідане тайне т.є шо на нім можуть лише виділові присутними бути.

§ 17. Касиєрка обовязана: видавати гроші з каси, лише за приказом на письмі і за належним поквитованем; коли же в касі збере ся на ціли запомоги хоть 10 зл., складати... в касі ошадности.

§ 18. Секретарка веде протокол засідань загальних зборів і виділу. Кореспонденції і перекази до каси підписують предсідателька і секретарка.

§ 19. Коли виділ рішить щось до церкви справити то повинен він свій проект предложити парохови до одобреня.

³ Копія оригіналу.

§ 20. Важність ухвал. Рішення (ухвали) виділу стають ся важними в случаю присутности більшої половини членів, і абсолютної більшости їх голосів. Рішення загальних зборів западають більшістю голосів 2/3 присутних.

§ 21. Спори в товаристві. Спори в товаристві залагоджують в першій мірі загальні збори, в другій мірі суд мировий зложений по одному членови, вибраному через спорящих, котрі знов вибирають собі третого за предсідателя.

§ 22. Розв'язане товариства. Розв'язане товариства може наступити лише за рішенням загальних зборів, на котрім повинні бути присутними найменше 2/3 всіх членів; рішає же більшість 2/3 членів присутних. Майно товариства переходить на гр.кат. Церков парохіяльну з цілею, щоби парох по мисли тих статутів дальше управляв.

[Статут Женьського добродійного товариства імени св. жен Мироносиць в Чернівцях. — Чернівці, 1904. — 8 с.]

Успіхи об'єднань русинів
в Буковині.

Рішенням загальних зборів. Об'єднання
називалися: Об'єднання русинів Трансільванії
в Буковині. Своїм же є середовищем в цілому
кого управління всієї області (Чернівці).

§ 2. Цілім цього об'єднання є: Поднесення
культури в загальній, а в першу чергу під-
несення просвіти в школах Трансільванії русинів
народности в Буковині, даючи піддержку
католицьким і римо-католицьким і поднесення
прописки до маїшого.

§ 3. Надана цим уставом організація:

а) представництво рідних емігрантів, кося-
льних своїх філій країн, що до маїшого
б) уділення рідних членів, приєднанні і дру-
жескі ієріархії до маїшого.

в) розширення діяльності до вступу до
вступу в маїшого маїшого, маїшого
и т. д. вступу до маїшого об'єднання.

2) Основана маїшого народности, маїшого
для просвіти маїшого маїшого маїшого
для прописки до маїшого.

3) Сбирання маїшого маїшого маїшого
до маїшого прописки.

4) організація маїшого маїшого маїшого
маїшого маїшого маїшого маїшого маїшого
маїшого маїшого маїшого маїшого маїшого

5) Поднесення маїшого маїшого маїшого
маїшого маїшого маїшого маїшого маїшого

6) Членство маїшого маїшого маїшого маїшого

[ДАЧО. — ф.3, оп. 2, спр. 24033, арк 2-7].

⁴ Уривок із оригіналу.

Устав⁵

Товариства «Жіноча Громада» на Буковині

§ 1. Товариство має на цілі піднести національну свідомість, культуру і добробит руского народу через злуку, відповідне сій цілі виховане і осьвіту руского жіноцтва на Буковині.

§ 2. До сеї цілі товариство вживати ме таких средств: Воно буде 1. ширити розумні засади національного вихованя словом і письмом між широкими масами руского жіноцтва, 2. закладати і піддержувати діточі охоронки і огородці, бурси і т. п. заклади виховавчі, 3. дбати про як найширшу осьвіту руского жіноцтва, уряджуючи наради, збори, відчити, виклади, вистави, представлення театральні, вечерниці, вечерки музикальні і декляма-торські; засновуючи і удержуючи бібліотеки і читальні; видаючи газети і книжки; закладаючи і спираючи курси і школи ріжної для молодіжи взагалі а для жіноцтва з осібна користної науки, 4. закладати і спирати морально і материяльно всякі підприємства, котрі мають на цілі поліпшене добробиту руского народу, его домашнього газдівства, господарства, промислу і торговлі.

§ 3. Маєток товариства складає ся:

а) з вкладок членів, б) зі всяких датків і записів, в) з доходів підприємств товариства. Місцеві кружки віддають що року половину своїх членських вкладок філіям, а сі знов половину з того головній управі товариства; всіми прочими доходами завідують місцеві кружки і філії після своєї волі відповідно цілі товариства взглядно після виразного призначеня поодиноких дарів чи записів.

§ 4. Товариство складає ся: а) із головної управи з осідком в Чернівцях, що має назву: Тов. «Жіноча Громада» на Буковині, б) з філій товариства у всіх судових повітах Буковини, що називають ся: (Назва повіту) Філія Тов. «Жіноча Громада» на Буковині, в) з місцевих кружків товариства у всіх місцевостях Буковини, де найде ся потрібне число членів, з назвою: (Імя місцевости) Кружок Тов. «Жіноча Громада» на Буковині. Для місцевих кружків і філій видасть головна управа і на підставі сего уставу осібні статuti, які належить подати до відомости політичного начальства.

Місцеві кружки товариства повстають за дозволом головної управи, де збере ся в тій цілі десять Русинок.

Філія товариства повстає за дозволом головної управи в тім судовім повіті, де е що найменше три місцеві кружки товариства.

§ 5. Члени товариства ділять ся на дійсні, спомагаючі і почесні.

Дійстним членом товариства може бути кожда Русинка без ріжниць стану і віку, яку прийме виділ місцевого кружка.

Спомагаючим членом товариства може бути кожда особа без ріжниць стану і пола, що підпомагає товариство материяльно.

Почесними членами кружка, філії або цілого товариства іменують дотичні головні збори такі особи, що положили великі заслуги около кружка, філії чи цілого товариства.

Дійсні члени обовязані працювати в користь товариства і платити до каси місцевого кружка вкладку, якої висоту назначить загальний збір головної управи, однак ся вкладка мусить виносити що найменше одну корону на рік.

§ 6. Дійсні члени мають право користувати ся всім добром, яке подає товариство, під услівями, які ухвалить дотичний виділ; далі участувати з голосом рішаючим на всіх зборах місцевого кружка.

Спомагаючі і почесні члени мають право дорадчого голосу на всіх зборах дотичного місцевого кружка чи філії, а почесні члени, яких заіменувала головна управа товариства, на всіх зборах кружків, філій чи цілого товариства.

§ 7. Членом товариства перестає бути той, хто не уплатить вкладку за один рік або кого виключить виділ місцевого кружка за те, що шкодить інтересам товариства. Виключеному пристойть право відкликати ся до головних зборів, але ніяк не може домагати ся звороту своїх вкладок чи датків, зложених на цілі товариства.

§ 8. Товариством рядять виділ і головні збори. Місцевим кружком управляє виділ місцевий, філією виділ філіальний, а цілим товариством виділ головний як перша, а дотичний головний збір як друга старшина.

§ 9. Головні збори місцевих кружків складаються і дійстних членів кружка, філіяльні головні збори із дійстних членів кружків дотичного повіту, а загальні збори цілого товариства із дійстних членів всіх кружків у краю; всім сим членам пристойть право голосованя і вибору. Кождий звичайний головний збір відбуває ся раз на рік, а то в місцевих кружках около різдвяних свьят, в філіях около великого посту, а цілого товариства около зелених свьят. Шоби ухвали збору були правосильні, треба оголосити его в рускій газеті, яку товариство назначить своїм органом, тиждень наперед і присутности що найменше десять членів управнених до голосованя і вибору. Коли-ж розходить ся о зміну уставу або о розвязане кружка, філії чи цілого товариства, то на те треба при першім скликаню найменше половини сих членів; при другім скликаню вистарчає кожде число членів. Головні збори рішають над справозданем з діяльности товариства, его грошевою господаркою, до чого вибирають контрольну комісію з двох членів, ухвалюють підприємства получені з більшими видатками, вибирають явно або тайно виділ і рішають

⁵ Копія з оригіналу.

над відкликами, жалобами і внесками тай над зміною уставу; все проче належить до виділу.

§ 10. Кождий виділ складає ся з 7 виділових і 2 заступниць, що вибирають зпомежи себе: голову, заступницю голови, господиню, контрольорку, писарку, касієрку і бібліотекарку. Ухвали виділу правосильні, як повідомлено про засідане всіх членів, а з них є присутні голова або єї заступниця і шетрех виділових і більшість з них повзяла дотичну ухвалу. Виділ може поручити ведене чи виконане поодиноких справ осібним зарядам. Голова або єї заступниця заступає тов. на зверх, а враз із писаркою підписує всі письма.

§ 11. Всякі спори в товаристві рішає мировий суд, до якого спорячі сторони вибирають по одному заступникови, а вони третого на голову.

§ 12. На випадок розв'язання маєток місцевого кружка припадає на запомогу бідної шкільної молодіжи в дотичній місцевости, маєток філії на руску бурсу, яка є в повіті, а маєток головної управи тов. на користь бурси дівочої в Чернівцях, а як би такої бурси не було, то на запомоги для руских учениць під зарядом тов. «Народний Дім» в Чернівцях.

[ДАЧО. – Ф. 211, оп.1, спр. 1179, 7 арк.].

Текст листа С.Петлюри до членів «Союзу українок» у Кам'янці-Подільському (1919)

Лист Отамана Петлюри до Союзу Українок в Кам'янці⁶

...Сердечно дякую за запросини, але жаль обіймає серце, що не маю змоги бути присутним на вечорі молодого товариства «Союзу Українок», де я певен, хоч на мить душа спочила-б від повсякденних турботних переживань. Разом з любим товариством святкую народження «Союзу Українок» жінок-громадянок, якого з тремкою надією чекало все суспільство наше. Минуле жінки-Українки, з'єднавшої в істоті своїй чари рідного краю з палкою любов'ю до всього, вселяє незбориму надію на гарну будучину «Союзу» та на його визвольну культурну працю. У найтяжчу пору неволі, бурхливу хвилю визволення, у сумній повсякденній праці в хаті і в громаді, завжди і на всьому лягла чарівна глибока вдача жінки-Українки. Починаючи з тої прекрасної пори, коли мати-Українка виряджала синів здобувати долю Рідному Краєві і закінчуючи останньою бурхливою годиною, коли довелося і їй самій стати на барикаду революції, на всіх етапах і на всіх ешафотах жінка-Українка була разом з лицарями і мучениками рідної ідеї.

Отже й тепер перед нею на всю величинь стає питання: «Буде чи не буде воля». Але минуле то є запорукою теперішнього. Жінка-Українка вже сказала собі «Буде» і опустивши затишний притулок хати, стала до громадської праці.

Нехай же щастить їй доля... Нехай кращі генії Рідної Землі оповиють колиску новородженого «Союзу». Слава Українкам!...

Петлюра.

[Наша Мета. – 1919. -Ч. 21. -С. 5].

⁶ Скорочено.

**Статут
товариства «Союз українок» у Львові 1924 р.
та мережа його низових осередків і сфедерованих това-
риств у 1926 р.**

**Статут
Товариства «Союз Українок» у Львові⁷,
Рескрипт львівського Воєвідства
з 10. V. 1924. ч. 7708/24/1/3**

А. Назва, осідок, ціль і средства товариства.

§ 1.

Товариство має назву «Союз Українок».

§ 2.

Осідком товариства є місто Львів, де також перебуває Головний Виділ, а своєю діяльністю обнимає товариство воєвідства: львівське, тернопільське, станіславівське і краківське.

§ 3.

Цілю товариства є: просвітна, економічна і товариська організація українського жіноцтва.

§ 4.

До осягнення своєї цілі товариство постановляє 4 секції: I. Релігійно-гуманітарну, II. Просвітно-шкільну, III. Робітничо-промисловою і IV. Господарсько-торговельну. Ті секції після уложеного на основі § 25, Головним Виділом регуляміну для секцій мають: а) дбати про найширшу освіту і товарицьке життя українського жіноцтва через наради, збори, наукові відчити, бібліотеки і читальні, театральні представлення, концерти, вечерниці; б) видавати часописи і всякого рода письма, відповідаючі цілям товариства; в) засновувати діточі захоронки, приюти для слуг, вакаційні оселі, бурси для убогої молодіжі, курси для неграмотних, дешеві кухні; г) засновувати і вести робітні предметів, входячих в круг праці жіночої, так на продаж як і на замовлення; д) засновувати спілки господарські і промислові, крамниці, як також школи і курси з обсягу жіночого господарства і промислу; є) попірати домашній промисл через уділювання своїм членам помочі і поради при набуванню матеріалів і приладів до робітень; ж) устроювати вистави жіно-

чих робіт і домашнього жіночого промислу; з) взагалі заохочувати жіноцтво до просвіти і науки, ошадности і праці і нести своїм членам поміч моральну і матеріяльну на случай недуги, безробіття, чи інших невідрадних життєвих обставин; і) наконець засновувати філії і кружки товариства по містах і селах Галичини...

Б. Склад товариства, права і обов'язки членів

§ 6.

Товариство складається: з членів звичайних, спомагаючих і почесних.

§ 7.

Членом звичайним стає кожжа Українка від 19 року життя, яку Головний Виділ товариства прийме. Як корпоративний член звичайний стає кожже українське жіноче товариство...

Г. Заряд Товариства і обсяг його ділання

§ 17.

Справами Товариства завідують: а) Головний Виділ; б) Контрольна Комісія і в) Загальні Збори...

Д. Філії Товариства

§ 31.

Найменше 10 звичайних членів Товариства може заснувати філію на підставі цього статута і за призволом Головного Виділу, по мисли приписів закона, і за повідомленням приналежної влади... Філія ділить свою діяльність зовсім так само, як Головний Виділ...

Е. Кружки Товариства

§ 40.

Кружок Товариства може зав'язатися в кожній громаді на основі цього статута по мисли приписів і за дозволом Головного Виділу, коли щонайменше 10 місцевих жінок української народности заявить охоту приступити до «Кружка Союзу Українок»...

І. Майно товариства

§ 52.

...На случай розв'язання Товариства, переходить його майно... на Товариство «Просвіта» у Львові з тим услів'ям, щоби ужило його головно на цілі просвітної і економічної організації українського жіноцтва....

[ДАІФО. — Ф.2, оп. 3, спр. 2852/298, арк 16-23].

⁷ Уривок із оригіналу.

Мережа філій і гуртів «Союзу українок» і жіночих товариств українських земель у складі Польщі, які в 1926 р. визнали його Головний відділ своєю централею⁸

№ з/п	Місцевість	Назва (статус) т-ва	Голова
1	2	3	4
1	Белз	Філія «Союзу українок»	С Салукова
2	Бережани	Філія «Союзу українок»	С Коковська
3	Бересть над Бугом	Жіночий гурток при «Просвіті»	Л Крижанівська
4	Бібрка	Жіноча секція при «Просвіті»	М Дудинкевич
5	Боршів	Філія «Союзу українок»	І Лунева
6	Бучач	Філія «Союзу українок»	Г Боцюркова
7	Борислав	Кружок «Союзу українок»	С Накинець
8	Долина	Філія «Союзу українок»	Е Антоновпчева
9	Дрогобич	«Жіноча громада»	А Модрицька
10	Городенка	Філія «Союзу українок»	М Бараникова
11	Зборів	Кружок «Союзу українок»	М Павлюк
12	Каліш	Філія «Союзу українок»	Н Квітка
13	Калуш	Філія «Союзу українок»	О Микласевич
14	Клепарів	Кружок «Союзу українок»	С Ломага
15	Ковель (Волинь)	Жіночий гурток при «Просвіті»	О Підгірська
16	Коломия	«Жіночий кружок»	А Тимкевичева
17	Копичинці	Філія «Союзу українок»	С Савчавкіна
18	Коринця (пов Бібрівка)	Кружок «Союзу українок»	А Шумська
19	Косів	Філія «Союзу українок»	С Биліцова
20	Краків (Зах. Галичина)	Філія «Союзу українок»	О Коритовська
21	Кремінець на Волині	Жіноча секція при «Просвіті»	»
22	Левандівка	Кружок «Союзу українок»	М Генілевчева
23	Львів	Тов. Жінок з Вищою Освітою; Кружок ім Ганни Барвінок; Жіночий Кружок при товаристві «Зоря»	С Сеникова Е Макарушкова М Огороднікова
24	Миколаїв	Філія «Союзу українок»	І Домбчевська
25	Немирів	Жіночий кружок при «Просвіті»	С Дорожинська
26	Озеряни к Чорткова	Кружок «Союзу українок»	П Татарнюк
27	Озірна	Кружок «Союзу українок»	С Танчаківська
28	Перемишляни	Філія «Союзу українок»	М Свістельова
29	Перемишль	Філія «Союзу українок»	С Дмоховська
30	Підгайці	Філія «Союзу українок»	О Драганчук
31	Рава Рурська	Філія «Союзу українок»	Л Матюківна
32	Радехів	Філія «Союзу українок»	Н Селезінкова

⁸ Назви населених пунктів, жіночих організацій і прізвища їхніх керівників подаються без змін.

1	2	3	4
33	Рогатин	«Жіноча громада»	М.Крушельницька
34	Самбір	Філія «Союзу українок»	Ю.Кульчицька
35	Скала над Збручем	Кружок «Союзу українок»	Т.Равзова
36	Снятин	Філія «Союзу українок»	Е.Добрянська
37	Сокаль	Філія «Союзу українок»	Л.Грабовенська
38	Станиславів	Товариство Українських жінок; Жіночий кружок при «Просвіті»	М.Ковальська С.Барановська
39	Стрий	Жіночий кружок при «Просвіті»	М.Весоловська
40	Струсів	Кружок «Союзу українок»	А.Дакайлова
41	Ст. Самбір	Філія «Союзу українок»	О.Соневицька
42	Судова Вишня	Філія «Союзу українок»	А.Гарнавська
43	Сянік	Філія «Союзу українок»	Е.Чайківська
44	Тернопіль	Філія «Союзу українок»	О.Конрадова
45	Товмач	Філія «Союзу українок»	О.Павлюкова
46	Турка	Філія «Союзу українок»	І.Мартинівичева
47	Чортків	Філія «Союзу українок»	Л.Носикова
48	Яворів	Філія «Союзу українок»	І.Паарова

[Узаг.: На новий шлях. Альманах «Жіночої Долі». – Коломия, 1926. – С. 127-128, 158].

Філії волинського «Союзу українок» (1937)

№ з/п	Місцевість	Голова
1.	Володимир-Волинськ	Т.Озерова
2.	Ковель	О.Підгірська
3.	Кременець	М.Волосевич
4.	Матієво	Т.Солодуха
5.	Підлужне	Е.Трохимлюк
6.	Здолбунів	І.Прісневська
7.	Здовбиця	О.Мельник
8.	Бережець	п. Никитюкова

[Жіноча Доля. — 1937. — Ч.14 — С.3].

Президія Всесвітнього Союзу українок, жовтень 1937 р.
Зліва направо сидять: Олена Шепарович, Ірина Прісневська, Наталія Лівницька-Холодна, Зінаїда Мірна, Софія Русова, Мілена Рудницька, Костянтина Малицька, Олена Штогрин, Ольга Ціпановська.

Статут
Союзу Жінок Українок Громадської Праці на Волині⁹

...§ 1. У цілях об'єднання жінок-українок на Волині, захисту їх прав та ширшої організованої участі їх у громадському житті повстав Союз Жінок Українок Громадської Праці на Волині, в скороченню СУВ.

§ 2. Тереном діяльності ... є Волинське Воевідство, а місцем осідку виконавчого органу СУВ (управа СУВ) є місто Луцьк.

§ 3. Для досягнення зазначених в §1 цілей СУВ скликає конгреси, уряджує прилюдні відчити, курси, з'їзди, бібліотеки та бібліотеки-читальні, проводить ріжні захоронки та дитячі садки, має право видавати газети та журнали, займається благодійною діяльністю, організовує та провадить їдальні, влаштовує академії, вистави, організовує концерти, вечірки, екскурсії та ті підприємства, які мають провадити в Польщі культурно-освітні товариства...

...§ 16. Вищою владою ... є ... Конгрес СУВ ...

...§ 31. При Управі СУВ і при управах філій СУВ існують секції: культурно-освітня, кооперативна, бібліотечна, саморядова, секція охоронок, дитячих садків, правнича, робітнича, реміснича, громадської опіки, спортова, позашкільного виховання, суда чести тощо ...

...§ 67. Вищою владою СУВ на місцях є Округові з'їзди філій СУВ, район впливів яких упреділює Управа СУВ...

...Основоположники СУВ:

Віра Маслово, Євгенія Мацієвич, Лідія Мошинська

[Статут Союзу Жінок Українок Громадської Праці на Волині. — Львів, 1932. — 18 с.].

⁹ Уривок.

**Зразок «правильника» жіночого гуртка
при читальні товариства «Просвіта»**

**Правильник¹⁰
Жіночого Гуртка Читальні «Просвіти» в.....**

§. 1.

Як закладати Жіночий Гурток.

«Жіночий Гурток може повстати на основі цього правильника, затверженого Головним Виділом Т-ва «Просвіта» дня 10. травня 1932 р. за почином Виділу читальні, на домагання 10 жінок членів читальні...

§. 2.

Завдання Жіночого Гуртка.

Завданням Жіночого Гуртка є згуртувати жінок – членів читальні для суспільної праці над поширенням і поглибленням їх освіти, а зокрема старатися виховати своїх членів на добрих, моральних і характерних членів родини та відомих і карних членів українського громадянства.

Справи непередвиджені в статуті читальні є виключені з діяльності Гуртка.

§. 3.

До досягнення цілей Жіночий Гурток буде:

1. переводити спільні читання відповідних книжок і часописей та спільні гутірки про згори намічені й підготовані справи.

2. вести між своїми членами самоосвітню працю при помочи самоосвітніх гуртків для поглиблення поодиноких ділянок знання, прм. для вивчення домашнього господарства, домашнього виробу, гігієни, виховання дітей, кооперації, історії, географії рідного краю і т.д.

3. улажувати за згодою Виділу читальні Виклади і курси, головно з обсягу куховарства, шиття і крою та артистичних робіт, головно народніх виробів і т.д.

4. допомагати Виділові читальні в улажванні аматорських вистав, концертів, національних свят, фестинів і вечерниць та в поширюванні книжок і в організованню збірки «дару Просвіти» і т.д.

5. домагатися від Виділу читальні придбання відповідної літератури, часописів до бібліотеки читальні та допомагати йому в тім,

6. займатися пізнанням і плеканням народнього мистецтва і ноші та улагоджуванням вистав з того обсягу.

7. займатися плеканням культурних товариських забав і розривок.

8. займатися закладанням дитячих садків і захоронок.

9. освідомлювати про шкідливість алькоголю і нікотини.

10. може ставити побажання до Виділу читальні у всіх повищих справах.

§. 4.

Члени Жіночого Гуртка

Членами жіночого Гуртка можуть бути жінки і дівчата в позашкільному віці, що є членами читальні і заявляють охоту бути членами Гуртка.

§. 5.

Обов'язки членів Жіночого Гуртка

1. Придержуватися постанов статута Т-ва та правильника Жіночого Гуртка.

2. Виконувати всі постанови виділу читальні і управи Жіночого Гуртка.

3. Платити вкладку, установлять загальні збори читальні для всі членів.

4. Брати участь в праці читальні і Жіночого Гуртка, як Заг. збори читальні чи Жіночого гуртка, товариські сходи, реферати, курси, тощо,

5. Причинятися відповідною працею і пропагандою до досягнення спільної цілі Т-ва. «Просвіта»...

§. 6.

Права членів жіночого гуртка

§. 9.

...Жіночий Гурток може виступати прилюдно тільки під фірмою Читальні «Просвіти»

§. 10.

Виділ читальні в порозумінні з філією, а де такої нема з Головним Виділом може розв'язати Жін. Гурток на випадок переступлення статуту або ділання на шкоду Т-ва.

§. 11.

Гол. Виділ Т-ва. «Просвіта» може кожного часу змінити постанови сього правильника. Всякі зміни і доповнення цього правильника може Гурток переводити таки за згодою Виділу чит. і має обов'язково предложити до затвердження Головному Виділові через Виділ читальні.

[ЦДІА у Львові. – Ф.378, оп. 1, спр. 19, арк. 1-13в.]

¹⁰ Уривок.

**Повідомлення про перше віче жінок-українок у Стрию
1.09.1891 р.
та зміст його програми**

Перші жіночі збори в Стрию¹¹

Дня 1. н с. вересня відбулися жіночі збори в Стрию, на котрих явилось над 30 жінок з різних сторін нашого краю, а іменно з під Бродів, Бережан, з Коломийщини і Буковини. Тож хоть збір не імпонував числом, зате був доказом, що явилися на нім лиш ті жінки, котрі вийшли думкою поза круг домашніх занять і зрозуміли, що добро їх, як добро їх родин залежить від добра і щастя цілої суспільности, серед котрої живуть.

Програмою нарад були слідуєчі точки :

1. Поновлене петиції до Ради державної о вступ жінкам до університетів, о отворене хоть одной жіночої гімназії, або доповнене деяких теперішних шкіл виділових для жінок... приписаними для гімназії предметами. Петицію умотивовано поглядом на принципіальні точки питання жіночого, на економічні і просвітні вимоги, а також з натиском порушено чисто краєві відносини...

На другу точку програми прийшла «відозва» до всіх жінок Галичини і Буковини без різниці народности й віри, щоби підпирало змаганя руского жіноцтва, іменно, щодо петиції до Ради державної, в котрій згадуєся про першу петицію до Р. дер., внесену рівночасно Русинками, Чешками і Німками, а відтак подані майже ті самі мотиви, що і в тій першій петиції. Збори одноголосно одобрили як петицію, так і відозву.

Аж при других точках програми розвинулася дискусія, а іменно при охоронках і спільних кухнях по селах, в часі тяжкої літної роботи селян на полі. Н.Кобринска мотивувала сей внесок в такий спосіб, що жіноче питанє ділиться на два віддільні стремління, прямуючі до одной ціли. І так як одна струя захоплює щораз нові галузи праці на полі жіночого зарібку, друга дорога не менше важна влек-

шає їм тоту працю. Тож бачимо, що в міру числа жінок, здобуваючих чимраз нові галузі праці, ... творяться... заведеня, котрі влекшають жінці єї домашню роботу і занятя, а іменно охоронки фреблівські і інші такі заведеня. Бесідниця... старалась... умотивувати охоронки і фреблівські огороди доказуючи, що ті заведеня повстають найбільше в тих верствах, де є найбільше жінок, занятих позадомашною працею, значить, найбільше дотепер між робітницями ручними. У нас сю верству заступають переважно селянки, і кожда з нас знає, як тяжко приходить ся нашій сестрі-селянці погодити роботу в полі з єї домашніми обов'язками...

По містах уже віддавна закладаються охоронки для вигоди жінок, котрі мусять іти на заробок, та на жаль охоронки ті попадають в руки Єзуїтів і Єзуїток, котрі під покришкою гуманних змагань криють грубо ретроградні ціли, до котрих також безперечно належить змаганє до винародовлення нашого народа. На доказ своїх аргументацій прочитала Кобринска деякі листи своїх помічниць, де іменно говорено о охоронках в Снятині, Гвіздци і по деяких селах.

Під провідну думку економічно-еманципаційних змагань підвела Н.Кобринска також і спільні кухні, яко один з головних способів улєкшення жіноцтву вільної конкуренції праці з мущинами, показуючи притім, чим і як наш народ живе під час тяжкої роботи в літі...

По промові... Кобринської промовила... Рибаківа, що се було би добре, але яким властиво способом далобися то зреалізувати? Оба внесеня однак прийнято в зв'язку зі слідуєчими внесеннями д. Кобринської: 1) піддати проект під розгляд усіх рад провінціонálních в краю з просьбою о поміч в тім згляді, 2) написати відозву до обох жіночих товариств, в разі, коли би в якім селі знайшлися услів'я до заложеня кухні або охоронки, а треба би лиш якої грошевої запомоги, щоби можна до них удатися, 3) старатися використати які-будь сільські фонди для сеї ціли, і 4) впливати морально на те, щоби по провінції зав'язувалися жіночі комітети, котрі би серед мас народа ту гадку старалися розширити, як також змагати до призбираня на ту ціль грошей... На кінци вибра-

¹¹ Скорочено, внесено окремі зміни орфографічного та граматичного характеру.

но дві референтки: Н.Кобринску на Галичину і Евг. Ярошинску на Буковину, котрі би занялися переведенем ухвал зборів. Референтки мають написати... дві відозви до галицького і буковинського жіноцтва, розвідуватися, чи не заводяться де по провінції організації по думці ухвал зборів, і всі жінки мають відноситися в таких справах до референток...

Евг. Ярошинська піднесла потребу видання другого жіночого альманаха, того самого змісту і наряду, що «Перший вінок». Кобринська заявила, що вона готова разом в Оленою Пчілкою взятися до літературної роботи около такого видання, але не візьме на себе грошевого накладу. Озаркевичева жадала, щоби альманах виходив періодично...

В кінці прийнято внесок, попертий Ілюковою, щоби вибрати комітет до збирання грошей на видавництво нового альманаха. До того комітету вибрано з жінок: Рибаківу, Олеснічку, Ілюкову, Озаркевичеву, Кобилянську і Ем.Ярошинську, а ті вибрали між собою Озаркевичеву, на котрої руки мають складатись всі датки, збирані в такий спосіб, що кожда з комітетових жінок вибере собі п'ять других, а ті знову п'ять інших, котрі би збирали і найменші датки на видавництво...

Окуневська заявила, що буде старатися зложити в своїх стонах комітет, котрий би занявся ввведенем в жите охоронок та кухонь і збиранем складок на цілі кухонь і охоронок.

Під час нарад наспіли телеграми: від товариства Січ з Відня, від Климентії Попович (Боярської) і Марії Вояковської, а також заява буковинських Русинів, що солідаризуються з нарадами збору, заяву сю підписали Емілія Смаль-Стоцка, Ольга Кобилянська, Ольга Устіянович, Мальвіна Паславська, Олена Дубецька, Марія Кучинська, Михаліна Михайчук, Мальвіна Жидачинська, Сідонія Зубик. Народа тривала близько дві години і закінчилася подякою Кобринської учасницям збору, прибувшим на її візване, потім присутні заявили з свого боку признане Кобринській. Пізніше молодий поет Ол. Колесса вручив їй також поему «Мрії»...

[Народ. — 1891. — Ч. 20; 21. — С. 282-284].

Резолюції другого жіночого віча (Станіславів, 1902)¹²

...I. Комітет вічевий розішле відозви до всіх жіночих товариств, до всіх Русинів із зазивом основувати по всіх більших місточках жіночі огнища.

II. Комітет зверне ся до нашої сільської інтелігенції з покликом подати звіт, що здіано (зроблено — *З.Н.*) доси для піднесення духового і економічного стану селян і який промисл міг би розвиватися в даній місцевості з хісном.

III. Віче ухвалює візвати всіх щирих патріоток заняти ся організацією селянок, міщанства, робітниць і слуг, — а то через попиране (підтримку — *З.Н.*) і оснуване захоронок, крамниць, читалень, союзів робітничих і товариств слуг, уладжуване відчитів і вечерниць народних.

IV. Віче віднесеся до сейму з просьбою уладжування ремісничих курсів... для дівчат,... допущення їх до існуючих уже курсів для хлопців.

V. Віче ухвалює постаратися всіма силами про власне видавництво жіноче, евентуально хочби лише про часопись для сільського жіноцтва, чи то самостійну, чи в додатку до «Свободи» або «Громадського Голосу».

VI. Віче взиває всіх прихильників народної справи подати свої гадки як і практичні інформації, ...яким способом порушені тут справи дадуться в практиці здійснити...

...Щодо оснування руського університету ухвалило віче резолюції.

I. З огляду на конечні, а не заспокоєні культурні потреби руського народа, віче руських жінок у Станіславові домагаєся від правительства як найскоршого заложеня руського у-ту.

II. З огляду на зовсім невідповідну акцію правительства в сій справі віче узнає потребу заложеня приватного руського університету і взиває руське жіноцтво до розвиненя агітації в сій справі...

[Літературно-Науковий Вістник. — 1902. — Книжка VI. — С. 28-29].

¹² Подаються із незначними скороченнями і змінами граматичного характеру.

Програма з'їзду польського жіноцтва в Кракові
10-12 травня 1913 р.

PROGRAM
ZJAZDU KOBIEŃ POLSKICH W KRAKOWIE
W DNIACH 10, 11 I 12 MAJA 1913 ROKU.

SOBOTA, 10 MAJA

w sali Starego Teatru, ulica Jagiellońska L. 1

Godzina 8-ma wieczor: **Zebrańie towarzyskie**
i ukonstytuowanie się Zjazdu, wybór przewodniczącej, 3-oh wiceprzewodniczących,
oraz 3-oh sekretarek.

NIEDZIELA, 11 MAJA

Godzina 12-ta w południe: **I. Posiedzenie**
w sali Towarzystwa Rolniczego, plac Szczepański L. 8.

Wychowanie domowe przedszkolne

a) w Poznańskim, b) w Królestwie, c) w Galicyi.
Dyskusya.

Godzina 3¹/₂ po południu: **II. Posiedzenie.**

Szkolnictwo niższe

a) w Poznańskim,
b) w Królestwie,
c) w Galicyi.

Szkolnictwo średnie

jeden referat.

Dyskusya.

PONIEDZIAŁEK, 12 MAJA

Godzina 10-ta rano: **III. Posiedzenie.**

Praca społeczna kobiet na wsi Praca społeczna kobiet w mieście

a) w Poznańskim,
b) w Królestwie,
c) w Galicyi.

a) w Poznańskim,
b) w Królestwie,
c) w Galicyi.

Dyskusya.

Godzina 3¹/₂ po południu: **IV. Posiedzenie.**

a) Kobieta w przemyśle

Dyskusya.

b) Kobieta w handlu

Odczytanie rezolucyi. Zamknięcie Zjazdu.

Karty wstępu, dające prawo do uczestnictwa w zebraniu towarzyskim i posiedzeniach po cenie 5 koron nabywać można od dnia 15-go kwietnia w biurze Gościny, ul. Straszewskiego L. 25 za okazaniem lub nadesłaniem programu, w dniu Zjazdu, 10 maja, o godzinie 7-mej wieczorem w przedsiönku Starego Teatru, zaś 11-go maja przy wejściu na salę Towarzystwa Rolniczego.

Документи і метеріали
Всеукраїнського жіночого з'їзду 1921 р. у Львові

ДНЯ 22. I 23. ГРУДНЯ 1921 Р.
ВІДБУДЕТЬСЯ У ЛЬВОВІ
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
ЖІНОЧИЙ З'ЇЗД

Звертаємося до всего українського жіноцтва з горячим покликом взяти участь у цьому З'їзді, який має об'єднати ціле українське жіноцтво до спільної роботи.

В усіх закутинах української землі працюють наші жінки на різних полях здебільша одинцем або невеликими гуртками, та їх відокремлена, розбита робота не дає таких вислідів, як бажалось би і якби воно відповідало вложеному трудови і витраченій енергії. Загал нашого жіноцтва ще не бере участі в ширшій громадянській роботі. Комітет, скликаючий отсей З'їзд, поклав собі метою: згуртувати як найбільше число наших жінок, передусім репрезентантки усіх областей української землі; зробити на основі їхніх звітів точний огляд жіночої роботи в минулому і сучасному; намітити шляхи, якими нам іти в майбутньому.

Отсим закликаємо всі товариства і жіночі організації слати на день 22. і 23. грудня у Львів свої делегатки, а якщо воно буде неможливо, прислати писемні звіти зі своєї дотеперішньої діяльності.

Пожадана присутність як найбільшого числа жіноцтва, не одних тільки делегаток. У З'їзді може брати участь кожда Українка: інтелігентка, міщанка, робітниця чи селянка. У цих днях хай з'єдинить нас спільна думка про спільну працю. Гуртом ставаймо до неї, бо в громаді сила!

ПРОГРАМА З'ЇЗДУ

З'їзд триватиме два дні, 22. і 23. грудня.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ РАНО:

1. Відкриття З'їзду.
2. Вибір Президії.
3. Привіти.
4. Реферат: Жінка в громадянському життю.

ПО ПОЛУДНИ:

5. Організація роботи на будуче.
6. Перегляд дотеперішньої діяльності українського жіноцтва.
Вечером святочна академія в честь Наталії Кобринської.
Опісля товариські Сходини учасниць З'їзду.

ДРУГИЙ ДЕНЬ:

7. Реферат: Жінка а виховання.
8. Жіноча преса й видавництва.
9. Внесення і евентуалія.
10. Закриття З'їзду.
Вечером театральна вистава.

Поміщення для замісцевих учасниць запевнені. Зголошуватися найдалше до 10. грудня ц.р. За всякими інформаціями просимо звертатися на адресу секретарки Комітету: Ольга Коренцева, Львів, Хмельовського 15.

За Комітет всеукр. жіночого З'їзду:

Константина Малицька,

Ольга Коренцева

(Порядок нарад)

*Назвуватиме Загальний Збірн тов-а. Сіону
'Українок.'*

22 грудня:

1. Відкриття Зборів.
2. Визначення правління.
3. Вибір Президії.
4. Привіти.
5. Жінка в громадянському життю - реф. *Мілена Рудницька-Мисякова*
6. Перегляд дотеперішньої діяльності - реф. *Дарія Віларосальська.*
7. Організація жіноцтва на дзурі - реф. *Елена Уле Паровичева.*
Вечером святочна академія в честь Н. Кобринської

23 грудня:

8. Жінка а виховання - реф. *Катер. Малицька.*
9. Жіноча преса і видавництва - реф. *Катер. Рудницька-Мисякова*
10. Внесення і евентуалія.
11. Закриття Зборів.

Титульна сторінка спецвипуску «Жіноча Сила»
та зміст «Проголошення», виданих із нагоди проведення
першого з'їзду жінок-українок Закарпаття

ПІНА І К.

ЖІНОЧА СИЛА

ВИДАНО В ПАМ'ЯТЬ ПЕРШОГО ЗІЗДУ НАРОДОВЕЦЬКОГО ЖІНОЦТВА,
ПІДКАРПАТТЯ В УЖГОРОДІ.

ВИДАНО ЗІЗДОВИМ КОМПЕТОМ.

ПРОГОЛОШЕННЯ *

видане з приводу Першого Зізду Народовецького Жіноцтва
Підкарпаття в Ужгороді 27. 28. V. 1934 р.

*«Бо хто Марію забуває,
— того Бог карає».*

Дорогий Народо, Жінки, Молоде наше!

Ми живемо в час епохального відродження, у еволюційній боротьбі долаючи своїх національ-
них і соціальних праг.

Добуваємо собі те, що не легке, — тяжко побороюючи демона війни — демона бід, темноти,
несвідомості та несправності і повсяля і хоч воми і не можуть повалити побідою воскреслий Нарід,
але галувають його вісті і родинки.

Галувають, але не здержать, бо до боєвих рідів стали вже й жінки-матері і побіда
над демонами прийде скоро!

Народе! Твої жінки, Твої матері почули голос Твій і беруться до роботи.

Ми тут! Наше слово — слово матері — святе!

Не дамо одрапати од грудей дітей своїх!

Не дамо ширяти з уст наших ваше слово, яке ми і цілий світ зведе українським!

Не дамо топтати наші права!

Не дамо осмілювати і кривдити Тебе наш Народо многострадальний!

Не дамо нашій землі чужим досидам, хоч хочеться заволодіти нею з хитрунською зривні-
стю. Гарни сном ірвевія, вони хочуть привабити нас і надіти нам зловуде старе ярмо, від
якого ще глибокі і не зловуді рани наших свідів і не дамо забути слави іриди. Ні ірвевію не
не дамо себе одурманити! Обширники нас вже ніхто не зловить, бо ми вже свідомі і горді! —

А обширки лиш шляемому дурневі — радість!

ХОЧЕМО:

Права,

Воли,

Культури.

Хліба — добути собі на своїй землі — на тім чудовім, зеленім Підкарпатті, де ми вже від
тисячеліт є власниками і господарями. Діяти, вже чужою чужою панство наше національним і соці-
альним права! За останні 15 літ у світі! Свободу розширення нашої свідомості і гордості народньої, а
ми, жінки хочемо топер повняти те вітчею росю свого поту, щоб воно довіриво і дало здорові, шля
детні слово — свободу.

Хочемо працювати! Хочемо длати наших блячти шасливим! Хочемо Тебе Народо наш ба-
чити культурним і засвоєним рівноправним героїзмом Нехосласвацької Республіки.

Ми жінки-матері дали Народові нашу найдорожчий скарб — слово, те слово, яке зветься...

Оголошення та програма з'їзду товариства «Марійська дружина пань» у Львові (1934)

МАРІЙСЬКА ДРУЖИНА ПАНЬ У ЛЬВОВІ
улаштує
в заліття своїх основин
ЮВІЛЕЙНИЙ ЗІЗД
МАРІЙСЬКИХ ДРУЖИН ПАНЬ

у днях 2, 3 і 4 листопада 1934. р.
на який має честь запросити Вашу Достойність

У права

ПРОГРАМА:

1. День: 2. листопада 1934.

- год. 8 Заулокійна Служба Божа за бл. п. ОО. Провідників і
Членок Марійських Дружин Пань.
- год. 9³⁰ Святоче відкриття Зізду при ласкавій участі Іх Пресос.
Єл. Бучка,
Вибір Президії. Привіти. — Приняття денного порядку
і правилника Зізду.
- год. 10 I. реферат: «Значіння культу Пресв. Богородиці в нинішніх
часях» — о Я. Сеньківський ЧСВВ.
II. реферат: «З історії Марійських Дружин» — п. Марія
Данилевич (Перемишль).
III. реферат: «Історія жіночого руху та участь у ньому като-
лицького жіноцтва». — п. Тишинська.
- Обідова перерва
- год. 16 IV. реферат: «Організаційні проблеми Марійських Дружин» —
о. Ір. Назарко ЧСВВ.
V. реферат: «Ехаристійне життя в Марійських Дружинах»
— п. Шаркова.
VI. реферат: «Світський апостелят Марійських Дружин» —
п. Яшишинівна (Перемишль).

2. День: 3. листопада 1934.

- год. 8 Служба Божа в церкві СС. Василянко.
- год. 9³⁰ VII. реферат: «Харитативна акція» — п. Конрадова.
VIII. реферат: «Марійська Дружина й виховання молоді» —
п. дир. М. Яношич.
IX. реферат: «Пресові й рефератів секції» — п. С. Фіголева.

Обідова перерва

- год. 16 Мобелен з наукою. Свята Година. Спільна св. сповідь.
Суплікація в церкві СС. Василянко при вул. Звільниківна.

3. День: 4. листопада 1934.

- год. 8 Архирейська читана Служба Божа. Спільне св. Причастя
в каплиці гімназії СС. Василянко при вул. Длугоша 17а.
Після Богослуження — снідання й закінчення Зізду.

УВАГА: Зізд відбується в салі гімназії СС. Василянко при вул. Длугоша
До участі в Зізді запроважені: Пані з Марійських Дружин і Пані-гості, ще літе-
ресуються дружиною і залогом католицької організації. Зголошення до 25. жо-
втя на адресу: п. С. Бачинська, Пана, Театинська 31. — Для делегаток Марійських
дружин і католицьких організацій — прийомний безплатно.

Львів, 10 жовтня 1934.

УПРАВА М. Д. П.

* Уривок.

Документи і матеріали, дотичні до підготовки та проведення Українського жіночого конгресу (Станиславів, 1934)

Вісті з «Союзу Українок»¹³

«Союз Українок» у Львові. Львів у грудні 1933.

Обіжник ч. 9.

До всіх філій «С. У.» у краю.

В справі організації Всеукраїнського Жіночого Конгресу.

1. Діловий Конгресовий Комітет і його склад.

Головний Виділ «С. У.» подає своїм філіям до відома, що, виконуючи постанови Загального З'їзду «С. У.» в днях 8 і 9 травня 1933 р., приступив до підготовчих праць у справі зорганізування Українського Жіночого Конгресу в Станиславові в 1934 р. і покликав до життя Конгресовий Комітет у такому складі: Голова – Євгенія Макарушкова, заст. голови – Марія Білякова, І. секретарка – Олена Шепарович, ІІ. секретарка – Єлисавета Круківна, скарбничка і голова фінансової комісії – Ірина Бонковська. Голови комісій: програмової – Олена Залізник, преси і пропаганди – Олена Кисілевська (заст. голови – Лідія Бурачинська), видавничої – Марія Струтинська, мандатової – Ірина Павликівська, мистецької – Олена Кульчицька (Перемишль), господарської: Софія Олесницька (Станиславів).

Комісія мистецька ділиться на три підкомісії:

1) вокально-музична, голова: Ольга Ціпановська, 2) пластичного мистецтва, голова Ярослава Музикова, 3) народного мистецтва, голова; Ірина Павликівська.

Комісія господарська ділиться на цілий ряд підкомісій, яких завданням є технічна підготовка Конгресу. Ці підкомісії покличе до життя філія «С. У.» у Станиславові.

2. Речинець Конгресу.

Діловий Конгресовий Комітет усталив речинець Конгресу на дні від 23-27 червня 1934 р.

3. Обіжники й бюлетені:

Філії «С. У.» одержуватимуть у справі підготовки Конгресу обіжники, яких доручення прохаємо точно виконувати. Перший обіжник буде в справі підготовки до виставки народного мистецтва.

Про хід праць Ділового Конгресового Комітету будуть філії інформовані окремими бюлетенями, що будуть появлятися на сторінках «Жіночої Доли» й інших часописів.

4. Фінансування Конгресу.

Конгрес, як кожна цього роду імпреза, потягне за собою великі грошеві вклади. Кожна філія «С. У.» буде оподаткована на покриття коштів Конгресу і дістане в тій справі письмо. Прохаємо одначе вже тепер про це

¹³ Подаються із незначними скороченнями.

тямити й подумати над тим, що на цілі Конгресу слід урядити в надходячому зимовому сезоні щонайменше одну імпрезу.

5. Гімн «Союзу Українок».

З нагоди Конгресу Головний Виділ «С. У.» подбав про гімн «Союзу Українок». Слова написала Уляна Кравченко, музику Антін Рудницький. Гімн появилвся вже друком на чотири голоси в супроводі фортепяну. Головний Виділ «С. У.» бажає собі, щоби його члени знали цей гімн «С. У.» і тому прохає філії «С. У.», щоби заздалегідь зголосили, на скільки примірників цих нот рефлектують. Ціна прим. поодинокого 70 сот, 10 прим. 5 зол. ... Дохід призначений на Конгрес. Гімн висилається за попереднім надісланням грошей, або за післяплатою.

За Головний Виділ «Союзу Українок» у Львові:

М. Рудницька, голова.

І. Лунева, секретарка.

[Жіноча Доля, 1934. – Ч. 1. – С. 11].

Завдання

Українського Жіночого Конгресу

Український Жіночий Конгрес має ось які завдання:

1) дати історичну картину організаційних змагань і досягнень українського жіноцтва за минуле півстоліття та пошанувати заслуги перших піонерок українського жіночого руху; зокрема пошанувати пам'ять основниці першого українського жіночого товариства – Наталі Кобринської.

2) З'ясувати відношення українського зорганізованого жіноцтва до важніших питань нашого національного життя.

3) З'ясувати завдання українського жіноцтва на поодиноких ділянках громадського життя, зокрема в ділянці культурно-освітній і виховній, в ділянці господарській і народного здоровля.

4) З'ясувати права, що належать українській жінці серед власного громадянства.

5) Зайняти становище до найновіших течій всесвітнього фемінізму та до кризи, яку він переходить у зв'язку з перебудовою державних устроїв і господарською скрутою.

6) Бути засобом консолідації українського зорганізованого жіноцтва та засвідчити єдність українського жіночого руху.

7) Наладнати постійні звязки між зорганізованим жіноцтвом західних українських земель (Галичина, Волинь, Буковина, Бесарабія і Підкарпаття), політичною еміграцією в Європі та українськими кольоніями в Америці й інших частинах світу.

8) Причинитися до консолідації національних сил в ім'я Найвищого Національного ідеалу.

[Жіноча Доля, 1934. – Ч. 7. – С. 3].

Українська Жінко!

У велику хвилину – в п'ятьдесятліття Твоїх організованих змагань звертаємося до Тебе, де б не жила Ти, й кличемо Тебе на велике Свято!

Тебе, громадянку Західних Українських Земель: Галичини, Волині, Полісся, Буковини, Бесарабії й Підкарпаття, що в незвичайно важких умовах крок за кроком розбудовуєш національне життя.

Тебе, страднице-емігрантко, що мусила кинути Батьківщину, яка кривавиться під російсько-більшовицькою кормигою, та серед злиднів і холоду чужини не тратиш віри в Перемогу, готуючись до неї працею й організацією.

Тебе, Українко З'єдинених Держав Америки, Канади, Бразилії й Аргентини, що навіть, як горожанка далеких багатих країн, не забуваєш за Рідний край та передаєш своїм дітям любов до нього й тугу за ним.

І Тебе, сестро, яку доля викинула на далекий Зелений Клин, щоб свідчити про снагу й стихійну експанзію Нації.

Тільки Тебе, мученице, – жінко Великої України, не буде між нами. Перед Твоїм горем і силою духа ми клонимо голови в глибокій пошані.

У Станиславові, де тому 50 літ із почину Наталії Кобринської, піонерки українського жіночого руху, основано перше українське жіноче товариство, будеться в днях 23-27 червня 1934 р. Український Жіночий Конгрес.

Скликуємо його не тільки для перегляду пройденого шляху п'ятьдесятлітньої праці та для пошанування тих, які його промостили: наради Конгресу охоплять усі ділянки громадської праці та зясують відношення українського жіноцтва до всіх важливих питань національного життя.

Конгрес вкаже українській жінці її роллю в змаганнях Нації. Він освідомить нам нашу велику відповідальність перед Народом, як громадянок і матерів нових українських поколінь. А

разом із цим він пригадає цілому громадянству, що для виповнення своїх великих завдань українська жінка мусить користуватися серед власного суспільства повною рівноправністю на всіх ділянках життя, впливом на його формування.

У відповідальний час великого народнього лихоліття ми кинемо гасла непохитної віри в невмирущі сили Нації. Серед трагічного поділу національного кількома кордонами – ми, українські жінки, дамо доказ живої єдності нації. Серед жадливого організаційного й ідеологічного розбиття громадян внутрі, дамо приклад підпорядкування всіх розбіжностей наших думок та інтересів вимогам Найвишого Національного Ідеалу.

Український Жіночий Конгрес буде мірилом національної свідомости, громадянської зрілості й організованости українського жіноцтва.

У глибокому переконанні, що задумане діло випаде як найкраще, кличемо все українське зорганізоване жіноцтво до участі в Конгресі!

ПОЧЕСНІ ЧЛЕНИ «СОЮЗУ УКРАЇНОК»

Марія Білецька, Др. Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко,
проф. Софія Русова, Гермiна Шухевич.

ЧЛЕН-ОСНОВНИЦЯ

Іванна Сембратович-Остерман.

СПІВРОБІТНИЦІ «ЖІНОЧОГО АЛЬМАНАХА»

О.Навроцька-Палієва, Кліментина Попович-Боярська, Ольга
Рошкевич-Озаркевич, Михайлина Рошкевич-Іванець

ПРЕЗИДІЯ «СОЮЗУ УКРАЇНОК»

Мілена Рудницька, Ірина Лунева,
голова секретарка

ПРЕЗИДІЯ ДІЛОВОГО КОМІТЕТУ

Євгенія Макарушкова, Марія Білякова, Олена Шепаровичева,
голова заступниця голови секретарка

[Жіноча Доля, 1934. – Ч. 7. – С. 2].

ПРОГРАМА
Українського Жіночого Конгресу.

- 23 червня: ІНАВГУРАЦІЙНЕ ЗАСІДАННЯ.
субота (Відкриття У.Ж.К., вибір президії, привіти, прийняття правилника нарад)
«НАШЕ МИНУЛЕ І НАШІ ЗМАГАННЯ».
(Цикл історичних і ідеологічних рефератів).
- 24 червня: СВЯТО УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНКИ
неділя Академія уладжена сільськими Кружками Союзу Українок станиславівської округи.
Полуденне популярне жіноче віче і спортове свято.
- 25 червня: «ТВОРИМ РІДНУ КУЛЬТУРУ».
понеділок (Цикл рефератів на культурно-освітні і виховні теми).
- 26 червня: «БУДУЙМО НАРОДНЕ ГОСПОДАРСТВО».
вівторок (Цикл господарських рефератів).
«ДБАЙМО ЗА НАРОДНЕ ЗДОРОВЛЯ».
(Цикл рефератів та теми гігієни і суспільної опіки).
- 27 червня: «СТАВАЙМО В ЗОРГАНІЗОВАНІ РЯДИ».
середа (Цикл рефератів на організаційні теми).
УХВАЛЕННЯ РЕЗОЛЮЦІЙ.
ЗАКРИТТЯ У.Ж.К.

[Український Жіночий Конгрес. Односторінка. — Станиславів. — 1934. — 23-27. 06. — С.6].

t: 71

ЗАПРОШЕННЯ.

До Вп. Пані Говел. Софії Русової
Господині Клубу „Союз Українок“
в Траці

Маємо шану запросити Вас у характері

Делегатки

на

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ КОНГРЕС,
який відбудеться в днях 23-27. червня 1934 р. в Станиславові.

ЗА ГОЛОВНИЙ ВИДІЛ СОЮЗУ УКРАЇНОК:

Мілена Бурдушка Галина Лупинська
голова секретарка.
СОЮЗ УКРАЇНОК
У ЛЬВОВІ.

ЗА ДІЛОВИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ:

Ольга Мокрица Ірина Табачкова
голова секретарка.
ДИЛОВИЙ КОМІТЕТ
УКРАЇНСЬКОГО
ЖІНОЧОГО КОНГРЕСУ

ЗАВВАГА: Коли Ви без потреби не зможете відповісти, просимо Вас повідомити нас про це, щоб ми могли вилучити ці запрошення в нашій канцелярії на карті членства в У. Ж. К., без якої вступ на салю нарад не буде дозволений.

КАНЦЕЛЯРІЯ У. Ж. К. урядуює до дня 20. червня у Львові, вул. Піваваля 7, а від 20. червня в Станиславові, Український Союз. — На ці адреси прохаємо спрямовувати всі листи і привіти.

Львів, 11 травня 1934.

[ЦДАВО. — Ф. 3889, оп.1, спр. 16, арк. 14].

Резолюції¹⁴**Українського Жіночого Конгресу,
ухвалені в Станиславові дня 27 червня ц р.**

Представницю українських жіночих організацій Галичини, Волині, Полісся, Буковини, Бесарабії, Підкарпаття, політичної еміграції з Вел. України, Злучених Держав Америки й Канади, зібрані на Українському Жіночому Конгресі в Станиславові в днях 23–27 червня 1934 р., вірні Найвищому Національному Ідеалові та глибоко переконані в тому, що його здійснення можливе тільки при активній участі жіноцтва в національному житті – з радістю стверджують великий поступ українського жіноцтва за час останніх 50-ти літ, що завдяки українському жіночому рухові перетворилося у важний чинник національного відродження. Пам'яті піонерок того жіночого руху, а передовсім Наталії Кобринській – віддають глибоко шану.

**У СПРАВІ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
ТА В СПРАВІ ЙОГО КОНСОЛІДАЦІЇ.**

Стверджуємо, що Український Жіночий Конгрес відбувається в незвичайно важких і відповідальних для української нації часах. Болеємо глибоко над народним лихоліттям, поділом українського організму кількома кордонами, над трагічним положенням нашого материка – Великої України.

Незвичайно шкідливим для українського народу вважаємо розбиття внутрі громадянства та занепад громадської моралі.

Осуджуючи неетичні методи політичної боротьби та витрачування національної енергії на внутрішні міжусобиці, – закликаємо українське жіноцтво не підпадати руйнівним впливам, а навпаки, стати чинником національної консолідації. Рівночасно звертаємося до цілого українського громадянства на західно-українських землях, на політичній та заморській еміграції, з гарячим зазивом до повної ліквідації розбіжностей між громадянами різних українських територій та до внутрішнього розоруження.

Домагаємося від усіх українських політичних партій завершення між собою громадського миру, усунення міжпартійної боротьби з терену національних установ, згаднення тону пресової полеміки та взагалі підпорядкування партійних інтересів інтересам нації,

З радістю стверджуємо факт, що незважаючи на внутрішнє розбиття та розпорошення – на всіх українських землях поглиблюється національна свідомість і росте активність українських народних мас.

З гордістю стверджуємо величезний поступ національної та політичної кристалізації українського народу та вяжемо з цим найкращі сподівання на його світле майбутнє...

**... СТАНОВИЩЕ ДО МОРАЛІ, РОДИНИ
і МАТЕРИНСТВА.**

У. Ж. К. стверджує, що український жіночий рух усе був носієм найвищих етичних цінностей. Підтверджуючи постулати жіночого руху: рівної високої моралі для жінки й чоловіка, підкреслює зокрема рівну відповідальність жінки й чоловіка за скількість і якість нового покоління, за здоров'я, силу й виховання потомства.

¹⁴ Уривок.

У. Ж. К. стверджує, що родина – це суспільна і біологічна клітина народнього організму, де кується душа і майбутність нації. Саме тому У. Ж. К. бажає удоровлення родинного життя, піднесення пошани до жінки-матері та забезпечення матері рівних прав з батьком. Ставлячи дуже високо післанництво жінки, як матері, – У. Ж. К. виступає проти розуміння материнської ролі жінки, як самотнього покликання жінки в суспільстві та самотнього мірила її вартости, як людини.

ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОГО ФЕМІНІЗМУ.

У. Ж. К. стверджує, що український жіночий рух черпав свої сили з національної ідеї та що він – прямує до вияву всіх творчих сил жінки – скріплює життєздатність та енергію нації. Жіночий рух не перейшов ще до історії, його завданням не тільки боротьба за зовнішні можливості розвитку жінки, але й введення жінки в ролі співрішачого і співвідповідального чинника в життя нації.

У СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА.

Український Жіночий Конгрес стверджує необхідність дальшого існування окремих жіночих організацій, як осередка кристалізації жіночих поглядів та активізації жіночих сил.

Одночасно підкреслює з цілим натиском необхідність вдержання єдності українського жіночого руху, якої висловом повинні бути й надалі надпартійні жіночі організації, що об'єднують українок різних партійно-політичних поглядів, релігійних вірувань та світоглядів

У. Ж. К. осуджує всі спроби розбивання спільних жіночих організацій, як шкідливі для українського жіноцтва та цілої нації.

У. Ж. К. стверджує необхідність закріплення зв'язку між зорганізованим жіноцтвом поодиноких українських земель та еміграції в постійні та тривкі організаційні форми для кращої оборони й заступництва цілого українського жіноцтва. Дальше ведення цієї справи аж до її остаточного завершення доручається Головному Виділові Центрального Українського Жіночого Товариства «Союз Українок» у Львові.

У СПРАВІ ЖІНОЧОЇ ПРЕСИ і ВИДАВНИЦТВА.

У. Ж. К. стверджує необхідність видавання поважного жіночого журналу на засадах, устійнених У. Ж. Конгресом для поглиблення ідеології та консолідації українських жіночих сил. Переведення цієї справи доручає Центральному Українському Жіночому Товариству «Союз Українок» у Львові.

У СПРАВІ ПЛЕКАННЯ РІДНОЇ МОВИ.

У. Ж. К., визнаючи рідну мову за головну ознаку національною духа народу, закликає все зорганізоване українське жіноцтво звернути на рідну мову як найбільшу увагу, а саме:

- 1) шанувати рідну мову прилюдно й дома та навчити того своїх дітей;
- 2) плекати й поширювати в своєму оточенні одну літературну мову в слові й письмі.

В тій цілі У. Ж. К. завзиває українське жіноцтво закладати скрізь «Гуртки плекання рідної мови».

У. Ж. К. завзиває всі українські видавництва вживати чистої літературної мови й одного правопису.

У СПРАВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ.

У. Ж. К. згідно з засадами новітньої педагогіки визнає, що українська дитина й молодь має право на науку й молитву в рідній мові у своїй школі під опікою українських виховників. Рівночасно У. Ж. К. стверджує, що українська дитина й молодь скрізь на всіх українських землях через пануючі там політичні умовини не має змоги вільно та всесторонньо розвивати своїх духових сил. У. Ж. К. складає протест проти законів і всіх засобів у шкільництві, що денационалізують українську дитину.

У повній свідомості того, що стан шкільництва на українських землях веде до масового анальфabetизму, інерції, звихнення характерів, занепаду духових сил та денационалізації, — У. Ж. К. закликає українське свідоме жіноцтво на всіх українських землях до скріплення акції над вихованням і навчанням молодого покоління.

Зокрема в ділянці дошкільного виховання У. Ж. К. закликає, щоб:

1) поширити у всіх містах і селах сітку дошкільних установ (ясла для немовлят, дитячі садки, захоронки, дошкільця, вакаційні півоселі та оселі), які дали б змогу всім українським дітям користати з них;

2) подбати, щоб дошкільні установи відповідали вимогам сучасної педагогіки та гігієни.

У зв'язку з цим У. Ж. К. ставить домагання до Рідної Школи, щоб оснувала семінарію для підготовки фахових дошкільниць і садівничок.

Що торкається шкільного виховання, У. Ж. К. визнає громадянство вести послідовну й енергійну боротьбу за українську школу. В місцевостях, де існує українська школа, слід віддавати дітей тільки до неї. Щоб запобігти денационалізаційним впливам державних шкіл, у яких вчиться переважаюча кількість української молоді, У. Ж. К. визнає свідоме українське жіноцтво розвинути над шкільною молоддю якнайбільшій опіку:

1) шляхом творення й активної праці в батьківських шкільних кружках;

2) шляхом оснування дитячих бібліотек, світлиць і читальень;

3) шляхом ведення збірних та індивідуальних курсів українознавства.

Для дитвори й молоді, яка перебуває на студіях поза межами осідку своїх батьків, українське жіноцтво повинно подбати за відповідні бурси, інститути та інші приміщення, ведені в українському національному дусі.

У. Ж. К. закликає українське жіноцтво звернути пильну увагу на домашнє навчання та пристосувати його скрізь, де школа погрожує денационалізацією.

Що торкається дівочого шкільництва, У. Ж. К. домагається від Рідної Школи й інших власників українських приватних жіночих шкіл, щоб управа і навчання в жіночих школах були в руках жіночих українських сил. У ділянці позашкільної освіти У. Ж. К. визнає українські жіночі організації:

1) розвинути оживлену акцію за самоосвітою жіноцтва та культурно-освітньою працею над жіночим доростом по всіх містах і селах українських земель;

2) улаштувати курси для неграмотних і спільні читання, закладати рухомі бібліотеки й читальні, аматорські гуртки, хори, освітні курси, народні університети;

3) плекати народню традицію словом і ділом...

... У СПРАВАХ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.

У. Ж. К. стверджує, що фізичне виховання не є ціллю для себе, тільки засобом до всестороннього виховання людини, зокрема до вироблення характеру та

скріплення тіла. Тому Український Жіночий Конгрес вважає фізичне виховання за один із важких організаційних чинників у громадському житті. Фізичне виховання мусить бути зв'язане з цілістю національного виховання, тому мусить задержати свою повну національну окремність. У. Ж. К. завзиває українські жіночі організації звернути пильну увагу на фізичне виховання української жінки усіх верств і станів, при чому завданням лікарки і фізичних виховниць є випрацювати плян і систему фізичного виховання для жіночої молоді.

У СПРАВІ ПЛЕКАННЯ НАРОДНЬОГО ЗДОРОВЛЯ.

У. Ж. К. визнає українське жіноцтво станути до праці над піднесенням здорового стану нашого народу, зокрема над поширенням засад гігієни жінки й дитини. В тій цілі У. Ж. К. визнає жіночі організації повести виховно-освітлюючу гігієнічно працю та станути до боротьби з алкоголізмом, туберкульозом, венеричними недугами і т.п. Подбати, щоби в їхньому місці осідку повстав гігієнічно-санітарний осередок під лікарським доглядом для поради та фахової помочі жінкам.

У СПРАВІ СУСПІЛЬНОЇ ОПІКИ.

У. Ж. К. признає суспільну опіку одною з найактуальніших та найважливіших ділянок суспільної праці для української жінки. Тому У. Ж. К. визнає ціле українське жіноцтво до якнайчисленнішої участі в організації і розбудові плянкової праці в ділянці опіки над матір'ю й дитиною, занедбаною жінкою, ув'язненими та всіма потребуваними помочі...

...ФАХОВА ЖІНОЧА ОСВІТА

Надаючи велике значіння ролі жінки в народньо-господарському житті — У. Ж. К. вважає необхідним, щоб українська жіноча молодь набувала фахову освіту і спрямовувала свою фахову підготовку в напрямі придбання технічно-господарських знань шляхом студій на технічно-господарських школах і то в першу чергу — в школах своїх національних, які єдино можуть пристосувати навчання до українських потреб і умовин. Зважаючи на це, У. Ж. К. домагається відкриття для потреб українського населення різних типів фахових технічно-господарських шкіл, а зокрема шкіл для жіночих професій.

Особливу увагу звертає У. Ж. К. на поширення на українських землях сітки шкіл т. зв. родинних та домашнього господарства, а також на те, щоби по всіх загально-освітніх школах ці предмети викладали та щоби були створені школи для підготовки учительок домашнього господарства.

Для доповнення фахової освіти вважає У. Ж. К. потрібним уладження жіночими організаціями коротко-речинцевих спеціальних курсів та видання популярної фахової лектури в українській мові.

Щодо вибору фаху, то У. Ж. К. вважає необхідним, щоби вибір фахів для нашої молоді відбувався на основі індивідуальних здібностей та нахилів, а також у зв'язку з можливостями примінення вибраного фаху в життєвій практиці. Для цього У. Ж. К. вважає конче потрібним створення на українських землях для обслуговування українського населення більшої кількості фахових порадень...

[Жіноча Доля, 1934. — Ч. 15-16. — С. 15-16; Ч. 17. — С. 14].

**Хронологія
створення жінками Західної України періодичних
і неперіодичних видань
(1887-1930-і рр.)**

№ з/п	Назва і характер видання	Місце і роки виходу	Редактори (видавці)
1	2	3	4
1	«Перший Вінок» (альманах)	Львів. 1887	Н.Кобринська, Олена Пчілка
2	«Наша Доля» (збірники праць різних авторів)	Кн. I Стрий. 1983	Н.Кобринська
		Кн. II Львів. 1895	Н.Кобринська
		Кн. III Львів. 1896	Н.Кобринська
3	«Календар для женщин на рік звичайний 1907»	Львів. 1906	«Клуб русинок», К.Малицька
4	«Мета»	Львів. 1908	Д.Старосольська
5	«Жіноче Діло» (квартальний додаток до газети «Діло»)	Львів. 1912	О.Кисілевська
6	«Жіноча бібліотека» (окремі випуски перекладів творів зарубіжних авторів)	Львів. 1912	Н.Кобринська, К.Малицька, О.Дучимінська
7	«Наша Мета»	Львів. 1919-1922	Д.Старосольська, С.Пашкевич
8	«Жіночий Вісник» (тижневий додаток до «Діла», тоді «Громадського Вісника»)	Львів. 1921	М.Рудницька
9	Календар «Жіночого Союзу»	Пряшів. 1923	І.Невицька, «Жіночий союз»
10	«Жіноча Доля» (журнал)	Коломия. 1925-1939	О.Кисілевська
11	«Нова Хата» (журнал)	Львів. 1925-1939	Л.Бурачинська
12	«На новий шлях» (ілюстрований календар-альманах «Жіночої Долі» на рік 1927)	Коломия. 1926	Вид-во «Жіночої Долі»
13	«Наш Світ» (альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1928)	Коломия. 1927	Вид-во «Жіночої Долі»
14	«Наша Книга» (альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1929)	Коломия. 1928	Вид-во «Жіночої Долі»

1	2	3	4
15	«Жіноче Діло» (колонка в газеті «Час»)	Чернівці, 1928	Ред. газети «Час», О.Павлюх-Гузар
16	Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1930	Коломия, 1929	Вид-во «Жіночої Долі»
17	«Для Неї – все!» (альманах «Жіночої Долі»)	Коломия. 1929	Вид-во «Жіночої Долі»
18	«Жіноча Доля». Практичний календар-порадник для українського жіноцтва (додаток до «Жіночої Долі»)	Коломия. 1930	Вид-во «Жіночої Долі»
19	«Самостійна Думка Української Матері» (додаток до газети «Самостійна Думка»)	Чернівці, 1931-1932	С.Гнідий-Никорович
20	«Жіночі Вісті» (колонка в газеті «Час»)	Чернівці. 1932	С.Гнідий-Никорович
21	«Жіноча Воля» (додаток до «Жіночої Долі» й окреме видання)	Коломия. 1932-1933; 1933-1939	Вид-во «Жіночої Долі»
22	«Світ Молоді» (додаток до часопису «Жіноча Доля» й окреме видання)	Коломия, 1932-1934; 1934-1938	Вид-во «Жіночої Долі», І.Вільде, М.Ставнича
23	«Жіноча Сила»	Ужгород. 1934	Комітет жіночого з'їзду закарп. укр. жіноцтва
24	«Український Жіночий Конгрес» (одноднівка)	Станиславів. 1934	Л.Бурачинська
25	«Жінка» (двоптижневик)	Львів. 1935-1938	М.Рудницька, О.Федак-Шепарович
26	«Жіночий Голос» (газета)	Львів. 1936-1939	Ф.Стахова, І.Блажкевич
27	«Громадянка» (двоптижневик)	Львів. 1939	М.Рудницька
28	«Українка»	Львів. 1937-1938	М.Струтинська
29	«Говорить Жінка Карпатської України» (сторінка в щоденнику «Нова Свобода»)	Хуст. 1939	Ред. «Нової Свободи», І.Невицька

Документи про допуск жінок до отримання вищої та середньої освіти в Австро-Угорщині¹

Директива міністра у справах освіти і культу Угорщини за № 65.719 від 19 грудня 1895 р.

1. Вища освіта

Зміна суспільних відносин, ускладнення боротьби за існування спричинили значні зміни у соціальному становищі жінок. Тепер значна частина навіть тих жінок, які належать до освічених кіл, змушені покинути спокійне сімейне коло й узятися за важку та виснажливу роботу, щоб здобути насущний хліб.

Не можна заперечити, що ті засоби доходу, які суспільство визнавало жінкам, були достатніми. Змінені суспільні та громадські відносини змусили жінок до того, щоб вони замість звичного заняття взялися за інші, які забезпечують кращий дохід, а для цього потрібно засвоїти потрібні знання та вміння.

Це привело до поступового зростання загального рівня освіти жінок і поволі відкрило для них такі види професійної діяльності, які вимагають певної наукової підготовки. Вслід за змінами суспільної думки держава почала успішно залучати жінок до роботи у власних установах, причому на таких посадах, які раніше займали винятково чоловіки. Держава вчинила активні кроки в тому напрямі, щоби жінки, якщо вони мають відповідні нахили, талант і покликання, могли займати й значно серйозніші посади.

Освічені жінки, які належать до вищих кіл суспільства й змушені самі заробляти собі на прожиття, все-таки займають нижчі професійні ланки, які їх не можуть задовольнити. Цим пояснюється той факт, що жінки не перестають боротися за те, щоб держава відкрила для них можливість займатися більш серйозними науковими видами діяльності. Принципове обмеження поля діяльності для жіночої статі є яскравим прикладом грубої соціальної несправедливості. Адаже знання, освіта тільки підвищать розуміння, тактовність рівень виховання дітей.

Немає сумніву, що жінки спроможні засвоїти знання, потрібні для наукової професійної діяльності. Це підтверджується досвідом західних держав...

Перш за все доцільно зробити перший рішучий крок у напрямі університетської освіти.

Головна мета полягає в тому, щоб для жінок, які володіють прекрасним інтелектуальним потенціалом та мають схильність до наукової діяльності, відкрити ті професійні види наукової діяльності, де вони зможуть принести користь людству, а собі забезпечити надійне джерело для існування.

¹ Переклад з угорської мови з незначними скороченнями в тексті оригіналу.

Безперечно, участь жінок у медицині, передусім як дитячий педіатр і жіночий лікар, може забезпечити значну перевагу, що підтверджується закордонним досвідом.

Актуальною стає вимога, щоб викладачі... – жіночих учительських шкіл мали середню освіту або відповідний рівень фахової підготовки, перш за все вимоги щодо педагогічної кваліфікації стосуються жінок-учителів, які викладають у вищих дівочих школах та жіночих учительських школах.

З'явилися позитивні передумови для того, щоб можна було залучити й жінок, які мають відповідну фахову підготовку, до роботи у вищих жіночих навчальних закладах, передусім у вищих дівочих школах чи дівочих гімназіях. При цьому... жінок-викладачів не планується використовувати у хлоп'ячих гімназіях та реальних школах.

Рішення щодо прийняття кожної окремої абітурієнтки приймає міністр освіти культу сам особисто. Щодо допуску жінок до складання іспитів на атестат зрілості існують окремі постанови. Окремо додатково наголошується, що іспити приймаються з усією строгістю, без поблажок.

2. Середня освіта жінок

Розпорядження міністра у справах освіти і культу за № 72.039 від 31 грудня 1895р.

18 листопада 1895 р. цісар Австро-Угорської імперії дозволив університетам надавати жінкам можливість здобути вищу освіту у галузі філософії, медицини та фармакології. Відповідно до цього міністр у справах освіти і культу видав директиву за № 65.719 від 19 грудня 1895р. для вчених рад університетів щодо практичного втілення права на освіту.

Оскільки жінки на навчання у вищих навчальних закладах прийматимуться на загальних підставах, то від них вимагається наявність свідоцтва про закінчену середню освіту (тобто атестат зрілості).

Середні школи вже й раніше могли надати дівчатам право складати іспити на атестат зрілості екстерном. Дозвіл на складання іспитів школи могли видавати самі, не запитуючи згоди вищих інстанцій.

Якщо дівчина забажала перейти з горожанської школи чи вищої дівочої школи до середньої, то вона повинна здати вступні іспити. Екзамен складається у тому обсязі й згідно тих вимог, які ставляться до відповідних хлоп'ячих шкіл...

[A Magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közügye. II. Kotet / Dr. Morlin Emil, és Szuppán Vilmos. – Budapest: Az eggenbergerféle könyvkereskedes kiadása, 1898. – Ol. 358-362].

В справі студій жінки в університеті.

Деканат філософського відділу п. к. університету імени цесаря Франца І. у Львові подає до відомости інтересованих осіб ось-такое розпорядження міністра просвіти з дня 23. марта 1897 р. в справі: допущення жінки до студій в університеті:

§ 1. Жінки можуть бути допущені до учащання на філософські відділи університетів в характері звичайних учениць по доповненню слуючих условій:

§ 2. Щоби бути допущеною до запису, кандидатка повинна доказати: а) що має горожанство австрійське; б) що скінчила або скінчить в тім календарскім році, коли просить о више 18-ий рік життя; в) що здала в добрім успіхом іспит означений близше міністерским розпорядженням з 9-ого марта 1897 ч. 1866 (т. е. іспит зрілості) в правительственній гімназії кравській або в заграничній узнаній міністром просвіти за ранорядку.

§ 3. О прийнятю або неприяттю жінки на звичайні учениці рішає декан філософського відділу. В випадку недопущеня до впису тільки кандидатці відкликатись до міністра просвіти.

§ 4. Приписав обовязуючі що до запису і імматрикуляції, учащання на відчити і увільнюваня від оплати, а також обовязуючі приписав дисциплінарні прикладають ся також до жінки, звичайних учениць університетів.

§ 5. Коли звичайна ученица філософського відділу опускає університет, бо скінчила науки або хоче перейти до вишшого університету, декан має їй видати свідоцтво відходу. Без такого свідоцтва університетского не тільки прийняти до вишшого університету.

§ 6. Що до допусканя звичайних учениць до строгих іспитів філософських приміняють ся постанови порядку строгих іспитів філософських з 15-го цвітня 1872 а вглядцю міністерского розпорядження з 14-го лютого 1888.

§ 7. Жінки, котрі вправді зволяють ся і устави а) і б) §-у 2-ого, але не предкладають доказу, що здали іспит зрілості приписаний під буквою в) того-ж §-у, можна приймати на філософські відділи в характері учениць надзвичайних, если скінчили з добрим успіхом бодей учительську семінарію або одну з тих шкіл (висшій школи для дівчат, ліцеї, гімназії) котрі міністер просвіти означить до того в кожнім з окрема випадку яко рівнорядні. Однак такі надзвичайні учениці мають записати ся що-найменше на десять годін викладових тиждєвно. Позволеня учащати на доординокі відчити може жєнщинами тільки винимково уділяти абіс пр ессорів відповідно міністерскому розпорядженю з 6-ого мая 1878 на внесенє додаточного додента.

§ 8. Надзвичайні учениці в обовязанні так само як звичайні захоувати академічні устави і розпорядженя.

§ 9. Услівя допусканя учениць до іспитів (на учительки дівочих шкіл висших або середних будуть владжені окремим розпорядженям.

§ 10. Нинішнє розпорядженє входить в виконанє від початку 1897/8-го року шкільного.

Вписи на зимовий пірік 1897/8-ий розпочнуть ся в львівскім п. к. університеті дня 23. н. ст. вересня 1897.

[Учитель. – 1897. – Ч. 17. – С. 267-268].

Відомості про зміст діяльності першої української гімназії для дівчат, заснованої Сестрами василіянками у Львові 1906 р.

**Проспект
приватної осьмиклясової женьської гімназії у Львові,
основаної і удержуваної Монастирем Сестер
Чина сьв. Василя, а одобреної рескриптом ц. к.
Ради шкільної краєвої з д. 20. червня 1906 ч. 18.535.²**

Час тривання і плян науки в цілій гімназії зовсім такі самі, як в публичних мужеских гімназиях.

Язиком викладовим для всіх предметів, з виїмкою польського язика, що є в сій гімназії предметом зглядно-обов'язковим, є язык руский.

Підручники такі самі, що в руских мужеских гімназиях.

Збір учительский становлять сили учительські мужескі і жіночі, кваліфіковані для шкіл середних.

Рік шкільний триває від 4. вересня до 29 червня включно.

З шкільним роком 1906/7 отвираєся перша кляса гімназияльна торжественним богослуженем дня 4. вересня о 8 год. рано.

Вступні іспити до I. кляси гімназияльної відбуватися будуть в двох речинцях: літнім, іменно 29 червня о 10 год. рано і осіннім, 3 вересня, рівно ж о 10 год. рано...

Зголошення на письмі все еще приймають ся аж до дня 2. вересня включно.

Родичі, зглядно опікуни, мусять зложити письменні деклярації, що за науку будуть платити все точно по 20 к місячно....

З гімназією є получена приготавляюча кляса, в якій за навчаня буде платити ся місячно лише по 5 к.

Крім обов'язкових предметів буде подавати ся в сій гімназії наука предметів надобов'язкових (язиків: польського, французкого, зглядно англійского або італійского, історії родинного краю, гімнастики, співу, ручних робіт і т. п.) за окремою доплатою. Лише за науку польського язика і історії Руси окремо не платиться.

Заряд буде старатися повести сю нову і доси одну женьську середню школу клясичну так, щоби вона якнайскорше заслужила на признане їй права публічності.

Школа буде поміщена в будинку, положенім в огороді, при ул. Длугоша, ч. 17, відповідаючим усім вимогам гігієни...

Наші інституції, заряди всіх шкіл і особи приватні зволять ласкаво присилати для сеї нової школи окази і предмети для наук природничих, прибори, атляси, книжки і підручники з усіх галузей знання для кабінетів і бібліотеки учительської і шкільної. Кошти пересилки буде поносити Монастир.

Заряд женьської гімназії має без сумніву надію, що ту нову школу радісно і однодушно повитає ціла наша суспільність яко наймогучішу підойму задля ширеня загального, енциклопедичного знання, подаваного в спосіб найбільше систематичний і найкращими учительскими силами, знання основного і поглибленого наукою обох безсмертних язиків клясичних: пишної і величної Гелляди (*Еллади* — *З.Н.*) і могучої Роми (*Риму* — *З.Н.*), матерей сучасної високої західноєвропейської цивілізації і культури, іменно англійської, французкої і німецької; вкінци того знання, яке найкраще підготовляє уми людей до розуміння найвеличнійших абстрактних понять, тих Божих ідей, що мають кожній розумній людині без ріжниці пола присьвічувати у єї змаганях до добра, правди і краси.

Сею лише думкою і цілюю руководячися, піднявся заряд монастиря нелегкої задачі, тим більше повинна отже ціла наша суспільність прийти зарядови з помочию, зголошуючи до сеї школа якнайбільше учениць.

Не забуваймо, що інші народи, між ними і слав'янські (росийский, ческий, польский), мають женьських гімназий уже десятки. Чей же не схочемо бути найпосліднішими з послідних!

За Монастир СС. Василянок у Львові:

С. Володимира Філевич.

[Учитель. — 1906. — Ч. 15 і 16. — С. 238-239].

²Наявні незначні скорочення та зміни граматичного характеру.

Початкові жіночі та коєдукаційні (мішані) школи найбільших міст Східної Галичини станом на 1 листопада 1925 р.

№п/п	Назва школи	Тип і характер	Мова навчання	К-сть учителів / жінок
1	2	3	4	5
Львів				
1	ім. св. Анни	7- класна публічна	пол.	19/17
2	ім. св. Анни (філія)	- // -	- // -	9/9
3	ім. св. Антонія	- // -	- // -	12/11
4	ім. кс. Ісаковича	- // -	- // -	13/12
5	ім. М. Конопницької	- // -	- // -	19/17
6	ім. Г. Костюшки	- // -	- // -	9/7
7	ім. Ленартовича	- // -	- // -	10/9
8	ім. М.-Магдалени	- // -	- // -	23/22
9	ім. М.-Магдалени (філія)	- // -	- // -	11/11
10	ім. св. Марціна	- // -	- // -	16/15
11	ім. А. Міцкевича	- // -	- // -	12/11
12	ім. Рея	- // -	- // -	18/18
13	ім. Я. Собеського	- // -	- // -	25/23
14	ім. Г. Сенкевича	- // -	- // -	15/14
15	ім. С. Сташниця	- // -	- // -	15/14
16	ім. К. Танської	- // -	- // -	10/9
17	ім. Зіморовича	- // -	- // -	8/8
18	ім. С. Жолкевського	- // -	- // -	13/12
19	ім. св. Софії	- // -	- // -	8/7
20	ім. зв'язку колійового	7- класна публічна коєдукаційна	- // -	17/9
21	ім. М. Шашкевича	- // -	укр.	19/10
22	ім. св. Миколая	4- класна публічна коєдукаційна	пол.	4/2
23	ім. св. Казимира	4- класна публічна коєдукаційна для дітей із розумовими вадами	- // -	4/4
24	Сестер бенедиктинок вірменських	9- класна приватна з правом публічності	- // -	11/10
25	Нотр-Дам	- // -	- // -	12/12
26	Сестер сакраменток	8- класна приватна з правом публічності	- // -	12/11
27	Сестер бенедиктинок латинських	7- класна приватна з правом публічності	- // -	14/13
28	ім. св. Терези	- // -	- // -	9/8

1	2	3	4	5
29	Сестер назаретянок	4- класна приватна з правом публічності	- // -	5/5
30	Sacre-Coeur	- // -	- // -	6/6
31	Ольги Філіппі-Жіхвичової	- // -	- // -	8/7
32	Гольдфарбової-Дембчанської	4-класна приватна коєдукаційна з правом публічності	- // -	5/5
33	Йордановська	- // -	- // -	5/5
34	ім. д-ра Немца	- // -	- // -	8/5
35	Фільської	- // -	- // -	2/2
36	Маковіцької Г.	4-класна приватна коєдукаційна	- // -	-
37	Сестер василіянок	7-класна приватна з правом публічності	укр.	12/11 (директор Соломія Цьорох)
38	ім. Б. Грінченка	- // -	- // -	11/10 (директор Софія Олесків-Федорчак)
39	ім. Т. Шевченка	- // -	- // -	12/10 (директор Олена Прокеш)
40	ім. короля Данила	5-класна приватна коєдукаційна без права публічності	укр.	6/3 (директор Антон Каштанюк)
41	ім. кн. Лева	- // -	- // -	4/4 (директор Марія Лісова)
42	Євангелістська	7-класна приватна коєдукаційна з правом публічності	нім.	9/6
Станіславів				
43	ім. К. Танської-Гофманової	7-класна публічна жіноча	пол.	10/10
44	ім. кор. Ядвиги	- // -	- // -	21/19
45	ім. М. Конопницької	- // -	- // -	10/9
46	ім. З. Красінського	- // -	- // -	9/9
47	ім. Е. Плятер	- // -	- // -	9/9

1	2	3	4	5
48	ім. кор. Софії	- // -	- // -	18/16
49	ім. св. Йосипа	- // -	- // -	13/8
50	ім. Г. Сенкевича	- // -	- // -	13/11
51	ім. св. Станіслава	- // -	- // -	17/10
52	ім. Т. Костюшки	7-класна коєдукаційна приватна з правом публічності	- // -	9/7
53	Сестер уршулянок	- // -	- // -	3/3
54	[без назви]	7-класна євангел. мішана з правом публічності	нім.	7/3
55	ім. М. Шашкевича	7-класна мішана без права публічності	укр.	9/4
Перемишль				
56	ім. К. Гофманової	7-класна публічна жіноча	пол.	14/12
57	ім. св. Ядвиги	- // -	- // -	16/14
58	ім. Конарського	- // -	- // -	11/11
59	ім. Пірамовича	- // -	- // -	13/11
60	ім. Ю. Словацького	- // -	- // -	13/12
61	ім. А. Міцкевича	6-класна публічна жіноча	- // -	11/8
62	ім. М. Шашкевича	4-класна публічна жіноча	- // -	12/9
63	ім. Схоластики	7-класна приватна жіноча	- // -	14/14
64	Братства св. Миколая	4-класна приватна жіноча	укр.	4/4
65	[без назви]	- // -	євр.	3/3
Коломня				
66	ім. кор. Ядвиги	8-класна публічна жіноча	пол.	20/18
67	ім. М. Конопницької	- // -	- // -	14/13
68	ім. А. Міцкевича	- // -	- // -	10/10
69	ім. кн. Ольги	- // -	укр.	10/8
70	ім. Т. Шевченка	коєдукаційна	- // -	9/3
71	[без назви]	приватна мішана	нім.	?
Стрий				
72	ім. кор. Ядвиги	7-класна публічна жіноча	пол.	12/9
73	ім. св. Кінті	- // -	- // -	13/13
74	ім. Ю. Словацького	- // -	- // -	11/11
75	ім. св. Єльжбети	4-класна публічна жіноча	- // -	8/8
76	ім. Сестер назаретянок	4-класна приватна жіноча	- // -	5/5
77	[без назви]	7-класна приватна мішана	укр.	11/10
Тернопіль				
78	ім. св. Ядвиги	7-класна публічна жіноча	пол.	12/10
79	ім. К. Гофманової	- // -	- // -	9/9
80	ім. А. Міцкевича	- // -	- // -	17/15
81	- // -	- // -	пол.-укр.	10/9
82	ім. Оржеховської	- // -	пол.	11/11
83	ім. Перла	4-класна мішана	євр.-пол.	15/11

Відомості про перший світський приватний навчальний заклад для дівчат-українок (Перемишль, 1869-1870)

Первый панісонъ женскій въ Перемишли.³

Чого наша Галицька Русь такъ долго бажала, чого ей найбільше потреба было, о чемъ такъ много уже писано, а еще больше говорено, – тоє уже приходить на дняхъ въ житъє. Г-жа К. А. отверає чисто-рускій пансіонъ женскій въ *Перемишли*.

Событіє тоє наполнить безъ сомненія живою радостію всехъ тыхъ, которымъ *воспитанье* женской молодежи, такъ дуже еще у насъ занедбаное, на сердци лежить. Бо и якъ-же не радоватися, если одинъ изъ найважнйшихъ и найстаршихъ городовъ Галицькой Руси, нашъ сердечный Перемишль, буде въ короткомъ времени мати *первый* – отъ коли Русь Галицька стоить – женскій чисто-рускій институтъ, въ которомъ рускіи дівчатка въ нашомъ родимомъ духу воспитоватися будуть?

Дуже завидуемъ Перемишлеви, що випередилъ нашъ Львовъ, – но чей дасть Богъ, що и львовяне пойдуть за приміромъ Перемишля и стануть думати надъ средствами, которыми дало бы ся также и во Львові подобный институтъ заложити. Кобы только щира воля къ тому была, а діло не было бы такъ дуже труднымъ. Львовъ могъ бы не одно доброе сделати, если бы только *больше хотелъ*...

Госпожі К. А., котора *первая* заложила такъ дуже для Руси потрібный институтъ, винна Русь галицькая вообще, а Перемишльська область въ особенности велику благодарность. Мы зъ нашей стороны желаемъ сердечно сему новому институту якъ и его пчт. основательці всего блага и наилучшого успеванія.

Довідуемся также, що выс. Рада школьна затвердила тотъ пансіонъ. – Удамося еще на дняхъ съ просьбою до Перемишля, щобы намъ изволили донести где-шо близшое о томъ пансіоні, якъ н. пр. о пляні науковомъ, о времени, коли отвераєся, о учителькахъ и учителяхъ и пр. Якъ лише получимъ близшыи известія, сей часъ поділимся ними съ нашими читателями.

[Учитель. – 1869. – Ч.44. – С. 173].

³ Наявні незначні граматичні зміни.

[Lehnert S. Spis szkół i nauczycieli w okrągu szkolnym Lwowskim. – Lwow, 1926. – S. 52-64 (узга.)].

ШКОЛА ДІВОЧА ВЪ ПЕРЕМЫШЛИ

Читаемъ въ «Слові»:

«Смотреніемъ Божимъ и съ помощію добрыхъ людей удалось намъ завести школу въ Перемышли, якої до сихъ поръ въ Галиціи не бывало и въ которой, по желанію родителей дівочокъ, учащихся въ тойже школі, языкомъ выкладовымъ есть языкъ рускій, не залишаючи однакъ науку языковъ: польского, німецкого и французского; кромѣ того работы женскіи розличного рода, писанье и рисунки въ той школі преподаются самыми лучшими учительскими силами, якъ то: Бл. г. Устыяновичъ, проф. гимназ., преподае географію, исторію, німецкій языкъ, которому-то г. Професору – най буде въ честь и въ вікопомную признательность сказано – завдячуемъ весь трудъ около заведенья тойже школы. Пр. О. Желеховскій, катихитъ гимназ., викладае исторію природну; Пр. О. Дмуховскій, сотрудникъ при церкви, богочестіе; Бл. г. Царевичъ, проф. гимназ., физику и писанье; Бл. Г. Пашкевичъ рускій языкъ. Прочіи години довершають: г-жа Михалина Смержа и Меланія Кордасевичъ, учительки, совершивші курсы препарандіи съ отличіемъ. Тыхъ выше-помянутыхъ вседостойныхъ лицъ имена следовало бы вписати въ книгу незабвенной памяти, они бо въ первой народно-русской дівочой школі труды свои безсвоекорыстно жертвуютъ. Слава имъ, честь имъ!

«Дванадцять дівочокъ – хорошее число, якъ дванадцять апостоловъ Христа – сложили на дню 1 лютого с. г. полу-курсовый испытъ съ самыми лучшими успіхами.

«За всі выше помянутыи науки, съ изьятіемъ французского языка, оплачуе слушателька шо місяця лише 2 гульд.; бідныи сироты получаютъ тии науки даромъ (жаль, что нетъ фонда, изъ которого бы тии посліднии и годованіе даромъ получати могли). Родители изъ провинци, желающіи образовати дівочки свои на годъ будущій въ Перемышльской руско-народной школі дівочой, изволятъ заявити свое желаніе въ директораті тойже школы (въ небытности моеї) у Бл. г. Устыяновича еще въ місяцю Липцю с.г.

Клявдія И. Алексовичъ

[Учитель. – 1870. – Ч. 10. – С. 38].

Звернення до українських родин з приводу реформування жіночої школи у Львові (1896)

Відозва до руских родичів.

Руске товариство педагогічне порішило (по мысли ухвали загальних зборів) звернутись до Високого ц. к. правительства з просьбою, щоби зволило *чотири-клясову руску школу женську при львівській женській семінарії у Львові доповнити поступенно до восьмо-клясової віділової школи*. Міністерство просвіти призволило було вже давнійше на отворене пятої і шестої кляси при тодішній мішаній школі рускій, а пята кляса була вже навіть через один рік шкільний введена в житє. Тому можна надіятись, що правительство прихилиться до просьби товариства педагогічного і численних руских родичів, та що вже в слідуочім році шкільний наступить понове отворене пятої кляси.

Однак отворене сеї кляси буде залежати в великій мірі і від числа учениць, що до запису зголосяться. Ми не сумніваємося, що у нас єсть достаточне число руских дівчат, котрі бажали би з такої школи користати. Значне число найдєся в самім Львові, а ще більше буде їх на провинціі, бо бачимо, як шо року записуєсь велике число учениць, покінчивши дома чотири кляси в ріднім язиці, по неволи до польских віділових шкіл, в котрих мусять (зі шкодою для науки) поборювати языкові трудности, а також позбавленими бути того, шо кождому Русини мусить бути дорогим, – науки руского языка і рускої літератури.

Отже о достаточнім числі учениць, котрі хотіли би по вакациях зголоситись до V-ої кляси рускої, нема сумніву. Однак руске товариство педагогічне бажало би вже тепер знати се число напевно, аби могло тим сильнійше підперти свою просьбу у правительства.

Щоби ж уможливити се порозуміне з родичами і допомогти до отвореня загално бажаної віділової школи рускої, завязався у Львові за ініціативою віділу того ж товариства комітет з Русинів і Русинок, шо близше займаються женськими школами рускими. В імени того комітету звертаємося ми до всіх руских родичів у Львові, а особливо на провинціі, котрі хотіли би по вакациях записати свої доньки до V-ої рускої кляси, щоби зволили нас о тім *повідомити найдалше до кінця цьвітня*.

Знаючи також, як то тяжко приходить не раз руским родичам найти у Львові відповідне мешканє для своїх доньок, рішив наш комітет вказувати дотичним родичам ті доми, де для дівчат могли би найти відповідне і не дороге уміщенє. – Може бути, шо згодом, коли зголоситься більше число дівчат з провинциі, зможе виділ товариства педагогічного приступити й до отвореня руского інститута дівочого, до котрого приймались би дівчата за мірною оплатою, – а се з причини, шо теперішній інститут женській в монастири Василянск, при найліпшій волі, далі не буде в силі вистати для всеї напливаючої молодежи.

Вижидаємо від інтересованих родичів скорих вістей. Істнующа від кількох років чотири-клясова женська школа руска при ц.к. семінарії женській здобула собі між всіми школами львівскими як найліпшу славу – отже рускі родичі можуть мати повну надію, шо і висші кляси будуть вестися так само.

Возьмімся разом, а діло напевно удасться!

У Львові 20 н. ст. марта 1896.

О. Александр Стефанович, гр.-кат. катихит в женській учит. семінарії. – Герміна Шухевичева. – Варвара Литиньска, учителька рускої школи вправ. – О. Теодозий Лежогубский.

[Учитель. – 1896. – Ч. 7. – С. 105-106].

Документ про передачу права власника
дівочої виділової школи ім. Т.Шевченка у Львові
«Жіночому кружкові ім. Ганни Барвінок» (1935 р.)

Ч. 3286/35.

Львів, дня 11 Березня 1935.

Передача прав концесіонера.

до
ВИСОКОЇ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ОКРУГИ
у Львові.

Головна Управа Рідної Школи У.П.Т.у Львові, як
концесіонер 7-класової дівочої вселюдної школи ім.
Т.Шевченка у Львові /вул.Мохнацького ч.12/, прохав, на
основі закону з дня 11.III.1932, уст.2, арт.3 Дз.У.Р.Р.
№.32.роз.334/- дозволити їй передати свої права вла-
сника, належні на основі § 10 статуту школи, - Кружкові
Рідної Школи ім.Ганни Барвінок у Львові /Мохнацького 12/,
який ставби концесіонарем той же школи.

ГОЛОВНА УПРАВА РІДНОЇ ШКОЛИ

[Підпис Голови]
Голова

[Підпис Секретаря]
Секретар

KURATORIUM O.S. LWOWSKIEG.
№ 7658
1179. W. 20 MARZ 1935
Zalacznik

Звернення українок Галичини і Буковини до Ради державної
у Відні з приводу допущення жінок до університетських студій
і уможливлення їм середньої освіти¹

Палата Послів – 405.

Засідання X сесії дня 8 травня 1890 р.

... Висока Палата Послів Державної Ради!

До найважливіших течій нашого віку належить без сумніву жіноче пи-
тання. В той час як інші рухи відносяться тільки до деякої частини суспіль-
ности, – це питання стосується цілої половини людського роду.

Сучасна організація викликала цілковитий поділ поміж чоловіком і
жінкою в площині духової й економічної праці, і власне через цей поділ по-
стали своєрідні поняття й погляди в відношенні до загального й приватного
життя, а саме в публічному житті, де на верху стоїть чоловік, і в родинних
колах, що їх репрезентує жінка, і з того слідує, що навіть найбільш слушні
бажання й потреби жінок часто не знаходять зрозуміння в чоловіків, що зай-
мають панівне становище в публічному житті.

Але хто уважно глядить на обопільні відносини, мусить прийти до пе-
реконання, що всі намагання чоловіків у площині суспільних поліпшень
так довго не можуть довести до бажаних вислідів, доки кожна одиниця не
дійде до самостійности, і що теперішній державний стан триватиме й надалі
тому, що всі члени державного організму не допускаються до різних праць,
так як це діється в нинішнім часі, коли жінка в своїй життєвій екзистенції
цілком залежна від чоловіка.

Та щоб усунути аномалію цієї суспільної організації і з метою вплинути на
зміну тепер існуючих обставин, виступила трудяща жінка з найнижчої верстви
під натиском економічних відносин і своєю власною працею поклала підстави
своєї самостійности.

Хоч пізніше жінки зуміли присвоїти собі також іншу нижчого рода
професійну працю, проте завдані рани не загоїлися, бо, оскільки жінки не
допускаються до вільної конкуренції на всіх ділянках суспільної праці, бу-
дуть вони завжди творити незадовільну більшість в окремих професіях, до
яких їх допущено, а при тому забиратимуть працю робітницям, дарма, що
винагорода не вистарчає на прожиток.

Це число побільшується переважно жінками з середніх верств суспіль-
ности, які то жінки живуть перш за все з праці чоловіків, бо саме там чо-
ловік утримує цілу родину.

Коли ж заробітня плата чоловіка ледве вистачає на прожиток родині,
то що діється після його смерті, коли вдовина пенсія виносить усього тре-
тину платні її чоловіка з неустійненими додатками на виховання сиріт?

Та й те належить ще до щасливих випадків, бо переважна частина жінок
середньої суспільної верстви мусить вдовольнятися тільки ласкавою допомогою.

А коли поглянемо на державні бюджети, – бачимо, що держави назнача-
ють мільйони на армії, а тільки невеликі суми на пенсійний фонд для вдів і сиріт,
дарма, що ми завжди чуємо, що родина творить основу суспільности, таким спо-

¹ Всі текстові додатки до розділу 3 подаються з мінімальним скоро-
ченням та незначними змінами граматичного характеру.

собом на родину звертається увага тільки тоді, коли охороняє її чоловік, а зовсім випускається вона з-під уваги, коли мусить її утримувати сама жінка.

Ми не домагаємося ніякої підмоги, лишаємо це калікам і жебракам, ми хочемо тільки вільної праці на широкій світовій арені, бо як довго конкуренція творить загальне право до життєвого існування, було б у найвищій мірі несправедливо виключати з неї половину здатних до конкуренції осіб.

Ніякий законодавець не в силі стримати людину від її природних нахилів і потреб та ставити їй перешкоди, а коли жінки й доказали фактично, що вони потраплять нарівні з мужчинами дотримуватися однакових поглядів, то ніякий уряд не повинен супроти того підносити застереження.

Якщо б жінка з природи речі не була здатна до тих професій, що на них претендує, і від яких її стримують настановлені опікуни, то не мали б ми сьогодні так багато фахово вишколених жінок, як це бачимо в дуже поважному числі в Америці.

Заморська держава нічого на тому не стратила і також з економічного боку не захиталася через те, що допустила жінок до всіх професійних ділянок у суспільному житті, бо ж не можна погодитися, що суспільність — коли об'єднання всіх її сил починається до могутності й багатства — мала потерпіти через збільшення робучої сили. Радше тратить вона багато через те, що виключає здібні одиниці і не дозволяє принести на користь цієї суспільності свої природні здібності.

Це розуміють майже всі європейські держави, бо майже в усіх більших європейських державах допущено жінку до університетських студій, за винятком Австрії, що в обличчя її конституційного закону являється аномалією.

Майже кожного року стараються жінки в уряді про допущення до університетських студій принаймні як надзвичайні слухачки, але завжди їм відмовляють. Між такими кандидатками була перед трьома роками одна жінка руської національності з Галичини, але і її стрінула відмова і тому мусила вона посвятитися медичним студіям поза межами Австрії, за границею.

Зрозуміло, що такі великі перепони при університетських студіях за границею тільки дехто може перебороти, натомість багато інших мусять гадити на них як на недосяжну мету. Не тільки тому, що такі заграничні студії вимагають великих коштів, але й тому, що вони тягнуть за собою добровільний еміграційний рух, бо ж загально відомо, що ці заграничні студії не дають жінкам ніяких реальних прав у Австрії.

Отож, щоб могли задовольнити ці бажання й потреби на підставі представлених вище мотивів, підписані дозволяють собі виступити з проханням: «Висока Державна Рада зволить докласти старань до того, щоб жінкам дозволений був легальний доступ до університетських студій і щоб створено для жінок щонайменше одну гімназію, бо ж без середніх шкіл неможлива була б жінкам справжня користь з університетських студій».

В місяці травні 1890.

Руські жінки з Галичини й Буковини
(багато підписів).

[Книш І. Наталія Кобринська й український жіночий рух. — Вінніпег: Накладом авторки, 1957. — С. 143-145].

Текст відозви учасниць першого жіночого віча у Стрию (1.09.1891) до жінок Галичини і Буковини

Відозва!

Загально звісно, що минушого року Русинки, Німки і Чешки подали були в однім часі петицію до ради державної о вступ жінкам до університетів, як також о основане жіночих гімназій. Се принесло Чешкам хороший результат, бо дозволено їм вищу жіночу школу доповнити предметами шкіл гімназійських, що з часом надасть ученицям тих шкіл права мужеских гімназій. Тож коли розв'язали раду державну, Чешки повздержались з поновленем петиції аж до часу, коли будуть готові до університету кандидатки.

За те піднесли зараз тоту справу, то є поновлене петиції, віденські Німки, а за ними і збір Русинок в Стрию, дня 1. вересня с. р. Русинки головною опирали свою просьбу на злих економічних відносинах краю, на надмірній конкуренції зі сторони мужчин в кожній галузі праць, до котрих у нас допущені жінки, підносять факт, доказуючий конечну потребу жінок-лікарок в Австрії, позаяк міністерство справ внутрішніх пошукувало лікарку для Боснії за границею, як також звертають увагу, що при загальнім домаганю... медичного факультету у Львові можна би разом ввести і жінок до університету львівського, позаяк факультет медичний є найбільше учащений жінками, не виключаючи притім слуханя і інших виділів. На тих підставах жадають жінки вступу до університетів і отвореня хоть одної гімназії жіночої, або доповнення деяких теперішних шкіл виділових для жінок предметами шкіл гімназійських, позаяк є живі докази, що і з нашого краю виїжджають жінки задля університетських студій за границю, переходять середні школи приватно і роблять мужеску матуру.

Здаєся, що нема жінки в краю, щоби не знала тих обставин і не узнала потреби тих бажань, проте просимо жінок всіх народностей Буковини і Галичини, щоби громадно поперли сю справу і подавали також від себе петиції, бо лиш спільними силами дійдемо до спільної цілі.

Від збору руских жінок.

В Стрию, дня 1 вересня 1891.

Наталія Кобринська,	Євгенія Ярошинська,
предсателька	секретарка

[Буковина. — 1891. — Ч. 19. — С. 5].

«Привітне письмо» К.Малицької учасникам зборів «Жіночої громади» в Чернівцях (вересень, 1906)

...Привіт Вам, Сестри!

З-за семи гір, з-за семи рік духом стаю сьогодні при Вас у Вашім гурті. Близькими бо собі ті, що їх злучила одна спільна ідея, що йдуть одним шляхом до спільної мети. А наша ціль наконечна: У вільній самостійній Русі-Україні вільна, самостійна українська жінка!

Вільна! Вільна від тьми, що століттями сповивала єї духа і рабски приковувала єї серце до тисяч усіх тих дрібниць-марниць, що досі становили суть життя жінки і відвертали єї від великих задач людини-одиноці, що дозволяли їй ... розкішно чи байдужно коливатися поверх житевих филь, а ніраз не потягнули у ті найглибші глибини, що криють дорогоцінні перли.

Самостійна! Духом і серцем – щоб задивлена у ясну свою ціль, свідомо своїх прав людини-горожанки, пішла в життя гоїти людські болі, з тернових кущів рожин цвіт плекати, з твердих опок кресати тепла струї – собі і другим. В єї руках судьба зложила долю поколінь, назвавши матерію людства – в єї душі зажгла любови іскру, сказала: «Любов'ю будь!» – на скронь поклала лелій цвіт і стигм: «Красою будь...» Але як грім ударить в захист твій, в родину, як ворог запалить твій дах, збезчестить огнище святе, прадідні святощі розкине – тоді героєм будь і ти, закуй ся в сталь, в желізну зброю і йди у бій! ...

Ти жінка – але і людина – все людське спільне і тобі: біль і любов, краса – але і труд, борба хай буде спільна – без сего житимеш лиш в половині. І в ту борбу, хоч тиху та завзяту, не з ворогом на спис, а на герць сердець і духів ставати й нам би, сестри! Пора узятися за труд, що вже горить-палає здавна давен по всій країні – в чиїх руках? На жаль – не наших...

...З города Льва шлю дружний вам привіт! Черемош річка невеличка, та нам і Дунай не страшний! ... Хоч нас ворог розділив – та серцем ми заодно: і сі отут в Данила краю – і ті над Дніпром Славутцем – і Ви над Прутом. Тут гордий Лях нас глумом побиває, нехтує руску землю, руску кров – а там за Збручем свист нагайки і бомб гудіне прибиває вільную думку, жизнь вільну. Лишень у Вас понад зелену Буковину сія ще тихе небо. Так позір, Сестри! Щоб сей час, спокою час, не проминув для Вас безслідно! ... Подбайте ж Сестри, щоб П'ємонт Вкраїни сталась Буковина – щоб з дітий Ваших, з Ваших діл вийшли герої, що пічнуть обнови діло ...

Львів, 21 вересня 1906.
Константина Малицька

[Буковина. – 1906. – Ч. 111. – С. 2-3; Ч. 112 – С. 2].

**План навчання
3-місячного курсу зразкових сільських господинь у Коршеві біля Коломиї (від 1 квітня до 30 червня 1929)**

I. Хатне господарство

1. Хата:

- а) порядкування і догляд за хатою;
- б) отоплювання і освітлювання;
- в) прикрашування хати;
- г) накривання й прибирання стола.

2. Одяг і білля:

- а) призначення і доцільність одягу і білля;
- б) прання і гладження;
- в) чищення плям.

3. Жіночі роботи:

- а) крій і шиття;
- б) жіночі ручні роботи.

II. Куховарство

1. Загально вживані споживчі продукти та їхнє виготовлення:

- а) варення (загальні вказівки);
- б) окремі страви;
- в) напої й приправи;
- г) як пекти;
- г) консервування;

2. Раціональне харчування (споживчі складники окремих продуктів).

III. Хатня гігієна, догляд дітей і хворих

1. Наука про здоровля (основи гігієни):

- а) гігієна жінки;
- б) як ходити коло дітей;
- в) про заразливі недуги і боротьбу з ними;
- г) поміч у наглих випадках;
- г) домашня аптечка.

IV. Сільське жіноче господарство. Рослинна продукція

1. Городництво:

- а) угноєння;
- б) плодозмін;
- в) сільсько-господарське приладдя;
- г) пасічництво.

2. Садівництво:

- а) шкілки;
- б) щеплення;
- в) догляд за садом і боротьба зі шкідниками;
- г) роди садовини, її переховування та переробка;
- г) ягідники.

Тваринна продукція

3. Годівля рогатої худоби:

- а) раціональне годування молочних корів;
- б) викошування телят;
- в) догляд за худобою;
- г) приміщення.

4. Годівля овець і кіз.

5. Годівля свиней:

- а) раціональне годування свиней (на викормлення);
- б) розплід і плекання поросят;
- в) догляд і приміщення.

6. Птахівництво:

- а) раціональне годування на продукцію яєць і на м'ясо;
- б) вибір рас;
- в) природний і штучний розплід;
- г) приміщення;
- г) збірка і консервування яєць.

7. Годівля кріликів (з узглядненням білошкірницького промислу).

8. Молочарство:

- а) доїння;
- б) догляд за молоком;
- в) перетворювання молока на молочні продукти.

9. Ведення господарських рахунків.

V. Загальноосвітні предмети

1. Відомости в історії (загальний нарис історії України);

2. Відомости з географії;

3. Народне господарство;

4. Кооперація;

5. Значення організації жінок (з узглядненням ваги сільськогосподарської організації жінок);

6. Ознайомлення учасниць курсу з завданнями поодиноких господарських установ.

Головний Виділ Т-ва «Союз Українок у Львові», подаючи до відома Філій «С. У.» та сфедерованих жіночих товариств в краю отсю програму, ще раз закликає їх зацікавитися справою курсу та подбати про відповідних курсанток. — Подання курсанток звертати на адресу: Кр. Т-во госп. «Сільський Господар» у Львові, вул Зіморовича, 20. Оплата за курс з повним удержанням виноситиме 90 зл. в місяць. — Курсантки мусять привезти з собою на курс: 1 коц (верету, або ліжник), 1 подушку, 2 простирадла, 2 пошивки і 2 рушники.

М. Струтинська,

референтка жін. сільськогосподарської школи при Г.В.С.У.

[Жіноча Доля. — 1929. — Ч.6. — С.2].

Шевченкіана західноукраїнського жіноцтва
(кінець XIX — початок XX ст.)

ВІДОЗВА

Товаришки Русинки: В порозуміню з деякими Подругами загадали ми зайнятись придбанем фондів на поставлене пам'ятника Тараса Шевченка. В тій цілі постановили ми кожда з нас жертвувати якусь власноручну роботу, — чи то з гафтів, чи вишивок, чи малюнків, чи плетінок і пр., що котра уміє, — на базар чи лотерею фантову, з котрої весь дохід призначаємо на повисшу ціль.

Знаючи, що як нам, так і всім другим нашим Товаришкам справа поставлення такого пам'ятника рівно лежить на серці і що й вони з найбільшою готовністю приступлять до того діла, — повідомляємо їх о тім нашім постановленю і зазиваємо до спільної праці. Не менше просимо пояснити сю справу і Посестрам нашим, дівчатам міщанским і селянским та запросити їх до співучасті. Малі уставочки, ковнірчики, пояси, запаски, гердани і прочі їх роботи оціниться рівно і навіть висше, як наші світові роботи, і лепта їх буде стократно більша, ніж наша.

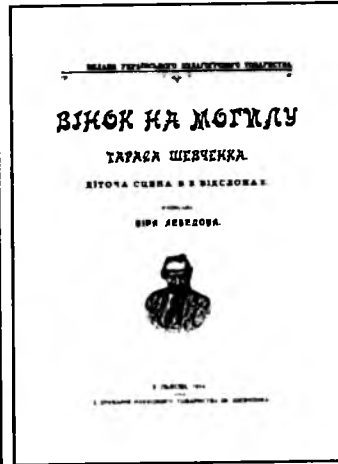
Щоби можна порішити, коли дало б ся таку лотерею чи базар урядити, просимо зголосити найдалше до 1-го верасня сего року: хто і якою роботою причиниться до згаданої цілі і до якого часу обов'язуєся єї доставити...

Зібрані роботи передадуться ново-зав'язуючомуся «Клюбови Русинок у Львові» з призначенем на маючу устроїтися лотерею фантову чи то на базар.

Було би пожадане, щоби першу лотерею чи базар з тих праць далось устроїти вже перед Різдом Христовим сего року — в час, коли розходиться найбільше дарунків. Тоді могла би і розпродаж речей скоро укінчитися, і ми мали би то вдоволене, що перший гріш на здвигнене пам'ятника руско-українському Кобзареві, котрий так чудово виспівував долю дівочу, поплив з наших рук.

Всякі реписки в повисшій справі просимо адресувати до підписаної: Ирина Герасимовичівна в Янові під Львовом.

[Народ. — 1892. — Ч.15-18. — С. 166].

Текст відозви «Кружка українських дівчат» у Львові (1901 р.)

Відозва

Товаришки і Сестри!

В теперішній добі освідомлення широких мас і праці над їхнім культурним розвоєм, коли здобутки людського ума популяризуються щораз більше і більше, коли здемократизоване знання поступає так скоро вперед завдяки людским університетам, читальням, просвітним вічам і ріжнородним популярним видавництвам, то в цілій тій досягній і дуже важній роботі добачемо одну дуже важну недостачу, а то сю, що тоє ширене національної, політичної, чи взагалі культурної сьвідомости між широкими масами населення обмежується майже виключно лише на одну половину нашої суспільности, іменно мужеську. На наше жіноцтво взагалі, а на дівчата зокрема, рефлектується у тій культурній праці дуже мало, коли вже їх зовсім не виключається.

І як з одного боку бачимо значний поступ в освідомленню широких мас нашої суспільности, то поступ сей дасть ся замітити лиш серед мужеської половини, з другого боку наше жіноцтво полишується надалі у цілковитім застою.

Розуміється, що такий стан єсть наскрізь аномальний, бо культурне підвигнене нації повинно поступати рівномірно, повинно обгортати якнайширші маси і рівнобіжно повинно старатися піднести духово жіноцтво та сим способом підготувати його до якнайлучшого сповнення усіх обов'язків і повинностей, які вкладає на нього родинне і суспільне житє.

Розпочати сю важну роботу і провадити її зі сьвідомістю мети — се, Товаришки, наш перший і найважнійший обов'язок, се наше завдане у найближій будучности.

Тут ми, дівчата, повинні вийти вже раз з блудного колеса вічних нарікань на покривджене жіноцтво і пустословного домагання якихось прав, ми повинні вперед старати ся сповнити свої обов'язки, вихіснувати усьо, що можемо вихіснувати і що вихіснувати давно було треба!

Перший наш обов'язок — взятися зі щирим жаром за те, що давно жде праці нашого ума і наших рук; перша наша повинність доповняти культурну роботу наших батьків і братів, розширити її на ціле наше жіноцтво!

Що до такої роботи можемо сьміло приступати, на се безпеку дав нам постійний приріст сьвідомих дівчат, котрі не лише відчули, але й зрозуміли важкі обов'язки жєнщини в суспільности, а з другого боку, пізнали сумне положєне загалу нашого жіноцтва, особливо селянського, і зі широй душі раді-б йому помочі, бо відчувають пєкучу потребу такої помочі, бо розуміють її вагу.

Коли однак досі не бачимо видатної праці тих сьвідомих одиниць, то причиною сього єсть брак усякої організації, недостача взаїмного порозуміння і хочби загального плану роботи.

Ми пересвідчені, що багато з нас дуже радо взялобися до роботи, що дотепер було би вже значно більше зроблено, коли б не тее почуте відокремлення, що мусить параліжувати і найширїшу охоту, коли б не те, що багато з нас не знає, як до діла братись і як його дальше повести.

Відчуваючи конечну потребу організації, з'єдинення усіх сил охочих до праці, ми зав'язали наше товариство «Кружок українських дівчат», розуміючи, як важке наше завдане, що його ми в почуттю своїх обов'язків зглядом нашого народа собі зачеркуємо, знаючи, як се тяжко тїи обов'язки совісно та успішно сповняти. Вважаємо конечним услів'єм вперед самі підготовитися, уоружитися до роботи, се значить, ми мусимо поперед усього подбати про власне осьвідомлене!

І се мав сповнити наш «Кружок». Хочемо, аби «Кружок українських дівчат» став нашою школою, нашим університетом, де би ми взаїмно училися, порушували усі важні питання народного житя, обговорювали їх і вироблювали собі на них погляд, а побіч того студіювали прояви культурного житя иньших суспільностей, що в багато дечім можуть нам бути приміром. Хочемо, аби «Кружок» став осередком житя усіх українських дівчат, і то не лиш у Львові, але у цілому краю. Він повинен... збирати думки і пляни усіх товаришок, з нього повинні виходити пляни і почини, у ньому повинні гуртуватися усі українські дівчата, що дорожать розвитком нашого народа, що бажають по силам своїм йому пособляти...

І тоді ми викуємо зброю, і тоді з нашого «Кружка» піде культурна праця по цілим краю. А працю сю ми представляємо собі як організоване сільских дівчат, осьвідомлюване їх відчитами, заснованем бібліотеки і поважними розговорами.

Наше горяче бажане зорганізувати усе наше дівоцтво в численні товариства, зблизити їх взаїмно через живу переписку і виміну думок, одушевити одною ідеєю праці для суспільности!

Розуміється, що найлучшим средством до пропаганди таких думок серед широкого загалу українських дівчат була би окрема своя часопись, що її брак так наглядно дається відчувати.

Та все те можливе лиш при якнайчисленнійшій участі усіх наших поестер, що розуміють, який вплив може і мусить мати сьвідома жєнщина не лише на родинне, але і суспільне, народне жите.

Тому кличемо до Вас, Сестри і Товаришки, приступайте в члени нашого «Кружка», з'єднуйте для нього щораз більше число не тільки членів, а і людей, сприяючих його цілі, помагайте «Кружкови» своїми радами, досвідом і увагами, подавайте йому звістки про жите і бутє наших посестер-селянок, вказуйте на їхні потреби, пособляйте «Кружок» материяльно, словом, не залишіть нічого, що може помогти розвоєви нашого «Кружка»!

За Виділ «Кружка українських дівчат» у Львові:

Наталка Будзиновська,
голова

Дарія Шухевичівна,
секретарка

[Молода Україна. – 1911. – Ч. 39. – С. 15].

Розпорядження Головного виділу «Союзу українок» у Львові про організацію культурно-освітньої праці в 1930-х рр.

Обіжник ч. 19.

У справі культ.-освітньої праці по філіях та кружках «С. У.»

Український Жіночий Конгрес ухвалив низку резолюцій, в яких визнає українське жіноцтво до праці на культ.-освітньому полі.

Оцим звертається Головний Виділ «Союзу Українок» до всіх філій і кружків, щоб ще раз пригадати, яке велике значення має культ.-освітня праця для нашої організації. Вона не тільки вчить піддержувати традицію народу, пізнавати його визначні одиниці, але будить також творчого духа одиниць до праці над собою та для спільної нашої цілі. Щоб однак ця праця дала бажані висліди, треба цю справу докладно розважити.

1). Праця на культурно-освітньому полі не сміє бути доривочна між іншою працею, не може бути трактована, як розривкова імпреза, вона мусить бути постійна й тому при виділах філій і кружків «С. У.» повинні бути окремі референтки, що могли б цій праці цілком посвятитися.

2). Праця на культ.-освітньому полі вимагає пляновости. Плян культ.-освітньої праці для кожної філії чи кружка «С. У.» треба собі випрацювати на довший час (рік, півроку). Цей плян треба примінити до обставин, себто зацікавлення своїх членів ріжними справами, до місцевих потреб і ін.

3). Важною при цій праці є також справа власної домівки філії чи кружка «С. У.», чи бодай власного кутика в домівці іншого товариства або в приватній кімнаті. Домівка ця повинна бути виявом праці жінок, згургованих в «С. У.» Там повинна бути канцелярія філії чи кружка «С. У.» і бібліотека. На стінах треба порозвішувати портрети наших письменниць та славних діячок і прикрасити їх, щоб і під естетичним оглядом домівка мала свій питомий характер. Головний Виділ «С. У.» має на продаж гарні портрети Лесі Українки, Ольги Кобилянської й Наталії Кобринської в ціні 250 зл. А листівки Н.Кобринської, У.Кравченко, О.Кобилянської, Г.Барвінок, О.Пчілки і Л.Українки по 50 сот. Портрети иньших письменниць можна також замовити в Головному Виділі «С. У.» в цій самій ціні.

4). Сходини членів «С. У.» для культ.-освітньої праці повинні відбуватися якнайчастіше, щонайменше раз на тиждень. Для сходин треба виготовити все якусь програму. В склад програми може входити: реферат, гутірка, голосне читання. Головний Виділ «С. У.» у Львові має в себе низку зразкових рефератів (список ми вже подавали філіям), які висилає за надсланням 35 сот. з пересилкою. Крім цього, подбає ще Головний Виділ «С. У.» про нові реферати на актуальні теми, але є побажане, щоб члени філії також самі опрацьовували реферати на ріжні теми. Для гутірки треба ... подати тему та коротке пояснення, щоб вона не стала безцільним говоренням. Теми рефератів та гутірок треба також уважно підбирати, щоб вони принесли дійсну користь. Для голосного читання треба ... вибрати річ, що цікавила б усіх членів. До цього надаються часописи та твори наших письменниць у першу чергу, а опісля книжки на господарські, кооперативні, виховні та инші теми.

5). Крім цього, кожна філія та кружок «С. У.» повинні влаштувати свята в честь наших письменниць, свято матері, свята в історичні річниці, аматорські вистави, концерти та спортові пописи. Прим. цього року повинні ... всі філії й кружки «С. У.» влаштувати свято в честь Н.Кобринської. Головний Виділ «С. У.» видав саме свіжий реферат про Н.Кобринську. Програми таких свят не повинні бути переладовані великою кількістю точок. Але всі точки треба гарно опрацювати та вивести. На свята наших письменниць має Головний Виділ «С. У.» відповідні реферати та публікації: як Альманах в честь О.Кобилянської, «Першому Борцеві за права жінки» в честь Н.Кобринської. Також вийшли останньо твори п. Дучимінської про Н.Кобринську та проф. С.Русової: «Наші визначні жінки». Гл. також обіжник ч 2, про свято Лесі Українки.

6). Дуже важною ділянкою культурно-освітньої праці в філіях «С. У.» є плекання рідної мови. В цій справі Головний Виділ «Союзу Українок» видав свого часу в січні 1932 р. обіжник ч. 14.

Тепер ще раз закликає усі свої філії зайнятися цією акцією. Для цього в першій мірі треба заложити «Гурток плекання Рідної Мови» при філії «Союзу Українок».

Головний Виділ розішле своїм філіям реферат п. проф. Др. І.Огієнка з докладними вказівками для праці в цих гуртках Крім цього, треба виголошувати реферати про значення рідної мови і її плекання в філії та кружках «С. У.» При цій акції дуже помічним буде журнал «Рідна Мова», що його повинні передплачувати всі філії «С. У.»

Адреса Редакції: Варшава, вул. Стальова, 25 м. 10.

7). При кожній філії й кружку «С. У.» повинна бути бібліотека, з якої могли б користати члени. В справі бібліотек Головний Виділ «Союзу Українок» вишле скоро окремий обіжник та розішле список книжок для бібліотек.

8). До культурно-освітньої праці належить також опіка над дошкільною молоддю; філії й кружки «Союзу Українок» повинні в порозумінні з іншими організаціями зайнятися влаштуванням дит. садків на час пільних робіт. (Гл. обіжники). Також при бібліотеках повинні бути окремі дитячі відділи. На сходинах треба читати реферати про виховання дітей та обов'язки кожної матері.

9). Організація «Союзу Українок» мусить зайнятися також жіночим доростом [від 14 літ, оскільки не ходять до школи], їх треба ввести в організаційне життя, читати для них окремі реферати, вести курси та шляхом конкурсів заохочувати до праці. В цій справі Головний Виділ «Союзу Українок» видасть окремі інструкції.

10). Філії «Союзу Українок» повинні влаштувати щороку курси садівничок, загальноосвітні, організаційні, кооперативні, господарські, ручних робіт чи інші. Курси ці треба деколи влаштувати в порозумінні з іншими установами.

11). Щоб праця на культурно-освітнім полі була успішна та щоб культурно-освітній праці в цілій нашій організації надати один напрям, конечною є тісна співпраця філії «С. У.» з Головним Виділом «С. У.» На всі запити та квестіонари Г. В. «С. У.» треба надсилати докладні відповіді та звіти, щоб Головний Виділ «С. У.» міг зорієнтуватися, чи його доручення сповнено та в якій мірі і які плани переведено в життя.

От тепер мають усі філії «С. У.» подати звіти з дитячих садків у своїм районі, як це було подане в обіжнику ч. 14. Головний Виділ «Союзу Українок» доручав це якнайскорше зробити...

За Головний Виділ «Союзу Українок»:

М. Рудницька,
голова

Е. Храплива,
культ-освітня референтка.

[Жіноча Доля. — 1934. — Ч. 20. — С. 2].

Форма звітності референток філій «Союзу українок» про культурно-освітню діяльність (1930-і рр.)

... Філія «Союзу Українок» в

Звіт із культурно-освітньої діяльності за ...

1. Які свята влаштувала філія?

2. « » влаштувала кружки, що знаходяться на терені діяльності філії?

3. Скільки рефератів дала філія: а) в себе, б) по кружках?

4. Теми рефератів:

5. Скільки поїздок по кружках відбула філія в культ.-освітніх справах?

6. Які освітні курси влаштувала філія? а) кількість учасниць на кожному курсі; б) як довго тривав кожний курс?

7. Скільки дитячих садків оснувала філія: а) в себе, б) по кружках?

8. З якими культ.-освітніми т-вами співпрацювала філія?

9. Які часописи передплачує філія?

10. Чи має філія бібліотеку? а) кількість книжок у бібліотеці? б) з яких ділянок ці книжки?

11. Яку ще культ.-освітню працю виконувала філія?

[Жіноча Доля. — 1934. — Ч.3. — С. 2-3].

Боротьба з неписьменністю в змісті роботи «Союзу українок» (1930-і рр.)

Обіжник ч. 14
До всіх філій «Союзу Українок».
В справах культурно-освітніх.

1. Боротьба з неписьменністю.

Головний Виділ «С. У.» пригадає всім своїм філіям і кружкам, що Т-во «Просвіта» започаткувало в грудні м. р. ударну акцію масового поборювання неписьменности в нашому народі. Про вагу цієї акції не будемо тут ширше говорити, бо віримо, що Виділи філій і кружків «С. У.» розуміють, що великий відсоток неписьменности – це одна з головних причин культурної відсталости, господарської нужди й політичної неволі українського народу. Тому-то енергійна й послідовна боротьба з цим страшним лихом мусить стати предметом змагань усього українського громадянства.

В перших рядах борців з неграмотністю повинна стати українська жінка. Пам'ятаймо, що між нашим жіноцтвом неграмотність є значно більша, як між чоловіками, та що вона доходить в деяких околицях до застрашуючого числа 87%. Завданням філій і кружків «С. У.» є змобілізувати усе інтелегентне жіноцтво, а насамперед молоді і сільських інтелігенток до навчання грамоти наших неписьменних сестер. Викорінюючи неграмотність між жіноцтвом та заохочуючи його опісля до читання книжок і часописів та до дальшої самоосвіти, збільшили би тим самим ряди ідейних і свідомих громадян.

В прилозі пересилаємо інструкції для навчання неграмотних, які видала «Просвіта», та відбитку з «Жіночої Долі» п. з. «Як устроїти й вести курс для неграмотних». Там найдуть філії «С. У.» організаційні й методичні вказівки, як вести курси для неписьменних. Зовсім аналогічні інструкції, які «Просвіта» дає своїм читальням, відносяться до наших філій і кружків. Тому просимо уважно їх перечитати наперед на засіданні Виділу філії «С. У.», пізніше на ширших сходинах, та передумати спосіб їх виконання на терені цілого повіту. Для намічення акції поборювання неписьменности можна увійти в порозуміння з місцевою «Просвітою».

Поручаємо філіям і кружкам «С. У.» вести навчання головно гуртковою системою, а крім цього кожна інтелігентна жінка повинна навчити письма бодай одну неграмотну...

За Головний Виділ «С. У.»:
Мілена Рудницька, голова,
Меланія Цегельська, освітня реф.,
Олена Шепарович, за секретарку.

[Жіноча Доля. — 1933. — Ч.3. — С.2].

«Господарська» освіта жінки-селянки в змісті жіночої діяльності

«Союз Українок» у Львові

Львів, у вересні 1933.

Обіжник ч. 5
До всіх філій «С.У.»
В господарських справах
І. Справа куховарських курсів

Головний Виділ «С.У.», маючи на увазі потребу сільськогосподарської освіти жіноцтва на селі, опрацював нові пляни куховарських курсів для сільського жіноцтва. Ці курси коротко-речинцеві, бо задумані на 5 днів, можна легко перевести місцевими силами (інтелігентками), користуючися згаданими залученими плянами та куховарським підручником: «Як добре й здорово варити», вид. «Жін. Долі». Пляни обіймають курси двоякого роду: 1) осінні курси; 2) зимові курси. Ці пляни зготовлено на підставі практичних спроб у тому напрямі наших діячок на місцях. З огляду на те, що залучений плян осінніх курсів передбачає переробку й консервування овочів і городовини, було би жаданим приступити до зорганізування таких курсів – можливо найскорше...

Програма
5-денних практичних куховарських курсів
для сільських жінок.

Курси тривають по 5 днів два рази на рік: восени і взимі

І. Осінній курс.

І день

Год. 9-10. Загальний вступ. Теорія варення, відповідне уложення страв (гл. «Як добре й здорово варити»), накривання стола, подавання страв, поведінка при столі.

Год. 10-13. 2 обіди:

1. Крупник, кнудлі зі сливок.

2. Капусняк, гуляш з бараболею, компот з яблук (грушок, сливок, евент. на меді).

II день

Год. 9-10. Гутірка про відживчу вартість городовини та садовини.

Год. 10-13. 1. Обід: ябчанка (помідорова), котлети з бараболею, морковця.

2. Консервування городовини (сушення, заварювання), маринади (помідори, гриби, корнішони і т.п.). Солення кропу на зиму.

III день

Год. 9-10. Гутірка про переробку овочів, смаження конфітур, повидл і компотів.

Год. 10-13. 2 обіди:

1. Зупа з городовини, калярепа начинювана, плячок зі сливками.

2. Кваскова зупа, диня з пшоном, смажені в тісті яблука.

IV день

Год. 9-10. Гутірка про домашні порядки (зокрема в кухні, спіжарні й пивниці).

Год. 10-13. 1. Обід: зупа грибова із запражкою, січеники з помідоровою салатою (зрази з кашею), лакоминка з тертої булки.

2. Овочеві вина з яблук, свербивусу, ожини, жита, квас хлібний.

V день

Год. 9-10. Гутірка про дієтичну кухню (клекашки, росіл, чай, кава, какао, перетерта городовина й компоти).

Год. 10-13. 1. Обід: український борщ, плячки бараболяні із сосом грибовим або іншим, чай.

2. Печення простеньких тістечок (коржиків).

Кожного дня від год. 13-14 обід і миття начиння, від 14-15 – диктування приписів усіх того дня варених страв.

II. Зимовий курс.

I день

Год. 9-10. Загальний вступ. Теорія варення, відповідне уложення страв (гл. «Як добре й здорово варити»), накривання стола, подавання страв, поведінка при столі.

Год. 10-13. 2 обіди:

1. Борщ, бараболя, випечена з грибками, налисники з сиром (з повидлами).

2. Зупа бараболяна, фасольки на-квасно з фаршированими яйцями, лаванки з сиром.

II день

Год. 9-10. Гутірка про ошадне палення, відварювач.

Год. 10-13. 2 обіди:

1. Зупа з подробів з лятим тістом, курка начинювана, бараболя.

2. Росіл з макарон. М'ясо росолове, сос (цибулевий, часниковий) і бараболя, плячок з сиром (маком, повидлами).

III день

Год. 9-10. Гутірка про маринування й вудження м'яса, виробу вепрові.

Год. 10-13. 1. Обід: зупа горохова, кишка з капустою й бараболею.

2. Шинка, ковбаса.

IV день

Год. 9-10. Гутірка про маринування оселедців і риб (де є).

Год. 10-13. 2 обіди:

1. Зупа огіркова зі сметаною й кашкою, печеня вепрова з капустою.

2. Зупа кмінкова, бараболя випечена з яйцем, бішкoptова лакоминка.

V день

Год. 9-10. Загальне пояснення про печення (гутірка).

Год. 10-13. 1. Обід: зупа бараболяна, голубці з рижем (кашею, пшоном).

2. Печення: булка, струцля, рогаики, кладанець, маківник.

Кожного дня від год. 13-14 обід і миття начиння, від 14-15 – диктування приписів усіх того дня варених страв.

[Жіноча Доля. – 1933. – Ч.20. – С. 2].

«День Селянки» в Чорткові (1936)

Дня 5 липня ц. р. відбувся заходом «Союзу Українок» у Чорткові «День Української Селянки». На вступі зазначити треба, що по довгих заходах Повітове Староство в Чорткові дало дозвіл на відбуття цього Свята з тим обмеженням, що не дозволило на похід в зорганізованих колонах вулицями міста Чорткова, як також не дозволило взяти масової участі в цьому Святі громадянам Чортківського повіту.

Все ж таки Свято перейшло надсподівано величаво й було дійсно великою маніфестацією свідомого українського жіноцтва чортківського повіту. Програму дня започаткувало Богослуження, яке відправили Всч оо. Воробкевич, Чехівський і Івахнюк о год. 10 тій на площі «Сокола» в Чорткові. Богослуження вислухали понад 3000 зібраних громадян, у львиній частині жіноцтво, до якого виголосив глибоку патріотичним змістом і в красномовній формі проповідь о. Оробець, парох з Росохача. Темою його проповіді було значення української селянки, як матері й громадянки.

По Богослуженні установились на площі 18 зорганізованих кружків «Союзу Українок» та понад 300 молодих дівчат, що взяли участь у ритмічних вправах. До зібраних промовила перша п. Олена Рослякова. Вона, як голова «Союзу Українок» у Чорткові, кількома змістовними словами про значення Свята відкрила «День Селянки», і привітала приявних громадян, а передусім Вп. п. Мілену Рудницьку та Вп. п. сен. О. Кисілевську. Потім п. Мілена Рудницька виголосила привіт від Централі «Союзу Українок», в якому підкреслила особливе значення української селянки під нинішній день. По ній забрала слово п. сен. Кисілевська й вітала приявних іменем Редакції «Жіночої Долі» та філії «Союзу Українок» Коломийської землі. Між іншим прекрасні привіти під оглядом форми й змісту виголосили селянки п. Беднарська зо Старої Ягольниці і п. Заячківська з Білобожницьі. П. Волощукова, заслужена громадянка Чортківщини, відчитала письменні привіти, що наспіли від поодиноких філій «Союзу Українок» та деяких осіб. Іменем Української Кооперації та інших українських просвітно-культурних установ Чортківщини вітали наше жіноцтво п. дир. Шмата.

По привітах відбулась дефіляда, в якій взяло участь около 1.000 зорганізованих в чвіркових колонах жінок. Дефіляду відбирали п. Мілена Рудницька, п. сен. Кисілевська, голова «Союзу Українок» в Чорткові п. Рослякова, члени виділу, представниці кружків «Союзу Українок» з сіл Чортківського повіту, п. сен. Горбачевський, духовенство з повіту, та багато поважних і заслужених громадян і громадян. По обідовій перерві стали до ритмічних вправ понад 300 молодих дівчат з повіту та міста Чорткова. Вправами, а також прекрасно виконаними гаїлками, кермували п. Леся Баранова, організаторка чортківської філії, п. Льонця Пеликівна й п. Марійка Требачівна. Виконавчині всі були убрані в своїй рідній народній ноші, що з огляду на прекрасні вишивки та орнаментику дало присутнім незабутній образ мальовничої краси. Цікавою точкою було виведення подільського весілля у виконанні кружків «Союзу Українок» з Джурина та Базару, при захованні всіх давніх звичаїв у формі й слові.

Увечері відбулась у залі «Сокола» Академія, яку започаткував жіночий хор «Союзу Українок» в Чорткові відспіванням жіночого гімну. Реферат про значення «Дня Селянки» виголосила п. сен. Кисілевська, що змістом своєї промови глибоко зворушила присутніх і переконала, що наше жіноцтво грає не менше важну роль в житті й розвою українського народу, як мужчини. Хорові точки хору з Половець і «Бояна» з Чорткова присутні довго оплескували. Новинкою на нашій сцені в Чорткові була інсценізована деклямація віршів Богдана Лепкого під заг. «Сповідь землі». До цієї інсценізації декорації малював арт. мал. А. Левицький, а саму деклямацію вирежишував п. Мгр. Мартюк П. Леся Стиранківна віддеклямувала з глибоким чуттям і зрозумінням вірш Тичини під заг. «Скорбна Мати». На закінчення Свята подякувала присутнім дуже речевою і глибокою змістом промовою п. Мілена Рудницька. Свято закінчено національним гімном.

Вкінці згадати треба, що «День Селянки» в Чорткові пройшов з повним моральним і матеріальним успіхом.

[Жіноча Воля. — 1936. — Ч. 18. — С. 3-4].

Програма «Дня українки-громадянки» на селі, підготовлена Головним віділом «Союзу українок» у Львові

День Українки-Громадянки» повинен відбутися в кожному селі під кличем «Українська Селянка Просвіті!» Завданням цього свята є поширити національну свідомість між найширшими шарами жіноцтва та заохотити його до організації в Клубах С.У., а з другого боку, віддати пошану Ювілянтці-Просвіті. Організацією свята займаються Клуби С.У., а там, де ще нема Клубів С.У., – Читальні «Просвіти» і Місцеві Ювілейні Комітети. Допоможуть їм у тому Філії С.У. (згл. Філії «Просвіти» і Повітові Ювілейні Комітети). Участь у «Дні Українки-Громадянки» повинні взяти не тільки члени Клуба С.У., згл. члени жіночої Секції «Просвіти» та інших національних установ, але загалом усе жіноцтво села.

Програма свята складається з трьох частин, а саме:

- 1) Торжественна Служба Божа – в церкві, коло церкви або на майдані – з проповіддю і співом місцевого хору, по змозі жіночого.
- 2) Упорядкований похід головними вулицями на призначене місце.
- 3) Свято на майдані (площі) або в Народньому Домі.

У вечірніх годинах вечерниці.

...1) Треба заздалегідь подбати про те, щоби місцевий священник відправив Богослуження з відповідною проповіддю. Жінки входять до церкви зорганізовано (з Народнього Дому) в гарних народніх одягах.

...2) По закінченні Служби Божої жінки уставляються під церквою чвірками і машерують на майдан. Похід веде делегатка Філії і Виділ Клуба. Підчас походу грає до маршу музика. Порядку пильнують впорядчиці, себто молоді енергійні членки Клуба та запрошені члени «Просвіти» або місцевого руханкового Товариства. Публіці дозволяється ввійти на майдан аж тоді, коли похід устанеться на площі.

Програма свята на майдані або у світлиці

Національно-громадська частина

- 1) Соняшне Завтра – хор.
- 2) Гімн Союзу Українок – хор.
- 3) Відкриття Дня під гаслами Ювілею «Просвіти».
- 4) До лав «Просвіти» – хор.
- 5) Привіти від повітових і місцевих установ.
- 6) Доповідь про завдання українки як матері й громадянки.

Мистецько-виховна частина із вибраних точок

А.

ХОР – в'язанка народніх пісень на жіночий хор:

- а) Ой мала вдова сина-сокола
- б) Їхав козак за Дунай
- в) Засвистали козаченьки

РЕЦИТАЦІЯ 1. Геть думи сумні!

2. Хоч над нами бурі шум

3. Весняним птахом заспівай

Хорово-рецитаційна в'язанка дітвори:

- а) Мамо наша любя
- б) Маленькі наші ноги
- в) Боже Великий, Творче Всесильний – молитва

ХОР – в'язанка стрілецьких пісень на жіночий хор:

- а) Їхав стрілець на війноньку
- б) Ой у полі верба
- в) Нема в світі кращих хлопців

Б.

Сценічна Картина: дочка-татарка

В'язанка ягілок

Ритмічні ігри

Народній танок

Пояснення до програми

Філія С.У. і Повітовий Ювілейний Комітет подбають, щоби всі дістали матеріали, потрібні до виконання програми. Зокрема Філія подбає про вивчення гімну С.У., хори, інсценізацію пісень, деклямації та вступне слово, яке має виголосити Голова Клуба С.У. при відкритті свята. Реферат «Українська жінка як мати і громадянка» виголосить делегатка Філії С.У. Ювілейний Повітовий Комітет підготує гімн «Просвіти».

Готові реферати та матеріали до програми «Дня Українки-Громадянки» можна набути в Централі Союзу Українок, Львів, Сикстуська, ч. 46.

Звертаємо увагу, що місцеві «Дні Українки-Громадянки» – це не тільки національна маніфестація і віддання пошани «Просвіті», але також заохота поширення Союзу Українок на всі села повіту.

[ЦДІА України у Львові. – Ф. 319, оп. 1, спр. 121, арк. 13-14].

**Організаційна діяльність жіночих товариств
у царині виховання на прикладі життя визначних постатей
національної «жіночої» історії
«Союз Українок» у Львові Львів, у червні 1933.**

Обіжник ч. 2

До всіх філій «С.У.»

В справі Свята Лесі Українки

Цього року минає двадцять літ від смерти нашої найбільшої поетки — Лесі Українки (померла 1 серпня 1913 р.). Все українське громадянство буде святкувати цю річницю. Але в першій мірі українське жіноцтво повинно вшанувати як слід пам'ять цієї великої поетки та людини.

Леся Українка повинна стати ідеалом жінок у їхній праці та приміром незломного духа й глибокої віри в краще майбутнє нації.

Тому Головний Виділ «С.У.» вживає всі філії та кружки «С.У.», щоби вони вшанували 20-ліття смерті Лесі Українки відповідним Святом та цим способом причинилися до поширення культу Лесі Українки серед широких шарів нашого народу.

Свято повинно складатися з реферату про творчість Лесі Українки, декламацій її творів, відспівання пісень до слів Лесі Українки і т.д.

Для інформації подаємо список творів Лесі Українки, які можна дістати в книгарні Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, Львів, Ринок, ч. 10:

1. Повне видання творів Л.У. (Держвидав) у 12 томах, разом із коротким оглядом її творчості по 7,60 зол. за том.

2. Поодинокі твори (Видання Загальної Бібліотеки, Ляйпціг) — драми: «Лісова пісня» — 1,80 зл., «Кассандра» — 1,80 зл., «Камінний господар» — 1,80 зл., «Адвокат Мартіян» — 0,90 зл., «Бояриня» — 0,90 зл., «Блакитна троянда» — 1,80 зл., «Йоганна, жінка Хусова» — 0,90 зл.; оповідання й поезії: «Над морем» — 0,90 зл., «Приязнь» — 0,90 зл., «Вавилонський полон» — 0,90 зл., «Жаль» — 1,80 зл.

Про творчість Лесі Українки можна там дістати такі твори: 1. Музичка: «Шляхом творчості Лесі Українки» (Держвидав), зл. 5,60; 2. Сірий: «Леся Українка», зл. 0,80; 3. Донцов: «Поетка українського ресорджімента», зл. 1.

Портрет Лесі Українки в чорній барві коштує зл. 1,50.

З пісень до слів Лесі Українки є такі: 1. Безкоровайний: «Реве гуде негодонька» (жіночий хор) — 1 зл. і «Соловейковий спів» — 1 зл. 2. Кишакевич: «Місяць ясенський» (мішаний хор) — 1,50 зл. 3) Лопатинський: «Горить мое сердце» (сольо) 1,20 зл.

Головний Виділ подбає в найближчому часі про реферати, які надавалися б на відчитання на Святі (один популярний, призначений для сільських кружків, другий для філій) і на бажання буде їх висилати за зворотом коштів. Однак побажання є, щоби філії й кружки «С.У.» самі

виготовили такі реферати, а також усе Свято улаштували власними силами.

За Головний Виділ «Союзу Українок»:

Мілена Рудницька...

Евгенія Храплива...

голова

культурно-освітня референтка

[Жіноча Доля. — 1933. — Ч.13-14. — С. 3].

**До всіх кружків «Союзу українок»
Станиславівської філіяльної округи**

... Подаємо до відома Хвальним Виділам, що цього року обходить *ціла українська суспільність* величавий 80-літній Ювілей великої української вченої Софії Русової. Велика ця людина впродовж свого життя вела невпинну працю над українською культурою. Ні московські тюрми, ні переслідування більшовиків не змогли її сильного Духа, ні не спинили її праці. Живучи в далекій Чехословаччині на чужині старенька 80-літня Софія Русова працює невпинно на науковому полі й бореться за національну окремішність української справи.

В її 80-ліття ми всі в поклони перед Нею засвідчимо свою любов до її трудів. Софія Русова є Почесним Членом нашого Товариства, тому всі наші Кружки ще більш святочно відсвяткують її Ювілей величавим концертом або великою академією впродовж місяця квітня. Реферати на це свято можна набути в нашій канцелярії, вірші й пісні просимо вишукувати за нашою порадою.

Дохід із цього Концерту чи Академії буде призначений на Ювілейний дар шановній ювілянтці, який складає ціла українська суспільність. Достойна ювілянтка є в прикрій матеріяльній скруті, тож просимо прийти їй з поміччю.

Віriamo, що зрозумієте наш зазив і серцем приложитесь до всіх оцих справ, що їх Вам поручаємо.

За Виділ:

Рублева Амалія...

Мельниківна Марія...

(голова)

(орган. референтка)

[ДАІФО. — Ф.373, оп.1, спр. 1, арк. 42 зв.]

**Обіжник
до всіх кружків Станиславівської філіяльної округи
від 16. 04 1936. — Ч. 37-36.**

...Подаємо... докладніші інформації до Ювілею Софії Русової. В неділю, дня 10 травня ц. р. відбудеться по *всіх наших селах* Ювілей великої Гро-

мадянки Софії Русової. Всі села нашої округи в одинь день склонять голови в поклони перед цією трудяшою Людиною.

Ювілей відбудеться заходом Вашого Кружка, Чит. «Просвіти» і Кружка «Рідної Школи», бо для всіх цих Товариств вона близька серцем і своєю працею.

Виділ Вашого Кружка нехай збереться на спільне засідання з Виділом Чит. «Просвіти» і Кружка «Рідної Школи» та уложить програму. Подбайте за святочний настрій та гарно прикрасіть салю.

У нашій Канцелярії буде до набуття великий портрет Ювілянтки за дешевою оплатою. В склад програми буде входити: промова, деклямації та хори. Пісні добирайте поважні. Можна подбати за деклямації малих дітей та вільноручні справи. Деклямації і промову можна буде набути також у нашій карцелярії ...

Рублева Амалія...
(голова)

Мельниківна Марія...
(орган. референтка)

[ДАІФО. — Ф. 373, оп. 1, спр. 1, арк 21 зв. - 22].

**Жіночий кружок в Коломиї
при співучасті всіх культурних коломийських установ
улаштує дн 2 січня 1928 о годині 17-й (5 попол.)
в салі «Каси ощадности» в Коломиї**

Велике Свято

для вшанування 40-літньої літературної діяльності
нашої славної письменниці
Ольги Кобилянської.
Свято звеличає своєю присутністю достойна Ювілянтка.
Програма Свята:

1. Ст.Людкевич: «Святочна Кантата» — мішаний хор коломийського «Бояна».
2. Привітне слово — О. Кисілевська.
3. Виголошення й відчитання привітів від делегацій і установ.
4. О.Кобилянська: «Мої лілеї» — ричитація С.Зеликова.
5. У.Кравченко — Е.Форостина: «Землю криє сніг спроквола» — хор молоді семинара «Р. Ш.» в Коломиї.
6. М.Балакирів-Глінка: «Жайворонок» — фортепянове сольо п.О.Надворська.
7. О.Кобилянська: «Акорди» — деклямація Др. К. Кисілевський.
8. Шевченко — О. Ніжанковський: «Минули літа молодії», О.Ніжанковський: «Не видавай мене замуж». Сопран. сольо п. С.Ковбузова.

9. Д.Січинський: «Прольог» з опери «Роксоляна» — жіночі, мужескі та мішані хори, сольо альтове й сопранове в супроводі орхестри тов. «Боян».

Ціни від 50 сот. до 4 злотих.

*Білети можна раніще набувати в книгарні Учит. Спілки
в Народному Домі, а в день свята при касі.*

Ювілейний комітет.

[Павлюх-Гузарева О. Свято в Коломиї //

*Узб.: О.Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої
письменницької діяльності (1887-1927). — Чернівці, 1927. —
С. 80-81].*

Обіжник ч. 4

До всіх філій і кружків та сфедерованих товариств

Пригадується хвальним Виділам, що в січні 6. р. минуло 10 літ від дня смерти *Наталії Кобринської*, письменниці та першої піонерки жіночого руху. Роковини ці повинні найти живий відгомін всюди, де по лінії ідей великої Покійниці йде праця за визволення жінки, рівнозначне з визволенням нації. Нехай шана буде рівна заслугі! Тому Головний Виділ «С. У.» звертається до хвальних Виділів філій і кружків «С. У.» та сфедерованих товариств з проханням не жаліти труду для того, щоби ці поминки відбути по змозі величаво, а саме вшанувати академіями, концертами, в найскромнішій случаю відповідним рефератом про громадянську та письменницьку діяльність *Наталії Кобринської*.

На бажання Головний Виділ може вислати реферат, а деклямація в честь Н.Кобр., написана Уляною Кравченко, є поміщена в «Жіночій Долі» в числі з 26—січня ц. р. Брошурку, яку видав «С. У.» з 1921 р. під заг. «Першому борцеві за права жінки» рівночасно висилаємо філіям і кружкам. Звіт про відсвятковані роковини просимо поміщувати в «Жіночій Долі» і пересилати до Головного Виділу.

За Головний виділ «Союзу Українок» у Львові:
Мілена Рудницька, в. р. голова.
Надія Войнаровська, в. р. секретарка.
Міра Переймівна, в. р. референтка Свята.

[Жіноча Доля. — 1930. — Ч. 14. — С. 2].

**Часопис «Самостійна думка української матері»
про виховні завдання жінки-матері (Чернівці, 1931)**

Українській матері

Де й коли починається виховання української дитини? Від колиски?

Вже думкою про українську дитину починається її виховання. Ми мусимо бути пройняті нашою творчістю, нашою народністю, нашою історією, літературою, традицією, нашою вірою, нашими народними піснями й звичаями.

Наша хата має мати все, чим живе і дихає народна душа: свої килими, свої вишивки, свої образи з козацьких і гайдамацьких часів, портрети визначних наших борців, гетьманів, літераторів. Найкраща оздоба рідної хати – це українська книгозбірня.

Сімсот літ ми вже в неволі, ми раби. Тепер лежить на українській жінці велике завдання перетворити у своїй душі – перетопити психіку раба – на психіку національно ідейної української матері.

Той перетвір, любов до свого, це сильне змагання до єдності й об'єднання – віра в себе й свій народ – віра в здійснення народньої Ідеї.

На ці теми повинні ми думати, писати, розговорювати в себе дома й у громаді, держати відчити. Всі наші думки, всі наші діла повинні бути скеровані в напрямі нашого відродження.

Перше є праця самих себе над собою, друге – це виховання наших дітей, третє це праця в громаді. Щира ідейна праця повна пожертвування, мусить дати нам загальний підйом Духа (*виділено в оригіналі – З.Н.*) й відвагу в боротьбі.

В такій атмосфері повинна вродитися й виховуватися українська дитина. Все, що її окружає – це своя творчість, з матірньої груди кормитиме любов'ю, вірою та великою відвагою. Все це перейде в її єство, в її душу. Як та дитина підросте, конечно буде їй бути ідейним українцем, творити своє і боритися за Правду свого народа – бо вона інакшою не зможе бути.

Вона любитиме своє понад все, як буде свідомо, що весь народ у неволі й має ворогів, тому ненавидітиме гніт і поневолення. Буде це культурна ненависть, не особиста, але тривала – свідомо своїх прав, ненависть, яка заставляє гідно боронити своєї національної гідності і прав.

Ці діти виростуть і будуть героями, що будуть готові кожньої хвили посягнутися за визволення своєї Батьківщини.

*[Самостійна Думка Української
Матери. – 1931. – Ч. 1. – С. 3-4].*

Ольга-Олександра Дучимінська
Матерям у день їхнього свята

«Свято Матері» – не є тільки днем «славословія», в якому діти мають оказати любов, вдячність чи уважливу чемність для матері. Усі ці почування повинні бути глибоко щирі, як рівноважник до її належного зрозуміння і совісного сповнення своїх обов'язків.

Материнство є безперечно одним з найтяжчих обов'язків. Дати життя дитині, нагодувати її та одягнути, – це ще не найважлиша повинність матері супроти дитини. Що вище становище людини, то тяжчі обов'язки, більші завдання, більша відповідальність супроти оточення. Материнство ставимо на високому п'єдесталі, який теж потягає за собою й непересічні обов'язки.

У людини, яку ставимо високо, до якої відносимося з пошестю й пошаною, витворюється особлива психіка й почуття, щоб заслужити собі ту повагу, якою оточуємо її. Незаслужені подяки й похвали для розумної людини дуже прикрі, тож «Свято Матері» в душі кожної матері повинно викликати думки – немов би обрахунок совісти зі сповнених обов'язків, які вона, даючи життя дитині, тим самим взяла на себе.

До цього часу в стан материнства вступали звичайно зовсім не підготовлені одиниці. І коли дівчина, виходячи заміж, підготовляється з усяких ділянок (господарство, куховарство), то про найважливіше – материнство – зовсім не думає, і до цього найважливішого завдання заміжньої жінки не підготовляється. У всіх обов'язках жінки можна її виручити, тільки в обов'язках материнства ніколи ніхто не заступить її.

Мати повинна житися з дитиною, житися в одно, як це було перед народженням дитини. Коли перестає існувати сполука тілесна (фізична), то духовна повинна особливо скріпитися. Мати повинна житися з дитиною від її уродин. Слідкувати за розвитком її, уважати на добрі сторони чи хиби, і формувати характер майбутньої людини.

Становище матері можна порівняти до тяжкої служби жовніра на сторожі. Тільки що жовніра за якийсь час зі стійки змінять, а матері ніхто не звільнить зі стійки та обов'язків. Вона все мусить чуйно стояти на сторожі розвитку своєї дитини, її звільняє хіба смерть.

Пізніше – вік молодечий, вік дозрівання є найважливіший, і тоді матерній обов'язок – бути доброю і вирозумілою приятелькою дитини. Є це найтяжчий вік – коли дитина перетворюється фізично й духовно в людину. Народини людини є куди тяжчі й довші, як народини дитини. Про це вже багато писалося на сторінках «Жіночої Долі».

Коли дитина вже є самостійною людиною, то й тоді материнські обов'язки не кінчаться. Добра мати завжди дитині потрібна.

Не думай, Мамо, що твій обов'язок колись кінчиться! Хіба з твоїм життям!

Але треба пам'ятати й про те, що обов'язки сучасної матері куди складніші, як то було давніше. Сьогодні вже не вистачає типу матері, яку не цікавило нічого, що твориться поза домом, яка не знала модерних кличів. Сиділа дома й тільки піклувалася тілом своєї дитини, душу ж лишала на поталу долі. Треба творити тип новітньої матері, яка слідкуватиме за всіма проявами зовнішнього життя, за всім, з чим може її дитина стрінутися поза домом. Сьогодні це належить до обов'язків материнських. Добра мати не та, що кидає непідготовленим дітям модерні кличі, а та, яка їх підготує прийняти ці кличі світа, й вони не заведуть їх на манівці. Вона мусить це своє завдання зрозуміти й себе перевиховати. Сучасна мати має випосажити дитину в скарби, з якими вона може йти у світ між чужинців і знайде між ними повне признание за свої духові цінності.

Ще один достойний, але тяжкий обов'язок лежить на тобі, українська Мати! Будова української родини, – яка є символом великої спільної всім Будівлі! Під теперішню пору, коли життя родинне є так захитане в своїх в'язаннях і дуже загрожене, коли нездорові течії так руйнують впливають на домове огнище, – на Тобі, українська Мамо, спочиває обов'язок берегти його! Тільки Ти, одна Ти своїм серцем, любов'ю і розумом можеш його врятувати! Можеш зберегти родину, яка дасть тривкі й сильні підвалини великій, спільній Родині.

Від віків матері відігравали важні ролі в відбудові із занепаду свого народу. Наполеон сказав: «Франція нічого так не потребує до своєї відбудови, як добрих матерів!» У їхніх руках спочиває виховання тих робітників, які муруватимуть тривкі підвалини й споюватимуть сильні в'язання великої Будови! Не забувай про це, Мамо – Українко! Від цього завдання не вільно Тобі ухилитися!

Йди дорогою своїх тяжких, але й високодостойних обов'язків – а світ цілий схилить голову перед Тобою і святкуватиме величаво й радісно Твоє свято – по весь вік.

[Жіноча Доля. – 1934. – Ч. 10. – 3-4].

**Запровадження та відзначення Свята матері
в Західній Україні
(1929-ий – 1930-і рр.)**

**До всіх філій, кружків «С.У.» та сфедерованих товариств.
В справі «Дня Української Матери»**

Головний Виділ порішив оголосити день 12 травня «Днем Української Матери.»

Значіння такого свята, яке підносить повагу жінки-матери в родині й суспільності, оцінили вже інші народи, тому й українське організоване жіноцтво мусить доложити всіх зусиль, щоб «Свято Матери» поширити у всіх кругах нашої суспільності.

В тій цілі припорується всім філіям і сфедерованим товариствам:

1) Устроїти в дні 12 травня в місці свого осідку «*Свято Матери*».

2) Подбати, щоб таке свято відбулося також у всіх кружках С. У., жіночих кружках при «Просвітах», по змозі в цілому повіті і загалом розвести пропаганду за «Святом Матери» у всіх кругах громадянства.

З огляду на короткий речинець просимо Хвальні Виділи приступити вже тепер до підготовки свята.

На програму святочного обходу складаються: промова згідно реферат про значіння матері в родині і суспільності; деклямації й співи, котрих зміст в'яжеться зі святом.

По ближчі інформації в справі устроєння свята й засобів поширення ідеї «Дня Української Матери» просимо звертатися до сен. О.Кисілевської, ред. «Жін. Долі», Коломия, вул. Нова 1.

На бажання висилаємо зразок святочного реферату і даємо інформації в справі відповідних поезій і співів.

За Головний Виділ «Союзу Українок»:

Мілена Рудницька,
голова

Олена Кисілевська,
голова організац. секції.

[Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 6. – С. 2].

Обіжник ч. 5

До всіх філій і кружків «С.У.» та сфедерованих товариств

Від кількох літ усі культурні народи святкують у великому підйомі Свято Матери, вітаючи ідею двигнення материнського авторитету в родині і суспільності. І ми вчинили минулого року перший крок у напрямі постійного влаштування такого Свята й поширення культу жінки-матери на всі круги громадянства. Цього року ми бажаємо внести у програму вселюдного торжества новий акорд, який найде напевно відгук у кожному українському серці. День 11-го травня буде посвячений *Матері-Страдниці*, яка зложила Батьківщині у жертві життя своїх синів.

Головний Виділ звертається оцим до всіх філій, кружків та сфедерованих товариств і припоручує:

- 1) Устроїти дня 11-го травня б. р. в місці свого осідку Свято Матери-Страдниці.
- 2) Підготувати його заздалегідь та подбати про відповідний уровень, щоби воно, як ідея, заторкнуло собою суспільство.

Програма повинна обіймати: промову (чи реферат) про значіння Матери-Патріотки, про вагу її завдань у сучасній порі зокрема, деклямації, співи тощо, все зв'язане з днем Свята.

Усі пояснення подасть Головний Виділ «С. У.», Львів, вул. Підвалля ч. 7., туди слід зголошуватися по святочні реферати та вказівки.

За Головний Виділ «Союзу Українок» у Львові:
Мілена Рудницька, в. р. голова.
Надія Войнаровська, в. р. секретарка.
Катря Гриневичева, в. р. референтка Свята.

[Жіноча Доля. — 1930. — Ч. 15. — С. 2].

«Свято Матери» в Белзі¹

Дня 12 мая с. р. відбулося у нас «Свято Української Матери», на яке зложилася відповідна до хвилі різноманітна програма. Свято започаткував влучною промовою о. декан Гела, що в ядерних словах зобразив значення сього свята, ролю української матери для збереження українських поколінь для народу і Церкви. Доповненням сеї промови був реферат панни Стефанівської. Вона підчеркнула ролю матери для сім'ї, для народа, зокрема українського, який томиться від віків неволі, однак завдяки її праці далі живе, і прийде велика хвиля, де вільна Мати-Українка буде виховувати свої діти на вільних громадян. Та вершком свята були... продукції українських діточок — ... співи, деклямації... виведені гагілки з народними пісеньками. Ті вияви душі української дитини були найкращим показником тої духової снаги, що криється в великому українському народові. Кожда з тих діточих продукцій чарувла своїм виведенням і полишала милий, незабутний спомин.

Свято відбулося за почином кружка «Союзу Українок» в Белзі. Товариство... під проводом своєї предсідниці п. О.Слижової, яка з великою посвятою веде се Товариство та провадить культурну роботу між нашим жіноцтвом, заініціювало се свято та перевело знаменито. Підготуванням дівчорі зайнялися наші Сестри Службениці, що від кількох літ ведуть у нас Українську захоронку. Свято се, ведене головно дівчорою Захоронки, дало доказ, яку велику, тиху і солідну працю сі наші культурні робітничі виконують. Вони різьблять з маленьких наших діточок, під оглядом національним дуже занедбаних, свідомих громадян нашого народу. Їм належить від нас велика вдячність, а вони можуть з душевним вдоволенням глядіти на добути скарби української дитини і вияв їх перед українськими батьками. Рівно ж поніс багато праці для вивчення хорових точок п. суддя Слиж, який не жалів свого труду і знання, а на самому святі провадив сам хором.

Загалом, свято се відбулося удачно. Так діти, як присутні батьки і матери, з задоволенням полишали салю...

Присутний.

[Жіноча Доля. — 1929. — Ч. 13. — С. 6].

«Свято Матери» в Золочеві

На горячий поклик «Жіночої Доли» до святкування «Дня Матери» філія «Союзу Українок» в Золочеві улаштувала його дня 12 травня 1929.

¹ Тексти про святкування Дня матери подаються з незначним скороченням і змінами граматичного характеру.

Завдяки підмозі других укр. товариств, «День Матери» сповнив свою задачу. Ціль того свята, – щоби жінки, котрі поза домашньою працею щоденною не мають хвилі розради, – почули, що їх там кличуть – для них ясний промінь заблисне.

Ранком коло церкви роздані картки «Слава Матери», замість квітів..., і вечером сяя ім. М. Шашкевича заповнилась щільно жінками, чоловіками та дітворою.

Привітала п-ні С.О. зібраних і загрила до любови матері до дітей – дітей до матерей – а всіх до любови України Неньки.

Продукції дітвори Укр. Захоронки під проводом С.С. Євфразії викликали заслужені грімкі оплески, а дібрані під хвилю деклямації витиснули сльозу захоплення не одній мамі.

Реферат п-ні Г. про значення «Дня Матери» – опісля деклямації учениць «Р.Ш.» та гімназії – та хор мішаний під управою О.Поблушкіна закінчив те «Свято Матери». Пісні притихли – та в серці Матери роз'явився огонь – і не одна привела дитину до захоронки, щоби... навчилася щебетати, як другі щебетуть!

Так всі філії та кружки зверніть на захоронки та діточі садки вашу працю, – починаймо від малих, а яку виховаємо молодь, таке буде громадянство.

Присутня.

[Жіноча Доля. – 1929. – Ч.13. С. 6].

«Свято Матери» на Буковині

...Неділя, 12 травня 1929. З церкви доходять на «Долину» сумно уривані слова панахиди за упокоївшихся матерей... Нараз щось електризуючого – це многая літа, во здорові і спасеніє живущих матерей і проповідь: Коли ти мати, – так будь нею не для себе, але для твоєї дитини. Дай їй того, чого на світі якраз найменше, дай їй любов... любов свою безкраю...

Любов своїм дітям дайте, щоби рідну землю, все, що рідне, любили...

«Щоб на чужині не згубили
Доріженьки додому,
Щоби котре в сильце вороже
Не впало необачно,
Щоби не зрадило – о Боже.
І думати се лячно!»...

(М. Підгірянка).

...Виходять з церкви і йдуть до школи, що мов на другім поверсі «Долини»...

Заходять до школи двома входами: по вузьких східцях догори, мов з «пропасти» на ясні зорі, і дорогою-віядуктом, що здіймається з «Долини» відразу до школи, вгору... на сонечко...

Кляса прибрана барвінком, ручними роботами дівчат і вільноручними рисунками в кольорах. В клясі шкільні діти і переважно мами, наколи тати в вікнах з подвір'я, на дверях і на подвір'ю.

Святуємо Свято Матери – свято велике, як і велике слово «Матір»... – так говорить директор школи Волод. Корниляк, – та це не значить, що велике діло стати матір'ю, але значить, що велике покликання матери... обов'язок великий тяжить на матери...

Це не матір, що дасть життя і красу..., але це матір, що добру долю дитині дасть, а добра доля – це передовсім цікавість до життя, любов до доброго, віра в нас самих і надія на перемогу добра над злом...

Українська матір уміла завсіди бути доброю матір'ю і цим світ дивувала та Україні добру славу приносила. Нав'язуймо наше теперішнє життя до ниток нашої української бувальщини, а здивуємо й ми світ нашою доброю славою, ба ще більше, – здобудемо світову опінію для нашої української справи!

В нас душа одним-одна – українська... слава Богу, Великому Богу, даймо їй долю, а вона зацвіте, весь луг скрасить і буде як сонце ясна, як зоря красна й згорне весь світ до себе...

По відспіванню многих літ матерям-батькам дітей, слідували деклямації: дівчина, Калина Смуk, не деклямувала, але так і розмовляла з мамою-голубкою – за Грінченковими «Зорі»; хлопчик, Плятон Корниляк, разом із Федьковичем «Дезертир» при столику думав, читаючи писанячко дрібнеське, що нема кому врубатоньки матери дровець... Інший хлопець, Дмитро Матковський, зажурився пригодонькою козака... Хлопчик, Максим Вівчарюк, наминав: учися, мій брате, ще час тобі є... Хлопець, Івась Василя Богдана, змалював за Воробкевичем як «Скаменіла богачка» не відчувала людського горя. Хлопець, Петро Баланюк, благав Бога Великого, Єдиного, щоб кріпшало сім'я науки; дівчина Баяковська тужила, як «Брат і сестра» у Федьковича, інша дівчина, Єва Старко, розказувала за Кулішем, як «Бабуся» бубонить з онуками...

Родичі стояли, мов вкопані, а сльози так лились... їх радість доповняли. Десь поділась і неволя, і горе, й зморшки, і старість...

Деклямації переплітано співом під проводом уч-ки п. Ілюківни Софроні, як і о. Александра Циганюка, що, як місцевий парох, плекає нашу пісню між молоддю.

При словах пісні: «Ой Дністре, мій Дністре», здавалось, що Дністер не то, що сумно тече, але плаче, – ридає, що його нарід гарний ще спить, до життя ще не прийшов. Недаром написав слова цієї пісні значний буковинський українець... парох в Дорошківцях, а опісля архимандрит в Чернівцях о. Манастирський, – видно, що відчував трагедію свого народу.

Одинока наша надія на Матір добрую. Вона нас праведність розуміти навчить, введе назад чесноту в наше життя, навчить суд над нами самими судити, блуди наші пізнавати, все гидке без вагання від нас відкидати, а лише добре творити, лише одну волю мати – що лише добре творить...

Словечко святе, рідне, наше навчить шанувати, і любов у серці розпалить до... народу свого – нашого рідного, бо лише він нам ближній, ніхто інший.

Красу і велич рідну бачити навчить і до сонця волі тернистим путем поведе...

[Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 13. – С. 5-6].

«Свято Матері» в Козаковій Долині, Волинь

Заходом і старанням місцевого кружка «Сільського Господаря» при діяльній співучасті Жіночої Секції, дня 10 червня б. р. влаштовано в Козаковій Долині «Свято Матері».

В програму входили: реферат, деклямації, п'єса Марії Барілякової «Свято Матері».

Хоча початок заповіджено на год. 18, то вже від 12 біля салі почали збиратися гості, малі й дорослі, що з великою нетерпеливістю очікували на заповіджену годину; до того надзвичай сприялива погода пророкувала гарний успіх свята.

В год. 18.30 завіса відкривається, а панна Волошинівна Ганна, курсистка курсу крою й шиття виголосила реферат про всестороннє значення жінки-матері, того неоціненного двигуна людської культури й поступу.

Подібно, як без сонця не було б життя, так людина – без материнських пестошів, без материнського шляхотного виховання не була б гідна зватися людиною.

П'єса «Свято Матері» дала глядачам живий образ усіх тих велетенських заслуг матері, що приносить вона не тільки в родинному житті, але й у суспільному.

І хоча окремі ролі виконували діти шкільного й дошкільного віку, ще й до того перший раз, одначе під вправним оком панни Марії Людвиківни, інструкторки крою й шиття, яка дійсно не жалувала ані сил, ані часу до переведення проб, вистава пройшла з надзвичайним успіхом і викликала правдивий ентузіазм серед присутніх.

У тих, хто був присутній на святі, на ціле життя залишиться в пам'яті гарне вражіння і жаль, що подібні свята не відбувалися в минулому.

За Управу – голова Жіночої Секції *Надія Дорошук*.

[Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 14. – С. 15].

З жіночого руху. Луцьк

Дня 23 V. 1937 р. відбулося в Луцьку заходом кружка «Сільського Господаря» «Свято Матері». На програму склалися такі точки:

I. Реферат – відчитала гарно п. З. Бахівна при гарно удекорованій сцені чеської школи. На сцені був образ матері з дитятком – виконав п. Кабайда.

II частина дитяча – коротенька сценка зо збірки У.Кравченко. Сценка зробила прекрасне вражіння. Потім віршики, які виголосили діти. Віршики гарно виконані, переплітав спів («Колисанка» – Дробітько-Вишнівська), а на кінець відділу національний танок – Дробітьківна і Кох Богдан. Танки викликали бурю оплесків.

III частина – старші. Хор відспівав: 1. «Дударик», 2. «Барвінок». Потім деклямація Тичини «Скорбна Мати» – віддеклямувала артистично п. Стефа Походжай, далі знову хор – «Мав я раз дівчину», потім деклямація «Мати» вигол. П. Кабайда прекрасно, а на кінець «Сонце глянуло з-за хмар». Третю частину закінчив танець «Чумак» у виконанні Матієнка, учня славного Авраменка. З третьої частини присутні були надзвичайно вдоволені, чого доказом були неустанні оплески, а «Чумака» мусів ще раз гуляти.

IV частина – живий образ: посередині «Мама» – п. Нища, дружина агр. філії «С.Г.»

На святі найменше 250 осіб – такої великої скількості й дібраної публіки не мав Луцьк від кількох літ.

«Свято Матері», видно, здобуло собі публіку обох полів. Чисельність публіки можна пояснити ще й тим, що білети, як на Луцьк, були дуже дешеві: по 50 і 20 сот. Моральна сторінка повна успіхів. На кінці належить щира подяка хорів, що стало відбував проби під проводом диригента п. Бондарчука (виселенець рівенської смуги – заробляє як денний робітник при будові – носить цеглу, вапно)... Далі – всім старшим паням за нагляд і поради, а головно молоді, що так охоче із любов'ю улаждала це свято.

Присутній.

[Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 13. – С. 11].

**Відозва
товариства «Руська охоронка» у Львові (1900)²**

По різних короводах львівське Намісництво затвердило статут товариства «Руська охоронка» (перед тим уже ним раз відкинений).

Се товариство має ціль закладати по цілій Галичині охоронки для дітей, що не ходять до школи...

Галицькій публіці не потребуємо вияснити ваги і пильної потреби закладання охоронок, тим більше, що справу сю вже не раз порушувано.

Заграничним же землякам і землячкам пояснимо, що у нас в Галичині охоронки («дневные приюты») не тільки забезпечують дітей від нещастя і ведуть їх виховане в літах передшкільних, але мають також і важне національне значіне. При загальній колонізаційній системі, густою сіткою розкиненій над руською Галичиною, польські охоронки... стають дорогою для успішної колонізації...

Особливо ж наших Сестер з російської України просимо допомогти нам в досягненню народолюбної і патріотичної цілі Товариства.

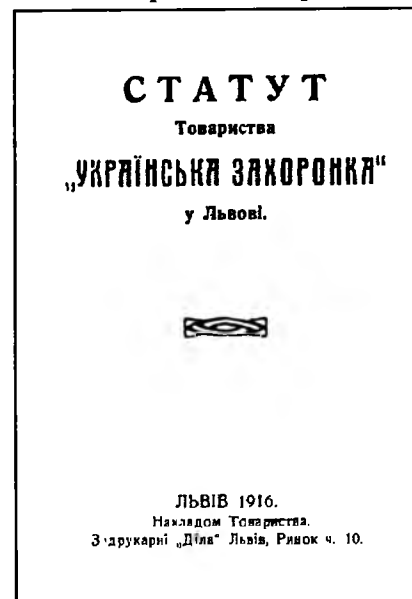
...Всякі датки і листи просимо надсилати на адресу Марії Грушевської (Львів, ул. Домбровського, 6) або Володимира Гнатюка (Львів, ул. Чернецького, 26).

За комітет:

Н.Кобринська, М.Грушевська.

[Діло. – 1900, 28 листопада (11 грудня)].

**Титульна сторінка та уривок тексту статуту
товариства «Українська захоронка» у Львові (1916)**

з .

Ціле Товариства.

Цілею Товариства є закладане по цілій Галичині зачоронок для дітей в передшкільній віці. Приняті діти остають в зачоронці під доглядом жінок, назначених на се віділом Товариства, які виховують їх після уложеного віділом регуляміну на основі науки греко-католическої церкви в українській дусі, розвиваючи їх ум при помочи відповідних забав та занять.

§. 2.

Місце осідку.

Місцем осідку Товариства є Львів.

§. 3.

Середники.

До досягнення своєї цілі побирає Товариство а) вкладки членів, б) добровільні датки і всякого рода записи, в) добровільні винагородження за догляд дітей, будьто в грошах, будьто в натураліях, г) доходи з відчитів, викладів, аматорсь-

² Уривок.

**Заклик товариства «Жіноча громада» у Львові
до українських жінок з приводу заснування сезонних
дошкільних інституцій (1910)**

**Зазив до руського жіноцтва
(в справі закладання заходнок для сільських дітей)**

Се загально звісно, який клопіт мають наші селянки в літний час з малими дітьми, котрих мусять лишати самих дома на час пільних робіт. Скільки дітей калічаться в той час, лишаячися без догляду дома, скільки огнів повстає через нерозум дітей, скільки дітей переїздить фіри і т.д. А притім їх матери не можуть спокійно працювати в полі, знаючи, що їх діти лишилися дома без догляду.

Инші народи вже давно звернули увагу на сю сторону селянського жита і почали закладати по селах заходнок для дітей. Зрозуміли се й наші найблизші сусіди, тільки що заходнок, закладані ними по селах Східної Галичини і ведені польськими «матечками», польщать руських дітей.

Маючи все те на увазі, виділ тов. «Жіноча Громада» на засіданю д. 29 червня с. р. порішив поробити заходи, щоби на слідуєче літо, т. є на рік 1911, позакладати бодай кілька заходнок по наших селах.

В тій цілі відзиваємося до руського жіноцтва, особливо нашого товариства, щоби вони під час свого вакаційного побуту по селах позбирали відомости, де такі заходнок можна би вигіднійше заложити на початок. Найліпше було би почати там, де на селі була би якась інтелігентна людина, що могла би доглянути заходнок, чи то учителька або учитель, чи хтось з сьвященничної родини, а се тому, щоби не було видатків на оплати інтелігентної сили. На заходнок можна би наймити якусь старшу селянку, щоби варила дітям їсти і доглядала їх.

Заходнок ті думається урядити на весь час пільних робіт, значить від половини цьвітня і до кінця вересня. Дітей до заходнок приводили би матери, йдучи рано на роботу, а забирали би їх вечером, вертаючи з поля. Видатки при такім веденю діла були би невеликі, тим більше, що як тільки селяни зрозуміють всю вагу і користь заходнок, самі причиняться до їх удержання, чи віктуалами, чи навіть грошевими датками.

Всі відомости в сій справі просимо присилати на адресу: Тов. «Жіноча Громада», Львів, Ринок, ч. 39.

У Львові, в липні 1910.
Виділ «Жіночої Громади».

**Уривок із виступу буковинської народної вчительки
й учасниці жіночого руху О.Жураківської
на I Просвітно-економічному конгресі у Львові (1909)**

Начерк пляну науки заводової школи домашнього жіночого господарства з українською викладовою мовою

А. Теорія:

- 1) Рідна мова, вірцеве читане і оповідане, самостійні письменні праці, передусім з обсягу домашнього хазяйства (2 год. тижнево).
- 2) Рахунки звичайні і господарські... (3 год.)
- 3) Домашнє хазяйство: поведене газдині дома з домашніми, службою, які прикмети повинні її красити...
- 4) Молочарство...
- 5) Годівля худоби... (2 год.)
- 6) Виховане дітей: найважніші правила фізичного і душевного розвою дітей; виховане душі (2 год.)
- 7) Гігієна і дозиране недужих: вплив їди, одежі, мешканя на здоров'є; як обходити недужих дітей та старших; перша поміч в наглих случаях (2 год.)
- 8) Рільне господарство і городництво... (2 год.)
- 9) Спів (1 год.)
- 10) Історія і землепись: передовсім рідного краю і народа.
- 11) Куховарство... (2 год.)

Б. Практика:

1) В хаті: самостійне ведене хазяйства з рахунками; видаване усього в господарстві, закупно усього на торзі; варенє, печенє, різанє дробу, переховуване м'яса, масла, сира, яєць, овочів, ярини.

Пранє, переховуване біля, шите рукою і на машині, порядкованє; пряденє повіса і вовни.

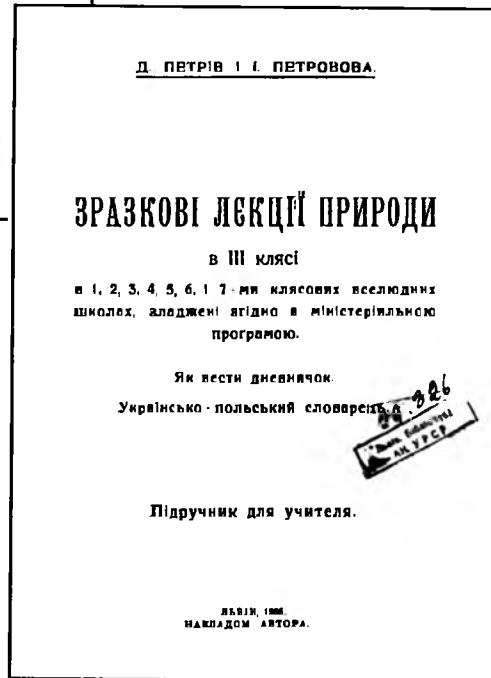
В оборі: кормленє і догляд худоби, свиней, дробу і корів.

В полі і городі: плеканє ярини, цьвітів, садовини, що коли робити?

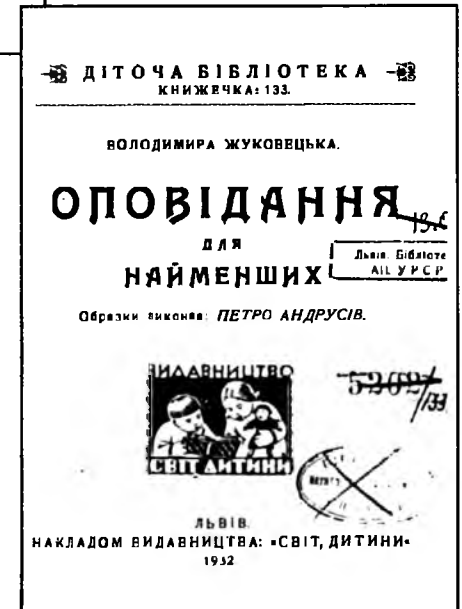
Дівчата будуть ділитись на три або чотири чети, а ті будуть змінятись щотижня по черзі. Наука триватиме увесь рік, а се від I падолиста до посліднього жовтня.

*[Перший український просвітно-економічний конгрес ...:
Протоколи і реферати / Зред. Д-р І.Брик і Д-р М.Коцюба. —
Львів: Коштом і накладом Т-ва «Просвіта», 1910. — С. 537].*

Титульні сторінки підручників і посібників,
підготовлених жінками-педагогами Західної України

-754-

-755-

Повідомлення станіславівського «Товариства українських жінок» про заснування бурси-інституту для дівчат (1899)

В справі дівочого інституту в Станіславові

Товариство Руских женщин в Станіславові взяло ся до переведеня в діло найважнійшої своєї задачі, до якої вже цілими літами приготовляло почву, се є до *створеня дівочого інституту в Станіславові з початком нового шкільного року**.

Щоби діло лекше довершити, прибрало собі Товариство Руских женщин до помочи комітет, в склад котрого ввійшли: ... о. пралат Симеон Ткачуник яко председатель, п. совітник Іосиф Каранович яко заступник председателя, о. канцлер Северин Торонський, о. совітник катихит Михайл Семенів, о. катихит Николай Семенів, о. Бачинський, парох з Милованя, пп. професори Стефан Федів, Андрій Шахнович, Володимир Труш, д-р Григорій Величко, д-р Михайло Коцюба, Николай Мороз і Вп. пані: Клявдія Чорненькова, Минодора Цурковска, Емілія Кадайска, Константина Малицка, Емілія Дольницька.

Комітет той поділив ся на три секції: 1) адміністраційну, 2) регулямінову і 3) для призираня фондів. До *адміністрації* входять: ... о. пралат Ткачуник, пані Чорненькова і Цурковска, о. Николай Семенів, пп. професори Труш і Федів. – До секції *регулямінової*: ... совіт. Каранович, о. Михайл Семенів, пані Кадайска, Малицка і Дольницька і пп. професори д-р Величко і Шахнович. До секції *для призираня фондів* входять: ... о. канцлер Торонський, о. Бачинський, пп. професори д-р Коцюба і Мороз.

Інститут буде на разі посилати свої вихованиці до шкіл публичних а дома буде доповняти образоване такими науками і дисциплінами, які потрібні для інтелігентної женщины-Русинки і яких евентуально жадають родичі дітий. Щоби-ж мати дані до дальшої роботи, *Комітет просить отсим ВП. Земляків донести найдальше до дня 31 н. ст. липня с. р. на руки п. Емілії Дольницької (Банк Звязковий в Станіславові), хто, кілько дітий і на яких услівях бажав би умістити в нашім інституті, бо від того буде залежати, яке маємо брати мешкане на інститут і які прибирати сили до веденя і науки в інституті.* (Від числа зголошених вихованиць буде також залежати місячна оплата від 15 до 20 зр).

Надіємось, що ВП. Земляків оцінять як слід наші добрі наміреня і покажуть нам довіре, котрому будемо старати ся ревною працею і ширими, заходами вповні відповісти.

В Станіславові дня 13 н. ст. липня 1899.

За Виділ Товариства Руских женщин: *Клявдія Чорненькова, Емілія Дольницька.*

За комітет *Ткачуник.*

[Учитель. – 1899. – Ч. 14. – С. 234].

* Виокремлено в тексті оригіналу.

**Звернення
членів жіночої кооперативи «Труд» у Львові
до жінок Західної України з приводу заснування
ремісничої бурси для дівчат (1929)**

Ремісничка бурса для дівчат

Українські Громадянки!

Наша визвольна війна і повоєнне лихоліття навчило нас, що дуже важним чинником у національній і економічній житті народу є ідейна жінка-матір, свідомо і енергійна громадянка-робітниця.

В останніх часах дається зазримити у вихованні жінки додатний прояв. По більших містах освоюються школи і курси, до яких горнеться багато дівчат з міст, містечок і сіл. Багато з них вчиться ремесла у приватних підприємців та практикує у торговців. Це здорове змагання наших дівчат до фахових занять натрапляє на труднощі, а саме брак дешевого, гігієнічного та під національним і моральним оглядом доброго приміщення. Велика частина тих дівчат нидіє фізично і морально. Тіж знова, що працюють у чужих підприємців, винародовлюються і пропадають для нас раз на все. Зарадити лихові тут може негайне заснування **Ремісничої бурси*** для дівчат.

В цілі переведення цього заміру у діло, повстав при жіночій кооперативі «Труд» у Львові комітет оснування бурси. В імені цього комітету звертаємося до Вас, Українські Громадянки, з горячим закликом допомогти нам у цьому важному ділі. Причиніться до виховання здорової, меткої, підприємливої, трудящої і свідомої свого завдання жінки-матері-громадянки, що піднесе добробут свій і свого народу та відзискає нам наші міста.

У Львові 10 березня 1929.

Є Макарушкова. О. Залізнякова.

М. Морозова. І. Левицька.

Гроші слати на адресу: Львів, вул. Підвалля, ч. 7. Земельний Банк, фонд: Д.Р.Б.

[Жіноча Доля. — 1929. — Ч. 7. — С. 14].

* Виокремлено в оригіналі.

**Перші вихованки вакаційної оселі у с. Миловання, відкритої
Товариством вакаційних осель (1905)**

*[Шістдесят літ. 1868-1928. Ювілейний Альманах Т-ва
«Просвіта». — Львів, 1928. — С. 129].*

**Календарик праці Кружка С.У.¹
на осінньо-зимовий період 1838/1839 рр.**

...Як працює наш доріст?

Інструкторка скличе сходи дівчат та поінформує про реактивацію С.У. і віднову діяльності Гуртка доросту. Перевірить, чи усі, які були членами, залишаються в Гуртку та приступить негайно до праці.

Що робить наш доріст в місяці листопаді?

1. Повторить частинами українську історію і літературу, які Гурток вивчав перед перервою діяльності.
2. Візьме участь у святошних сходах Кружка, присвячених роковинам уродин письменниці О.Кобилянської.
3. Відбуде гутірку на господарські теми: про заосмотрення хати на зиму.
4. Буде читати часописи.
5. Користаючи з останніх погідних днів, буде відбувати на свіжому повітрі гри й забави.
6. Довгі осінні вечори члени Гуртка використають на читання книжок (Ольги Кобилянської або інші).

Що робить наш доріст в місяці грудні?

1. Дальша наука української історії і письменства.
2. Підготовка вистави на св. Миколу.
3. Приготування святомиколаївських дарунків для бідних дітей села.
4. Господарські справи: святошне печиво, роблення прикрас на ялинку, гутірка про передсвятошні порядки в хаті.
5. Колядки і щедрівки.
6. Гри й забави, – якщо впаде сніг, короткі прогульки з саночками.
7. Читання книжок...

Що робить наш доріст в місяці січні?

1. Помагає дома в святошному печенню; пробує пекти і варити самостійно.
2. Колядує на народні цілі.
3. Бере участь у сходах Кружка з нагоди 22 січня.
4. Улаштовує сходи у свято Крут. Виклад, читання.
5. Як є сніг, уладжує невеликі прогульки з саночками.

[Світ Українки. – 1938. – Ч. 2. – С. 13-14].

¹ Уривок.

ВСТУП	3
-------------	---

РОЗДІЛ 1

**ЖІНОЧИЙ РУХ: ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКА РЕТРОСПЕКТИВА,
СТАНОВЛЕННЯ НА ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ**

1.1. Генеза духовно-інтелектуального поступу жінки у державах європейського континенту	20
1.2. Передумови формування теоретичних основ і практики організованої діяльності західноукраїнського жіноцтва	55
1.3. Виникнення і розвиток українських жіночих організацій	83
1.4. Інші форми і засоби консолідації та структурування жіночого руху Західної України	130

РОЗДІЛ 2

**ПРОВІДНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДУМКИ І ПРОСВІТНИЦТВА В ЖІНОЧОМУ РУСІ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ**

2.1. Політика держав-метрополій у сфері жіночої едукації	159
2.1.1. Австрійський контекст (кінець XVIII ст. – 1866 р.)	159
2.1.2. Період дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867-1918 рр.)	173
2.1.3. Польсько-румунсько-чехословацька доба (1919-1939 рр.)	197
2.2. Діяльність «чоловічих» товариств у царині утвердження педагогічно-просвітницьких орієнтирів українського жіночого руху	215
2.3. Формування когорти жінок-педагогів – організаторів емансипаційних жіночих змагань	248

РОЗДІЛ 3

**ОБГРУНТУВАННЯ ПОТРЕБИ ПОВНОЦІННОЇ ОСВІТИ І
НАЦІОНАЛЬНОГО «ОСВІДОМЛЕННЯ» ЖІНКИ У
ФЕМІНІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ТА В ЗМІСТІ
ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ**

3.1. Освіта жінки у поглядах визначних представниць західноукраїнського жіноцтва другої половини XIX – початку XX ст.	298
--	-----

3.2. Сутність феміністичних домагань у сфері просвіти і виховання жінки-українки в поставстроугорський період	328
3.3. Жіночі товариства як організатори позашкільної освіти жінок регіону	354

РОЗДІЛ 4

УТВЕРДЖЕННЯ В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ КУЛЬТУ ЖІНКИ-МАТЕРІ Й ДИТИНИ

4.1. Материнство і дитинство у феміністичному світогляді та в жіночій освітньо-виховній практиці	385
4.1.1. Еволюція поглядів на сутність материнства і головні завдання жінки-матері в досліджуваній період	385
4.1.2. Виховно-освітній потенціал Свята матері	405
4.2. Родинне та громадське дошкільне виховання у теоретичних надбаннях і в організаційно-практичній діяльності жінок-українок	416
4.2.1. Проблеми «домашньої педагогії» у творчій спадщині активних учасниць жіночого руху	416
4.2.2. Громадське дошкільне виховання в жіночому освітньому поступі	434

РОЗДІЛ 5

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА, ПОЗАШКІЛЬНІ ОПІКА Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ

5.1. Репрезентантки жіночого руху про стан і проблеми української школи в Австро-Угорській імперії	460
5.2. Рідномовне шкільництво в емансипаційних змаганнях жінок Західної України 1919-1939 рр.	494
5.3. Опіка і позашкільне виховання молодого покоління як педагогічні проблеми українського жіночого руху	522
ВИСНОВКИ	558
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	565
ДОДАТКИ	635

Наукове видання

ЗІНОВІЯ НАГАЧЕВСЬКА

**ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА І ПРОСВІТНИЦТВО
В ЖІНОЧОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст. – 1939 р.)**

Монографія

*Комп'ютерний набір Джус О. В.
Комп'ютерна верстка Костинюк Р. І.
Літературний редактор Рис Г. Я.*

*При оформленні обкладинки
використано елемент титульної сторінки
одnodнівки «Український Жіночий Конгрес». --
Станиславів, 23-27.VI.1934.*

Здано до складання 14.05.2007. Підписано до друку 10.10.2007.
Папір офсетний. Гарнітура Ньютон. Тираж 300 шт.